

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK ROMANINDA AZINLIKLAR
(1872-1950)**

DOKTORA TEZİ

Sacit AYHAN

BURSA 2008

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK ROMANINDA AZINLIKLAR
(1872-1950)**

DOKTORA TEZİ

Sacit AYHAN

Danışman

Doç. Dr. Alev SINAR

BURSA 2008

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda numaralı
.....
.....'nın
hazırladığı".....
....." konulu (Yüksek
Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20....
günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda
adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Anabilim Dalı Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

...../...../ 20....
Enstitü Müdürü
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar : Sacit AYHAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : IX+ 344
Mezuniyet Tarihi : / / 2008
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Alev SINAR

TÜRK ROMANINDA AZINLIKLAR (GAYRİMÜSLİMLER) (1872-1950)

Bu tezde temel olarak 1872- 1950 yılları arasında yazılan romanlarda azınlıkların hangi sıklıkta ve ne biçimde yer aldığı konusu araştırılmıştır. Yazarların azınlıkları anlatırken hangi bakış açısıyla değerlendirdikleri ve bu değerlendirmenin zaman içinde değişip değişmediği araştırılmış ve varsa değişimin sebepleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu inceleme *Giriş*, *Türk Romanında Azınlıklar* ve *Sonuç* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde azınlık kavramının dünyadaki gelişimi tespiti çalışılmıştır. İslâm tarihinde, Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde azınlıkların yaşayışları ve devlet içindeki toplumsal ve siyasi statüleri ortaya konmaya çalışılmıştır. *Türk Romanında Azınlıklar* bölümünde ise kronolojik bir okumayla romanlarda yer alan azınlık karakterler veya onlarla ilgili unsurlar tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda azınlıklar Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir. Roman kahramanlarının toplumsal çevresiyle incelenmesi hedeflenmiştir. Karakter veya vaka çözümlerinde azınlıkların toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. yaşantıları çalışmanın esasını teşkil etmiş, yerli karakter veya vaka çözümlerine azınlıklarla ilgili olduğu ölçüde yer verilmiştir. Elde edilen tespitler ve bulgular *Sonuç* bölümünde değerlendirilmiştir.

İncelenen romanlarda azınlıklara bakışın zamanla değiştiği tespit edilmiştir. Yaşanılan devrin siyasi olaylarının Müslümanlarla azınlıklar arasındaki toplumsal ilişkiyi yaralaması azınlıklara bakışın olumludan olumsuzla doğru değişmesinde en önemli etken olmuştur.

Anahtar Sözcükler

Azınlık Gayrimüslim Rum Ermeni
Yahudi

ABSTRACT

Writer: : Sacit AYHAN
University: : Uludağ University
Institute: : Institute of Social Sciences
Department: : Turkish Language and Literature
Quality of The Thesis : Ph. d. Thesis
Number of The Pages: : IX+ 344
Date of Graduation: : /..... / 2008
Advisor of The Thesis: : Doç. Dr. Alev SINAR

THE MINORITY IN TURKISH NOVEL (1872-1950)

It was researched in this thesis that in which frequency and in what forms minorities (non-muslims) took part in Turkish novels written between 1872-1950. It was pointed out that from which point of view the authors evaluated the minorities and whether their evaluations changed or not in the course of time and what the reasons of change were if it was.

This study has three parts containing introduction, minorities –non muslims in Turkish novel and conclusion. The rise of minority concept in the world was mentioned in the introduction part. The life of the minorities and their political and social status in the history of Islam and Europe and the Ottoman State was brought out. Minority or non muslim characters and the elements related to them were determined in the part of minorities in Turkish novel. According to this evaluation minorities was classified as Greeks, Armenians and Jews. The aim of the study was to evaluate the heroes in the novels within their social environment. The social, cultural, economical and political life of the minorities was the base of the study in the case and character analysis. Native characters and the case analysis related to them were taken into consideration as they were concerning the minorities. Obtaining results were evaluated in the part of conclusion.

It was noticed that the view about the minorities changed in the course of time. The political events of the era that affected the social relationship between minorities and non muslims badly were the basic factors for change about the view for minorities from positive to negative.

Key Words

Minority

Non Muslim

Greek

Armenian

Jewish

ÖN SÖZ

Türk insanının yüz yıllarca birlikte yaşadığı gayrimüslimlerin Türk romanında geniş bir biçimde işlendiği söylenemez. Tarih kitapları, İstanbul'un yıllarca Batı'ya açılan kapısının Beyoğlu ve sakinleri olduğunu ifade eder. Türk kültür tarihinde bu kadar önemli olan gayrimüslimlere romanlarda daha çok tali kişiler olarak yer verilir. Bu insanlarla ilgili sorunların bir romanın başlı başına konusu olduğu ya da baştan sona aslî kahraman olarak gayrimüslimlerin yer aldığı sıklıkla görülmez. Ancak bazen roman yazarı, konunun içindeki durumları sebebiyle tali kişiler olarak kalan ve romanın her bölümünde yer almayan kişiler vasıtasıyla da önemli fikirler beyan eder.

Türk Romanında Azınlıklar adını taşıyan bu incelemede esas olarak azınlıkların Türk romanına yansıma biçimleri ve romancılarımızın onları algılama ve yansıtmadaki farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Romanlar karakter temelinde incelenerek Türk romanının başlangıcından incelemenin kapsadığı sürenin sonuna kadar (1872-1950) yazarların azınlıklara bakışında bir değişme olup olmadığı, varsa bu değişimin sebepleri, tespit edilmeye çalışılmıştır.

Azınlık kavramının tanımıyla ilgili sorunlar vardır. Bu sebeple önce azınlık kavramının dünyadaki tarihî süreci, tarihçilerden yararlanılarak tespiti çalışılmıştır. Bu bilgilerin ışığında azınlık kavramının tanımı yapılmıştır. Azınlık terimi, çeşitli bilim adamlarınca farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Hukukî bir kavram olan "azınlık" teriminin tek bir tanımı olmadığı görüldüğünden bu araştırmada azınlık teriminin yanında, birçok edebiyat araştırmacısının tercih ettiği gayrimüslim terimi de kullanılmıştır.

Türk romanında azınlıkları ve yabancıları inceleyen *Servet-i Fünûn'dan Önce Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar* ile *1896-1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar* adlarını taşıyan tezler bu araştırma bağlamında incelenmiştir. Sözü edilen tezler, ilgili devirlerdeki yabancıları da inceleme kapsamına alırken bu çalışmada sadece Lozan Anlaşması'nda çerçevesi çizilen azınlık kavramının kapsamına giren Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler esas alınmıştır. Bu gruplar, farklı kültürel, irksal ve etnik özellikleri bakımından bir azınlık grubu oluştururlar. Bu grupların dışında Hıristiyanlığı kabul eden Bulgarlar ve bazı Araplar, Osmanlı millet sisteminde Ortodoks kilisesine bağlı oldukları için (Bulgarlar kendi kiliselerini sonradan kurmuşlardır.) Rum olarak değerlendirilmişlerdir. Bu sebeple bir romanın olay örgüsünde genişçe yer alan bu gruplara mensup kişiler de çalışmamızda değerlendirilmiştir. Yabancı bir ülkeden gelip Türkiye'de görevleri vesilesiyle bulunanlar veya başka bir devletin uyuşunda olduğu halde Türkiye'ye yerleşmeyi seçen gayrimüslimler (Alman, İngiliz, Fransız vs.) azınlık kavramı içinde değerlendirilmediğinden çalışmamızda bunlara yer verilmemiştir.

Tarihi romanlarda yer alan karakterlerin azınlık kavramı çerçevesinde incelenmesi mümkün olmadığından bu romanlar, incelemenin kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak konuyla ilgisi dolayısıyla değerlendirmeye alınan bazı tarihi romanlardan elde edilen bulgular, dipnotlarda gösterilmiştir. Türk hikâyesi de bu araştırmanın kapsamı dışında tutulmuş, konuyla ilgili olduğu düşünülen hikâyeler ve bunlardaki azınlıklarla ilgili bölümler yine dipnotlarda belirtilmiştir.

Ayrıca araştırmanın kapsadığı süre dışında olan bazı romanlar da ana metin

içinde değil, yine dipnotlarda verilmiştir. Halide Edib, Yakup Kadri, Peyami Safa gibi yazarlarımızın son birkaç romanı 1950'den sonra yazılmıştır. Ancak bu yazarlarımızın Türk edebiyatındaki önemi sebebiyle 1950'den sonra yazılan romanlarının dipnotta verilmesi uygun görülmüştür.

Bazı romanlarda yer alan yabancı-azınlık karakterlerin milliyetleri belirtilmemiştir. Bu husus kişilerin milliyetlere göre tasnifinde bir engel teşkil etmektedir. Ancak romanlarda milliyeti belirtilmeyen karakterlerin mensubiyetleri adlarından, aksanlarından, dinî veya kültürel özelliklerinden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelenen romanlardan çıkan malzemenin tasnifi için tematik ortaklık arandığında, romanlardaki kişilerin yaşadıkları toplumsal çevre ile meslekleri ya da uğraşlarının bu ortaklığı sağladığı görülür. Bu sebeple toplanan malzeme önce azınlık kişilerin milliyetlerine göre tasnif edilerek *Rumlar*, *Ermeniler* ve *Yahudiler* şeklinde bölüm başlıkları tespit edilmiştir. Bölümlerin alt başlıkları, azınlık karakterlerin mesleklerini icra ettikleri veya yaşadıkları toplumsal çevre dikkate alınarak oluşturulmuştur. Üçüncü derecedeki başlıklar ise kişilerin meslekleri veya uğraştıkları işlere göre tespit edilmiştir.

Hazırlık çalışmalarımız sırasında Uludağ Üniversitesi Merkez, Bursa İnebey Yazma Eserler, Bursa Setbaşı, Bursa Atatürk İl Halk, Umurbey Celal Bayar, Beyazıt Devlet, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, Eskişehir İl Halk, Yenişehir İlçe Halk, İnegöl İlçe Halk Kütüphaneleri'nden ve İzmir Millî Kütüphane'den yararlanılmıştır. Kronolojik olarak okunan üç yüz yetmiş romandan iki yüz on yedisi bu incelemede esas alınmıştır. Araştırmada romanların birinci baskılarına ulaşmaya gayret edilmiştir. Birinci baskılarına ulaşılamayan romanların da bulunabilen en eski baskıları kullanılmıştır. İncelenen romanların künyeleri, romanın adının ilk geçtiği yerde verilmiştir. Künyesi verilen romanlardan yapılan alıntılarda tekrar künye verilmeyip sadece sayfa numarası belirtilmiştir.

Bu çalışmada, konunun tespitinden itibaren her aşamada büyük desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Alev Sınar'a şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. AZINLIK KAVRAMININ TANIMI	1
II. DÜNYADA AZINLIK KAVRAMI	3
A. Batı Dünyasında Azınlıklar	3
B. İslâm Dünyasında Azınlıklar	4
III. OSMANLI DEVLETİ'NDE AZINLIKLAR	5
A. Osmanlı'da Millet Sistemi ve Tanzimat'a Kadar Azınlıkların Durumu	5
B. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'yla Azınlıklara Verilen Haklar	13
C. I. Dünya Savaşında Azınlıklar	20
IV. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE AZINLIKLAR	21
A. Lozan ve Azınlıklar	21
B. Cumhuriyet Dönemi'nde Azınlıklar	27
TÜRK ROMANINDA AZINLIKLAR	31
BİRİNCİ BÖLÜM: RUMLAR	31
I. AZINLIKLARLA ÖZDEŞLEŞEN MEKÂN: BEYOĞLU	32
II. MÜSLÜMANLARLA AYNI TOPLUMSAL ÇEVREYİ PAYLAŞAN RUMLAR	45
A. Müslümanlarla Samimi İlişkileri Olanlar	46
B. Din Değiştirenler	62
III. MÜTAREKE'DEN SONRA RUMLAR	73
IV. İŞ DÜNYASINDA RUMLAR	87
A. Yalı, Köşk, Konak Çevresi (hizmetçiler, aşçılar, uşaklar, kapıcılar vs.)	87
B. Eğlence Sektöründe Çalışanlar (pansiyon, otel, meyhane vs.)	114
C. Tüccar ve Esnaf Kesimi (tüccar, sarraf, bakkal vs.)	127
Ç. Okumuş Kesim (doktorlar, avukatlar, ebeler, eczacılar vs.)	139
D. Çeşitli İşlerde Çalışanlar	148
V. GAYRİMEŞRU İŞLERLE UĞRAŞAN RUMLAR	154
A. Fuhuşa Bulaşanlar	154
B. Suça Bulaşanlar	190
VI. TOPLUM ÖNDERLERİ (din adamları, liderler, muhtarlar vs.)	194
İKİNCİ BÖLÜM: ERMENİLER	198
I. MÜSLÜMANLARLA SAMİMİ İLİŞKİLERİ OLAN ERMENİLER	199
II. İŞ DÜNYASINDA ERMENİLER	200

A. Yalı, Köşk, Konak Çevresi (hizmetçiler, aşçılar, uşaklar, kapıcılar vs.)	200
B. Eğlence Sektöründe Çalışanlar (pansiyon, otel, meyhane vs.)	208
C. Tüccar ve Esnaf Kesimi (tüccar, sarraf, bakkal vs.)	214
Ç. Okumuş Kesim (doktorlar, avukatlar, ebeler, eczacılar vs.)	234
D. Çeşitli İşlerde Çalışanlar	247
III. MÜTAREKE'DEN SONRA ERMENİLER	255
IV. GAYRİMEŞRU İŞLERLE UĞRAŞAN ERMENİLER	267
A. Fuhuşa Bulaşanlar	267
B. Suça Bulaşanlar	274
V. DİN DEĞİŞTİRENLER	276
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YAHUDİLER	283
I. TÜRK ROMANINDA YAHUDİLER	284
II. MÜSLÜMANLARLA SAMİMİ İLİŞKİLERİ OLAN YAHUDİLER	285
III. İŞ DÜNYASINDA YAHUDİLER	286
A. Tüccar, Esnaf Kesimi	286
B. Eğlence Sektöründe Çalışanlar (pansiyon, otel, meyhane vs.)	300
C. Hizmetçiler	302
Ç. Okumuş Kesim (doktorlar, eczacılar, öğretmenler, avukatlar vs.)	303
D. Çeşitli İşlerde Çalışanlar	309
IV. SUÇA BULAŞANLAR	314
SONUÇ	316
KAYNAKÇA	333
I. İNCELENEN ROMANLAR	333
II. YARARLANILAN ESERLER	339
ÖZGEÇMİŞ	344

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÜ	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
ev.	Çeviren
Dr.	Doktor
haz.	Hazırlayan
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
sy.	Sayı
ts.	Tarihsiz
vs.	Vesaire
y.y.	Yayım yeri yok
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

I. AZINLIK KAVRAMININ TANIMI

Azınlık kavramının herkesçe kabul edilen bir tanımı olmamasına rağmen belli ortak özellikleri vardır. Baskın Oran, azınlık kavramının iki açıdan ele alınabileceğini belirterek bu kavram hakkında şunları söyler:

“1)Geniş (sosyolojik) açıdan: Bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan, ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruba azınlık denir. Bu, azınlığın en genel tanımıdır ve örneğin buna eşcinseller de girer.

2) Dar (hukuksal) açıdan: BM raportörü Capotorti'nin yaptığı tanım, bir azınlığın olduğunu kabul edebilmek için gerekli nitelikleri şöyle sıralıyor:

a) Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak. Bu farklar günümüzde 'etnik, dinsel, dilsel' olarak ifade edilmekte.

b) Ülke genelinde sayıca azınlık olmak. Bu azınlığın, ülkenin belli bir bölgesinde çoğunluk olması bir şey fark ettirmez.

c) Başat (dominant) olmamak. Çünkü öyle başat azınlıklar vardır ki, çoğunluğu ezer. Ör. apartheid döneminde Güney Afrika Cumhuriyetindeki beyazlar.

d) Yurttaş olmak. Çünkü yurttaş değilse, çok farklı bir kategori olan 'yabancı'dır.(...)

e) Yukarıdaki dört unsur, azınlık olmanın nesnel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. (...)¹

Orhan Türkdoğan ise benzer bir tanımda *hâkim grup* ve *alt grup* kavramlarına vurgu yapar. O da azınlıkların ayırıcı niteliklerini şu şekilde ortaya koyar:

“Azınlıklar, bir kültür içinde **fizyonomi, dil, örf ve adetler** veya **kültürel örnekler** (bu öğelerin herhangi bir bileşimi de dahil) açısından farklılaşma nedeniyle hakim gruptan ayırd edilebilen alt gruplardır. Bu gibi alt gruplar aslî olarak farklı ve hakim gruba 'ait olmayan' olarak kabul edilirler: Bu nedenle onlar kültürel yaşama tam olarak katılımdan bilinçli veya bilinçsiz olarak dışlanırlar.”²

Ansiklopediler ise kavramın hem hukuksal hem de sosyolojik yönlerini birleştiren tanımlar ortaya koyarlar. *Meydan Larousse* ansiklopedisinde azınlık kavramı

¹ Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 26.

² Orhan Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 22.

şu şekilde tanımlanmıştır:

“Bir toplulukta sayı veya özellik bakımından diğerlerinden az olan. Dili veya ırkı kendilerinden farklı bir devlet içinde yaşayan ve aralarında ayrı bir dil veya din bağı olan küçük insan topluluğu.

Devletlerarası antlaşmalar hukukunda, özel bir himaye konusu olan azınlıklar, eski tarihlerden beri belli bir ülkede yerleşmiş, fakat bünyesine girdikleri devletlerin halkından, gelensel olarak ırk, dil, din vb. bakımından ayrılan topluluklardır. (Devletler Hukuku)

20. yüzyıla kadar Avrupa'ya has olan azınlıklar meselesi, milliyetçiliğin kesinlik kazanmasıyla genişledi; Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında, tam bir hukuk eşitliği ile 'kavim özelliklerinin, geleneklerin ve millî fizyonominin muhafazasını' öngören bir çok hal çaresi 1919-1920 antlaşmalarıyla (Polonya'daki Ruslar ve almanlar, Südet Almanları, Romanya'daki Macar ve Almanlar, Makedonya) ele alındı. 1945'ten sonra halkların bir yerden başka bir yere nakledilmesiyle Avrupa meseleleri basitleştirse de, özellikle Hindistan ve Pakistan'da Araplarla Yahudiler konusunda Güney Afrika'daki Hintlilerle ilgili başka meseleler ortaya çıktı.”³

Britannica Ansiklopedisi ise azınlık kavramını “içinde yaşadıkları toplumdan kültürel, etnik ya da ırksal özellikleri bakımından farklı olan topluluklar” olarak tanımlayarak kavramın sağlıklı tanımını yapmanın güçlüğüne dikkati çeker. Ardından, “azınlık grubu” ve “azınlık koruması”ndan söz edilebilmesi için Birleşmiş Milletler belgelerinin öne sürdüğü şartları sıralar. Bu şartlar şöyledir:

“1)Önce kültürel ya da etnik bakımdan toplumun çoğunluğundan farklı bir grubun varlığı gerekir. 2) Bu grup, gelenek ve göreneklerine çok bağlı bir avuç insanla sınırlı kalmamalı, özelliklerini kendi başına koruyabilecek bir sayıya ulaşmalıdır. Ama çoğunlukla neredeyse eşitlenecek kadar da kalabalık olmamalıdır; çünkü bu durumda, 'bir arada yaşayan' toplumlardan söz etmek gerekecektir. Coğrafi nüfus yoğunlaşmaları bu azınlık tanımını değiştirmez; örneğin ABD'deki Siyahlar gibi, ülkenin kimi bölgelerinde çoğunlukta bulunan azınlıklar da vardır. 3) Azınlık grubu, ülkede başat konumda olmamalıdır. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, nüfusun yüzde 20'sini oluşturan beyazlar değil, büyük çoğunluğu oluşturan Bantular 'azınlık' konumundadır. 4) Yalnızca ilgili ülkenin uyrukları azınlık sayılabilir; başka ülkelerin o ülkedeki uyrukları 'yabancı' statüsüne girer. 5) BM İnsan Hakları Komisyonu Alt Komitesi'ne göre, azınlık grubunun ilgili devlete bağlılık duyması, ayrılma yoluyla devleti parçalamaya yönelmemesi gerekir. 6) Azınlıktaki grup, kendi ayırt edici özelliklerini koruma ve sürdürme isteği,

³ *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, cilt 2, s, 13.

yani 'azınlık bilinci' taşınmalıdır. 7) Çoğunluk da bu grubu toplumun parçası olan bir azınlık olarak görmeli ve dışlayıcı ya da yoksayıcı bir tutum almalıdır. Yoksa azınlıktan değil, 'farklı grup'tan söz etmek gerekir.”⁴

II. DÜNYADA AZINLIK KAVRAMI

A. Batı Dünyasında Azınlıklar

Batı'da azınlık kavramı ulus devletlerin ortaya çıkışına kadar gelişmemiştir. Aslında gerek dinî gerekse ulusal azınlıklar eski Roma'dan beri vardır. Fakat azınlık kavramı daha çok azınlıkların korunmasıyla ilgili tedbirlerin alınması gerektiği zaman bir siyasi kavrama dönüşmüştür. Bu konuda, terminolojiyi kuran Batılı devletler, azınlıklara hak verilmesi ve onların korunması konusundaki tedbirleri ancak 19. yüzyıldan sonra almaya başlamıştır. İslâm dünyasında zımmî adı altındaki azınlıklar, İslâm devletlerinde devletlerin kuruluşundan itibaren belli haklara sahip olmuşlardır.

17. yüzyılda Fransa'da çoğunlukta olan Katoliklerin Protestanlığı yasaklaması sonucunda bu ülkede Protestanlık mezhebi silinmiştir. 15. yüzyılda Yahudilerin Avrupa'dan çıkarılışları azınlıklara şiddet uygulamasını içeren bir başka örnek olarak dikkati çeker. Baskın Oran, Avrupa'daki ilk koruma yasasının 1598'deki Nantes Fermanı olduğunu ifade eder.⁵ Bu fermanla Avrupa'da ezilen Protestanlara belli haklar verilmiştir. Ayşe Füsun Arsava, Devletler Hukuku açısından koruma yasasının tarihini daha geriye götürür: “*DH'da (Devletler Hukuku'nda) azınlıkların himeyesine ilişkin ilk düzenlemeler dini azınlıkların lehine olarak reformasyon döneminde yapılmıştır. Reformasyon hristiyanların Protestanlar ve Katolikler olarak ayrılmasına neden olmuştur. İmparatorların kendilerine tâbi ülkelerde oturan halkın dinini belirleme hakkı (ius reformandi) reformasyona kadar devam etmiştir. Bu hak 1555 tarihli Ausburg Din anlaşmasında yer almış ve Vestefalya anlaşmasında teyit edilmiştir(...).*”⁶

19. yüzyıla gelinceye kadar dünyada azınlık kavramı ulusal gruplar değil, daha çok dinî gruplar olarak kabul edilmiştir. 1815'te Viyana Kongresi Sonuç Anlaşması'nda azınlıklar “ulusal gruplar” olarak tanımlanmış, dinî özgürlüklerine ek olarak medenî ve

⁴ AnaBritannica Ansiklopedisi, cilt 3, s. 118.

⁵ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 119.

⁶ Ayşe Füsun Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar Arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993, s. 1.

siyasî özgürlükler kapsamında da haklar verilmiştir. 1878 Berlin Kongresi'nde ise azınlık hakları, yurttaşlık hakları, siyasî özgürlükler, dinî özgürlükler ve kamusal alanda ayrımcılığın önlenmesi olarak tanımlanmıştır.⁷

Uluslar arası alanda ilk defa Paris Antlaşması'nda azınlıkların korunması ile ilgili maddeler yer almıştır.⁸

B. İslâm Dünyasında Azınlıklar

Millet kelimesi Arapça'da "*din, mezhep; bir dinde veya mezhepte bulunanların topu; sınıf, topluluk*"⁹ anlamına gelmektedir. Şemsettin Sâmî de kelimenin bu anlamına dikkat çekerek *millet* kelimesinin dilimizde *ümme*, *ümme* kelimesinin de *millet* yerine kullanıldığını söyler. Ona göre *ümme-i İslâmiye* yanlış bir kullanımdır. Bunun yerine *Millet-i İslâmiye* terimi kullanılmalıdır: "*Çünkü İslâm milleti bir, İslâm ümmetleri yani İslâm dinine bağlı kavimler ise çoktur.*"¹⁰ İslâm hukukunda da millet kavramı yukarıda belirtilen anlamıyla kullanılır, Türkçede olduğu gibi ırk temeline dayanmaz.

İslâm hukukuna göre insan toplulukları Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki kısma ayrılır. Gayrimüslimlerden kendilerine kitap gönderilenler *ehl-i kitap*; gönderilmeyenler ise *ehl-i kitap olmayanlar* olarak adlandırılır. Gayrimüslimler, Müslümanlarla olan siyasî ilişkileri bakımından da bir sınıflamaya tabi tutulur. Müslümanlarla savaş halinde olanlara *ehl-i harb*; Müslümanlarla anlaşma yapmış olanlara da *ehl-i ahd* denir. *Ehl-i ahd* olanlar da üç kısma ayrılır. Kendileriyle barış yapılmış olanlara *muahed*; ticaret yapmak ya da başka bir amaçla İslâm ülkesine giden ve bir yıldan az olmak şartıyla geçici oturma izni verilenlere *müstemin*; bir İslâm devletinin korumasını kabul ederek orada sürekli yaşayanlara ise *zimmî* denir.¹¹

Zimmîlerin mal, can güvenliği İslâm devleti tarafından sağlanır. Bu konuda zimmîlerin Müslümanlardan farkı yoktur. Müslümanların verdiği zekâtta muafırlar. Ayrıca zimmîlerin askerlik yükümlülüğü de yoktur. Kendi inançlarına göre yaşarlar, din

⁷ Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55.

⁸ Devletler Hukuku açısından azınlıklara verilen hakların tarihi süreci ile ilgili olarak bkz. Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar Arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasî Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*.

⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984, s. 775.

¹⁰ Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 1400.

¹¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 18-19.

değiştirmeye zorlanamazlar. Kendi inançlarına göre eğitim yapma hakkına sahiptirler ve sosyal açıdan da devlet onların ihtiyaçlarını gidermekle yükümlüdür.

Zimmîler devlete cizye ve haraç adında iki vergi ödemekle yükümlüdürler. Cizye yetişkin erkeklerden alınan bir vergidir. Müslümanların ödediği oşür vergisinin karşılığında ise zimmîler haraç adı altında bir vergi öderler. Zengin zimmîler ise ticarî faaliyetten elde ettikleri gelirden yüzde beş oranında gelir vergisi ödemekle yükümlüdürler. Bu vergi de Müslümanların ödediği zekâtın karşılığıdır. Bunların dışında zimmîlerin bir yükümlülüğü de Müslümanlardan farklı bir kıyafet giymektir.¹²

Bugün kullanılan azınlık kavramının karşılığı İslâm hukukunda zimmî kavramıdır. Bu sebeple bu çalışmada zimmî kavramının karşılığında azınlık kelimesi kullanılacaktır.

III. OSMANLI DEVLETİ'NDE AZINLIKLAR

A. Osmanlı'da Millet Sistemi ve Tanzimat'a Kadar Azınlıkların Durumu

Osmanoğullarının Söğüt civarında daha bir beylikken Hıristiyanlarla ticarî ve toplumsal ilişki içinde oldukları bilinmektedir. Bu ilişkilerde (özellikle ticarî ilişkilerde) Osmanlıların ortaya koydukları adaletli yaklaşım, Hıristiyanları etkilemiştir. Osman Bey'in yaylaya çıkarken İnegöl Hıristiyanlarından korunmak için eşyalarını Bilecik Hıristiyanlarına emanet etmesi, Hıristiyanların düğünlerine katılıp değerli hediyeler sunması bu türden ilişkilerin örneğidir.¹³ Osmanoğullarının Hıristiyanlara olan güveni Hıristiyanların da Osmanoğullarına güvenmesini sağlamış, bu sebeple Hıristiyanlar

¹² Bu ayırım bazı bilim adamları tarafından negatif bir ayırım (Müslümanları yücelten gayrimüslimleri aşağılayan), bazı bilim adamları tarafından da pozitif bir ayırım (gayrimüslimlerin cemaat özelliklerinin kaybolmasını önleyen, onların asimile olmalarını engelleyen) bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.

Farklı kıyafet, 12. yüzyılda Bizans tarafından İstanbul'da yaşayan Yahudilere de uygulanmıştır (Bkz. Tudelalı Benjamin- Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.)

Evangelinos Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında bir paşa kızının rastladığı Hıristiyanların çarşaflarını renginin açık olması veya yakasının "*müsaade fermanının ahkâmına*" aykırı olması sebebiyle yırttığından söz eder. İslâm dünyasında zimmîlere çok eskiden uygulanan bu kıyafet sınırlaması, Türk romanında hemen hiç konu edilmez. *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*'ten sonraki romanlarda rastlanmayan bu uygulama ve uygulamaya olan tepkiler için roman kahramanı Favini, "*Bunlar hükümetin bileceği şeyler ise de, o asırda rast gelen zabitlik eder idi.*" (s. 508) diyerek kendi eşi olan bu paşa kızını eleştirir. Ancak aynı zamanda Osmanlı hükümetinin böyle bir uygulaması olduğunu belirtmiş olur.

¹³ Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, haz. Mehmet Altan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 45, s. 52.

Bursa, İznik gibi birçok yerde anlaşarak Osmanlı hâkimiyetine girmeyi kabul etmişlerdir.¹⁴

Osmanlı hâkimiyetindeki azınlıkların yönetilme biçimlerini anlamak için Osmanlı'da millet sistemini bilmek gerekir.¹⁵ Osmanlı Devleti'nde millet sisteminin kuruluşu Fatih Sultan Mehmet devrine kadar gider. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra azınlık cemaatleri oluşturur ve onlara çeşitli haklar verir:

“Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Rum kilisesine din ve özel hukuk işlerinde özerklik verdi ve Rum ‘milletine’ seçtiği Patriğe, cemaatini idare için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak, onu tüm Ortodoksların başına getirdi. Sonradan aynı imtiyazlar Ermeni ve Yahudi topluluklara da tanındı. Bu toplulukların başlarında bulunan İstanbul Rum ve Ermeni Patrikleri ve İstanbul Yahudi Hahambaşısına topluluklarını yönetme, masrafları için vergi toplama hakkı verildi. Her milletin yargılama, maliye, eğitim örgütleri vardı. ‘Millet’ gruplarına dahil olan gayrimüslimler devlet nazarında Osmanlı uyruğu idiler. Ama zimmîler ve Müslümanlar aynı statüde olduklarını hiç kabullenmediler.”¹⁶

Osmanlı Devleti yönetiminde yaşayan azınlıkların hak ve yükümlülüklerini düzenleyen başlangıçta İslâm hukuku ve kilise hukuku, daha sonrasında kapitülasyonlar, çöküş dönemlerinde de barış anlaşmaları ve reform hareketleri olmak üzere beş temel kaynak vardır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde de önceki İslâm devletlerinde olduğu gibi millet kavramı İslâmî geleneğe uygun olarak *aynı dinden veya aynı mezhepten olan topluluk* olarak kabul edilip bu anlayışa göre millet sistemi biçimlendirilmiştir. Üç kıtaya yayılmış Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli etnik gruplar yaşamaktaydı. Osmanlı'nın millet sisteminde ırka dayalı bir adlandırma ve sınıflama değil, din ve mezhebe dayalı bir adlandırma ve sınıflama vardır. Buna göre çoğunluğu teşkil eden Müslümanlar “Millet-i İslâmiye” olarak adlandırılırlar. Bunların arasında Arnavut, Boşnak, Türk, Arap, Çerkes, Kürt vs. Müslüman olan bütün diğer etnik gruplar İslâm milleti olarak adlandırılmışlardır. İslâm milletinin dışında Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri vardır.

¹⁴ Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 36, s. 46.

¹⁵ Osmanlı millet sistemi ile ilgili bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, ss. 170-177.

¹⁶ Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 10.

¹⁷ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 4.

Rum kelimesi bir ırkı değil, Ortodoks Hıristiyan mezhebini ifade etmektedir. Dolayısıyla Ortodoks olan diğer gruplar da bir süre Rum kilisesine bağlı olarak hayatların sürdürmüşlerdir. Ermeniler ise Gregoryen, Protestan ve Katolik oluşlarına göre farklı milletlere mensup olmuşlardır. Ancak Ermenilerin çoğunluğu, Gregoryen Ermeni milleti olarak tanınmıştır.¹⁸

Stefanos Yerasimos, Osmanlı yönetimi altında yaşayan Hıristiyanları Doğu Kiliseleri adı altında toplanabilecek üç gruba ayırır. Bunlardan birincisi Hıristiyanların kaymak tabakasını oluşturan Ortodoks Rumlar'dır. İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye Ortodoks patrikliğine bağlı olanlar da bu grubun içindedir. İkinci grubu ise Gregoryen Ermeniler oluşturur. Bunlar Ortodoks Rumlar kadar çeşitlilik göstermezler. Mısır'daki Kıptî kilisesi, Irak'taki Nesturî kilisesi, Süryanî kilisesi ve Marunî kilisesi bu gruba dâhildir. Üçüncü grup Roma'ya bağlı olan Rum Katolik kiliseleridir. Melkit Katolik, Ermeni Katolik, Katolik Kıptî, Keldanî ve Süryanî kiliseleri de bu grubun içinde yer almaktadır.¹⁹

Yavuz Ercan, Osmanlı yönetimindeki gayrimüslimlerin dağılımlarını *din-mezhep bakımından* ve *millet-cemaat bakımından* olmak üzere iki şekilde sınıflamıştır.²⁰

Din ve mezhep bakımından dağılım şöyledir:

A. Hıristiyanlar

1. Katolikler

a. Latinler (Ayin ve ibadetlerini Latince yapan Avrupa milletleri)

b. Ermeniler

c. Gürcüler

ç. Süryaniler

d. Kildaniler

e. Maruniler

¹⁸ Ermenilerin kimlikleri konusunda Etyen Mahçupyan şunları söyler: “Bizans ve Selçuklu'dan bu yana devam eden bir süreklilik içinde Anadolu'da yayılan Ermeniler, kimliklerini kendilerine has bir dil ve mezhepte somutlaştırmışlardı. Her ne kadar bu topluluğun Ortodoks Hıristiyan olduğunu ve Gregoryen adının ilk kez Ruslar tarafından bir aşağılama olarak kullanıldığını bilsek de, bu mezhepsel farklılaşmanın, kimliğin korunmasında yararlı olduğunu varsaymak mümkün.” (Etyen Mahçupyan, *İçimizdeki Öteki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 180.)

¹⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 118-119.

²⁰ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 52-53.

f. Kiptiler

g. Rumlar

2. Katolik olmayanlar

a. Ortodokslar (Pavlaki, Thondrakî, Athinganî, Selikian, ve Bogomiller)

b. Gregoryenler

c. Nesturîler (Doğu Süryanileri)

ç. Yakubî- Süryaniler (Batı Süryanileri)

d. Melkitler

e. Mandeîler (Subbalar)

B. Museviler

1. Rabbaniler

2. Karaîler

3. Samirîler

C. Sabiîler (Harran Sabiîleri)

Millet ve cemaat bakımından dağılımı ise şu şekilde yapmıştır:

A. Rumlar

B. Yunanlar

C. Bulgarlar

Ç. Sırplar

D. Bosnalılar ve Hırvatlar

E. Karadağlılar

F. Arnavutlar

G. Romenler (Eflak ve Boğdanlılar)

H. Türkler (Gagauzlar)

İ. Macarlar

j. Polonyalılar (Lehler)

K. Çingeneler

L. Ermeniler

M. Gürcüler

N. Süryaniler

O. Kildaniler

Ö. Araplar (Maruniler, Melkitler ve diğerleri)

P. Yahudiler

R. Kıptiler (Mısır'ın yerli halkı)

S. Habeşler

Yavuz Ercan aynı eserinde Osmanlı Devleti'nde cemaat örgütlerinin kuruluşunu ise şu şekilde vermiştir:²¹

A. Roma'ya Bağlı Olan Patriklikler

- 1. Latin Patrikhanesi*
- 2. Ermeni Patrikhanesi*
- 3. Süryani Patrikhanesi*
- 4. Kildanî Patrikhanesi*
- 5. Marunî Patrikhanesi*
- 6. Melkit Patrikhanesi*
- 7. Kıptî Patrikhanesi*

B. Roma'ya Bağlı Olmayan Patriklikler

- 1. Sırp Patrikhanesi*
- 2. Bulgar Patrikhanesi*
- 3. Rum Patrikhanesi*
 - a. Kudüs Rum Patrikhanesi*
 - b. İstanbul (Fener) Rum Patrikhanesi*
- 4. Ermeni Patrikhaneleri*
 - a. Erivan (Eçmiyazin) Ermeni Patrikhanesi*
 - b. Kudüs Ermeni Patrikhanesi*
 - c. İstanbul (Kumkapı) Ermeni Patrikhanesi*
- 5. Nesturî Patrikhanesi*
- 6. Süryani Patrikhanesi*
- 7. Melkit Patrikhanesi*
- 8. Kıptî Patrikhanesi*
- 9. Habeş Patrikhanesi*

²¹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, ss. 95-112.

Osmanlı Devleti'nde azınlıkların hiyerarşik sırası Rumlar (Ortodokslar), Ermeniler, Katolikler, Yahudiler ve Protestanlar şeklindedir. Başlangıçta Osmanlı topraklarında büyük bir çoğunlukla millet olabilecek topluluklar Rumlar ve Ermenilerdir. Katolikler ise daha çok Fransızların Osmanlı yönetimindeki Katolikleri desteklemeleri ve Osmanlı'ya baskı yapmaları sonucu oluşmuş bir cemaattir. Anadolu'nun güneyinde Katolikler aracılığıyla siyasi ve ticari güç elde eden Fransa'yı izleyen İngiltere de Osmanlı topraklarında bir Protestan milleti oluşturmak için Kudüs'te bir Protestan kilisesinin kurulmasına çalışır. İngiltere'nin bu girişimi A.B.D. ve Almanya tarafından da desteklenir.

Millet tasavvurundaki geleneksel İslâmî anlayış Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Tanzimat'tan sonra gayrimüslimler ile Müslümanlar teoride eşit sayıldığından eski millet sisteminin hukukî geçerliliği kalmamıştır.

Osmanlı topraklarındaki Rumlar daha çok Selanik, Edirne, Yanya, Manastır ve Aydın vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Ermeni nüfusu, İstanbul, Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Elazığ gibi doğu illerinde yoğunlaşmıştır. Yahudilerin yoğun oldukları yerler ise İstanbul, Aydın, Selanik, Edirne Kırklareli ve Bağdat'tır.²²

Osmanlı topraklarının en eski azınlık unsuru Rumlardır. Rumlar, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinden sonra patrikhaneleri çevresinde hayatlarını sürdürmüşler, devletin çeşitli kademelerinde görev almışlardır. 19. yüzyıla kadar Rumların barışı zorlayan herhangi bir davranışı olmamıştır. 19. yüzyıldan sonra özellikle Fener Rum Mektebi ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun etkisiyle Rum milliyetçiliğinin ilk işaretleri verilmeye başlamıştır. 1821'deki Yunan isyanlarına verdikleri destek onların Osmanlı devlet kademelerindeki yerlerini sarsmıştır:

“Yunan isyanı sebebiyle 1821'de Divan-ı Hümayundaki Rum mütercimliğinin tasfiye edilmesi, gayrimüslimlerin Osmanlı idari sistemindeki konumlarını hem sayı hem etkinlik bakımından çok zayıflatmışsa da, yenilikçi reformun boyutlarının gelişmesi ve yeni düzenlemeler için gerekli olan teknik niteliklere sahip Müslümanların sayıca yetersiz olmaları, gayrimüslimlere karşı bir bağımlılığı zorunlu hâle getiriyordu. Avrupa üniversitelerinde öğrenim görmüş gayrimüslimlerin sayısının Müslümanlara göre fazla oluşu, dil bilmeleri, kültürel yönelim bakımından Batıcı ve neredeyse bütün memurlar içinde

²² Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 86.

gayrimüslimlerin en iyi eğitilmişler olmaları, bu bağımlılığın sebepleriydi."²³

Ermeniler ise *millet-i sadıka* olarak adlandırılacak kadar Osmanlı yönetimine bağlı bir millet halinde 19. yüzyıla kadar yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nde Ermeni asıllı 22 general, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 11 öğretim üyesi, 8 doktor general, 41 yüksek dereceli memur görev yapmıştır.²⁴

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra İstanbul'un Yahudi nüfusu da artmaya başlamıştır. Almanya, Macaristan, İspanya, Fransa ve Portekiz'den kaçan çok sayıda Yahudi İstanbul'a göçmüştür. 1882 yılından sonra Rusların baskılarından kaçan Yahudilerin çoğu da yine Osmanlı topraklarına yerleşmiştir.

Fatih Sultan Mehmet devrinde Bizans'ın ağır vergilerinden ve baskılarından bıkmış olan Cenevizliler, Boşnaklar, Süryaniler, Çingeneler gibi farklı etnik kökenlilere de belli haklar verilerek bunların Osmanlı topraklarında daha rahat yaşaması sağlanmıştır.²⁵

Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde ya gerçekten sorunsuz yaşamaktaydılar ya da başka sebeplerden seslerini çıkarmamış, yönetime karşı olumsuz bir tavır içine girmemişlerdir.²⁶ Fakat Osmanlı Devleti'nde çöküş başlayınca Avrupalı koruyucularının da kışkırtmasıyla Yahudiler dışındaki azınlık gruplar bağımsızlığa giden yolun temellerini atmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde azınlıklar sorunu devletin içinden kaynaklanan bir sorun değildir. Bütün azınlık grupların bölücü hareketlerinin, Küçük Kaynarca Antlaşması ve bununla birlikte Osmanlı'nın Batı'ya ve Rusya'ya karşı siyasî üstünlük sağlayamaması

²³ Levent Ali Çanaklı, *Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1872-1950)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2007, s. 32.

²⁴ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23.

²⁵ Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların nüfusuyla ilgili bilgi için bkz. Justin McCarty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.

²⁶ Mahçupyan Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların sorunsuz yaşamalarını "millet sistemi'ne bağlar: "Temel kaygı istikrarlı bir dış dünyanın garanti altına alınması ve cemaat kültürünün hiçbir baskı altında kalınmadan yaşanabilmesiydi.

Osmanlı millet sistemi bu açıdan cemaatlere neredeyse ideal bir yaşam alanı sunmaktaydı. Sözkonusu düzenleme tüm cemaatleri mezhep temelinde tanımlıyor ve onları iç hukuklarında serbest bırakıyordu. Böylece her türlü adet ve gelenekleri içinde kendi dillerini ve inançlarını yaşatan, aile hayatından eğitime, günlük yaşamdan sanata neredeyse mutlak bir özgürlük içinde davranan bir cemaat anlayışı yerleşti. Osmanlı idari mekanizması her cemaati ayrı ayrı kendisine bağlıyor, cemaatin başındaki dinî lideri ise üst düzey bir devlet memuru sayıyordu." (Mahçupyan, *İçimizdeki Öteki*, s. 181.)

sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî bakımdan zayıflamasıyla A.B.D., İngiltere ve Almanya, Osmanlı yönetimindeki Protestanların; Fransa ve Avusturya Katoliklerin; Rusya ise hem Ortodoksların hem de Gregoryen Ermenilerin hamiliğine soyunarak Osmanlı topraklarını paylaşma yarışına girmişlerdir.²⁷ Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar, koruyucu devletlerinin desteklerini görünce ayrılıkçı ve yıkıcı faaliyetlere başlamışlardır.

Osmanlı yönetimiyle azınlıklar arasındaki ilk anlaşmazlık ya da halklar arası düşmanlık 1657 yılında meydana gelir. Eflak Voyvodası Konstantin'e gönderdiği mektup sebebiyle Rum patriği III. Partenios idam edilir. 1821'de de Yunan isyanıyla ilgisi bulunan patrik Gregorius patrikhanenin kapısına asılarak idam edilir.²⁸ Bu olayların devamında Avrupa devletlerinin de yardımıyla Yunanistan bağımsızlığını kazanır.²⁹ Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra (1829) Rumlar çeşitli örgütler kurarak Yunanistanla birlikte eski Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmaya çalışırlar.

Aynı şekilde hem Batılı devletlerin hem de Rusya'nın desteği ve kışkırtmasıyla Ermeniler de birtakım örgütler kurup Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkararak Büyük Ermenistan'ı kurmak için harekete geçerler.

²⁷ Rusya yalnız bu iki grupla işbirliği yapmaz. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yaklaştığı yıllarda bütün Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde karışıklık çıkarmak ister. “Batılı devletler, 1871 savaşıyla meşgul iken Rusya hükümetinin, Rumların Girit isyanına katılmalarını alkışladığı, Karadağ'ı silahlandırdığı, Sırbistan'da isyanları kışkırttığı, Romanya'da Bulgar çetelerinin kurulmasını kolaylaştırdığı, Çerkez muhacirleri vasıtasıyla Anadolu'da asayiş tehdit ettiği, İran ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlık meydana getirdiği, kısacası Yunan sınırından Basra Körfezi'ne kadar her tarafta Türkiye'yi meşgul edecek meseleler çıkarmaya çalıştığı görülüyordu.” (Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 326.)

²⁸ Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* romanında Gregorius'un bir iftiraya kurban gittiğini söyler: “Beşinci Grigorios Patrik 1821 senesi aprilin 11 tarihi pashalya günü üçüncü patrikliği esnada Yunanlıların tuğyanından (başkaldırmasından) dolayı iftira olunmakla Sultan Mahmut Han-ı Gazi hazretlerinin emr-i âlileri üzere Patrikhane kapusundan salb olunmuş (asilmiş) idi.” (s. 370) Yazar, 1807 yılında İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişi sırasında Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların din adamlarının önderliğinde birleştiğini vurgular. Sonradan idam edilen Gregorius bu sırada ikinci kez patrik olmuştur: “Bir taraftan taife-i İslâm, 7 yaşından 70 yaşına varıncaya değin, pürsilah olup, yalı tabyalarına seğirdirler idi.

Öbür taraftan reaya-i asdika-i (samimi, dost) Devlet-i Aliye'den olan millet-i Rûmiyan o sıradaki patrikleri beşinci Grigorios'un ikinci patrikliğinde Patrik efendi ile bile ve Ermeniyan milleti patrikleri ile ve Yahudiyan milleti hahambaşı (ile) kimi top, kimi tüfenk, kimi taş toprak ve kireç ve levazımât-ı saire taşıyarak, kale ve tabyaları tamir-ü termim ederler idi.” (s. 370- 371)

²⁹ Stanley Lane Poole, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını isteyen Avrupalıların duygularını “(...)Avrupa, Yunanlıları kurtarmağı aklına koymuştu. Devlet adamlarının coşkunluğu, ozanların, yazarların taşkınlığı yanında hiç kalırdı.” sözleriyle anlatır. (Stanley Lane Poole, *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, çev., Can Yücel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1959, s. 52)

Tanzimat Fermanı biraz da bu baskıların bir siyasî sonucu olarak ortaya çıkmıştır denebilir. Bu siyasi baskılara zemin hazırlayan gayrimüslimlerin karışık durumlarını Davidson şöyle özetler:

“Milletler, sadece Müslümanlarla gayri-müslimler arasındaki ayrımı değil, aynı zamanda gayri-müslim mezhepler arasında on dokuzuncu yüzyılda Bab-ı Âli’ye sayısız sorun çıkaran uzlaşmaz düşmanlıkları da vurguluyordu: Hıristiyanların Musevileri hor görmesi, Rumların Ermenilere olan düşmanlığı ve Gregoryen, Katolik, Protestan Ermenilerin birbirleriyle kavgaları, vb. İmparatorluktaki halklar arasında kısmi bir dil kaynaşması olduğu da doğrudur. Çok sayıda Rum ve Ermeni kendi ulusal dillerini bilmiyor, Rum ve Ermeni harfleriyle yazmakla birlikte sadece Türkçe konuşuyorlardı. Ne var ki yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kendi ana dillerine daha çok ağırlık veren azınlık halkları arasında Batılı milliyetçilik kavramı giderek güçlenmekteydi. Osmanlılığı benimsemek yerine giderek ayrılıkçılığa doğru sürükleniyordu bu azınlıklar. Milliyetçilik Sırp, Romenler ve Rumlara zaten bulaşmış durumdaydı; Bulgarlarla Ermenilere de bulaşmaya başlıyordu. Türkler ve Araplar ise milliyetçilik yoluna girecek Osmanlı halklarının sonuncusuydular.”³⁰

B. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı’yla Azınlıklara Verilen Haklar

Osmanlı Devleti ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda kötüye gidişi durdurmak için 1839 yılında Tanzimat Fermanı olarak bilinen *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*’nu ilan eder. “1839 yılı Kasım ayının başlarında *Gülhane*’de okunan *Hatt-ı Hümayun*’u çıkaran Sultan Abdülmecid ve Mustafa Reşit Paşa başta olmak üzere devrin aydın bürokratları gerçekten telaş içindeydiler. Yüz yıllık büyük sorun, yani uluslar sorunu her yerde patlak vermekte ve imparatorluğun hayatını tehdit etmekteydi. Sırp ve Yunan ayaklanmalarının sonucu, Mısır olayı Osmanlı yöneticilerini acil bir ıslahatın gereğine inandırmıştı; tartışma ve gruplaşmalar ıslahatın yöntemi ve niteliği üzerindeydi.”³¹ Tanzimat Fermanı’yla, genel olarak üç konuda düzenleme yapılmıştır. Bunlardan biri Müslüman ve gayrimüslim tebaanın ırz, can, mal güvenliği ve yasalar önünde eşitliği ilkesinin sağlanması; diğeri vergilerin belli bir yöntemle göre düzenlenip

³⁰ Roderic H. Davidson, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform*, çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 76.

³¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 29.

toplanması; üçüncüsü ise askerlik görevinin belli bir yönetime bağlanmasıdır.³²

Tanzimat'a kadar cizye ödeyen azınlıklar askerlik görevinden muaf olurlardı. Tanzimat'tan sonra milletler arasında eşitliğin kabul edilmesiyle azınlıkların da askerlik yapması gündeme gelmiştir. Ancak bu karar gayrimüslimlerin tepkisine sebep olmuştur.³³ Birçok bakımdan azınlıklar tarafından eleştirilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bazı Rumlar tarafından olumlu bulunur.³⁴

Kırım Savaşı'ndan sonra Paris'te toplanan büyük devletlerin temsilcileriyle Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşma galip taraf olan Osmanlı Devleti'ne Islahat Fermanı'nı hazırlatmıştır. “Gerçekte Ali ve Fuat Paşa'lara çaresizlikle ilan ettirilen Islahat Fermanı'yla büyük devletlerin Osmanlı azınlıkları üzerindeki garantörlük isteklerini savmak isetmişler ve gerekli reformları Osmanlı devletinin yapacağını göstermek istemişlerdi. Bununla beraber Avrupa büyükleri Islahat Fermanı'nı her zaman kendilerine Osmanlı içişlerine müdahale hakkı veren bir belge olarak yorumladılar.”³⁵ Gayrimüslimlerin Tanzimat Fermanı'nda yalnız bir yerde adı geçerken –orada da gayrimüslim değil, *milel-i saire* diye geçer- Islahat Fermanı adeta onlar için hazırlanmıştır.³⁶ Fakat Islahat Fermanı'na en büyük itiraz sosyo-ekonomik durumu iyi

³² Tanzimat'tan Lozan'a kadar azınlıkların Türkiye'deki durumuyla ilgili olarak bkz. Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004.

³³ Bu durum romanlara da yansımıştır. Ercüment Ekrem *Papeloğlu* romanında bu konuda şunları söyler: “(...)Yıllarca, devirlerce, iş kan dökmeye geldi mi, rahat rahat bucaklarında oturmaya alışık olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, meşrutiyet rejiminin müsavat prensipini, yalnız bu askerlik hususunda beğenmişlerdi. ‘Askerlik Türklerin olmalıdır; bizler, canımızı bu yurd uğruna feda edemeyiz, kanımızı bu topraklar için akıtmayız!’ diyorlardı. Bir bakıma hakları da vardı: Türk camiasile ilişkileri kazançlarını burada temin etmekte olduklarından ibaretti. Rumlar büyük Yunanistanı, Ermeniler, Kafkas eteklerinde Açmiyadzin'den, Akdenizde Mersin kıyılarına kadar olan yeleri ihtiva edecek Hayatsan imparatorluğunu, Yahudiler de bütün cihana hâkim olacak Yahudi para saltanatını ülkü edinmişlerdi.” (s. 189)

³⁴ Evangelinos Misailidis'in, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında aslı kişi Favini, Hristiyan esnafa yapılan ahlâk dışı baskıdan söz ettikten sonra bu uygulamanın kırk sene önce yapıldığını ve Tanzimat'la birlikte ortadan kalktığını “Bu madde 40 senelik bir maddedir, şükürler olsun 1839 senesi Gülhane Kasr-ı Hümayun'unda Hatt-ı Hümayun kiraat olunarak, icrasına devam olunmaya başlayalıdan beri, medeniyet ilerlemekte olup, bu misilli barbarane ve vahşiyane hareketler de def ü izale olmaya başlamıştır.” (s. 454) sözleriyle dile getirir. Tanzimat'ta alınan kararların uygulanmasından çok memnun olan Favini, bağımsızlığına kavuşan Yunanların eskiyi aradıklarını söyleyen bir dostuna “*Elbette, Yunanlar da Tanzimatın lezzetini alsalar, serbestiyetin kadr-ü kıymetini de tanırılar.*” (s. 630) diyerek Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların Tanzimat sayesinde daha iyi durumda olduklarını ifade eder.

³⁵ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 115.

³⁶ Englhardt, Islahat Fermanı'nın kaynağını şöyle açıklar: “1855 senesi Viyana Konferansı'nda padişahın Hristiyan tebaanın menfaatlerini temin için Avusturya, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında ‘anlaşma’ yapılmasını kararlaştırmıştı. Acaba buradaki ‘anlaşma’ kelimesi anlaşma anlamında mıydı? Devletler birbirlerine karşı karşılıklı taahhütlerde mi bulunacaklardı? Yukarıda da söylediğim gibi Babıâli bu tarz

olan gayrimüslimlerden, özellikle Rumlardan gelir.³⁷

Tanzimat'tan sonra askere alınamayan azınlıklar, 1857'de alınan bir kararla cizyenin yerine konan *askerlik bedeli* (bedel-i askerî) adında bir vergiyle askerlikten muaf tutulmaları sağlanmıştır. Ancak başlangıçta askerlik görevinden kaçmak isteyen azınlıklar, Osmanlı'nın zayıfladığı bu dönemlerde Avrupalı hâmleri tarafından Osmanlı ordusuna girmeleri yönünde teşvik edilmişlerdir. Durumun tehlike oluşturduğunu gören Osmanlı yönetimi de azınlıkların askere alınmaması için önlemler almaya çalışmıştır.

II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı yönetimi daha önce başaramadığı gayrimüslimleri askere alma işini gerçekleştirmek istemiş ancak bu tarihlerde Osmanlı ordusu birçok cephede birden savaştığı için gayrimüslimlerin askere alınmasının büyük bir tehlike oluşturduğu görülmüştür.

Müslümanlarla gayrimüslimleri eşit sayan Islahat Fermanı, özellikle Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler konusunda Batılı devletlere verilmiş büyük bir tavizdir. Rusya da dâhil olmak üzere Avrupa devletleri bu konularda çeşitli imtiyazlar koparmaya çalışmışlardır. Örneğin İngilizler, “(...)Hıristiyanlardan alınan sayım vergisinin kaldırılması, azınlıkların orduya alınması; mahkemelerde Hıristiyanların tanıklık etmesine müsaade; mahallî meclislere Hıristiyanların daha geniş nispette

yorumu, mantık, tedbir ve ihtiyat adına reddediyordu; İngiltere ise kesin ve ortak taahhütler düşüncesinde ısrar ediyordu. İleride imzalanacak barış anlaşmasında reayanın durumuna ait hükümlerin zikredilmesi gereğinden söz edildiğinde, Fuad Paşa şu lâtif sözle karşılık vermekteydi: 'Eğer bize güzel bir söz söylemek istiyorlarsa bundan memnuniyetle vazgeçeriz.'

Bu anlaşmazlık geçici olarak ertelendi, padişahın istemeden tebaasına izin verdiği zannını ortaya atmak için Osmanlı devleti ile müttefik hükümetlerin elçileri tarafından İstanbul'da kararlaştırılan maddeleri içeren bir Hatt-ı Hümayunun, geciktirilmeden yazılması ve ilân edilmesi Babîâlî'ye tavsiye edildi.

İşte bu şekilde düzenlendiği genellikle bilinmeyen ve tamamen yabancı devletlerin müdahale ve yardımlarıyla ortaya çıkan ıslahatın, meşhur Hatt-ı Hümayun'un kaynağı budur.” (Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, ss. 135-136.)

³⁷ Engelhardt bu konuda şunları söyler: “Rum ruhban heyeti, ruhanî reisleri, Ermeni sarrafları sosyal durumlarının değiştirilmesine hiçbir şekilde ihtiyaç duymuyorlardı. Bunlar, Egemen milletler ile birlikte, avamı kendi çıkarlarına işletiyorlar, âdeta soyuyorlardı; ara sıra kötü muamelelere hedef olan, fakat neticede çok az vergi veren, askerlik hizmetinden muaf olan avam ise kendileri için yapılmak istenilen iyiliği anlayacak derecede akıllı ve dirayet sahibi değildi...”

Hükümetin patrikhane işlerine doğrudan doğruya müdahalesi Rum cemaatinin şiddetli itirazlarına hedef oldu; Rumlar Avrupa'nın müdahalesi için basın yoluyla yayınlara başladılar. Babîâlî'nin emellerini dürüstlük ve samimilikten uzak, haince sayıyorlar; Osmanlı Hükümetini yalnız Hıristiyanların imtiyaz ve muafiyetlerini kaldırmakla uğraşıp Müslümanların asırlardır yararlandıkları su-i istimalleri ıslah etmeyi ihmal etmekle suçuyorlardı.” (Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 139, ss. 145-146.)

katılması; gelirin eşitliğe daha uygun olarak toplanması gibi”³⁸ devletin iç işlerini ilgilendiren düzenlemeleri elçilikleri vasıtasıyla saraya dikte ettirmeye çalışırlar.³⁹ Dolayısıyla Osmanlı gayrimüslimleri, “Osmanlı Hükümetinin hakimiyetinden kurtulma arzusuna kapılarak Hristiyan dünyasını oluşturan devletlerle kendi aralarındaki din ve mezhep ortaklığına, ruhanî bağı sarılmak hususunda her zamankinden fazla eğilim gösteriyorlardı. Yabancı devletlerde aynı mezhepte bulunanlarla kendileri arasında – yine kendi görüşlerine göre- o derece sıkı bir menfaat ve hissiyat ortaklığı oluşmuştu ki Ortodokslar kendilerini Rus, Katolikler Fransız, Protestanlar ise İngiliz saymaktaydılar.⁴⁰ Islahat’la gelen düzenlemelerden sonra azınlıklar birer nizamname hazırlayarak bir bakıma kendi iç yönetimlerini laik bir sisteme göre kurmuş oldular.

1862’de Rum Patrikliği Nizâmâtı adıyla Rumların dolayısıyla Ortodoksların kullanacağı nizamname padişah tarafından onaylanır. Bu düzenlemeye göre oluşturulan meclisler aracılığıyla Rumların dinî ve toplumsal ihtiyaçları giderilmeye çalışılır. Ortodoks Rum meclislerinin başında patrikhane vardır. Patrik ise padişaha karşı

³⁸ Poole, *Lord Stratford’un Türkiye Hatıraları*, s. 159.

³⁹ Poole’e göre, dönemin İngiliz elçisi Lord Stratford saray üzerinde o kadar etkilidir ki bazen çıkarılacak düzenlemelere doğrudan müdahale ettiği bile görülür: “(...)Bu sabah Reşid’i görmeye gittim. Keyfi yerinde. Yeniden Sadriazam olmak istemediğini söyledi. Belli, Rus taleplerine karşı durduğuna memnun. Son günlerde harıl harıl çalışıyor. Hristiyan, Yahudi uyrukların dinî imtiyazlarını garanti altına alan fermanların kaleme alınmasıyla uğraşiyor. Bu sabah müsveddeleri bana da yollamışlar, bir iki cümle ilâve ettim. Yakında yeni imtiyazlar da koparılabilir.” (Poole, *Lord Stratford’un Türkiye Hatıraları*, s. 185.) İlber Ortaylı, Tanzimat’ta Lord Stratford’un etkili olduğu görüşüne katılmadığını belirtir: “(...)Tanzimat Fermanı ve fermanı izleyen reformlar, Metternich gibi tutucu bir Avrupa liderinin mi, yoksa 1822’den beri İngiliz politikasına hükmeden Canning gibi liberallerin mi etkisiyle oluşturulmaktadır? Hem hepsinin, hem hiçbirisinin diye cevap vermek gerekir. Tanzimatçı devlet adamı imparatorluğun gerçekleriyle, dış devlet adamlarının yorumlarını ve kendi görüşlerini tartarak hareket etmekteydi.” (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, ss. 240-241.)

⁴⁰ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 60.

Roderic H. Davidson ise özellikle Rumların Islahat Fermanı’na itirazıyla ilgili olarak şunları söyler: “Gayri-müslimler arasındaki önceliğini kaybetmekten korkan Rum hiyerarşisinin hoşuna gitmeyen yan, sadece geleneksel ayrıcalığının tehlikeye girmesi değil, aynı zamanda eşitliğe yapılan genel vurguydu. ‘Devlet bizi Yahudilerle bir tutuyor,’ diyorlardı bazı Rumlar. ‘Oysa biz İslâm’ın üstünlüğünden memnunduk.’ İzmit’teki Rum metropolitenin, Bab-ı Ali’deki törenden sonra Hatt-ı Hümayun kırmızı saten torbasına tekrar konurken kendisine atfedilen şu dileği ağzından kaçırması pekâlâ mümkündür: ‘İnşallah o torbadan bir daha çıkmaz.’ Aslında, Rum din adamlarının diğer gayri-müslim din adamları karşısındaki önceleği bütün Tanzimat dönemi boyunca bir dereceye kadar korunmuş olsa bile, Rumların bu fermanla eşitliğin yavaş yavaş yerleşmesinden endişelenmekte geçerli nedenleri vardı.” Yazarın “Rum hiyerarşisi gayri-müslim milletler içindeki birinci olma konumunu korumak amacıyla mücadele ederken, Ermeni hiyerarşisinin kaygısı imparatorluktaki Rum etkisinde muhtemel bir artış olmasındı. İki kesim de Yahudi milletini, üç büyüğün en geri milleti olarak aşağılamaktan hoşlanıyordu.” şeklindeki sözleri milletler arasındaki çatışmayı en kısa bir biçimde özetlemektedir. (Davidson, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform*, ss. 73-74, s. 141.)

yükümlü ve sorumludur.⁴¹

1863'te ise Ermeni Patrikliği Nizâmâtı yayımlanarak yürürlüğe girer. Gregoryen Ermeni cemaati de bu nizamnameyle meclisini oluşturup kendi kendilerini yönetmeye başlarlar. Ermeni milletinde de Rum milletinde olduğu gibi patrik kendi meclisi ile Osmanlı yönetimi arasındaki iletişimi sağlamakla yükümlüdür.⁴²

Osmanlı Devleti 1865'te de Yahudi cemaatinin nizamnamesini kabul eder. Böylece Yahudiler kendi meclislerini oluşturup idari ve dinî işlerini yürütmeye başlarlar. Hahambaşı Yahudilerin hem dinî hem de idari önderi olarak kabul edilir.⁴³ Hem Bizans kalıntısı Yahudiler hem de Avrupa'dan göçen ya da tehcire uğratılan Yahudiler Osmanlı'da oldukları kadar hiçbir yerde rahat olamamışlardır. On ikinci yüzyılda hem Bizans topraklarını hem de Müslümanların hâkim olduğu toprakları gezen bir Yahudi gezgin İstanbul'da Yahudilerin zulüm altında olduğunu söylemiştir.⁴⁴

1831 yılında Katolik Ermeniler de ayrı bir millet olarak kabul edilmişlerdir. Ancak Ermenilerin mezhebi aslında Gregoryenliktir.⁴⁵ Katolik Ermeniler Anadolu'da

⁴¹ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, s.171.

⁴² Bozkurt, *a.g.e.*, s. 181.

Ermenilerin Tanzimat ve Islahat dönemlerindeki durumu ile ilgili bilgi için bkz. Erdal Çetintaş, *Osmanlı Reform Çağında Ermeni Milleti (1808- 1876)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

⁴³ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 190.

⁴⁴ "Konstantiniye'de Yahudiler şehrin diğer kıyasına yerleşmişlerdir Şehir merkezinde hiç bir Yahudi yaşamamaktadır. Onlar herhangi bir işleri için şehre ancak Marmara denizini geçerek gelebilirler. Yahudi mahallesinde 2.000 Rabbani ile 500 Karai Yahudi yaşamaktadır. Bu Yahudilerin arasını (yüksek) bir duvar ayırmaktadır. Yahudiler arasında pek çok alim ve bilge kimse mevcuttur. Cemaatin başında baş rabbi R. Abialion, R. Obadiah, R Aaron Bechor Shoro, R. Joseph Shir-Guru ve (memur) R. Eliakim bulunmaktadır. Cemaat içinde ipek dokumacılığında mahir sanatkârlar ve ticaret erbabı vardır. İmparatorun hekimi R. Solomon Hamitsri müstesna hiçbir Yahudinin ata binme müsaadesi yoktur. R. Solomon sayesinde Yahudilere yapılan zulümler önemli derecede hafıflemiştir. Ancak yine de Yahudiler aşağılanmış bir konumda olup kendilerinden nefret edilmektedir. Mesela deri tabakçıları atık sularını Yahudi sokaklarına döker, Yahudi mahallesini (getto) kirletmekte asla çekinmezler, İyi-kötü bütün Yahudilerden nefret eder onlara çok sert muamelede bulunurlar. Bütün bunlara rağmen Yahudiler zengin, itaatli, müşfik, hayırhah ve sahip oldukları şeylerle mutlu olmasını ve yaşamasını bilen insanlardır. Yahudiler halicin diğer kıyıda Pera adlı semt/mahallede ikamet etmektedirler." (Tudelalı Benjamin- Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, s. 43.)

⁴⁵ İlber Ortaylı, misyonerlerin Anadolu'daki etkinlikleri hakkında "(...)daha önce Katolik misyonerler, 19. asırda da Protestanlar, birkaç vaktaya rağmen kendilerine Musevî ve Müslümanlardan pek sahib-i ruh katılmayacağını anlamışlardır. Aslen faaliyetlerini de daha çok Arap Hıristiyanlar ve mezhep kavgaları içindeki Ermeni toplulukları üzerinde yoğunlaştırmış ve kısmen başarılı olmuşlardır." (Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, s. 33.) şeklinde bir değerlendirme yapar.

Gregoryen Ermenilerin farklı mezheplere çekilmesi ve Ermeniler arasında meydana gelen mezhep çatışmalarıyla ilgili bilgi için bkz. Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresindeki Ermeni Toplumunu Arasında*

Katolik misyonerlerin çalışmalarıyla Katolikliği seçen Ermenilerdir. Bu sebeple Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Engelhardt, diğer cemaatler arasında da cereyan eden bu kavgayı ve Osmanlı Devleti'nin bu olaylar karşısındaki tutumunu şu şekilde değerlendirir:

“Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki eyaletlerinde yaşayan Katolikler arasında varolup geçici bir süre için bertaraf edilen (aynı sebeplerden kaynaklanan anlaşmazlıklar sonraları Ermeniler arasında ortaya çıkmıştır) fikir ayrılıkları, Hristiyan reaya arasındaki bütünlük dikkate alındığı takdirde zannedildiğinden daha büyük ayrılıkların, rekabetlerin olduğunu gösteriyordu. Osmanlı Devleti'nin bu meseledeki tutumu incelenirse- üstlendiği uzlaştırma vazifesini dikkatten uzak tutmamak şartıyla- cemaatleri ayırmak ve dağıtmak için hiçbir harekette bulunmadığı anlaşılır. Bu durum, Babiâli'nin lehinde bir delildir.”⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde Fransa, her fırsatta kapitülasyonları gerekçe göstererek Katoliklerin tek hamisi gibi hareket eder.⁴⁷ Katolikler de her fırsatta Fransa'nın yardımını isterler. Osmanlı Devleti, 1848'de Vatikan'la bir anlaşma yaparak Kudüs patrikliğinin kurulmasına izin verir. Böylece Latin Katolikler de bir millet olarak kabul edilmişlerdir.

1850'de kurulan ve resmen tanınan Protestan cemaatinin nizamnamesi ise 1878 yılında Babiâli tarafından kabul edilir.⁴⁸ Protestanlar da Rum milleti gibi kendi seçtikleri meclisler tarafından yönetilecekti. Ancak Protestan yönetiminin bir dinî başkanlığı yoktu. Bu millet, Osmanlı yönetimiyle iletişimini daha çok Alman ve İngiliz büyükelçilikleri aracılığıyla sağlamaya çalışmaktaydı.⁴⁹ Bu durum da Protestan

Meydana Gelen Dinî ve Siyasî Mücadeleler, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.

⁴⁶ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 63.

⁴⁷ Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* romanında 1827 yılında İstanbul'daki Katolik Ermenilerin Anadolu'ya sürülüş sebeplerini şu şekilde dile getirir: “1832 senesinden evvel Ermeni katolikleri biz Papalınız ve Frengiz diyerek milel-i saireden (diğer Hristiyanlardan) ziyade şirazedden çıkma derecede serbestiyete başladıklarından ve kim bilir hangi taraftan Hükümet-i seniyye'ye haber verildiklerinden bunların önü alınmak ve ilerlemelerine sekte verilmek için İstanbul'daki Ermeni Katoliklerinin cümlesi Anadolu'nun her tarafına nefi olunmuşlardı.” (s. 411-412)

⁴⁸ “(...)İngiliz elçisi Canning'in, Babiâli nezdindeki ısrarlı girişimleriyle, 1850 Kasımı'nda Protestan cemaati de resmen tanındı ve Ortodokslarla, Katolikler gibi millet statüsünü elde etti. Protestanlık bundan sonra yayılmaya başlayacak ve ön planda imparatorluğun Ermenileriyle, Suriye ve Filistin'deki Araplar arasında taraftar toplayacaktır. İlginç olan porotestanlığı yayanların İngiliz değil, Amerikan misyonerleri oluşudur.” (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 119.)

⁴⁹ Bazı araştırmacılar, sözü edilen devirde, İngiliz Büyükelçiliği'nin özellikle azınlıklar konusunda Osmanlı Devleti üzerinde, tahmin edilenden daha fazla etkinliğinin olduğunu belirtirler: “1853 yıllarında

cemaatini pek tatmin etmediği için sürekli şikâyetlerde bulunmuşlardır.⁵⁰

Rum Ortodoks kilisesine bağlı olan Bulgarlar da ileride bağımsızlık elde etmenin hesabını yaparak birtakım anlaşmazlıklar çıkarıp Rum Ortodoks kilisesinden ayrılmışlardır. 1870 yılında çıkarılan bir beratla Bulgar Eksarklığı adı altında bir kilise kurmalarına izin verilmiştir.

Türkiye'de azınlıklarla ilgili yurttaşlık hakları ilk anayasada düzenlenmesine rağmen örneğin Fransa, Ermenileri II. Dünya Savaşı'ndan önce sığınmacı olarak kabul etmiş; yurttaşlık hakkını ancak savaştan sonra vermiştir.⁵¹

Haklar ve eşitlik konusunda çeşitli tartışmalar yapılırken İstanbul dışındaki Türklerin Tanzimat ve Islahat'tan aldığı payın ortaya konması, gayrimüslimlerin kazandığı haklarla kıyaslanması açısından yarar sağlayabilir. Türk köylüsünün durumu bir Batılı bilim adamı tarafından “(...)genel olarak sıradan gayri-müslimlerden daha iyi bir durumda değillerdi ve kötü idare karşısında çok fazla eziliyorlardı. Ayrıca sıradan Türkler, 1839'dan sonra getirilen beş yıllık askerlik hizmetinin yükünü taşımak zorundaydılar. Yönetim reformuna duydukları ihtiyaç Hristiyanlar kadar çoktu, ama kendilerini koruyacak ne bir antlaşma, ne bir yabancı devlet, ne de bir patrik vardı. Üstelik çoğunun Avrupa'dan haberi bile yoktu”⁵² şeklinde ironik bir dille ortaya konur.

Aynı bilim adamı, Türklerin gayrimüslimlere yaptığı baskı konusunda da şunları söyler:

*“Aslına bakılırsa, Türklerin kendi bağımlı halklarına karşı, Rusların Polonyalılara, İngilizlerin İrlandalılara ya da Amerikalıların Zencilere karşı davranışlarından daha baskıcı oldukları iddia edilemezdi. Ancak Avrupa'da genellikle görmezlikten gelinirdi bu durum.”*⁵³

Türkiye'nin en ücra yerlerinde yolculuk etmiş olan bir İngiliz seyyahı, her ırktan her dinden insanların Pera'daki İngiliz Elçisini nasıl bir koruyucu ve kurtarıcı gözüyle gördüklerini uzun uzun anlatmaktadır. Dürzüler, Maruniler, Yezidiler, Ermeniler, Nesturiler, Yahudiler, Dönmeler, Giritliler, Araplar; Hristiyanı, Müslümanı, darda kalınca hep İngiliz Büyük Elçisine baş vurmaktaydılar. Türk topraklarının bir ucundan bir ucuna 'Büyük Elçinin' nufuzu hissediliyordu.” (Poole, Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları, s. 94.)

⁵⁰ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, s. 179.

⁵¹ Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 115.

⁵² Davidson, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s. 77.

⁵³ Davidson, *a.g.e.*, s. 139.

C. I. Dünya Savaşında Azınlıklar

I. Dünya Savaşı sırasında Batılı ülkeler Ermeni devletinin kurulması için Anadolu'da bir *Ermeni Yurdu* oluşturmaya çalışırlar. Ermenilerin en büyük destekçisi Rusya'dır:

8 Şubat 1914'de Yeniköy'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan bir anlaşmaya göre Doğu Anadolu vilayeti iki bölgeye ayrılmış, her birine iki müfettiş gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu müfettişler bölgedeki yüksek rütbeli görevliler hakkında bile soruşturma yapabilecek, vali dışındaki yetkilileri görevden uzaklaştırabilecek, daha alt rütbedeki memurları atayabilecek, diğerlerinin atanmasını da hükümete teklif edebilecek yetkilere sahiptirler. Yine bu anlaşmaya göre Van, Bitlis, Erzurum gibi şehirlerdeki genel meclis üyelerinin yarısının Müslüman, yarısının Hıristiyanlardan seçilmesi, yasaların Türkçe ve Ermenice ilân edilmesi, her cemaatin kendi okulunu kurabilmesi, azınlıkların askerlik görevini oturdukları yerin bağlı bulunduğu müfettişlik sınırları içinde yerine getirmesi karara bağlanmaktadır.⁵⁴ Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki egemenliğini hemen hemen tamamen azınlıklara devretmiş bulunmaktadır. Bunun yanında çeşitli cephelerde savaşmakta olan Osmanlı ordusunda azınlıklar da askerlik yapmakta ve bunlardan özellikle Ermeniler ya silahlı çeteler kurarak ya da Rusya saflarına katılarak Osmanlı Devleti'ne zarar vermektedirler. Bu gelişmeler göstermektedir ki Sevr Antlaşması'nın temelleri daha 1914'lerde atılmaya başlamıştır. "*Osmanlı Devleti'nin azınlıklara ilkönce bir lütuf olarak tanıdığı kendi dil, din ve kültürlerinde eğitim ve cemaat halinde yaşama hakkı, devletin zayıflamasına paralel olarak batılı devletlerin teşvik ve destekleriyle İmparatorluğun siyasi birliği ve varlığına karşı kullanılan bir silah haline gelmiş ve bu hak ve batılı devletlerin sağladığı destek, azınlıklara siyasi bağımsızlıklarını kazanma yolunu açmıştır.*"⁵⁵

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşılmıştır. Ancak savaş Batılıların umduğu gibi gelişmemiştir. Anadolu'da millî mücadele başlamış; Amasya Görüşmeleri, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Misak-ı Millî'de

⁵⁴ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, s. 205.

⁵⁵ Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10, Kayseri, 2001, ss.13-30, s. 30.

azınlıkların resmî ve gayriresmî istekleri şiddetle reddedilmiştir.

IV. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE AZINLIKLAR

A. Lozan ve Azınlıklar

Lozan görüşmelerinde azınlık kavramı başlı başına tartışma konusu olmuştur. Türk temsilciler, “Müslüman olmayan azınlıklar” kelimelerinin kullanılmasından yanayken karşı taraf azınlık kelimesinin *Misak-ı Millî*’de de geçtiğini ileri sürer. Meclis-i Mebusan’ın kabul ettiği *Misak-ı Millî*’de azınlıklar hakkında “*İtilaf devletleri ile düşmanları ve birtakım ortaklar arasında kararlaştırılan andlaşma esasları içinde azınlıkların hakları (ekalliyetlerin hukuku), komşu ülkelerdeki Müslüman halkların aynı haklardan yararlanmaları şartıyla, bizce de kabul edilecek ve sağlanacaktır.*” şeklinde bir madde vardır. Lozan görüşmelerine katılan Türk temsilcileri *Misak-ı Millî*’deki azınlık kavramının da Müslüman olmayanlar için kullanıldığını savunur. Kürtlerin kaderiyle Türklerin kaderinin aynı olduğu bu iki halkın dışında da Anadolu’da Müslüman halk olmadığı vurgulanır. Sonunda Türk heyeti bu konudaki isteklerini kabul ettirir ve antlaşma metinlerinde *azınlıklar* yerine *Müslüman olmayan azınlıklar* ibaresi kullanılır.⁵⁶

Lozan Barış görüşmelerinde “Azınlıkların Korunması Konusunda Alt-Komisyonunda Görüşülecek Sorunların Özeti” şöyledir:

1. Genel af;
2. Soy, dil ve din azınlıklarının özgürlüğü ve korunması için genel güvenceler (garantiler);
3. 1 Kasım 1914 tarihinden bu yana, ailelerinden ayrılmış kimselerle, mallarından yolsuz-yöntemsiz yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesi çalışmalarının benimsenmesi ve bunlara ara verilmemesi;
4. Azınlıkların isteğe bağlı göç özgürlükleri ile yurt içinde dolaşım özgürlükleri;
5. Azınlıkların yurttaşlık hakları (medenî haklar) bakımından eşitliği ile, dinsel ve siyasal eşitlikleri;

⁵⁶ 2000’li yıllarda Aleviler ve Kürtlerle ilgili düşünceleri ortaya çıktığında Batılıların neden genel bir “azınlık” kavramını 1922’den itibaren Türkiye’ye kabul ettirmeye çalıştıkları daha iyi anlaşılmaktadır. Batı’nın Kürtleri ve Alevileri insan hakları çerçevesinde azınlık statüsünde mütalaa ettiğini ya da öyle görmek istediğini iddia edenler de vardır. Bu konuda bkz. Yasemin Özdek, “Globalleşme İnsan Hakları ve Azınlıklar”, *Birikim*, sy. 74, Haziran 1995, ss. 19-45.

6. Askerlik hizmetinden bağışıklık;
7. Azınlıklar için öğretim, eğitim amaçları ve insancıl amaçlarla dernek kurma özgürlükleri ve kamu giderlerinden hak gözetir paylar ayrılması;
8. Azınlık okul ve kiliselerinin statüsü;
9. Azınlıkların korunması konusunda alınacak tedbirlerin yürürlüğü konulmasına ilişkin güvenceler ve bu konuda Milletler Cemiyeti ile işbirliği;
10. Ermeniler için Ulusal Yurt.⁵⁷

Avrupa devletleri Türkiye’de genel bir affin kabul edilmesini arzulamaktadırlar. Hatta Fransız temsilci Bargeton, Kilikya bölgesinde ilân edilen affin uygulama koşulların dile getirmiştir.⁵⁸ Genel affa ilgili uzun tartışmalar yapılmasına rağmen Lozan Barış Antlaşması metninde bu konuyla ilgili herhangi bir madde yer almaz.⁵⁹

Lozan Barış Antlaşması’nın 37. maddeden 45. maddeye kadar olan kısmı azınlıkların korunmasıyla ilgili maddelerdir. 37. madde Türkiye’ye yükümlülüklerini bildiren bir maddedir. Azınlıkların korunması hakkında genel hükümler içeren 38. maddenin birinci ve ikinci paragrafları ise şöyledir:

“Türk hükümeti, Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma [milliyet, nationalite], dil soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatların ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerin, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.”⁶⁰

Konferansta tartışılan konulardan biri de ayrılmış aileler ve mallarını kaybedenler olmasına rağmen antlaşma metninde bu konuyla ilgili hükümler yer almamıştır.

İsteğe bağlı göç özgürlükleriyle yurt içinde serbest dolaşımaları konusunda da

⁵⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, Takım 1, Cilt 1, Kitap 2*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, s. 159.

⁵⁸ Meray, *a.g.e.*, s. 154.

⁵⁹ Batılıların demokratikleşme, insan hakları, adalet vb. konulardaki duyarlılığı Tanzimat’tan –hatta daha öncesinden- bu yana kendi dindaş ve soydaşlarının yaşadığı bölgelerle sınırlı kalmıştır. Bu durum, Lozan’daki görüşme sürecine de aynı şekilde yansımıştır. İki binli yıllarda, Avrupa Birliği üyeliği çerçevesinde Avrupalıların Türkiye’ye yaptığı ziyaretlerde Diyarbakır, Mardin gibi Süryani, Asurî Hıristiyanların yaşadığı bölgeleri gezmeleri de bu geleneğin ve duyarlılığın bir devamıdır.

⁶⁰ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, 2. Takım, Cilt II*, YKB Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

Türk heyetinin itirazlarıyla karşılaşan konferans üyeleri, bu konuyu 38. maddenin son paragrafında şu şekilde düzenlemişlerdir:

“Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.”⁶¹

Azınlıkların medenî haklarını ise 39. madde düzenlemiştir:

“Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunu, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçe’den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.”⁶²

Azınlıkların askerlikten muaf tutulmaları konusunda Yunan temsilcilerinin sürekli isteklerine Türk temsilcileri karşı çıkmış, bu konuda hemen hiç tartışmaya girmeyerek azınlıkların askerlikten muaf sayılmalarını reddetmişlerdir. Türk temsilcilerin bu sert tutumu karşısında İngiliz ve Yunan heyetleri, hiç olmazsa azınlık askerlerin kendi subayları tarafından idare edilecekleri birliklerde askerliklerini yapmalarını istemişse de Türk heyeti, geçmişte bu yöntemin uygulandığını ve devletin aleyhine olduğunu belirterek bu tür istekleri de reddetmiştir. Bu konuda da antlaşmada hiçbir ibare yer almamıştır.

Azınlıkların eğitim, öğretim, dernek vb. kuruluşlarına kamu giderlerinden pay ayrılması ise 41. maddenin ikinci paragrafında düzenlenmiştir:

“Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devlet

⁶¹ Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, 2. Takım, Cilt II*, s. 11.

⁶² Meray, *a.g.e.*, s. 11.

bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din yada hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.”⁶³

Azınlıkların okul ve kiliselerinin statüsü ise 40. ve 41. maddelerde düzenlenmiştir. 40. maddenin bu konudaki hükmü şöyledir:

“Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.”⁶⁴

Azınlıkların kuracağı okulların eğitimiyle ilgili 41. maddenin birinci paragrafı ise şöyledir:

“Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk hükümeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.”⁶⁵

“Azınlıkların korunması konusunda alınacak tedbirlerin yürürlüğe konulmasına ilişkin güvenceler ve bu konuda Milletler Cemiyeti ile işbirliği” ise 42., 43. ve 44. maddelerde düzenlenmiştir:

“Madde 42. Türk hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumları konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara,

⁶³ Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, 2. Takım, Cilt II*, s. 12.

⁶⁴ Meray, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁵ Meray, *a.g.e.*, s. 12.

mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43. Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyrukların, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44. Türkiye, bu Kesimin bundan önceki Maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikli reddetmemeği, işbu Antlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk hükümetiyle imzacı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi'ne üye herhangi bir başka devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 14'üncü Maddesi uyarınca uluslar arası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakı'nın 13'üncü maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır."⁶⁶

Türk heyetinin şiddetle karşı çıktığı ve hemen hiç tartışmaya girmedığı bir konu da Ermeniler için "Ulusal Yurt" sorunudur. Amerikan Temsilci Heyeti, Ermenilere daha kolay yardım edilebilmesini bahane göstererek bir Ermeni Yurdu oluşturulması ile ilgili bir bildiri sunmuştur. Beş maddeden oluşan bildiri Ermenilere bir yurt ayrıldığı takdirde

⁶⁶ Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, 2. Takım, Cilt II*, ss. 12-13.

yardım örgütlerinin onlara daha kolay ulaşacağı ve yine toplu bulunmaları sebebiyle korunmalarının daha kolay olacağını ileri sürer. Ermenileri eski yerleşim yerlerine göndermek Amerika'da sert tepkiler uyandırabileceği için bu çözüm hem Amerika'yı memnun edecek hem de eski yerlerine dönmekten çekinen Ermeniler, bu yöntemle yeni bir yere gitmeyi kolayca kabul edeceklerdir. Üstelik böyle bir çözüm sonuçta Türklerin de yararına olacaktır!⁶⁷

Ermeniler için ayrılması istenen bu yurdun yeri alt komisyona bırakılmakla birlikte bir öneri de yapılmıştır. Bu öneriye göre Ermeniler için en uygun yurt Türkiye'nin güneyi, Suriye ile Türkiye arasında Fırat'ın batısında kalan bölgedir. Yönetimi Milletler Cemiyeti'ne bırakılacak olan bu bölge, hem Türkiye Suriye arasında tarafsız bir bölge oluşturacağı için hem de denize ulaşmak kolay olduğu için Avrupalılar tarafından uygun bulunmuştur. Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesi durumunda bu işten doğacak maliyeti karşılamak üzere yardım da yapılacaktır. Konferansa sunulan bu memorandumdan iki gün sonra "Lozan Konferansının Ermeni Ulusal Yurdu için yeterli büyüklükte bir toprak parçası ayırması şartıyla, Başkan'ın yirmi milyon dolarlık bir parayı hazineden ödünç vermeye yetkili kılındığına" dair bir telgraf gelir. Bu komiklikler temsilcilerin konuşmalarında da görülür. İngiliz temsilci Horace RUMBOLD bu konuda şunları söyler:

*"Fırat'a kadar uzanan, Sis ve Elbistan dolaylarında genişleyen ve yüzölçümü aşağı yukarı 19,000 kilometre kare olan bu toprak şeridinin, bir Ulusal Yurt olarak Ermenilere ayrılması telkin edilmektedir. Bu toprak parçasının denize çıkış yeri olabilecektir; öyle sanırım ki, burası 200,000-300,000 Ermeni alabilir ve böylece, yakın zamanlarda olan bitenler yüzünden Türkiye'yi bırakıp gitmek zorunda kalmış 700,000 Ermeniden çoğunluğun Küçük Asya'ya yeniden dönebilmeleri olanağı sağlanmış olabilir. Bu Ulusal Yurt'la Türkiye arasındaki siyasal bağlar, İngiliz İmparatorluğu Dominion'larından birini İngiltere'ye bağlayan bağların benzeri olabilecektir; başka bir deyimle, bu ülkenin, genel bir Türk yönetimi altında, ölçülü bir özerkliği olabilecektir. Bu kadar çok sayıda çalışkan işçilerin dönüşleri, Türk Devletinin kaynaklarını arttıracaktır."*⁶⁸

İtalyan Montagna ve Rumbold'un konuşmalarına dayanamayan Türk temsilcisi

⁶⁷ Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, Takım 1, Cilt 1, Kitap 2*, s. 243.

⁶⁸ Meray, *a.g.e.*, s. 277.

Rıza Nur'un konuşmaları toplantı tutanaklarına şu şekilde yansır:

“Müttefik Devletlerin, biraz önce okunmuş olan bildirilerde bulunmağa hakları olduğunu, çünkü kendilerinin Ermeni ve Asurî halklarına karşı moral yükümler altına koymuş bulduklarını söyledi. Gerçekten, bu halkları Türkiye'ye karşı saldırtmak için politika araçları onların karşılaştıkları felâketlerin de nedeni olmuşlardır. Bu koşullar altında, Türk Temsilci Heyeti, sunulmuş bulunan bildirileri yapılmamış geçersiz saymaktadır. Rıza Nur Bey, bu çeşit başka bildiriler dinlemektense, oturumdan çekilmesinin daha iyi olacağı kanısındadır.”⁶⁹

Sonuçta bu konu ile ilgili de antlaşma metninde hiçbir madde yer almamıştır.

B. Cumhuriyet Dönemi'nde Azınlıklar

Tanzimat Fermanı'yla azınlıklara verilen hakların Osmanlı Devleti'nin yıkılışında rol oynadığı çeşitli bilim adamları tarafından vurgulansa da İslâm hukuku çerçevesinde Osmanlı'da Tanzimat ve özellikle Islahat fermanlarıyla azınlıklara verilen hakların daha önceden (mesela Fatih zamanında) verilen hakların geri kazanımından ve evrensel hukuk kuralları çerçevesinde düzenlenişinden ileriye gittiği söylenemez. Örneğin Avram Galanti, Tanzimat Fermanı'yla verilen eğitim ve dil hürriyetinin gayrimüslimleri ülkenin birliğine çekmek amacını gütmesine rağmen birlikten uzaklaştırdığını söyler.⁷⁰ Ancak Osmanlı Devleti'nde bu tür hakların azınlıklara çok önceden verildiği daha evvel belirtilmişti. Tanzimat'ta genel gidiş değişmiş, Osmanlı Devleti siyaseten güçsüzleşmiş, bu durumu değerlendiren Batılılar, azınlıkları açıktan açığa Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya başlamıştır. Osmanlı'nın hâkim olduğu birçok yerleşim yeri, I. Dünya Savaşı'na kadar ölüm veya sürgün gibi sebeplerle Müslümanlardan temizlenmiştir.

Amerikalı tarihçi Justin Mccarthy, tarih yazılırken hep Rumların, Ermenilerin, Bulgarların uğradığı sürgün ve ölümlerin dikkate alındığını, Müslümanların ise yok sayıldığını vurgulamaktadır. Bu tutum yalnız yabancı tarihçilerde değil, Türk tarihçilerde de görülmektedir. Tarihçilerimiz, Müslümanların Balkanlardan, Kafkasya'dan, Kırım'dan, Mora'dan Kerkük'ten nasıl çıkarıldığını araştırmaktan çok Ermenilerin gerçekten bir kırıma uğramış olup olmadıkları gibi bir savunma araştırması

⁶⁹ Meray, *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, Takım 1, Cilt 1, Kitap 2*, s. 278.

⁷⁰ Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, s. 38.

yapmak zorunda kalmışlar ya da böyle bir tercihi yeğlemişlerdir. Oysa 19. yüzyılda Türk nüfusun yaşadığı alanlar da Osmanlı Devleti yönetimindeki azınlıkların yaşadığı alanlar gibi büyük felâketlere sahne olmuştur. Bu konuda bir karşılaştırma yapılabilmesi için Osmanlı Devleti üzerine geniş bir nüfus araştırması yapan Mccarthy'nin şu sözleri dikkate değerdir:

“1923'de ise, Müslüman ülkesi durumunda kalan, yalnızca Anadolu, Doğu Trakya [Türkiye Trakyası] ve Güneydoğu Kafkasya'nın bir kesiminden ibaretti. Balkanlardaki Müslümanların çoğu gitmişti; ya ölmüşler, ya da göç etmek zorunda bırakılmışlardı; kalanlar, Yunanistan'da, Bulgaristan'da ve Yugoslavya'da cep [adacık] durumundaki yerleşim bölgelerinde yaşıyorlardı. Kırım'ın, Kuzey Kafkasya'nın ve Rusya Ermenistanının Müslümanlarını aynı yazgı haklamıştı; onlar da, kısa söyleyişle, gitmişlerdi [yok olmuşlardı]. Çoğu Türk olan milyonlarca Müslüman, ölmüştü; milyonlarcası da bugünkü Türkiye'yi oluşturan ülkeye sığınmıştı. 1821 ile 1922 arasında, beş milyondan fazla Müslüman, ülkelerinden sürülüp atılmışlardı. Beş buçuk milyon Müslüman, kimi savaşlarda öldürülerek, diğerleri sığıntı durumunda iken açlıktan ve hastalıklardan canını yitirerek, ölmüşlerdi.”⁷¹

Türkiye'de gayrimüslimlere azınlık denmesinin sebebini M. Çağatay Okutan İzmir'i işgal eden Yunanlarla Türkiye'deki Rumların birbirlerine silah çekmemelerine ve Rumların tarafsız kalamamalarına bağlar. Gayrimüslimlerin azınlık olarak görülme sürecini ise 1918'den başlatır.⁷²

Millî Mücadele döneminde de azınlıkların durumunun ne olacağı düşünülmüş, siyasi ve toplumsal dengeyi bozacak şekilde azınlıklara imtiyaz verilmemesi istenmiş; can, mal ve ırzlarının korunması ise dinimizin ve geleneklerimizin bir gereği olarak kabul edilmiştir.⁷³ 1924 anayasasında da din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türkiye'de yaşayan herkes yurttaş olarak kabul edilmiştir. 1925 yılında ise azınlıklar Lozan Antlaşması'yla kendilerine verilen haklardan vazgeçmişlerdir.

Azınlıklar konusunda mecliste de ateşli tartışmalar olmuş, milletvekillerinin bir kısmı sorunun çözümü için mübadeleyi uygun görürken bir kısmı bu uygulamanın doğru olmayacağını savunmuştur. Ancak azınlıkların Türkiye Cumhuriyeti için zararlı unsurlar olduğu ilk dönem meclislerinin ortak fikridir denebilir. Tek partinin ilerleyen

⁷¹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 1.

⁷² Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, s. 66.

⁷³ Okutan, *a.g.e.*, s. 66.

dönemlerinde ise azınlıklar siyasi haklardan yararlanarak meclise girmeye başlamışlardır.⁷⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde azınlıkların askerlikle ilgili sorunlarında kısmî düzelme olmuştur. Eşit birer yurttaş olarak artık azınlıklar da askere alınmaya başlamıştır. Fakat azınlıkların geçmişteki eylemleri Cumhuriyet Dönemi'nde hem yönetimin hem de halkın onlara güvenmesini engellemiştir. Rumların Mora isyanına ve Yunan bağımsızlık hareketine destek vermeleri, Ermenilerin Rusya'yla işbirliğine gitmeleri Cumhuriyet Türkiye'sinde de unutulmamıştır.⁷⁵ Bunun yanında Yahudilerin sadık kaldığı söylene de toplumsal şuur, onların II. Abdülhamid'den "arz-ı mevdu" istemelerini ve 15. yüzyılda kendilerine kucak açan bir ulus ateş altında, kendileri maddî bakımdan refah içindeyken Türklere yardımda bulunmamalarını unutmamıştır. Bu yüzden Cumhuriyet Dönemi'nde azınlıklar açısından birtakım olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. 1923 mübadelesi⁷⁶ -ki bu Yunanistan sınırları içinde yaşayan Türkleri de olumsuz etkilemiştir-, Elza Niyego olayı⁷⁷, Türklüğe hakaret ettiği gerekçesiyle *Hronika* gazetesinin kapatılması, 1934'teki Trakya olayları⁷⁸ ve buradaki Yahudilerin göçtürülmesi, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olayları⁷⁹ gibi olaylar ve uygulamalar,

⁷⁴ Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, s. 154.

⁷⁵ Cumhuriyet Dönemi'nde azınlıkların durumu ve devletin azınlık politikalarıyla ilgili bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Cumhuriyet Dönemi'nde Azınlık Politikaları", *Birikim*, sy. 115, Kasım 1998, ss. 80-90.

⁷⁶ Mübadele, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan sözleşmeye göre gerçekleşir. Mübadelenin milliyet değil, din esaslı bir nüfus değiştirme olduğu bilim adamlarının birleştiği müşterek bir noktadır. Bu sözleşmeye göre Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumların çoğu, Anadolu'da yaşayan ve genelde Türkçe bilmeyen Rumlardır. Yunanistan'dan Türkiye'ye göçen Türklerin ise pek azı Türkçe bilmektedir.

⁷⁷ Elza Niyago adlı genç Yahudi kızı, kendisinden daha yaşlı olan Osman Ratıp tarafından başka biriyle nişanlandığı için öldürülür. Bu adi adliye vakası sonucunda Osman Ratıp tutuklanarak cezaevine konur. Ancak Elza Niyago'nun cenazesi bir gösteriye dönüşür. Zamanın Türk basını bu olayı sert bir üslupla eleştirir. Elza Niyago olayının doğurduğu en büyük olumsuz sonuç, Yahudilerin ülke içinde serbest dolaşımının yasaklanması olmuştur. Genç kızın cenazesi sebebiyle meydana gelen olaylar bazı edebiyatçılarımızın eserlerine (Ömer Seyfettin'in *Ashab-ı Kehfimiz* hikâyesi gibi) yansımıştır.

⁷⁸ Erol Haker, dedelerini merkez alarak yazdığı *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı* adlı eserinde Kırklareli'de yaşayan Yahudilerin toplumsal, ekonomik, siyasi vb. durumlarıyla ilgili bilgiler verir. Trakya Olaylarıyla ilgili olarak şunları söyler: " 'Millî bir devlet' olarak örgütlenen Türkiye Cumhuriyeti, 'artık... tarih boyunca [Osmanlı İmparatorluğu'nun yapmış] olduğu gibi kendi bünyesinde kültür, din ve dil açısından birbirinden farklı varlıklara tahammül edemezdi.' Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Trakya'da Edirne merkez olmak üzere Yahudilere karşı hareketler başladı. Buna karşın Kırklareli'deki küçük Yahudi cemaatiyle çok daha büyük Türk cemaati arasındaki ilişkiler mucizevî bir şekilde dostane kaldı." (Erol Haker, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 183.)

Trakya Olayları'yla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008.

⁷⁹ 6-7 Eylül Olayları olarak anılan ve 1955 yılında meydana gelen bu olaylar da Rum azınlığın aleyhine gelişmiştir. İncelediğimiz romanlar 1876- 1950 yılları arasındaki romanlar olduğu için bu konu kapsam

azınlıkların Türkiye Cumhuriyeti'nde huzurunu kaçıran olaylar ve uygulamalar olarak tarihe geçmiştir.⁸⁰

dışında kalmıştır. 6-7 Eylül olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Akın, *Türkiye'de Azınlık Politikaları (6-7 Eylül 1955 Olayları)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

⁸⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*.

TÜRK ROMANINDA AZINLIKLAR

BİRİNCİ BÖLÜM: RUMLAR

I. AZINLIKLARLA ÖZDEŞLEŞEN MEKÂN: BEYOĞLU

Osmanlı Devleti Batı'dan bilim ve fen alanında çeşitli iktibaslar yapmıştır. Fakat Batı uygarlığının Osmanlı toplumuna etkisi daha çok yaşayış tarzında olmuştur. Müslüman toplumun Batı'dan iktibas ettiği değişiklikler önce Beyoğlu'nda meydana görülmüş ardından İstanbul'un varlıklı aileleri ve devlet ricali bu semtteki yaşayış tarzını taklitle başlamıştır. Beyoğlu, bütün çehresiyle değişirken Osmanlı'nın hayatını da değiştirmeye başlamıştır. Tanpınar 17. yüzyıldan başlattığı bu değişimi şöyle anlatır:

“Yukarı tabakanın gösterdiği alâka sayesinde kadrosu serbestleşen ecnebî hayatı yavaş yavaş halkımızın arasına bazı yabancı modaların sızmasına yol açacaktı. Bilhassa XVII. asırdan itibaren gözünü dışarıya çevirmiş olan ve çocukları Viyana, Padu veya Venedik'te tahsil etmeğe başlayan azınlık tebaanın müreffeh kısmı arasında, Avrupa muaşeret şekilleri rağbet kazanır. Mehmed IV. Devrinde Fransız sefârethânesinde amatörler tarafından oynanan Racine ve Molière temsillerini anlar anlamaz seyreden zengin Fenerli aileler, bu sefer Beyoğlu'nda ve Boğaziçi'nde, Tarabya veya Büyükdere'de gördükleri ecnepleri taklide başlarlar, onların muhitlerine girmeğe heves ederler.”¹

Tanpınar ev döşeme tarzında meydana gelen değişikliği de eleştirel bir dille anlatır: *“Daha 1812'de muasır hayatın bir çok hususiyetlerini ihtiva eden Beyoğlu'nda garp usulü lokanta, kahve ve oteller açılmağa başlar. Saraylarda, vezir ikametgâhlarında Avrupalı mobilya ve Avrupa eşyası belli başlı bir yer alır. Asırlarca işlene işlene tekâmül etmiş bir zevkle döşenmiş sofalar ve odalar yerine orta halli bir Avrupa burjuvasının ikametgâhını andıran belirsiz zevkli bir mobilya ve dekor ortasında, imparatorluğun bir asırdan beri peşinde koştuğu askerî islahatı temine muvaffak olan hükümdar, Avrupa saraylarını taklit eden bir debdebe içinde yaşamağa başlar.”²*

Eğlencenin merkezi ağırlıklı olarak Beyoğlu'dur. Rumların çoğunlukta oldukları bir semt olan Beyoğlu, bazı romanlarda eğlencenin, bazı romanlarda fuhşun ve bayağı işlerin, bazı romanlarda da modernliğin simgesi olarak kullanılır. Türklerin eğlence mekânları genellikle Beyoğlu'ndaki meyhane, bar, pavyon gibi yerlerdir. Bunların

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 60.

² Tanpınar, *a.g.e.*, ss. 69-70.

bazılarında hem içki içilir hem gönül eğlendirilir. Salah Birsal'in deyimiyle “(...)Berberler, tüccar kâtipleri, esnaf çırakları, yabancı vapurlarda çalışan tayfalar, evden tiyatroya diye izin alıp da lalasıyla anlaşıp kaçamak yapan çocuklar, İstanbul yakasındaki mahalle kahvesinde her gece pişpirik oynamaktan bıkmış da bir akşamı Beyoğlu'nda geçirmek isteyen baylar buranın gediklileridir.”³ Beyoğlu'ndaki pansiyonlar, oda oda ya da kat kat kiralanarak her türlü etnik kökenden insana hizmet veren yerlerdir. Genellikle bekâr erkeklerin kaldıkları bu yerlerde bazen fuhşa zemin hazırlanır. Evli erkeklerin metresleriyle yaşadıkları yerler de buralardır. Oteller pansiyonlardan daha ciddi yerler gibi görünürler fakat bazen buralarda da gayrimeşru işlere göz yumulduğu olur.

Bir eğlence yeri olarak ele alınan Beyoğlu'nun romanlarda anlatılması zaruri bir durumun mekânı olduğuna dikkat çeken yazarlar da vardır. Osmanlı Müslüman toplumunun herhangi bir semtinin gayrimeşru ilişkilere sahne olamaması, Beyoğlu'nu bu tür ilişkiler için cazibe merkezi yapmaktadır. Ayrıca yazarların aldıkları eğitimlerin ve dünya görüşlerinin farklı olması da Beyoğlu'nu farklı ele almalarına sebep olmuştur. Ahmet Ö. Evin'in bu konudaki tespitleri şöyledir:

“(...)her türde gece kulüpleri ve otelleriyle Beyoğlu, fiilen, hem kibarlık özentisi tipleri çeken şık bir semt, hem de yeni palazlanan türediler gözünde bir oyun sahasıydı. Beyoğlu esasen bu türedileri çeken bir atmosfere sahip olduğundan, on dokuzuncu yüzyıl romancıları için 'Süper Batılılaşma'nın' tehlikeli etkileri hakkında yorum yapmaya uygun bir sahne haline gelmişti. Yine de, romanın kendisi, evliliksiz romansın mümkün olduğu Beyoğlu gezintilerini anlatmayı mecburi hale getirmiş olabilir. Hem Beyoğlu'nun cazibesine kapılma, hem de Beyoğlu'ndaki ahlâksızlığa saldırma şeklinde kendini gösteren ikilem, Tanzimat-sonrası aydınların, bir yandan Avrupalı toplum, öbür yandan ahlâk üstüne farklı görüşlere sahip olmanın getirdiği düalist eğitimlerinin bir yansımasıdır.”⁴

Orhan Okay ise alafrağa eğlence tarzının Beyoğlu'nda ortaya çıkışını sefirliklerin burada bulunmasına bağlayarak bu semtin İstanbul'un farklı bir rengini oluşturduğunu söyler:

“On altıncı asırdan itibaren sefârethânelerin yerleştiği, bu yüzden

³ Salah Birsal, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Pusula Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 19.

⁴ Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, çev. O. Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, ss. 62-63.

de Avrupalı seyyahların ikâmeti tercih ettiği, buna bağlı olarak da zamanla Avrupaî otel ve eğlence yerlerinin kurulduğu Beyoğlu, batı âdet, moda ve eğlencelerinin İstanbul'a nüfuz ettiği bir kapı olmuştur... Avrupa malları satan mağazaları, sarrafları, yabancı dilde gazete basan matbaaları, tiyatro ve çalgılı gazinodan sefih eğlence yerlerine kadar İstanbul'un çok renkli bir tarafını gösterir. Bu sebepten Tanzimat'tan günümüze kadar Türk romanının da ihmâl edemediği bir çevre olmuştur.”⁵

Orhan Okay, Avrupaî adabımuâşeretin Müslüman halk arasında yayılmasında Beyoğlu'nun rolünü şu şekilde dile getirir: “19. asırda Beyoğlu'nun yabancı ve ekalliyet çevresinde yaşayan alafranga âdâb-ı muâşeret, çeşitli vesilelerle Türk evlerine de nüfuz etmeğe başlar. Hakikisi- taklidi, riyâkârı-samimisi münâkaşa edilir. Her hâl ü kârda bizim hayatımıza tatbik edilmese bile, gerek Türkiye'deki Avrupalularla, gerekse Avrupa'ya gidenlerin gireceği muhitlerle temas için bir zâruret olduğuna kanaat getirilir.”⁶

Cahit Kavcar Beyoğlu'nu İstanbul'un Batı'ya açılan kapısı olarak belirterek şu değerlendirmeyi yapar:

“(...)Beyoğlu yakası da eskiden beri azınlıkların ve yabancıların oturduğu bir semt olduğundan, Avrupaî kılık ve kıyafetler, makineler, türlü araçlar, aletler, kısacası bütün tüketim malları, önce Beyoğlu vitrinlerinde görülürdü. Ayrıca tiyatro, opera, operet gibi yabancı ekipler tarafından oynanan oyunlar da kendilerine burada seyirci bulurlardı. Batı medeniyetinin, iyi ve kötü yönleri ile alafranga yaşayışın, moda ve eğlencelerin İstanbul'a, dolayısıyla Türkiye'ye giriş kapısı olur. Alafranga eşya ve modalar zamanla buradan İstanbul tarafına, Kapalıçarşı'ya da geçmeye başlar.”⁷

İlber Ortaylı ise 19. yüzyılda Beyoğlu'nun şehirleşme niteliklerini, demografik yapısını ve İstanbul'un kültürel hayatındaki yerini şu cümlelerle ortaya koyar:

“Beyoğlu-Galata; 19. yüzyılın ortalarında Avrupa şehir tarzının doğu Akdenizdeki salaş bir modeli gibiydi. Kârgir binalarıyla ahşap İstanbul'a tepeden bakan, sokaklarında farklı giyimde insanların gezindiği, değişik yemeklerin yendiği, değişik eğlenilen, yabancı dillerin konuşulup, yabancı kitap ve gazetelerin satıldığı, fakat aslında herhangi bir Fransız ya da İtalyan taşra şehrinden farklı olmayan bu bölgede;

⁵ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 97.

⁶ Okay, *a.g.e.*, s. 117.

⁷ Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, ss. 193- 194.

elçilikler, yabancı bankalar, yabancı okullar ve Osmanlı Hıristiyanlarıyla ilgisi olmayan Hıristiyan cemaatlerin kiliseleri vardı. Avrupalılar, Avrupa himayesine girmiş Osmanlı Hıristiyanları, zenginleşip Balat ve Samatya'yı terk eden Musevî veya Ermeniler burada yaşıyordu. Yabancı restoranlar, birahaneler, genelevler, ikinci üçüncü sınıf grupların temsil verdiği tiyatrolar, şık kulüpler, cafeler birbiri ardından açılıyordu. Ara sıra seçkin tiyatro, opera ve konsert-maysterler de geliyordu. Böylesi bir olay, Beyoğlu için tarihî gün ve gece sayılırdı. Osmanlı aydınının Avrupa'ya baktığı pencere de bu semtti. Beyoğlu'nda sadece zenginle fakir arasında fark vardı. Burada dinler ve diller değil, servetler ve onların kendini gösterme biçimi önemliydi. Binaların içi süslüydü, pahalı döşeniyordu, dışları da süsleniyordu, o halde sokaklar da hale yola girmeliydi. Refah ve sefalet her yerde olduğu gibi yan yanaydı.”⁸

Beyoğlu, Osmanlı'nın Batı'ya açılan kapısı olduğu gibi aynı zamanda eğlence mekânıdır. Eğlence denince ilk akla gelen tür karnavallardır. Evangelinos Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* (1872)⁹ adlı romanında İstanbul'da düzenlenen karnavalların menşinin eski Yunan olduğunu söyler. Karnavalları ahlâk bozucu eğlenceler olarak gören yazar, aynı zamanda bunların engellenmesi gerektiği fikrindedir:

“(…)bu haftalar zarfında olan sefahat ve haşarılık ve terk-i edep halat (edep dışı haller) hiçbir vakit olamaz. Hükümdaran böyle edebiyat ve ahlâkiyatı ihlal edici (bozucu) sebepleri def ü izale etseler pek hoş olur idi, ancak medeniyetin iktizası (gereği) böyleymiş, derler.” (s. 128)

Misailidis, bu devirde yapılan eğlenceler için karnaval, dernek ve balo kelimelerini kullanır. Ahmet Midhat'ın karnaval olarak tasvir ettiği eğlenceleri yazar balo olarak adlandırır ve özelliklerini ise şu şekilde anlatır:

“Bir takım delikanlılar ve bazı da kırkıktan sonra azanlar [kendini bilenler değil] yüzlerine maske takarak ve tebdil kıyafete girerek ve yanları sıra anaları kızım dediği makuleden kezalik yüzleri maskeli ve kıyafetleri tebdil koltuklarına birer kız alarak, umumi balo tabir ettikleri Kızılbaş ocağına def-i gam etmeye giderler. Ve çoklarının da böyle kız bulup gitmeye ihtiyacı yoktur, çünkü nisa taifesine kapular açık olup, duhuliye akçesi almadıklarından onda kendi gelenlerden yüz, yüz elli nefer

⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 142.

⁹ Evangelinos Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*, haz. Robert Anhagger- Vedat Günyol, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988. (Alıntılar bu baskıdandır.) Eser, ilk defa 1872'de Yunan harfleriyle basılmıştır. Bun incelemede kullanılan baskı eserin Latin harflerine aktarılmış ikinci baskısıdır.

mevcuttur ve istediklerinin alıp beraber oynayabilirler ve arasına mahvi (gizli) höcrelere çekilerek ve onda maskeleri çıkararak, yekdiğeri tanıyıp, mekûlat ve meşrubat (yiyecek ve içecek) ile ikrâm ederler. ve terk-i edep harekât resmi surette yasak ise de, balo nazırlarından gizli el peşrefi, dil şakası, dudak safası gibi neler olur! Elbette iki gönül bir oluşun, hiçbir şeye güçlük olmaz. Bazı da erkekler dişehli ve dişehliler erkek kıyafetine girerek gittiklerinden, kör döğüşü ve gülüp bayılmaya şayan (değer) şeyler de zuhur eder.

Bir daire derununda (içinde) beş yüz kadar beher millet ve tayfa kıyafetinde erkek ve dişehli mevcut bulunup, hiçbirinin kim olduğu muayyen değildir, fakat merak için karşıdan seyr ü temaşa etmek üzere maskesiz de gidenler eksik değildir.

Bir âdem, benîâdem ne raddede ahlâk ve edebiyat bozukluğuna düçar olabildiğini (uğrayabildiğini) anlamak murat eder ise, bu misilli balolara ve derneklere bir defa gidip, ikinci gitmekten sakınmalıdır.” (s. 128-129)

Bu eğlenceleri romanlarında işleyen Türk romancılar eğlenceye katılanların genelde gayrimüslimler olduğunu belirtirler. Hatta bu eğlenceleri sadece gayrimüslimlere has birer faaliyet olarak tasvir ederler. Misailidis ise romanında dernek olarak adlandırdığı eğlenceleri tasvir ederken balolardaki gibi her milletten katılımcıların olduğuna temas eder:

“Beyoğlu’nda bazı sözümler yabana hayrathane sahibi (hayırevi sahibi) hatunlar zabuta izni ile hanelerine çalgı getirerek ve sözümler yabana beş on kız toplayarak, yahut kızlar kendileri gelerek, balo verir ve kapular istek edenlere açıktır ve gidip onda kızlar ile oynarlar ve işret edüp (içki içip) def-i gam ederler ve milliyetçe ve mezhepçe fark olmayup, cümlesi müsavidir. Bu derece müsavat tariki (yolu) eğerçi politikaca mevki-i icraya konulacak (uygulanacak) olsaydı, kurt ile koyunun, tilki ile tavuğun, sıçan ile kedinin, dindar ile putperestin bir mahalde karındaş gibi geçineceklerine şüphe olunmaz idi. Tavşan baloları da bu kabilden olup, meyhane üzerinde olur.” (s. 129)

Misailidis, bunların dışında bir de erkek ve kadınların karışık olarak dans edip eğlendiği “umumi balo”lardan söz eder. Bu baloları güzel ve hoş bulmasına rağmen edebe aykırılıkların bu balolarda da yaşandığını belirtir.

Ahmet Midhat, *Para* (1887)¹⁰ adlı hikâyesinde Beyoğlu eğlencelerinin aklı başında adamlar için olmadığını, Osmanlı gençleri için tam bir para tuzağı olduğunu

¹⁰ Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Para*, (1. baskı 1887), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001. (Alıntılar bu baskıdandır.)

belirtir. Az çok eğitilmiş olan kimseler, Beyoğlu eğlencelerinin seviyesinin düşük olduğunu anlar ve buralara gitmez. Hatta buralara kendi ahalisinin bile nadiren gittiği görülür. Ahmet Midhat bir eğlence mekânı olarak Beyoğlu'nu şu şekilde tasvir eder:

“Beyoğlu’nda murdarlıktan, hastalıktan, bataklıkta başka ciddi eğlence olarak ne vardır sanki? Beyoğlu’nda mirasyedilerin servet ve sâ mânîni mahveden eğlencelerin ne kadar tenezzül olunamayacak şeyler olduklarını muvazene etmek ister iseniz düşününüz ki oralarda başı şapkalı Beyoğlu ahalisi nadir ve belki ender olarak bulunurlar. Onların tenezzül edemedikleri eğlencelere dünyasını ve kendi vakar ve haysiyetini bilir bir Osmanlı tenezzül etmeli midir? Etmemelidir ama va-eseffa ki bu mahaller yine münhasıran gibi bir suretle Osmanlıların ceplerindeki parayı çekmek için tertip olunmuşlardır.” (s. 526)

Ahmet Midhat,¹¹ Beyoğlu'nu birçok yönüyle müşahede edilecek bir yer olarak görür. Romanlara konu olması bakımından Paris’le karşılaştırdığı Beyoğlu hakkında *Müşahedat* (1891)¹² romanında şunları söyler:

“Şu Beyoğlu ne yaman memlektir! Avrupa romancıları Paris’e göz dikmişler ama bizim Beyoğlu, birçok cihetlerce Paris’ten de yamandır. Hangi tarafına bakılsa bir roman görülür. Hangi adama tesadüf edilse mutlaka bir romana taalluku vardır. O romanların da ağlebi insana inşirah verecek surette değil, insanı dilhun edecek surettedir.” (s. 138)¹³

Beyoğlu, karnavallarıyla da dikkati çeken bir eğlence mekânıdır. Mütareke sonrası yazılan romanlarda genellikle ahlâkî çöküşün bir işareti olarak gösterilen bu

¹¹ Ahmet Midhat’ın Batı uygarlığıyla ilk temasını okuduğu kitaplar sağlamıştır. Onun daha çocukluğunda Niş’teki Rüştîye tahsili ve burada kaleme çalışması daha sonra da Bağdat’taki görevi sırasında Batılı yazarları okuması bütün hayatı boyunca izleyeceği yolun ilk merhalesini oluşturur. (Bkz. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 2,4.)

Orhan Okay, Ahmet Midhat’ın Batı uygarlığıyla temasının ikinci aşamasını ise Beyoğlu’nu tanımaya bağlar: *“Batıyı tanımada ikinci merhale ise İstanbul’daki ekalliyet gurupları ve yabancılarla teması olur. Kitabımızın ilgili bölümlerinde görüleceği gibi, Rum ve Ermeni ahâlisi, muhtemelen hristiyanlıkları sebebiyle, İmparatorluk içinde Avrupa medeniyetini en önce benimseyenlerden olmuşlardır. İstanbul’un Beyoğlu yakası da, eskidenberi ekalliyetlerin ikamet ettiği bir semt olduğundan, Avrupaî kıyafetler, makine v.s. âletler önce Beyoğlu vitrinlerinde görüldüğü gibi tiyatro, operet, varyete gibi yabancı ekipler tarafından sahneye konan gösteriler de kendilerine burada seyirci bulurlardı. Binâenaleyh, Tanzimat sonrası romanında, bilhassa Ahmet Midhat’ın romanlarında Beyoğlu mühim bir yer işgal eder.”* (a.g.e., s. 5.)

¹² Ahmet Midhat, *Müşahedat*, (1. baskı 1891), haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³ Orhan Okay, Ahmet Midhat’ın *Felâtn Bey ile Rakım Efendi, Bekârlık Sultanlık mı Dedin?, Karnaval, Esrâr-ı Cinayat, Henüz 17 Yaşında* ve *Müşahedat* romanlarını bu semtteki müşahedeleri sonucunda yazdığını söyler. (Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 98.)

eğlenceler, Mütareke'den önce daha sevimli görünürler. Azınlıklar tarafından düzenlenen bu karnavallardan biri Ahmet Midhat tarafından yine *Karnaval* (1881)¹⁴ adını taşıyan romanında rengârenk bir dünya olarak tasvir edilir:

“Karnaval geldi. O bezm-i nûşânûş tezyin olundu. Hem de ne suretle zinetlenmiş! Öyle yalnız bir oda içinde dört kadeh ve bir şişe ile birkaç tabak mezeden ibaret bir hazırlık değil! Bütün Beyoğlu ve Galata yekpare bir safahane kesilmiş balo verecek olan salonların önlerinde rengârenk bayraklar temevvüc ediyor ki dünya yüzünde bayrağı olan ne kadar milletler varsa kâffesinin elvân-ı millîyesini buralarda görebilirsiniz. Yalnız bayraklar mı? Şimşir, defne, taflan gibi her zaman zümür-rüd-âsâ yeşil bulunan dallar ile balohanelerin içleri dışları donatılmış. Geceleri rengârenk fenerler de asılıyor. Kapılarının önünde kapı kadar yaldızlı levhalar o gece orada bir büyük ve umumî balo verileceğini ve maskeli olsun ve maskesiz olsun gelinebileceğini vesaireyi vesaireyi âleme ilân ediyor.” (s. 139)

Herkül Millas, Osmanlıcı yazarların (Yazar, Şemsettin Sami, Ahmet Midhat, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya Uşaklıgil, Recaizade Mahmut Ekrem, Safvet Nezihi, Mehmet Rauf, Ahmet Rasim ve Ebubekir Hazım Tepeyran'ı “yaşadıkları ve yazdıkları yıllara göre değil, dile getirdikleri anlayışa göre” Osmanlıcı olarak niteler.) Beyoğlu'nu olumlu yansıttığını belirterek şunları söyler: “Gayrimüslimlerin ve Rum'ların yaşadığı Beyoğlu semti bu yazarların yapıtlarında, ulusçu yazarlardan farklı olarak hoştur. Geleneksel Osmanlı toplumu ve özellikle kadının konumu sık sık eleştirilir. Din pek gündeme gelmez.”¹⁵ Sözü edilen yazarların Beyoğlu'na “ulusçu” yazarlardan farklı baktıkları muhakkaktır. Ancak bu fark, sadece Beyoğlu'nu ve meskûnlarını eleştirmenin şiddetindedir. Osmanlıcı diye nitelenen yazarlar da Osmanlı toplumunun ahlâken çözülmesinde Beyoğlu'nun önemli bir rolü olduğuna temas ederler.

Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm* (1918)¹⁶ adlı romanında Beyoğlu ve Galata Türk irkının maddeten ve manen çeşitli hastalıklarla tahrip olduğu yerler olarak gösterilir. Bu semtler yalnız İstanbullulara değil, Anadolu'dan gelen insanlara da mikroplarını

¹⁴ Ahmet Midhat, *Karnaval*, (1. baskı 1881) haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁵ Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 37-38.

¹⁶ Halide Edib Adıvar, *Mev'ud Hüküm*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1918. (Alıntılar bu baskıdandır.)

bulaştırmaktadır. “Uşaklıkta, aşçılıkta kazandığı parayı Galata’da balozlarda yiyen Bolululardan, paşa babasından aldığı harçlığı Beyoğlu’nda eriten küçük beyler” e kadar herkes bu yerlerin müşterileridir. “Paşazadeler ve küçük beyler de, para, sıhhat hepsini Beyoğlu’na avuç avuç” (s. 118-119) dökmektedirler.

Refik Halit, *İstanbul’un Bir Yüzü* (1920)¹⁷ romanında İsmet Hanım’ın ağzından Beyoğlu’nda gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğunu belirtir. Bir eğlence mekânı olarak görülen Beyoğlu’nda ilginç eğlencelere rastlanır. Bir araba satın alınır, garsona gaz döktürülerek yaktırılır. Eğlence, yanmakta olan arabanın etrafında devam eder. Eserin “Eski Devir Simaları” bölümünde anlatılan bu eğlenceler, müsrifliğin ve paranın verdiği güçle şımarmanın, kolay yoldan ölçsüz kazanılan paranın bireyin ruh dünyasını alt üst ederek onu en aşırı davranışların içine itebileceğinin sınırının olmadığını göstermektedir.¹⁸

İlk romanlarda Beyoğlu, bütün bu özellikleriyle yer almaz. Daha çok romanların Müslüman karakterlerinin gittikleri eğlence yerleri vesilesiyle Beyoğlu adı da zikredilir. Bir karakterin gittiği bir meyhane, bar, pavyon gibi eğlence yerleri hep Beyoğlu’ndadır.

Ercüment Ekrem, *Kundakçı* (1926)¹⁹ romanında Beyoğlu’nu, İstanbul’un zenginlerinin uğrak yeri olarak gösterir. “Dans”, “içki”, “kadın” Beyoğlu’nu anlatan en önemli üç kelimedir. Evlilik dışı ilişki yaşamak isteyen, soluğu Beyoğlu’nda alır. Bu parıltılı dünyanın tüketicileri genelde Müslümanlar, hizmet sunanlar ise Rum, Ermeni, Rus, Karadağlı gibi değişik milletlerden gayrimüslimlerdir. Yazar Beyoğlu’nu bir semt bir şehir olarak değil, bir bar şeklindeki batakhane olarak tasvir etmiştir. Toplumun ahlâken çözülmesinde Şekip gibi mirasyedi çapkınların rolü olsa da bu “kundakçı”ları yaratan ve yaşatan Beyoğlu’dur. Nitekim Şekip, bir gün, bir tanıdığının evinden çıkıp Ayaspaşa’daki evine doğru yürürken Beyoğlu’na giden yolu “mütemadiyen insan, araba ve tramvay kusan bir ejderin ağzı gibi” (s. 16) görür. Ayaspaşa’ya giden yolun karanlığı Şekip’i Beyoğlu’na doğru iter. Beyoğlu ürünü Şekip, bu süreçte bir genç Rus

¹⁷ Refik Halit Karay, *İstanbul’un Bir Yüzü*, (İkinci basılış), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, ts. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁸ Bugün bazı İstanbul eğlence tarzlarının (tabak kırmak, masa, ceket yakmak vs.) eskinin farklı bir biçimdeki devamı şeklinde olduğu görülmektedir.

¹⁹ Ercüment Ekrem Talu, *Kundakçı*, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul, 1926. (Alıntılar bu baskıdandır.)

kızının bekâretini kaybederek intihar²⁰ etmesine, bir dul kadının uyuşturucuya alışıp tam bir orta malı olmasına, bir genç annenin yuvasını dağıtıp ortada kalmasına, bir genç Türk kızının tuzağa düşerek mutsuzluğa sürüklenmesine sebep olur.

Burhan Cahit'in *Aşk Politikası*'nda (1930)²¹ Beyoğlu, çapkın Türk gençlerinin birçok şeyi öğrendikleri yerdir. Roman kahramanı Necati de Fransızca'yı devam ettiği Galatasaray Lisesi'nde değil Beyoğlu'ndaki Yahudi ve Rum kızlarından öğrenmiştir. Romanda, Fransa'da bir mekânda çalışan Rum ve Ermenilerin oluşturduğu bir saz heyetinden söz edilir. Hanende Rum, çalgıcıları da Ermenilerdir. Bu grup, Şark usulüne göre düzenlenmiş bir mekânda sözde Şark'ı, Türkiye'yi temsil etmektedirler. Fakat Aysel, birlikte olduğu yabancı arkadaşlarına bunların hem kıyafetlerinin hem de müziklerinin Türkiye'yi temsil etmediğini ifade eder. Yazar, bu vesileyle Rumlar ve Ermeniler hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar. Roman kahramanı Aysel gibi o da “*Türkçe şarkıları bozuk bir Ermeni şivesi ve çirkin bir Rum ağzıyla okuyup şarkın çürük metalarını Türk adı altında Avrupa'nın cahil ve aptal kısmına dinleten bu soysuz mahlûklara karşı*” (s. 137) büyük öfke duyar. Burada Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin “Osmanlı” üst kimliğinde birleştiklerini ve kendilerini Osmanlı saydıklarını tekrar hatırlatmakta yarar var. Bu açıdan bakıldığında kimi gayrimüslimlerin Avrupa'da, yukarıda sözü edilen türden etkinlikleri kendilerine hak görmeleri, onların kendini hâlâ Osmanlı kabul ediyor olmalarından ileri geldiği söylenebilir. Dolayısıyla onların mensubiyetleri için Türk kelimesinden çok Osmanlı kelimesi kapsayıcı olur.

Olumsuz Beyoğlu imajına Reşat Enis de *Gong Vurdu* (1933)²² romanındaki tasvirleriyle katılır. Bu romanda Beyoğlu'nun aktörleri gayrimüslimler değil, Müslümanlardır. Parasız pulsuz sokakta kalan bir genç kızın fuhuşa sürüklendiği yer Beyoğlu semtidir. Burada çalıştığı evi işleten alışıldığı üzere gayrimüslim değil, Müslüman bir kadındır. Yazarın “müstekreh” Beyoğlu'nun gecesi ve gündüzüne dair

²⁰ Roman kahramanlarının intiharı seçişlerinin sebepleri, yazarların bu konudaki anlayışları ve intihar eden karakterlerin tasnifi için bkz. Nurullah Ulutaş, *Türk Romanında İntihar (1872-1960)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2006.

²¹ Burhan Cahit Morkaya, *Aşk Politikası*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²² Reşat Enis Aygen, *Gong Vurdu*, Semih Lütfi- Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933. (Alıntılar bu baskıdandır.)

ayrı gözlemleri vardır:

“Sabahleyin mi geçiyorsunuz?: O halde zarif iskarpinlerinizin selâmeti namına- bir işkence olmakla beraber- gözlerinizi kaldırma dikmek mecburiyetindediniz. O kadar pis ve müstekrehtir... Bir gece evvel, bin bir hastalıklının gelişi güzel kaldırımına sepiği balgamlar, sabahın dondurucu ayazında katılaşmış, donmuştur. Türlü türlü renklerle, zehirli birer cam parçası gibi ışıldarlar...”

Gece mi geçiyorsunuz?: göreceğiniz manzara büsbütün başka. Hiçbir ışığın aydınlatmağa cesaret etmediği bu iğrenç sokak, gece karanlığında bir muhabbet ve vuslat pazarıdır...” (s. 125- 126)

Yazarın *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* (1939)²³ romanı, “dağınık ve gevşek dokusuna karşın, Türk edebiyatında fabrika yaşamını, iş kazalarını, grevleri, Zonguldak maden işçilerinin yaşamlarını başarıyla”²⁴ anlatan bir romandır. Eserde yer yer İstanbul manzaraları da vardır. Romanın konusu bağlamında İstanbul da bir işçi gözüyle gözlemlenmiş karamsar bir üslupla anlatılmıştır. Ona göre Beyoğlu, tiksindirici bir yerdir. Beyoğlu’nu farklı kılan sadece vitrinleri ve kadınlarıdır. “*Vitrinsiz, kadınsız Beyoğlu, makyajı silinmiş ihtiyar bir kahpeye benzer; o kadar bed ve müstekrehtir.*” (s. 51) Vitrin ve kadın, aynı zamanda Beyoğlu’nu canlı kılan unsurlardır. Bunlar olmadan Beyoğlu’nun, “*terkedilmiş bir şehirden farkı yoktur. Sanki, bu diyarın insanları, uğursuz bir taun korkusu önünde pılı pırtılarını toplayıp çok uzaklara göç etmişlerdir.*” (s. 51)

Refik Ahmet Sevensil de İstanbul’daki kültürel soysuzlaşmanın Beyoğlu’nda başlayıp buradan memlekete yayıldığını söyleyenlerdendir. *Çıplaklar* (1936)²⁵ romanında Beyoğlu’nda kurulan bir jimnastik salonunun ilk hedefi, memlekette jimnastiği yaymaktır. Ancak bu salon zamanla çıplaklar kulübüne dönüşür. “Serbest vücut terbiyesi” adı verilen bu kulübü Türkiye’de yaşayan Almanlar ve Almanya’da okumuş gençler kurarlar. Zamanla birliğin üye profili genişler. Halkın bu birliğe teveccühünün yanında birliğin devlet kademelerinde de kudretli oluşu yazarı öfkelenendirir:

²³ Reşat Enis Aygen, *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, (2. baskı), Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁴ *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2001, s. 831.

²⁵ Refik Ahmet Sevensil, *Çıplaklar*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1936. (Alıntılar bu baskıdandır.)

“Almanların ağız dolusu söyledikleri frikörper- kultur az zamanda Beyoğlunun bir kısım yerli ve ecnebi aileleri arasında yeni bir moda halini aldı. Derken, etrafa iyice emniyet verildikten sonra da nacht-kultur sözü yavaş yavaş, ihtiyatla ortaya çıkarıldı. Çıplak terbiye şimdilik teori halindedir; fakat bana öyle geliyor ki vaktile mason locaları adlarını devlet defterine ‘Türk yükselme cemiyeti’ diye yazdırdıkları gibi bu ‘Serbest vücut terbiyesi birliği’ ismi de galiba gitgide Çıplaklar cemiyetinin defterdeki adı halini alacak!” (s. 31-32)

Yazarın bu romanında aynı zamanda genel bir İstanbul eleştirisi vardır. Kültürel çözümlenin yazara verdiği ızdırıp, İstanbul’un Beyoğlu civarını bütün unsurlarıyla tiksinti uyandıran bir yer olarak görmesine sebep olur. Beyoğlu denince akla ilk gelen ışık cümbüşü, *Çıplaklar*’da yerini karanlığa bırakmıştır. Bir zamanlar insanların konaklardan kaçıp modern diye sığındığı Beyoğlu apartmanları, yazara göre pek de modern, iç açıcı yapılar değildir. Barındırdıkları karanlık işlerle kirlenmiş gibidirler. Ruhen çökmüş olan Beyoğlu’nun mimarisi de ruha karamsarlık verir:

“Küçük büyüklü binaların alt katları birbirine karışıyor, hangi kısmın hangisine ait olduğu birden seçilemiyor; garip, mantıksız, korkunç bir mimarî ile çizgilerin haşır neşir olması ile vücuda gelmiş siluet çirkin... Kimi binanın izbe katında, kimisinin bir kenara kaçmış yan odasında, kimisinin tavan arasında yanan, tek tük, dağınık, ürkek ışıklar, korku ile açılmış gözler gibi, şehrin hayatında devam edip giden faciayı anlamağa çalışıyor.” (s. 173)

Beyoğlu’nun bu olumsuz görünüşü, romanın aslı kişisi Doktor Çetiner’in psikolojik dünyasının aksidir. Cumhuriyet aydını olarak o, Beyoğlu’ndaki bu yabancılaşmayı kabul edemez. Beyoğlu’ndan uzaklaşıp “Türk İstanbul”un sokaklarında dolaşmaya başlayınca kendisini daha iyi hissetmeye başlar. Sanki bu “Türk İstanbul”un sokakları onun ruhunu bir doktor gibi tedavi etmeye başlamıştır. Yazar, İstanbul’un hastalıklı ruh halinin insanlara da sirayet ettiğini düşünür. Manen hastalanan insanlar için Ankara’yı “Manevî hastalıkların sanatoryumu” olarak görür. Romanda sondan ikinci bölümün adını, “Manevi Hastalıkların Sanatoryumu Ankaradır” şeklinde koyması yazarın bu düşüncesini yansıtır.²⁶ Beyoğlu’ndan uzaklaşma, İstanbul’dan Ankara’ya dönüş Cumhuriyet neslinin aslına, milletine dönüşünün ifadesi gibidir. Bazı yazarlarımız romanlarında gayrimeşru ilişkilerin yaşandığı yer olarak Beyoğlu’nu

²⁶ Aka Gündüz’de de Ankara’ya karşı büyük bir sevgi vardır.

gösterirler. Senti bu yönüyle doğrudan anlatmazlar ancak kahramanlarına ilk cinsel deneyimlerini bu semtte yaşatırlar. Halide Edib'in *Sinekli Bakkal* romanındaki Bilâl'in hayatı tanınması "Beyoğlu metaı" Rum, Yahudi kadınları vasıtasıyla olur.

Mithat Cemal, *Üç İstanbul* (1938)²⁷ romanında azınlıkların Osmanlı'nın çöküşünde önemli payı olduğunu vurgular. Rum milleti bütün fertleriyle ihanet içindedirler. Özellikle Beyoğlu'nun kokuşmuş, ahlâksız hayatı hemen bütün yazarlar tarafından yerilir. Ancak önceki anlatılanlar Mithat Cemal'in Beyoğlu için kullandığı cümleyi bulabilmek için yapılmış kalem tecrübeleri gibidir. Yazara göre "*Beyoğlu, fethedilemeyen İstanbuldur.*" (s. 44) Mithat Cemal'in Beyoğlu senti de Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* romanındaki kadar iğrenç ve onun gibi ihanet içindedir:

"Beyoğlu! Damarsız, kansız bir toprağın ayağa kalkmasını andıran bu beyaz binalar! Çamurun bayramlık elbisesini giydiği, taşın sonradan görme olduğu bu caddeler! Panayır tiyatrolarına benziyen bu evler! İçinde Konyalı Rumun, Antepi Ermeninin komita oynadığı odalar! Bu yerde en korkak gözler, bir şapkanın gölgesinde, korkunç olur ve bir şapkanın altında bu sokaklarda Samatyalı, Şarlımanlar, Tatavlı Venedik Dojları dolaşır. Bu tahta bıçaklar, bu mukavva bombalar, Moskof bayrağının altında durduğu gün demirdir, alevdir. Şebinkarahisarlı kadar alaturka dalavereye akli eren bu yerli firenk! Eski ter ve ekşi lavanta kokan bu kokona Sonra bu Konsolos medeniyeti! Sonra bu vatansız sokaklarda, bir damla ecdat kanı gibi Cuma günleri bikes dolaşan bayrak! Sonra yüzünü ağyar gözlerden dizlerinin arasında gizleyen dul kadınlar gibi bu yıkık Kamerhatun camii!" (s. 44)

Aka Gündüz'ün *Yayla Kızı* (1940)²⁸ adlı romanında Beyoğlu, bir köylü kızının bakış açısıyla verilir:

"Sabah karanlığında avaz avaz, edebsiz edebsiz, pis pis bağrıyorlar:

- Mincanis! freşkomincanis!*
- Makaralar! Tireler!*
- Galas! Yoğurtis!*
- France...las!*

Burası şehir değil, kepezelik! İnsan, insanın rahatını düşünmüyor. Bu kadar terbiyesizlik dünyada görülmemiş! Sokaklarda bağıranlar şöyle dursun, pencerelerden sarkan herifler, avratlar, çocuklar da onlarla yarışa çıkmışlar." (s. 129-130)

²⁷ Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, Sühulet Kitabevi, İstanbul, 1938. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁸ Aka Gündüz, *Yayla Kızı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Anadolu’da Millî Mücadele başladığı yıllarda ise Beyoğlu, *Bebek* (1941)²⁹ romanının İdil’i tarafından korkudan titreyen bir kediye benzetilir.

Bir Şoförün Gizli Defteri (1943)³⁰ adlı romanında Beyoğlu semtini Türkiye’nin, Türklüğün dışında görür. Beyoğlu hiçbir haliyle memleketin içinde bulunduğu durumu yansıtmaz. Her zaman her haliyle bir debdebe saltanatı sürer:

“Fakat İstanbul eğleniyor.

Hayır! Yanlış söyledim anneciğim! Hayır yalan söyledim babacığim! Hayır inanma kız kardeşçığım! İstanbul eğlenmiyor, İstanbul kan ağlıyor. İstanbul yerine Beyoğlu eğleniyor...

Müslin yaşmaklı sultanlar, yaldızlı arabalarla Beyoğlunda piyasa ediyorlar.

Fenerli yaldızlı, beyaz otomobile kurulmuş şehzadeler geçiyor...

Dün Almanca konuşan kibar Hanımla Bey, şimdi yüksek sesle fransızca, ingilizce, italyanca, hattâ rumca şakalaşıyor...” (s. 105)

Aynı düşmanca bakış yazarın *Çapkın Kız* (1930)³¹ adlı romanında da görülür. Yazara göre belediyeler Beyoğlu’na iyi bakarlar ancak Üsküdar’a aynı şekilde bakmazlar:

“(…)Belediyeler Beyoğluna dört gözle bakarlar: Bakmıyor görünmemek için.

Üsküdarı hiç bakmazlar: Niçin? Diyen olmadığı için.” (s. 142)

Yazarın böyle bir ayrıma gitmesinin sebebi, onun bazı romanlarında yüksek perdeden vurguladığı, Anadolu ve özellikle Ankara sevgisidir. Belediyelerin Üsküdar’a bakmama sebebini yukarıdaki şekilde açıklamasına rağmen devamla *“Üsküdar sanki güzel Anadolu vücudunun tepesinde bir saçkıran yeridir.”* (s. 142) diyerek Üsküdar’ın bakımsızlığının asıl sebebinin Anadolu olmasından kaynaklandığını belirtir.

Cevdet Kudret’in *Sınıf Arkadaşları* (1943)³² romanının kahramanı Süleyman’ın nazarında da Beyoğlu, ahlâksız, pis, uygunsuz yollarla elde edilmiş bir zenginliğe sahip ve manası olmayan bir yerdir. Yazar Beyoğlu’nun olumsuz özelliklerini İstanbul’un olumlu nitelikleriyle karşılaştırarak anlatmayı seçmiştir. İstanbul, Beyoğlu’na göre

²⁹ Aka Gündüz, *Bebek, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1941. (Alıntılar bu baskıdandır.)

³⁰ Aka Gündüz, *Bir Şoförün Gizli Defteri*, Güven Basımevi, İstanbul, 1943. (Alıntılar bu baskıdandır.)

³¹ Aka Gündüz, *Çapkın Kız*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930. (Alıntılar bu baskıdandır.)

³² Cevdet Kudret Solok, *Sınıf Arkadaşları*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943. (Alıntılar bu baskıdandır.)

fakir, temiz, çalışkandır. Alaturka saat düzenlemesi bile İstanbul'un manası olan bir yer olduğunu gösterir:

“Beyoğlu'nda hayat neş'eli, fakat burada namusludur. İnsanlar sabahları kokulu Frenk sabunu değil, kokusuz beyaz sabun kullanırlar, lâkin elleri daha temizdir. Levantaçiçeği kokan beyaz bürümcüklerinin kollarını sıvıyarak musluk başında soğuk su ile gıcır gıcır yıkanan genç kızların vücuduna hiçbir yabancı el değmemiştir. Yamalı giymek ayıp sayılmaz amma, kirli gezmek ayıptır ve giyeceğın yamalı sayılmadığı içindir ki, yamasızını elde etmek üzere uygunsuz yola sapılmaz. İstanbulun bu iç sokaklarında gündüzler çalışmak için yaratılmıştır, geceler uyumak için. Buradaki insanların saatleri de hayatları gibi güneşle ayar edilmiştir. Güneş doğarken saat bir, batarken on ikidir; kış günlerinde güneş daha geç doğar, fakat mutlaka on ikide batar ve her zaman için, sabah ezanı hayatın başladığını ilân eder, akşam ezanı da bittiğini...” (s. 157)

Reşat Enis, *Ekmek Kavgamız* (1947)³³ adlı romanında da Beyoğlu'nu, mensubu olduğu toplumsal gerçekçi akımın ilkeleri doğrultusunda, bir balıkçı tayfası gözüyle dünü ve bu günüyle “ ‘Beyoğlu’, adını Fatih Mehmet devrinde hanedanının köküne kibrit suyu dökülen bir Pontos prensinin burada oturtuluşundan almış. Pontos prensine ‘Beyoğlu’, dermiş halk... Burası gene Beyoğludur. Bey oğullarının, ağa oğullarının, vurguncuların, kodamanların oturduğu bir mahalle..” (s. 84) şeklinde tasvir etmiştir.³⁴

II. MÜSLÜMANLARLA AYNI TOPLUMSAL ÇEVREYİ PAYLAŞAN RUMLAR

Meşrutiyet'ten önce yayımlanan romanlarda kimi zaman gayrimüslimlerle Müslümanların dostane ilişkiler içinde oldukları görülür. Bazen gayrimüslim aile fakir, düşün bir Müslüman aileye bazen de Müslüman bir aile gayrimüslim aileye yardım eder. Bazı romanlarda ise ihtida eden bir gayrimüslim bir Müslüman'la evlenir. Tanzimat'tan sonra toplumsal açıdan değişim içinde olan Osmanlı'da gayrimüslim ve

³³ Reşat Enis Aygen, *Ekmek Kavgamız*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1947. (Alıntılar bu baskıdandır.)

³⁴ Halide Edib'in *Döner Ayna* romanının batakhanesi de Galata'dır. *Sinekli Bakkal*'ın Bilal'i gibi Hacı Murat da burada Rum kadınlarıyla birlikte olmuştur. Yazar, Galata'yı “beyaz esir, beyaz zehir, bir nice yüzü beyaz boyalı fahişelere pazar, bir nice cehennemden çıkma rezaletlere merkez olan Galata!” şeklinde tanıtır. (Halide Edib Adıvar, *Döner Ayna*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1954, s. 51-52.)

Müslümanları buluşturan çevre genellikle eğlence mekânlarıdır. Bu tür yerlerde daha çok Müslümanların gayrimüslimlere katıldıkları, onların gelenek ve göreneklerine uydukları görülmekle beraber ilişki yine de sınırlıdır. Yakınlaşmayı sınırlayan en önemli unsur dinlerin farklılığıdır. Birlikte denize girmek; birlikte baloya, karnavala gitmek; aynı okulda okumak iki farklı dinin mensuplarını birbirine yaklaştıran etkinliklerden bazılarıdır. Evliliklerde din değiştiren genellikle gayrimüslim kadındır. Gayrimüslim erkeğin din değiştirmesi sık rastlanan durumlardan değildir. Müslüman bir erkeğin din değiştirerek bir gayrimüslimle evlenmesine ise rastlanmaz. Özellikle Rumların ayrılıkçı hareketlerinin ortaya çıkmasından öncesini konu alan romanlarda, gayrimüslim halkla Müslüman halk arasında ortaya çıkan hemen hiçbir soruna yer verilmez. Bu romanlarda yer alan gayrimüslimler toplumdaki farklı bir renk olarak tarafsız bir biçimde anlatılır. Savaş yıllarında (özellikle Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı) ve savaştan sonra ise iki grup arasında barışçıl toplumsal ortamlardan -bir iki istisna dışında- söz etmek mümkün değildir.

A. Müslümanlarla Samimi İlişkileri Olanlar

İncelenen bazı romanlarda gayrimüslim karakterlerle Müslümanlar arasında iyi ilişkiler olduğu görülür. Bu ilişkiler ya gayrimüslimlerin Müslümanlara insanî yardımı ya da aksine Müslümanların gayrimüslimlere yardımı şeklinde tezahür eder. Her iki etnik grubun mensupları birbirlerine önyargısız yaklaşırlar. Böyle başlayan ilişki bazen aksamadan sürer, bazen de hüsrarla sonuçlanır. İyi ilişkilerin devam etmemesinin en önemli sebebi, çıkar çatışmasıdır. İlişkilerin bozulmasında siyasî olayların rol oynadığı da söylenebilir. Bazı romanlarda bir Müslüman gençle gayrimüslim genç arasında aşk ilişkisi işlenir. Bu tür ilişkiler genellikle mutlulukla sonuçlanmaz.

Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde* (1901)³⁵ romanında Nezih adında bir Türk gencinin bir Rum kızı olan İzmaru'ya karşı tek taraflı aşkını anlatır. Nezih, Tepebaşı bahçesinde gördüğü üç kız kardeşten ortancasına gönlünü kaptırır. Adını bile bilmeden uzun süre peşinden koştuğu kız, zengin alafranga gençlerle gönül eğlendirirken Nezih sadece uzaktan seyreder.

Romanda yer verilen Rum kızları Alis, İzmaru ve Mari Diypulo kardeşler, birer

³⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Hayal İçinde*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317. (Alıntılar bu baskıdandır.)

sevgili motifi olmaktan çok aslî karakterin fikrî ve psikolojik değişimini hazırlayan unsurlar olarak dikkati çekerler. Romanda Nezih'in hayal âleminde hakikat âlemine geçmesi esas alındığı için Rum kızları doğrudan anlatılmaz. Nezih, Diyaşulo kardeşler hakkındaki bilgiyi arkadaşısı Mahmut'tan alır:

“Şozanni eczanesinin yanından aşıağı doğru bir sokak sapar, orada otururlar. Kendileri Rum'dur. Altı yedi kardeş, iki tane büyük kız kardeş var, onlar evli. Erkek kardeşleri de var. Anaları babaları da akşamları bahçeye gelirler ama onlar başka familya gibi otururlar. Bu kızlar böyle mürebbiyelerle gezerler. Neler yaparlar, neler! Hele kışın Fransız tiyatrosuna geldikleri zaman, liseliler peşlerini hiç bırakmazlar.” (s. 36-37)

Diyaşulo kardeşler aslında fakir bir ailenin çocuklarıdır. Zengin amcalarının yardımıyla hayatlarını sürdürürler. Serbest bir hayat yaşıyormuş gibi görünmelerinin sebebi bütün Rum kızlarının baş belası olan drahomadır. Diyaşulolar sık sık eğlence mekânlarında boy göstererek buralarda kendilerinden drahomaya istemeyecek zengin bir koca bulmaya çalışırlar. Bu hayat anlayışları sebebiyle çevrelerinin de eğlenmeyi seven, gününü gün eden, manadan çok maddiyat arayan duyarsız insanlardan oluştuğu görülür. Bu kızların yakınındaki Türk arkadaşları ise Fikret'in Pervin'i gibi “şiiire muğber” olup zevk u safaya düşkün olanlardandır. Kızların İstanbul'da yaşayan Avrupalı gençlerle de arkadaşlık kurduğu gözlenir.

Diyaşuloların bir başka özelliği de mürebbiye terbiyesiyle yetişmiş olmalarıdır. Azınlıklarla ilgili bu hususa romanlarda sıkça rastlanmaz. Diyaşuloların mürebbiyelerinin olması, Batılı değerler karşısında yerliler gibi davrandıklarını göstermektedir. Eğlence âlemlerinden geri kalmayan, kendi aralarında bazen Almanca konuşan Diyaşulolar alafrañga tipler olarak değerlendirilebilir.

Roman kahramanı Nezih'in önce dikkatini çeken sonra gönlünü alan sarışın mavi gözlü İzmaru Diyaşulo, kardeşi Mari ve ablası Alis'le birlikte tanıtılır. Yazar Diyaşulo kardeşleri, güzellikleri ve Avrupaî giyim kuşamlarıyla ayrıntılı bir biçimde tasvir eder:

“Filhakika bu üç hemşire bugün şu bahçedeki güzel kadınların hepsiyle müsabaka-i hüsnede girişmekte bir şey kaybetmeyecek bir letafete maliktirler. Yek nazarda hemşire oldukları hükmedilebilirdi. Gözlerin renginde üçünde de ihtilaf olmakla beraber hepsinde de o handan

nazarlar pembe uzun çehrelerine cazip bir nûr-ı şebabet serpiyordu.

Mükellef giyinmişlerdi. Üçünün de arkasında krem renkli birer basma fistan vardı. Fakat yan tarafa eğdikleri hasır şapkalarından süzülen ziyâ-yı şems ile yıldızlanan çehrelerinden; ince, o kadar ki kopacak zannolunan bellerinin fevkinde bir tenemmüv-i nazar-girîz ile dalgalanan vücutlarından öyle bir servet-i hüsn ü ân tesâud etmekte idi ki kâğıt yelpazeleri şûh bir âhenk ile sallayan küçük ellerdeki eldivenlerin, kısaca eteklerden dışarı çıkan mini mini, afacan ayaklardaki sarı iskarpinlerin eskice olması hiç de nazar-ı dikkate ilişmiyordu.” (s. 11-12)

Bu görüntüleriyle Diyakulolar, birer eğlence metaı, cinsel cazibe merkezi olarak çevrelerinin dikkatini çekerler. Romanın aslî karakteri Nezih, Tevfik Fikret’in *Süha ve Pervin* şiirindeki Süha’nın, İzmaru ise Pervin’in özelliklerine sahiptir. Hüseyin Cahit, romanında Fikret gibi içine kapanık bir âşık olan Nezih’in karşısına yerli bir sevgili değil de bir azınlık mensubunu yerleştirmeyi uygun görmüştür. Yazar hayal ve hakikat çatışmasında bir bakıma yerli kahramanı Nezih’in millî uyanışının gerçekleşmesini de istemiş gibidir. “Böylece Hüseyin Cahit, romanın sonunda Nezih’in ferdî macerasını, içinde bulunduğu toplumun ve aydın kitlenin tarihî kaderiyle birleştirmiş olmaktadır.”³⁶ Nezih de Ercüment Ekrem’in yarattığı Hulki karakteri gibi ezan sesiyle, “Müslüman mahalle”yle “ecnebi mahalle” arasında millî benliğine dönmüştür:

“Nezih bütün bütün dalarak, hiçbir şey görmüyor gibi kendinden geçerek hayallere, rüyalara gömülüyor; bir taraftan yükselen âvâze-i tevhîd ile diğer taraftan geliyor zannettiği feryâd-ı nâkûs dağlarda, tepelerde, semalarda bir in’ikas-ı mehîb ile teşeddüd ede ede dimâğını sarstıkça pîş-i rüyetini kesîf bir duman kaplıyor; bu duman arasında birbirleriyle çarpışmak ister gibi sabırsızlıkla yerlerinden kımıldadıklarını gördüğü iki kıt’anın, hilâl ve salîbin ortasında kendi tereddütleri, kendi düşünceleriyle, bîçâre ve metrûk, eziliyordu ve ayaklarının altında yeşil, karanlık, korkunç dalgacıklar, halledilmeyen bir muammânın müstehzî timsâlleri gibi birer hatt-ı istifhâm teşkîl ederek uzaklara, tâ uzaklara koşuyorlardı.” (s. 256)

Ancak bu romanda İzmaru, *Gün Batarken* romanındaki İzmaru gibi ihanet içinde değildir. Nezih’in tek taraflı platonik bir aşkı söz konusudur. İzmaru’nun hafif meşrep bir kız olması, Nezih’in dönüşümüne sebep olmuştur.

³⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 205.

Hüseyin Rahmi'nin *Hakka Sığındık* (1919)³⁷ romanında Terzi Niko, Nüzhet Ulvi'nin aile dostudur. Niko öldükten sonra çocukları işleri yürütemezler ve ekonomik düzenleri bozulur. Niko'nun kızı Eleni, zengin Hafız İshak Efendi'nin konağında hizmetçilik yapmaya başlar. Nüzhet Ulvi, zenginden alıp fakire dağıtma projesinde Eleni'yi kullanır. Eleni aracılığıyla konakta olup bitenleri öğrenen Nüzhet Ulvi, bu sayede konaktan kopardığı parayı o sırada zor durumda olan Niko'nun çocuklarına vermeyi planlar. Bu planın içinde Niko'nun oğulları Mihal ve Kiryako da bilmeden yer alırlar.

Ermiş kılığına giren Nüzhet Ulvi'nin meskûn olduğu mağaranın kapısında zebaniler vardır. Bu rolü Mihal ile Kiryako oynar. Niko'nun küçük oğlu İstefani ile nişanlısı Fotini ise evliya Nüzhet Ulvi'nin tiyatrosunun gılman ve hurisidir. Ancak bu oyunun ne olduğu ve neden oynandığı konusunda Niko'nun çocuklarının bir bilgisi yoktur.

Bu olayın en dikkat çekici yanı, bir Rum aile ile Türk ailenin dostane ilişkileridir. Niko'nun çocukları naçar kalınca onlara “öteki” gözüyle bakılmaz, Nüzhet Ulvi tarafından yardım edilir. Aynı toplumsal çevreyi paylaşan bu bireyler arasında ayrı gayrı olmadığı görülür.

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* adlı romanında Mari, matmazel olarak anılır. Fransız kültürüne vakıf olduğu vurgulanan Matmazel Mari, Büyükada'da Şayan Hanımların çevresindeki sosyetedendir. Fal bakmakta usta olan Mari, roman kahramanı tarafından “*pespayeliğine rağmen hiç şüphe yok bizim küçük hanımlardan daha terbiyeli, daha meclis kadını, daha da vekarlı idi*” (s. 127) sözleriyle tanıtılır. Mari ile Novart Şayan Hanım'ın Batı kültürünü benimsemiş kızlarının en yakın arkadaşları olarak dikkati çekerler.

Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* (1920)³⁸ romanında Mütareke devrinin bazı toplumsal sorunlarına temas edilmiştir. Bunlardan biri çeşitli bahaneler uydurarak askerden kaçma konusudur. Özellikle gayrimüslimlerin bu tür yollara başvurduğu görülür. Ancak Müslümanlar da geri kalmazlar. Romanda Yordan'ın oğlunu askere göndermemek için rüşvete başvurduğuna özel olarak temas edilmesine rağmen

³⁷ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hakka Sığındık*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335.

³⁸ Ercüment Ekrem Talu, *Gün Batarken*, Diken- İnci Matbaası, İstanbul, 1336. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Nevşehir’de bu işi birçok insanın yaptığı vurgulanmıştır. Bu işler belli bir ücret karşılığında yapılır ve tarifelerini Askerlik Şubesi yazıcısı Prodromos belirler, şube başkanı Hulki Bey de yapılanlara göz yumar:

“Artık Nevşehirli efrattan mezuniyet alanlar, tecil edilenler, tebdil-i havaya nâil olanlar, çürüğe ayrılanların haddi, hesabı yoktu. Reisin vasıta-ı irtisâsı olduğu halkça meçhul olmayan Prodromos bu muhtelif suver-i istisnaiye için ayrı tarifeler yapmış, bittabi en büyük hisseyi de kendine ayırmıştı.” (s. 36)

Harp zenginliği ise romanda en çok öne çıkan konudur. Savaşın devlet dairelerinde meydana getirdiği otorite boşluğu, mevkının, rütbenin kötüye kullanılması, piyasa değerlerinin alt üst oluşu ve fiyatlandırmanın ortadan kalkması, en önemlisi de bütün bu aksaklıkları tespit edip kontrol edebilecek açık göz ve fırsatçı insanların olması harp zenginlerini doğuran başlıca etmenlerdir. Romanda bu işin uzmanı Prodromos’tur:

“(…) Prodromos mezunen veyahut mümkün olduğu takdirde –ki bu herhalde müreccahtı- memuren İstanbul’a gidecek, oradan beherini dört yüz elliye tedarik ettiği altınları getirip burada altı yüz yirmiye satacağı. Her lira başına yüz yetmiş kuruştan, bin altın lirada bin yedi yüz lira kar vardı. Yazıcı şimendifere kadar askerî araba ile bilâ-ücret, şimendiferde de tesviye ile seyahat edeceğinden ihtiyar olunacak masraf dahi lâ-şey hükmünde idi. (s. 38)

İstanbul’daki birçok gayrimüslimin aynı yolla zengin olduğuna ve zenginliklerini arttırmaya devam ettiklerine değinilir.

Ercüment Ekrem, *Gün Batarken*’de yerli Hıristiyanları şiddetli bir biçimde eleştirir. Beyoğlu semti hedef alınarak yapılan bu eleştiride kullanılan dil ağır hakaretler içerir:

“Bütün memâlik-i garbiyenin matmah-ı enzârı olan, cihanı kana boyayan muhaberâtın onda dokuz gizli veya alenî, yegâne sebebini teşkil eden, emsâlsiz güzel İstanbul şehrinin yakasında, Beyoğlu müstekreh bir leke teşkil eder.

Şarkla garbın bütün çirkinliklerini, fezayihini ve yalnız bunları bir arada cem’eden bu belde-i mülevves ü fesad, yine şark ile o garbın gayr-i meşru münasebetinden doğmuş güyâ bir piçtir.

Kendilerini in’am eden elleri, öperken ısırarak mutâdı olan ekser sekenesine ne şarklılar şarklı, ne de garplılar Avrupalı der. Onların ismi beynelmilel alem olmuş tabir ile ‘Levanten’dir ki bizler ‘Tatlısufrengi’

diye tercüme ederiz.” (s. 71)

Yazar “vatansız” diye nitelediği gayrimüslimleri vicdansız olmakla ve birden fazla pasaport taşımakla suçlar. Paraya taptıklarını belirten yazar, galibi ilk alkışlamak, mağlubu da ilk terk etmek gibi şahsiyetsizliklerinin olduğuna vurgu yapar. Dünya savaşında her milletten birçok insanın ölmesine rağmen onlara herhangi bir şey olmaması, İstanbul’un zaman zaman zulüm devirleri görmesine rağmen Beyoğlu’nun bunlardan etkilenmemesi yine yazarın dile getirdikleri arasındadır. İki yüzlülük, arkadan vurma, aldatma, namussuzluk, soygunculuk vs. hep Beyoğlu’na özgü huylardır. İstanbul’u yiyip tüketen bir “mikrop”a benzetilen Beyoğlu, insanıyla toprağıyla bir sefahat başkenti olarak gösterilir.

Gün Batarken romanı, Mütareke yıllarında bir İstanbul manzarası çizer. Devrin en önemli toplumsal olaylarından biri, milleti istismar ederek servetine servet katan sömürücülerdir. Romanın aslî karakteri Hulki, namuslu bir askerdir. Karamanlı Rum Prodromos Cingözoğlu’yla karşılaşınca hayatı değişir. Prodromos, Nevşehir’de Asker Alma Dairesi’nde çalışmaktadır. Türkçeyi orta Anadolu ağzıyla konuşmasına rağmen okuması ve özellikle yazması çok iyi olduğu için askerlik şubesinde yazıcı olarak çalışır. Onun yazıdaki başarısı sebebiyle dairedeki bazı tabelalar bile Prodromos’a yazdırılır. Nevşehir ve Kayseri liselerinden birinde biraz okumuş olan Prodromos, görme bozukluğu sebebiyle askerde geri hizmetine ayrılınca Hulki Bey onu Nevşehir Askerlik Şubesi’nde yazıcı olarak istihdam etmiştir. Daire başkanı Hulki Bey bir ara eşinin tedavi masraflarından dolayı maddi sıkıntı yaşar, bir yerden aldığı borcu ödeyemez. Prodromos, borcunu ödemesi için onun para bulmasına yardımcı olur. Fakat bu para yasal olmayan bir karşılıkla temin edilecektir. Yordan adında bir Rum vatandaşın küçük oğlunun askere alınmaması karşılığında para Hulki’ye ödenecektir. Hulki Bey bu ahlâksız alışverişe girmemek için bir süre direnir. İyice sıkışınca Prodromos’un da telkiniyle parayı alır ve Yordan’ın oğluna bir süre hava değişimi raporu verir. Bir kere bu işe bulaşan Hulki Bey, bundan sonra da Nevşehir halkından askere gitmemek için çare arayanların birçok isteğini yerine getirir. Ardından Prodromos, Nevşehir’de altın fiyatlarının yükseldiğini, İstanbul’da ise düşük olduğunu öğrenince Hulki Bey’i ikna ederek birlikte altın ticaretine başlarlar. Bununla da yetinmeyen Prodromos, Harbiye’nin unlarını Hulki Bey’le piyasaya sürer. İş büyüten

kafadarlar İstanbul'da bir büro açarlar. Ticari yönden ahlâkî yörüngenin dışına çıkan Hulki Bey, duygusal yönden de bozulmaya başlar. İzmaru adında bir Rum kızına âşık olur. Bunu öğrenen Prodromos ortağını İzmaru ile vurarak mal varlığını ele geçirmeye çalışır. Fakat İzmaru, Prodromos'tan daha uyanıktır. Hulki Bey'in mal varlığını soydaşıyla paylaşmak istemez. Bunun için Hulki'yi resmen evlenmeye zorlar. Sonunda bu isteğini ona kabul ettirir. Hulki Bey eşinden ve ata yadigârı evinden ayrılarak İzmaru'yla yaşamaya başlar. Prodromos da onların çevresinden ayrılmaz. İstanbul'u sömüren hemen her meslekten insanlar Hulki Bey'le İzmaru'nun evine sıkça misafir olurlar. Büyük bir dönüşüm geçiren Hulki Bey'in davetlileri arasında gayrimüslimler çoğunluktadır.³⁹ Yazar bunların hemen hepsinin eşlerinin ya da kızlarının cinsel cazibesini kullanarak devletin önemli mevkilerine geldiklerini vurgular:

“(...)Bu karı kocanın davetlerine en ziyâde icabet edenler, ailenin samimi dostu Prodromos Cingözoğlu efendiden başka, evvelâ; bir büyük bankanın sâbika-ı zî-nüfuz erkânından olup bilâhare İttihatçıların ısrarıyla köşe-i inzivaya çekilmişken, bu muharebede yine her nasılsa sivrilmiş olan ‘Pandelaki Bey ile âşıkâne maceraları dillerde destan olan zevcesi; sonra karısını bütün sefaretler erkânına peşkeş çekerek, kendisine o suretle temin-i mevki ve menâfi eden ve bu aralık maliye nâzırıyla aralarından su sızmayacak kadar samimiyeti mütevatir olan Rum banker; Beyoğlu'nun kibar âlemlerinde güzellikleri bihakkın şöhetgîr olan ve devr-i esbakda zengin bir müteahhidin kızları bulunan üç hemşireden birinin zevci ve ecnebî bir müessese-i maliyenin müdürü bulunan bir Musevî; cümlesi Estekzâde'nin tevessül ettiği çarelere az çok benzeyen tedabir ile bugün aşağı yukarı onun kadar zengin olan sabık mebuslar, zabıtlar, memurlarla harbiye ve bahriye nazırlarının meddahlığını edip çöplenen ve firak-ı muhalifeye bilâ-tereddüt geçmek için, onların sükutunu bekleyerek rahat yaşamasını bilen ahlâk düşkünü bazı erbâb-ı kalemden ibaretti.” (s. 100-101)

İzmaru planını uygular ve âşığı Hulki Bey'in bütün mal varlığını üzerine geçirir. Bundan sonra Hulki'ye yüz vermemeye başlar. Bu arada İzmaru ile Prodromos arasında

³⁹ Mütareke devriyle ilgili romanlarda varlıklı Türkler ve softalar genellikle gayrimüslimlerle ve Avrupalılarla lüks eğlence mekânlarında gününü gün eden ve servetine servet katan insanlar olarak sunulurlar. Aka Gündüz'ün *Zekeriya Sofrası* adlı romanında Zekeriya Sofrası'nın müdavimleri aynı türden insanlardır. Bu sofranın özelliğini roman kahramanı şu şekilde anlatır: *“(…)Zekeriya Sofrası ne niyet sofrasıdır, ne adak masası, ne de abdallar toplantısı. Bunlar hep işin dış yüzü. Asıl içyüzü bu sofranın bir Şelat sofrasından başka bir şey olmadığıdır. Bu Şelat her manasile hakimdir.”* (Aka Gündüz, *Zekeriya Sofrası*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 94.) Şelat'ın şehvet olduğu ve bir yabancı'nın Türkiye'ye getirip yaydığı Zekeriya Sofrası'nın bir tarikat gibi algılanmasına rağmen esasının şehvete dayandığı vurgulanır.

yakınlaşma başlar. Hulki'nin zihninde İzmaru ile ilgili istifhamlar uyanmasına rağmen o, Mütareke ilan edilinceye kadar Prodromos ve İzmaru'nun gerçek niyetlerini anlayamaz. İzmaru ile Prodromos arasındaki yakınlaşma da bir aşkın tahrikiyle değil, birbirlerinin mallarını ele geçirmek amacıyla. Mütareke'nin ilan edildiği gün İzmaru, Hulki'ye açıkça sırt çevirerek Prodromos'la birlikte olmaya başlar. Bu durumu gören Hulki, İzmaru'yu saçından tutup sürükler ancak bu “(...) *sefil, nankör insanlar!*” ın (s. 131) daha fazla üzerine gitmeyi gereksiz bularak Fatih'teki evine döner. Fatih'ten çıkıp Beyoğlu'na yerleşen Hulki Bey adına da uygun davranıp ahlâksız, millî ve manevi değerlerine aykırı bir hayata daha fazla katlanamayarak ahlâklı, faziletli bir hayata geri dönmüştür.⁴⁰

Prodromos, Hulki Bey'in yanında olduğu süre içinde hep zengin olmayı düşünmüş, Hulki Bey'i de zenginleştirmiştir. Bu sürede Türkiye'ye karşı bir art niyeti yoktur. Ancak Mütareke ilan edilince Hıristiyanların bilinçaltında olan Anadolu'nun kendilerine ait olduğu inancı onda da ortaya çıkar.

Prodromos, dinamik bir karakter olarak görülür. Hulki'yle başlangıçtaki dostluğunda hiçbir ön yargısı ve art niyeti yoktur. Fakat memleketin değişen siyasi şartları, onu sadık bir dosttan düşman bir kişiliğe dönüştürmüştür. Esasında Prodromos'un bu dönüşüm hikâyesi, bütün azınlıklarda meydana gelen dönüşümünün hikâyesinin özeti gibidir.

İzmaru'da ise ahlâktan eser olmadığı gibi mal mülk için din kardeşini bile aldatacak yaratılışa sahiptir. Annesiz babasız büyüyen İzmaru, geçimini vücudunu satarak sağlamaktadır. Prodromos, Alman askerleriyle birlikte olan genç kızı, evine davet edip Hulki'yle tanıştırmak için onu bu zilletten kurtarmak ister. Teyzesinin yanında büyüyen İzmaru, “*muharebe dolayısıyla hayat tahammülfersa bir surette pahalılaşıncı(...)*çârñâçâr hemen bütün arkadaşlarının, akran ve emsalinin yaptığını yapar.” (s. 77) Onu, çocukluğunda alıştığı bu hayattan kurtarmak mümkün değildir.

İzmaru, Hulki'yi yoldan çıkarmak için Prodromos tarafından ikna edilir. Hulki'yle resmen evlendikten sonra, evlerini kendi kültürüne göre döşer. Hayat biçiminde bir değişiklik olmadığı gibi din değiştirdiğinden de söz edilmez. Rum kızı

⁴⁰ Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* romanının kahramanı Nezih'te de böyle bir değişim görülür. Onun değişiminin sebebi de İzmaru adında bir Rum kızıdır. Fakat *Hayal İçinde* romanındaki İzmaru hain olduğu için değil, hoppa, hafif meşrep bir kız olduğu için Nezih ondan uzaklaşır.

uyanıktır. Prodromos'un Hulki'yi yoldan çıkarması karşılığında verdiği birkaç kuruşa razı olmayıp bin lira için onunla anlaşır. Ancak aynı zamanda Hulki'nin bütün malvarlığını ele geçirip Prodromos'a koklatmamayı planlar. Bunu başardıktan sonra niyeti Prodromos'u da soymaktır. Mütareke'nin ilanıyla birlikte Hulki'den uzaklaşıp Prodromos'un yanında yer alır.⁴¹

Prodromos'un annesi Mari Hanım'ın romanda adı geçmesine rağmen oğlunun yolsuzluklarında pek katkısı olduğu söylenemez. Mari'nin romandaki rolü, Prodromos'un Hulki Bey ve ailesiyle kısa sürede samimi olmasını sağlamaktan öteye geçmez. Hulki Bey'in ailesi ile Prodromos'un ailesi, komşuluk ilişkileri çerçevesinde sıkça görüşürler. Mari'den "Mari Hanım" şeklinde söz edilmesi, ona Müslüman bir kadın kadar değer verildiğini göstermektedir.

Romanlarında yer verdiği hemen bütün gayrimüslimlere insancıl bir bakış açısıyla yaklaşan Reşat Nuri, *Akşam Güneşi* (1926)⁴² romanında bir balıkçının evlendiği bir Rum kızından adını vermeden söz eder. Rum kızıyla balıkçı altı yedi sene yaşar. İki çocukları olur. Fakat daha sonra Rum kızı, paralı bir Rum delikanlısına kaçınca kocası Şira, Rum delikanlısını öldürür. Prangaya mahkûm olan balıkçının çocukları ortada kalır.

Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi*'nde (1927)⁴³ Boşo Efendi, yazar tarafından Serfice mebusu olarak tanıtılır. Rumların temsilcisi olan Boşo Efendi "*Benim babam Türkiye anam Yunanistan*" sözüyle ünlüdür. Boşo, bu sözüyle Osmanlılığını vurgulamaya çalışır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurların bir arada olabileceğini ima eder. Fakat onun bu iyi niyeti, Türkçüler tarafından kabul görmez.⁴⁴

⁴¹ Yakup Kadri'nin "Katmerli Bir Hiyanet" hikâyesinde Despino, İzmir gibi çok sevdiği ve birlikte yaşadığı Nuri Efendi'yi işgalin ertesi günü "*Geldiğin yere dön... Haydi bakalım oksi...*" (s. 65) diyerek kapıya koyar. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1947.)

⁴² Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İktal Kütüphanesi- Marifet Matbaası, İstanbul, 1926.

⁴³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1927. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁴ Boşo Efendi bu sözüyle Ziya Gökalp'in şiirlerinde de anılır:

*Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok
Her ferdinde mefkure bir, lisan, adet din birdir
Mebusânı temiz, orda Boşoların sözü yok
Hududunda evlatları seve seve can verir
Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın.* (Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, haz. Müjgan Cumbur, Kültür

Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 11.)

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görev alan Boşo Efendi, dönemin Türk aydını gibi Abdülhamid'e "*Bize bundan böyle de Abdülhamit gibi hiç bir padişahımız olmamak daha iyi, ben hiçbir*

Müslümanlarla iç içe yaşayan bir başka azınlık mensubu da Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı*'ndaki (1928)⁴⁵ Dayko'dur. Bursa polis müdürü Nuri tarafından aldatılarak tavukları bir bir kesilir. Dayko bu durumdan şikâyetçidir fakat hiçbir devlet makamına bu şikâyetini bildirmez.

Yazarın *Dikmen Yıldızı* romanında bir tüccarın kızı olan Fofu, Nedim'le birlikteyken onu terk ederek bir Yunan yüzbaşıyla evlenir. Yüzbaşı da Fofu'yu aldatır. Fakat Nedim için "*Bir ecnebi sevmek bir bedbahtlıktır. Bir ecnebi tarafından terk edilmek büyük bir bedbahtlıktır.*" (s. 131) Bu yüzden o, bu ilişkiyi hiç yaşanmamış gibi düşünür. Ülkenin içinde bulunduğu sebebiyle duygusal bir ilişki, Türkiye'nin içinde bulunduğu atmosfer sebebiyle millî duyguların yön verdiği bir ilişki haline dönüşür.

Yazar, İzmir'de meydana gelen yangını da yıkılan bir dünyanın üzerine yeni bir dünya kuruluyormuş gibi sevinçle karşılar:

"(...)Tanrı gökten bin bir ateş sütunu indirseydi, yerden bin bir volkan çıkarsaydı da alınız deseydi, alınız, işte size bir şehriyin hediye ettim, bu kadar güzel, öyle ferah verici olmazdı. Binalar yana yana yıkıldıkça yıkılmış gönüllerimiz alev alev yapıyordu." (s. 382)

Mehmet Rauf'un *Halâs* (1929)⁴⁶ romanında Marika, romanın aslî karakteri Nihat'ın kaldığı pansiyonun ihtiyar hizmetçisidir. İzmir limanına İngiliz gemilerinin geldiğini Nihat'a haber veren Marika'dır. Fakat bu gemilerin ne amaçla buraya geldiklerinden habersizdir. Nihat'a samimi bir ifadeyle hitap eden Marika'yla Nihat arasında dostane bir ilişki olduğu söylenebilir. İzmir'in işgalinden sonra Nihat'ın Marika'yla ilişkisi kesildiği için onun Türklere karşı tavrında bir değişme olup olmadığı açığa kavuşmaz.

Yazarın *Halâs* romanı dışındaki eserlerinde azınlıkları olumlu bir bakış açısıyla anlattığı ileri sürülebilir. Hikâyelerinde yer alan azınlık karakterler de göz önünde bulundurulduğunda Mehmet Rauf'un da Ahmet Midhat gibi azınlıkları imparatorluğun

vakit Hanedân-ı Osmanî içinde böyle bir adam düşünemem" diyecek kadar büyük bir gayzla bakar. Mehmet Reşat'a ise "*Bugün hakikaten melek gibi bir padişahımız var*" diyerek sempatiyle baktığını ifade eder. (Osman Sait Dikilitaş, *Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridelerine Göre Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ında Azınlık Mebûslarının Tutum ve Davranışları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1993.

⁴⁵ Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1928. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁶ Mehmet Rauf, *Halâs*, M. A. Halit kitaphanesi, İstanbul, 1929. (Alıntılar bu baskıdandır.)

aslî unsurları olarak kabul eden bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.⁴⁷

Aka Gündüz'ün *Giderayak* (1939)⁴⁸ romanında şaşı Katina, Galatalı bir kabadayının sevgilisi Polikseni, tavernacı Vasil, meyhaneci Petro, gazinocu Mardiros milliyeti bile belirtilmeden sözü edilen, Müslümanların yakın çevresinde olan kişilerdendir.

Reşat Nuri'nin *Ateş Gecesi* (1942)⁴⁹ romanının kahramanı Kemal Bey'in Milas'taki çevresi genellikle Rum kızlarından oluşmaktadır. Bunlar Stematula, Mariyanti, Eleniça, Despina, Rina, Miyeris, Panelopiça adlı kızlardır. Hemen hepsi Varvar Dudu'nun⁵⁰ evine gidip gelirler. Bu suretle Kemal Bey'le de görüşürler. Fakat Kemal'in ilk tanıdığı kız "*mahallenin en serbest ve şamatacı kızı*" (s. 39) Stematula'dır. "*Stematula, simsiyah, kıvrıcık saçları, parlak gözleri, ucu hafifçe kalkık zarif burnu ile çok tatlı bir esmer güzeli*"dir. (s. 39) Stematula, kendisinden uzak durmaya çalışan Kemal Bey'in yakınında olmaktan büyük bir zevk alır. Rina, Kemal'in de ilgi gösterdiği bu kızı kıskanır. Onun Kemal'e yaklaşmasını her durumda engellemeye çalışır. Rina'yla zaman zaman yakınlaşmasına rağmen bu kızlar içinde Kemal'in en çok beğendiği Mariyanti, "*gözleri görmediği için artık çalışamıyan bir ihtiyar kuyumcunun*" (s. 47) kızıdır. Kemal Bey, aslında hepsinde ayrı bir güzellik bulur. Milas'taki bu çevre, çoğunluğu gayrimüslim olan kişilerden oluşur. Kemal Bey, burada kaldığı sürece bu genç kızlar arasında yaşar. Tam bir sevgi ve dostluk ortamı oluşmuştur. Farklılıklardan hemen hemen hiç söz edilmez.

Bir başka sevgi ortamı da Sait Faik tarafından adalarda oluşturulmuştur. *Medarı Maişet Motoru* (1944)⁵¹ romanının kahramanlarından Fahri, adaya gidince buradaki insanlarla dostluk kurmakta sıkıntı çeker. Fahri vasıtasıyla adada yaşayan Türklerle Rumlar arasında bir karşılaştırma yapılır. Fahri, Rumların tavırlarını Türklerinkinden daha olumlu bulur:

⁴⁷ "Bir Müntehire Dair" hikâyesinde çevresiyle barışık bir Rum sandalcıyı idealize ederek anlatır. Mehmet Rauf'un hikâyelerindeki azınlık karakterlerle ilgili olarak bkz. Rahim Tarım, *Mehmet Rauf-Hayati ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 146.

⁴⁸ Aka Gündüz, *Giderayak*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁹ Reşat Nuri Güntekin, *Ateş Gecesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁵⁰ Eskiden 'kadın' ve 'hanım' kelimelerine karşılık olarak kullanılan 'dudu' kelimesi Osmanlı'nın bu dönemlerinde eski tarzda giyinen ve davranan Ermeni kadınları için kullanılır olmuştur. (Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, s. 623.

⁵¹ Sait Faik Abasıyanık, *Medarı Maişet Motoru*, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1944. (Alıntılar bu baskıdandır.)

“Bir müddet rum gençleriyle ahbablık etmek istedi. Bunlar ötekilerine nazaran daha tabî, bayağı gülüşleri daha bol olmakla beraber daha az sinirlendirici, jestleri daha serbest, çoğu güzel sesli, güzel yüzlü insanlardı. Bir iki kelime türkçe konuştuktan sonra, meclislerindeki adama artık hiç ehemmiyet vermeden, yine rumcalarına dönüyorlardı. Bir takım türkler de vardı ki, çoktandır adada oturmaktan doğan bir kendini beğenmişlikle, âdeta onlara yanaşıldığı zaman bile çekingen, üstün vaziyeti takınıyorlardı.” (s. 120)

Romanındaki mekân ağırlıklı olarak adalardır. Bu sebeple toplumsal çevre gayrimüslim ve Türklerden oluşur. Kişiler içinde Rumlar çoğunluktadır. Bununla birlikte Ermeni ve Yahudi karakterlere de yer verilmiştir. Romadaki en önemli gayrimüslim karakter Kir Dimitro adlı Rum’dur. *“Beyaz saçları, beyaz bıyıkları, mavi gözleriyle altmışlık bir adam olan Dimitro”* (s. 6) Burgaz adasında berberlik yapmaktadır. Adada balıkçıların dertlerinden gençlerin aşklarına kadar her şeyi bilen Dimitro, Rumca yayımlanan gazeteleri okuyarak cemaatle ilgili haberleri de öğrenir. Dükkânına Atina’da yayımlanan gazeteler de gelmektedir. Adadaki Müslümanlardan Ali Rıza (Kondos), kızını Dimitro’nun yanına çırak olarak vermek ister. Dimitro önce bu durumun Müslümanlıkta günah olduğunu söyler, Ali Rıza’nın ısrarı neticesinde kızı çırak olarak alır.

Olay zamanında yaşlılık dönemi anlatılan Dimitro’nun geçmişi de geri dönüşlerle anlatılır. Babası Abdülhamid döneminde patrikhanede memurdur. Eski Yunancayı bilen, sanattan anlayan baba, patrikle iyi geçinir, patrikhanenin bütün yazışmalarını o yürütür. Nezaketi ve işindeki becerisi, sarayda patrik yerine patrikhaneyi temsil etmesini sağlar. Geliri yüksek olan aile bu dönemde Galata’da iyi bir evde oturur. Bir süre sonra patrik ölür, Dimitro’nun ailesinin de düzeni bozulur. Bu kötü gidişte Abdülhamid’in hapsedilmesinin de payı vardır. Bir süre sonra Dimitro’nun babası ölür. Dimitro bu sırada on dört yaşındadır. Geçim sıkıntısı baş gösterince Tarlabası’nda bir eve taşınırlar. Ev sahipleri berber olduğu için Dimitro da bu mesleği seçer ve bundan sonra da sıkıntı çekmeden yaşamını sürdürür. Gençlik yıllarında ünlü bir pasajın sahibi bir Rum’u tıraş etmeye giden Dimitro, onun kızı Fotika’ya âşık olur. Fotika da onu sever. Bir süre sonra Dimitro ile Fotika arasındaki aşk cemaat tarafından duyulur. Soylu baba, kızını, bir berber olan Dimitro’ya vermek istemez. Rum cemaati arasında Dimitro ile Fotika’nın aşkı Kerem ile Aslı hikâyesi gibi anlatılmaya başlanır.

Rum cemaati en alt tabakadan en üst tabakaya kadar bu aşkı konuşur. Baba, ikna edilmeye çalışılır, mümkün olmaz. Sonunda Fotika'nın babası bu dedikodu dairesinden çıkmak için ailesini alıp Paris'e gider. Zaman geçip Dimitro'nun aşkı unutulmaya başlayınca işleri de azalır. İşlerinin iyi olduğu dönemde hem Tarlabası'nda hem de Beyoğlu'nda çalışan Dimitro, işleri azalınca tekrar Tarlabası'na dönmek zorunda kalır. Burada bir kızla evlenir. Çocuğu olmaz. Karısı çocuğu gayrimeşru yolla peydahlamaya çalışınca Dimitro boşanır. Aşkı, İstanbul'dan Yunanistan'a kadar dillere destan olan Dimitro, bu sefer de talihsizliğiyle dillere düşer. Bunun üzerine İstanbul'da duramayan Dimitro, Midilli, Rodos, İskenderiye gibi yerleri gezdikten sonra İstanbul'a döner. Bu sırada İstanbul İngiliz işgali altındadır. Yazar onun bu dönemde bile milliyetçilik yapmadığını vurgulayarak meslek erbabı özelliğini öne çıkarır. Tekrar evlenen Dimitro'nun yine çocuğu olmaz. Adaya göçerek bir Yahudi ailenin kızını evlat edinir. Bir süre sonra karısı ölür. Kızı Marikula, büyüüp genç bir kız olunca İstanbul'da bir işe girer. Kızın giyimi kuşamı alafrangalaşmıştır. Kızının dedikodu konusu olacağını düşünen Dimitro, adada kimin kimle ne yaptığını öğrenmeye başlayarak kendisine karşı yöneltilecek ithamlardan korunmak için cevaplar hazırlamaya çalışır. Eski talihsizliklerin tekrarlamasından ürken bir tavır içinde olmasına rağmen kızıyla mutlu bir hayat yaşarlar.

Marikula, fakir bir Yahudi ailenin kızıdır. Dimitro tarafından evlatlık alınıp bir Rum olarak yetiştirilir. Dimitro, onun Yahudiliğiyle ilgili “(...)insanlar anasından ne yahudi, ne müslüman, ne hristiyan doğarlar(...) Beni anam, doğduğum zaman Balattaki havraya bıraksaydı, ben şimdi mis gibi bir yahudi olurdum. Sen Mişon, anan, doğduğun zaman Süleymaniye camiine bıraksaydı, sen de şimdiye kadar müezzin olmuştun” (s. 32) şeklinde bir vicdani muhasebe yapar. Sonunda kendi kendine yeni doğmuş bir çocuğun Yahudiliğinin Rumluğunun olmayacağına karar verir. Marikula yetişkinliğinde tam bir matmazel olur. Fransızca ve daktilo öğrenerek İstanbul'da bir işe girer. Vaka zamanında Marikula yirmi yaşındadır.

Medarı Maişet Motoru'ndaki Eftihiya, adada İdris'le arkadaşlık eden güzel bir Rum kızıdır. O da bütün adalılar gibi iyi yüzen bir deniz insanıdır. Adaya göçler başlayıp da Eftihiya daha şık gençleri görünce İdris'i terk eder.

Halikarnas Balıkcısı'nın *Aganta Burina Burinata* (1946)⁵² romanında roman kahramanı Mahmut, İstanbul'dan Marsilya'ya giden Avusturyalı bir vapurda ateşçi olarak çalışmaktadır. Burada Bodrum'dan tanıdığı Pahos adlı Rum'a rast gelir. Vapurda garson olarak çalışan Pahos, Mahmut'u samimi bir tavırla karşılar. Mahmut, "(...) *Vakîâ Bodrum'dayken biz Rumlara gâvur derdik, herhalde onlar da bize daha iltifatlı olmyan sıfatlar verirlerdi. Ama yabancı illerde birbirimize rastlayınca, içtiğimiz su ayrı gitmez, bir anadan doğmamışız gibi birbirimize sarılırdık.*" (s. 114) diyerek bu durum karşısındaki hayretini gizlemez. Mahmut'la Pahos arasında görünürde bir samimiyet vardır. Ancak yazar yine de "gâvur" sıfatını kullanarak Pahos'u öteki ilan etmiştir. Rumların da Müslümanlar hakkında iyi şeyler düşümediğini ima ederek bu ifadeyi kendince haklı bir gerekçeye dayandırmıştır. Yine de işinde acemi olan Mahmut'un en büyük yardımcısı Pahos'tur. Çeşitli sebeplerle Türkiye'den ayrılan azınlıkların buldukları yerlerde Türklerle ilişkilerinde hep aynı samimiyet dikkati çeker. Hepsinde Türkiye'ye karşı bir özlem olduğu görülür. Karşılaştıkları Türklerle yaşadıkları yerler üzerine sohbet etmek en büyük arzularıdır.

Bodrum'da yaşamış olan Halikarnas Balıkcısı'nın eserinde sadece iki Rum karakterin çok az bir yer işgal etmesi dikkat çekicidir. Sözü edilen Rumların ikisine de Bodrum dışındaki mekânlarda yer verilmiştir. Herkül Millas, yazarın bu tavrı ya da tarzı karşısında şunları söyler: "*Rumları çarpıcı bir biçimde yok varsaymış olan başka bir yazar Halikarnas Balıkcısı'dır. 'Aganta Burina Burinata' romanında örneğini, gördüğümüz gibi 1910 yılındaki, yani Nüfus Mübadelesi'nden önceki Bodrum çevresinde ve hatta bütün Ege sahillerinde Rum'un varlığını okuyucuya duyurmaz. Arada adalarda yaşayan Yunanlılar görülür. Rumlar sanki yalnız İstanbul'da vardır.*"⁵³

Reşat Enis'in *Ekmek Kavgamız* adlı romanının aslı kişisi Kudret, çocukluğunu anlatırken bir Rum aileden söz eder. Kudret'in ev sahibi olan bu ailenin reisi Niko, yaşlı ve sakattır. Eşi ise genç ve güzeldir. Bu yüzden yaşlı adam eşinin başka biriyle olmasına göz yumar. Kızları Eleni de bu gayrimeşru ilişki sonucu olmuştur. Bunu hem Niko hem bütün mahalle bilmektedir. Kudret'in çocukluk aşkı olan Eleni de annesi gibi "*civelek, yosma*" bir kızdır.

⁵² Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁵³ Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, s. 307.

Modern hayat tarzını seçen Türklerin gayrimüslimlerin apartman dairelerini kiralamalarına romanlarda sıkça rastlanır. Ancak bir mahalle hayatı içinde evlerini Müslümanlara kiraya veren gayrimüslimlerin sayısı daha azdır. Kudret'in ailesiyle bu Rum aile arasındaki toplumsal ilişkilerin düzeyi romanda anlatılmamıştır. Bir mahalle hayatı içinde olmaları, Eleni'nin Türk çocuklarıyla yakın ilişkisi en azından iki aile arasında bir sürtüşmenin olmadığını gösterir.

Türkiye'de ilk defa Peyami Safa'nın "*anlatıcı olarak yazara en az yer veren bir teknik*"⁵⁴ denediği *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949)⁵⁵ adlı romanındaki Yorgo, bir Rum doktorun oğludur. Noraliya'yla tanışır ve sevişirler. Noraliya'nın annesi de doktorla birlikte. Müslüman olan Noraliya bu durumda kendilerine nikâh düşmeyeceği gerekçesiyle intihar eder fakat ölmez. Bu olaydan sonra doktor, oğlu Yorgo'yu Noraliya'dan uzaklaştırır. Oysa Noraliya, Yorgo'nun Müslüman olması için kendisinden söz bile almıştır, hatta adını Ferruh olarak değiştirmiştir. Fakat bu aşk evliliğe dönüşmez. Noraliya'sına kavuşamayan Yorgo, şakağına bir kurşun sıkarak intihar eder.

Evlenemediği için değil ama evlendikten sonra işlediği günah yüzünden intihar eden bir başka karakter, Reşat Enis'in *Ağlama Duvarı* (1949)⁵⁶ adlı romanındaki Angeliki Nikolaidis'tir. Angeliki'nin hikâyesi, ayrı bir romana konu olacak kadar ayrıntılıdır. Angeliki, Kurtuluş'ta oturduğu yıllarda Pandeli adında bir Rum genciyle bir karnavalda tanışır ve evlenir. Kızın drahomasıyla bir bakkal dükkânı açan Pandeli, I. Dünya Savaşı çıkınca askere alınır, Angeliki de babasının yanına döner. Pandeli askerden döndüğünde işsiz kalır. Angeliki'nin babası da ölmüştür. Bir süre iş arayan Pandeli, sonunda tifodan ölür. Çengelköy'deki bir akrabasının yanına sığınan Angeliki'nin bir süre sonra da çocuğu ölür. Buradaki bir arkadaşı vasıtasıyla romanın aslî karakteri Selami'yle tanışır. Birbirlerini beğenen gençler evlenirler. Ancak maddî sıkıntı içindedirler. Bir arkadaşı, gördüğü bir rüyayı Angeliki'ye anlatır. Buna göre kocası Pandeli'nin cebinde bir piyango bileti vardır ve büyük ikramiyenin isabet ettiği şanslı bilet de budur. Buna inanan Angeliki, kocasının mezarını açtırıp bileti alır.

⁵⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 201.

⁵⁵ Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1949.

⁵⁶ Reşat Enis Aygen, *Ağlama Duvarı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1949. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Gerçekten de bilete büyük bir ikramiye çıkmıştır. Bundan sonra Angeliki ve Selami “yüksek sosyete”ye dâhil olarak rahat bir hayata başlarlar. Bu cemiyette tanıştıkları insanlar arasında hem şehrin hem de ülkenin üst düzey yöneticileri vardır. Angeliki hayır işleri yapmaya başlamıştır. Bu sıralarda Selami, bir maden imtiyazı almak için uğraşmaktadır. Fakat bu işi ondan daha çok karısı düşünür ve işin kocasına verilmesini sağlayacak önlemleri kendince alır:

“Selami zengin madenleri kazanacaktı. Onun zekâ ve bilgi ile ele geçiremediği kaleyi Angeliki kadınlığını kullanarak içinden fethetmişti.”
(s. 290)

Angeliki bunları bir ideal uğruna yapmıştır: *“Parti müfettişinin, meşhur politikacı Burhan Tahir’in, Milletvekili Vasıf’ın ‘X’ direktörü Mahmut’un yardımını sağlamak için kendisini onların kucağına atması, zina işlemesi lazım gelmişti. O namussuz bir kadın olmuştu ama Selami insan haklarını korumak imkânını kazanmıştı.”* (s. 290) Ardından günah çıkarır ve intihar eder. Angeliki’yi intihara iten sebep saflığıdır. Onun bu saflığı, eşinin ikbali için gayrimeşru ilişkilere yönelmesine de sebep olmuştur.

Orhan Kemal’in *Baba Evi* (1949)⁵⁷ adlı romanında arka planda yer alan azınlık karakterler genellikle fonda yer alırlar. Bu karakterlere karşı yazarın olumsuz bir tavrı yoktur. Yazar, halkın bakışının olumsuzluğunu ise çeşitli vaka parçalarıyla ortaya koyar. Azınlıkların Türklere karşı olumsuz bir tavrından söz edilmez ancak Türklerin onlara bakışı olumsuzdur. Adana’da Türklerin çoğunlukta olduğu bir mahallede yaşayan Pavli dayı çocuklar tarafından rahatsız edilir. Pavli dayının tek dostu romanın aslî karakteridir.⁵⁸ Evin artık yemekleri Pavli dayıya gönderilmesine rağmen babaanne onun için “gâvur” nitelemesini kullanır. Pavli dayı küçük bir kulübede yaşayan ihtiyar bir adamdır. Çocukların aşağılamaları karşısındaki durumu şu sözlerle anlatılır:

“(…)Bu kulübede Pavli dayı otururdu. Kimdi? Neciydi? Pavli dayı buruş buruş bir ihtiyardı. Mahalle çocukları peşine takılır, ‘Bitli, bitli!’ diye taşa tutarlar, oysa, akları kırmızı, mavi bebekli ufacık gözleriyle ve korkuyla bakar, sonra kamburunu çıkartarak kaçardı.” (s. 10)

⁵⁷ Orhan Kemal, *Baba Evi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1949. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁵⁸ Roman otobiyografik bir eser olduğu için bu kişi yazardır.

Pavli dayı bir süre sonra kulübesinde ölür. Ölüsü çöp arabasına konarak kaldırılır. Bir cenaze töreni düzenlenip düzenlenmediğinden söz edilmez. Pavli'ye merhametle yaklaşan yazarın bu olayla toplumun bir gayrimüslime değer vermeyişini eleştirir.

Orhan Kemal'in *Baba Evi* romanında aslî karakterin âşık olduğu kızlardan biri Eleni adında bir Rum kızıdır. Eleni, aslen İstanbulludur. Ailesi mübadelede Atina'ya gider sonra da Lübnan'a taşınmak zorunda kalırlar. Eleni'nin ağabeyi Atina'da hapse atılmış, bir süre sonra hapisten kaçıp Beyrut'a geçmiştir. Ailesi de onu izlemiştir. Ayakkabıcılıkla uğraşan ağabeyi, komşularının söylediklerine göre ailenin Lübnan'dan da sınır dışı edilmesine sebep olur. Fakat suçunun ne olduğu belirtilmez. Eleni'nin babası Dimitri ise litograf ustasıdır. Yine yazarın bu kişilerle yakın ilişkisi olduğu görülür.⁵⁹

B. Din Değiştirenler

Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde olanların bir kısmı da din değiştirenlerdir. Din değiştirip Müslüman olan kişiler yazarlar tarafından genellikle idealize edilirler. Hıristiyanlık bu durumda aşağılanmaz fakat din değiştiren kişinin İslâm'la müşerref olduğu ilân edilir. Din değiştirme genellikle evlilik çerçevesinde, Hıristiyan kadınlarda görülür. Bu durumlardan Ortodoks kilisesinin haberi olursa olay büyüterek basit bir

⁵⁹ Bazı romanlarda gayrimüslimlerle Müslümanların büyük bir dayanışma içinde olduğu da görülür. İki milletin fertleri hayat mücadelelerinde birbirlerine yardım ederler. Halide Edib, *Çaresaz* romanında böyle bir vakaya yer verir. Roman kahramanı Selim Bey, Rum komşusu Nikolaki Efendi'nin yanında içkiye almıştır. Bir süre sonra alkolik olan Selim Bey, içki yüzünden evini Nikolaki Efendi'ye ipotek eder. Nikolaki Efendi ve eşi onun her zaman yardımına koşarlar hatta Selim'in sekiz yaşındaki kızı zor durumda kalınca Nikolaki, onu okulun bazı işlerini görmesi karşılığında Üsküdar kolejinde ücretsiz yazdırır. Mediha, okuldan mezun olunca yine Nikolakiler devreye girerek Erenköy'ünde bir ilkökula öğretmen tayin edilmesini sağlarlar. Mediha'ya bir oda kiralayan Nikolakiler, odadaki eşyaları ve kitapları da ona hediye ederler. Bir ara Yıldız'daki evlerini satıp İstanbul'dan ayrılan bu Rum aile, tekrar İstanbul'a döndüklerinde Mediha'yı arayıp bulurlar. Mediha'nın "amcam" dediği Nikolaki, bundan sonra da ona kol kanat germeye devam eder.

Herkül Milas, Nikolakilerin, Mediha'nın evini elinden aldıklarını belirterek Halide Edib'in bu Rum aileye olumsuz baktığını ifade etmiştir. (Millas, *Türk Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, s. 77.) Ancak romanda Selim Bey'in içki faturalarını Nikolaki'nin ödediği, onu zaman zaman içki masalarından kaldırıp evine taşıdığı belirtilmiş, borcuna karşılık Selim Bey'in rızasıyla evini Nikolaki'ye ipotek ettiği vurgulanmıştır. Bunun yanında Nikolakiler, Mediha'ya sonuna kadar yardım ettikleri için romanda bu aile ile ilgili olumlu bir görüntü çizilmiştir. Buradaki Rum- Türk ilişkisi Reşat Nuri'dekiyle aynıdır. Nikolakiler yaşadıkları çevrenin doğal bir parçasıdır. Bu yönüyle *Çaresaz*, Halide Edib'in diğer romanlarından ayrılır.

evlilik işi, cemaatler arası bir sorun haline gelir.⁶⁰

Evangelinos Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* romanında Ayşe adında bir Müslüman'la Aristidi adında bir Rum genci arasında yaşanan aşk ilişkisinden söz eder. Buna göre Rum genci, evlenmek için dinini değiştirmek istemez. Ayşe ise ayrılmamak için dinini değiştirmeye razı olur. Sonraki romanlarda bu vaka tersine döner. Özellikle Ahmet Midhat'ta din değiştiren eş gayrimüslimdir. Din değiştirme olmazsa evlilik gerçekleşmez. Misailidis, bu hikâyeye vasıtasıyla evliliklerde din değiştirmenin çok gerekli olmadığını anlatmaya çalışır. Patrikhanenin zulmünden kaçan bir roman kahramanı, menfaati hangi dini gerektiriyorsa o dini seçer. Ayşe ile Aristidi'yi evlendirmek için bir tarafa imam bir tarafa ise papaz rolü yapar. Ona göre “dünyada Allah birdir ve Allahın bir olduğu gibi, din de bir ise de, milel-i muhtelifenin uleması va hükeması kendi meramları için Hak Teâlâ hazretlerine başka başka ünvanlar, çeşit çeşit isimler vermişler” dir (s. 355). Yazar da bu düşüncelere uzak değildir.⁶¹

Ahmet Midhat Efendi'nin *Hüseyin Fellah* (1875)⁶² romanında, olay örgüsünde bu kişilerden daha çok rol üstlenen Hurşit adında Rum'dan dönme bir köleye yer verilir. Bu köle daha sonra hizmet ettiği konağın sahiplerine ihanet eder. Hikâyeyi oluşturan olaylar zinciri de onun bu ihanetiyle başlar. Hurşit, aynı konağa hizmet eden başka bir kişi (Ömer) tarafından bıçaklanır. Bu olaydan sonra yatalak olur. Daha önce kendisine

⁶⁰ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa* romanında Anadolu'daki gayrimüslimlerin devlet nazarındaki yerine temas eder. Bazı nahiyelerde hükümetçe eskiden beri Müslüman bilinen fakat aslında Ortodokslukla Katoliklik arasında gidip gelen Hristiyanların bulunduğunu söyler. Yazar, burada hükümetin kırsal kesime karşı ilgisizliğini vurgularken Anadolu'da yaşayan Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bu konuda bir fark olmadığını da ortaya koyar. Anadolu insanı geçim sıkıntısı içinde dinî mensubiyeti bir bakıma bir kenara koymuştur. Gayrimüslimlere olumsuz bakan yazarların çoğu, Türkiye'deki cemaatlerin Avrupalılar tarafından desteklenip kışkırtıldığına vurgu yapmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri dışındaki Hristiyanlara ayrıcalık verilmemiştir. Son dönemlerde Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti üzerinde daha fazla nüfuza sahip olmak amacıyla Katolik ve Protestan cemaatleri de oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çabalar daha çok Türkiye'de yaşayan Gregoryen Ermeni ve Ortodoksların Katolikleştirilmesi şeklinde tezahür eder. Tepeyran'ın “Ortodokslukla Katoliklik arasında müteredit mütenassırlarla meskûn nâhiyeler” (Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1326, s. 56.) cümlesi (yazar doğrudan bu mücadeleyi anlatmasa da) Türkiye'de yaşanan Hristiyan cemaatler arasındaki taraftar kapma mücadelesi konusunda ipuçları vermektedir.

⁶¹ Yazar, romanında İslâmiyet'le Hristiyanlığı kıyaslar ve itikat açısından aralarında fark olmadığını belirtir. Ancak Yahudiliğe sempatiyle baktığı söylenemez. Yukarıda sözü edilen karakter, Favini'ye din değiştirme sebebini anlatırken şunları söyler: “Ben İslâm oldum ise, sanki hoşnutluğumla mı oldum? Fakat meram nefsimi Patrikhanenin pençe-i zulmünden halas etmek idi, benim başıma gelen senin başına gelse idi, değil İslâm, Yahudi bile olur idin.” (s. 365)

⁶² Ahmet Midhat, *Hüseyin Fellâh*, haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

hizmet eden kadınlar ona ömrünün sonuna kadar rezil bir hayat yaşatırlar. Bu sefaletten o derece bıkar ki ölmeyi yaşamaya tercih eder. Bir süre sonra daha önce kendisini yaralayan Ömer çıkagelir ve Hurşit'i öldürür. Hurşit, esasında Osmanlı gibi yaşayan bir kişidir. Gayrimüslimler içinde değerlendirişimizin sebebi, onun aslen Rum olmasıdır.

Ahmet Midhat'ın *Letayif-i Rivayat* serisinin on birinci hikâyesi olan *Bir Gerçek Hikâye*'nin (1876)⁶³ kahramanlarından biri bir Rum gelindir. Yirmi iki yaşındaki gelin, "Kara kaşın, kara gözün en güzeline malik esmer benizli, âlemde en büyük şuaranın en güzel buldukları Rum simasına sahip uzun boylu, fidan gibi bir dilberdir." (s. 226) Türkçe bilmeyen genç kadının hallerinde bir ıstırap izi olduğu görülmektedir. Bu Rum kızı, Rum nüfusun yoğun olduğu Akdeniz adalarından birinde yaşamaktadır. Ali adında Müslüman bir gence âşık olur. Ailesi bu Müslüman'la evlenmesini istemez. Genç kız ailesini de razı ederek zaptiye onbaşı Ali ile evlenmekte ısrar eder. Bu evliliğe adadaki Rum cemaati de razı olmuştur. Fakat adanın hükümetçe tayin olunan yöneticisi bu evliliği Rumların bir hilesi olarak düşünür. Bu iki gencin evlenmesine engel olmak için işi mahkemeye intikal ettirir. Bu yolla bir sonuç alamayan yönetici, merkezi yönetime başvurarak bu evliliğin gayrimeşru olduğunu ve Rum kızının din değiştirmesinin Hıristiyan cemaat arasında hoşnutsuzluk yaratacağını bildirip Ali Onbaşı'nın adadan sürülmesini ya da meslekten men edilmesini ister. Sonunda Ali, meslekten men edilip adadan uzaklaştırılır. Kızın ailesine büyük bir baskı uygulanır. Mahkemeye başvuramaları için tehdit ve korkutmayla, buldukları yerden sürülürler. Genç kadının Ali'den Manuel adında bir oğlu vardır.

Ahmet Midhat'ın romanlarında ilk defa bu hikâyede, sistematik olmasa da Rumlara uygulanan bir baskıdan söz edildiği söylenebilir. Fakat belirttiğimiz gibi bu durum yalnızca bir yöneticinin kişisel kuruntusu ve hırsı sebebiyle, devletin de gücünü arkasına alarak yaptığı keyfi bir uygulamadır.

Olayın dikkati çeken bir diğer yönü de Müslüman bir erkekle evlenen bir gayrimüslimin İslâm'ı seçmesidir. Bazı hikâyelerde bu tür evliliklere Hıristiyanlar tarafından gösterilen şiddetli itiraz bu olayda görülmemektedir. Aksine Hıristiyan cemaat evliliğe karşı çıkmazken bir Müslüman yönetici bu evliliği engellemeye

⁶³ Ahmet Midhat, *Letayif-i Rivayat-Bir Gerçek Hikâye*, (1. baskı 1876) haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001. (Alıntılar bu baskıdandır.)

çalışır.⁶⁴ Ahmet Midhat Efendi tarafından kaleme alınan *Henüz 17 Yaşında* (1881)⁶⁵ romanındaki Kalyopi de bir Müslüman'la evlenir, kilisenin baskısıyla tekrar boşanır. Bu olayların sonunda kız, geneleve düşer.

Ahmet Midhat Efendi'nin tarihi romanlarından biri olan *Arnavutlar Solyotlar* (1889)⁶⁶ romanında konu edilen Solyotların bir azınlık grup olarak neredeyse bağımsız

⁶⁴ 13. yüzyılda Süleyman Muslı'nın başından geçenleri anlatan *Süleyman Muslı* romanında, Kudüs'te yaşayan ve Hıristiyan olan Mariya Konstanse ile Süleyman arasında büyük bir aşk yaşanmaktadır. Süleyman Muslı çevresi tarafından Babtistin adıyla bir Hıristiyan olarak tanınır. Süleyman, Araplara karşı Hıristiyanlara yardım etmesi için Maria ile evlendirilmesini şart koşar. Fakat o, bir köle olduğu için kızın amcası bu evliliğe izin vermez. Süleyman çevresi tarafından Hıristiyan olarak bilindiğinden amca ikna edilir. Ancak Haçlı saldırılarında onları tuzağa düşürmek için Müslümanlara yardım edince kimliği ortaya çıkar. Bu sırada Maria da işbirlikçi olduğu gerekçesiyle Hıristiyanlar tarafından boğazına kadar toprağa gömülerek cezalandırılır. Birbirini izleyen birtakım olaylardan sonra Süleyman, Maria'yı kurtararak Konya'ya yerleşir. Peşinde olan eşkıyaların şerrinden kurtulmak için de Selçuklu Devleti'nin hizmetine girer. Kudüs'te Maria özgür bir Hıristiyan olarak hayatını sürdürür. Bu romanda Müslüman bir erkekle evlenmek için Hıristiyan bir kadının din değiştirmesinden söz edilmemiştir. (Ahmet Midhat, *Süleyman Muslı*, (1. baskı 1877) haz. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.)

Bir başka tarihi olay da Samiha Ayverdi'nin *Mabed'de Bir Gece* adlı eserinde yer alır. Bizans döneminde geçen olay şöyledir: Aslen Kuzey ülkelerinden olan Mariya Klerya, bütün Bizans erkeklerinin gözdesi bir fahişedir. Bizans'ın kudretli komutanlarından, asilzade Romanos'la yaşamaktadır. Romanos, son derece kıskanç olduğu için Mariya'nın kalbinde aşkı uyandırarak kendisinden başkasını görmesini engellemeye çalışır. Bunun için her türlü maddi yolu deneyen kumandan amacına ulaşamaz. Mariya gibi bir fahişe için Romanos da herhangi bir erkektir. Romanos'un Mariya'yı kendine bağlama çabaları sürerken bir gün birlikte bir kır gezisine çıkarlar. Bu gezi esnasında gördükleri köhne bir kulübe Mariya'nın dikkatini çeker. Romanos'tan kulübe ve sahibiyile ilgili bilgi alan Mariya, buraya girmek ister. Romanos'un aksi yöndeki ısrarına rağmen kulübeye giderler. Kulübede, gençliğinde hassa alayı kumandanlığı yapan, doksan altı yaşında, münzevi Baba Aleksandros adında biri yaşamaktadır. Mariya, bu adamın hikâyesini merak eder. Aleksandros anlatır: Aleksandros fizikî gücünün ve maddî varlığının olduğu bir dönemde hastalanır. Bir süre sonra sevgilisi, hastalığını bahane ederek onu terk eder. Aleksandros iyileştiğinde bu olayı Allah tarafından yapılmış bir ihtar kabul eder ve gençliğin de şöhretin de bir gün sevgilisi gibi elinden gideceği kanaatine varır. Bunun üzerine bütün maddi varlığını ve şöhretini terk ederek bu kulübeye yerleşip münzevi bir hayata başlar. Baba Aleksandros'un bu hazin hikâyesini dinleyen Mariya, kendi hayatını anlatmaya başlar. İhtiyarın tiksineceğini bekleyen Mariya onun tevazuu karşısında gerçek aşka doğru kanat açar. O da Baba Aleksandros gibi, mazisini bir kenara atıp inzivaya çekilmek ister. Fakat sevgilisi Romanos, buna razı olmaz. Mariya ise kararlıdır. Romanos, kendisinden başkasını sevmeyeceğine dair ondan söz alır. Mariya zaten başka bir dünyanın insanı olduğu için Romanos'a bu sözü verir. Sevgilisinden ayrılmak istemeyen Romanos intihar etmeyi düşünür. Bu konuda kader de ona yardım eder. Artık koruyacağı bir sevgilisi bile olmayan Romanos, silahlarını yere bırakır. Alelacele evden çıkarken yere düşer ve zehirli hançer koluna saplanır. Durumu Mariya'ya fark ettirmeden evine gider ve orada ölür.

Herkül Millas, bu hikâyeden yola çıkarak İslâmcı bir yazar olan Samiha Ayverdi'nin gayrimüslimlere olumlu baktığını belirtir. Ancak bu hikâye, eserin bütünü içinde işlevsel bir yere sahiptir. Yazarın kahramanlarına bakışı ise tamamen mistiktir. Dünyevi aşkı arayan Romanos vesilesiyle sevgilisi "fahişe" Mariya, ilahi aşka ulaşır. Hem Mariya hem de Romanos'un Müslümanlarla herhangi bir ilişkisinden söz edilmemiştir. Dolayısıyla bu vaka ve vakada yer verilen kahramanlar Müslüman – gayrimüslim çerçevesinde incelenemez.

⁶⁵ Ahmet Midhat, *Henüz 17 Yaşında*, (1. baskı 1881) haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁶⁶ Ahmet Midhat, *Arnavutlar Solyotlar*, (1. baskı 1889) haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002. (Alıntılar bu baskıdandır.)

olarak yaşadıkları söylenebilir. İç işlerindeki önemli konularda karar veren bir meclisleri vardır. Verilen bu kararlarda son sözü birçok azınlık grupta olduğu gibi dinî lider söyler. Yine mensubiyette dinin önemli bir ölçüt olduğu açıktır. Çünkü Solyotlar soyca Arnavut olmasına rağmen Ortodoks oldukları için kendilerini Rumlara ve Ruslara daha yakın hissederler. Roman genel olarak Balkanlar ve Osmanlı Avrupası'ndaki karışıklığı gözler önüne serer. Bu karışıklıkta Rusların ve Yunanların katkılarının olduğunu belirtmesine rağmen olayların ardındaki siyasî sebepleri tam olarak ortaya koymamıştır. Solyotların Soli'den atılışını dramatik bir biçimde anlatmış olan yazar, Solyotların direnişini, merkezî hükümete karşı bir tutum olarak değil de Arnavutlarla Solyotlar arasındaki bir sorun gibi işlemiştir. Olaylara daha yakın bir tarihten bakınca renklerin birbirine karışması, olayların böyle dar çerçevede değerlendirilmesine sebep olmuş olabilir. Ancak bugünün verileri, romandaki olayların, Avrupalılar ve Ruslar tarafından Osmanlı azınlıklarını sistemli bir biçimde ayaklandırmaya çalışmalarının bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bu tarihî romana konu olan Solyotlar Hıristiyan'dır. Ortodoks oldukları için dince Rumlara soyca da Arnavutlara yakındırlar. Ruslar 1774'ten sonra Osmanlı topraklarındaki bütün azınlıkları kışkırttıkları gibi Solyotları da Osmanlı'ya karşı kışkırtırlar. Kahramanlık Solyotların en büyük hasletleridir. Sorunu ortadan kaldırmakla görevlendirilen Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, onların bu savaşçı niteliklerini bildiği için Solyotlarla bir savaşa girmeyi uygun görmez. Bir Arnavut olan Rüstem'i Solyotların arasına göndererek sorunu içten çözmeye çalışır.

Solyotlar'ın nahiyesi Soli'ye giden Rüstem, kısa sürede onların liderleri Lamro Çavillas ve Yorgi Boçaris'in güvenini kazanır. Bu sırada Yorgi Boçaris'in teyzesinin kızı Eftimi ile Rüstem arasında duygusal bir yakınlık başlar. Yazar, bir Müslüman'a layık gördüğü bu genç kızın fizikî ve ruhî vaziyetini şu şekilde tasvir ve tahlil eder:

“Kadın hâlâ Yanya taraflarının Rum köylerinde görülen kıyafetinde ve kadın nev'i için âdeta zait addolunacak kadar boyda, geniş omuzlu bir şeydir ki gayet helecanlı bir hâlde tavrı mütegayyir bulunduğundan sinni doğruca takdir olunamazsa da yirmi altı ve belki yirmi yedi ve yirmi sekiz yaşından aşağı tahmin de kılınmaz.

Çehre mütenasip ve burun Yunân-ı kadîm heyâkilinde görüldüğü üzere müstakim gözler iri olduğundan her hâlde güzel olduğuna şüphe edilemezse de geldiği mahallin dehşetiyle mütedehhiş olmasına mı

mebnidir nedir, kalbinin helecane ve derununun heyecanı son dereceye varıp gözlerinden alevler ve yüzünden ve saçlarından dumanlar çıktığı cihetle hâl-i tabîsi görülemez ki güzel midir çirkin midir bir hüküm verebilelim?” (s. 10)

Bir süre sonra evlenmek isterler fakat Eftimi'nin Hıristiyan olması bu evliliğe engeldir. Ahmet Midhat, “*Müslüman Rüstem’le Hıristiyan Eftimi arasındaki aşk dolayısıyla, yine çok önemli bir karşılaştırma yapar. Osmanlılar, fethettikleri ülkelerdeki yerli halkın dil, din, örf ve âdetlerine hiç karışmamışlardır; sadece isteyenler kendi arzu ve iradeleriyle Müslüman olmuşlardır. Müslüman erkekler, her dinden kızla evlenebilirler ve asla din değiştirme şartı ileri sürmezler. Buna mukabil, Hıristiyanlar, mezhep farkını bile kabul etmezler.*”⁶⁷ Rüstem’le Eftimi’nin beraberliği bu yasağa rağmen devam eder. Bir süre sonra hamile kalan Eftimi çocuğunu gizlice doğurur. Çocuk bir mağarada bir Rum dadı tarafından büyütülür.

Bütün Solyot kadınları gibi kahraman bir genç olan Eftimi, kızı Mükrimen köylüler tarafından öldürülünce gözünü kırpmadan onun intikamını alır. Elindeki hançerle birkaç kişiyi öldürdükten sonra kendisini de öldürmek ister ancak etrafındaki kalabalık buna engel olur. Soli’deki Solyotlar sürüldükten sonra Tepedelenli Ali Paşa’ya teslim edilen Eftimi bu suretle sevgilisi Rüstem’e kavuşur.⁶⁸

Ahmet Midhat Efendi’nin *Gönüllü* (1897)⁶⁹ romanındaki olay, Osmanlı’nın Balkanlardaki hâkimiyetini kaybettiği dönemlerde geçmektedir. Berlin Kongresi’nde

⁶⁷ Zeynep Kerman, “Ahmet Midhat Efendi”, *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 626.

⁶⁸ *Arnavutlar Solyotlar* romanında Solyot kadının temsilcisi, Çavillas’ın ikinci eşi Moshu’dur. Moshu’nun toplumsal konumu ve meşgul olduğu işler bakımından erkeklerden geri kalır yanı yoktur. Aslında bütün Solyotlar savaşçı bir halktır. Moshu bunlar içinde gençliğine ve güzelliğine rağmen daha çok cesareti ve kahramanlığıyla öne çıkarılmıştır. Bir elinde kılıç bir elinde tüfek erkeklerle birlikte Arnavutlara karşı savaşır. Romanda bir diğer Solyot kadını da Boçaris’in eşi Eleni’dir. Eleni, Moshu gibi savaş meydanlarında pek görülmez. Maryola da Eleni’nin kızı, Fotos’un eşidir. Moshu’yla karşılaştırıldığında Eleni, daha çok sevgiyi ve estetiği temsil eden bir karakter olarak görülür. Romanda önemli sayılabilecek bir kişi de Rüstem Bey’le Eftimi’nin Mükrimen’e dadılık eden kör bir Rum’dur. Orta yaşlı, çiçek bozuğu bir cildi olan bu kadın bir mağarada Mükrimen’yi yetiştirir. Prevezeli Rum kadın, bir kilise kapısında dilencilik ederken Rüstem Bey tarafından çocuğa bakması için çağılır. Rum kadın da bu daveti kabul eder. Eftimi’nin sırrı açığı çıktıktan sonra Mükrimen’yi bir süreliğine Tahtacı Dimitri’nin karısına emanet eder. Bunu öğrenen Solyot canileri bu evi basarak Mükrimen’yi “Müslüman piçi” olduğu için öldürürler. Bu sırada kendilerine engel olmak isteyen Tahtacı Dimitri’nin ve Mandıracı Pavli’nin karısını da öldürürler. Bir başka kadın da Rinas köyünde oturan Despiyot’tur. Arnavutlar burayı da işgal edince Despiyot, ev halkıyla birlikte evi havaya uçurur. Hristo Dandorov ise Solyotlar içindeki canilerden biridir. Canileri, Mükrimen’yi öldürmeye teşvik eden Dandorov, Eftimi tarafından öldürülür.

⁶⁹ Ahmet Midhat, *Gönüllü*, (1. baskı 1897) haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nden özellikle Balkanlardaki Hıristiyanların lehine düzenlemeler istemesi⁷⁰, bu bölgede yaşayan Rum, Sırp, Romen ve Bulgar uluslarının Osmanlıya karşı daha cesaretle ayaklanmasını sağlar. Rumların amacı Yunanistan'la birleşmek olduğu için Yunanistan Rumları devamlı tahrik eder. Bu tahrikler sonucunda 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı çıkar. Savaş Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanır. Bu tarihî olay, çökmekte olan devletin aydınları için büyük umut ışığı olur devrin aydınları bu olayı eserlerinde çeşitli biçimlerde işlerler. Ancak "1897 Türk – Yunan savaşı yazarlarımızı artık Rumları sadece Osmanlı devletinin tebası olarak, kendi ifadeleriyle Osmanlı milletinin bir unsuru olarak görmelerine imkân tanımaz."⁷¹ Ahmet Midhat da *Gönüllü* romanıyla bu kervana katılmıştır. Bu olayı ele alırken Osmanlı tebaası olan azınlıklar hakkında çeşitli bilgiler de sunmuştur. Yazar, Balkanlarda yaşayan Türk, Arnavut, Rum, Boşnak, Bulgar, Ulah, Çingene gibi azınlıkların âdetçe ve ahlâkça garip bir biçimde birbirine benzeyen bir yapı meydana getirdiklerini vurgular. Hatta bu ulusların dil bakımından da birbirine yaklaştıklarını belirten Ahmet Midhat, Türkçe'den pek çok kelimenin bu gruplar tarafından küçük değişiklikler yapılarak kullanıldığını söyler. Mesela *kır at* kelimesinin *kırçu*, *bey* kelimesinin *bego* şeklinde değiştirilerek Arnavutça'da kullanıldığını ifade eder. Yazarın bu vurguları da ayrılmakta olan Osmanlı unsurlarını bir arada tutmaya çalışan iyi niyet çabalarından başka bir şey değildir. "Onun yazdığı yıllarda henüz kaybedilmemesi gereken bir Rum nüfus hâlâ vardı. Faydacı bir zihniyete sahip olan Ahmet Mithat Efendi'nin bu konuda da Osmanlı Devleti'nin birliği düşüncesine hizmet etmek istediği kuşkusuzdur."⁷²

Balkanların nüfus yapısı sebebiyle pek çok Türk çocuğu, Türkçeyle birlikte Rumca'yı veya başka komşularının dillerini de öğrenerek büyür. Dinî gereklerin uygulanmasında ise Müslümanların Hıristiyanlara göre daha anlayışlı, hoşgörülü olduğu

⁷⁰ Berlin Sözleşmesi, Ermeniler için de bağımsızlığa giden yolun kapılarını açmıştır. Rusya'nın bu sözleşmeye dayanarak Osmanlı Ermenilerini himayeye soyunmasını Doğu Anadolu'daki toprak kazanımlarının bir devamı olarak gören Çağlar Keyder bu konuda şunları söyler: "Aslında Berlin Antlaşması İmparatorluğun son döneminin başlangıcı olarak görülebilir: İngiltere artık Rus tehdidinin durdurulmasından yana görünmüyordu. Slav milliyetçiliği ve Balkan ayrılıkçılığı tırmanıyordu ve Rus yayılmacılığı hız kazanmıştı. İmparatorluk'taki Ermeni cemaati için de 1878 bir dönüm noktasıydı." (Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 185.)

⁷¹ İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 231.

⁷² Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 77.

belirtilir. Her iki dinden insanlar birbirleriyle evlenmek istemezler. Fakat Hıristiyanlar bunu bir dinî gurur meselesi haline getirirler. Zaman zaman da basit bir evlilik, kilisenin de karıştığı büyük bir olay haline gelir. Filomene de bir Müslüman’la evlenmemesi için manastıra kapatılır. Aksi halde aile Hıristiyan âleminin yüzüne bakamaz hale gelecektir. Yazar, dinî taassuplarını eleştirdiği Rumların başka konularda gönüllerini alır.⁷³ Örneğin Rumca hakkında ilginç bir fikir ileri sürer. Ona göre “*avamkârî şiirlerce Rum lisanının zenginliği hiçbir lisana kıyas olunamaz. Hiçbir şey bilmeyen en adi bir Rum, Kuvve-i hafızasını araştırarak olursa birkaç yüz beyit bulur ki bunların en çoğu da bu millet nezdinde darb-ı mesel hükmünü almış olan şeylerdir.*” (s. 94)

Gönüllü romanındaki Filomene olay örgüsünde ikinci derecede önemli karakterdir. Yazar tarafından “*Ecnebi lisanı bilmez, Avrupa kadınlarının gustolarını anlamaz, her hâli sade, her şânı bayağı bir kız*” (s. 63) sözleriyle tanıtilen Filomene, orta boyu, nahif vücudu, solgunca benziyle pek güzel bir kız da değildir. Yankos Çorbacı adında bir Rum’un kızı olan Filomene, bir Müslüman olan Recep Köso’ya gönülünü kaptırır. Fakat ayrı dinlerden olmaları bir evlenme sorunu olarak karşılımlarına çıkar. Bunun üzerine Recep Köso ve arkadaşları, Filomene’yi kaçırarak Hıristiyanlığa karşı olmadığına fakat bir Müslüman’la evlenebilmesi için din değiştirmek istediğine dair bir yazı imzalatırlar. Filomene’nin babası, Recep Köso ve arkadaşlarını dava eder. Davayı kazanamasa da mahkeme, Filomene’nin din değiştirme isteğini erteler. Kızını bir Müslüman’a vermek istemeyen Yankos, bir manastıra kapatır. Recep Köso bir yolunu bularak manastıra girer. İki sevgili burada birkaç gün geçirir.

Balkanlar iyice karışmış, Osmanlı’nın hâkimiyeti bu bölgede zayıflamıştır. Bunun üzerine Yankos, artık güvende olacağı düşüncesiyle kızını manastırdan çıkararak Andrea Kostopolo adlı bir Yunan ajanıyla evlendirmek ister. Evlilik görüşmeleri sürerken Filomene’nin annesi ölür. Filomene hâlâ Recep Köso’yu sevmektedir. Andrea’yla bir “laik evlilik” sözleşmesi yapılır. Filomene, Recep Köso’dan hamiledir.

⁷³ Ahmet Midhat’ta özellikle evlilik konusunda sıkça rastlanan kilise taassubuna Misailidis farklı bir örnek verir. Simav’da gezerken haraççının haraç kâğıtlarını sorması sırasında üç Hıristiyan’dan biri “Ben İslâm’ım” diyerek haraçtan kurtulur. Bu durumu İstanbul’da dinî liderlerine sorduğunda ondan şu cevabı alır: “*Vay evladım, sen İslâm olmuşsun, bunun başka türlü çaresi yoktur, illa Simav’a gidip, ikrar ettiğin mahalde başını kestirerek, yeniden kanınla vaptis olmalısın ki canın selamet ve dinimiz şeref bulsun*” (s. 106) Adamcağız söyleneni yerine getirir. Misailidis bir Hıristiyan’a bu şekilde bir yol gösteren din adamını ağır bir dille eleştirir.

Bunu Andrea'ya söyler. Andrea bu durumu bile bile Filomene'yle evlenir. Aradan on beş on altı yıl geçince Filomene, Recep Köso'dan umudunu keser. Bir süre sonra Yunan ordusunun Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğradığı haberi gelir. Bu sırada Andrea, Filomene'nin oğlunu öldürmek ister ancak Filomene'nin feryadına, yoldan geçen Recep Köso ve arkadaşları yetişir. Bir subayın ateşiyle Andrea ölür. Tebdil-i kıyafetle gizli görevde olan Recep Köso burada Filomene'ye kimliğini açıklar. Recep Köso bir evlilik daha yapmıştır. Filomene buna rağmen din değiştirerek Köso'nun ikinci eşi olmayı kabul eder.

Filomene, babasının her türlü tuzağına karşı koyup inatla sevgisinden vazgeçmemiş, Recep Köso'dan yıllarca uzak kalmasına rağmen adeta bir Müslüman gibi yaşamıştır. Andrea'yla evli olduğu halde oğlunu da bir Müslüman gibi yetiştirmiş; hatta çocuk büyüdükten sonra gerçek babasına teslim edilmesi için Andrea'yla bir anlaşma yapmıştır. Filomene, Recep Köso'yu tanıdıktan sonra ruhen Rum cemaatinin bir üyesi gibi davranmaz. Andrea, Yunan ordusunun önemli bir subayı olmasına rağmen onunla evlenmeyi asla düşünmez. Andrea'nın makamı, mevkisi onu hiç etkilememiştir.

Sonradan Müslüman olan bu Rum kızının kalbinden İslâm inancı hiç kaybolmamıştır. Oğlunu Andrea'nın elinden kurtaranların karşısında “*Sizi buraya Hak Teala Hazretleri gönderdi... Sizi buraya Allah gönderdi, Allah! Hem de Müslümanların Allah'ı! Recep Köso'dan öğrendiğim Allah!*” (s. 201) diyerek Ortodoks inancından uzaklaştığını, İslâmiyet'e teslim olduğunu ilân eder. Filomene, yazar tarafından idealize edilmiş bir karakterdir. Recep Köso'yla olan aşkı sayesinde birkaç yönden görüşlerini dile getirmiştir. Filomene'nin evlenmek için din değiştirmesine gerek olmadığını vurgulanması, İslâm'ın hoşgörüsünü ön plana çıkarırken kilisenin bu evliliğe karşı çıkması da Hıristiyanlığın taassubuna işaret eder. Filomene'nin Recep Köso'yla son karşılaştığı zaman söylediği sözler de yine İslâm'ın üstünlüğünü anlatan propagandavari sözlerdir.

Filomene'nin annesi romanda silik bir şahsiyettir. Ne kızı ne de kocası üzerinde bir etkisi görülür. Filomene evlenmeden önce ölür. Filomene'nin oğlu Marko ise bir Müslüman olarak yetiştirilmiş ve babasıyla tanıştıktan sonra da Osman Halis adını almıştır. Babasıyla tanıştığı sırada on beş on altı yaşlarında iri yarı, gürbüz bir delikanlıdır. Arnavut baba ve Rum annenin oğlu Marko'nun hâlis bir Osmanlı olup

Osman Hâlis adını alması yazarın duygu dünyasını yansıttığı kadar Osmanlılık ile ilgili temennilerini de ortaya koymaktadır. Filomene'nin sırdaşı olan teyzesi Katina, genç yaşta dul kalmıştır. Sefih bir hayat yaşayan Katina, yeğeni Filomene'ye gönül macerasında kılavuzluk eder. Hamile kalan Filomene'nin çocuğu düşürmesini ister fakat genç kız buna yanaşmaz. Anne ve baba kızlarının bir Müslüman'la evlenmesine karşı çıkmasına rağmen teyze hep Filomene'nin yanında olur.

1800'lü yıllardan itibaren Balkanlarda ve Anadolu'da yaşayan Rumlarda içten içe Osmanlı düşmanlığı olduğu görülür. Filomene'nin babası da aynı düşmanca tutum içindedir. Ancak Filomene'de bu tür bir düşmanca tutum görülmez.

Ahmet Midhat, *Henüz 17 Yaşında* romanında bir geneleve mahkûm olan Kalyopi'yi bir Türk'ün yardımıyla kurtararak mutlu bir hayata erişmesini sağlar. Ancak Kalyopi din değiştirmez. Ayrıca bu romanda Türk-Rum husumeti de yoktur. *Gönülü*'de ise Rum karakter din değiştirir. Bir savaşı konu alan romanda, Rum ailelerden Türklere dost olanına da rastlanmaz.

Hüseyin Rahmi'nin Mütareke'den önceki romanlarında yer verdiği gayrimüslimlerin milliyetleri genellikle belirtilmez. Bu yüzden onun romanlarındaki azınlıkların tasnifini yapmak zordur. Ancak isimlerinden ya da ilişkide buldukları diğer yabancı kişilerin isimlerinden yola çıkarak bu kişilerin milliyetleri tespit edilebilir. Azınlıkların milliyetlerini, konuştukları dilden hareketle tespit de hayli zordur. Çünkü bu kişilerin çoğu ana dillerinin yanında Fransızca'yı da konuşabilmektedirler. Yabancı kişilerin çoğunun kırık bir Türkçeyle konuşturulması da tasnifte bir sorun oluşmaktadır.

Dinde taassubu çoğu romanında ağır bir biçimde eleştiren Hüseyin Rahmi, *Şıpsedi*'de (1911)⁷⁴ bu eleştiriyi Kasım Efendi tipiyle yapar. Kasım Efendi'nin içimizde yaşayan azınlıkları “öteki” gören bir anlayışı vardır. Çünkü ona göre yabancıların hepsi “gâvur”dur. Rum, Fransız, Ermeni, Alman fark etmez. Aynı anlayışın uzantısı olarak yabancılarla evlenen Türk erkeklerini de eleştirir. Rum, Ermeni, Yahudi kadın almak kıyamet alametlerindedir. Onun bu düşüncesi bir toplumsal sınıfın düşüncesi olması bakımından önemlidir. Burada yazarın bu konudaki düşünceleriyle Kasım Efendi'nin düşünceleri örtüşmez. Fakat Meftun'un alafrangalığını

⁷⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsedi*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1327. (Alıntılar bu baskıdandır.)

da tasvip etmez.⁷⁵ *Hikâyemin Hikâyesi* başlığıyla yazdığı önsözde alafrangalığı üçe ayırır. Bunların birincisi varlıklı ailelerin Batı’da okumuş çocuklarıdır. Bunlar Batı kültürünü gerçekten çok iyi özümsemişlerdir fakat bu nitelikleriyle memleket meselelerinde başarılı değildirler. İkinci tip alafrangalar bir yabancı kadınla evlenenlerdir. “*Bir tarafı Avrupalı diğeri Osmanlı iki yüzlü bir kumaş*”a (s. 16) benzeyen bu kişilerin tek bir adları olmadığı gibi konuşabildikleri tam bir dilleri de yoktur. Üçüncü tip ise alafrangalığı maymunca taklitte yaşayan şık (Şöhret) ve şıpsevdi (Meftun) gibi tiplerdir. Bunlar Batıyı anlamadıkları gibi kendi kültürel değerlerinden de uzaklaşmışlardır.

Hüseyin Rahmi’nin *Şıpsevdi* romanında kişisel özelliği belirtilmeyen, tek gözü kör olan Marika adında birinden söz edilir. Bu kadın bir Müslüman’ın metresidir. Bu bilgiyi Marika’nın sevgilisi vermektedir. Onun söylediğine göre Marika’nın kendisinden önceki sevgilisi yüzüne vurduğu tokatla gözünü akıtmıştır. Bu sebeple Marika’dan Tekgöz Marika şeklinde söz edilmektedir.

Aka Gündüz’ün *Onların Romanı* (1933)⁷⁶ adlı eserinde İnebolu papazının kızı **Marika**, Hacı Reşit Efendi’ye kaçar. Romanda, bu evliliğin cemaatler arasında nasıl bir tepkiye yol açtığı konusunda ayrıntı yoktur. Ancak Hacı Reşit Efendi, yazarın olumsuz karakterlerindedir. Hacı Reşit Efendi kendisine kaçan Marika’nın adını Merzuka şeklinde değiştirir. Marika, romanın aslî kişisi Gülöz tarafından “papaz kızı Marika” sözleriyle tahkir edilir. *Onların Romanı*, Gülöz gibi hem erkeklerin baskısıyla hem de toplumun gelenekleriyle mücadele edenlerin romanıdır. Bu yüzden romanın idealize edilmiş kahramanı Gülöz’ün “papaz kızı Marika”ya karşı olan tepkisi, aynı zamanda yazarın öfkesinin de ifadesidir.

Refik Halit’in *Bu Bizim Hayatımız* (1950)⁷⁷ romanında Mazlum Sami, bir muhacir kızı olan Hüsniye’nin bir hanımefendiye dönüşüp dönüşmeyeceğinin muhasebesini yaparken kendi anneannesinin Sakız vakasından esir olarak getirilmiş bir Rum köylü kızı olduğunu hatırlar. Sonradan Asuman adını alan bu Rum kızı,

⁷⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın romanlarındaki alafranga tiplerin tasnifiyle ilgili olarak bkz. Şevket Toker, *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Alafranga Tipler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1990.

⁷⁶ Aka Gündüz, *Onların Romanı*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁷⁷ Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1950. (Alıntılar bu baskıdandır.)

oturdukları yalayı padişahın bile zaman zaman uğradığı gösterişli bir yer haline getirir. Bu çerçevede Hürrem ve Kösem Sultan'ın birer köy papazı kızı olduklarına temas edilir. Burada Rumlardan hanımefendi olup olamayacağı şüphesinden çok köy ya da taşra kızlarının İstanbul'un modern konaklarının hayatlarına ayak uydurup uyduramayacakları konusunda bir fikrî mukayese vardır.⁷⁸

III. MÜTAREKE'DEN SONRA RUMLAR

I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki etnik gruplar arasında tam bir ayrışma olduğu görülür. Yunanların Anadolu'yu işgali Rumları ayaklandırır. Anadolu'yu ele geçirebilecekleri hayaline kapılan Rumlar, hemen her yerde Müslüman halka saldırılar düzenlerler. Romanlarda daha çok paramiliter grupların Yunan askerlerinin ya da diğer İtilaf kuvvetlerinin bazen örtülü bazen açıktan himayesinde Müslüman halkın can, mal ve ırzına saldırdıklarına temas edilir. Vahşi olaylar bazen bu vahşete tanık olanların ağzından bazen de roman yazarının ağzından anlatılır. Savaş dönemini konu alan romanlarda vurgulanan vakalardan biri de İtilaf kuvvetleri Türk topraklarına girdiğinde gayrimüslimlerin onlara gönüllü olarak tercümanlık veya casusluk yapmasıdır:

“Rumlar ve Ermeniler işgal kuvvetlerinin emrinde tercüman olarak çalışırlar ve hemen değişip iç yüzlerini gösterirler. İşgal kuvvetlerinden bazı subayların eşlerinin Rum asıllı olması onların Türkiye ve Türklerle ilgili konularda bir ön yargıya sahip kılar.”⁷⁹

Bazen gayrimüslimlerin -genellikle Rumlara- İtilaf kuvvetlerinin yanında savaşmak üzere gönüllü asker oldukları da görülür. Bu dönemi konu alan romanlarda savaş ortamını fırsat bilen İtilaf subaylarının servet oluşturma çabalarına da yer verilir. Bazen bu subaylar zengin olmak yolundaki çalışmalarında Türklerle de işbirliği yaparlar.

I. Dünya Savaşı'nı, öncesini ve sonrasını konu alan romanlarda hemen hiçbir gayrimüslim gruba olumlu bakılmaz. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler bazen millet olarak suçlanırken bazen de bu milletlerden seçilen karakterler yoluyla suçlanırlar. İhanet söz konusu olduğunda en çok Rumlardan söz edilmesi dikkati çeken diğer bir

⁷⁸ Reşat Nuri, *Son Sığınak* adlı romanında, İstanbul'da bir Rum genciyle evlenip İzmir'e kaçan Müslüman bir kızın, Rum ismiyle tiyatro sahnesine çıktığından söz eder. Bu kız Rum ismiyle sahneye çıkan ilk Türk kadını olarak gösterilir. Kızla evlenen Rum genci ise Müslüman olur.

⁷⁹ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 233.

hususdur. Bu yönüyle Yahudilerin romanlarda daha az yer aldıkları görülür. Romanlarını hem savaştan önce hem sonra yayımlayan yazarlarda gayrimüslimlere karşı olumludan olumsuzu dönen bakış açısı açık bir biçimde görülür.

Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* (1919)⁸⁰ romanında Söke taraflarında eşkıyalık eden bir Rum grubuna karşı devlet önlem almak ister. Eşkıyayı bertaraf etmek için devletin çıkardığı askerî kuvvet eşkıyanın izini bulamaz. Eşkıyanın azgın olduğundan söz edilmesine rağmen verdiği zararlara temas edilmemiştir.

Selahattin Enis'in I. Dünya Savaşı yıllarının İstanbul'unu anlatan *Zaniyeler* (1924)⁸¹ romanında birçok yozlaşmış karakter vardır.⁸² Bunlardan “(...)büyük bir milliyetçi, (...) yüksek bir vatanperver” (s. 48) olan Necati'den söz edilirken onun bu sıfatlarının yanı sıra bir Rum'la evli olduğuna dikkat çekilir. Pire'de oturan Necati'nin karısının karakteri hakkında bilgi verilmez. Necati ise “(...)Alman İmparatoru kadar Türk, Yunan Kralı kadar İstanbulludur” (s. 48).

Selahattin Enis, Beyoğlu'nu İstanbul'un eğlence mekânı olarak sunar. İstanbul'un bütün yozlaşmış karakterleri Beyoğlu'nda şifa bulur. “(...)Burada mühtelif tabiat ve mizaçta olan insanlar bir araya gelmişler, bir Bâbil Kulesi, bir Beyoğlu teşkil etmişlerdi(r).” (s. 127) Yakup Kadri ise sonradan bu ortamı anlatmak için *Sodom ve Gomore* (1928)⁸³ kelimelerini kullanacaktır.

Behçet Necatigil, *Zaniyeler*'in Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* (1922)⁸⁴ romanıyla karşılaştırılmasının ilginç olacağını söyler. Azınlık karakterlerin yeri bakımından yalnız *Sözde Kızlar* değil, Peyami Safa'nın başka bazı romanlarıyla *Zaniyeler* arasında bir paralellik göze çarpar. Zengin ve yozlaşmış kişiler genelde ya yabancılarla evlidir, ya evlerindeki hizmetçileri azınlıklardandır ya da eğlence çevreleri azınlıklardan oluşmaktadır. Savaş yıllarında yozlaşmış bir hayat yaşayan insanlar çoğu yazar

⁸⁰ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Hikâyeler 3*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸¹ Selahattin Enis Atabeyoğlu, *Zaniyeler*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1943. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸² Behçet Necatigil romanın karakterleriyle ilgili şunları söyler: “(...)Birinci Dünya Savaşı İstanbul'unun sorumsuz, yozlaşmış, zenginlik bezgini yüksek sınıf kesiti olması yanı sıra, günün gözde edebiyatçılarının içyüzlerini yansıtan özel bir değeri de var. Romandaki kişilerden bazılarının (Yahya Cemal, Celâl Tahir, Rifat Melik vb.) Yahya Kemal, Celâl Sahir, İzzet Melih vb. oldukları anlaşılıyor.” (Behçet Necatigil, *Düzyazılar I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 70.)

⁸³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, Hamîd Matbaası, İstanbul, 1928. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸⁴ Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.

tarafından romanlara konu edilmiştir.⁸⁵

Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* (1923)⁸⁶ romanında Anadolu'ya çıkan Yunan ordusunun komutanlarından Damyanos, İstanbul Rumlarından Eleni adında bir kızı, gittiği yere beraberinde götürür. Hatta Damyanos, Eleni'ye savaşı kazansalar da kaybetseler de birlikte Paris'te refah içinde yaşayacak kadar para biriktirdiğini söyler.

Batı özentisi içinde hiçbir millî değeri tanımayan kişileri konu alan yazarlardan biri de Müfide Ferid Tek'tir. Onun *Pervaneler* (1924)⁸⁷ romanındaki Cemile Hanım, Ömer Seyfettin'in *Ashab-ı Kehfimiz* adlı hikâyesinde gördüğümüz alafranga zihniyete sahip Niyazi Bey tipine de kısmen benzer. Cemile, Niyazi Bey gibi Batı'da değil, Türkiye'de okumuştur. Ancak o da Meşrutiyet'in karmaşık siyasi olaylarının etkisinde kaldığı için kafası karışıktır. Bu fikrî bulanıklık sözü edilen gaflet halindeki kişileri ihanete kadar götürür. Cemile de Niyazi Bey gibi azınlıklara özgürlük isteyen bir kuruluşa katılarak bu konuda propaganda yapan bir gazete bile çıkarır. Müfide Ferid, Cemile'nin Meşrutiyet dönemindeki durumunu şu cümlelerle anlatır:

"(...)O zaman Türklerin hâkimiyet cömertliği ve isrâfi ile ilân ettikleri uhuvvet ve müsavat dalâletleri arasında Cemile Hanım ekalliyetlere de hâkimiyet isteyen bir cemiyete dahil oldu. Memleketin hâkim ekseriyetine karşı, ekalliyetleri tevhid fikriyle hepsinin vaziyetlerini birleştiren bu 'Hürriyet' cemiyeti bir de gazete tesis etti. O devrin politika anarşisi içinde yegâne prensibi ve taraftarlığı malum gazete, 'Hürriyet' oldu. Ekalliyetlerin menfaati dolayısıyla Amerika taraftarı ve serbest ticaret müdâfii idi. O zamanlar henüz Türk ekseriyeti, karşısındaki tehlikeyi anlamadığı için çok geçmeden Cemile Hanım'ın idare ettiği bu gazete yerleşti, ve tuhaftır, Türklerden de taraftarları oldu." (s. 63-64)

Meşrutiyet sonrası ve özellikle İstanbul'un işgalini konu alan romanlarda (*Gün Batarken*, *Pervaneler*, *Sodom ve Gomore*, *Üç İstanbul*, *Sınıf Arkadaşları* gibi) anlatılan ferdî dramın ötesinde ortak bir millî mesaj var gibidir. Batı değerlerine körü körüne

⁸⁵ Alev Sınar, bu iki romanı konu aldığı makalesinde Selahattin Enis ve Peyami Safa'nın Emil Zola'dan etkilendiklerini söyler. Zola'dan farklılıklarını ise şu şekilde ortaya koyar: "(...)gerek Zaniyeler, gerekse *Sözde Kızlar*'ın yozlaşmış çevre içinde bulunan kahramanlarından bir kişi (aslı kadın kahraman) buradan çıkmayı başarır; (...)Zaniyeler'in *Fitnat*'ı ve *Sözde Kızlar*'ın *Mevrure*'sinin beklenmedik kurtuluşları yazarlarımızın hangi akımdan etkilenirse etkilensinler köklü bir gelenek olan halk edebiyatının etkisini de taşıdıklarını düşündürmektedir." Alev Sınar, "Edebiyata Yansıyan Kriz: Sözde Kızlar ve Zaniyeler Örneği" *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4, Yıl 4, Bursa, 2003/1, ss. 139-156, s. 143.

⁸⁶ Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*, Mahmut Bey Basımevi, İstanbul, 1926.

⁸⁷ Müfide Ferid Tek, *Pervaneler*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1340. (Alıntılar bu baskıdandır.)

bağlılık, Batılılarla düşüp kalkma, onlara olan sınırsız özeni, Bilge Kağan'ın “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırap, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün(...)”⁸⁸ şeklindeki öğütlerini çağrıştırır. Cevdet Kudret, *Sınıf Arkadaşları* romanında *Orhun Kitabeleri*'ne doğrudan atıf yaparak romanın “Quo Vadis?” adlı bölümünde *Orhun Yazıtları*'ndan aldığı “Çin ulusuna soylu erkek çocuğun kul oldu, temiz kız çocuğun cariye oldu. Türk beyleri Türk adını atıp Çin beylerinin Çince adını aldı.” cümleleri epigraf olarak kullanmıştır.

Ercüment Ekrem'in *Kan ve İman* (1925)⁸⁹ romanı *Gün Batarken* romanının devamı niteliğindedir. *Gün Batarken*, Mütareke döneminden, *Kan ve İman* ise Mütareke sonrası dönemden bir kesit anlatır. *Kan ve İman*'da gayrimüslimlerden bireysel olarak söz edilmez. Rumlar ve Ermeniler nefret dolu sözlerle anlatılır. Yazar, Estekzade Mahallesi'nden söz ederken buraya yabancıların girmediyini belirtir ve Rumları hedef alarak “Her yerde pîşdâr-ı mekr ü fesâd olan Karamanlı bakkal buraya sokulamamıştır.” (s. 6) şeklinde aşağılayıcı bir ifade kullanır. Estekzade Mahallesi ne kadar Türk ve Müslüman ise Beyoğlu da o kadar gâvurdur. Yazara göre işgal yıllarında “Payitaht iki kısma ayrılmıştı. İstanbul vakar ve tevekkülle ıstırabını gizliyor, Beyoğlu çılgın, riyakâr bir sevinçle çırpınıyordu.” (s. 16) İşgal altındaki İstanbul'da gayrimüslimler işgal güçleriyle birlikte halka zulmetmeye başlamışlardır. Yazarın bu durum karşısındaki öfkesi de üslubuna “(...)Geceleri Beyoğlu'nun kaldırımlarında müşteri kovalayan şâbb-ı emred gâvur oğlanları bugün kisvelerini değiştirmiş, ahaliye zulmediyorlar.” (s. 61) şeklinde yansır. İzmir'in işgalinde Yunan komutanlarının aşağılık heveslerini tatmin etmek görevi işbirlikçi Rumlara düşmüştür. Rumlar millet olarak bu tür görevlere yatkın yaratılıştadırlar:

“Bazen akşamları, İzmir Rumlarının halaskâr(!) Yunan ordusu zabitanı için anavatandan(!) celb edip ihda eyledikleri müstekreh reçinalı şaraptan fazla miktarda atıştırdığı zamanlar, bu gibi işlere zaten fitraten müsait olan maiyeti efradına emirler veriyor, kocası, babası kardeşi

⁸⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 18.

⁸⁹ Ercüment Ekrem Talu, *Kan ve İman*, İkbâl Kütüphanesi, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925-1341. (Alıntılar bu baskıdandır.)

katledilmiş Müslüman kızlarından bir iki tane getirtilip, döve döve cebrile kahrile oynatıyordu.” (s. 76-77)

Ercüment Ekrem Kan ve İman’da Ermenilere de ateş püskürür. Arapyan Hanı’nın kalabalığından söz ederken hanın adının nereden geldiğini vurgulama ihtiyacı duyar: “*Âdi bir Ermeni sarrafın tarihte ibka-yı nâm etmesine vesile olan Galata’daki mahût (Arapyan) hanı...*” (s. 133) Yazar Türk askerinin İzmir’e girmesi esnasında birkaç kişinin ölümüne bir Ermeni bombasının sebep olduğunu söyler. Böylece Türk milletinin zor günlerinde Rumlarla Ermenilerin işbirliği içinde oldukları görülür.

Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*’de İstanbul’u işgal eden Batılıların yalnız zulümlerini değil, Türkiye’ye taşıdıkları kokuşmuş hayat tarzlarını da gözler önüne serer. “Medeniyet taşıma” yarışında İngilizlerin başı çektiği görülür. Fransızlar ve Amerikalılar ise onları takip ederler. Yakup Kadri, Türk halkının geleneklerine yabancılaştırılması, millî ve manevî değerlerinden uzaklaştırılması görevini azınlıklardan çok yabancılara verir. “(...)Sodom ve Gomore’de işgal kuvvetlerinin beraberlerinde nasıl çürümüş bir zihniyeti ve temsilcilerini getirdiğini ortaya serer. Romanlarında çöküş devrini anlatan Yakup Kadri, imparatorlukta çöken bütün müesseseleri ele alır bunlardan ilk romanı olan *Kiralık Konak’ta Seniha, Lehli mürebbiyesi tarafından, yanlış değerlere sevk edilir.*”⁹⁰ Ahmet Midhat, bu sorunu çok daha evvel *Henüz 17 Yaşında* romanında dile getirmiştir. Ancak o, sadece bir ülkeyi değil, bütün bir medeniyet olarak Batı’yı eleştirmiştir.⁹¹

Yazar, *Sodom ve Gomore*’de savaş zengini İtilaf subaylarından söz eder. Bu subayların nasıl zengin olduğunu şu şekilde açıklar:

“(...)Zira onlar İstanbul’u yalnız manevi ve ahlâki bir iflasa doğru

⁹⁰ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, s. 229.

⁹¹ Taner Timur, özellikle Tanzimat romanında Batılı kadının yerini tespit ederken şunları söyler: “Tanzimat romanında Batılı kadın da önemli bir yer kaplar; fakat o, aşk maceralarına da karışmakla beraber, daha çok bir uygarlık öğretmenidir. Batılı kadın Osmanlı romanına değişik konumlarda girer. Osmanlı kibarlarının aile dostu olarak girer, mürebbiye olarak girer, bazen de bar ve pavyon kadını, şarkıcı gibi küçük görülen konumlarda metres olarak girer. Bunlardan en yaygın işleneni ‘mürebbiye’ tipidir. Gerçekten ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğunda Batılı bir mürebbiye, konak hayatının ayrılmaz bir parçasıdır.” (Taner Timur, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, ss. 35-36.)

Tanzimat dönemi eserlerinde kadın erkek ilişkileriyle ilgili olarak bkz. Fazıl Gökçek, “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi”, *Türk Yurdu*, sy.153-154, Mayıs- Haziran 2000, ss. 126-132

sürüklemekle kalmamışlardı; aynı zamanda iktisadi kaynaklarını da sömürüp durmuşlardı. Emlâk ve akar paylaşımında Ermenilerle ortak olan, muhtelif tarz kaçakçılıklarda Rum piratlarıyla el ele veren; şehrin muhtelif noktalarında yangın emvalini talan eden ve rüşvet mukabili milliyet satan, adam kaçırın, haksız ve müzevver dava kazandıran bu İtilaf zabitleri dört senenin içinde hayli zengin olmuşlar ve yüklerini tutmuşlardı.” (s. 318)

Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece* (1928)⁹², romanında idadi mektebinin kontratçısı İstrati Efendi galip tarafta olmasına rağmen herhangi bir kibir veya taşkınlık içinde görülmez. Karakol komutanıyla Şahin Efendi arasında tercümanlık yapan İstrati Efendi, laubali ve yılışık tavırlarıyla Şahin Efendi'nin Hıristaki'nin dükkânına yapılacak olan saldırıyı engellemesini takdirle karşılar. Ona, bir camide Yunanların istekleri doğrultusunda vaaz vermesi için bir görev kâğıdı verir.

Yunan işgalinden sonra Sarıova'da bir dedikodu dolaşır. Rumların ekseriyette olduğu Yenimahalle'de Müslüman bir sütçü ile oğlunu Rumlar öldürmüşler, araya girmeye çalışan bir bekçiyi de yaralamışlardır. Bütün bunların söylentiden ibaret olduğunu bilen Ali Şahin, olayların daha kötüye gideceğini sezinler. Nitekim bundan sonra da Hıristaki'nin dükkânı taşlanır. Oysa aynı dedikodular sebebiyle Rumlar da korku içinde, olacakları beklemektedirler. Sarıova'ya hâkim olan Yunanlar bu olayların önüne geçilmesi için Müslümanlar arasından seçtikleri hatipleri çeşitli camilerde halka vaaz vermek üzere görevlendirirler. İstrati Efendi'ye göre Rumlarla Müslümanlar bugüne kadar dost iken bugünden sonra bu tür olayların vuku bulması yakışık almaz. O, bu topraklarda dün Müslümanların, bugün de Yunanların hâkim millet olmasını “politika” olarak değerlendirerek bundan kimsenin rahatsız olmaması gerektiğini savunur.

Savaş yıllarını konu alan birçok romanda Yunanların ve Rumların Müslümanlara karşı zalimane tutumundan söz edilirken aynı dönemi anlatan *Yeşil Gece* romanında Yunan işgali sırasında Müslümanlara yönelik trajik sahnelerin olmaması dikkat çekicidir. Reşat Nuri'de gayrimüslimlere karşı herhangi bir öfke görülmez. Rumların iki Türk'ü dövdükleri olayı bir rivayetmiş gibi anlatır. Rum eczacıyı Müslüman mahallesinde ikamet ettirir. Türklerle Rumlar arasında meydana gelen

⁹² Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.

istenmeyen olaylar, sanki birkaç kendini bilmez taşkının tetiklediği ve etki tepki çerçevesinde meydana gelmiş gibi gösterilir. Şahin Bey'e halkı yatıştırmak için vaaz görevini veren Yunan komutanı ne kadar kötüyse ona yardım eden Türkler de o kadar kötüdür. Yazarın müşfik tavrı yalnız gayrimüslimler için değil, bütün diğer etnik gruplar ve Türkler için de geçerlidir.⁹³

Yakup Kadri'nin kahramanları Reşat Nuri'ninkiler kadar sabırlı ve hoşgörülü değildiler. *Sodom ve Gomore*'nin kahramanlarından Cemil Kami, Anadolu'dan İstanbul'a döndüğünde Rumlarla ve yabancı askerlerle karşılaşınca onlardan tiksindir. Yazarın *Hüküm Gecesi* adlı romanında, gazetesinde çalışmak ve koynunda eğlenmekte bir sakınca görmeyen Türk aydını, İstanbul'da işgal günlerini yaşadığı için artık Rum görünce tiksinmeyi bir bedenî refleks haline getirmiştir.

İzmir'in işgali de Türk yazarların yabancılara bakışlarının değişmesinde önemli bir etkidir. *“İzmir'i işgallerinde Yunanlıların yaptıkları zulüm hemen edebiyat eserlerinde akislerini bulmuştur. Mukavemet etmek isteyenlerin derhal öldürülmesi yanında, silahsız ve savunmasız kadınlara tecavüz edilmesi ve küçücük çocukların tamamen zevk için öldürülmesi birçok yazarımız tarafından işlenmiştir. Bu facialar işgal anından başlayarak Yunanlıların denize dökülmesine kadar devam eder. İlgi çekici olan durum, bütün bu faciaların Batılı gözlemciler tarafından da görülüp tesbit edilmesine, rağmen Yunanistan'ın ardından bulunan büyük devletler tarafından görmemezlikten gelinmiş olmasıdır.”*⁹⁴

İzmir'in işgalini romanlarında işleyen yazarlarımızdan Mehmet Rauf, *Halâs* romanında gayrimüslimleri tek tek tip ya da karakter olarak öne çıkarmayıp ulus adlarıyla ele almıştır. Mütareke öncesi ve sonrasında bir Türkiye gayrimüslimleri panoraması çizmiştir. Romandaki olayın başlangıç mekânı İzmir, bitiş mekânı ise İstanbul'dur. Yazar, İzmir ve İstanbul'daki azınlıkların Mütareke'den önce ve

⁹³ Birol Emil, Reşat Nuri'nin bu özelliğini, Tanpınar'ın *“O, Türkçenin ortasında geniş bir sevgi ve şefkat ürpermesi idi.”* (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, s. 443.) cümlesinden yola çıkarak şöyle açıklar: *“(…)Reşat Nuri her şeyden önce sevgi, güven, şefkat, merhamet, müsamaha, affetme, feragat, fedakârlık, tevazu, anlayış, yardımseverlik, diğergâmlık gibi derin beşeri duyguların sanatkarıdır. Başka hiçbir Türk romancısında hâkim duygu olarak bu insan sıcaklığı yoktur. O, en düşkün kahramanlarına bile daima mazeretler arar, onların ferdî zaaf, iradesizlik ve başarısızlıklarını ya yaradılış aksaklığına, yahut da çevrenin ve cemiyetin anlayışsızlığına bağlar. Onun bütün eserlerinde hâkim olan davranış tarzı böyle bir insan ve insanlık anlayışıdır.”* (Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 18.)

⁹⁴ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, ss. 234-235.

sonrasındaki toplumsal davranışlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Mütareke öncesinde İzmir'deki Rumların ve diğer yabancıların Türklerle gayet iyi geçindiklerini vurgulayan yazar, romanın kahramanı Nihat için kalacak mekân olarak İzmir'deki bir Rum pansiyonunu seçmiştir. Bir asker olan Nihat, Rum pansiyonunda kalmakta bir sakınca görmezken Rumların da Nihat'a karşı herhangi bir olumsuz davranışlarına rastlanmaz. Rumlar ve diğer yabancılarla İzmir'de çok iyi geçinen Türkler, onların düzenledikleri balolara, eğlencelere katılmaktan hiç çekinmezler. Ancak İngiliz gemileri İzmir rıhtımına yanaşınca İzmir'deki alışlagelen hayat bütünüyle tersine döner. Gemi azya alan Rumlar, "*Zito Venizelos!*" bağrıışmalarıyla sokakları doldururlar. "*(...)tenceresi bizimle beraber, bizim mahallemizde, bizim sokağımızda, bizim hayatımız içinde ırkları, cinsleri, dinleriadetleri ayrı olarak ömür süren*"ler (s. 25) bir anda Türklere yüz çevirmişlerdir. Yazar içimizde yaşayan azınlıkların sıradan hayat mücadelelerinde bile sanki böyle bir güne ulaşacaklarını düşünerek hazırlık yaptıklarına dikkat çeker. Her türlü ekonomik ve ticarî faaliyetlerinde öyle sinsice çalışmışlardır ki onların bu işlerde, bugün geldiği duruma ulaşmaları için Türklerin en az elli yıl çalışmaları gerekmektedir. Yani bütün faaliyetleriyle zaten devlet içinde devlet olan azınlıkların sadece bunu resmiyete geçirmeleri kalmıştır. Nitekim Yunanlar İzmir'e çıkınca asırlarca kurtarıcılarını bekleyen İzmir Rumları, Yunanları karşılamak için kiliseden bir heyet seçip göndermişlerdir. Türkler ise olup bitenleri şaşkınlık ve infial içinde izlemektedirler. Efendilerini yanlarında bulan Rumlar, çeşitli gösteriler yaparak İzmir'in hatta bütün Türkiye'nin kendi toprakları olduğunu söyleyecek kadar pervasızlaşmışlardır. Onların bu tavırları karşısında İzmir'de yayımlanan Türk gazeteleri de memleketin bizim olduğunu vurgulama ihtiyacı duymuşlardır. *Köylü* gazetesinin bu tarzdaki yayınına Yunan gazetesinin cevabı gecikmemiştir. Onlara göre ise Anadolu'nun en eski ve en gerçek sahipleri Yunanlardır. Türkler buraya sonradan gelmiş ve zorla yerleşmiş çapulculardır.

Rumca yayımlanan gazetelerde Türklere karşı her türlü tahkir ve tacize yer verilir. Bunlardan biri de Ayasofya'da dört halifeye ait levhaların yerine putların bulunduğu bir resmin yayımlanmasıdır. Müttefikler İstanbul'a çıktuktan sonra İstanbul'da da Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler Türklere karşı baskı ve korkutma hareketlerine başlamışlardır. Evler ve iş yerleri işgallere ve müsaderelere sahne olmuştur.

Roman kahramanı Server Bey'in Ermenilerin vahşetlerine dair anlattıklarını dinleyen Nihat, bu vahşet karşısında, İzmir'de şahit olduğu Rum taşkınlıklarını “çocuk oyuncağı” olarak görür.⁹⁵

Mehmet Rauf, Mütareke'den sonra yalnız Rumlar ve Ermenilerin değil, onlarla menfaatlerini birleştiren din kardeşlerimiz Arapların da Türklere eziyet ettiğini belirtir.

Halâs romanında İstanbul'dan bir başka tablo da Rum okulundaki izci çocukların halkın alkışları arasındaki yürüyüşüdür. Bu tören için o kadar büyük bir gürültü koparılır ki Şişli, Pangaltı, Tatavla⁹⁶, Taksim, Beyoğlu, Galata hepsi bu gösteriye katılır. Bir başka yerde Türklere hücum edilir. Rum olduğu anlaşılan saldırganlar burada da bir Türk'ü öldürürler. Bütün bunlar o kadar sıradan olaylardır ki şehre hâkim olan İtilaf askerleri bu olayların sorumlularına hiç ses çıkarmadıkları gibi onlara el altından destek de verirler.

Halâs romanında Kara Bakkal adındaki bir Rum Mütareke'den sonra İngilizlere casusluk yapar. Savaş sırasında köydeki dükkânını terk etmek zorunda kalan Kara Bakkal, Mütareke'den sonra köye dönmüştür. Nihat'ı takip edip yakalattıran Kara Bakkal bu iş için Türk jandarmasını kullanır. Nihat'ın alıkondduğu karakolda görevliler İngiliz elbisesi giymiş Rumlardır.

Mütareke'den sonra azınlıklarla işbirliği yapan ya da onların kudretinden yararlanmaya çalışan Türkler de vardır. Bunlardan biri *Halâs* romanındaki Sadi'dir. Yüz lirasını Cemil Bey'e kaptıran Sadi, parasını tahsil için iki Rum delikanlısı alarak Cemil Bey'in yanına gider. Rum gençlerin bu olaydaki katkıları Sadi'ye refakatten öteye gitmez. Ancak belli ki Sadi, ticarî işlerinde sırtını devrin kudretlisi olan Rumlara dayamıştır.

Ethem İzzet Benice'nin *Aşk Güneşi* (1930)⁹⁷ adlı romanındaki sarhoş Rum, birlikte yolculuk ettikleri kayıkta bir Türk subayının nişanlısı Hamra'ya sarkıntılık eder. Hamra, kendisinin bir Türk zabitanın nişanlısı olduğunu söyleyerek kendince iffetini koruyacağını düşünür. Şımarık, sarhoş Rum ona, “*Hanım... Hanım... Şimdi Türk zabiti*

⁹⁵ Mütareke döneminde azınlıkların çeşitli alanlardaki faaliyetleri için bkz. İbrahim Meral, *Mütareke'den Cumhuriyet'e (30 Ekim 1918- 29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

⁹⁶ Bu semtin adı bugün Kurtuluş'tur.

⁹⁷ Ethem İzzet Benice, *Aşk Güneşi*, Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1930. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yok, İngiliz zabiti var!” (s. 112) sözleriyle cevap verir. Bu sarhoş Rum, sandalcı Türk gencinin azarlamasıyla sesini keser. İstanbul’un işgali Rumları şımartmıştır. “*Sulh vaktinde tabii olan münasebetler, savaşta insanların farklı cephelerde bulunuşları dolayısıyla çıkmaza girer. Azınlıklar da Türklerle birlikte yaşarken, içlerindeki kini belli etmemişlerdir. Fakat arkalarında güçlü devletleri hissedince, derhal şirretliğe ve kötülüğe başlarlar.*”⁹⁸ İşgal kuvvetlerinin varlığı sanki onlara sınırsız bir hürriyet vermiştir. Yazar, Hamra’nın bakış açısıyla Türk ve Rum gençleri şahsında iki milleti karşılaştırır. Rumlar ne kadar iğrençse Türkler o kadar temiz ve imanlıdır:

“Sudan ayağını keser kesmez, döndü: İğrenti ve sefaletin sümbül renk ve kokusuna bürünüp beşerin hüviyetinde Rum ve Yunan adını aldığı milletin sarhoş ve şırfıntı çocuklarına baktı. Sonra bir dehşet şimşegi gibi düşmanlarına çakan, küreğine güvenip:

- Ulan hişt...

Diye gürleyen yalın ayak Anadolu çocuğunu minnetle süzdü. Aradaki fark barizdir. Biri arkasındaki İngiliz polis motorunu gözetleyen şımarık hodgâmdır: öteki gücünü ruhunun derinliğindeki temiz imandan alan mert ve haysiyetli bir ırkın oğludur.” (s. 113)

Romanda, daha çok Anadolu insanının idealize edildiği görülür. Buradaki namuslu Türk genci de Anadolu’dandır. İstanbul, sanki iğrenç azınlıklarla özdeşleşerek iğrençleşmiş bir şehir gibidir. Azınlıkların pervasız davranışları, Müslümanların çaresizlik ve kararsızlık içinde nereye gideceğini bilmeden oraya buraya koşuşturmalarına sebep olur. Yazar, işgal altındaki İstanbul halkında, azınlıkların kendilerini yok edeceklerine dair bir kanaat ve bu kanaatin doğurduğu büyük bir korkunun olduğunu hissettirir.

Türk aydınının kendine gelmesinde, millî uyanışı gerçekleştirmesinde azınlık unsurların taşkınlıklarının, şımarıklıklarının önemli bir uyarıcı rolü olduğu, Aka Gündüz tarafından da vurgulanır. *Yaldız* (1930)⁹⁹ romanında roman kahramanı Murat, Rumlar için “sahte adam” nitelemesini kullanır. Onu, bu sıfatı kullanmaya iten sebep, bir Rum’un şımarık hareketleridir. “Bir Rum bozuntusu” çeşitli maskaralıklar ederek Murat’ın I. Dünya Savaşı sırasında Türk Ocağı’na üye olmasını engellemiştir. Bu olayı, arkadaşlarına anlattığı sırada, Gülören, “Yaşasın sahte adamlar!” (s. 88) diyerek tepki gösterir. Bu

⁹⁸ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 234.

⁹⁹ Aka Gündüz, *Yaldız*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1930. (Alıntılar bu baskıdandır.)

tepkisinin sebebini soran arkadaşlarına “Eğer onlar olmasaydı, biz kendi kendimizi bu kadar içten bilemeyecektik.” (s. 88) şeklinde cevap verir.

Burhan Cahit’in yer yer bir vakanüvis üslubuyla kısmen de hamasi bir edayla kaleme aldığı *İzmir’in Romanı* (1931)¹⁰⁰ adlı kısa eseri, İzmir’de yaşayan azınlıklarla ilgili olarak iddialı adından beklenen ayrıntıyı verdiği söylenemez. Daha çok tarihi olayları anlatan yazar, İzmir’in işgali sebebiyle galeyana gelmiş halkın askeri hapishaneyi basarak “ittihatçılık, rumlara saygısızlık, ecnebilere hürmetsizlik gibi sebeplerle siyaseten tevkif edilmiş uyanık gençleri” (s. 13) serbest bıraktığını belirtir. İzmir’in işgalini anlatan romanlarda dile getirilen gayrimüslimlerin taşkınlıklarından ise “O akşam yerli rumlar ve izci rum oğlanları delâletile zabitan evleri basıldı. Ve ... Beyin ailesine, kocasının gözleri önünde fili şeni yapıldı. Gene o gece yerli, silâhlı rumlar tenhada rast geldikleri polis ve jandarmalarımızı öldürdüler. Denize attılar. Şurada burada öldürülen Türk’lerin cesetleri günlerce meydanda kaldı. Boğazlarından birbirine bağlayıp denize atılan üç polisimizin cesetleri üç gün sonra karaya vurdu.” (s. 18) cümleleriyle anlatır. Mehmet Rauf gibi Burhan Cahit de asırlarca beraber yaşayan Rumların Türklere saldırısını içine sindiremez ve “Yerli Rum’lar asırlardan beri yan yana çalıştıkları Türk komşularının evine barkına hücum ediyor, yağma ediyor, ihtiyarlara hakaret ediyor, kadınlara tecavüz ediyorlar” (s. 27) cümleleriyle infialini dile getirir. Rumların bu taşkınlıkları geçmişteki dostlukları unutturmuş olduğu için yazar yukarıdaki sözlerine “Türk arz üzerinde yapayalnız kalmıştır.” (s. 27) cümlesini kullanma ihtiyacını duyar.

Yakup Kadri, *Yaban* (1932)¹⁰¹ romanında savaşı kullanarak zengin olan işgalcilerden söz eder. Köylünün malını, mülkünü parasını gasp eden işgalciler olduğunu söyler.

Yaban romanında Anadolu’daki işgalci Yunan ordusunun kılavuzu, Türkiye’de yaşayan Rumlardır. *Vurun Kahpeye* romanında Damyanos’un tercümanı Rum’dur. Fakat *Yaban* romanında yalnız Rumlardan değil, Ermeni ve Yahudilerin de bu tür işlerde kullanıldığından söz edilir. Romanın kahramanı Ahmet Celal, Türkçe konuşanların aksanlarından yola çıkarak bunların Rum olmadığını, Ermeni veya Yahudi

¹⁰⁰ Burhan Cahit Morkaya, *İzmir’in Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁰¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

de olabileceğini söyler. Ancak Türklere karşı olan muameleleri bakımından *Yaban*'daki tercümanlarla *Vurun Kahpeye* romanındaki tercümanlar arasında bir fark yoktur. Her iki romanda da efendilerini arkalarına alan gayrimüslimler vahşete ortaklık etmektedirler. Ahmet Celal, Emine'nin yüzünü açtırmaya çalışan işgalci askerin aksanından Ermeni olduğunu anlar.¹⁰²

Sedat Simavi, *Fuji-Yama* (1934)¹⁰³ romanında askere alınan azınlıklardan tercüman olarak çalışanların ihanetlerine temas eder. Roman kahramanı Necile'nin babası, Sina cephesinde askerdir. Cepheden yazdığı mektupların hiçbiri ailesine ulaşmaz. Baba, gönderdiği mektupların ailesine ulaşmamasının sorumlusu olarak garnizondaki Rum ve Ermeni tercümanları görür. *Halâs* romanındaki Kara Bakkal'a benzer bir karakter de *Fuji-Yama* romanında yer almıştır. Roman kahramanı Necile, köylerinde bakkallık yapan Yusufidis'in "(...)yağlı göğüslüğünü çıkararak o kulübe âza olmuş, ve matrut birkaç serseriye etrafına toplayarak Türk vatanında Türk camiasını

¹⁰² Yakup Kadri, *Millî Savaş Hikâyeleri* adı altında kitaplaştırdığı ve "gerçek vakalara müstenit" (s. 90) olduğunu söylediği hikâyelerinde, Millî Mücadele yıllarında gerek Rumların gerek işgal güçlerinin zulmünden büyük bir infialle söz eder. "Ses Duyan Kız"ın Emine'si, nişanlısını "Rumeli harbi"nde kaybettiği için çıldırır. "İssız Köy ve Dilsiz Kız" hikâyesindeki kızın nutkunu kaybedişini anlatırken bekâretini kaybettiğini söylemeye dili varmaz. "Yavrum senin gibi kaç tane gördüm; kimi kolunu kimi bacakların, kimi gözlerini, kimi memelerini kaybetmişti; sen de natkanla idrakini kaybetmişsin. Eğer bu, taşıdığın o müthiş sırrı hiç kimseye faş etmeden kendinle beraber mezara götürmek içinse, nafilendir." (s. 24) sözleriyle ima etmekle yetinir. "Teslim Teslim" hikâyesindeki "yere atılmış, çiğnenmiş kâğıttan bir bebek" (s. 18) haline gelmiş kız çocuğu Yunan askerlerine karşı "Teslim teslim" diye bağırmasına rağmen süngülerin darbesinden kurtulamaz. Aynı hikâyede Yunan askerlerinin kudurmuş gibi halka saldırmalarını ise şu sözlerle anlatır: "Süngülü düşman askerleri arasında başı açık kadınlar; sarıkları boyunlarına dolanmış adamlar, yalın ayak çocuklar bir kasırgaya tutulmuş gibi tozu dumana katarak koşuyorlardı. Bu kalabalığın arasında bazen yere düşenler oluyordu. O vakit süngülü askerlerden biri geriye kalıyo, bu düşeni tekmeliyerek tüfeğinin dipçığı ile vurarak kaldırmağa çalışıyordu. Bazıları kalkmıyordu ve 'gamuto Turkos!' küfürleriyle beş on yerinden süngülenip kalıyordu." (s. 18) Yazar, "Küçük Neron" hikâyesinde işgalcilerin ve yerli Hıristiyanların yaptıklarını yedi yaşındaki çocukların gördüğünü belirtir. Gelecek kuşakları oluşturacak bu çocukların yaşadıklarını unutamayacaklarını anlatırken kullanılan üslupla gerçekten olanları en etkili biçimde yansıtır: "Ceddinin aksakalını kızıl kana boyayan ellerin hareketini, genç anasıyla yerde boğuşan vücutların hayvanî tekallüslerini asla unutmuyacaktır. Bu levha onun hatırasında günden güne büyüyen, genişleyen bir leke gibi kalacaktır ve bu leke günün birinde onun varlığını kaplıyacaktır. '...' gibi kaç çocuğun ve '...' gibi kaç tane kızın saffet ve ismeti buna benzer kaç vak'a ile kirlentildi; bundan böyle, hangi telkin, hangi tehzip, hangi ders bunları iyiliğe ve doğruluğa inandırabilir?" (s. 27) "Hem Katil Hem Müttehim" hikâyesinde İzmir'in işgali sırasında bir Rum, trende yolculuk yaptıkları iki Türk'ten birini öldürüp suçu, trenin Rum kodüktörünün de katkısıyla arkadaşının üzerine atar. Böylece iki arkadaştan biri mezara diğeri hapse girerken Rumlara soru soran bile olmaz. Bu olay küçük bir tartışma sonunda meydana gelmiştir. Yakup Kadri de Halit Ziya gibi Rumların Osmanlı'nın son dönemlerinde birden çok pasaport kullandıklarına dikkati çeker. "Güvercin Avı"nda dünkü uşak İspiro, çok yakından tanıdığı Kuşbaz Hüseyin'i en can alıcı yerinden yakalar. Güvercinleri öldürülerek meze yapılacaktır. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1947.)

¹⁰³ Sedat Simavi, *Fuji-Yama*, (İkinci basılış), Yedigün Neşriyat, y.y., ts. (Alıntılar bu baskıdandır.)

temsile” (s. 35) çalıştığını ifade eder. Yusufidis’in Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi olduğu, Necile’nin sonraki konuşmalarından anlaşılmaktadır. Sebebi belli olmayan bir kavgadan sonra Yusufidis, köyü terk etmek zorunda kalır.

Üç İstanbul romanında Mithat Cemal Kuntay’ın sözünü emanet ettiği İttihatçı Adnan, Mondros Mütarekesi’ni görünce bütün benliğiyle çöker. Duyguları coşar ve bu durum karşısında yüzyıllarca birlikte yaşadığı insanların işgalcilere kılavuzluk etmesini hazmedemez. Öfkesini, Rumları ve Türkleri hem ekonomik hem insanî bakımdan karşılaştırarak dışa vurur:

“1918 mütarekesi demek Türkten Rum intikam alacak demektir: Rum ekalliyeti bedbahttır çünkü!.. Rum ekalliyetinin elinde dükkân beş ayda mağaza, mağaza beş yılda anonim şirket olmuştur çünkü!.. Bu saadet azdır. Az olan saadet emel taşıyan insanlar için bedbahtlıktır. Beyoğlundaki konak, Asyadaki kulübeyi İngiliz zırhlısındaki 38’liğe gösteriyor: konak Rum ekalliyetidir; kulübe hâkim Türk unsurudur: 38’lik top hukuku düveldir. Kulübenin kapısından ve konağın penceresinden iki kemik çubuk gibi iki iskelet uzanıyor: Türk kızı, Rum kızı. İkisi de zayıf. Fakat biri tenesire, biri moda gazetesine konacak kadar zayıf.” (s. 397)

Bu konuşmasında Rumlara ateş püsküren yazar, bir başka karşılaştırmayı da Belkıs ve Süheyla vasıtasıyla yapar. Her iki kız da bekâr ve paşa kızıdır. Önce Süheyla Adnan’ın öğrencisi olur. Adnan Süheyla’ya ders verdiği sırada aralarında bir yakınlaşma başlar. Bir gün Süheyla’yla ilişkisini daha da ileri götürmek isteyen Adnan, şehvî arzularını tatmin etmek istediği gerekçesiyle ondan ret cevabı alır. Çünkü Süheyla, “(...) *en ufak şeyden kızaran yüzünde Türk ırkının temiz kanı*” nı (s. 155) taşımaktadır. Belkıs, Süheyla’dan daha güzel, daha işvelidir. Nitekim Adnan onunla evlenir. Alafranga hayatı seven Belkıs, eşinin maddî durumu bozulunca ondan uzaklaşır. Çünkü “(...) *damarlarında gâvur kanı olduğu...*” (s. 251) yaşadığı hayattan da bellidir. Maddi sıkıntı içinde olan Adnan’ın imdadına yine Süheyla yetişir. Bir süre sonra da Süheyla ve Adnan evlenirler.

Aka Gündüz de *Bir Şoförün Gizli Defteri* adlı romanında gayrimüslimlerin Mütareke’den sonraki dostane olmayan bir başka davranışlarına dikkat çeker. Erol, birkaç gayrimüslimin şifreli bir biçimde haberleştiklerine tesadüfen şahit olur. Rast geldiği Rumlar birilerine bir başkası aracılığıyla selam ya da şeker gönderdiklerini söylerler. Bu muhabereyi yapanların hep aynı tip kişiler -gayrimüslimler ve softalar-

olması Erol'un dikkatini çeker. Durumu güvenlik kuvvetlerine bildirir. Bu casusluk şebekesini araştırması için Erol görevlendirilir. O da kısa sürede bu şebekeyi çökerterek "harp madalyası" alır. Erol'un ifadesine göre bu tarz bir haberleşme gayrimüslimler tarafından Balkan Harbi'nde de kullanılmıştır.

Cevdet Kudret, Rumların Mütareke'den sonraki coşkularını *Sınıf Arkadaşları* romanında aynı nefretle şu sözlerle tasvir eder:

"Asıl donanma beş gün sonra, ayın 13 ünde İstanbula girdi. 'Averof' kruvazörü, mahsus Dolmabahçe Sarayının önüne demirledi. Her gün, yüzlerce sandal, Rum'ları Averof'a taşıdı. Bunlar o kadar neş'eli idi ki, 'Zito!' diye bağırmaktan sesleri kısılıyor, yine de bağırıyordular ve bağırırken ağızlarını 'Osmanoğlu'nun sarayına doğru çeviriyordular. Nihayet, padişah, Dolmabahçeyi bırakarak Yıldıza taşındı: İleride hiçbir zaman yanlarından ayrılmıyacağı sevgili tebeasının gürültüsünden 'Vahdeddin' bile rahatsız olmuştu." (s. 120)

Safiye Erol'un *Ciğerdelen* (1947)¹⁰⁴ romanının kahramanı Turhan, eğitim gördüğü Almanya'dan Türkiye'ye dönünce hasret gidermek amacıyla memleketi Keşan'ı dolaşır ve geçmişin acı hatıraları ister istemez muhayyelesinde canlanır:

"İşte Kalburcu bayırı. Balkan savaşında Rumlar, çorbacı diye saydığımız, yortularıda (yortularında) hürmetle ziyâret ettiğimiz hıristiyan kardeşler ramazan toplarını zaptedip kasabaya çevirmişler. Papazları yalancaktan ellerini uğuşturarak, ne yapalım söz dinletemedik, demişler. Kurdu aslanı, iti köpeği hepsi hepsi, çilesi çok yurdumda dış denemişler. Artık yeter gibime gelir, artık stop. 'Dursun bu hayâsız akın'" (s. 9-10)

Yazar kahramanının ağızından geçmişte Rumlarla ne kadar dostane ilişkilerin olduğunu ama Balkan Harbi'nden sonra Rumların Türklere sırt çevirdiğini anlatır. Bu düşmanlığı din adamlarının engelleyebileceğini ancak engellemek istemediklerini alaylı bir biçimde dile getirir.

Tanpınar'ın *Huzur* (1949)¹⁰⁵ romanında Mümtaz'ın babasını öldüren Rum'un adı verilmez. Yazar olayı sıradan bir cinayetmiş gibi anlatmıştır. Anlatımda bir cümle olayın Rumlarla Müslümanlar arasındaki ilişkinin niteliğine kısmen de olsa işaret eder. Rum, Mümtaz'ın oturduğu evin sahibine husumet beslemektedir. Ancak onu öldürmek

¹⁰⁴ Safiye Erol, *Ciğerdelen*, Becid Basımevi, y.y., 1946. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁰⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1949.

için S...’nin Yunanlar tarafından işgal edildiği geceyi seçer. İşgali öğrenen S... halkı şehri boşaltmıştır. Mümtazların ev sahibi de şehirden gitmiştir. Eve gelen Rum, ev sahibinin yerine yanlışlıkla Mümtaz’ın babasını öldürür. Çocuk yaşta bu olayı yaşayan Mümtaz sonraki yıllarda da unutamaz. Yazarın bu olay üzerine herhangi bir yorumu olmadığı gibi işgal gecesini cinayetin işlenmesine de özel bir vurgu yapmamıştır.¹⁰⁶

IV. İŞ DÜNYASINDA RUMLAR

A. Yal›, Köşk, Konak Çevresi (hizmetçiler, aşç›lar, uşaklar, kap›c›lar vs.)

Mütareke yıllarına kadar yayımlanmış romanlarda gayrimüslimler hizmetçi, aşçı, arabacı, uşak, bahçıvan vb. olarak yer alırlar. Bunlar bir romanın aslı kahramanı olmaktan çok romanda adı geçen veya dolaylı olarak anılan kişilerdir. Türk toplumunun Bat› kültür değerlerini benimseme çabasının bir sonucu olarak varlıklı Müslüman konaklarda gayrimüslim hizmetçiler, aşç›lar, uşaklar istihdam edilir. Kültürel değişimde en çok rolü olanlar mürebbiyelerdir. Ancak mürebbiyeler gayrimüslim azınlıklardan değil, genellikle Fransızlardan seçilir. Modern konaklarda istihdam edilen gayrimüslim hizmetçiler genellikle kimi kimsesi olmayan genç kızlardır. Bu durum evin beyinin veya beylerinin bu genç kızları istismarını da gündeme getirir. Çoğu zaman evin beyi hizmetçisiyle birlikte olmaktadır. Bazen de evin hanımı kaçamaklar yapar. Bu durumda onun en yakın sırdaşı yine hizmetçidir. Hizmetçiler hem hanımları hem beyleri bu tür işlerinde para karşılığında idare ederler. Bazı evlerde hizmetçiler yine para karşılığında küçük beyin ya da küçük hanımın aşığıyla arasındaki mektuplaşmayı sağlayan çöpçatanlardır.

¹⁰⁶ Yakup Kadri, *Panorama I-II* romanında Kozak adında bir Rum köyünden söz eder. Atıklar köyüyle komşu olan bu Rum köyü Atıklar köyüyle arazi yüzünden sürekli davalıdır. İşgal devirlerinde meralar bu Rum köyü topraklarına katılır. İstirdattan sonra ise bu topraklar tekrar Atıklar’e verilir. Cumhuriyetten sonra yazar, gayrimüslimlere daha sıcak bakar. Atatürk’ün ölümünde Türkiye’de yaşayan her cinsten ve ulustan insanın cinsiyet ve ulus özelliklerini unutarak yalnız bu millî felâket, millî yas gününü yaşadıklarını belirtir. “(...)Burada, artık ne Fuat, ne Turgut, ne Ali, ne Veli, ne Hayim, ne İstefan, ne Yorgi; ne de Ayşe, Fatma vardı.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama I-II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1953- 1954, s. 26) sözleriyle o gün gayrimüslimlerin de Türklerle aynı kaderi, aynı tasayı, aynı matemini paylaştığını ifade etmek istemiştir.

Peyami Safa’nın *Biz İnsanlar* romanında işgal altındaki İstanbul’da azınlıkların zalimane davranışları yansıtılmıştır. Todori adındaki Rum, barda bir valinin oğlunu öldürür. Todori’nin daha önce de bir Türk öldürdüğü vurgulanır. Necati iki kez İngilizler tarafından tutuklanır. Halasının çarşafı Yenikapı’da Rum kabaday›ları tarafından yırtılır. Bütün bu olaylar hiçbir soruşturmaya konu olmaz. İstanbul’un yerli halk› korku içinde kendi başının çaresine bakmaya çalışır.

Savaş yıllarında yayımlanan romanlarda yer verilen hizmetçi, aşçı, arabacı gibi gayrimüslim karakterlerin çalıştıkları konağın alafrangalığını göstermekten başka bir işlevi daha vardır. Bazı yazarlar, medeniyet yolunda Batı'ya yönelen fakat siyasi bakımdan Batı'yla karşı karşıya gelen Türk toplumunda, gerçek düşmanın kim olduğunu göstermek amacıyla Batı işbirlikçisi konaklara gayrimüslim hizmetçiler yerleştirirler. Bu konakların en önemli özelliği Batı kültürünü körü körüne taklit etmeleri, kimliksiz, kişiliksiz bireyler yetiştirmeleridir. Cumhuriyetten sonraki romanlarda bu durum şiddetli bir biçimde eleştirilir.¹⁰⁷

Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtn Bey ile Rakım Efendi* (1875)¹⁰⁸ romanında Mustafa Merakî Efendi'ye hizmetçilik eden "Rum karısı"ndan söz edilir. Ziklas ailesinin de uşağı Rum'dur. Karakteri hakkında ayrıntı verilmemiştir. Ziklas ailesi zaten Avrupalı'dır. Mustafa Merakî Efendi'nin ise alafrangalığı vurgulanmak için Rum hizmetçisinden söz edilmiştir.¹⁰⁹

Henüz 17 Yaşında romanındaki Kalyopi'nin kız kardeşi Maryola, ailenin en büyük çocuğudur. Esasında o, herhangi bir evin devamlı hizmetçisi olarak çalışmaz. Babasının işleri bozulunca ailece çamaşırcılık yapmak zorunda kalırlar. Birçok Rum kızı için olduğu gibi nişanlı olan Maryola için de drahoma büyük bir sorundur. Bu yüzden bir süre sonra nişanlısı bu aileden uzaklaşır. Genç kızın kaderi bundan sonra da gülmez. Beyoğlu'nda çamaşırcılık yaparken kendilerine çamaşır getiren Ligor adındaki bir bakkal Maryola'ya ilgi duyar. Maryola ona yüz vermeyince bakkal, Maryola'yı bıçaklayarak öldürür.

Maryola, drahoma yüzünden kendisinin çektiği sıkıntıyı kardeşinin çekmesini istemediği için onun bir zengin Müslüman'la evlenmesine gizli gizli yardım eder. Maryola, abla olarak kardeşinin iyiliğini düşünüp onun bir Müslüman olan Yümni'yle

¹⁰⁷ Refik Ahmet Sevengil'in *Açlık* romanında Ermeni ve Rum müzik hocalarından söz edilir. Bu hocalar alafranga konak sahipleri tarafından beğenilmezler. Romanda bir paşa oğlu, kızı için piyano hocası olarak Avrupa'da yetişmiş bir Türk gencini tutar. Ermeni ve Rum hocaları ise "*müsikînin ruhunu anlıyamıyorlar*" diye beğenmez. Osmanlı dönemindeki alafranga konakların mürebbiyelik ve hocalık için tercih ettikleri Rum ve Ermeniler, Cumhuriyet Dönemi'nde artık fazla gelenekçi kalmışlardır. Keman ve ud gibi müzik aletlerinin yerini piyano alırken yaşlı gayrimüslim hocaların yerini de Avrupa'da yetişmiş genç Türkler almıştır. (Refik Ahmet Sevengil, *Açlık*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1937, s. 21.)

¹⁰⁸ Ahmet Midhat, *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*, (1. baskı 1875) haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁰⁹ Ahmet Midhat'ın romanlarındaki azınlık karakterlerin meslekleri konusunda bkz. Ali Yıldız, *Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye, Roman ve Tiyatrolarında İnsan*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

evlenmesini sağlar. Hatta o kadar iyi niyetlidir ki Yümni Bey'in Kalyopi'ye verdiği hediyeleri biriktirerek Kalyopi'ye drahoma düzmeye çalışır. Nitekim aile geçim sıkıntısı çekmesine rağmen Kalyopi evlendiğinde, biriktirilen bu mücevherler kendisine gönderilir. Belki Maryola'nın en büyük hatası Kalyopi'nin sokağa düşeceğini bilmesine rağmen onun bu gidişine engel olmamasıdır. Ancak Maryola, bu gidişe de kendince Kalyopi'nin iyiliği için engel olmaz. Kalyopi'ye göre ise Maryola gibi bir kız bütün Beyoğlu'nda yoktur. Kalyopi, Maryola'yı güzel, akıllı ve marifetli bulur. Ona göre ablası ölmemiş olsaydı kendisi geneleve düşmeyecekti.

Yümni Bey'in uşağı Nikolidis'tir. Daha önce varlıklı bir insan olan Nikolidis, malını mülkünü har vurup harman savurunca Yümni Bey'e arkadaş niteliğinde yardım etmeye başlamıştır. Bir taraftan da bu yolla Yümni Bey'i soymaktadır. Romadaki kötü karakterler arasında olan Nikolidis'in en önemli rolü Kalyopi ile Yümni Bey arasındaki ilişkiyi sağlamaktır. On beş yaşındaki Kalyopi'yi kandırarak Yümni'yle evlenmesini sağlar. Aslında kendisinin de Kalyopi'de gözü vardır. Ancak Kalyopi ile evlenmelerine parasızlık engel olmaktadır. Ona göre Yümni ile Kalyopi evlenince hem Kalyopi mücevherlere boğulacaktır hem de kendisi bu yolla para kazanacaktır. Yine bu yolla zengin olarak Kalyopi'yle evlenmenin hayalini kurmaktadır. Yazar tarafından zeki olarak nitelenen ve Ahmet Efendi'nin dostlarından birinin uşağı olan bir Rum ise Ahmet Efendi tarafından Kalyopi'ye eş olarak uygun bulunup Kalyopi'yle evlendirilir.

Ahmet Midhat'ın *Karnaval* romanında Aslangöyanlar'ın hizmetçisi Maryanko, parayla satın alınarak ajan olarak kullanılabilir bir karaktere sahip gibi görünür. Bu zaafı sebebiyle Maryanko, Zekayi tarafından Hamparsonlar'dan haber almak için kullanılır. Madam Hamparson ise evde olup biteni dışarı sızdırmaması için, özellikle Hamparson Ağa'ya söylememesi için ona para verir. Maryanko, daha sonra da Hamparson Ağa'ya karısının kendisine ihanet ettiğini söyleyerek para alır. Hamparson Ağa, "*Bir aşüfteye pezevenklik etmek senin gibi bir Hıristiyan'a yakışır mı?*" (s. 224) diyerek onun dinî duygularını da kullanır. Romanın sonuna doğru, Maryanko'nun bu casusluğu, sevgilisi fakir Nikolaki ile evlenebilmek için yeteri kadar para kazanmak amacıyla yaptığını öğreniriz. Nikolaki Anrokopolos, "*yirmi altı yirmi sekiz yaşlarında, orta boylu, etine dolgun, esmer benizli, kumral bıyıklı*" (s. 228) bir delikanlıdır. Sevgilisi Maryanko'nun kendisine getirdiği altı yüz elli liranın nasıl kazanıldığını

öğrenmeden onunla evlenmeyi kabul etmeyen Nikolaki, temiz kalpli ve dürüst bir insanmış gibi görünse de bu parayı, sevgilisinin “*namusuyla casusluk yaparak*” kazandığını öğrenince onunla evlenmesi ise dürüstlüğüne gölge düşürür. Onu bu yola sevk eden sebeplerin başında Maryanko’yu çok sevmesi gelir. Çaresizliği ise ikinci sebeptir. Fakir Nikolaki’nin Maryanko’yla evlenmesi için bu parayı kullanmaktan başka çaresi yoktur. Yazarın Nikolaki’yi bir genç kızın vücudunu satarak para kazanmasını mazur gören, hırsızlık yapanı ise “cinayetkârane” suç sayan bir ahlâka sahip olduğunu ortaya koyması dikkati çeker. Nikolaki’nin Angliko adında bir de kız kardeşi vardır. Maryanko’yla sözleşerek Ankliko’nun evine kaçarlar.

Yazarın *Vah* (1882)¹¹⁰ romanında üçlü bir aşk ilişkisinin içinde mektup taşıyıcı olarak bir Rum bohçacı kadına yer verilmiştir. Konaklara Avrupa modasının ürünlerini taşıyan Despino adlı bu kadın, roman kahramanlarından Behçet Bey’in konağında ispirlik ve kayıkcılık yapan Petraki’nin kardeşidir. Yazar Despino’yu “*Bohçacı kadınların ne kadar namuslu ve müstakim olabilmeleri mümkün ise Despino o kadar istikamet sahibi bir kadın*” (s. 39) olarak tanıtır. Behçet Bey, Ferdane’yi elde etmek için Despino’yu kullanmak ister. Despino, Ferdane’yi tanıyıp onun iyi bir insan olduğunu gördükten sonra ona bağlanır. Ferdane’nin diğer âşığı Necati (*Vah* romanının Rakım Efendisi), daha olgun, namuslu ve iyi niyetli olduğundan ve Despino da daha çok Ferdane’yi düşündüğünden efendisini saf dışı bırakarak bu ikisi arasında mektup taşıyıcılığı yapar. Behçet Bey durumun farkına varınca Despino evden ayrılır ancak Necati ile Ferdane arasındaki haberleşmeye yardıma devam eder. Bu zahmete ve tehlikeye Ferdane’yi çok sevdiği için katlanır. Her fırsatta Ferdane Hanım’ı “iffet ve ismetini muhafaza” için uyarır. Hatta Behçet Bey’in Ferdane Hanım’a karşı intikam hisleriyle dolu olduğu bir sırada efendisine yalvararak Ferdane’nin yakasını bırakmasını bile ister. Despino’nun Türkçe okuyup yazmayı bilmemesi bir gün Behçet Bey tarafından istismar edilir. Ferdane Hanım’a gönderdiği bir tehdit mektubunda Ferdane’nin Despino’yu kullandığını da yazar. Despino, mektubun kendisine okunması şartıyla Ferdane’ye götürebileceğini söyler. Behçet Bey ise mektubu okuyormuş gibi yapıp Ferdane hakkında süslü sözler söyleyerek Despino’yu kandırır. Despino’nun olay

¹¹⁰ Ahmet Midhat, *Vah*, (1. baskı 1882), haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

örgüsünde yukarıda anlatılandan fazla bir yeri yoktur. Yalnızca bir mektup taşıyıcısıdır. Ancak bir karakter olarak efendisine ihanet ediyormuş gibi görünse de aslında dürüst ve sadık bir insandır. Behçet Bey, Ferdane Hanım hakkında bilgi almak için ona para verir. Despino bu parayı alırken utanır. Bu bakımdan Despino, bazı romanlarda görülen haber taşıma işini gelir kapısı haline getirmiş hizmetçilerden farklıdır. Despino'nun efendisinin aleyhine dönmesinin sebebi de zaten bu dürüstlüğüdür. Ferdane'nin güzelliği, ahlâkı onu etkilemiş; Despino, böyle bir kadının kötünün elinde harcanmaması için efendisinin aleyhine dönmüştür. Despino'un Behçet Bey ve Necati Efendi'yle olan ilişkisi bir hizmetçi efendi ilişkisi, Ferdane'yle olan ilişkisi ise bir ahbablık ilişkisi şeklinde değerlendirilebilir.¹¹¹ Despino Behçet Bey'den tamamıyla da vazgeçemez. Çünkü kardeşi Petraki, hâlâ onun yanındadır.

Romanda Despino'dan daha az yer işgal eden Petraki'nin seyislik, ispirlik ve kayıkcılık yaptığı belirtilir. Petraki, Behçet Bey'le birlikte büyüdükları için efendisiyle senli benli konuşacak kadar samimidir. Onun sadakatinde ise kusur yoktur.

Ahmet Midhat'ın *Esrâr-ı Cinayat* (1884)¹¹² romanında Halil Suri'nin hizmetçilerinden biri Rum kızı diye zikredilir. *Çingene* (1887)¹¹³ romanındaki Nikoli, Şems Hikmet'in hem kilercisi hem de vekilharcıdır. Yazarın birçok romanında bu mevkide olan gayrimüslim karakterler genellikle olumsuz özellikleriyle verilirken Nikoli'nin son derece güvenilir bir kişi olması dikkati çeker. Nikoli'nin olumsuz özelliği ise sır tutamamasıdır. Yazar, Nikoli'nin bu özelliğinin “*Rumlar için bir cibillet-i mahsusa olan işşa-yı esrar cibilleti*” (s. 480) nden geldiğini söyleyerek bir genelleme yapar. Yazarın *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?* (1887)¹¹⁴ hikâyesinde Petraki, hikâyenin aslî kişisi Süruri Efendi'nin hizmetindeki kişilerdendir. Bu şahıs, diğer hizmetçi Seropik ile birlikte mutfaktaki iyi yiyecekleri kendilerine ayırır, kötülerini efendilerinin sofrasına koyarlar. Bunu fark eden bekâr Süruri, bir gün uşak Petraki'yi kendi sofrasına gönderir, kendisi de mutfaktaki sofraya gider. Yazar bu hikâyede “*Bekârın parasını it*

¹¹¹ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, s. 56.

¹¹² Ahmet Midhat, *Esrâr-ı Cinâyât*, (1. baskı 1884) haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹³ Ahmet Midhat, *Letâif-i Rivayat- Çingene*, (1. baskı 1887), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹⁴ Ahmet Midhat, *Letâif-i Rivayat- Bekârlık Sultanlık mı Dedin?*, (1. baskı 1877), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yer, yakasın bit.” (s. 280) ata sözüyle durumu özetler. Süruri de Batılılaşmayı yanlış anlayan, alafranga bir tiptir.

Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* (1889)¹¹⁵’ında “(...)sosyal hayatta alafrangalığı alışkanlık haline getirmiş, kültür değerlerimizi hiçe saymış ve bu yüzden hayatın acı darbesini yemiş gençlerin temsilcisi”¹¹⁶ olan Bihruz Bey’in hizmetçisi Marigo’dur. Elbiselerini ütüleyen Marigo’nun ütüsü Bihruz Bey tarafından beğenilmez. Romanda Bihruz Bey’in arabacısı ise Andon adlı bir Rum’dur. Andon sadık bir arabacıdır. Ancak Bihruz Bey’in malî durumu bozulunca o da bu sadakatten uzaklaşır. Borcuna karşılık Bihruz Bey’in arabasına el koyan fabrikacı Kunduraki, arabayı ve atları bir başkasına satıp Andon’un da işsiz kalmasını önlemek için arabayı sattığı kişinin yanına girmesine aracılık eder. Nispeti Bey’in yeni arabacısı Andon, Bihruz Bey’i görünce bıyık altından gülererek başını öteye çevirir. Yazar burada ne Andon’u ne de Kunduraki’yi suçlar. Çünkü bu sonucu Bihruz Bey’in mirasyedi davranışları doğurmuştur.¹¹⁷

Ahmet Midhat bazı romanlarında Rumlara gösterdiği sempatiyi *Ahmet Metin ve Şirzat* (1892)¹¹⁸ romanında da gösterir.¹¹⁹ Yazar, devrin padişahı II. Abdülhamid’e de sunduğu romanında “*Ahmet Metin adlı Türk gencini, Selçuklu devrinde yaşamış Şirzad*

¹¹⁵ Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1314.

¹¹⁶ İsmail Parlatur, “Recaizade Mahmut Ekrem”, *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 386.

¹¹⁷ Ahmet Ö. Evin, Tanzimat dönemi romanlarındaki bu tipelerin ortaya çıkış sebepleri ve özellikleri konusunda şunları söyler: “1870’li ve 1880’li yılların romanlarının büyük kısmı, sanki onlar genel olgu ve fikirlerin bir envanteriymiş gibi okunmaktadır, çünkü romancılar, belli sosyo-ekonomik eğilimlere göre hareket ediyorlar ve pek çok örnekte dekadans diye adlandırılan eğilime bir alternatif öneriyorlardı. Orta sınıfın belli kesimlerinin züppeliği ve sözde Avrupalı bir hayat tarzını taklit etmeleri, romanın başlıca kaygılarından biri durumuna gelmişti. Batı tesirinin olumsuz yönlerini somutlaştıran ve Batılılaşmanın yanlıtıcı nosyonlarını örnekleyen temsili bir tip olarak züppe ortaya çıktı, fakat bu tip, acımasızca ve ölçü sınır tanımaz bir abartıyla karikatürize edilmekteydi. Züppe, bir güldürü tarzında teşhir edilmesine rağmen, yine de sorumsuz ekonomik davranışların, Tanzimat döneminin belli paralı sınıflarının aylaklığı ve kendini beğenmişliğinin ciddi eleştirisini kayda geçirmekte bir hayli işe yaramaktaydı.” (Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, çev. O. Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, ss. 103-104)

¹¹⁸ Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzat*, İstanbul, 1309. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹⁹ Yazar, bu romanda Avrupa medeniyetinin İstanbul’un fethinden sonra Avrupa’ya göç eden Rumlardan tarafından tesis edildiğini iddia eder. Ona göre bu medeniyet, İstanbul’dan göç eden Rumlardan önce İtalya’ya geçmiş; buradan da Fransa ve Almanya’ya yayılmıştır. Ahmet Midhat, bu konuda Misailidis’ten etkilenmiş gibidir. Misailidis ise bu konuda kahramanını şöyle konuşturur: “Evropa’yı bedeviyetten çıkarıp, medeniyete duçar eden ilimdir, o iki müşkül vakitlerde Anadolu’dan Evropa canibine iltica eden Yunan hükema (bilgeler) ve ulemâsının (bilginler) himmeti ile neşr olundu (yayıldı).” (s. 193)

adlı bir Türk asilzadesinin izlerini aramak üzere Sicilya'ya gönderir."¹²⁰ Bu seyahat esnasında Ahmet Metin'in hizmetçisi Vasiliki de yanındadır. Romanın önemli kahramanlarından biri olan Vasiliki'nin karakter özellikleri, aslî kişi Ahmet Metin, romanın diğer kahramanları Süreyya ve Neofari ile ilişkileri çerçevesinde ortaya konmuştur. Bu romanında, Türk romanında yer alan alışılmış hizmetçi tipinin dışında bir Rum hizmetçi yaratan yazar, Vasiliki'den sürekli övgüyle söz eder. "*Dünya dârında hiçbir kimsesi*" (s. 99) olmayan Vasiliki hizmetçi olarak girdiği bir Boşnak mültezimi olan İslâm Dragoz Ağa'nın konağında, iki buçuk sene ev hanımının terbiyesinden geçmiş ve efendisinin "*ahlâkını tabiatını pek güzel almış*" (s. 99)tır. Aslında bir bakıma Vasiliki, bu suretle Türkleşmiş bir Rum olduğu için Ahmet Midhat'ın onu övmesi kolaylaşır. Vasiliki, sadece terbiye bakımından mükemmel değil, aynı zamanda şirin ve güzel bir kızdır: "*(...)Yirmi nihayet yirmi bir yaşlarında bir Rum kıızı. Epeyce de güzeldir. Uzunca boyu ince beli kendisine fidan gibi bir letâfet verir. Çehre züğürdü de değildir. Beyzî çehre üzerinde koyu ela gözler zekâvet ve hatta biraz da şeytânet ziyaretleri saçar. Esmerce tenli ve kıvırcık kaşlıdır. Koyu kestane renkli mebzûl saçları dahi bu çehreye epeyce yakışık alır. İrice ağızlı kalınca dudaklı ise de dudaklarında tebessüm nâdir değildir. 'Güzel' sıfatı çok görülse bile 'şirin' sıfatı adeta az görülecek tazelerdendir. Giydiğini kendisine pek yaraştırır. Zaten zavallı ne giyecek? Siyah lahurâkiden bir fistan değil mi? Onun da üzerine bir beyaz prostela koyacak. Başına hiçbir şey koymayıp yalnız bir siyah fistan ve beyaz prostela ile giyinmiş bulunacak...*" (s. 98-99)

Hamarat olduğunu da dile getiren yazar, onun kıyafetinin önce yukarıdaki şekilde sade bir hizmetçi kıyafeti olduğunu söyler. Ancak efendisi Ahmet Metin, teknesiyle yola çıktığı zaman Vasiliki'ye bol miktarda güzel kıyafetler alır. Ahmet Midhat "*hizmetçileri bile daha muntazam giyinmekte olan memleketlere*" (s.105) gittikleri için Vasiliki'nin de annesinin evinde giyindiği gibi giyinmesini istemez. Evde kaldığı zaman kadınların "*zapt u rabt*"ı altında olduğundan miskinleşen Vasiliki gemide efendisinden yüz gördüğü için ruhen açılmaya ve biraz da şımarmaya başlar. Onun bu şımarıklığı haddini aşmak şeklinde tezahür etmez. Gemide verilen bir yemekte

¹²⁰ Şahmurat Arık, "Ahmet Metin ve Şirzad" Romanının Sultan II. Abdülhamit'e Takdimi ve Bir Maruzat", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. II, Ankara, 2004, ss. 1-8.

hem hamaratlığı hem şıklığı hem de nezaketiyle davetlilerin dikkatini çeken Vasiliki'nin basit bir hizmetçi olduğuna hiçbir davetli inanmaz.

Hizmetçiler çalıştıkları konaklarda bir süre para biriktirdikten sonra kendi hayatlarını kurmaya çalışırlar. Konaklara bu amaçla girdikleri gibi hane sahipleri de onların bu amaçlarını bilir. Fakat Vasiliki, bu bakımdan da diğer hizmetçilerden farklıdır. Aylık almaz, kazancı efendisinde birikir. Efendisi kendisini kocaya vereceğini söyler. Ama onun kocaya verilmesi, efendisinin onu başından defetmesi anlamına gelmez. Aksine Ahmet Metin, ona güzel bir yuva kurmak için hizmetçisinin kadrini bilen ona iyi bakabilecek bir adama verebileceğini söyler. Hem Vasiliki'nin nitelikli bir hizmetçi hem de efendisi Ahmet Metin'in insanlıkları olması sebebiyle ikisi arasında bu mükemmel ilişki gelişir: *“Hüsn-i muameleye Vasiliki kadar layık olan bir kız Ahmet Metin kadar da kıymetşinas bir adam elinde bulunur ise de efendi o hizmetkârı kimseye hırpalatmaz.”* (s. 99)

Efendisine hizmetinde bir kusuru görülmeyen bu *“zeki Rum kızı”*nın hiçbir eğitimi olmamasına, *“hiçbir lisânı muntazaman”* (s. 581) bilmemesine rağmen efendisinden aldığı Fransızca derslerindeki sözlerin İtalyan olan ve gemide muçoluk görevini yapan Katarina bile İtalyancasını söylerken Vasiliki, zekâsı sayesinde hem Fransızcasını hem İtalyancasını söyleyebilmektedir.

Duygusal ilişkilerinde bile efendisine son derece sadık olan Vasiliki'nin Ahmet Metin'e karşı seviyeli bir duygusal meyli de vardır. Bu sevdâyı tahrik eden aslında Katarina'dır. Efendisinin Vasiliki'ye sürekli hediyeler almasını Katarina, efendisinin ona âşık olduğunun işareti olarak yorumlar. Bu değerlendirmesini de Vasiliki'ye söyler. *“Kalbinin temizliği bir safvet-i fevkalade derecesinde”* (s. 144) olan hizmetçi, bu konuda mütereddittir ve temkinliliği elden bırakmaz. Bir hizmetçi olarak statüsünün farkındadır ve ona göre davranır:

“Zeki kızcağz Ahmet Metin gibi bir adamın Neofari gibi genç güzel işveli cazibeli bir kadına bu derecelerde temellük etmesi bir say-i abes bir külfet-i beyhude olamayacağını anlamış ve binaenaleyh bu gün bir madam Neofari efendisinin nazar-ı rağbetini celbeder ise yarın bir Madam filan dahi celbedebilerek her halde Ahmet Metin'den kendisi için bir nasip husule gelemeyeceği kararına kuvvet vermiş idi de zaten sebatkârâne ve netice perdazâne bir muhabbeti bir münasebeti Süreyya'dan ummakta bulunduğu cihetle o cihete takarrübünü arttırmış

idi. (s. 265)

Vasiliki, efendisinden bu suretle uzaklaşmasına rağmen Ahmet Metin'in yabancılar önünde hizmetçisine gösterdiği teveccüh sebebiyle de efendisine bağlanır. Aşağıdaki parça, hem bir Türk'ün yabancılar huzurunda hizmetçisine ne kadar değer verdiğini hem de hizmetçinin efendisine bağlılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

“Ama efendisi ortada bir Neofari vardır diye kendi hakkındaki iltifatlarına da hanel getirmedüğinden ve bilakis hizmetlerinde en cüzi muvaffakiyetleri görüldükçe lüzumundan ziyade tahsinlerini aferinlerini bezledip Neofari yanında da bir hizmetkâra edilebilecek muamelenin fevkinde muhibbâne ve mültefitâne muamelelerde bulunduğundan işte bu haller dahi kızcağızın efendisine meclubiyet vakasını arttırmakta idi.” (s. 265)

Vasiliki, efendisine olan sevgisini vatan, din, ana-baba sevgisi türünden bir sevgi olarak düşünür. Yazarın ona izafe ettiği aşağıdaki görüşler, aslında kendisinin bir hizmetçinin efendisi karşısındaki yerini anlatan görüşleridir:

“Hakikat sadakat ve istikamet denilen şey dahi ne güzel bir mevhibe-i sübhaniyedir. Aşk-ı vatan sevda-yı din muhabbet-i pederâne ve maderâne gibi şeyler meyanında efendi ve velinimet sevdasını da katmaktan hükemânın aglebi gafler göstermişler ise de bu muhabbet dahi hakikatte mevcuttur.(...) efendi muhabbeti dahi pek mukaddes bir şeydir. Bu da bir nevi sevdadır ki hizmetkârı efendisine adeta meftun ederek efendisinin rahatı için kendi rahatını hatta efendisinin selamet-i hayatı için kendi hayatını bile feda ettirir. Ne kadar rakîk ne derecelerde şayeste-i dikkattir ki cihet cihet uluvv-i maneviyatı mucib-i hayret olan Şark'ımızda hizmetkârlara 'uşak' denilmiştir. Bu kelimenin asıl mana-yı mevzuu 'oğul' demek olup efendiler uşaklarına ferzendâne bir ihtisâsta bulunurlar. İşte bizim zeki ve nimetşinas Vasiliki dahi bu hal ile hallenmiş bir mükemmel kızcağız olduğunu şu yoldaki tefekkürâtı ispat eder.” (s. 281)

Ahmet Metin'in zaman zaman Vasiliki'ye karşı efendi-hizmetçi ilişkisinde beklenmeyecek bir samimiyetle davranması, Vasiliki'nin efendisine karşı olan sevdasını körükler. Neofari'nin kendisi hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için efendisinin sorusuna cevap vermek üzere başını kaldırdığında *“(...)saçlarında öyle bir perişanlık ve yüzünde öyle bir pembelik nümayan”* (s. 230) olur ki efendisi, Vasiliki'nin bu *“akıl-*

firib” halinden elektrik çarpmış gibi etkilenir. Bu konuşmalardan sonra Ahmet Metin, ettiği hizmetlerinden dolayı Vasiliki’ye “*Gittikçe gözüme giriyorsun Vasiliki! Bu halde devam eyledikçe seni tasavvur ve tahayyül edebileceğin derecelerden ziyade bahtiyar eyleyeceğimden emin olmalısın!*” (s. 231) diyerek genç kızın sevda konusunda umutlanmasına da sebep olur.

Ahmet Metin, hizmetçilerin birer yuvaya sahip olmalarının İslâmî terbiyeden kaynaklandığını belirtir. Bu durumu Neofari’ye “*bizim Müslümanlık ahvalince böyle genç hizmetçiler hatta cariyeler bile aile efradından sayılırlar. Evlat gibi telakki olunurlar. Onların bahtiyarlığını düşünmek dahi aile reisinin vazâifi meyânına dâhil olur.*” (s. 420) sözleriyle izah eder.

Sevda konusunda rakip olan Vasiliki ve Neofari, yazar tarafından karşı karşıya getirilir. Avrupa terbiyesi almış olan Neofari, Vasiliki’yi Ahmet Metin’den uzaklaştırmak için öldürmeyi bile düşünecek kadar bayağı entrikaların kadınıdır. Şark terbiyesiyle yetişmiş olan Vasiliki ise Neofari’nin menfur planlar kurabileceğini düşünemeyecek kadar temiz kalpli bir kadındır. Bu yolla yazar gerçek medeniyetin Şark’ta olduğunu vurgulamaya çalışır.

Vasiliki, efendisine o kadar sadıktır ki onun bu sadakati, kendisine aşkı ilan eden Süreyya’ya karşılık vermesini engeller. Süreyya’yla arasında meydana gelecek bir aşk ilişkisi “*Ahmet Metin’in o sevgili velinimetinin efendisinin de rahatını kaçıracağını muhakkak bildiği için mutlaka sabır ve metanet lazım olduğuna katiyen karar*” (s.280-281) vermiştir. Üstelik Vasiliki, bu konuda âşığına “*Bilmiş olunuz ki bizim için her ne ümit olacak ise efendimizden olacaktır.*” (s. 466) şeklinde ders verir. Bununla da kalmaz “*Beyoğlu’nda Ada’da Büyükdere’de filanda besleme kızların kapı önlerindeki muaşakaları gibi bir hale dûcâr*” (s. 466) olmamayı da yine sevgilisine öğütler. Bu ilişkide din farkı ise bir engel teşkil etmez. Süreyya, Vasiliki’yi “*Allah’ın emri ile*” (s. 466) almayı düşünürken Vasiliki de bu yolun doğru yol olduğu kanaatindedir. Gönlünün tek erkeğinin Süreyya olduğunu söylemesine, aralarında “*şiddetli bir sevda*” (s. 468) cereyan etmesine rağmen efendisinin terbiye dairesindeki nasihatleri sebebiyle Süreyya’ya bundan sonra kardeş gibi davranmaları gerektiğini söyleyerek bu ilişkide âşığının ileri gitmesini önler. Görüldüğü gibi Rum hizmetçi Müslüman toplumun bir ferdi gibi davranır. Bunu efendisine de ifade eder. Efendisi, kendisine sözde bir evlenme

teklifinde bulunduğunda onunla evlenmeyi velinimeti olduğu için kabul eder ancak bir başka erkeği sevdiğini de söyler. Ahmet Metin’le evlenmesi durumunda kendisine hizmette ve hürmette kusur etmeyeceğini ancak sevdiğine verdiği sözden dolayı gönlünün acıyacağını belirtir. Gönlündeki erkeğin Süreyya olduğunu söylediğinde Ahmet Metin onun bir Müslüman’la evlenmek istemesine şaşırılmış gibi görünür. Vasiliki’nin bir Rum’la evlenmek isteyeceğini düşünen Ahmet Metin’e neden bir Rum’la değil de Müslüman’la evlenmek istediğini açıklarken yazarın drahoma ve Rum-Müslüman ilişkisi konusundaki görüşlerinin de tercümanı olur:

“Rum mu? Aklıma bile gelmiş şey değil! Rumlardan beni kim alacak? Bende beş on kuruş drahoma akçesi uman çapkının birisi değil mi? Kendim Rum olduğum halde bunca senedir Müslüman kapısında sizin kapınızda bulunurum. Rumları da öğrendim Müslümanları da benim yalancı bir kız olmadığımı emniyetiniz var ise inanınız ki gönlümdeki adam Süreyya’dır. Beni meşruan tezevvüc edecektir. Affederseniz Süreyya Efendi’yi size tercih ediyorum zannıyla bana darılmayınız.” (s. 687)

Bu sözlerle “istikamet” sahibi Vasiliki, efendisinin düzmece evlenme teklifini nezaketle reddettiğini de ifade etmiş olur. Ahmet Metin tarafından Süreyya’yla evlendirilen Vasiliki’nin gemideki hizmetçilik görevi Katarina’ya havale edilmesine rağmen o, “bir lütuf bir nezaket” (s. 710) olarak hizmetçilikte Katarina’ya yardıma devam eder.

Ahmet Midhat, *Arnavutlar ve Solyotlar* romanında Rumlardan, Osmanlı toplumunun sadık bir unsuru olmasını temenni ettiği gibi bu romanda da Vasiliki karakteriyle, hizmetçilerin Vasiliki niteliğinde olmasını temenni etmektedir denebilir. “Vasiliki’nin Rum oluşundan hareketle, yazarın onun şahsında Rum milletinin Müslümanlarla ilişkisinin ideal bir örneğini göstermek istediği ileri sürülebilir. Böyle bir düşünce açıkça dile getirilmiş olmamakla birlikte, Ahmet Mithat Efendi’nin Müslüman toplumla gayrimüslimler arasında bu türden bir ‘efendi- hizmetçi ilişkisi arzuladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Eserlerini verdiği yıllarda gayrimüslimler maddi bakımdan Müslüman toplumdaki çoğu kez daha iyi durumda oldukları hâlde romanlarındaki gayrimüslim kişilerin çoğunun hizmetçi vb. oluşu belki de bu arzunun bir yansımasıdır.”¹²¹

¹²¹ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, ss. 88-89.

Ahmet Midhat'ın *Gönüllü* romanında Barba Petros bir manastırda annesiyle birlikte müstahdem olarak çalışmaktadır. Gençliğinde bütün parasını içkiye ve kadına harcamış, elli yaşına gelince nefsini ıslah etmesi için manastıra kapatılmış, bir süre sonra da manastırda kendisine hademe olarak iş verilince bir daha da dışarı çıkmamıştır. Petros eski bir Rum kabadayısıdır. Annesi Despina da onun bulunduğu manastırda Filomene'ye gözcü olarak verilmiştir. Bir süre sonra ana- oğul para karşılığında Recep Köso'yla Filomene'nin görüşmelerine yardım ederler. Bu esnada ne dini ne milliyeti düşünürler, düşündükleri yalnız paradır. Teselya'nın boşaltılacağı haberi gelince ikisi de Recep Köso'ya sırt çevirir.

Safvet Nezihi'nin *Zavallı Necdet* (1898)¹²² romanında Necdet'in hizmetçisi Mari'nin lehinde ya da aleyhinde herhangi bir şey söylenmez. Necdet gittiği bazı yerlere onu da birlikte götürür. Ona ailenin bir ferdi gibi davranılır.

Hüseyin Rahmi'nin *Bir Muadele-i Sevda* (1899)¹²³ romanındaki arabacı Nikoli, Naki Bey'in arabacısıdır. Naki Bey, Nikoli'ye eşinin bindiği arabayı takip etmesini söyler Nikoli bu işi gereği gibi yerine getirir. Bu sırada Nikoli, Naki'nin eşi Bedia'nın arabasına tehlikeli bir biçimde yaklaşınca Bedia'nın Rum arabacısı Nikoli'ye küfreder. Buna rağmen Nikoli Naki'den aldığı emri harfiyen yerine getirir.

Mehmet Celal'in *Dâmen-alûde* (1899)¹²⁴ romanında romanın aslî karakteri Enver metresi Despina'ya tuttuğu eve bir de hizmetçi yerleştirir. Despina'nın aşk ilişkilerinde sırdaşı olan hizmetçi Mariko hakkında ayrıntı verilmez. Ancak bu hizmetçi, bir Müslüman olan Enver tarafından âşığı Despina için görevlendirilmiş olmasına rağmen Despina'nın âşığından gizlediği ilişkilerde kendisine yardımcı oluşuyla dikkati çeker.

Yazarın *Metres* (1900)¹²⁵ romanında Şadi Efendi'nin konağındaki hizmetçilerden Sofi de Türkçeyi tam telaffuz edemeyen gayrimüslimlerdenidir.

Mehmet Rauf'un *Eylül* (1901)¹²⁶ romanında bir cümlede, Suad ve Süreyya'nın yukarı hizmetinde bulunan bir Rum kızdan söz edilir. Necip'in bu hizmetçi hakkındaki

¹²² Safvet Nezihi, *Zavallı Necdet*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1316.

¹²³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Bir Muadele-i Sevda*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.

¹²⁴ Mehmet Celal, *Dâmen-alûde*, Tahir Bey Matbaası, Malumat Kütüphanesi, İstanbul, 1316. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹²⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Metres*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹²⁶ Mehmet Rauf, *Eylül*, Âlem Matbaası- Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1317.

düşünceleri olumsuzdur. Rum kızın Suad'ın kaçamaklarına yardım ettiğini düşünür. Kendince bu yatakçılığın ipuçlarını da bulur. Ancak romanda bu hizmetçinin Suad'ın kaçamaklarına gerçekten göz yumduğuna dair somut bir kanıt yoktur.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahir* (1909)¹²⁷ romanının kahramanı Süleyman Nüzhet'in evinde çamaşır, ütü, yemek vs işleri yapmak üzere yine bir Rum kadın tutulur.

Halide Edib'in *Heyula* (1909)¹²⁸ romanında sık rastlanan bir tür hizmetçi ev sahibi ilişkisine yer verilmiştir. Roman kahramanı Haşim'in karısı hastadır. Arkadaşı onun, karısının bu durumundan müteessir olup olmadığını sorar. Zihnî bir galesi, fikrî bir derinliği olmayan “*midesine ve Rum kızlarına düşkün bir erkek*”¹²⁹ olan Haşim, Katinaların, Elenilerin kendisini eğlendireceğini söyleyerek karısının bu durumunu pek de dert etmediğini gösterir. Bu sırada Haşim, arkadaşının dikkatini sofracıya çekmek ister. Birçok romanda azınlıklardan istihdam edilen hizmetçiler aynı zamanda evin beylerinin cinsel metaları da olurlar. Beyler bunları birer metres gibi kullanırlar. Çoğu kez bu yabancı hizmetçiler evin beylerinden sus payı olarak fazladan para da alırlar. *Heyula* romanında işin bu yönüne vurgu yapılmamıştır. Fakat eşi hasta olan Haşim'in hizmetçileriyle gönül eğlendirdiği aşikârdır. *Seviye Talip* (1919)¹³⁰ romanında Fahir, eşi Macide'ye yardımcı olması amacıyla bir Rum hizmetçi tutar. Macide Eleni adındaki bu hizmetçiden tiksindir ve sürekli onu aşağılar. “*Macide geleneğin içinde yetişmiş, dünyası, evi, çocuğu ve kocasından ibaret bir kadındır.*”¹³¹ Biraz da bunun için evinde bir ecnebiyi kabule hazır değildir. Seviye'nin evinde de bir Rum kadın hizmet etmektedir. Seviye, Macide'ye göre daha hür yaşayan bir kadındır. Avrupaî değerleri özümsemiş, evliyken piyano hocasını seven, kocasından boşanıp başka biriyle aşk yaşayan bir karakterdir. Seviye ile hizmetçisi arasında bir çatışma görülmez. Seviye bu yönüyle Fahir'e daha yakındır. Fahir de geleneksel hayattan daha çok Avrupaî hayatın değerlerine sahiptir. Fahir, Ermeni ve Rumların da Türkiye'yi bir Müslüman Türk kadar sevebileceği kanaatindedir. Ondaki bu zihnî altyapı, İngiltere'yi görmüş ve orada eğitim

¹²⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahir*, *Sabah Gazetesi*, (7 Eylül 1908- 5 Mart 1909), Tefrika No: 65,149.

¹²⁸ Halide Edib Adıvar, *Heyula*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974.

¹²⁹ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 97.

¹³⁰ Halide Edib Adıvar, *Seviye Talip*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342-1924.

¹³¹ Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 111.

almış olmasından kaynaklanır. Aynı formasyon Halide Edib’de de vardır.¹³² Romanın Millî Mücadeleden önce yazılması yazarın bunu söylemesini kolaylaştırır. Sanrasında ise “*Ermenilerin ve Yunanlıların arkalarını batının güçlü devletlerine dayayarak yaptıkları şımarıklıklar, Halide Edib’in bu ırklara karşı uyanmasına sebep olur. Onların şımarıklıklarına tahammül edemez.*”¹³³ hale gelir.

Ahmet Midhat, *Jön Türk* (1910)¹³⁴ romanında Paşaköyü adında bir yerden bahseder. Burası aslında bir paşanın çiftliğidir. Rumlar buradaki Bulgar işçi ve yanaşmalara kız vermediği için bunlar, Alemdağ’daki Ermeni köyünden evlenirler. Ahmet Midhat, Bulgar ve Ermeni soyundan gelen bu insanlara Rum denmesine rağmen onların Rumcayı bilmediklerini ve iletişim dili olarak Türkçeyi kullandıklarını ifade eder. Romanda devrin toplumsal ve siyasi bakımdan bazı özelliklerini veren bir olay da jurnalciliğin bir meslek haline getirilmesi ve bu kurumun özellikle Ermeniler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasıdır. Romanda esnafı ve bazı zevatı jurnalle tehdit ederek bu işi geçim kaynağı haline getiren insanlardan söz edilir. Bu jurnalcilerin en büyük geçim kaynaklarından biri de Ermenilerdir. Yazar, bir ekmekçi Ermeni’nin iki seneden daha az bir zamanda jurnalden kurtulmak için altmış liradan fazla fidye ödediğini vurgular.¹³⁵

Jön Türk romanının kahramanlarından Kazım Bey’in konağı alafranga bir tarzda düzenlenmiştir. Bu tarzın en belirgin özelliği ise harem ve selamlık dairelerinin kalkması ve evde gayrimüslim hizmetçilerin çalışmasıdır:

“Kâzım Bey’in hânesi alafranga idâre olunur bir hane olduğunu bilirsiniz ya! Hatta harem ve selâmlık farkı da yok. Kıryako isminde elli yaşında kart bir Rum uşak hem aşçı hem uşak hizmetini görür,

¹³² İnci Enginün’e göre Halide Edib’in aldığı Batı kültürü aynı zamanda onu bazı yazarlarımızdan ayıran bir özelliktir: “*Halide Edib’i bütün bu yazarlardan ayıran özellik batı kültürünü, özellikle Anglo-Sakson kültürünü, çocukluğundan itibaren evinde aldığı Müslüman- Türk kültürüyle bir arada hazmetmesidir. Bu iki ayrı kültür Halide Edib’de bir senteze ulaşmıştır, iki ayrı tabaka halinde kalmamıştır.*” (İnci Enginün, *Halide Edib Adivar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 54.)

¹³³ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 225.

¹³⁴ Ahmet Midhat, *Jön Türk*, (1. baskı 1910), haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³⁵ Orhan Okay, II. Abdülhamid’e büyük bir sadakatle bağlı olan Ahmet Midhat’ın bu padişahın aleyhine yazamayacağını söyleyerek *Jön Türk*’ün ittihatçıların baskısı altında yazıldığına işaret eder: “*(...)Bu eserin Meşrûtiyet idâresine hâkim olan İttihatçıların maddî veya mânevî baskısı altında yazılmış olduğu muhakkaktır. Filhakika, II. Abdülhamid’e büyük bir sadâkatle bağlı olan Ahmed Midhat Efendi’nin bu romanda açıkça devletin 33 yıllık idâresini, hattâ zımnen hükümdârın zulme dayanan tasarruflarını tenkit edişi çok dikkate şâyândır.*” (Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 382.)

Kiryako'nun Despino isminde elli beş yaşındaki bir hemşiresi de yukarı hizmetinde bulunur.” (s. 83)

Romanda Kiryako hakkında fazla ayrıntı verilmez. Kardeşi Despino, yazarın diğer romanlarında anlattığı bazı Rum karakterler gibi para için yatacılık ve suç ortaklığı yapacak bir kişiliktir. Nurullah'ın verdiği bir lira karşılığında Nurullah'la Ceylan'ın yaşadığı geceden kimseye bahsetmemeyi kabul eder. Yazara göre nişanlıların birlikte olması Rum geleneklerine aykırı olmadığı için de Kiryako ile Despino, Ceylan'la Nurullah'ın aynı evde kalmasını anlayışla karşılar:

“Rumların usûl-i muâşeretince nişanlı demek âdeta nikâhlı demek kadar hüküm götürür. Delikanlı nişanlısının evine sellemehü's-selâm girer, çıkar, devam eder. Bazı familyalar nezdinde gece yattığı bile vaki olur. Binaenaleyh Ceylan'ın Nurullah Bey ile buluşup görüşmesi zaten Despino ve Kiryako'nun nazar-ı istiğrâblarını celb edecek ahvâl-i fevkalâdeden addolunamaz...” (s. 84)

Yazar, Rumların bu geleneklerini belirttikten sonra, geleneğin yanlış olduğunu ve aslında Rumların da düğünden önce doğumların vaki olması sebebiyle bu gelenekten memnun olmadığını vurgular.

Despino, Ceylan'ın hamileliği ortaya çıkınca da bu durumu gayet pişkin bir tavırla olağan bir durummuş gibi karşılar ve onlara çocuğun düşürülmesini önerir. Bu olay esnasındaki soğukkanlılığı romanın Türk karakterlerinde yoktur. Rumların ahlâk, namus bakımından zayıflıkları yazarın diğer romanlarında da bu tür olaylarla örneklenmiştir.

Ceylan'ın Müslüman olmasına rağmen gayrimeşru çocuk peydahlaması ve Nurullah'ı Jön Türk olduğu için zaptiyeye jurnallemesi onun aldığı alafranga terbiyenin bir sonucudur. Benzer bir durum da Ethem İzzet Benice'nin *Gözyaşları* (1932)¹³⁶ romanında vardır. Romanın aslî kişisi Ruhi, Hariciye Nezareti'nde şifre müdürüdür. Evli olan Ruhi, Naran adında bir kıza âşık olur. Bir süre sonra evini terk ederek Naran'la yaşamaya başlar. Sevgilisiyle kısa süre parıltılı bir hayat süren şifre müdürü, sevgilisinin Türkiye aleyhine casusluk yaptığını öğrenince yaşadıklarını nefesine yediremez ve Naran'ı öldürür. Bundan sonra sefil bir hayat yaşamaya başlar. Naran'ın casusluğa meyletmesi ise misyoner mektebinde okumasına ve kozmopolit bir terbiye

¹³⁶ Ethem İzzet Benice, *Gözyaşları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932. (Alıntılar bu baskıdandır.)

görmesine bağlanmıştır.

Mehmet Celal, *Leman* (1910)¹³⁷ romanında alafranga hayat yaşayan bir konağın hizmetçisinden “Yüzü, çiçekten bozulmuş, ön dişleri sunî olarak takılmış, şu evin emektârı olmuş Maryanko Dudu namında altmışlık bir Rum karısı” (s. 23) şeklinde olumsuz bir bakış açısıyla söz eder.¹³⁸ Konak çeşitli felâketlere sürüklenirken ihtiyar hizmetçinin yaşananlara karşı kayıtsız olduğu yazar tarafından özellikle vurgulanır. Aynı şekilde konakta yaşanan gayrimeşru ilişkileri de görmezden gelen Maryanko, bu yönüyle de tipik azınlık hizmetçilerdendir.

Konağın hizmetçilerinden biri de Eleni’dir. Bu genç ve güzel hizmetçi, konak sakinlerinden Leman’ın lezbiyen ilişkide kullandığı bir kişidir:

“Bir zamandan beri, Eleni’nin beyaz çehresi, iri kestane rengindeki gözleri, karanfil dudakları, elhasıl bütüin hey’et-i mecmuası, Leman’a pek ihtiras-perver, pek iştiha-âver görünüyordu. Füsunsaz’ın yerine Eleni’yi kâim etmek fikri onu üzdükçe üzüyordu.” (s.146)

Genç hizmetçinin Leman’ın kendisiyle kurduğu bu ilişkiden bir şikâyeti olduğu görülmez.¹³⁹ Konağın diğer hizmetçisi Maryanko Dudu’ya kıyasla Eleni’nin konak halkına daha merhametle baktığı söylenebilir.

Mehmet Celal’in *Kuşdili’nde* (1910)¹⁴⁰ romanındaki Eftimya, Nurhayat’ın zaman zaman uğradığı bir kişidir. Ailenin eski arabacısının eşi olan Eftimya, Nurhayat’ın çeşitli sırlarını paşlaştığı bir dosttur. Nurhayat, rakibi Rozali’yle buluşmak için onun evini kullanır. Fakir Eftimya’nın evi bir cinayete sahne olur.

Mehmet Rauf’un *Genç Kız Kalbi* (1911)¹⁴¹ adlı romanında ismi verilmeden bir Rum hizmetçiden söz edilir. Türkçeyi pek az bildiği vurgulanmış bunun dışında herhangi bir özelliğinden söz edilmemiştir. Evin beyi bu hizmetçiyle yarım yamalak bir Rumcayla konuşur.

¹³⁷ Mehmet Celal, *Leman*, Meşrutiyet Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1326. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³⁸ “Dudu” ünvanı genellikle Ermeniler için kullanılırken burada bir Rum kadın için kullanılmıştır.

¹³⁹ Bu tür ilişkilerde yalnız azınlık mensubu hizmetçiler kullanıldığı söylenemez. Burhan Cahit’in özellikle hizmetçilerin istismarını işlediği *Hizmetçi Buhranı* adlı romanında genç güzel hizmetçi Şadan’ın bu tür ilişkileri bile bile başka çaresi olmadığı için bir konakta çalıştığı görülür. Şadan karakteri ile ilgili bilgi için bkz. Hatice Çimen, *Burhan Cahit Morkaya’nın Romanlarında Kadın Tipleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

¹⁴⁰ Mehmet Celal, *Kuşdili’nde*, Meşrutiyet Matbaası, İstanbul, 1910. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁴¹ Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Halk Kitaphanesi, İstanbul, 1341.

Hüseyin Rahmi'nin *Şıvsevdî* romanında Matmazel Eleni, Meftun Bey'in evindeki hizmetçi Rum kızıdır. “(...)Evvelce bir iki Frenk kapısında oturmuş olduğundan biraz Fransızca öğrenmiş, sofrta tertibine ve sair alafranga hizmetlere azıcık eli yatmış” (s. 97-98) bir kızıdır. Biraz Fransızca bilmesi sebebiyle Meftun tarafından kardeşi Lebibe'nin Fransızca öğretmenliğiyle görevlendirilir. Evde olup biten her şeyi bilen Eleni, işine geldiğinde bildiklerini sır gibi saklar işine geldiğinde de ustalıklı dıŖa vurur. Meftun evde yemeğin alafranga usulde yenmesini ister. Evdeki kadınlar bu şekilde yemekte zorlandıkları için zaman zaman gizlice yer sofrası kurarlar. Bu da hizmetçilere az iş çıkardığından Eleni bunu evin beyine söylemez ama Meftun'un kardeşi Lebibe ile sevgilisi arasındaki mektuplaşmayı bir fırsatını bulunca yarım Türkçesiyle Meftuna anlatır. Meftun daha sonra da kardeşiyle sevgilisinin mektuplarını okumak için Eleni'yi kullanır. Çünkü “Böyle işleri başarmaya Eleni'nin fitratı pek müsaittir(r). Âşıktan maşukaya tahrirî, şifahî haber getirip götürmek, sanki Rum kızı böyle vesâtetler için yaratılmıştı(r).” (s. 274) Eleni, bu iki kişi arasındaki mektup taşıyıcılığı Zarafet'ten bir kurnazlıkla devralır. Bu örnekte de görülmektedir ki çöpçatanlık gibi adi işler sadece Rum milletine has değildir. Eleni'nin sahip olduğu bu olumsuz özellik milletinden kaynaklanmaz.

Aynı zamanda evin küçük beyiyle de münasebeti olan Eleni, gençliği ve güzelliği sebebiyle evin evli kadınları tarafından da kıskanılır. Bu sebeple evde düzenlenen baloda hiçbiri Eleni'nin kocasına eşlik etmesini istemez. Yazarın *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivac* (1912)¹⁴² romanında Anesto, İrfan Bey'in evindeki hizmetçilerden biridir. Rum milletinden olduğu belirtilmiştir.

Halide Edib'in *Handan* (1912)¹⁴³ romanında da Handan'ın evinde Eleni adında bir hizmetçi istihdam edilmektedir. Halide Edib'in diğer romanlarında olduğu gibi *Handan*'da da Rum hizmetçinin olay örgüsünde çok fazla yeri yoktur. İdealize edilmiş bir karakter olan Handan'ın yanında çalışan Rum hizmetçiye, modernitenin bir göstergesi olarak bilinçli bir şekilde yer verildiğini söylemek doğru olmaz. Eleni, bazı romanlardaki memleket meselelerine duysız, sözde Batılı konaklarda çalışan hizmetçilerden de değildir. Buradaki Rum hizmetçi istihdamı, sadece geleneğin bir

¹⁴² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivac*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1328.

¹⁴³ Halide Edib Adıvar, *Handan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329.

yansımasıdır denebilir. *Yeni Turan* (1913)¹⁴⁴ romanında Hamdi Paşa'nın evinde Eleni adında bir Rum hizmetçi bulunmaktadır. Bu hizmetçiye olay örgüsünde fazla yer verilmemiştir. Aynı evde Mari adında bir hizmetçi daha bulunmaktadır.

Halide Edib, *Yeni Turan*'da azınlıklara kişi olarak yer vermemekle beraber Türkiye'nin o gün içinde bulunduğu durum sebebiyle ülkemizde yaşayan azınlıklarla ilgili bazı değerlendirmeler yapmıştır. Romanın konusunu oluşturan Yeni Osmanlı Partisi ile Yeni Turan Partisi'nin fikrî tartışma ve çatışmalarında azınlıklarla ilgili farklı iki yaklaşım ortaya çıkar. Yeni Turan Partisi'nin önderi Oğuz, bir konuşmasında Türkiye'de yaşayan herkesi bir ve beraber görmek istediğini belirtir:

“(...)Zannetmeyiniz ki ben ben bu yola yalnız Turan'ın çocuklarını, Türk kardeşlerimi çağırıyorum. Hayır, hepsini, Türkiye'nin bütün çocuklarını, bu toprakta, ülkede mazisini, hayatını, ecdadını ve tarihini saklayan bütün Türkiye çocuklarını, Kürtleri, Arapları Ermenileri, Rumları, hepsini çağırıyorum ve hepsi için bu yolun bugün selamet yolu olduğunu iddia ediyorum.” (s. 33)

Yeni Turancılar adem-i merkezîyetle Türkiye'deki unsurların birbirine daha sıkı bağlanmasının mümkün olacağını savunurlar. Bu konuda da Amerika'yı örnek gösterirler. Ancak bunu yaparken hep şimdiye kadar Türk unsurunun ezildiğini vurgulayıp bundan sonra Türk unsurunun öne çıkması gerektiğini savunurlar. Yeni Turan'ın karşısındaki Hamdi Paşa ise aynı örnekle daha güçlü bir propaganda yaparak Yeni Turancıların çelişkilerini ortaya koyar. Amerika'yı oluşturan İngiliz, İtalyan, İspanyol ve diğer ulusların hiçbirinin öne çıkmadığını, ne Anglo- Sakson ne Latin olan, tamamen farkların yok olduğu bir Amerikan ulusunun ortaya çıktığına temas eder. Hamdi Paşa, mensubiyetini Osmanlı olarak açıklarken Yeni Turancılar Türklüklerini gururla ifade ederler. Bunun başka milletleri hor görmek olmadığını belirtme ihtiyacı duyarlar. Unsurların ayrılmasının sebebinin medenileşen dünyanın hızına yetişememekte ararlar. Yeni Turancıların bakanlar kurulu da Türk, Ermeni, Slav, Rum, Arap gibi değişik unsurlardan oluşturulmuştur. Ahmet Midhat'la başlayan (Ömer Seyfettin'in *Ashab-ı Kehfimiz* hikâyesindeki “Osmanlı Kaynaştırma Kulübü” gibi) Osmanlı unsurlarının bir arada tutma çabaları, Halide Edib'de de görülmektedir. İnci Enginün yazarlarımızın bu çabalarıyla ilgili olarak “*Bu devrin en önemli problemi imparatorluğu*

¹⁴⁴ Halide Edib Adivar, *Yeni Turan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329-1913. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yıkılmaktan kurtarmak, çağdaş medenî ülkeler seviyesine çıkarmaktır. Sanat eserleri, fikrin emrine verilmiş gibidir.”¹⁴⁵ şeklinde bir değerlendirme yapar. Fakat Halide Edib’in son dönemlerde daha farklı düşündüğü söylenebilir.¹⁴⁶

Ömer Seyfettin’in *Efruz Bey* (1919)¹⁴⁷ romanında Efruz Bey (Ahmet Bey)’in hizmetçisi Despina, “(...)Şeytan, maskara, güzel bir Rum kızı” (s. 44) dır. Ahmet Bey’in Efruz Bey’e dönüşmesinden sonra Despina da evin gözdesi haline gelir. Evin Bolulu aşçısıyla “*fingirdeyen*” hizmetçi kız, evin hanımı tarafından kovulmak üzereyken Efruz Bey tarafından maaşına bir lira zam yapılarak ödüllendirilip terfi ettirilir. Onun böylesine değer kazanmasında bir Batılı oluşunun önemli rolü olmuştur. Eve gelecek erkek misafirlerin huzuruna Despina’dan başkasının çıkmasına izin verilmez.

Sokaklarda “hürriyet” naraları atılır. Bu harekât sırasında Despina’nın hürriyet anlayışı alaycı bir biçimde sunulur. Despina, hürriyetin anlamını “(...)Sizin hanımlar da bizim gibi olacak artık.” (s. 44) sözleriyle Bolulu aşçıya açıklar. Azınlıkların hürriyet kortejine katılımı da yine alaycı bir dille anlatılır:

“(...)Birkaç dakika içinde bütün Galata’da dükkânlar kapandı. ‘Patrida’ları olan Türkiye’yi ateşinden yanacak derecede şiddetli bir muhabbetle seven sevgili sadık ‘yerli Yunanlı’ kardeşçiklerimiz de hemen Jöntürk’ün alayına katıldılar. Yahudiler Balat’tan ayrı bir alay yapmış koşuyorlar, hürriyet nümayişine yetişmek istiyorlardı.” (s. 40)

Refik Halit’in *İstanbul’un Bir Yüzü* adlı romanında İshak Bey’in konağındaki Rum hizmetçiler, ihtidaya davet amacıyla İshak Bey tarafından istismar edilir. Ziya Bey’in konağında çalışanlar, hizmetçilere ve uşaklara varana kadar hep Rum ve Ermeni’dir. Bir eski devir konağı olarak bu konak da yüzünü Batı’ya çevirenlerdendir. Yazar, bu konudaki eleştirisini Ziya Bey’in ölümü vesilesiyle ortaya koyar. Bir gün konağın alt katında “*mandolinler, kemanlar, piyanolar çalınıp Beyoğlu döküntüleri zevk ederken zavallı Ziya Bey bu bir sürü kayıtsız, Hıristiyanlar ortasında ve pişmanlık,*

¹⁴⁵ Enginün, *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 21.

¹⁴⁶ *Kerim Usta’nın Oğlu* romanında Kasım Derman’ın tıbbiyede okuduğu sırada öğrenciler arasında tartışılan konulardan bir ırkçılıktır. Kasım Derman, bu tartışmada ilginç bir duruma dikkati çeker. Tıbbiyedeki azınlık ırkçılarının bir kaçının büyük babasının Ermeni ve Rum olduğu yine bu kişiler tarafından dile getirilir.

¹⁴⁷ *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 4*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999. (Alıntılar bu baskıdandır.)

şikâyet içinde yapyalnız hayata veda eder.” (s. 102) Konak, ecnebiler tarafından zaptedilmiş, konak sahibi ise bu yabancı âlemden dramatik bir biçimde göçmüştür. Yazarın yukarıdaki sözleri “cumbadan rumbaya” geçişin bir başka şekilde ifadesi gibidir.

Hizmet ettiği yalıda çeşitli entrikalara karışan hizmetçilerden biri de Ercüment Ekrem’in *Sabir Efendi’nin Gelini* (1922)¹⁴⁸ adlı romanında yer alır. Türkçeyi Rum ağzıyla konuşan Sofi, *“Tombalak, esmer, sağrısı geniş, göğsü hürmetlice, kara saçlı, kara kaş ve gözlü, uzun boylu bir Rum kızı”* (s. 44-45) şeklinde tasvir edilir. Sofi, içinde yaşadığı ailenin fertleri arasında söz getirip götürmeye meraklı bir insandır. Yalıda olup biten her şey hizmetçi ve uşaklar arasında konuşulur. Sofi ise duyduğu bir olayı hemen çalışma arkadaşlarına yetiştirir. Evin küçük gelini Huriye, büyük gelin Belkıs’ı çekemediği için evdeki ahbabları ile birlikte Belkıs’a karşı çeşitli tuzaklar hazırlarlar. Bu işlerde Sofi, kötülerin yanındadır. *“Tezvîr, iftira, tecessüs, hıyânet hususunda Rum kızı”* (s. 50) yalının kötülerini için usta bir yardımcıdır. Yalının kötülerini, Belkıs’ın adını çıkarmaya uğraşırlar ancak başaramazlar. Sonunda yabancı bir erkek eliyle Belkıs’a bir aşk mektubu yazdırmaya karar verilir. Fakat bu iş için tespit edilen şahıs, ilan-ı aşk mektubunu Huriye’ye yazar. Bunu duyan Sofi, tereddütlü davranan Huriye’yi tahrik ederek adamla görüşmesini sağlar. Sofi, evin aşçısıyla cilveleşmektedir. Nişanlı olduğunu söyleyen Sofi’nin makinist nişanlısından hiç söz edilmez. Evin Anadolu aşçısı gidip yerine başka bir aşçı gelince kısa sürede onu da elde eden Rum kızı, Huriye’nin günahına şahit olması sebebiyle Huriye tarafından evden kovdurulur. Kendisinin kovulmasına Huriye’nin sebep olduğunu anlayan Sofi, giderayak bildiklerini evin erkekleri huzurunda ortaya döker.

Yazar, Sofi’nin bu olumsuz karakterini doğrudan Rum milletiyle ilişkilendirmez. Ancak Huriye, yaptığı hatadan dönerken düşüp kalktığı âşığına *“nefsinizin ihtiyaçlarını yerine getirmek için Beyoğlu var.. Oradaki medeni aileler, bizim hizmetçi Sofi gibi kızlar, kadınlar size her türlü huzûzâtı bol bol verirler. Biz Türk kadınlarına dokunmayın..”* (s. 124) şeklinde sözler söyler. Bu sözler yazarın görüşleri olarak yorumlanabilir.

¹⁴⁸ Ercüment Ekrem Talu, *Sabir Efendi’nin Gelini*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1922. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yakup Kadri'nin *Kıralık Konak* (1922)¹⁴⁹ romanında Naim Efendi'nin hizmetçisi, Marika adında bir Rum'dur.

Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* (1923)¹⁵⁰ romanında karakter özellikleri verilmeyen Katina, Peyami'nin hizmetçisidir.

Müfide Ferid'in *Pervaneler* romanının aslı kişisi Doktor Burhan, Avrupa'da okumuş ve bir Fransız kızıyla evlenmiştir. Türkiye'de yaşadığı yıllarda da Avrupai hayat tarzından taviz vermez. Evinde Marika adında bir hizmetçisi vardır. Marika ev sahibine sadık bir hizmetçidir. Hizmetinde bir kusur görülmez. Ancak özellikle eğitimde milliyetçi bir anlayışa sahip olan Burhan'ın evinde bir gayrimüslim hizmetçiyi istihdam etmesi bir çelişki gibi görülebilir. Burhan'daki bu çelişki, yaşadığı dönemlerden aldığı fikirlerin farklılığından ileri gelir. Yazar, Burhan için "*Rumları, Ermenileri kardeşlerimiz, İngilizleri dostlarımız telâkki eden politika devrinin tesirlerine kurban olmuştu.*" (s. 24) diyerek ondaki bu çelişkinin sebebini ortaya koymaya çalışır.

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* romanında Evdoksiya, alafranga bir köşk olan Nafi Bey'in evindeki hizmetçidir.¹⁵¹ İhtiyar hizmetçinin köşkün entrikalarına katkısı olduğu söylenemez ancak köşkte olup biteni bilmektedir. Türkçeyi Rum ağızıyla

¹⁴⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, Evkaf-ı İslâm iye Matbaası, İstanbul, 1338.

¹⁵⁰ Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Teşebbüs Matbaası, İstanbul, 1339. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁵¹ Berna Moran, bu dönem alafranga tipinde meydana gelen değişimi şöyle anlatır: "*Peyami Safa ve Yakup Kadri Karasmanoğlu'nun 1920'lerde yazdıkları romanlardaki alafranga züppe artık toplumda az rastlanan alay konusu bir adam değil, Batılılaşmış bir zümredir.*"

Kurtuluş Savaşı yıllarında geçen Sözde Kızlar'da Şişli'nin alafranga çevresine örnek olarak sunulan roman kişileri, sefaret müsteşarı merhum Nafi Bey'in ailesi ve dostlarıdır. Zamanlarını çay davetlerinde, 'aniverserler'de, 'partidöplezirler'de geçiren bu insanlar kutsal bir şey tanımazlar, Anadolu'daki savaşa karşı ilgisiz, yalnızca eğlenmek ve sevişmek için yaşarlar. Bu ailenin oğlu, alafranga züppenin en korkunç örneği, İstanbul'da Cerrahpaşa diye bir yer olduğunu bilmeyen, ama Viyana'nın bütün sokaklarını tanıyan Behiç, Felatun ve Bihruz'a hiç benzemez." (Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, s. 221) Avrupa'da okumuş, yerli değerleri küçümseyen, genelde gayrimüslim ya da yabancılarla toplumsal ve ticarî ilişkiler geliştiren alafranga tiplerin bir örneği de Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" hikâyesindeki Kenan Bey'dir. Yazar, bu zatın şahsında alafranga tipin özelliklerini şu şekilde ortaya koyar: "*(...)Ecnebi ve Levanten mahfillerinde, taassup ve hayvanlık denilen Türklükten nefretiyle, Türklüğe yani medeniyetsizliğe karşı olan garazıyla, Avrupa muâşeret kaidelerindeki vukuf ve maharetiyle, nazikliğiyle şen ve şuhluğu ile meşhurdu. Tahsilini Paris'te bitirmişti. On, on bir sene evvel memleketine dönünce –her Paris'ten gelen gibi o da- dolgun bir maaşla İzmir'e gitmiş, orada âşık olduğu güzel bir İtalyan kızıyla izdivaç etmişti.*" (Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Hikâyeler I*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 166.) Yazarın "Boykotaj Düşmanı" adlı hikâyesinde kendini 'Neobizantin' olarak gören, Türkçe konuşmasına rağmen damarlarındaki kanın Rum kanı olduğunu düşünen gazeteci Mahmut Yesri ise alafranga olmaktan çok ihanet içindeki bir tiptir.

konuşan Evdoksiya, alafranga konağın Rum hizmetçisi olarak fon karakteri durumundadır. *Canan* (1925)¹⁵² romanında Canan'ın hizmetçisi, Eleni adında güzel bir Rum kızıdır. Eleni güzelliğiyle Canan'ın kocası Lami'ye yalır fakat Lami ona yüz vermez. Bu romandaki Eleni, Ahmet Midhat ve Hüseyin Rahmi'nin romanlarında gördüğümüz hizmetçi tipidir. Evin hanımı kocasını başka erkeklerle aldatır. Hizmetçi bu sırta vâkıftır ama hanımının sırrını ifşa etmez. Beyler durumdan şüphelenirse hizmetçiye para vererek konuşurmaya çalışırlar. Eleni de Lami tarafından ödüllendirilerek konuşurmaya çalışılmış fakat Canan buna fırsat vermemiştir. Eleni, ahbap olmak için para veren Lami'yi yanlış anlamış, parayı aldıktan sonra Lami'ye yanağını uzatmıştır. Birçok romandaki azınlık hizmetçiler gibi o da evin beyi tarafından kullanılmaya müsaittir. Eleni, kaldığı her evde hanımların kocalarını aldattığını gördüğünden Canan'a sır saklamada uzmanlaştığını ifade eder.

Hüseyin Rahmi'nin *Kokotlar Mektebi* (1928)¹⁵³ romanındaki Rum Kapıcı, Tophane, Marangoz Sokağı'ndaki Diamandi apartmanının kapıcısıdır.

Burhan Cahit, *Hizmetçi Buhranı* (1928)¹⁵⁴ adlı romanında Viktorya'nın romanın aslı kişisi, hizmetçi Şadan'ın çalıştığı Beyoğlu'nda zengin ve kibar bir ailenin apartmanında hizmetçilik yapan yaşlı Kalyopi'nin buradaki görevi sofraya işlerine bakmaktır. Çalıştığı yerde ve diğer apartmanlardaki entrikalardan her hizmetçi gibi onun da haberi vardır ancak yerli hizmetçiler bu entrikalarda daha faal görünürken Kalyopi geri planda kalır.

Mehmet Rauf'un *Halâs* romanında Kalyopi adında bir ilginç karakter vardır. Kalyopi'nin olay örgüsünde pek fazla yeri yoktur. Ancak romandaki yeri itibarıyla anlamlıdır. Kalyopi adlı bu Rum, İstanbul'da, padişah yanlısı Saim Remzi Bey'in evinde hizmetçidir. Romancı bu vesileyle okuyucuya padişah yanlılarının da işgalcilere göz yumduğu mesajını vermek istemiştir. Çünkü Saim Remzi Bey, “(...)İstanbul'da çalışan ve işgören Hürriyet ve İtilâfin en kodamanlarından ve İngilizlerin en samimi dostlarından biridir.” (s. 174) İzmir'in işgalinin duyulmasına rağmen gramofon sadaları yükselen bu alafranga evi, yazar “daha iyi canlandırabilmek için bilahere yüz ellilikler

¹⁵² Peyami Safa, *Canan*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.

¹⁵³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kokotlar Mektebi*, Kitâphâne-i Hilmi, İstanbul, 1928. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁵⁴ Burhan Cahit Morkaya, *Hizmetçi Buhranı*, Hamîd Matbaası, İstanbul, 1928. (Alıntılar bu baskıdandır.)

listesine dahil edilerek sürgüne gönderilen Refi Cevat, Ali Kemal, Refik Halit gibi şahısları da Saim Remzi Bey'in dostları olarak gösterir."¹⁵⁵

Hüseyin Rahmi'nin *Namuslu Kokotlar* (1929)¹⁵⁶ romanında Şehnaz'ın hizmetçisi Kolombina adında biridir.¹⁵⁷

Burhan Cahit'in *Aşk Politikası* adlı romanında modern bir evde çalışan Kalyopi adında bir hizmetçiden söz edilir.

Reşat Nuri'nin *Kızılıcak Dalları* (1932)¹⁵⁸ romanında konakta orta hizmetçisi Eleni'nin pencerenin önünden geçen askerlere fındık fıstık attığından söz edilir.

Aka Gündüz'ün Nemide Ali'yle birlikte yazdığı *Üç Kızın Hikâyesi* (1933)¹⁵⁹ adlı eserde Ali Bey, ev simsarlığı yapan bir Rum'a kiralık ev için başvurur. Ev için bir de hizmetçi istenir. Simsar, hizmetçi olarak da baldızı Evdoksiya'yı önerir. Yazarın *Ben Öldürmedim Kokain* (1933)¹⁶⁰ adlı romanında Marika, Ali Bey'in aşağı hizmetçisidir. Ali Bey'in iş düzeni bozulunca zaman zaman Marika'nın aylığını veremediği olur. Ancak hizmetçi ile aile arasında herhangi bir geçimsizlik yaşanmaz. Sadık hizmetçi bazen ailenin içki sofrasına bile konuk olur. Karısı, Ali Bey'i aldatmaktadır. Marika'nın evin hanımıyla sırdaşlık edip etmediği romanda belirtilmemiştir. Ancak Ali Bey, karısının kendisini aldattığını öğrenince karısı, karısının âşığı ve Marika'yı uyku ilacıyla uyuttuktan sonra evi ateşe verir. Marika bu yangında can verir.

Mahmut Yesari'nin *Aşk Yarışı* (1934)¹⁶¹nda bir apartmandaki dairelerden birinde hizmetçi olan Marika adında bir kadından söz edilir. Marika, âşığını apartmana getirdiği için apartman sakinleri tarafından eleştirilir.

Ercüment Ekrem'in *Kodaman* (1934)¹⁶² romanındaki Kosti, Fehim Paşa konağındaki kilercidir. Bir paşa konağında güvenilip kilercilik verilmesi konağın modern yüzünden mi yoksa Kosti'nin güvenilirliğinden mi kaynaklandığı romanda vurgulanmamıştır.

¹⁵⁵ Kerman Zeynep, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 157.

¹⁵⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Namuslu Kokotlar*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1973. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁵⁷ Halide Edib'in *Sevda Sokağı Komedyası*'ndaki doktorun hizmetçisi de Eleni adında bir Rum'dur.

¹⁵⁸ Reşat Nuri Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1932. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁵⁹ Nemide Ali- Aka Gündüz, *Üç Kızın Hikâyesi*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.

¹⁶⁰ Aka Gündüz, *Ben Öldürmedim Kokain*, Semih Lütfi- Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.

¹⁶¹ Mahmut Yesari, *Aşk Yarışı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁶² Ercüment Ekrem Talu, *Kodaman*, Semih Lütfi Matbaası, İstanbul, 1934. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Halide Edib'in *Sinekli Bakkal* (1936)¹⁶³ adlı romanında Osman (Peregrini)'ın aşçısı Eleni, Rum'dur. Eleni, ihtiyar bir kadındır. Osman, Rabia'yla evlenince Eleni'yi tekrar hizmetine alır. Rabia, yabancı aşçılara alışkın değildir. Eleni'nin de yüzünün, gözünün biraz kıllı olması önce Rabia'yı tiksindirir. Fakat sonra ona alışır. Rabia da tıpkı *Seviye Talip*'teki Macide gibi geleneksel değerlerle yetişmiş bir Türk kadını olduğu için yabancı bir hizmetçiye alışmakta güçlük çeker. Rabia'nın, Eleni'nin milliyetiyle ilgili herhangi bir önyargısı yoktur.

Peyami Safa'nın *Cumba'dan Rumba'ya* (1936)¹⁶⁴ romanında alafranga Tahsin'in evinde Kalyopi adında bir hizmetçi bulunmaktadır.

Refik Ahmet Sevengil, *Çıplaklar* romanında adını vermediği bir Rum kadını yine Türk İstanbul'da yaşamayan Sevim'e hizmetçi olarak tayin eder. Yazar, Rum hizmetçinin "*Sevimin kocası evde yokken yabancı bir genç erkekle gelmesini yadırgamamış*" (s. 329) olmasını özellikle belirtir. Sevim'in yanında olan erkek, Doktor Çetiner'dir. Rum hizmetçi, Sevim'in bir yabancı erkekle eve gelmesine şaşırmasa da fakat zaman ilerledikçe bu iki kişinin "*biri erkek, biri kadın değilmiş gibi uslu ve hareketsiz*" (s. 341) oturmaları onu şaşırtır. Buradaki hizmetçi de çoğu romanda olduğu gibi evde cereyan eden gayrimeşru ilişkilerin tanığı ve ev hanımının sırdaşıdır.

Reşat Nuri'nin *Eski Hastalık* (1938)¹⁶⁵ adlı romanında Babaefendi takma adlı Giritli bir Rum vardır. Yusuf ile Züleyha'nın seyahat ettiği vapurda ölen doktorun mirası olan elbiseler, bu fakir, ihtiyar Rum'a verilir. Babaefendi bu hediyelerin karşılığında Yusuf ve Züleyha'ya minnet duyarak onların yanında kalır. Memleketinde hali vakti yerinde olan Babaefendi, oğlu ölünce sokakta kalır. Şakacı bir insan olan bu Rum da Türkçeyi Rum ağızıyla konuşmaktadır. İçinde bulunduğu yoksulluktan mustarip olmaz, kendi durumuyla alay eder. Sevimliliği ve şakacılığı Züleyha'nın ona karışı sevecen davranmasını sağlar. *Eski Hastalık* romanında da Türkiye'deki Batı kültürüne yakınlaşmada azınlıkların rolüne satır aralarında dikkat çekilmiştir. Kolejde okuyan, bu sebeple "*Türkün değerlerini fark edemeyen*"¹⁶⁶ roman kahramanı Züleyha, denize mahallenin yetişkin Rum ve Ermeni kızlarıyla gider. Yazar, o devirde yine Ermeni ve

¹⁶³ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1936.

¹⁶⁴ Peyami Safa, (Server Bedi), *Cumba'dan Rumba'ya*, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1936.

¹⁶⁵ Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.

¹⁶⁶ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 242.

Rum kızlarının yabancı subaylarla kucak kucağa eğlenmelerinden bahseder. Ancak bunun Müslüman toplumda yarattığı ahlâkî çözümlenin üzerinde durmaz. Yazar, bu romanda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çıkan anlaşmazlıklara da temas etmiştir. Yusuf ile Züleyha'nın yolculuk ettiği vapurdaki Halil, vaktiyle Midilli'deki Yere nahiyesinde üç Rum'la kavga edip birini bıçakla yaralar. Bu olaydan sonra nahiyesini terk ederek Ayvalık'a kaçmak zorunda kalır. Yazar, memleket düşman eline geçtikten sonra bu olayın meydana geldiğini vurgular.

Şukufe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* (1938)¹⁶⁷ romanında “*Salonlarında ağır, muhteşem eşyaları olan, en büyük terzilerden giyinen; her akşam bara, baloya, ziyafete, kadına avuç avuç para dağıtılan*” (s. 139) bir Türk evinde dadı olarak çalışan bir şişman Rum kadından söz edilir. Dadının işini iyi yapmaması öne çıkarılmıştır. Kucağındaki çocuk on beş aylık olmasına rağmen emekleyemez. Çocuğun bakımsızlığından bu Rum dadı sorumluymuş gibi görünse de ev sahibi Namık Bey ve eşi, alafranga hayat peşinde koşarken bir yuvaya sahip olduklarını unutmuş gibidirler. Çocuğun içinde bulunduğu acınacak hal roman kahramanı Yıldız'a Tevfik Fikret'in “*Avare çocuklar; hele sizler!.. Hele sizler!..*” dizesini hatırlatır. Alafranga hayat İstanbul'da yalnız yetişkinlerin düzenini bozmakla kalmaz henüz emekleme çağındaki bir çocuğu bile etkiler. Bu sahne romanda çok geniş bir yer tutmamasına rağmen, Türk aile yapısının mahvoluşunda alafranga hayatın rolünü anlatmak için bir çocuğun masumiyetinin kullanılması sahneyi etkileyici hale gelmiştir.

Aka Gündüz'ün *Giderayak* romanının olay örgüsünde yer verilmeyen fakat daha çok adı geçen gayrimüslimler vardır. Gayrimüslimler toplumsal hayatın birer parçası olarak sunulurlar. Yazar bir yerde “*(...) Frengin olmayan ve Galata kokmayan her şey inkâr edilir ve buna tüküren kimse çıkmaz*” (s. 16) diyerek milliyetçi bakış açısını ortaya koyar. Ancak romanda çeşitli olumsuz özellikleriyle eleştirilen gayrimüslimlerin Müslümanlardan bir farkı yoktur. Bunların içinde sadece Eleni'den roman boyunca söz edilir. Meli (Melike) Hanım'ın hizmetçisi olan Eleni, güzel bir kızdır. Yazarın “*fıstık kız*” dediği Eleni, sevici olan Meli Hanım tarafından cinsel bir meta olarak kullanılır. Eleni'nin bu durumdan şikâyeti olduğu söylenemez. Zaten Eleni, aynı anda hem Meli Hanım'ı hem de Meli Hanım'ın dostu olan bazı erkekleri idare etmektedir. *Mezar*

¹⁶⁷ Şukufe Nihal Başar, *Yalnız Dönüyorum*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Kazıcılar (1939)¹⁶⁸ romanında da bir konakta çalışan Eleni'den tarafsız bir dille söz edilir.

Peride Celal'in *Yaz Yağmuru* (1940)¹⁶⁹ adlı romanında Şahende'nin "ihtiyar Rum hizmetçisi" Eleni, para karşılığında hanımının sırlarını âşıklarına anlatmaktadır. Şahende'yle ilişkisi olan Rahmi Bey, Eleni'nin kendisini çok sevdiğini söyler. Bu sevginin sebebi Rahmi Bey'in Eleni'ye bol miktarda para vermesidir. Rahmi Bey onun sır taşımada kullanılabilir bir karakter olduğunun farkındadır.

Reşat Nuri'nin *Ateş Gecesi* romanında Angeliki, Varvar Dudu'nun komşusu çamaşırcı fakir kadındır.

Yusuf Ziya'nın *Göç* (1943)¹⁷⁰ romanında aslî kişi Nihat Ahmet genç bir şair olduğu için basın dünyasından aktörlerin ve edebiyatçıların devam ettiği mekânlara girme fırsatını bulur. En çok gidilen yerlerden biri Filozof Ziya Refik'in yalısıdır. Buradaki hizmetçi Marika, güzel ve cilveli bir Rum kızıdır. Ev sahibiyle samimi ilişkisi dikkati çeker.

Refi Cevat Ulunay'ın *Enkaz Arasında* (1945)¹⁷¹ romanında Fransa'ya giden Cemalettin Paşa'nın uşağı Hristo, yazar tarafından "efendisinden birkaç gömlek fazla zeki" (s. 125) bulunur. Hristo zeki olduğu için kısa sürede Fransızca'yı öğrenmiş efendisi öğrenememiştir. Bu sebeple efendisinin tercümanlığını da Hristo yapar. Cemalettin Paşa'nın İstanbul'daki hayatı anlatılırken metresleri Anti ve Katina adlı iki Rum kızından kısaca bahsedilir. Paşa sarayın damadı olduğu için ilk metresi Anti'yle ilgili dedikoduların ortaya çıkması sarayı rahatsız eder. Bunun üzerine Paşa'nın olmadığı bir gün Anti polis tarafından katledilir. Göstermelik bir soruşturmaya rezalet örtbas edilir. Fakat Paşa bir süre sonra da Katina adında, adalı bir Rum kızına âşık olur.

Mahmut Esat'ın *Sokaktan Gelen Kadın* (1945)¹⁷² romanındaki Marika, romanın kendini beğenmiş, kaprisli aslî karakteri Selma'nın hizmetçisidir. Hanımının bir dediğini iki etmeyen Marika, Selma'nın kaprislerine sabırla katlanır. Bazen Selma'nın akıl hocası gibi davrandığı da görülür. Selma'nın "kardeş gibi sevdiği" Rum kızı, onun

¹⁶⁸ Aka Gündüz, *Mezar Kazıcılar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1939. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁶⁹ Peride Celal, *Yaz Yağmuru*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1940. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷⁰ Yusuf Ziya Ortaç, *Göç*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷¹ Refi Cevat Ulunay, *Enkaz Arasında*, Yokuş Kitabevi, İstanbul, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷² Mahmut Esat Karakurt, *Sokaktan Gelen Kadın*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945.

tek sırdaşı tek dostudur.

Halide Edib'in *Sonsuz Panayır* (1946)¹⁷³ romanında Eleni adında bir hizmetçinin de konuşmalarda adı geçer.

Peyami Safa'nın kaleme aldığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanındaki Katina, Matmazel Noraliya'nın hizmetçisidir. Altmışına yakın olan bu "ihtiyar cadaloz" aynı zamanda Matmazel Noraliya'nın gardiyanı gibidir. Hemen hemen Türkçe bilmeyen Katina, Noraliya ölünce Yunanistan'a gider.

Refik Halit'in *Bu Bizim Hayatımız* romanında gayrimüslimler, İstanbul'daki toplumsal hayatın doğal birer parçası olarak görünürler. Mazlum Sami, eski yalılarının hizmetçilerini isimleriyle hatırlar. Bir kısmı Müslüman olan hizmetçilerin birkaçı da Eleni, Katina, Amorfiya vs. Rum milletine mensuptur. Hizmetçilerin adını sıralayan Mazlum Sami'nin Müslümanlarla Rumlar arasında bir ayırım gözetmemesi dikkati çeker.¹⁷⁴

Konak, köşk, yalı gibi yerlerde istihdam edilen diğer bir grup da bahçıvanlardır. Mehmet Celal'in *Kuşdili'nde* romanındaki Perikli, Ferhat Bey'in konağında çalışan bir bahçıvan çırağıdır. Rozali ile aralarında gelişen aşk saf ve temizdir. Önceleri Rozali'yi

¹⁷³ Halide Edib Adivar, *Sonsuz Panayır*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946.

¹⁷⁴ Peyami Safa'nın *Biz İnsanlar* romanındaki hizmetçi de hizmetinde bulunduğu yalının sakinleri tarafından sevilen bir insandır fakat yazar ona aynı sempatiyle bakmaz. Sofi adındaki bu hizmetçi alafranga hayat yaşayan bir yalıda hizmetçilik yapmaktadır. Sofi'nin yalıdaki aile fertleri üzerinde de etkisi vardır. Özellikle yalının hanımının Sofi'den etkilendiği belirtilir.

İşgal altındaki İstanbul'da "mahadderatı İslâmiyenin" açık saçık kıyafetle oturup içki içmesi yasak olduğu için bir sivil görevli, yalının sakinlerinden Vedia'yı uyarır. Sofi de bu sırada Vedia'nın yanındadır. Vedia'nın erkek arkadaşı Orhan, sivil görevliye muhalefet edince karakola çağrılır. Bu sırada Sofi, İtilaf güçlerini arayıp gençleri polislerin elinden kurtarmak için bir telefon arar. Ancak Orhan ve Necati onun bu çabalarına engel olurlar. Fakat gençler karakola götürüldükten sonra Sofi, işgalci güçleri arar. Karakol amiri tarafından önce azarlanan gençler, İtilaf subaylarından telefon gelince serbest bırakılırlar. Ancak gençler için bu durum işkence görmekten daha aşağılayıcıdır.

Yalı sahipleri o kadar alafranga bir hayatı benimsemişlerdir ki ilkokuldaki çocukları bile kendilerine kabalık eden arkadaşına "eşek Türk" diyecek kadar ileri gitmiştir. Bu hakarete maruz kalan çocuğun babası da kendisine "eşek Türk" dediği için yalının sahibesini iterek kafasının yarılmasına sebep olduğundan altı ay hüküm giymiştir. "*Hangi cepheden bakılırsa bakılsın yalı, İstanbul'un kozmopolit kesimiyle ecnebi işgalcilerin bir araya gelip eğlenmelerine zemin ve imkân hazırlayan dikkat çekici bir köşedir. Bu yönüyle yalı, ilk plânda çevredeki köy halkı ile sürtüşme ve çatışma içine girer.*" (Mehmet Tekin, *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1990, s. 99.)

Sofi'nin yalı halkı üzerindeki etkisini Vedia, "*O bizim her şeyimizdir. Ona itiraz edecek vaziyette değildim.*" (s. 113) sözleriyle ifade eder. Sofi'nin, yalının sahibesi Samiye'yi yoldan çıkardığı belirtilmekle birlikte Türklere kısmen de olsa sempatisinin olduğu belirtilir. Sofi'nin İstanbul'da girip çıkmadığı yer ilişkide bulunmadığı insan yoktur. Yalıya yabancı askerlerin gelmesini sağlayan da Sofi'dir. (Peyami Safa, *Biz İnsanlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1959.)

delice seven genç bir süre sonra bıkma belirtileri gösterse de iyi bir hayat kurabilmek için elinden geleni yapmaya çalışır. Fakat bunu başaramaz. Sevgilisi Rozali'nin kötü yola düşmesine sebep olur.

Hüseyin Rahmi'ye ait olan *Son Arzu* (1922)¹⁷⁵ romanında Marika, Feyzullah Efendi'nin konağında bahçıvanlık yapan Rum Yovan'ın karısıdır. Gündelikçi olarak evlere giden Marika'nın romandaki en önemli görevi Nuriyezdan'ın sevgilisine yazdığı mektupları taşımaktadır. Bu iş Marika ve ailesi için adeta geçim kapısıdır. Çünkü gündelik işlerden aldığından çok daha fazlasını mektup taşıyıcılığından kazanır. Marika Türkçeyi yarım yamalak konuşmaktadır. Marika'nın eşi Yovan ise buruşuk, kırmızı suratlı bir adamdır. Karısıyla Nuriyezdan arasındaki ilişkiden haberdar olması sebebiyle Nuriyezdan'ın kulübelerine gelmesini bir bereket işareti olarak görür.

B. Eğlence Sektöründe Çalışanlar (pansiyon, otel, meyhane vs.)

Eğlence sektörü çalışanları olarak romanlara yansıyanlar, daha çok meyhaneciler ya da bu yerlerde garsonluk yapanlardır. Bu insanlar romanlarda aslı kişi olarak yer almadıkları gibi karakterleri, yaşantıları hakkında da ayrıntı verilmez. Ya iyi içkilerinin olduğundan bir cümleyle söz edilir ya da romanın herhangi bir kahramanının bir konuşmasında adları geçer. Pansiyonları veya benzer yerleri işletenlerin de hem hizmetlerinin kalitesizliği bakımından hem de müşteriye karşı davranışları bakımından bakkallardan farkı yoktur.

Ahmet Midhat, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* (1874)¹⁷⁶ adlı romanında Pavli'nin meyhanesi diye bir yerden söz eder. Meyhane ve sahibi hakkında ayrıntı verilmez. Yine *Hüseyin Fellah* romanında İstanbul'da meyhanecilik yapan Apostol adında bir kişiden de karakteri hakkında ayrıntı vermeden söz edilmiştir.

Mehmet Celal'in *Bir Kadının Hayatı* (1894)¹⁷⁷ adlı romanında da meyhaneciler Rum milletindedir. Vasilaki, romanda adı anılan meyhanecilerdendir. Meyhaneler pis ve izbe yerler olarak dikkati çekerler. Bitirimlerin buluşma yeri buralardır. İçkinin yanında genellikle uyuşturucu da bu mekânlardan temin edilir.

¹⁷⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Son Arzu*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1338.

¹⁷⁶ Ahmet Midhat, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, (1. baskı 1874), haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁷⁷ Mehmet Celal, *Bir Kadının Hayatı*, Mürüvvet Tefrikası, İstanbul, 1308. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Ahmet Midhat, *Gönüllü* romanında bakkal ve meyhaneci Mihaliki’de yine sadece sözü edilen meyhaneci karakterler arasındadır.

Mehmet Celal’in *Kuşdili’nde* romanındaki Dimitri, Kadıköy’de gazinoculuk yapan bir Rum’dur. Dimitri, Refet’in Rozali’ye Rumca mektup yazdığını kişidir. Refet, onu evine çağırarak bu işi yaptırır. Dimitri de Rozali’ye musallat olanlar arasındadır. Fakat Rozali, Refet’le birlikte olduğu sırada ona yüz vermez. Her türlü entrikanın içinde yer alabilecek bir karakter olarak dikkati çeker.

Refik Halit Karay’ın *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında Balıkpazarı’nda Kefalonyalı Yani’nin lokantasından söz edilir. Yani, çok nefis balık kızartmakla ünlenmiş bir aşçıdır. Yazar da bu ünü dolayısıyla onun adını zikreder.

Hüseyin Rahmi’nin *Ben Deli miyim?* (1925)¹⁷⁸ romanında Barba adında bir Rum meyhaneci, kısa bir vaka parçasında yer alır. Barba, olumsuz bir bakış açısıyla sunulur. Karısı Despina, onu aldatmaktadır. Barba, karısının kendisini aldattığından haberdardır. Yazar, bu kısa vakayla Barba gibilerin aile ilişkilerinin çarpıklığına dikkati çeker. Aynı zamanda Barba, burada aşağılanan bir karakterdir. *Tutuşmuş Gönüller’in* (1926)¹⁷⁹ meyhanecisinin adı da Barba’dır. *Kokotlar Mektebi’*inde Galata’da meyhanecilik yapan Tekkulak Yorgi adında bir Rum’dan söz edilir. “Öküz kadar koca başlı, iri gövdeli bir Rum, fakat hakikaten kulağı tek mi çift mi belli değil.. Mebzûl kıvrıkcık saçlarını başını bir tarafına yatırarak taramış bu nâkıs uzvun deliği üzerine perde çekmiş.” (s. 446-447) Yorgi’nin fizikî görünüşü olumsuz sıfatlarla tasvir edilmesine rağmen birahanesi, pisliğiyle ön plana çıkarılan mekânların aksine temizliğiyle dikkati çeker.¹⁸⁰

Barba Mihali, ise *Namuslu Kokotlar* romanındaki meyhanecidir. Sirkeci’nin en berbat meyhanelerinden biri olan Barba Mihali’nin meyhanesi pisliğiyle dikkati çeker. Meyhanede bir kedi ile bir köpek vardır. Müşterilerden Hurrem Lütfü, hırsızlıkları

¹⁷⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Ben Deli miyim?*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1341. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Tutuşmuş Gönüller*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1926. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁸⁰ Galata semti içki ve fuhuş âlemlerinin odağı gibidir. Bu âlemlerin semtteki aktörleri genellikle Ermeniler ve Rumlardır. Semtin bu durumu hem İstanbul’un Müslüman halkı hem de yönetimi tarafından çeşitli önlemler almayı gerektirir. Ahmet Rasim, gençlerin sözü edilen konulardaki ilk tecrübelerini Galata’da yaşadığını söyler. Devam ettiği yıllarda Darüşşafaka mektebi öğrencilerinin Galata’ya geçmesinin yasaklandığını belirtir. İzin günü Galata’ya giden bir arkadaşının okuldan atılmanın eşğine geldiğini söyler. (Bkz. Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul’da Hovardalık ‘Fuş-i Atik’*, Arba Yayınları, İstanbul, 1992, s. 8).

sebebiyle Mihali'ye bu hayvanların Atina'da mı eğitildiğini sorar. Bu soru karşısında Mihali'nin verdiği cevap ilginçtir: “*Yok. Atina'da göndermedim. Burada sizin Birinci Mektepte öğrendiler.*” (s. 211) Mihali bununla da yetinmez, hakaretlerine devam eder. İşret ve fuhuşta artık Türkiye'nin Batı'yı geçtiğini anlatmak için Hurrem Lütfü'ye, “*(...)Burada pis ise Müslüman meyhanede git.. Simdi Türkler daha güzel yapıyorlar. Hem bu is, hem başka isler...*” (s. 212) der. Bunun üzerine Hurrem Lütfü hesabı vermeden uzaklaşır. Mihali, onu müşterilere şikâyet eder. Müşteriler, Hurrem Lütfü'nün parayı sonra verebileceğini söylerler. Ancak Mihali, sonra da Hurrem Lütfü'nün beş yiyip üç yediğini söyleyerek hırsızlık yapacağını belirtir. Mihali'nin bu tavrı romanda anlatılan ana konuyla da ilgilidir. Çünkü önceki yıllarda fuhuş ve eğlence âleminin aktörleri genellikle azınlıklardır. Fakat *Namuslu Kokotlar*'ın iki kokotu Perran ve Şehnaz Türk'tür. Yazar toplumdaki bu çözülmeyi Barba Mihali'nin yukarıdaki birkaç cümlesiyle ifade etmiştir.¹⁸¹ Ahmet Midhat'ın bu tür işleri gayrimüslimlere yüklediği görülür. *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Agavni, *Karnaval*'daki Benli Helena'nın yerini Hüseyin Rahmi'nin *Namuslu Kokotlar* romanında Türk karakterler almıştır. “Kokot” kelimesi bu dönemlerde şık, sosyete Rumlar için kullanılan olumlu bir sıfattır. Kelime olumsuz anlamını sonradan kazanmıştır. Yazarın “namuslu kokotlar” dediği Perran ve Şehnaz ise Türk'tür. Rumlar için kullanılan bir sıfatın Türkleri kapsayacak şekilde kullanılması Türk kadınının artık Rumlaşmaya başladığına işaretettir.

Burhan Cahit, çoğu romanındaki Rumlara karşı olan olumsuz tavrını *Aşk Politikası*'nda da gösterir. Bir Rum garsondan “*(...)garson eskisi pişkin Rum*” (s. 73) şeklinde söz ederek onu aşağılar.

¹⁸¹ Ahmet Rasim, “fuhş-i cedid” olarak nitelediği Galata ve Beyoğlu menşeli bu hovardalık ve fuhuş âleminin bütün İstanbul'a yayıldığını belirterek bu yayılmanın toplumsal, siyasi ve kültürel temellerini ortaya koyar:

“*O zamanda birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan bu rezillik yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açıyordu. Yeni fuhuş bu tarihten itibaren:*

- Açıl kilit, açıl!

*Oynamaya başladı. Koltuklar açıldı, çoğaldı. Galata, Beyoğlu, Şişli, Feriköy, Tatavla, Kadıköy, Samatya ile Adaların, Boğaziçi'nin birçok yerlerine saldırarak dallı budaklı bir şekil aldı. Özellikle İslâm terbiyesini zedeledi. Ondandır birbiri ardından gelen kötülükleriyle ne mal olduğu anlaşıldı. İnancına göre 'Fuhş-ı cedid'e şehrin her tarafında, birer ikişer ortam hazırlandı. I. Dünya Savaşı onu seferber haline koydu. Bu büyük altüst oluş sırasında ki Avrupa'dan aldığımız her teori, her ilke gibi Emancipation (özgürleşme) teorisi de İslâm terbiye kurallarını kapatarak aile bağları, sayısı, kollamaları gevşedi. Zaruret, sefalet, açlık, kimsesizlik dertleri arttıkça bu dert, dört tarafa saldırdı. Birkaç sene içinde bir 'görenek' olup kaldı.” (Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık 'Fuhş-i Atik'*, ss. 239-240.)*

Ethem İzzet'in *Gözyaşları* romanının aslı karakteri Ruhi kendini içkiye verince soluğu meyhaneci İstavri'nin mekânında alır. Bir süre içtikten sonra zilzurna sarhoş olan Ruhi'nin dağıldığını gören İstavri, ona içki vermek istemez. Kısa süren bir tartışmadan sonra ikna olur ve servise devam eder. Bir başka meyhaneci İspiro, daha farklı bir karakterdedir. Müşterinin parası yoksa içki vermez. Parayı görürse hizmette kusur etmez. İspiro, müşterilerine esrar da temin eden meyhanecilerdendir.

Hüseyin Rahmi'nin *Deli Filozof* (1932)¹⁸² romanında meyhaneci Mihalakapulo'nun bir konuşmada adı geçer. Tanınmış bir pastahanede garsonluk yapan Rum genci, Deli Filozof'a yardım ederek İclal'in izini bulmasına sağlar. Bu tür işler azınlık mensupları tarafından genellikle bahşiş karşılığı yapılır. Hatta iş yapılmadan önce sıkı bir pazarlık yaşanır. Rum genci de bu iş karşılığında bahşişini alır. Ancak bu karakter bahşiş alabilmek için sırnaşık bir görüntü arz etmez. Türkçeyi Rum aksanıyla konuşur.

Yazarın *Utanmaz Adam* (1934)¹⁸³ romanında bir cümlede adı geçen meyhaneci Apustol hakkında ayrıntı verilmez.

Ercüment Ekrem'in *Kodaman* romanındaki Sütçü Lambo, bir lokanta işleten Bulgar kökenli bir vatandaştır. Lambo'nun adı, romanda kızının taliplilerinin olması sebebiyle geçer. Uyanık bir işletmeci olan Lambo, birçok insanın kızının peşinden koştuğundan haberdardır. Kızının en büyük talibi, gördüğü her güzel kadının arkasından koşmayı meslek haline getiren Fehim Paşa'dır.¹⁸⁴ Fehim Paşa, birçok aracı koymasına rağmen kızıyla evlenmek için anneyi razı edemez. Lambo, bir ara kızını Bulgaristan'a göndermeyi planlar. Fakat kızın durumunun orada daha kötü olacağını düşünerek bu planından vazgeçer. İhtiyar Lambo'nun "hesapsız serveti" (s. 132) vardır. "... *İstanbul'daki papaz mekteplerine, Sör mekteplerine süt, tereyağı gibi şeyleri o verir.*"

¹⁸² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Deli Filozof*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1964.

¹⁸³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Utanmaz Adam*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1934.

¹⁸⁴ Fehim Paşa devrin müstebit, kadın düşkünü paşası olarak tarihe geçmiştir. 1881'den itibaren yirmi altı yıl İstanbul'da yaşayan Dorina L. Neave, Fehim Paşa'nın daha çok Türk kadınlarının peşinden koştuğunu söyler: "Eğer arabayla gezintiye çıkan Türk hanımları, Fehim Paşa'yı görürlerse, her zaman arkalarından koşan bu canavardan saklanmak için, aceleyle peçelerini örtüp, arabanın perdelerini indirirlerdi. Bir gün Beyoğlu'ndaki İngiliz mağazası Hayden'de alışveriş ederken, kumaşlara bakan Türk arkadaşlarıma rastladım onların dükkânın önündeki arabalarını gören Fehim Paşa da arkalarından içeri girdi. Onun varlığını fark eden kızlar, birden, kumaş seçmekten cayarak, peçeleriyle yüzlerini örttüler ve tek kelime söylemeden dükkândan dışarı fırladılar." (Dorina L. Neave, *Eski İstanbul'da Hayat*, haz. Osman Öndeş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, ss. 65-66.)

(s. 128) Kızını Fehim Paşa'dan uzak tutmak için hem bu servetini hem de işi vasıtasıyla ilişkide olduğu çevrenin nüfuzunu kullanarak Fransız uyruğuna geçer. Ancak yine de Fehim Paşa, kızı kabadayı Yaşar vasıtasıyla kaçıtır. Fehim Paşa'nın peşinden koştuğu Lambo'nun kızı Matmazel Fofu, bütün Beyoğlu'nu büyüleyen bir kızdır. Fofu'yu yazar şu sözlerle tasvir eder:

“(...)Tepesinde bir topuz halinde toplanmış açık kumral saçlar; uzun kirpikli ela gözler, gamzeli, pembe beyaz, tombul yanaklar, incecik bir bel iri bir göğüs, daha iri kalçalar, parmaklarının oynak yerleri çukurlu yumuk eller, kürek sapını andıran bacakların ucunda mini mini ayaklar. Üst dudağında çapkin sarı ayva tüyü... Dudağından, peltek bir Rum şivesiyle çıkan sözler, sanki bir bülbül şakıması... İşte bütün Beyoğlu'nu çileden çıkararak güzel Matmazel Fofu!” (s. 131- 132)

Halit Ziya'nın *Kırk Yıl*'da şiddetle eleştirdiği, başka bir devletin uyruğuna geçerek ticarî imtiyaz sağlama işini Ercüment Ekrem de bu olay vasıtasıyla eleştirir. Aynı zamanda devletin üst kademesindeki memurların bu imtiyazları ne kadar kolay dağıttığı konusundaki eleştirisi de yine satır aralarında yer alır.

Yakup Kadri'nin *Bir Sürgün* (1937)¹⁸⁵ adlı romanında, Dr. Hikmet'in can sıkıntısını giderdiği yerlerden biri Kosti meyhanesidir.

Şukufe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* adlı romanında olay örgüsünde yer verilen gayrimüslimlerin milliyetlerinden söz edilmez. Bu karakterlerin adlarından yola çıkılarak hangi millete mensup oldukları ancak anlaşılabilir. Madam Mari *“Tepebaşı'nda danslı bir bahçenin sahibi ve dans hocası”* (s. 21-22)dir. Türkler buraya dans öğrenmek için giderler. Mari hakkında olumsuz bir yaklaşım yoktur. Ancak kadınlı erkekli alafranga dans edilen bu bahçeye pek de olumlu bakıldığı söylenemez. Türk aile yapısı için bir tehdit olarak görüldüğü söylenebilir.

Ercüment Ekrem'in *Papeloğlu* (1938)¹⁸⁶ romanında mekân küçük bir Anadolu kasabasıdır. Burada gayrimüslimlerden Rumların da kasabanın genel nüfusuna oranla önemli sayılabilecek bir sayıda oldukları ve bir mahalle oluşturdukları anlaşılmaktadır. Yazarın “gavur mahallesi” dediği bu yerde hem bakkallık hem de meyhanecilik yapan Mastori Pandeli, *“şen bir adam insana neşeyi, hem rakısı hem de sohbeti ile katmerli*

¹⁸⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.

¹⁸⁶ Ercüment Ekrem Talu, *Papeloğlu*, Semih Lûtfi Matbaa ve Kitabevi, İstanbul, ts. (Alıntılar bu baskıdandır.)

sunuyor.” (s. 7) sözleriyle tanıtılır. Bu yönüyle sempatik bulunan Pandeli, müşterilerine “eskimiş zeytinyağında kızartıp meze diye sunduğu sıska balıklar” (s.9) sebebiyle eleştirilir.

“(....)Göçebe hayat içindeki çingenelerin yaşayışlarına ilgi duyan musiki meraklısı romantik bir gencin, bütün vaktini ve parasını onlar arasında harcaması, gönül verdiği üç çingene kızı arasında kalması ve bu hayatın onu felakete sürüklemesi”¹⁸⁷ ni işleyen Osman Cemal Kaygılı’nın *Çingeneler* (1939)¹⁸⁸ romanında “Yarı aşçı, yarı bakkal, yarı meyhaneci” (s. 76) şeklinde tarif edilen Barba, şakacı bir insandır. Roman kahramanı İrfan, Barba’nın fizikî özelliklerini şu şekilde sıralar: “Yüzü pancardan daha kırmızı, burnu patlıcandan daha mor, ensesi kilise direğinden daha kalın, ve göbeği dükkânındaki şarap fiçilerinden daha şişkin ve daha yuvarlak olan dımdızlak başlı barba...” (s. 76-77) Kısa bir süre sonra Barba’yla samimiyeti ilerleten İrfan, bu samimiyetini “Bu hazır cevap, nükteci ve biraz da tok sözlü barba ile hemen ahpap olduk.” (s. 77) şeklindeki sözlerle ifade eder.

Reşat Enis, *Toprak Kokusu* (1944)¹⁸⁹ romanında Barba Yorgi adında bir meyhaneciden söz eder. Yazar, İstanbul’da daha çok balıkçıların gittiği bir meyhaneye sahip olan Barba Yorgi’yi tarafsız bir şekilde tanıtır. Anlatılanlardan meyhanenin müdavimlerinin daha çok Türk balıkçıları olduğu meydana çıkmaktadır.

Reşat Enis’in *Ekmek Kavgamız* adlı romanındaki İspiro Tepebaşı’nda gazinoculuk yapar. İspiro’nun gazinosunun balıkçıların sıkça uğradığı bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Tanpınar’ın *Huzur* romanında Fahir ve metresinin gittiği lokantada bir Rum garson hizmet etmektedir. Adı verilmeyen Rum garson hakkında da olumsuz bir düşünce belirtilmez.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Alev Sınar, “Yazarlarımızın Gözüyle Çingeneler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 8, İstanbul, 2003, ss.143-164, s. 149-150.

¹⁸⁸ Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler*, Etiman Kitabevi, İstanbul, 1939. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁸⁹ Reşat Enis Aygün, *Toprak Kokusu*, Semih Lütü Kitabevi, İstanbul, 1944. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar’ın hikâyelerinden *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nde randevu evleri iğrenç mekânlar olarak tasvir edilir. Abdullah Efendi’nin girdiği birinci evde Eleniça’nın dedesi subjektif bir bakışla korkunç ve iğrenç yönleriyle tasvir edilir. Marika, Eleniça, Asimanya, Kalyopi, Artemisa, Bareskevi ile birlikte olduğundan bahseden dede, Abdullah Efendi’nin buradan derhal uzaklaşmasına sebep olur. Abdullah Efendi’nin gittiği ikinci evde bir Rum palikaryası aynı iğrençlik ve cıvıklık içindedir. İkinci ev birinciden daha az sefildir. Tanpınar bu hikâyede Rumlara ulusal ya da dinî bir perspektiften bakmamış, Abdullah Efendi’nin cinsî arzularının onu götürdüğü iğrenç dünyayı yine

Bazı romanlarda genellikle Beyoğlu'nda bulunan oteller veya oda oda kiralanan evler hem konaklama hem de eğlence amacıyla kullanılan mekânlar olarak sunulur. Bazı yerler ise adeta genelevlere servis yapan aracı kurumlar gibi çalışırlar. Ahmet Rasim'in *Güzel Eleni* (1891)¹⁹¹ adlı eserindeki ev sahibi, Anna Maringo, birçok romanda görülen bencil, içten pazarlıklı, para düşkünü, eline düşen kızları fuhuşa sürükleyen, ahlâksız bir tiptir. Kimsesiz iki çocuk, bu kadının evinde bir oda kiralamak niyetindedir. Ancak Maringo, onlardan ödemekte zorlanacakları bir ücret isteyecek kadar insafsızdır. Yazarın "(...)Sinni elli raddesinde görünüyordu. Beyaz saçları top top alınına dökülmüş, alını, yanakları sap sarı olduğu gibi iri iri çizgilerle buruşmuş, göz kapakları kırmızı gözlerine bambaşka bir renk vermiş, çenesi hemen kaybolacak kadar küçük, gerdanı giydiği eski bir kürkün beyaz kılları arasında kalmış, bir elini sol böğrüne koyarak bir vaz-ı hâkimâne almış idi." (s. 20-21) şeklinde tasvir ettiği, pek de olumlu bir bakış açısıyla bakmadığı bu kadın, daha ergenlik çağındaki bir çocuk olan Eleni'yi allayıp pullayıp kandırarak bir randevuevine teslim eder. Anna Maringo, sonraki romanlarda da görülecek bencil, içten pazarlıklı bir kadındır.

Reşat Nuri'nin *Damga* (1924)¹⁹² romanında Eftad Efendi, İstanbul'da otel işletmektedir. İstanbul'a dışarıdan gelenlerin gayrimeşru işlerinde ve çapkınlıklarında onlara yardımcı olan Eftad Efendi Karamanlıdır. Ligor, Eftad Efendi'nin otelinde çalışan elli yaşlarında bir garsondur. İşinin ehli olan Ligor Ağa, yaptığı iş sebebiyle insan sarrafı olmuştur. İffet'in otele götürdüğü kadının düşük bir kadın olduğunu bir bakışta anlar ve İffet'i, bu kadından uzak durması için uyarıya çalışır. Reşat Nuri, romanlarındaki gayrimüslim karakterlerinin çoğunun böyle dostane davranışlarını bir vesileyle vurgular.

Hüseyin Rahmi'nin *Tutuşmuş Gönüller* romanında Beyoğlu'nda oda oda yahut kat kat kiraya verilen evler vardır. Bunlardan biri Balıkçıpazarı'nda tüccarlık yapan Ananyadi Efendi'nindir. Aynı yerde aynı amaçla kullanılan bir başka evin

kahramanının ferdi bakışıyla değerlendirmiştir. (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikâyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983.)

¹⁹¹ Ahmet Rasim, *İki Güzel Günahkâr Bedia- Eleni*, y.y., ts. Ahmet Rasim'in bu eseri 1891'de *Güzel Eleni* adıyla ardından aynı adla 1900'de *Ömr-i Edebi*'de yayınlanmıştır. 1922'de ise *İki Güzel Günahkâr* adı altında *Bedia* ile birlikte yayınlanmıştır. Bu incelemedeki alıntılar *İki Güzel Günahkâr*'dan yapılmıştır.

¹⁹² Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924. (Alıntılar bu baskıdandır.)

kiracılarından biri, işleri bozulunca ailece Selanik'e göçen Madam Toma'dır. Okuyucuya bu bilgiyi veren apartmanın hizmetçisi, "küp gibi yusuvarlak, prostelalı, kırk beşlik bir kadın" (s. 223) dır. Kendisine apartmanda bir Türk ailenin oturduğu söylendiğinde bu olumsuz sıfatlarla tanıtilen kadının verdiği cevapta hem Türklere bakış açısı hem de ahlâk anlayışı ortaya çıkar:

"(...)Pek terbiyeli nazik Türklerdir. Adları Türktür. Kendileri hiç o cinse benzemezler. Zaten Beyoğlu'nda oturan inceleyim diye otururlar. Ama bunlar kimse ile görüşmezler. Misafir kabul etmezler. Kadın kocası beraber olmadıkça sokağa çıkmaz. Bir ihtiyar Rus karısı hizmetçileri vardır. Her işi o görür. Sessiz sedasız şeylerdir. Sanki birer kabahat işleyip de buraya saklanmışa benzerler.. Nikâhlı mıdırlar? Değil midirler? Onu da bilmem. Zaten şimdilik öyle şey arandığı var mı? Bul bir kadın, gönlünü et. Paran varsa istediğin yerde otur. zevkine bak..." (s. 224-225)

Hizmetçi kadın "Türk" kelimesini bir millet adı olarak değil, sınıf nitelmesi olarak kullanır. Türk kaba saba ve köylüdür, Osmanlı ise bilgili, görgülü ve İstanbulludur. Bu ayırmda birçok gayrimüslim de kendini Osmanlı olarak tanımlar.¹⁹³

Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi* romanında Ahmet Kerim ve arkadaşlarının eğlence amacıyla gittiği evin sahibi Katina'dır. Evdeki iki göz alıcı kız ise Eftelya ve

¹⁹³ Bu ayırım yalnız toplumsal alanda değil, 18. yüzyıla kadar siyasi alanda da kendini gösterir. İlber Ortaylı'nın bu konudaki tespitleri şöyledir: "(...)Türklerin 18-19. yüzyıla kadar devlet idaresine ötekiler kadar sınırlı ölçüde katıldığı, Türk adının kaba- köylü anlamına kullanıldığı biliniyor. Türklük objektif olarak (en soi) hakim, ama bilinç olarak (pour soi) art planda idi. Osmanlı yazarları, Türk unsurun idareye karıştırılmaması gerektiğini ısrarla belirtirler. Türk adı seçkin Osmanlı grupları kadar bazen İstanbul halkı arasında bile hakaret olarak kullanılırdı. (Karagöz perdesindeki en sevimsiz tip olan Baba Himmət'e 'Türk' denirdi.) Divan şairlerinin çoğu arasında kaba köylüyle özdeşleştirilen 'Türk'e hicviye yazmak gelenekleşmişti." Yazar Türk kesimin 18. yüzyıldan itibaren yönetime hâkim olmasına rağmen Türkler arasında bilinçli bir milliyetçiliğin başlangıcının 19. yüzyıla kadar uzadığını belirtir: "Türk unsur, 18. yüzyılda idari ve askeri alanda öne geçse de bunun bir ulusçu bilinç konusu olması 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında görülmektedir. 18. yüzyıl boyu ulusçuluk balkanlara özgü bir ideolojiydi. Anadolu ise henüz Türk ulusçuluğu yapmıyordu. Sadece kültürel yönden güçlü bir Türkleşme süreci başlamıştı." (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, ss. 63-64, s. 73.)

Mohammad Jalal Shams, 1984 yılında hazırladığı doktora tezinde, Divan edebiyatı ve Türk Temaşa Sanatı'nda yer alan yabancılar ve azınlıklarla ilgili geniş bir değerlendirme yapmıştır. Bkz. Mohammad Jalal Shams, *Servet-i Fünûn'dan Önce Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1984.

Ercüment Ekrem Sabir Efendi'nin *Gelini* adlı romanında zengin bir ailenin aşçılığını yapan, Anadolu ağzıyla konuşan, evin Rum hizmetçisine kur yapan kaba saba Recep Ağa için "Türk" kelimesini kullanır. Alafranga eğitim görmüş ve o tarzda giyinen ve davranan evin büyük gelininin rahatlığı karşısında Recep Ağa'nın tepkisini yazar, "Türk'ün ağzı açık kalmıştı." (s. 46) sözleriyle ifade eder.

Misailidis'in *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında da Roksandra kendisiyle evlenmek isteyen biri için "bir vahşi ve barbar Türkü koca deyü nasıl kabul edebilir idim?" (s. 615) diyerek yine "Türk" kelimesini kaba, köylü anlamında kullanır.

Marika'dır. Eftelya güzel sesli bir hanende olarak dikkati çeker. Ahmet Kerim'in eğlendiği bir başka yer de Beyoğlu'ndaki Nikoli meyhanesidir.

Ethem İzzet'in *Gözyaşları* romanında sözü edilen pansiyoncu Katina, "Hariciye Nezaretinin eski şifre müdürü" Ruhi'nin, ailesini terk ettikten sonra konakladığı evin sahibidir. Tarlabası'ndaki evini pansiyon olarak kullanan Katina, iki buçuk aylık kirayı vermeyen Ruhi'yi evine almaz. Pansiyonlardaki kira borcu yüzünden ev sahibi ile kiracı arasında yaşanan geçimsizlik romanlarda sıkça konu edilen durumlardandır.

Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* adlı eserinde Adalarda bir Rum kadın, evini köşk fiyatına kiraya verir. Yazar, Adalara hastalığı sebebiyle giden ve orada oturmak zorunda kalanların ev sahipleri tarafından istismar edildiğini vurgular.

Mahmut Yesari'nin *Tipi Dindi* (1933)¹⁹⁴ romanındaki Madam İstelyano, Macit'in ev sahibelerinden biridir. Macit buradan ayrıldıktan sonra kardeşi tarafından yazılan babasının hasta olduğuna dair mektup, İstelyano'nun evine gönderilir. İstelyano, mektubu Macit'in arkadaşına vererek ona ulaşmasını sağlar. Madam Eleni ise Macit'in sonradan yerleştiği bir pansiyonun sahibesidir. Müşterisiyle her gün dalaşan Madam Eleni, babasının hasta olduğunu duyduğunda eski huylarından uzaklaşır. Onun bir dediğini iki etmeyip Macit'e bir melek gibi davranmaya başlar. Zaten Eleni'nin Macit'le dalaşmasının sebebi onun aşırı derecede içerek odasına gelmesidir. Eleni, onu bu durumdan kurtarmak için mücadele eder fakat başaramaz. Eleni ile Macit arasındaki sıcak ilişki sadece birkaç saatliktir. Çünkü babasının hasta olduğunu öğrenen Macit, pansiyondan ayrılır. Madam Eleni'nin Marika adında bir kızı vardır. Bu kız da Macit'i tanımaktadır. Madam Eleni, Marika ve Macit arasında bir aile sıcaklığı kurulduğu söylenebilir. Marika da Macit'in babasının hasta olduğunu öğrenince gözyaşlarına hâkim olamaz. Kira konusunda genelde gaddar olan ev sahipleri, insanî ilişkilerinde çok samimi, cana yakın görünürler. Kiracılarının başına gelen hastalık veya ölüm gibi felâketlerde saygıdeğer bir tutum sergilerler.

Halit Fahri'nin *Âşıklar Yolunun Yolcuları* (1939)¹⁹⁵ romanındaki Despina, evinin odalarını kiraya veren bir Rum ailenin kızıdır. Evli bir Türk'le yaşadığı aşk macerası sonunda hamile kalır. Fakat Despina'nın yaşadığı bu ilişkinin geçici olduğu

¹⁹⁴ Mahmut Yesari, *Tipi Dindi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.

¹⁹⁵ Halit Fahri Ozansoy, *Âşıklar Yolunun Yolcuları*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.

söylenemez. Despina gerçekten sevdiği için bu tür bir ilişkiye girmiştir. Despina'nın ailesinden fazla söz edilmez. Annesi ve babasının evlatlarına karşı mazbut davrandıkları söylenebilir. Kızının hamile kaldığını öğrenen baba, her gün kızını dövmeye başlar. Anne ise damat adayından drahoma koparma peşindedir. Romanda Rum ailenin sorunlu aile hayatı ortaya konmasına rağmen ne drahoma peşinde koşan anne ne kızını döven baba ne de hayatî bir hata yapan Despina şiddetli bir biçimde eleştirilir.

Halit Fahri'nin romanında azınlıklar ve Türklerin aynı çevrede yaşadıkları görülür. Gündelik toplumsal ilişkilerde ayırım gözetilmez. Bir Türk bir Rum'la rahatlıkla gezebilir, bir Yahudi bir Türk'le arkadaş olabilir. Etnik gruplar arasında etnik kökenden veya dinî inanıştan kaynaklanan herhangi bir sürtüşme, çatışma görülmez.

Kerime Nadir'in *Günah Bende mi?* (1939)¹⁹⁶ adlı romanının aslı karakteri Haluk Giray'ın İstanbul Harbiye'deki ev sahibi Madam Akabi, “*çürük dişlerini gösteren bir sırıtış*” la (s. 248) gülmektedir. Roman kahramanının Akabi'yi sevimsizlik ifade eden sıfatlarla tanıtmamasının nedeni belirtilmemiştir.

Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* (1940)¹⁹⁷ romanında roman kahramanı Ömer, Beyoğlu'nda bir pansiyonda kalmaktadır. Bir Rum kadının işlettiği pansiyon, kirliliği ve dağınıklığıyla dikkati çeker. Kiracı ve ev sahibi arasında genelde bir ödeme sorunu olduğu için işleticiler kiracının odasını temizlemek istemezler. Ama kiracı ile ilgili bir sağlık sorunu olduğu zaman ev sahipleri daha müşfik davranırlar. Bu romanda da Ömer'in nikâhsız karısı Macide, odada bayılır. Rum madam yardımına koşar, ondan sonra odaya gelen Ömer'e olup biteni yarım Türkçesiyle anlatmaya çalışır.

Hüseyin Rahmi'nin *Kesik Baş* (1921)¹⁹⁸ romanında bir maktulün katili aranmaktadır. Katiller yabancı olunca İstanbul'daki çevreleri de azınlıklardan oluşmuştur. Hüseyin Rahmi bu romanda azınlıklarla ilgili düşüncelerini de bir katilin ağzından ifade eder. Sanat dünyasında söz sahibi olan azınlıkların dışarıdan gelenleri nasıl engellediklerini Fani şu sözlerle ortaya koyar:

“Şehrin diğer kısım seknesi olan rumlara, ermenilere, yahudilere gelince bunlar o kadar para âşığı, çetin insanlarki kendi milletlerinden olmıyan sanatkârlara metelik vermiyorlar.. Hüner talim edecekleri

¹⁹⁶ Kerime Nadir Azrak, *Günah Bende mi?*, İnkılap Kitap Evi, İstanbul, 1939. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁹⁷ Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940.

¹⁹⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kesik Baş*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942. (Alıntılar bu baskıdandır.)

üstadları işe başlamazdan evvel o kadar inceden inceye imtihana çekiyorlarki bu tetkik onünde onları hoca, kendinizi çırak sanırsınız...” (s. 198)

Kesik Baş romanındaki Vangel, Kumkapı’da evini oda oda kiraya vermektedir. Madam Vangel konuşmayı çok seven bir insandır. “Kesik baş cinayeti” onun odalarından birinde işlenir. Ceset, bodrumunda parçalara ayrılır. Fakat Vangel’in olaydan haberi olmaz. Vangel’in hizmetçisi Angeliko’nun romanda yalnız adı geçer. Madam Todor da Vangel’in komşularından biridir.

Halide Edib’in *Sonsuz Panayır* romanında bir garsonun adı anılır. Çoğu romanda olduğu gibi burada da garson Rum Yorgi’dir.

Hüseyin Rahmi’nin *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?* (1934)¹⁹⁹ romanında olumsuz bir bakış açısıyla anlattığı pansiyonculardan Karamanlı İlya, Sirkeci’de kocasıyla birlikte Şenlik Pansiyonu’nu işletmektedir. Romanda kocasından çok İlya’dan söz edilir. “*İkisi de doksanar okkalıktır. İri gözleri ve iki şişman yanağın arasına gömülmüş burunlarile erkek dişi bir çift buldoğa benzerler.*” (s. 10) Şenlik pansiyonu ucuzluğuyla dikkati çeker fakat pansiyon sahipleri çeşitli hilelerle hesabı kabartmayı bilirler. Son derece pis bir yer olan pansiyonda Edip Münir adında işsiz güçsüz bir genç de kalmaktadır. Birikmiş kira borcunu vermeden buradan kaçmanın yolunu arar ma bavulunu çıkarmak zordur. Pansiyon sahipleri, müşteriden çok eşyalarını kollarlar. Çünkü müşteri hesabı ödemediği gitse de eşyalarına el koydururlar. Bu durumu çok iyi bilen Edip Münir, bavulunu pencereden bir Yahudi kadına, para karşılığında emanet olarak verip pansiyondan uzaklaşmayı başarır. Ancak İlya onun peşine adam takar. Hem hesabını ödemediğini hem de mücevherlerini çaldığını söyleyerek bavuluna el koydurmaya çalışır. Edip Münir’in bulunması için görevlendirilen Dimitri, İlya’nın aile dostudur. Dimitri kısa bir araştırmadan sonra Edip Münir’in izini bularak bir polis memuruyla bavulunu almaya gider. Romandaki Barba Niko, Şenlik pansiyonunun kapıcısıdır. İçerden dışarıya kuş uçurtmayan Niko, Edip Münir’in bavulunun pansiyondan kaçırmasını engelleyememiştir. Hüseyin Rahmi’nin Karamanlı ailesini olumsuz bakış açısıyla değerlendirmesinin sebepleri siyasi değildir. Bu ailenin olumsuzlukları, bazı romanlarda olduğu gibi siyasi konumları bakımından ihanetlerini

¹⁹⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1948. (Alıntılar bu baskıdandır.)

dile getirmek suretiyle değil, bireysel zaaflarını öne çıkarmak yoluyla ortaya konmuştur. Ailenin şahsında Rum milleti doğrudan tahkir edilmemiş gibi görünse de “Karamanlı” kelimesi genelde Rumları sembolize eden bir kelimedir. Rum aileye isnat edilen olumsuzlukların dolaylı olarak Rum milletini işaret ettiğini söylemek aşırı bir yorum olmayacaktır.

Peyami Safa’ın *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* adlı romanında Fotika, Ferit’in ev sahibelerinden biridir. Rum milletinden olan Fotika’nın Türkçesinin düzgünlüğü dikkati çeker. Yedi yaşından itibaren Matmazel Noraliya tarafından yetiştirilen Fotika, Ortodoks Rum olmasına rağmen “domuzuna gâvur” olmadığını söyleyerek Müslümanlara karşı olumsuz bir bakışının olmadığını vurgulamaya çalışır. Fotika, Müslümanlara yakınlığı ya da uzaklığı bu ölçütle değerlendirir. Ona göre Türkçeye Türk kültürüne uzaklık “domuzuna gâvurluk”tur. Dimitri, Fotika’yla birlikte kalan ve evde bir ruh gibi dolaşan âmâ amcasıdır. Birçok romandaki pansiyoncu karakterlerin Türkçeyi düzgün teaffuz edemediği görülür. Fotika’nın Türkçeyi güzel konuşmasının sebebi yazarın ona daha sempatik bakmasından kaynaklanmaktadır. Fotika, romanın idealize edilen karakteri Noraliya’nın yetiştirdiği bir insandır. Bu ayrıntı da Fotika’nın Türklere yakın olmasını ve Türkçeyi iyi konuşmasını sağlamıştır.

Refik Halit, *Nilgün’ün Sonu* (1950)²⁰⁰ adlı romanında devrin İstanbul’uyla ilgili bazı bilgiler verir. “*Rum ayazmalarına zeytin yağı adayan ve kendilerini Ermeni papazlarına okutan İstanbullu hanımlar*” ve “*Beyoğlu kiliselerine girip mum yakan*” (s. 240) modern hanımlardan söz eder. Hüseyin Rahmi’nin “namuslu kokotları” Refik Halit’te farklı bir dine meyletmiş gibidirler. İstanbul’daki fakir Rum evlerinin duvar ve sandalye örtülerinin küçük renkli kumaş parçalarının yan yana dikilerek yapıldığını ve bu tür örtülere Uzak Doğu’da da rastladığını söyler.

Romandaki figüratif karakterlerden Alkibyadi Sinoplu bir Rum’dur. Romanın aslî kişisi, Alkibyadi’ye Afrika’da, Kalanga’da rastlar. Türkiye’de bulunduğu yıllarda Sinop’ta otelcilik yapan Alkibyadi, elli yaşlarındadır. Anlattığına göre I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Rumları içerilere sürmüşler, Mütareke’den sonra da memleketine

²⁰⁰ Refik Halit Karay, *Nilgün’un Sonu*, (1. Baskı) Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, ts. (Alıntılar bu baskıdandır.)

dönememiştir.²⁰¹ Alkibyadı, roman kahramanıyla çok iyi geçinir, aralarında herhangi bir sürtüşme olmaz. Gurbete düşmüş, aynı kaderi paylaşan iki hemşehri gibidirler. Yazar Alkibyadı'nın sözünü ettiği sürgün konusunda ayrıntı vermez. Ancak bazı yazarlar, gayrimüslimlerin bu bölgede savaş sırasında büyük tehlike oluşturduğunu belirtme ihtiyacı duyarlar.²⁰²

²⁰¹ Anadolu'daki gayrimüslimlerin göç ettirilmeleriyle ilgili olarak Ercüment Ekrem Papeloğlu romanında şunları söyler: “Asırlardan beri nam ve nimetile beslendikleri, para kazanarak refah içerisinde yaşadıkları yurtlarına ihanet eden gayrimüslimler sahil şehirlerinden uzaklaşmağa mecbur ediliyorlardı.

Bilhassa Karadeniz kıyılarındaki kasabaların bunlardan boşaltılması mutlaka lâzımdı. Etmediklerini bırakmıyorlar, Ruslara, Yunanlılara İngilizlere, hâsılı o tarihte bizimle düşman olan bütün memleketlere casusluk ediyorlardı.” (s. 248-249)

²⁰² Halide Edib'in *Akile Hanım Sokağı* adlı romanında Madam Karamanidis müflis bir Rum tüccarının karısıdır. “*Kırk beşlik, fakat otuzdan fazla görünmeyen, civelek, canlı bir*” (s. 131) kadındır. Beyoğlu'nda bir apartmanın altı odalı bir katını idare eden Karamanidis, bu odaları kiraya vererek geçimini sağlar. Bu kat, aynı zamanda gayrimişru ilişkiler için kullanılan bir mekândır. Madam Karamanidis, aynı binada bulunan bir başka Rum aile, Yuvanidislere karşı mesafeli davranışıyla dikkati çeker. Yazar bu iki aile arasındaki soğukluğun sebebini tam olarak belirtmese de Karamanidislerin mekânından şarkı sesleri yükselirken Yuvanidislerin mekânından dua sesleri duyulduğunu vurgular. Karamanidis Türk komşularına selam verdiği halde Yuvanidislerle hiç selamlaşmaz. Bu binadaki kiracı Türkler de Karamanidis'i Yuvanidislerden daha cana yakın bulurlar. Karamanidis, disiplinli bir kadındır. Özellikle Türk komşularıyla iyi geçinir ve müşterilerinin de Türk komşularıyla iyi geçinmeleri için azamî özeni gösterir. Müdavimi olan müşterileri vardır. Çoğu zaman Madam Karamanidis'in hanesinden şen, şatır kahkahalar yükselir. Madam Karamanidis'in yanında Ayşe adında bir Türk kızı bulunmaktadır. Ayşe, Karamanidis tarafından önce boğaz tokluğuna sonra da maaşlı olarak çalıştırılır. Her yönüyle Madam Karamanidis'i örnek alan Ayşe, aslında bir köylü kızıdır. Fakat Karamanidis'in yanında Türkçeyi bile Rum ağzıyla konuşacak kadar bir Rum kırmacı olur. Karamanidis'in yanında Batılı hayat tarzıyla yetişen Ayşe, daha sonra da İstanbul'un modern konaklarına hizmetçi olarak çağrılır.

Karamanidis'in komşusu Yuvanidislerin Patrikhane'yle ilişkili olan eski bir Yunan ailesinden geldikleri vurgulanır. Yuvanidisler de Karamanidis'i gördüklerinde selamlaşmak istemezler. Yuvanidislerin kaldığı dairede daha çok dinî törenler düzenlendiğine temas edilmiştir.

Samanidis, Karamanidis'in kiracılarından. Bir mağazada tezgâhtarlık yapan Samanidis, Karamanidis'in evine zaman zaman erkek arkadaşlarıyla gider. Ayşe'nin bazen kendisine yılışık davranışlarda bulunmasına rağmen o, Ayşe'ye asla yüz vermez. Onun Ayşe'ye karşı olan bu davranışında Karamanidis'in müşterileri üzerindeki tahakkümünün etkisi büyüktür.

Rum kızları birer cinsel meta olarak çok değerlidirler. Hatta denebilir ki bu konudaki güzelliğin ölçüsü Rum kızlarıdır. Bu sebeple Ayşe'nin güzelliği ve cilveliliği Rum kızlarına kıyasla anlatılır. Rum kızlarının cilveliliğini yazar “*eski sadrazamların gönlünü çeken küçük Rum kızları*” sözleriyle anlatır. Ayrıca dans ve poker partilerinin düzenlendiği yer, gayrimüslimlerin yoğunlukla yaşadıkları Beyoğlu'dur. (Halide Edib Adivar, *Akile Hanım Sokağı*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1958.)

Reşat Nuri'nin *Kavak Yelleri* adını taşıyan romanında Koço, Sabri'nin İstanbul'da kaldığı otelin garsonudur. “*Politika meraklısı, geveze ve cana yakın bir Rum*” (Reşat Nuri Güntekin, *Kavak Yelleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 178.) olan Koço, yaşlı bir insandır. Kısa sürede Sabri ile aralarında bir dostluk gelişir. Bu dostluk öyle bir hal alır ki Sabri, Koço'yu görmediği günlerde ona ihanet ediyormuş hissine kapılır. Bir ara Koço'nun eşi hastalanır. Parasızlıktan doktora gidemediğini söyleyince Sabri, Koço'nun eşini muayene için evine gider. Bu olaydan sonra Koço ile Sabri arasındaki samimiyet daha da kuvvetlenir. Sabri, Koço'nun evine taksiyle gider, taksi ücretini cebinden öder. Koço, taksi ücretinin hiç olmazsa yarısını Sabri'ye vermek ister ancak o bunu kabul etmez. Rum mahallesinde de Sabri'nin konu komşuya küçük reçeteler yazması Koço'yu iyice mahcup eder. Alçak gönüllü bir insan olan Koço

Hüseyin Rahmi'ye ait olan *Deli Filozof* romanında Madam Agalo, Tepebaşı'nda bir pansiyonun sahibidir. Deli Filozof'un oğlu ile Senaver Bey'in genç karısı kaçtıktan sonra bir süre bu pansiyonda kalırlar. Bütün azınlık pansiyon ve otel işleticileri gibi Agalo da yasalarla başının derde girmesinden çekinir. Çelebi kumar oynadığı için İclal de güzelliğiyle diğer erkeklerin dikkatini çektiği için Agalo başına bir belâ geleceğinden korkar. Gençlerin pansiyondan ayrılması Madam Agalo'yu sevindirir. Katina, ise İclal ile Umrani'nin kaldıkları pansiyonun işleticisidir. İclal ile Umrani'nin bulaşıcı hastalığından korkan müşterilerin pansiyondan uzaklaşması onu rahatsız etmiştir. Köhne bir pansiyonu işletmektedir. Yorgo adında bir küçük çocuğu vardır.

C. Tüccar ve Esnaf Kesimi (tüccar, sarraf, bakkal vs.)

Osmanlı Devleti'nde ticarete gayrimüslimlerin önemli bir rolü vardır. Romanlarda Rumlar daha çok bakkallık, meyhanecilik, pansiyonculuk, otelcilik gibi işlerde çalışırlar. Sarraf olanlarından da söz edilir fakat bu meslek mensuplarının daha çok Yahudi olduğu söylenebilir. Romanlarda sözü edilen sarraflara, Müslümanlar ya maaş kırdırır ya rehinle, faizle borç alır ya da değerli kâğıt ve mücevherat emanet eder. Zaman zaman çalıntı mücevheratın paraya dönüştürülmesi yine bu sarraflar vasıtasıyla olur. Bakkallar, roman karakteri olarak önemli bir yere sahip değillerdir. Mahalle hayatının bir parçası olarak romanlarda yer alırlar. Mahalleyi ve mahalleliyi iyi tanıyan insanlar olarak bazen bilgilerine başvurulur. Genellikle çürük ve bozuk mal satan bakkalların müşterilerine karşı kusur etmemeğe büyük bir özen gösterdikleri görülür.

Ahmet Midhat, *Esaret* (1870)²⁰³ adlı hikâyesinde bir ana ve bir oğuldan müteşekkil varlıklı bir aileden söz eder. Aile hakkında ayrıntılı bilgi vermez.

doktorun bu davranışları karşısında ne yapacağını şaşırır. Birçok romanda doktorlar Rum ya da Ermeni'dir. *Kavak Yelleri*'nde ise bir Türk doktoru bir Rum hastayı muayene etmeye gider. Devir Cumhuriyet devridir. Bu değişimin bir etkisi olmakla birlikte Reşat Nuri'nin romanlarında azınlıklara karşı olumlu bir yaklaşım vardır genellemesi yapılabilir. Çünkü önceki dönem romanlarında rastlanan azınlıkları tahkir ve tezyif gibi davranışlar onun hemen hiçbir romanında görülmez. Birkaç ayrıntı, bir tarafa bırakılırsa Koço'nun yerli karakterlerden bir farkı kalmaz. Reşat Nuri'nin romanlarında çoğu zaman isimler bile bir karakterin gayrimüslim olduğunun göstergesi olmayabilir. Örneğin *Çalikuşu* romanında Hacı Kalfa'nın gayrimüslim olduğu ailesinin tanıtılmasıyla ortaya çıkar. *Kavak Yelleri*'ndeki Sokrat, Koço'nun damadıdır. Sabri, Koço'nun evindeki bir davette onunla tanışır. Kısa boylu, enli bir adamdır.

²⁰³ Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Esaret*, (1. baskı 1870), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

Paris'te Bir Türk (1876)²⁰⁴ romanında İstanbul'dan Marsilya'ya "bera-yı ticaret" için giden bir Rum'dan söz edilir. Yorgidis adındaki bu Rum, romanın kişi kadrosunda fon karakterlerindedir. Yorgidis, yol arkadaşlarından "Deli İngiliz" Mister Cems'in "def-i hacet" eden bir Türk'ün resmini yapmak arzusu karşısında ona tepki gösterir. Ayrıca Fransız gümrüğünün sıkı kontrolünü Cems'e göstererek onun İstanbul gümrüğünü garabet olarak niteleyen sözlerini hatırlatır. "*Burada Yorgidis, yazar tarafından, roman boyunca kibirli olduğu sık sık vurgulanan bir İngiliz'e karşı kendi ülkesini savunan bir kişi olarak gösterilmiştir. Yazarın amacı, bir İngiliz'in Türkler hakkındaki önyargılarını eleştirmektir. Bu amaç için Nasuh'u ya da diğer roman kişilerinden birini değil de Yorgidis'i kullanmış olması anlamlı sayılabilir.*"²⁰⁵

Henüz 17 Yaşında romanındaki Kalyopi'nin babası Yorgaki, tütün tüccarıdır. Hem köyünde hem de İstanbul'da dükkânı olan Yorgaki, ortanın üstünde bir gelire sahiptir. Ancak tütün işleri tekele alınınca Yorgaki'nin de iş düzeni bozulur. Bundan sonra küçük kızı Kalyopi, geneleve düşer. Yazara göre Yorgaki, yaşadıkları zilletle eş, melûn bir çehreye sahip değildir. Türkçe'yi çok az bir kusurla konuşan Yorgaki'nin konuşmasını dinleyenler Boşnak veya Arnavut olabileceği zannına düşebilirler. Yorgaki, kızının zelil bir hayat yaşadığını bilmiyormuş gibi davranır. Ancak Kalyopi'ye bir gün "*Ah kızım Kalyopi! Biz senin kanını yeyip içiyoruz.*" (s. 173) diyerek aslında kızının yaşantısıyla ilgili ayrıntıları bildiğini ve onun bu durumundan mustarip olduğunu ifade eder.

Ahmet Midhat'ın romanlarındaki azınlıklarla ilgili mekân İstanbul'dur. Nâbizâde Nâzım'ın *Karabibik* (1891)²⁰⁶ romanında ise Anadolu'nun bir köyü mekân olarak kullanılmıştır. İstanbul'daki azınlıklar meslek sahibi ve eğitimli insanlardır. Temre'deki durum da gayrimüslimler açısından farklı değildir. Ancak İstanbul'daki Müslümanlar mülk sahibi ve belli bir refah içindeyken Temre'de mülk sahibidirler fakat refah içinde oldukları söylenemez. Türkiye'deki azınlıkların kapitalizmin esaslarını iyi öğrendikleri ve bunu zamanın icaplarına göre iyi kullandıkları söylenebilir. Fakat Müslüman kesim hem ticarete hem ziraatta dededen kalma usullerle mücadele

²⁰⁴ Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk*, (1. baskı 1876), haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

²⁰⁵ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, s. 21.

²⁰⁶ Nabizade Nazım, *Karabibik*, Asır Kütüphanesi, İstanbul, 1307. (Alıntılar bu baskıdandır.)

vermektedir. Bu geri kalmışlığın en önemli sebebi de kuşkusuz eğitim eksikliğidir. Bu yüzden birlikte yaşadıkları azınlıkların maddî desteklerine ihtiyaç duymuşlar, bazen de istismar ve sömürüye maruz kalmışlardır.

Ahmet Ö. Evin, ilk köy romanı olarak da anılan *Karabibik*'in başka bir yönüne dikkat çekerek sonraki romancılara etkilerinden söz eder. Ona göre, “*Bu hikâyeyle birlikte Türk romanına üç yenilik gelmiştir: bir köydeki hayatın anlatılması, halk ağzının baskın olduğu bir dil kullanılması ve cinsel dürtülerin hiç erotik olmayan, oldukça klinik bir ağızla tasvir edilmesi. Bu yeniliklerden ilk ikisi 1890’lı yılların şehir romancılarını pek etkilememiş olsa da, daha sonraki gelişmeler açısından bir işaret fişeği işlevi görmüştür.*”²⁰⁷

Nâbizâde Nâzım’ın *Karabibik* romanındaki mekân, Rumların çoğunlukta olduğu, Antalya’nın Kaş ilçesine bağlı Temre köyüdür. “*Temre köyü Hıristiyan köyü olup ekser-i ahalisi de ticaretle iştigal ederler.*” (s. 26) Ancak romanda ticaretle uğraşan iki Rum’un adı geçer. Adı geçen birçok Müslüman ise çiftçidir. Karabibik, bu Müslüman çiftçilerden biridir. Bir çift öküze ihtiyacı vardır. Fakat alacak parası yoktur. Bunun için sürekli alışveriş yaptığı Melaksuzoğlu Anderya’dan borç istemeyi düşünür. Anderya, köyün en meşhur tüccarlarından. Durumu diğer tüccarlara göre daha iyi olduğu için veresiye mal satabilmektedir. Halka veresiye mal vererek karşılığında ya para ya da yine mal alır. Her ikisini de alamazsa köylünün tarlasına el koydurur. Barba Yani, köyün diğer bir kudretli tüccarıdır. Ancak o veresiye mal satmadığı için Karabibik ondan alışveriş edemez. Bu yüzden de alacağı öküzler için gerekli parayı ondan isteyemez. Barba Yani’de Anderya’ya karşı bir kıskançlık vardır. Onunla rekabet edemediği için Anderya’yı, milleti soymakla suçlar. Anderya da en kaliteli malların kendi dükkânında olduğunu vurgulayarak kendi reklâmını yapar. İki Rum ticarete savaşırken ezilenler Müslümanlardır.

Ahmet Midhat’ın *Gönüllü* romanındaki Sonkur Yankos Çobacı “*(...) zengin, Rumlar arasında gayet muteber bir adam olduğu gibi birkaç defa meclis-i idare azalığına da intihap olunmuş, hatta bir aralık uhdesine kapıcıbaşılık tevcih olunduğu gibi bir aralık da dördüncü rütbe mecidiye nişan-ı zîşânına nail olmuş*” (s. 46) bir

²⁰⁷ Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, s. 251.

adamdır. Aynı zamanda Recep Köso'nun babasının çiftlik ortağıdır. Ancak Recep Köso'nun babası ölünce ortaklık da biter. Recep Köso ile Yankos'un kızı arasında duygusal ilişki vardır. Bu ilişkinin evliliğe dönüşmesini gençler istese de Yankos, kızını Recep Köso'ya vermek istemez. Ona göre ortağı Osman Efendi'nin oğluna varmak kızına bir şey kazandırmaz, aksine çok şey kaybettirir. Çünkü Yankos, Kösolardan daha zengindir. Onun kızı Yunan ordusundan bir miralaya hatta bir generale varması gereken bir kızdır. Yankos, çok kurnaz bir adamdır. Kızı kaçırılıp din değiştirmesi için dilekçe verdirildiğinde kızını iyi bir adam olursa Müslüman'a bile vereceğini, onun maksadının yalnız kızının mutluluğu olduğunu söyleyerek kızını kandırır. Aynı şekilde yine Filomene'nin Recep'e götürüleceği bahanesiyle kandırılarak manastıra kapatılması için düzeni de Sonkur Yankos kurar. Kızını bir Yunan subayına vermek ister. Kızını, Andrea Kostopolo adındaki Yunan subayına vermek isteşinin sebebi, subayın Yunan ordusundaki mevkiidir. Yankos yaşadıkları toprakların bir gün Yunan egemenliğine geçeceğini umduğu için böyle bir plan yapmaktadır. Bir süre sonra Girit'e özel statü verilir. Rumlar ve Yunanlar bunu daha da genişletmek için her yerde Müslümanlara baskı yapmaya başlarlar. Yine anlaşmaya göre Yenişehir bölgesindeki Müslüman halklar da boşaltılacaktır. Sonkur Yankos bu tahliye işlerinde de görev alır. Müslümanlarla iç içe yaşayan hatta Müslüman bir ortakla çalışan Sonkur Yankos, bir anda Yunan ordusunun bir neferi gibi mücadeleye başlamıştır. Kostopolo'nun Yunan ordusuna mensup bir ajan olduğunu bildiği için kızını ona yamamaya çalışır. Bu yolla kendisinin de gelecekte büyük mevki ve para kazanacağını hayal eder. *Henüz 17 Yaşında* romanındaki baba karakteri daha olumluyken *Gönüllü* romanında Yankos da "Müslüman içinde büyümüş" olmasına rağmen bir haine dönüşmüştür. Bunun sebebi kuşkusuz Osmanlı-Yunan Savaşı'dır.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanında yaşlı bir Rum diye anılan kişi, vakanın merkezindeki Parnas'ı (metres) Türkiye'ye getiren kişidir. Çok zengin olan bu Rum, varlığının bir kısmını okullara ve kiliselere bağışlamış hayır sahibi bir insandır. Ancak yazar, bu bağış vasıtasıyla Rumların millî bilincini vurgulamak niyetindedir.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahir* romanında adı verilmeyen bir Rum kurnaz tavırlarla muhatabına birtakım ticarî işlerden söz eder. Yazarın çok az yer verdiği bu karaktere olumsuz baktığı söylenebilir. Anlatıcı, Rum'un konuşmalarını duymadığı halde onun bir

para işinden söz ettiği kanaatindedir. Rum'un ismini vermeyerek bu kişiye atfettiği para düşkünlüğü vasfını bütün Rum milletini kapsayacak şekilde genişletmiştir.

Mehmet Celal'in *Leman* adlı romanında Heybeliada'da emlakçılık yapan Bodos Ağa'nın bu bölgenin tanınan emlakçılarından olduğu vurgulanır. Tebdil-i hava için aranan bir köşk sebebiyle kendisine başvurulur. Bodos Ağa da yılışık bir ağızla adayı övmeye başlayarak müşterileriyle pazarlık eder.

Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* romanında Kumdere köyündeki Eseoğlu, köylüyü borçlandırıp tarlalarını elinden alan bir zengindir. Eseoğlu, bu yöntemi İzmir ve İstanbul'daki Rumlardan öğrenmiştir. Bölgenin bürokratlarıyla arası iyi olan Eseoğlu'nun çevresi de yabancılardan oluşmaktadır. "*Çobanları, uşakları, hergelecileri Arnavutlardan, Rumlardandı(r).*" (s. 243) Eseoğlu'nun ortağı ise Rum Hristo Çorbacı'dır. Hristo Çorbacı, Eseoğlu'na sık sık misafir olur. Bu iki sömürücü yalnız Kumdere köylülerine değil, civar köylerdekilere de yüzde iki yüz faizle borç vererek köylülerin verimli topraklarını ele geçirirler. Üç yıl boyunca borcunu ödemeyen Küçükalan köylüleri Eseoğlu tarafından mahkûm edilir. Bu işte de Hristo'nun parmağı vardır. Hristo tarafından davayı yürütmek üzere İstanbul'dan iyi bir avukat getirilir.

İstanbul hayatında görülen modern konaklara has gayrimüslim hizmetçi, kapıcı, aşçı çalıştırma, *Yalnız Efe*'de Anadolu köylerinde de görülmektedir. Bu hayat tarzını benimseyen yine bir işbirlikçidir. Yabancılarla ortaklık, yerli işbirlikçilerin zengin olmak için sıkça başvurdukları bir yöntemdir. Önceleri Anadolu halkı, özellikle kırsal kesim hem toprak hem de yüksek kazanç sahibi olarak yabancılardan daha üstün durumdadır. Köylünün topraklarını elinden alarak onları adeta esir etme yönteminin Anadolu'da sonradan ortaya çıktığı Küçükalanlı Hacı Durmuş'un "*Bizim zamanımızda kimse kimseye haksızlık etmezdi. Herkes birbirinden çekinirdi. Hele yabancılar memlekete adım atamazlardı. İş, para, çift, çubuk bizimdi. Köy değil hatta kasabaya bile Rum, Ermeni, Yahudi madrabaz giremezdi.*" (s. 245) sözleriyle dile getirilir.

Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* romanındaki Yordan Efendi, Nevşehir tüccarlarından. Yordan Çemenoğlu, askerlik şubesi başkanı olan Hulki'ye borç vererek oğlunun bir yıl hava değişimi raporu alıp askerliğini tecil ettirmesini sağlar. Yordan, bu parayı vermekte önce direnir. Cingözoğlu Prodromos, parayı onun vermemesi halinde Demircioğlu Bodos'un vereceğini söyleyerek Yordan'ı razı eder.

Karabibik romanında Temre köyündeki iki Rum tüccar arasındaki rekabetin benzeri burada da görülür.

Yine bir borç meselesiyle ilgili olarak Aka Gündüz de *Tank Tango* (1928)²⁰⁸ romanında bir Rum'dan söz eder. Borç veren kişinin adı belirtilmez. Bir Rum'dan borç alan roman kahramanı Caka, bir süre sonra borcunu ödemeyince alacaklı, onu mahkemeye vermekle tehdit eder. Yazar, Caka'nın, "(...)muharebede o enayiye iki defa çapraza getirmişt看, ikisinde de birkaç yüz papel çıkmıştı. Bu mütareke yaman geldi." (s. 7) sözleriyle Mütareke'den sonra Rum milletinde meydana gelen değişime dikkat çekmek istemiştir. Bu sözde Mütareke'den önceki durumun gayrimüslimlerin aleyhine olduğuna işaret vardır. Ancak burada Rumların sistematik bir ezilme yaşadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü sözü edilen Caka Mehmet, bitirim bir tiptir.

Mahmut Yesari'nin *Tipi Dindi*, romanında Hacı Yanko İspiroğlu adlı bir emlak komisyoncusuna yer verilmiştir. Balıkpazarı'nda yazıhanesi olan İspiroğlu, aynı zamanda tefecilik yapmaktadır. İspiroğlu, roman kahramanı, Macit'in babasının asaletinden ve saygınlığından istifade ederek onun kefaletiyle maddi sıkıntı içinde olan Cabir Bey'e borç verir. Cabir, borcunu ödemeyince Yanko Efendi, borç senedine imza atan Macit'in babasına mahkeme celbi çıkarır. Bunun üzerine Yanko Efendi'yle anlaşılır ve borç taksitlendirilerek ödenmeye başlanır. Macit'in babası son iki taksiti ödeyemeden ölür. Onun öldüğünü duyan Yanko Efendi, aynı gün evine gelip Macit'e borç senedini gösterir. Bunun üzerine Macit borcu kapatır. Yanko bu esnada hem parayı alır hem de peder beyefendiye hürmetinden dolayı faizinden on para almadığını ifade eder. Yanko, Macit'in babasının birçok alacaklısı gibi adamın öldüğünü duyunca evine gelmiştir. Yanko'nun bu münasebetsizliği toplumsal düzen içinde bir borçlu alacaklı ilişkisi şeklinde sunulmasına rağmen vaka, onun fırsatçılığını ortaya koyarak bir leş kargası görüntüsü çizer. Fakat yazar, onun bu nezaketsizliğini, mensup olduğu millete mal etmez. Yanko sadece birçok aç gözlü, fırsatçı tefeciden biridir.

Yazarın *Aşk Yarışı* romanındaki banker Karamanlı Eftimaki Efendi, "*Karaman'dan yırtık pabucuyla gelmiş, dünyanın parasını kazanmıştır.*" (s. 16) Zahire tüccarlığı ve borsa bankerliği yapan Eftimaki çevresiyle iyi geçinen bir insandır. Abartılı davranışları olmasına rağmen kibrinden söz edilemez. Kızı, onun Ortodoks

²⁰⁸ Aka Gündüz, *Tank Tango*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Türklerden olduğunu söyler. Eftimaki'nin karısı Aspasya ve kızı Anastasya hakkında fazla ayrıntı verilmez. Anastasya'nın apartman komşularından birinin oğluyla buluşması apartmanı karıştırır. Zaten apartman kapıcısının söylediğine göre apartmanda biribiriyle gayrimeşru ilişkisi olmayan yoktur.

Yakup Kadri' *Bir Sürgün*'de Todoraki, Dr. Hikmet'in babasının mektubunda ismi geçen bir Rum'dur. Dr. Hikmet'in babası Todoraki'den borç para alır. Karşılığında evini ipotek ettirir. Fakat süresinde borcunu ödeyemeyince Todoraki eve haciz koydurur. Romanda Todoraki için "merkur" sıfatı kullanılır.²⁰⁹ Oysa *Araba Sevdası*'nda olduğu gibi bu romanda da tefeci Rum'un bir kusuru yoktur. Borç verdiği para geri ödenmediği için o da kanun yoluna başvurmuştur. Yine de bu tür ilişkilerde "kapital" sahibi gayrimüslimler yazarlarımız tarafından en azından acımasızlık veya fırsatçılıkla suçlanırlar.²¹⁰

Terzilik, kumaşçılık gibi işlerle uğraşan gayrimüslim esnafa da romanlarda yer verilir. Hüseyin Rahmi'nin *Tesadüf* (1900)²¹¹ romanında Kalpakçılarbaşı'nda kumaşçılık yapan Andonaki'nin adı da geçer. Mardiros bakkal çırağıdır. Bakkal, çırağının pasaklılığını, "doğdu doğalı hamam yüzü görmedi." (s. 341) sözleriyle anlatır. Bir tütüncü Rum genci, Mail ile Hayati'nin bir randevuevine gitmesine yardımcı olur. Hayati ve Mail, şifreli konuşarak tütüncünün böyle bir yeri bilip bilmediğini sorarlar. Tütüncü onları bahsettikleri yere götürüp oradan uzaklaşır. Romanda Samatya'dan sıkça söz edilmesi dikkati çeker. Samatya, özellikle Rumların ve Ermenilerin ikamet için tercih ettikleri bir mekândır. Mail ve Hayati gayrimeşru işler için bu semti seçmişlerdir.

Reşat Nuri'nin *Damga* romanında Aristidi Efendi "kısa boylu, zayıf, çiçekten bıyığının bir tarafı dökülmüş, ellilik bir Rum"dur.(s. 90) Galata'da elbise tüccarlığı yapan Aristidi Efendi, hırsızlıkla damgalanmış ve hiçbir yerde iş bulamayan Reşat Nuri'nin Jean Valjean'ı İffet'i işe almak ister. Babacan tavırlarıyla İffet'e nasihat verir, onun hırsızlığının ihtiyaçtan kaynaklandığını ve doğal olduğunu söyler. Aristidi Efendi,

²⁰⁹ "Merkur" kelimesinin ikinci anlamı, "bayağı, âdi, işsiz güçsüz, aşağılık kimse" dir. Bazı romanlardaki azınlık karakterler için bu sıfatın ikinci anlamı kastedilerek karakterin menfiliğine temas edilir.

²¹⁰ Reşat Nuri'nin *Kavak Yelleri* adlı romanında Dr. Sabri'ye alınan çiftlik, Millî Mücadele yıllarında Yunanistan'a kaçmış ve orada varissiz ölmüş bir ihtiyar Rum'a aittir. Rum'un Türkiye'den kaçmasına sebep olan olay ya da olaylara romanda temas edilmez.

²¹¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Tesadüf*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1316. (Alıntılar bu baskıdandır.)

İffet'in yapacağı işin gümrükten eşya taşımak, çürük malları piyasaya sürmek, sigortalı eşyayı vapur veya şimendiferde imha etmek olduğunu söyleyince İffet onun ahlâklı bir insan olmadığını düşünerek ondan hemen uzaklaşır.²¹² Aristidi Efendi, Reşat Nuri'de ender rastlanan olumsuz gayrimüslim karakterlerdendir.

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanındaki Efijeni de İstanbul'un ünlü modacılarındandır. Yurt dışından getirttiği bir elbisesini kopya ettiği için Efijeni'yi arayarak ona hakaret eden Adnan'ın karısı Belkıs'ın konuşmasında adı geçer.

Yusuf Ziya'nın *Göç* romanında "kambur Eftelya" varlıklı insanlara hizmet verdiği anlaşılan bir terzidir.

Refik Halit'in *Bu Bizim Hayatımız* romanında Eleni, Kumkapı'da terzilik yapmaktadır. Dükkânına gelen giden çok olduğundan haber almak için başvurulacak bir kaynaktır. Dedektif Şemsi, Mazlum Sami'nin ilk göz ağrısını aramak için yola çıktığında, ipuçları onu Petraki adında birine götürür. Petraki de asıl malumatın baldızı Eleni'den alınabileceğini söyler. Kalivrisu ve Figaro da Petraki'nin sözünü ettiği, İstanbul'un zengin takımının gittiği modacılarıdır.

Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* romanında kişiliği hakkında ayrıntı verilmeyen Ligor, Beyoğlu'nda bakkallık yapmaktadır. Maryola'ya âşık olur fakat karşılık bulamayınca Maryola'yı öldürür.

Mehmet Celal, *Bir Kadının Hayatı* adlı romanında iğfal edilmiş bir kızın hayat mücadelesini anlatır. Kız, babası tarafından reddedilince yalnız yaşamak zorunda kalır. Namuslu bir hayat sürebilmek için iki çocuğuyla dilenerek geçimini sağlamaya çalışır. Ancak romanın kahramanı Melek, hakkında yapılan çeşitli iftiralara rağmen *Henüz 17 Yaşında* romanının Kalyopi'si gibi kötü yola düşmez. Sefalet onu intiharın eşiğine getirir ama yine de bu "sefile"²¹³ aleyhindeki dedikodulara aldırmadan namusuyla

²¹² Birol Emil, Reşat Nuri'nin romancılığı ve roman şahıslarını değerlendirirken *Damga* romanı ve aslı kişisi hakkında şunları söyler: "*Damga* romanında derin bir cemiyet yarası deşilmiştir. Romanın ana fikri kanunların mahkûm ettiği her insanın, kendi içinde, her zaman kötü ve suçlu olmadığı düşüncesidir. Cemiyetleri düzenleyen katı ve şekilci hukukun ötesinde karışık hayat ve karmaşık insan gerçekleri vardır ve bunları da hesaba katmak lazımdır." (Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, s. 20.)

²¹³ Ömer Faruk Huyugüzel, Halit Ziya'nın *Sefile* romanını Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* romanıyla karşılaştırır: "*Yazarın bu ilk romanı, Ahmet Mithat Efendinin 1881'de yazdığı romantik bir karakter taşıyan Henüz On Yedi Yaşında* romanının bir antitezi olarak realist roman anlayışıyla kaleme alınmış bir eserdir. Bu iki roman konuları bakımından büyük bir benzerlik gösterir. Her ikisinde de aşkı yüzünden kötü yola ve geneleve düşmüş masum genç kızların hikâyesi vardır. Ancak bu iki roman, olay örgüsünün düzenlenişi, kişilerin sunuluşu ve üslup bakımlarından önemli farklılıklar gösterir. Ahmet Mithat,

hayatını sürdürür.²¹⁴

“*Romancıya terbiyevî bir misyon*”²¹⁵ yükleyen yazar, romanın kahramanlarını bu vakayı ölçü olarak iyiler ve kötüler olmak üzere ikiye ayırır. Usta Yani, adlı Rum da kötüler arasındadır. İstanbul’da bakkallık yapan Yani, aslında bir katildir. İsviçre’de bir genç kızın ölümüne sebep olmuş, oradan İstanbul’a gelerek ismini değiştirip bir bakkal dükkânı açmıştır. İki çocuğuyla yokluk içinde yaşayan Melek’in çorba içecek kaşığı bile yoktur. Bir gün çocuğunu bakkala gönderip çorbalarını içmek için üç kaşık ister. Fakat Yani, annesinin fuhuş yaptığını ima ederek çocuğa hırsız muamelesi yapar ve onu dükkânından kovar. Böylece aslında katil olan Yani’nin kötü yüzü ortaya çıkar. “*Usta Yani, burada farklı bir yabancı tip olarak karşımıza çıkar. Bu fark, onun namus ve benzeri konulara bir Avrupalı gibi değil; geleneksel değerlere sahip bir Doğulu gibi tepki vermesinde görülür.*”²¹⁶

Hüseyin Rahmi’nin *Şıpsavdi* romanında Şöhret Bey’in mahallesinde bakkallık yapan Bodos Ağa da yarım yamalak Türkçe konuşanlardandır. Kullandığı birkaç Fransızca kelime sebebiyle Şöhret’e gizli gizli sinirlenen Bodos, daha önce ekmek peynir parasına kendisine Fransızca öğretmek isteyen birinin olduğunu belirtir. Fakat Fransızcanın bir gün bakkallarda gerekeceğini öngöremediği için kendi kendine hayıflanır. Esasında yazar, bir gayrimüslimin bakış açısından alafranga bir Türk’ü yermek amacındadır: “*Hüseyin Rahmi, yanlış Batılılaşmanın temsilcisi olan alafranga tipi Meftun ile, geleneksel kültürün temsilcisi olan kahramanlarının diyaloglarından*

eserinde Kalyopi adlı bir Rum kızını ele alıp onun başında geçeneri daha kronolojik bir sırada anlatır ve kahramanını bir Müslüman Türk erkeği vasıtasıyla bataklıktan kurtararak romanı mutlu bir sonla bitirir. Halit Ziya ise bir Müslüman Türk kızının başından geçeneri anlattığı romanında olay örgüsünü çok farklı bir şekilde kurar ve eseri trajik bir sonuçla bitirir. Ahmet Mithat’ın amacı ahlâkî ve sosyal bir hastalık olan fuhuşun aslında bizim toplumumuzda olmadığını, bunun batılılar tarafından bünyemize sokulduğunu ispatlamaktır. Halit Ziya’nın ise romanı vasıtasıyla açık seçik bir mesaj verme amacı yoktur veya hiç değilse bunun varlığı açık değildir.” (Ömer Faruk Huyugüzel, Halit Ziya Uşaklıgil, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 48.)

²¹⁴ “*Kötü yola düşmüş kadına, fahişeye, acıma bilindiği gibi edebiyatımızda Ahmet Midhat Efendi ile başlar. Mithat Efendi’nin Henüz On Yedi Yaşında ve Mihnetkeşan gibi eserlerinin yanı sıra bu meseleyi ele alan ilk çarpıcı örnekler arasında da Abdülhak Hamid Tarhan’ın Bir Sefilenin Hasbıhali, Halit Ziya Uşaklıgil’in Sefile adlı eserleri yer alır. Bu yazarlar hemen herkesin ön yargı ile yaklaştığı düşmüş kadına farklı bir gözle bakarlar, okuyucuda acıma duygusa uyandırmaya çalışırlar, onları topluma kazandırmak gerektiği mesajını verirler. (Alev Sınar, Aka Gündüz’ün Romanlarında Kadın, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.)*

²¹⁵ M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şairi Mehmet Celal- Hayatı Görüşleri Şiirleri*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1995, s. 57.

²¹⁶ Ömer Solak, *1896- 1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2004, s.81.

mizahî nitelikli bir çatışma çıkarır. Şiveli bir Türkçe ile konuşan Bodos Efendi, Erenköy'ün kibar konaklarına hizmet veren azınlık mensubu bir mahalle bakkalıdır. Meftun'un bakkal, bekçi, bahçıvan gibi halktan kişilerle yaptığı bu türden konuşmaları onu çoğu kez gülünç duruma düşürür.”²¹⁷ Bakkalın çırağı Apostol da Türkçeyi düzgün telaffuz edemez.

Yazarın *Tebessüm-i Elem* (1923)²¹⁸ romanındaki Bodos bakkallık yapmaktadır. Kenan'ın annesi Zehra Hanım, Bakkal Bodos ve Tenekeci Mişon'un Müslüman olduklarını duymuştur. Bu isimler bir karşılaştırma sebebiyle anılır. Kenan'ın annesi bu gayrimüslimlerin Müslüman olmalarına şaşırmasa ama oğlunun kötü yoldan dönmesi onu şaşırtır. Hüseyin Rahmi'nin *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?* Adlı romanında bakkal Apostol, pansiyonculuk yapan İlya'nın oğludur. Apostol, babasının pansiyonunun olduğu mahallede bakkallık yaptığı için bakkalında “*Satılmayan ne kadar bayat, bozuk mal varsa pansiyonerlere*” satarlar. Bakkalın cimriliği ve hilekârlığı ise “*Öyle cimri hilekârdırlar ki iki gece pansiyonların da yiyip içerek kalan bir adam artık bir daha bunlara borçlanmadan kurtulamaz.*” (s. 10) sözleriyle anlatılır.

İncelenen romanlarda çeşitli vesilelerle okuyucunun karşısına çıkan bir başka esnaf grubu da sarraflardır. Hüseyin Rahmi'nin *Şık* (1889)²¹⁹ romanındaki Bedros Ağa, Şöhret'in annesinin küpelerini çalıp sattığı kuyumcudur. Yine sadece sözü edilen, karakteri hakkında ayrıntı verilmeyen kişilerdendir.

Mehmet Celal ise Vasiliki adındaki kuyumcunun güvenilirliğini ön plana çıkarmıştır. *Bir Kadının Hayatı* adlı romanında roman kahramanı Cemal Bey'in borç alma, borçlarına kefil olma gibi bütün mali işlerinde başvurduğu ve güvendiği bu kuyumcunun müşterisiyle dostane bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* romanında adı geçen sarraf Vasil, Salih'in babasının ev almak için borç almak üzere başvurmayı düşündüğü bir insandır. *Mahşer* (1924)²²⁰ romanında Perapalasçı Bodosaki'nin adı geçer. Parasız kalan gençler bir müsamere bileti satmak için bu adama başvurmayı planlarlar. Ancak adamın cimriliğini

²¹⁷ Solak, 1896- 1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar, s. 211.

²¹⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Tebessüm-i Elem*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1339. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²¹⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık*, Kırkanban Matbaası, İstanbul, 1305.

²²⁰ Peyami Safa, *Mahşer*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924. (Alıntılar bu baskıdandır.)

göz önünde bulundurarak bilet satamayacaklarını düşünürler. Bodosaki'ye bakış olumlu değildir. Çünkü gençler, Türkler sayesinde zengin olduğunu söyleyerek ona cephe alırlar. Bodosaki'nin Türklerin sayesinde nasıl zengin olduğu ayrıntılı bir biçimde açıklanmamıştır. Birçok romanda halkı ve yasaları istismar yoluyla zenginleşen bu tür insanlara yer verilmiştir. Yazar da gençlerin bu davranışıyla yurdumuzun kaynaklarını kullanarak zengin olan fakat millet menfaatine bir iş olduğu zaman elini taşın altına sokmayan gayrimüslimlere serzenişte bulunmaktadır.

Reşat Nuri'nin *Bir Kadın Düşmanı*'nda (1927)²²¹ fondaki karakterlerden biri Samancıoğlu adında ihtiyar bir Rum'dur. Dilenci kıyafetindeki bu adam gerçekte "altın babası"dır. Büyük bir zeytinliğin sahibi olan Samancıoğlu aynı zamanda köylüye faizle para verir. Borcunu ödeyemeyen bir köylüden aldığı uyuz bir eşekle köy köy dolaşıp seyyar sarraflık yapar. Cimri Samancıoğlu, eşeğini gözünden bile kıskanır. Çalınmasın diye kışın odasında yatırdığı bile olur. Çok paragöz olan Samancıoğlu'nun eşeğini kaybetmesi de yine para yüzünden olur. Homongolos, Samancıoğlu'na kârlı bir işten söz ederken arkadaşı Rahmi diğer taraftan eşeği çalar. Parayı duyunca kendinden geçen Samancıoğlu'nun bundan haberi bile olmaz.

Halide Edib'in *Tatarcık* (1939)²²² romanında Yorgaki'nin adı bir benzetme vesilesiyle anılır. Paşa Baba, aylık kırdırmak için Anadolu Rumlarından sarraf Yorgaki'ye sık sık gider. Yorgaki, kazancını hesaplarken gözleri donuk bir hal alır ve bir noktaya takılır kalır. Başka romanlarda da bu maaş kırdırma işine rastlanır. Ancak sarraflar bu romandakinin aksine genellikle Yahudilerdir.

Reşat Nuri'nin *Miskinler Tekkesi* (1946)²²³ adlı romanında dilencinin büyükannesi aylığını Kostî adında bir sarrafa kırdırır.

Halit Ziya'nın²²⁴, Hüseyin Rahmi'nin, Mehmet Rauf'un bahsettiği, Türklerin

²²¹ Reşat Nuri Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1927.

²²² Halide Edib Adıvar, *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1939.

²²³ Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1946.

²²⁴ Halit Ziya'nın romanlarında azınlık karakterlere ya da tiplere fazla yer verilmez. Anılarında hem azınlık kişilere yer verilmiş hem de yazarın onlar hakkındaki düşünceleri açıkça dile getirilmiştir. Ancak bunlar roman kahramanı değil, gerçek kişilerdir. Yazar, *Kırk Yıl* adlı hatıratında babasının mağazasında çalışan iki Eğinli gençten söz eder. Avak ve Artin adındaki bu gençler, işlerine ve yazarın babasına bağlılıklarıyla dikkati çekerler. "*Çiçek bozuğu bir Ermeni*" olarak tanıtılan Erkül ise babasının mağazasındaki halıları satıp parasını alıp kaçan bir azınlık mensubudur. (s. 57) Kevork adında bir başka azınlık mensubu ise yazara İzmir'de emanetçilik yapmaktadır. Yazara İstanbul'dan kitap getirtir. Petraki, yazarın dedesinin veznesidir. İstanbul'dan gelen kitapların parasını Petraki ödemektedir. (s. 78) Auguste

ticarî alanda azınlıklar tarafından kuşatılmışlığı konusuna Halide Edib de temas eder. *Sonsuz Panayır*'ın kahramanı Ayşe'nin patronu, ona birtakım mektuplar yazdırır. Bu mektuplardaki ibarelerin arkasında gizli anlamlar vardır. İthalatı yurt dışından idare eden elemanlara yazılan bu mektuplar, aynı zamanda ticaret dışındaki mevkide olanlara da yazılır. Yazar dışarıdaki bu şirket ajanlarının genellikle Türkiye'de yetişmiş Türkçeyi de bilen Levantenler olduğunu belirtmektedir. Ayşe'nin dikte ettiği bu mektuplarda şirket ajanlarına verilen talimatların kendisine anlamsız geldiği de vurgulanır. Ancak yazar, bu mektupların ve mektuplardaki talimatların içeriğini açık bir biçimde okuyucuya duyurmayıp bazı gizli kapaklı işlerin olduğunu ima etmekle yetinir.

Yakup Kadri de *Hüküm Gecesi* romanında azınlıkların Türkiye ekonomisi ve ticaretindeki yerine üstü örtülü olarak temas etmiştir. Azınlıkların adı doğrudan anılmamakla birlikte “Beyoğlu'nun iş ve banka çevreleri”nin mali politikalar ve

de Jaba, İzmir'de Frenk mahallesinde avukatlık yapmaktadır. Yazar bu kişiyi “*Bir Türk kadar Türkçe bilen, Farsça divanlar okuyan; Fransızca, Almancayı, İtalyancayı, Rumcağı bu dillerin insanları kadar kolaylık ve doğrulukla söyleyen*” biri olarak tanıtır. Bu sözlerine eklediği “*belki hiç belli olmayan bir bilişle Ermeniceyi de öteki diller kadar bilen bu genç adamın ne milletten olduğunu araştırmaya lüzum yoktu.*” (s. 92) sözleriyle hem onun milliyetini belirtmeye hem de hakkındaki kanaatini dile getirmeye çalışır. Halit Ziya, yazıhanesine sık sık uğradığı Jaba'dan birçok şey öğrendiğini sözlerine ekler.

Yazar, İzmir'de okuduğu okulda bazen gizli bazen aşikâr eşyalarını alıp götürülen bir Alman Yahudisi'nden söz eder. Sözüünü ettiği çocuğun yüz­süz bir insan olduğunu belirtir. Onun hafızasında önemli bir iz bırakan kişilerden biri de dans öğretmeni Cezana'dır. “*Orta boylu, iri kafalı, hafif çiçek bozuğu, sarısına kırmızı karışmış saçlarının altında süz­gün bakışlı mavi gözlü, kırkını aşmış bir Musevi*” (s. 141) olan bu adam, birçok ülkeyi dolaştıktan sonra İzmir'e yerleşmiştir. Buradan da Odesa'ya geçmeyi planlamaktadır.

İstefan Nubar Efendi, Osmanlı Bankası'nın İzmir şubesinde çalışan önemli bir elemandır. Halit Ziya, onun Türkleri bir Türk'ten daha çok sevdiğini söyler. Bankanın resmî ve özel Türk çevreleriyle ilişkisini düzenleyen Nubar Efendi, çalışkanlığıyla da dikkati çeker.

Bir Rum olan Dimitro ise Rumluğuyla gurur duyan bir kişilik olarak tanıtır. Kendisini “Demetrius Decipris” adıyla tanıtmaktan zevk alan bu adam, birçok dil bilmektedir. Yazarın kısa sürede dostu olun Dimitro, İngiliz kültürünü sever ancak Katolikleri de bağnaz olarak görür.

Halit Ziya, çocukluk yıllarında azınlıklardan oluşan bir çevrede yaşamıştır. Çeşitli dinlere, çeşitli ırkları mensup birçok arkadaşı olmuştur. Bu dönemde iki Ermeni arkadaşından biri, bir ağıt söyler. Yazar bunun Ermeni yurdu için söylenmiş bir ağıt olduğunu duyunca kendi deyimiyle “donar kalır.” Fakat bu işin önemini ancak yirmi yıl sonra anlayabilecektir.

Okuduğu okulla ilgili bir başka tespiti de şöyledir: “*Mektebe, açılır açılmaz, müslümandan gayri unsurlardan gençler, en çok da Museviler ırklarına muhsus çalışmayı mektebin son sınıfında durdurmayarak İstanbul'da okumalarını sürdürdüler.*” (s. 248)

Halit Ziya, hayatının ilk balosuna da İzmir'de gider fakat eğlenemez. Çünkü o devirde böyle bir baloda bir Türk'ün dans etmesi dine ve ahlâka aykırıdır.

Yazar, yaşadığı dönemde satılığa çıkarılan tarlaların alışverişiyle ilgili ise şu yorumu yapmaktadır: “*Bu ticaret savaş yerinin kurbanları istihalciler, fayda görenleri yabancı veya yarı-yabancı milletler, seyircileri Türkler idi. Bu hareketin içinde en zeki, en çalışkan, en kavi millet de, muhakkak Musevilerdi.*” (s. 139)

Yazar, Osmanlı Bankası'nda çalıştığı sırada buradaki Rumlarla Katoliklerin arasındaki soğukluktan bahseder. Her iki grup da yazara karşı samimi davranır ama yazar, Rumları daha samimi bulur.

ekonomi politikaları üzerinde çok büyük etkisinin olduğu vurgulanmıştır.

Ç. Okumuş Kesim (doktorlar, avukatlar, ebeler, eczacılar vs.)

İncelediğimiz romanlarda doktor, eczacı, avukat, öğretmen gibi mesleklere mensup insanlara da yer verildiği tespit edilmiştir. Sözü edilen meslekten kişiler, romanlarda genellikle asli karakter olarak yer almayıp çeşitli vaka parçalarında sadece adı geçen şahıslardır. Bu yüzden karakterleri ayrıntıyla tanıtılmamıştır. Doktorlar genellikle iyi eğitim görmüş, işini iyi bilen, mesleğinin hakkını veren kişilerdir. İlk romanlarda, hastalık vakalarında çağrılan doktor, ebe, çıkıkçı gibi şahısların hemen hepsinin gayrimüslimlerden olduğu görülür. Doktorlar bazen bir eve, sıradan bir sağlık vakası için çağrılırken bazen de istenmeyen bir hamileliğin bertaraf edilmesi gibi gayrimeşru işler için çağrılırlar. Bazen de bu işler için eczacılar kullanılır. Avukatlar ise genelde varlıklı ailelerin hukuk işlerini yürütmek üzere tutulmuş şahıslardır. Avukatlara bakış doktorlarda olduğu kadar olumlu değildir. Öğretmenler, çocuklara Fransızca öğretmek amacıyla varlıklı konaklara çağrılan gayrimüslimlerdir. Bunların sayıları fazla değildir. Çünkü bu tür işlerde daha çok Fransızlar veya Fransızca'yı iyi bilenler tercih edilir.

Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanı Fransız bir baba ve Rum ananın oğlu Aleko Favini'nin doğduktan sonra altmış beş yaşına kadar yaşadığı sergüzeşti anlatır. Avukatlık mesleğini seçen Favini, roman boyunca çeşitli mesleklere girip çıkar, birçok ülkeyi gezer. Sonunda Voltaire'in Kandid'i gibi aradığı huzuru İstanbul'da "bahçesini ekmede" bulur.²²⁵ Favini'nin yaşadığı maceralar esnasında birçok milletten insanlarla ilişkisi olur. Bazı milletlerin genel değerlendirmesini yapmasına rağmen herhangi bir millete karşı olumsuz düşünceler içinde olduğu söylenemez. O, her milletten ahlâksızları, haksızlık yapanları, rüşvetçileri, her konuda suiistimale göz yumanları, günahkârları eleştirir.

Aleko Favini'nin babası ahlâksızlık yaptığı gerekçesiyle karısını döverek öldürür. Favini ise annesi ölmeden hemen önce dünyaya gelir. Dedesi tarafından

²²⁵ Misailidis, romanını Grek harfleriyle Türkçe olarak yazmıştır. Dört ciltten oluşan eser, kendi matbaasında basılmıştır. Misailidis, edebiyat tarihçileri tarafından "Osmanlı" olarak değerlendirildiği ve Türkçe yazdığı için Misailidis'in eserine bu araştırmanın dipnotlarında değil, ana metni içinde yer verilmesi uygun bulunmuştur.

Ortodoks olarak yetiştirilen Favini, Beyoğlu'nda bir kilisede eğitim görür. Favini, roman boyunca çeşitli dinlere ve mezheplere girip çıkar.²²⁶ Bütün bunları zor durumda kaldığında yapan Favini, hem din ve mezhep değiştirme hem de girdiği dinlerin ve mezheplerin itikadı ile ilgili bilgiler verir. Mezhep değiştirmeyi “*Katolikler ve hususu ile Cezvit (cizvit) keşişleri pınarından su içmiş olanlar o derece mutaassıptırlar (bağnaz) ki, ellerinden gelse kâffe-i milletleri Katolik etmeye çalışırlar. Rumlar o derece değil ise de, arasına ellerine bir Katolik ya Ermeni ya Yahudi rast olur ise, efkârlarını (düşüncelerini) teftiş etmeksizin hemen suya batırıp, isminin tebdil etmeye çalışırlar. Ve Rum olacağıın anasının babasının ah ü figanlarına kulak asmazlar.*” (s. 115)

Yazar, yukarıda Rumlardan örnek vermesine rağmen zorla mezhep değiştirme konusunda bütün mezhepleri eleştirir. Temelde bütün Hıristiyanların ruhaniyet birliği olması sebebiyle Hıristiyanlar arasında mezhep değiştirmenin ve değiştirirken yeniden vaftiz edilmenin gereksizliğini savunur. Mezhep değiştirerek milliyetin değiştirilemeyeceğini belirten yazar kahramanının ağızından bu fikrini şu şekilde açıklar:

“(...) hiçbir vakitte ne Ermeni Rum ve ne de Rum Ermeni olabilir. Kezalik, Yahudi de, siyah arabı yumakla ağartmanın ihtimali var ise, milliyetinde tebdili asandır (kolaydır). Mezhepçe meselâ, ruhaniyet birliği olabilir, ancak milliyetin karışması mümkün olur mevaddan (şeylerden) değildir.” (s. 115)

Katolik ve Ermenilerin Ortodoksluğa geçme sebeplerini, sözü edilen mezheplerde boşanmanın zorluğuna bağlayan yazar, başka menfaatler için din ve mezhep değiştirenlerin olduğunu da söyler. Farklı bir din veya mezhepten bir kadına ilgi gösterenlerin bu yolu seçtiğine temas eder.

Romanın karakterleri arasında Rumlar çoğunlukta olmasına rağmen birçok milletten karaktere de yer verilmiştir. “*Misailidis'in amacı ve eseri boyunca anlattıkları, Ahmet Midhat Efendi başta olmak üzere, ahlâkçı Türk yazarlarının romanı,*

²²⁶ Tanzimat'tan önce Osmanlı'da sadece ihtida serbesttir. Bunun dışında din değiştirme özellikle İslâmiyetten Hıristiyanlığa geçiş yasaktır. İlber Ortaylı, Tanzimat Döneminde din değiştirme vakalarındaki belirgin artışın Ferman'ın verdiği serbestlikten kaynaklandığını vurgular: “*Müslümanlığı kabul etmiş bazı gizli Hıristiyan cemâatler asıl dinlerini açıklamakta bir beis görmediler, ilginçtir ki, İslâm şeriatına göre bir tanassur sayılabilecek bu olayın, pek de öyle değerlendirilmediği ve hattâ göz yumulduğu görüldü.*” (Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, s. 29.)

bir çeşit halk hikâyeleri, menkıbeler yerine konabilecek bir tür saydıklarını gösterir ki, *Servet-i Fünun* yazarlarına gelene kadar, romanda ve hikâyede gerçekten böyle bir işlev beklenmiştir.”²²⁷ Bu yüzden yazar, roman kahramanının gezdiği yerlerin toplumsal tarihî, coğrafi, folklorik, ekonomik, siyasî vs. birçok yönüyle ilgili bilgiler verir. Bu çerçevede gayrimüslimlerin farklı coğrafyalardaki durumlarından da söz etmiştir. Zaman zaman ülkeler arası karşılaştırmalar yapan yazar, roman kahramanı Favini’yi, İtalya’daki dinî baskı karşısında “*lanet okuyarak Türkiye’nin müsaade-i diniyesini [aneksithriskia] (din özgürlüğü) derhatır etmekle, ‘Binler yaşa Türkiye’*” (s. 562) şeklinde konuşurma gereğini duyar.

Evangelinos Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında devrin doktorlarını eleştirir. İyi eğitim almış doktorların olmadığını bunların yerine insanların hayatını tehlikeye atan şarlatanların iş yaptığını anlatır. “*Bunlar da hekim mi, insan kasapları denilse daha caizdir. Kimi Fransa’ya kimi İtalya’ya, kimi Almanya’ya birer defa ziyaret etmekle başlarında birer şapka ile avdet ederek, kendilerine hekim ünvanı vermişler, arayan soran da olmadığından, kim bilir nicelerin canını yaktılar ve daha nicelerin ciğerini tutuşturacaklar.*” (s. 157)

Misailidis, “*İstanbul’un meşhur hekimleri*” diye sunduğu Palavazof, Zevzekinski, Dollandiriadi, Zirzopoğlu, Avanakyan “*Beheri Avrupa’da, Amerika’da tahsil-i fenn-i tababet edüp, Felatun [Platon], Eskülap [Asklipios], Pokrat [İppokratis] kesilmişler, bu cümle ile dünyadan bihaber*” dirler. (s. 418) Bu doktorlar İstanbul’da kolera olup olmadığını bir kişiye sorarak anlar ve araştırmalarını bitirirler. Doktorların adlarına bakıldığında çeşitli milletlerden olduğu görülür.²²⁸

“Taklit hekim” olarak gördüğü bu doktorların İstanbul’dan çok Anadolu’da mesleklerini icra ettiklerini söyleyen yazar, Anadolu halkının kadercî olmasının bu tür hilebazların işini kolaylaştırdığını da belirtir. Yazarın kahramanının ağzından anlattığı bu tip doktorlar, sonraki Türk romanlarında birer sorun olarak işlenecektir. Ancak Türk

²²⁷ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e 1839-1923*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 176.

²²⁸ Yazar, Anadolu Rumlarını eski Yunan uygarlığının torunları olarak görür. Geçmişte büyük bir uygarlık ortaya koyan bu milletin bugünkü perişanlığı karşısında elem duyarak şunları söyler: “*Ey Anadolu Rumları, aklınızı başınıza toplayarak vakti ile ilme sahip olun, mektepler küşat eyleyin (açın) ve eğerçi bu perüşaniyette devam edecek olur iseniz, on yıla varmayacak kâffe-i milletlerden en edna ve alçak ve cümleye kul köle olacaksınız.*” (s. 264) Atalarının bugünkü Rumların hallerinden hicap duyacaklarını söyleyen yazar, kitabına bir de Anadolu’lu eski Yunan âlimlerinin isim listesini ekler.

yazarları, bu doktorların genelde gayrimüslimlerden olduğunu özellikle vurgulayacaktır.

Ahmet Midhat'ın *Ölüm Allah'ın Emri* (1873)²²⁹ adlı hikâyesinin felsefeye meraklı kahramanı Sıtkı, İzmir'de bir Rum mektebi hocasına Türkçe dersleri verir, bunun karşılığında ondan Rumca öğrenir. Yazar, Sıtkı'nın eski Yunan filozoflarının hayatlarını ve felsefelerini Rumcadan Türkçeye tercüme ettiğini belirtir.

Ahmet Midhat, romanlarında yer verdiği doktorları hünerleri sebebiyle över. *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?* hikâyesinde yer verilen doktorun genellikle bilgi ve becerisiyle değil, toplumsal hayatla ilgili olumsuz görüşleriyle öne çıkarıldığı görülür. Bu görüşleri sebebiyle aslında yazar tarafından olumsuz bir tip olarak çizilir. Evliliğe karşı olan ve bekârlığı bir sultanlık sayan doktor, bu konuda bilimsel kanıtlar sunarak hikâyenin aslı kişisi Sururi'yi etkiler. Sururi, sözü edilen doktoru o kadar takdir eder ki onun söylediklerini kendine birer hayat düsturu olarak kabul eder. Ona göre “*Dünyada insana benzeyen bir adam var ise o da doktor efendiden ibarettir.*” (s.270) Dolayısıyla doktorun her söylediği uygulanmalıdır. Sururi, bu sebeple doktorun önerdiği hayatı yaşamak için Beyoğlu'na yerleşir. Bekâr ve alafranga bir hayat yaşayan Süruri, evin gayrimüslim aşçısı ve hizmetçisi tarafından iyice sömürüldükten sonra doğru yolun bu olmadığını anlar.

Henüz 17 Yaşında romanında Ahmet Efendi tarafından Kalyopi'nin hastalığını tedavi etmesi için çağrılan ve Yunan olduğu belirtilen doktor, Kalyopi'nin hikâyesini dinleyince Ahmet Efendi'yi can u gönülden tebrik eder. Doktor yetmiş yaşındadır. *Esrâr-ı Cinayat* romanında Dr. Eksindaki ise Yunan olup Atina Tıp Mektebi'nden mezun olmuştur. Çok deneyimli bir doktor olan Eksindaki'nin bir emsali daha yoktur. Halil'in cesedine bir bakışta onun asılarak öldürülmediğini, öldürüldükten sonra asıldığını anlar. Her iki doktor da bilimsel başarılarıyla dikkati çekerler. Nâbizâde Nâzım'ın *Karabibik* romanında Temre köyünde doktorluk yapan Linardi, İzmir'den getirdiği bir hayat kadınıyla yaşamaktadır. İzmir'de sokaktan aldığı bu kız, Temre'de de aynı hayatı yaşar. Linardi'nin en öne çıkan özelliği, birlikte yaşadığı bu kızın kaçamaklarını bilmesine rağmen buna ses çıkarmamasıdır. Linardi kontrolü tamamıyla karısına terk etmiştir. “Mezhebi geniş” bir insan olan doktor, mesleğini icra ederken pek

²²⁹ Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Ölüm Allah'ın Emri*, (1. baskı 1873), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

görülmez.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanındaki Hami Bey'in Fransızca hocası olan Rum Nikolayidi Efendi, tam bir dalkavuktur. Şadi Bey'in konağına gelinceye kadar para kazanamamıştır. Hatta yatacak bir yer bile bulamadığı söylenebilir. Yazar onun ölü dilleri iyi bildiğini fakat bu bilgisini pazarlayamadığını söyler. Hami, inatçı bir çocuk olduğu için öğretmenleri onun kaprislerine dayanamayıp işten ayrılır. Çocuk, hocalarından dil bilgisi kurallarını bile değiştirmelerini ister! Nikolayidi Efendi ise çocuğun hatırı için Fransızcanın kurallarını değiştirecek bir esneklik sergiler. Onun bu tavrının sebebi, bulduğu bu rahat ortamdan ayrılmak istemeyişidir. Yazara göre Nikolayidi Efendi, “*çoktan beri mütehassir kaldığı sıcak çorbaya sulu pirzolaya kavuşunca şâkirdinin hatırı için değil gramer kavaidini tebdil etmek ‘Eyfel’ kulesi müzika ile vals ediyormuş deseler, kuleyi oynarken gören ilk şahit kendi olduğunu iddiadan sıkılmayacak bir hale gelmişti(r).*” (s. 100- 101) Batılılaşmayı yanlış anlayan konak sahiplerinden olan Şadi Bey'in konağında çocuk için seçilen Fransızca hocası da doğru bir seçim değildir. Yazarın *Mürebbiye* romanındaki Anjel gibi Nikolayidi Efendi de vazifesini hakkıyla yapmaktan çok geçimini sağlayacak bir mekân aramaktadır. İstanbul'da bu tür bir ihtiyaç için Şadi Bey ve Dehri Bey'in sözde alafranga konakları gibi yerleri bulmaktan daha kolay bir şey yoktur.²³⁰

Sevda Peşinde (1912)²³¹ romanında Nezihi'nin eşi, sevgilisi İlhami ile bir dışçının bürosunda buluşmaktadırlar. Bunu öğrenen Nezihi'nin arkadaşı Sermet, bu dışçıyı bulmak amacıyla Beyoğlu'nda bir araştırma yapar. Girdiği bir dışçı Türkçeyi aksenli konuşmaktadır fakat dışçının adı ve milliyeti belirtilmemiştir.

Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece*, romanında Hıristaki adında ihtiyar bir Rum eczacıya yer verilmiştir. Türklerle iyi geçinen Hıristaki, bu yüzden Hıristiyan dükkân sahiplerinin oturduğu mahallede değil; karısı, dul kızı ve on beş yaşındaki oğluyla birlikte eczahanenin üstündeki evde oturur. Yunan işgali başlayınca Rumların Türklere saldıracağı dedikodusu yüzünden Hıristaki'nin dükkânı, Müslümanların saldırısına uğrar. Bu durumu Hıristaki sükûnetle karşılar. Olayların vahim bir hal alacağından

²³⁰ Mürebbiyelik konusunda daha geniş bilgi için bkz. Dilek Çevik, *Mürebbiyelik ve Türk Romanında Mürebbiye Tipleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.

²³¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Sevda Peşinde*, Selanik Matbaası, İstanbul, 1328.

endişelenen Şahin Efendi, Hıristaki'nin zararının kendisi tarafından karşılanacağını belirterek daha kötü sonuçların ortaya çıkmasını engellemeye çalışır.

Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* adlı eserinde bir Rum ebe, Güloz'un hamile olup olmadığını öğrenmek amacıyla başvurduğu bir kadındır. Daha sonra da Güloz bebeğini düşürmek için yine aynı ebeye başvurur. Rum ebe onu bir doktora gönderir. Güloz olayın duyulmasından endişe ederken Rum ebe “(...)Şimdi İngilizler, Fransızlar var İstanbul'da. Mahkeme karışamaz. Hem doktor çok büyüktür. Büyük konsoltalarda doktorluk yapar.” (s. 145) diyerek onu rahatlatmaya çalışır. Ancak bu kürtajcı doktorun ne kimliği ne de milliyeti belirtilmiştir.

Hüseyin Rahmi'nin *Utanmaz Adam* romanında Rum hastahanesinde görev yapan Zagordiyos, ünlü bir doktordur. Romanda bu Rum hastahanesinin hastalarına Beyoğlu'ndaki diğer hastahanelere kıyasla daha az ücretle baktığı belirtilir.

Refik Ahmet'in *Çıplaklar* romanında “Rumca gazetelerden birinin ihtiyar başmuharriri” İstanbul'un zengin, sömürücü Türklerinin katıldığı bir düğünde boy gösterir. Tanpınar'ın deyimiyile “sahnenin dışındakiler”in dost olarak gördüğü geveze başmuharrir, mensubiyetinden gurur duyduğunu, bulduğu bir fırsatla ifade eder. Baloda gördüğü bir kadının kimliğini soran dostuna “-Süje Türk, İstanbullu... Ama ras Grek değil mi? Bote klasik!” (s. 164) şeklinde züppece bir cevap verir. Sözü edilen kız ise bir doktorun kızıdır. Ayaspaşa'da oturan bu kıza güzelliğinden dolayı Artemis adı takılmıştır. Kimse gerçek adını bilmemektedir.

Aynı çevrenin figürlerinden biri de “heykeltraş Fidyas'ın kaleminden çıkmış sanılacak derecede güzel ve düzgün bir çehresi, mat bir rengi, koyu, siyah, parlak gözleri” (s. 107) olan ve Heybeliada'nın “en güzel erkeği” olduğu için Apollon adı verilen Rum genci Miltiyadis'tir. Atina bankasında çalışan bu genç, Kurtuluş Savaşında şehit düşmüş bir babanın Türkiye tenis şampiyonu olan kızı Selma'yla düşüp kalkmaktadır. Tabii bu ilişkide yerilen Miltiyadis değil, Selma'dır. Yazarın sözcüsü Doktor Çetiner'in bu manzara karşısındaki iç burukluğunu, Mehmet Akif'in “*Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı*” dizesiyle tahlil etmek yanlış olmaz.

Aka Gündüz'ün *Aşkın Temizi* (1937)²³² adlı romanındaki Doktor Vasil, Anadolu'da iz bırakan doktorlardandır. Romanın aslı kişisi Erden, sözü edilen Vasil'in

²³² Aka Gündüz, *Aşkın Temizi*, Tan Matbaası, İstanbul, 1937. (Alıntılar bu baskıdandır.)

hikâyesini, Berber Şeyh Murat'tan öğrenir ve ilginç bulduğu için arkadaşı Fahri Can'a yazdığı mektupta uzun uzadıya anlatır:

“Vasil, halis Anadolu uşağıdır. Doktorluğu Atınada tahsil etmiş. İstanbula gelmiş. Çok vatanperver, milliyetperest olan mercii, diplomasını bedava tasdik etmemiş. Bereket versin eşten dosttan otuz beş lira bulan Vasil Efendi, diplomasını alelâde bir derecede tasdika muvaffak olur. Sekiz yıl evvel Anadoluya gelir. Civar kazalardan birine yerleşir. Fakat kendisine doktor demez. Esnaf, tüccar gibi bir ad uydurur. Doktor dese kimse ehemmiyet vermiyecek. Borçla, harçla bir kötü beygir elde eder. Portatif ecza heybesini yükler, kendisi de üzerine oturur. Ver elini Seydişehir, Bozkır, Akseki, tâ Antalyaya kadar. Köylere konak vaktini hep akşam üstüne tesadüf ettiriyor; gece misafir kalmak için söz arasında hastalıktan bahsediyor. Ve köyde hasta olup olmadığını soruyor.” (s. 237)

Köylülerin kendisine getirdikleri her hastayı ölümcül bir hastalığa yakalanmış gibi değerlendiren Vasil, basit hastalıkları yaptığı ilaçlarla iyileştirir. Bu işi yaparken dini, işine alet eder. Verdiği ilacın mutlaka “Bismillah” denilerek içilmesini ister. Aksi takdirde bir faydasının görülmeyeceğini söyler. Birkaç basit hastalığı bu yolla iyileştiren Vasil, yaptığı bu iş karşılığında hiçbir ücret almaz. Ancak kendilerine yapılan bu iyiliğin altında kalmak istemeyen köylüler, Vasil'in kasabadaki dükkânını öğrenirler ve birkaç çuval ceviz ya da buğdayı armağan olarak götürürler. Vasil, gelen bu armağanları paraya tahvil ettiğinde vizite ücretinden daha çok kazanmaktadır. Bunun için köy köy gezmeye devam eden Vasil'in doktor olduğu bir süre sonra ortaya çıkar. Fakat civar halk kendini aldatılmış hissetmez, aksine memnuniyet duyar. Bundan sonra Vasil, birkaç kazanın doktoru durumuna gelir.

Erden, bu olayı ironik bir dille anlatarak iki önemli noktaya dikkat çeker. Ona göre, Vasil'in çevresindeki halk, hastalıklar konusunda eğitilmiştir. Bu civardaki halk, bütün hastalıkların tedavisi için bir doktora ihtiyaç olduğunu öğrenmiştir. Bunun yanında, Erden, hitap ettiği arkadaşı Fahri Can gibi Türkçü gençlerin artık İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Vasillerin yerini doldurmaları gerektiği kanaatindedir. Bu arada Erden'in de doktor olduktan sonra aynı gayeyle Anadolu'ya gittiğini fakat burada bir türlü umduğu ilgiyi, kabulü görmediğini belirtmek gerekir. Erden'in yapamadığını Vasil, çeşitli oyunlarla gerçekleştirmiştir. Belki bu yüzden Erden, Vasil için ironik de olsa *“Türk milliyetperverlerinden Vasil Efendi Hazretleri! Fakat iddia ederim ki bu*

tâbirim doğrudur. Böyle mazhariyet, bir muvaffakiyet, eğer bir milliyetperverlik eseri ve neticesi ise, Vasil Efendi de böyledir...” (s. 240) şeklinde methiye dizer. Hatta tıp tarihinde onun adının başa geçmesini savunur.

Erden’in bu iğneleyici üslubu, Anadolu’nun sahipsiz olduğunu görmesinden kaynaklanmıştır. Üstelik bu devirde Anadolu’ya ve Türk milletine sahip çıkmak konusunda politika yapan Türkçüler vardır. Fakat onlar İstanbul’dan ayrılamazken şarlatan da olsa bir gayrimüslim doktor bir at sırtında Anadolu’yu karış karış dolaşır.

Ercüment Ekrem’in *Papeloğlu* romanında mekân olarak kullanılan Anadolu kasabasına sonradan atanan kaymakam Ligor Efendi’dir. Romanlarda ender rastlanan bir makama sahip olan kaymakam olumlu bir karakter değildir. Romanda kimliği ile ilgili olarak “*Kaymakam olarak, Bafradan tahvilen buraya gönderilen izzetlü Ligor Efendi, Sivaslı idi. Delikanlılık çağında, Sivas valilerinden bir zatın nazarı dikkatini celbetmiş, onun himmeti ile okutulmuş, idadiyi bitirince Mektebi Mülkiyede de ikmalî tahsili temin olunmuştu.*” (s. 175) şeklinde açıklama yapılan Ligor Efendi, ekmeğini yediği devlete hiç de minnet duyan bir kişi değildir. Ülkenin aleyhinde hesapları olan gayrimüslimlerden farkı, bu hesabını daha iyi gizliyor olmasıdır. Yazara göre Ligor Efendi, “*tam o devirdeki Rum memuru tipi idi. Irktaşlarının hıyanetini bildiği ve bunun kendi üzerine de sıçramasından korktuğu için hükûmetten muhteriz, ne de olsa gâvur olduğu ve içinden (Megali İdea) ya bağlı bulunduğu için de alttan alta memlekete düşman tavşan tersi gibi ne kokar ne de bulaşır, yalnız para ile yumruğa baş eğer bir herifiti.*” (s. 175) Bu, korkak kaymakam da geldiği kasabada vergi kâtibi, dalkavuk İzzeti Efendi’nin çevirdiği dolapların arasına katılır.

Papeloğlu romanındaki Fedon Bey, romanın aslî kişisi Satılmış’ın şimendifer kuponlarına isabet eden ikramiyenin doğru olup olmadığını teyit için başvurduğu bir tercümandır. Son derece nazik olan Fedon Bey’in kimliği yazar tarafından açıklanırken Rum tercüman kullanan Osmanlı devlet adamları eleştirilir:

“Fedon bey, rum tebaai sadıkasındandı, Sadarete gelen vezirlerin hemen hepsi, bir ecnebi diline az çok vâkıf buldukları halde, Fedon Beyi ‘Sadareti uzmâ tercümanlığı’nda istihdam ederlerdi. Bunun iki türlü sebebi vardı. Biri, ecnebi sefirlerinin kabul edilmeyecek gibi olan taleplerinin ifa olunmamasından doğacak mesuliyetleri, tercümanın iyi ifade edememiş olduğu bahanesile kendi üzerlerinden atmak; diğeri de, iç

sıkan müracaatları tercümana dinletmekti.” (s. 55)

Fedon Bey’in nezaketinden sonra öne çıkan özelliklerinden biri, Rum milletine sadakati diğeri de Türkçeyi hemen hemen anlaşılmayacak şekilde konuşmasıdır.²³³ Satılmış’ın piyangoyu kazandığını ona Rum milletinin zenginlerini sayarak açıklamaya çalışır. Türkçeyi bu derece bozuk bir biçimde konuşan bu adamın sadarete tercümanlık yapması dikkat çekici bir durumdur. Romanın aslî kişisi Satılmış’ın memleketinde düzenlediği yemekli toplantıların müdavimleri de ilçenin bürokrasisinin yanında gayrimüslimlerin ileri gelenleridir. Rum kilisesi mütevellisi ve ilçe idare meclisi üyelerinden Hristo ile mahkeme üyeleri Takfor ve Tiryandafil, Satılmış’ın davetlileri arasındadır. Kasabanın en zengini Satılmış’ın bu kişilerle nasıl bir ilişkisi olduğu açıklanmamıştır. Ancak kasabada gayrimüslimlerle Müslümanların iç içe yaşadığı açıktır. Bu iki grup arasındaki ilişki menfaat çerçevesinde olumlu olmakla beraber gayrimüslimlerin içten pazarlıkları satır aralarında hissedilir. Kasaba esasında İstanbul’un küçük bir örneği gibidir. İktidarda olanlar büyük bir aymazlık içinde; zenginler, memleket düşmanlarıyla el ele; bürokratların bir kısmı ise Türkiye’yle ilgili sinsî palanları olan bazı gayrimüslimlerdir. Yazar, bu tabloda memnuniyetsizliğini ifade etmek için gayrimüslimlerin oturduğu mahalleyi “gâvur mahallesi” olarak niteler.

Yazarın *Beyaz Şemsiyeli* (1939)²³⁴ adını taşıyan romanında Langa’da oturan meşhur bir Rum doktordan söz edilir. Çeşitli ilaçlarla iyileşmeyen bir hastanın bir de bu Rum doktor tarafından muayene edilmesi düşünülür. Fakat “kâfir” bir hekimin kadın hastayı muayenesinin doğru olup olmadığı hasta sahibini tereddüde düşürür. Yabancı bir doktorun Müslüman bir hastayı muayene ederken dinî taassubun ortaya çıkması romanlarda sık rastlanan bir sorun olarak işlenmemiştir.

Aka Gündüz’ün idealist bir doktorun yaşadıklarını anlatan romanı *Bebek*’te, Bafralı Yanko ve Marko adında iki doktordan söz edilir. Bunlar Abdülhamid devrinin ünlü doktorlarıdır. Bafralı Yanko saraya yakınlığıyla da dikkati çeker. Mesleki yetersizliklerinden söz edilmeyen bu doktorların olumlu bir bakış açısıyla zikredildikleri

²³³ *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* romanının aslî karakteri Favini, bir süre tercümanlık görevinde bulunur. Bir Osmanlı paşasına tercümanlık yaparken ihtida etmiş görünerek Mustafa adını alır. Paşa onu yeğeniyle evlendirdikten sonra hâkimlik vererek taltif eder. Favini, tercümanlığı sırasında dairesine giren çıkandan rüşvet alır. Misailidis bu hikâyeye Osmanlı devlet kademelerinin hısım, akrabalara tahsisli olduğunu belirtirken buralardaki rüşvetin hangi boyutlara ulaştığını da haber vermeye çalışır.

²³⁴ Ercüment Ekrem Talu, *Beyaz Şemsiyeli*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939. (Alıntılar bu baskıdandır.)

söylenemez. Olumsuzlukları ise Ferhat gibi yeni yetişen, idealist yerli doktorlara İstanbul'da çalışma imkânı tanımamalarıdır.

Reşat Nuri'nin *Ateş Gecesi*'nde Aristidi, emekli asker eczacıdır. Armonika çalarak mahalle çocuklarına ilahi söyleyen, sevimli görünen bir kişiliktir.

Hüseyin Rahmi'nin *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?* romanında pansiyon sahibi İlya'ların avukatı olan Hristo, pansiyondan hesap ödemediği kaçanların mallarına haciz koydurmada uzmanlaşmıştır. *İnsanlar Maymun muydu?* (1934)²³⁵ romanındaki Antuvan Efendi, bir ecza deposu bir de eczahane sahibidir. Mualla Efendi, kendisini esir alan haydutların elinden kurtulmak için Antuvan Efendi'ye kimyevi madde listesi gönderir. Bu listenin altında görünmez mürekkeple durumunu açıklayan bir not da ekler ve Antuvan Efendi'den yardım ister. Fakat not Antuvan Efendi'nin eline geçmez. Bu durum bir gayrimüslimle Müslüman'ın iyi geçindiğini gösteren bir başka tablodur.²³⁶

D. Çeşitli İşlerde Çalışanlar

Rumların çoğunlukla meşgul olduğu işlerden biri de kayıkçılıktır. Adalar ve İstanbul arasında yolcu taşıyarak geçimini sağlayan kayıkçılara romanlarda az da olsa yer verilir. Bunlar da genelde geçim sıkıntısı içindedir. Balıkçılık yine Rumların mesleklerindedir. Fakat romanlarda geniş bir biçimde yer alan ne kayıkçı ne de balıkçı vardır. Tramvay kondüktörleri ve biletçiler, gayrimüslim halkın yaptığı işlerdendir. Bu meslekte çalışanlara da geniş bir biçimde yer verilmez, hatta bazen bir biletçinin ya da kondüktörün ne adı anılır ne de milliyeti belirtilir. Bu kahramanın Müslüman olmadığı ancak konuşmasından anlaşılır.

Arabacılık romanlarda yer verilen mesleklerden biridir. Kiralama yoluyla kullanılan arabalarda zerafete dikkat edildiği görülür. Arabacıların çoğunun Rum milletinden olduğu söylenebilir. Arabacıların da gösterişlerine dikkat ettikleri açıktır. Ahmet Midhat'ın *Gençlik* (1870)²³⁷ adlı hikâyesinde roman kahramanı, arabası güzel

²³⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İnsanlar Maymun muydu?*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1968.

²³⁶ Peyami Safa'nın *Yalnızız* romanındaki doktor, ihtiyar Nikolaidos'tur. Nikolaidos, mesleğini iyi bilen ve hakkıyla yapan bir doktordur. Romanın orta yaşlı bir başka Rum doktoru da Necile'nin doktoru Komninos'tur. Necile koroner yetmezliğinden bir kalp spazmı geçirir. Dr. Komninos çağrılır ancak doktorun yapabileceği bir şey kalmamıştır. Yazarın bazı Rumlara hücum ederken buradaki Rum doktorları saygın birer kişilik olarak göstermesi dikkati çeker.

²³⁷ Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Gençlik*, (1. baskı 1870), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

olduğu için sürekli Hristo tercih edilir.

Ahmet Midhat'ın *Hayret* (1885)²³⁸ hikâyesinde Büyükada'ya gelip sonra Avrupa'ya giden Hindistanlı milletvekili Safa Kok Sanc ailesinin başından geçenler anlatılır.²³⁹ Bu ailenin Türkiye'de kaldığı süre içinde olayların anlatımında birkaç gayrimüslim karaktere yer verilmiştir. Bunlardan en önemlileri Adalar ve İstanbul arasında kayıkçılık yapan Rumlar'dır. Adalar kaymakamı, Safa Kok Sanc'ı soymaya çalışan hırsızları yakalamak için bu Rum kayıkçılardan yararlanır. Kayıkçılardan birinin adı Petro'dur. Arkadaşları tarafından "Topaç Petro" lakabıyla anılan kayıkçının cesareti ve kahramanlığı, Adalar kaymakamı tarafından da bilinmektedir. Safa Kok Sanc'ı soymaya kalkışan hırsız şebekesi içinde de Petraki ve Dimo adında iki Rum vardır. Büyükada'nın posta memuru yine ismi belirtilmeyen bir Rum'dur. Bu kurnaz posta memuru Safa Kok Sanc'a bir mektup götürerek yüklüce bir bahşiş almadan onun huzurundan ayrılmaz. Kendisine beş İngiliz lirası verildiği halde muhatabının zengin olduğunu anlayınca daha fazlasını almak için direnir. *Para* hikâyesinde bir Rum, merkezi Amerika'da bulunan bir sigorta şirketinin İstanbul'daki temsilcisidir. Sulhi ile birlikte başkasının adına evrak düzenleyerek temsilcisi olduğu sigorta şirketini dolandırır. Aynı hikâyede birkaç Ermeni de dolandırıcı Sulhi ile işbirliği yaparlar.

Hüseyin Rahmi'nin *Şık* romanındaki Todori, Baba Perdricks'in lokantasında açılık yapan bir Rum'dur. Lokantada Şöhret'in köpeği Drol'ün saldırısına uğrar. Köpekle yaptığı kısa bir mücadeleden sonra yaralı olarak kurtulur.²⁴⁰ Kunduracı Andonaki, roman vakasının kahramanlarından değil, sözü edilen bir kişidir. Selami Bey Andonaki'nin tırnağını uzatması ile Batıyı taklit edenlerin tırnaklarını uzatması arasında bir ilişki kurarak tırnak uzatmanın alafrangalık olmayacağını belirtir.

Ahmet Midhat'ın *Ahmet Metin ve Şirzat* adlı romanında gemisiyle bir seyahate

²³⁸ Ahmet Midhat, *Hayret*, (1. baskı 1885), haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

²³⁹ Orhan Okay, fonografin icat edilmesinden kısa bir süre sonra Ahmet Midhat'ın *Hayret* romanında bu cihazdan bahsettiğini belirtir: "Bu romana bir de fonograf girmiştir. İsmail Azmi, vak'anın kötü tipi Sarpson'un itiraflarını bir fonografa kaydeder. Bilâhere bu sesi dinlerler. Fonograf 1878 yılında Edison tarafından icad edilmiş olduğuna ve bunun imalâtı ve yayılması için de bir müddet geçmesi gerektiğine göre bu tarihten on yedi sene sonra (1302/1885) Ahmet Midhat'ın fonografian bahsetmesi dikkate şayandır." (Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 60.)

²⁴⁰ Hüseyin Rahmi'nin *Şık* romanında Madam Potiş ve Şöhret'in köpeği ile ilgili bahse tutuşan iki Ermeni külhanbeyine yer verilmiştir. Vartan, sahibinin peşinden yürümeyen köpeğin sokak köpeği, Mıgır ise süslerinden yola çıkarak cins bir tazı olduğunu iddia eder. Ancak tutuştukları bahiste kıt Türkçeleri sebebiyle vaka yerine gelen polise biri sokak köpeği, diğeri tazı deyince polis, onları karakola götürmek ister. Bu sırada araya giren birinin yardımıyla anlaşmazlık giderilir. Bu iki Ermeni de kurtulur.

çıkan Ahmet Metin'e Barba Petraki adında altmış yaşında Midillili bir Rum kılavuzluk eder. Petraki, bir yük gemisi ile İstanbul'a gelirken Marmara adası civarında gemileri batmış ve kendisi de İzmit'e çıkmıştır. Pejmürde bir halde olan Petraki, İzmit'ten memleketine gidecek parası olmadığı için Ahmet Metin'in kendisini memleketine götürmesi karşılığında bedava kılavuzluk yapacağını söyler. On bir yaşından itibaren deniz üzerinde olduğunu söyleyen Petraki, Ahmet Metin tarafından bir de kılavuzluk sınavına tabii tutulur. Sınavı başarıyla veren kılavuz, gemileri Midilli'ye uğramadığı için Preveze limanında bol miktarda bahşiş alarak gemiden ayrılır.

Hüseyin Rahmi'nin *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivac* romanındaki gayrimüslim karakterlerden biri de Yuvan adındaki Bulgar sütçüdür. Kuyruklu yıldızın dünyaya çarpacağını haber alınca sattığı süte su karıştırdığını, yoğurtların nişastalı, ilaçlı ve hileli olduğunu itiraf edip İrfan Galip'in hizmetçisi Bekir'den hakkını helal etmesini ister. *Sevda Peşinde* romanında aksanlı bir Türkçeyle konuşan Nikoli, Heybeliada'da kayıkçılık yapmaktadır. Nikoli'nin çok içip sızdığı bir sırada Aynınur, sandalını alarak denize açılır. Bu olay sebebiyle komiser tarafından sorgulanan Nikoli'nin tek düşündüğü şey ekmeğini neyle kazanacağıdır. Dört liraya aldığı sandala iki lira da boya parası veren altı çocuklu Nikoli'nin güzelim sandalı, Aynınur tarafından kaçırılmıştır. Heybeliada'da römorkör kaptanlığı yapan “*şişman, kırmızı suratlı*” Rum, meyhanede keyif çatarken Aynınur'u bulmak amacıyla denize açılması için kendisine başvurur. Fakat zayıf Türkçesiyle fırtınalı havada denize açılmayacağını söyleyerek kendisine başvuruları reddeder. İlyasko da Heybeliada'da kayıkçılık yapmaktadır. Kano tipinde bir sandalı vardır. *Hayattan Sahifeler* (1919)²⁴¹ romanında Fenerli bir Rum berber yaptığı ilaçlarla Veli Ağa'nın yüzünde çıkan yaraların iyileşmesini sağlar.

Halide Edib, *Raik'in Annesi* (1924)²⁴² adlı romanında roman kahramanı, İstanbul'un değişen toplumsal yapısından söz ederken bu değişime gayrimüslimlerin yaptığı katkının ipuçlarını verir. Gayrimüslimlerin karnavallarının toplumu etkilediği, kahramanın “*Elifbayı bilemeyecek kadar en hücre bir mahallede büyüyen kızlar bile mutlak karnavalda çıkan Rumca bir şarkıyı söylüyor.*” (s.7) sözleriyle ortaya konmuştur. Romanda olay örgüsünde fazla yer almayan Yanko adında bir Rum,

²⁴¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hayattan Sahifeler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1335.

²⁴² Halide Edib Adivar, *Raik'in Annesi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342-1924. (Alıntılar bu baskıdandır.)

adalarda sandalcılık yapmaktadır.

Mahmut Yesari'nin *Kırlangıçlar* (1930)²⁴³ romanında Panayot, İstanbul'da sandalıyla yolcu taşıyarak geçimini sağlamaktadır. Genellikle âşıkları gezdiren Panayot ile müşterileri arasında samimi bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir.

Sermet Muhtar'ın *Harp Zengininin Gelini* (1934)²⁴⁴ adlı romanında milliyetleri belirtilmeyen birkaç gayrimüslim karaktere yer verilmiştir. Viyolet, Cevdet Efendi'nin konağına giden bir bohçacıdır. Evin hanımı bu kadından oğluna kız bulmasını ister. Viyolet evin hanımının bu isteğini kabul eder. “*Zaten bu makule kadınların alışverişten ziyade bu çeşit kılağuzluklardan, muhtelif delâletlerden kârları olduğu malum*” (s. 47) dur. Viyolet, kendisine verilen bu görevden sonra Cevdet Efendi'nin evini mekân tutar. Kısa sürede görevini yerine getiren bohçacı kadın, artık evin bir ferdi gibi davranmaktan çekinmez. Viyolet'in açık saçık giyinmesinden evdekiler rahatsız olurlar. Evin gelini Suat'ın alafrağa bir hayat yaşaması için ona kılavuzluk eder. Bir süre sonra da Cevdet Efendi'nin metresi olarak evin hanımı gibi davranmaya başlar. Cevdet Efendi'yi de Avrupalı erkeklere benzetmek ister. Konuşurken cümleleri arasında Rumca, Almanca, İtalyanca, Fransızca gibi birkaç dilden kelimeler kullanan Viyolet Türkçeyi de aksanlı konuşmaktadır.²⁴⁵

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* adlı romanındaki Sofokli, Sivas'ta reji memurudur. Romanın aslî kişisi Adnan ve arkadaşlarının gönül eğlendirdiği hayat kadınlarından Polikseni'nin kardeşi olan Sofokli, Tapu Müdürü Senih Efendi'nin erkek düşkünü karısı Macide tarafından çok beğenilir. Ancak Macide'yle herhangi bir ilişkisinden söz edilmez.

Halit Fahri'nin *Âşıklar Yolunun Yolcuları* adlı romanında mekân adalar olunca doğal olarak olay örgüsünde gayrimüslim karakterlere yer verilir. Adanın meşhur arabacısı Niko, yılışık bir insandır. Adanın en güzel arabasına sahip olduğunu iddia ederek müşteri kazanmaya çalışır.

²⁴³ Mahmut Yesari, *Kırlangıçlar*, Letafet Matbaası, İstanbul, 1930. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁴⁴ Sermet Muhtar Alus, *Harp Zengininin Gelini*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁴⁵ Romanda Violet'in milliyeti hakkında bilgi yoktur. Violet adı İstanbul'da daha çok tatlısı Frenkleri tarafından kullanılan bir addir. Ancak son dönemlerde İstanbul'daki azınlıklar da Avrupalıların kullandığı adlara özenmişlerdir. Bohçacılık ise daha çok azınlıkların yaptığı bir iş olması sebebiyle Violet, bu bölümde değerlendirilmiştir.

Aka Gündüz'ün *Giderayak* romanında balıkçı Panayot, roman kahramanı Vurgun'un çevresindeki gayrimüslimlerdendir.

Ercüment Ekrem'in *Beyaz Şemsiyeli* romanında şık beylerin uğradıkları Beyoğlu'ndaki berberin adı Aris'tir.

Kerime Nadir'in *Gelinlik Kız* (1943)²⁴⁶ adlı romanında Marika, gelin olan Sermet Paşa'nın torunu Feyza'nın kuaförüdür. Yarım yamalak Türkçesiyle Feyza'ya komplimanlar yapan Marika, muhatabından aynı şekilde cevap alır.

Sait Faik'in *Medarı Maişet Motoru* romanındaki bir bahçıvan çocuğu olan Odisiya, romanın kahramanlarından Hikmet'in arkadaşıdır. Güzel bir sesi olan Odisiya, balık tutmak, yüzmek, kürek çekmek gibi işlerde de mahirdir. Temiz kalpli çocuk zaman zaman eğitim görmediğinden dolayı üzülür. Güzel yüzlü parlak bir çocuk olan Odisiya, çevresindeki insanlar tarafından cinsel istismara maruz kalır. Odisiya'nın amcası Yorgi, balıkçıdır. Kötü niyetli bir kişidir. Romandaki Barba Todori, ada sakinlerindedir. Telaşlı ve meraklı oluşu öne çıkarılmıştır. Bir gün torununun balığa çıkıp uzun süre dönmemesi Barba Todori'yi oldukça endişelendirir. Bir konuşmada adı geçen Aleko, Barba Todori'nin torunudur. Romanın sözü edilen karakterlerinden Daskalos ise Dimitro'nun çevresindeki kişilerden biridir. Dünyada olup biten her şeyden haberi olan bu adam, Dimitro'nun da güncel konulardaki haber kaynaklarından biridir. Bunların dışında bakkal Yanko, udî Sotiraki'nin de sadece adları geçer.

Aka Gündüz de *Sansaros* (1945)²⁴⁷ romanında “şivesi Türkçe olmayan” polislerden söz eder. Bunların hangi milletten olduğun belirtmemekle birlikte Yunan subaylarıyla ilişkide olmaları, bu polislerin Rum olduklarını göstermektedir. Yazar, bunların birer Osmanlı polisi olduğunu vurgulayarak bazı romanlarında olduğu gibi ideolojik yönlendirmesini yapar: Osmanlı bürokrati Ankara hükümetine düşman olduğu için işgalcilerle işbirliği içindedir.

Ercüment Ekrem'in *Çömlekoğlu ve Ailesi* (1945)²⁴⁸ romanında simsar Çolak Osep'in İdris Efendi'ye eşya almak için danıştığı insanlardan biri Koçu'dur. Koçu, nerede kimin mezadı olduğundan haberdardır. Nitekim Osep, İdris Efendi için alacağı

²⁴⁶ Kerime Nadir Azrak, *Gelinlik Kız*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1943.

²⁴⁷ Aka Gündüz, *Sansaros*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁴⁸ Ercüment Ekrem Talu, *Çömlekoğlu ve Ailesi*, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

eşyaların kaynağını Koçu'nun bilgisine başvurarak öğrenir.

Reşat Enis, *Ekmek Kavgamız* adlı romanında yer verdiği gayrimüslimleri, ezen-ezilen bağlamında, insancıl bir bakış açısıyla anlatır. Örneğin Rum balıkçısı Yorgi Reiz, avladığı balıklardan aslan payını kendine ayırarak “*hile yapacak, tayfaya zokayı yutturacak*” (s. 12) bir karakterdedir. Onun haksızlığa eğilimi milletinden gelen bir özellik değildir. Çünkü hangi milletten olursa olsun balıkçılıkla uğraşan bütün motor sahipleri tayfalarını sömürürler:

“*Yorgi reiz, Haçik reiz, bilmem kim reiz; uyanık işçiyi ‘sus payı’ ile yola getirmeyi düşünecek kadar kurnazdır.*” (s. 64)

Yorgi Reis, tayfadan çaldığı payla apartman diker. Oldukça varlıklı olan Yorgi'nin bu mal varlığından çalışanları, “*Unmayan asıl biziz, biz tayfalarız, kaptan.. Yorgi reizin apartmanına bir girsen debdebeden gözün kamaşır; dalyana düşmüş orkinos gibi yolunu bulamazsın.*” (s. 60) şeklinde gıptayla bahseder. Tayfalarının hakkını çalmakla kalmayıp aynı zamanda onlara kötü davranan Yorgi, bir tayfasından da adam akıllı bir dayak yer.

Asadur Reis'in tayfalarından biri Hırsto'dur. Hırsto, Asadur'un kızına âşık olduğu için onun yanında çalışmaktadır. Romanda Zavel ve Barbo adında iki balıkçıdan da sadece söz edilir.

Refik Halit'in *Bu Bizim Hayatımız* romanında Ferruh Efendi'nin nalbur dükkânında çalışan Petraki Usta, “*Sırtında her renkte taş boya, kireç, çimento lekeleriyle esas rengi fark edilmez bir gömlek geçirmiş, yüzü, bıyıkları ve uzun tıraşı da aynı boylarla benek benek*” (s. 101) bir haldedir. Petraki katı bir Ortodoks, Ferruh Efendi ise katı bir Müslüman'dır. Farklı dinlerden olmalarına rağmen bu iki kişi son derece iyi anlaşır. Esasında iyi anlaşmalarının ve birbirlerine güvenmelerinin temelinde biraz da her ikisinin de dindar oluşları vardır: “*(...) İkisinde de Allah korkusu hâkim olduğundan birbirlerine değme dindaştan daha sağlam bağlanmışlar, sıkışınca bir salât ü selâm getirerek, öbürü haç çıkararak herkes kendi imanına sadık, pek mükemmel geçiniyorlardı. Ferruh Efendi o nispette dürüst ve becerikli bir Müslüman yardımcı bulamayacağına inanmıştı; barba Petraki de hiçbir Rum patronun bu, bir zamanlar fesinin kenarına incecik âbânî sarık dolayan, şimdi lâcivert bere giyen*

Türk'ten iyi olamayacağına katiyen emindi.” (s. 102)

Hüseyin Rahmi'nin *Can Pazarı* (1923)²⁴⁹ adlı romanında Osmanbey gazinosu taraflarında manavlık yapan Eftim adlı birinden yalnızca söz edilir.²⁵⁰

V. GAYRİMEŞRU İŞLERLE UĞRAŞAN RUMLAR

A. Fuhuşa Bulaşanlar

İstanbul'daki eğlence hayatı Beyoğlu'ndadır. Burada kimi açık kimi gizli randevu evleri vardır. İslahat Fermanı'ndan sonra başka devletlerin uyruğuna geçen gayrimüslimlerin de genelev işlettikleri görülür. Hatta bazen Türkler bile bu yola başvururlar. Randevu evlerininin müdavimi olan Müslümanlar genellikle Rum ve Ermeni kadınlarla görülürler. Bu kadınların bazıları yaptıkları işin bir geçim kaynağı olduğunu düşünürken bazıları da yoksulluğun mahkûm ettiği kurbanlardır. Bazı romanlarda Rum aileler yoksulluk sebebiyle kızlarını genelevlere satarlar. Ermenilerde bu tür vakalara pek rastlanmaz. Genelevlerin yapısı hemen hemen aynıdır. Bir kere buraya düşen genç kız, gösterişli hayata özendirilir. Giysi, mücevherat aldırılarak borçlandırılır. Sonra da bu borç sürekli arttığı için genç kız, patronuna borcunu hiçbir zaman ödeyemez. Böylece evden kurtulması imkânsızlaşır. Genelev patronları genelde kadınlardır. Bunlar, çoğu romanda ayrıntıyla tanıtılmaz. Fakat bu evlere gitmeyenler hatta fuhuşa karşı nefret duyanlar tarafından bile adları bilinir. Genelevlerde birkaç kadın hizmetçi ve insan azmanı birkaç koruma görevlisi çalışır. Bunlardan bazıları da eve sermaye devşiren elemanlardır. Bu işi yapan bazen genelev patroniçesinin sevgilisidir.

²⁴⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Can Pazarı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1968. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁵⁰ Reşat Nuri'nin *Harabelerin Çiçeği* romanında Maryanti, bir Rum balıkçısının kör kızıdır. “*Tatlı bir Türkçe*”yle konuşan Maryanti güzel bir kızdır. Hatta içinde bulunduğu tabiata da güzellik katacak kadar güzeldir. On yaşında gözleri kör olan genç kızı bir de fakirlik vurmuştur. Fakir oldukları için büyük doktorlara gidememişlerdir. Bu özelliğiyle romanın doktor kahramanı Süleyman için ideal bir sevgili haline gelen Maryanti, o kadar nazik, ince bir kızdır ki gören onun asil, kibar bir ailede yetiştiğini sanır. Özünden dolayı içine kapanık bir insan da değildir. Her şeyiyle hayat dolu bir insandır. Dr. Süleyman onu tedavi ettirir, gözlerinin görmeye başladığı gün, kendi çirkinliğini görmesin diye Maryanti'den uzaklaşır. Maryanti'nin babası, balıkçılıkla geçinen “*ufak tefek, hasta çehreli bir ihtiyar*”dır. (s. 61) (Reşat Nuri Güntekin, *Harabelerin Çiçeği*, Hadise Yayınevi, İstanbul, 1953.) Babanın Türk komşularıyla ilişkilerinde sorunu yoktur. Kızının gözlerini tedavi ettirmek isteyen Süleyman Kemal'e minnet duygusuyla doludur. *Kavak Yelleri*'nde Doktor Sabri, fakir Koço'nun ailesine şifa dağıtırken bu romanda benzer bir işi Süleyman yapar. Yazarın benzer iki vaka parçasını farklı iki romanında kullandığı söylenebilir.

Meşrutiyet'ten sonraki romanlarda, Anadolu'da yaşayan Türklerin ahlâken çözümlenmesinde İstanbul'daki eğlence yerlerinin büyük rolü olduğu belirtilir. Anadolu'dan İstanbul'a gönül eğlendirmek için gayrimüslimlerin de gittiği, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında Misailidis tarafından da vurgulanır: “(...) *Niğdeli Yorgaki* isminde biri memleketinde evli olduğu halde, bir sene mukaddem (önce) *Üsküdar'da bu Aspasia ile evlenip, üç mah eğlendikten sonra, sırra kıdem basmış imiş.*” (s. 97) Bu kişiler genelde fuhuş dünyasının aktörleri olarak hayatlarına devam ederler. Roman kahramanı Favini bu tür hayatları ağır bir dille eleştirir.

Misailidis kilise kapısına ya da çeşitli yerlere terk edilen gayrimeşru çocukların ahvaline merhametle bakar. Ahmet Midhat gibi o da bu vakaları sorgulayarak uygun bulmadığını ifade eder. O da bu tür vakalar için hükümetin önlem almasını ister ancak Ahmet Midhat gibi bu tür olayları sadece Beyoğlu'na has olarak görmez: “*Yokluktan gelir desek, variyet sahiplerinde de zuhur ediyor, terbiyesizlikten gelir desek, layıkı ile terbiyeli âdemlerde de zuhur ediyor, hasılı umumun terbiyesi bir siyakda mihver- i layıkından olmadığıdan, böyle şeyler oluyor. Allah düşman başına dahi vermesin! Mademki oluyor, hükümet buna başlıca sebep veren vasıtaları kısaltmaya çalışmalı ve bu makule çocukları da vikaye edüp (koruyup), öyle sokak ortalarına bırakmamalı.*” (s. 107) Bu vakaların bir toplumsal gerçek olduğunu belirten yazar, Avrupa'nın bu konudaki önlemlerini takdir eder. İstanbul'daki terk edilen bebekler için önerdiği önlemlerle ilgili sözleri, Ahmet Midhat'ın söylediklerine yakındır: “*İstanbul gibi bir cesim şehirde dahi hükümet marifeti ile bir bab (tene) cesim yahut milel-i mutelifi için ayrı ayrı piçhane inşa olunca, acep ne kadar canlar teleften kurtulur ve nice hatunların da namusları vikaye olunur (korunur)? Filvaki bu yol da bir nev edepsizliğe takviye vermektir, ancak başka türlü kolay bulunamayışın iki kötülüğün ehveni makbul fehvasınca, bundan başka da selâmet köşesi bulunamaz. Evropa'da şu piçhane maddesi dahi hayrathane sırasına vaz olunmuştur.*” (s. 108)

Yazar, kahramanının ağzından, genelevlerin genellikle Beyoğlu'nda bulunduğunu ve bu yerlerde her milletten kadın pazarlandığını belirtir. Buraların birer batakhaneye olduğunu söyleyen yazar, bu batakhaneleri çalıştıran kadınlara nefretle, çalışan kadınlara ise merhametle bakar. Hayat kadınlarının yaşadığı bu kötü şartlar karşısında teessürünü dile getirirken bu düşüşte rol oynayan sebepleri de sıralar:

“En kıymetli ve en nazik ve en muteber mahlûkun bu derece kepaze ve tahkir olmak farz mı idi? Ah gidi terbiye noksanlığı! Ah gidi sahipsizlik! Ah gidi ihtiyat! Ah gidi yanlış medeniyet ve serbestiyet! Şu âlemde nice fenalıkların sebebi ve menbaisınız!

Zavallı kızlar insan kılığından çıkmışlar, nâçare kendilerini beğendirmek için kimi yüzüne kırmızılık sürüp kiraza, kimi beyazlık sürüp, badanalı duvara benzemiş. Ve kiminin sesi tutulup boynun bağlamış, kimi nevazil olup burnunu tutmuş, hasılı füzuli ve cüzi bir ücret uğrunda kendilerini ırz pazarında esire gibi mezada çıkarıp, makine ile oynar kukla tarzı istek edenin reyine kalmış, hayıflar olsun!” (s. 133)

Genelevlerin yayılmasında bir taraftan toplumsal şartları ve yanlış Batılılaşmayı sebep olarak gösteren yazar, diğer taraftan bu tür hayat tarzının Anadolu’ya Avrupa’dan geldiğini vurgulamıştır. Bu ahlâksızlıkları kötü insanların yavaş yavaş meslek edindiğini ve özellikle *“fukara ve zuafa familyaların, sabi (çocuk) ve safderun ve sade dil kerimelerini iğfal ve türlü vahi (boş) vadleriyle izlal ederek”* (s. 135) bu batakhanelere çektiğini belirtir. İzinle çalışan evlerin dışında gizli olarak çalışan evlerin olduğu ise bir başka acı gerçektir.

Misailidis, roman kahramanı Favini’ye İstanbul’daki genelevlerin kapatılması için bir faaliyet alanı belirler. Favini, bir süre bu belayla mücadele eder, sonunda başarılı da olur. Bir geneleve giderek bu yerlerle mücadele etmek için önce buraları tanımaya çalışan Favini, gördüğü kadınların düşüş sebeplerini ortaya koymaya çalışır. Her düşmüş kadının hikâyesi bir romana konu olacak şekildedir. Bütün genelevleri gezerek “dirayetli” bir kızı yola getirip diğerlerini kurtarmaya çalışan Favini, tanıştığı kızların ismini ve düşüş sebeplerini şu şekilde sıralar: Urania, eşi tarafından dostuna peşkeş çekilir. *“Tarabya’da bir kayıkçı kızı”* (s. 146) olan Evdoksiya, sevgilisi tarafından kandırılıp bir randevuevine bırakılır. Fakir bir ailenin kızı Atina, annesinin bir arkadaşı tarafından fakirlikleri de istismar edilerek aldatılır. Balatlı Elenko, kocasının tembelliği yüzünden geçim sıkıntısı çeker. Evlerine gelen eşinin dostlarıyla gönül eğlendirmeye başlar. Bu eğlencenin sonu, para karşılığı fuhuş yapmaya kadar varır. Bir süre kocasıyla birlikte bu işi yapan Elenko, sonunda kocasını da evden atar. İzmirli kunduracı kızı Theano, toyluğu sebebiyle bir kadın simsarının tuzağına düşer. Langalı “ehl-i ırz” bir ailenin kızı olan on yedi yaşındaki Hariklia, ailesi tarafından dengine değil, altmış yaşındaki bir ihtiyara verilince eşini yine eşinin yeğeniyle aldatır. Eşinin tepkisinden korkan genç kız geneleve sığınır. Fakir bir ailenin kızı Eftalia,

ailenin geçim sıkıntısı sebebiyle yaşlı bir Türk meyhanecinin yanına hizmetçi olarak verilir. Burada hem meyhaneci hem de oğlu tarafından istismar edilen Eftalia, hamile kalınca sokağa atılır. Arnavutköylü Fotika, süse, giyim kuşama yaptığı ölçüsüz harcamanın kurbanı olur. Eşini iflas ettiren genç kız süse olan düşkünlüğünden vazgeçemeyince sonunda genelevi bir sığınak olarak görür. Balatlı fakir bir ailenin kızı olan Dorotea da ailenin yanlış eş seçmesi sonucu kötü yola düşer.

Favini, hikâyelerini anlattığı bu kızlara bir de çaça (genelev patronu) hikâyesi ekler. Mariyiça adını taşıyan Midillili genç kızın kötü yola düşmesinin sebebi drahomadır. Yazar, bu hikâye vasıtasıyla Mariyiça'nın ağzından fakir Rum ailelerinin düzenini alt üst eden bu âdeti eleştirir:

“Bir âdemin, meselâ, üç kızı olsa, vakt ü hali hoş da, üçünü de lâyıklı trahoma ve çehiz ile everebilir ise âlâ; orta halli olduğu halde, olanca varyetini iptidaki (en büyük) kızına teslim eder ve güyegü (güveyi) olacak zat hemen ayakkaplarını çıkarıp haneye girer ve iğneden ipliğe her şeyi hazır bulur ve yezit güyegü zavallı kızın babasının alnı teri ile ve yüz bin meşakkat ile kesb ettiği akçeyi utanmadan yer içer ve nihayetinde çoluk çocuk sahibi oldukça gül de bulur, bülbül de bulur fehvasınca o da belasını bulur, ama, gel divanelere söz anlat. İşte, bu vechile zavallı peder halsiz ve hanesiz kalıp, öbür kızlarını başına alarak, çare düşünmeye gider. Daha evlâ değil mi, bir babanın varyeti her ne miktar ise, kızlarına taksim oluna da cümlesi de barınalar? Hayır, öbürleri pederleri ile bile ölünceye değin ya hanede çürürler ve bazı da çaresizlikle fena yollara saparlar, yahut mecburen Metimma sancağında vaki Kalloni'nin kız manastırına giderler.” (s. 162)

Mariyiça'nın babası da önceki kızını evlendirdiği için maddi sıkıntı çektiğinden kızını manastıra gönderir.²⁵¹ Manastır rahibeleri de bu kızların kötü geleneğin kurbanları olduğunu bilir. Ancak yapacakları bir şey yoktur. Bir süre aynı kaderi paylaşan arkadaşlarıyla kalan Mariyiça, burada sevicilik gibi sapık bir ilişki yaşar. Yazar, bu ilişkiyle manastırların kokuşmuşluğunu eleştirir. Mariyiça bu manastırdan kaçmak için çare arar. Sonunda hem fikir olduğu birkaç arkadaşıyla erkeklerin bulunduğu bir manastırdan arkadaş bularak kaçarlar. Çeşitli maceralardan sonra fuhuş bataklığına düşer ve sonunda randevuevi işletmeye başlar.

Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* romanında drahomanın (çeyiz) özellikle

²⁵¹ Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* adlı romanının kahramanı Kalyopi de Mariyiça gibi ailesinin geçim sıkıntısı sebebiyle geneleve düşen Rum kızlarından.

Rumlar arasında önemli bir toplumsal sorun olduğu vurgulanmıştır. Hatta birkaç kız olan bir Rum ailenin, Kalyopi'nin düştüğü acıklı duruma düşmemesi bir şans olarak değerlendirilir. Drahoma, Rumlar arasında derin toplumsal yaralar açan bir gelenektir. *“Drahomaya dayanan bir ailenin kuruluşu, Ahmed Midhat'a göre bir menfaat ortaklığı olduğu gibi drahoması olmayan genç kızları da ümitsizliğin doğuracağı tehlikeler bekler. Bu bakımdan şarkın kadına verdiği değeri Avrupanınkinden daha üstün bulur.”*²⁵²

Rum Patrikliği'nin, Müslüman'la evlenen bir Rum kızının dine zarar vereceğini hesaba katmasına rağmen anaları babaları tarafından fuhuşa sürüklenen evlatlardan haberi bile olmaz. Yazar, patrikhanenin cemaate sahip çıkması gerektiğini, kahramanı Ahmet Efendi'ye söyler. Bir Rum hayat kadını bir Türk tarafından kurtarılır. Bu durumun patrikhane ve cemaat tarafından Rum cemaatinin bir zilleti olarak görülmemesi de kayda değer diğer bir husustur.

*“İstanbul batakhanelerindeki yaşamın gerçekçi bir aynısı”*²⁵³ olan *Henüz 17 Yaşında* romanı, geneleve düştükten sonra bir Türk genci tarafından kurtarılan Rum kız Kalyopi'nin yaşadığı macerayı anlatmaktadır. Ahmet Midhat romanında aslı kişi olarak bir gayrimüslim karakter seçmiştir. Hikâye, genel çerçevesiyle genelevleri işletenlerin ve fuhuş yapanların Rum ve Ermeni gibi gayrimüslimler olduğunu göstermektedir. Yazar, bu fikri romanın kahramanı Ahmet Efendi'nin ağzından ifade eder. Ahmet Efendi'ye göre fuhuş daha çok Avrupalının işidir. İslâm dünyası ve Asya'da böyle bir şey yoktur. Genelevi işleten ve burada çalışanlar genellikle yabancılardır.²⁵⁴ Roman, tezi gereği daha çok Kalyopi adlı genç kız ön plana çıkarır. Kalyopi, Ayastefanos (Yeşilköy)'ta tütüncülük yapan bir Rum'un kızıdır. Babasının işleri bozulunca tütüncülüğü bırakıp bir meyhane açar. Aile bu meyhanenin geliriyle geçinmeye çalışır. Ancak kıt kanaat geçinmektedirler. Meyhaneye sürekli gelen Yümni adında bir Türk, Kalyopi'ye âşık olur. Bundan dolayı Yümni zaman zaman Kalyopi'ye değerli hediyeler vermeye başlar. Bir süre sonra Kalyopi, ablası Maryola'ya durumu açıklar. Maryola da

²⁵² Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 213.

²⁵³ Robert P. Finn, *Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 25.

²⁵⁴ Ahmet Midhat'ın fanatik bir İslâm anlayışının olmadığını ifade eden Orhan Okay, onun romanlarının çoğunda idealize edilen tiplerin Türk, Osmanlı ve İslâm düşüncesine bağlı kişiler olduğunu söyler. (bkz., Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 235.)

Kalyopi'yi kullanarak Yümni'den bu tür hediyeleri almaya devam eder. Niyeti Rumlarda genç kızların başının belâsı olan drahomayı biriktirmektir. Bir süre sonra Yümni, Kalyopi'yi kaçırarak nikâhına alır. Din değiştirmedeği halde Kalyopi'nin Yümni'yle evlenmesine Hıristiyanlar razı olmazlar. Olay patrikhaneye kadar intikal eder. Bir Müslüman'la evlenip Hıristiyanların “şânını beş paralık” ettiği için Kalyopi tehdit edilmektedir. Kızın ailesi, bu evlilikten rahatsız olmamasına rağmen Hıristiyan Rum cemaatine durumu anlatmak mümkün olmamıştır:

“(...) Bir kere 'Kalyopi, Yümni Beye kaçmış, Müslüman olmuş ona varmış' sözleri köyümüzün içinde münteşir olunca herkes ayağa kalktı. Vakıa babam benim Müslüman olmadığımı ve Osmanlı kanununda bir kız Hristiyan olduğu halde hiç dinine taarruz edilmeksizin onu bir Müslümanın alabilmesine müsaade bulunduğunu anlattıysa da kim anlar? Kim dinler? Hısım akraba dahi köylü ile beraber oldu. Bir kızılca kıyamettir koptu.” (s. 141)

Kalyopi'yle Yümni'nin boşanmaları için dava açılır. Kalyopi de yoğun baskılar sonucu Yümni'yi sevmediğini, mahkemeye ifade eder. Böylece çift boşanır, Kalyopi ailesinin yanına geri döner.

Ailenin geçim sıkıntısı devam etmektedir. Kalyopi “*din-i Nasârâdan din-i İslâm'a irtidat eylediği için Hz. Yesu onları bu şekilde cezalandırmaktadır.*” (s. 156) Bu sebeple akrabaları bile bu aileye yardım etmez. Bunun üzerine Kalyopi, çamaşırcı olarak bir ailenin yanına verilir. Daha sonra ailesi de çamaşırcılık yapmak üzere Kalyopi'nin yanına gider. Bir süre sonra evin hanımı Kalyopi'ye eziyet etmeye başlar. Geçim sıkıntısı da had safhadadır. Bu sıralarda bir eski tanıdıkları gelerek Kalpopi'yi yanına almak ister. Kalyopi, Beyoğlu'nda modistroluk yapan Amalya adındaki bu bayanın yanına yerleşir. Amalya aslında bir hayat kadınıdır. Bir süre sonra Kalyopi'yi de bu yolda kullanmaya başlar. Henüz on altı yaşında olan Kalyopi'nin ilk müşterisi bir Müslüman'dır. Genç kız, kötü yola sevk edildiğini anlayınca bayılır. Ayıldıktan sonra ise içinde bulunduğu fuhuş dairesinin icaplarını yapmaktan başka çaresi olmadığını anlar. Ablası Maryola da ona, bu haliyle kendisine bir Hıristiyan koca bulamayacaklarını, dolayısıyla yapacağı başka bir işin de olmadığını söyler. Ablasına çok güvenen Kalyopi kaderine razı olmuştur.

Kalyopi, bir miktar borca girerek kıyafetlerini yeniler. Bu arada Maryola

kendilerine çamaşır getiren Ligor tarafından bıçaklanır. Yaralı olan Maryola'ya doktor ve ilaç parasını sağlayan Kalyopi'nin borcu iyice artmıştır. Hesabınca kısa sürede borcunu ödeyip biraz da para biriktirdikten sonra köylerine dönecektir. Fakat onun hesabı tutmaz ve Kalyopi borçtan hiç kurtulamaz. Sonunda Maryanko adlı bir genelev patronunun eline geçer. O da Kalyopi'yi sürekli borçlandırır. Bu randevuevinde bir gün Ahmet Efendi adında bir Müslüman karşısına çıkar. Kalyopi, bulunduğu evdeki kadınların yaşça en küçüğüdür. Yaşının verdiği masumiyeti üzerinde taşımasına rağmen genelev "raconu"nu da öğrenerek uygulamaya çalışır. Hatta yaşadığı deneyimler, onun erkekler hakkında fikir edinmesini de sağlamıştır. Ahmet Efendi'nin ona munis davranmasının bir sevdalanma olmayacağını bu deneyim sayesinde anlamıştır.

Ahmet Efendi, Kalyopi'nin hikâyesini öğrenir ve onu iffetli bir hayat yaşaması şartıyla bu batakhaneden çıkarır. Beyoğlu'nda bir eve yerleştirilen Kalyopi gerçekten namuslu bir hayat yaşamaya başlar. Ahmet Efendi, Rum milletinden bir delikanlı bularak Kalyopi'yi evlendirir.

Kalyopi yapı olarak içine düştüğü durumu kabullenebilecek bir insan değildir. Özellikle dine bağlılığı onun böyle bir yerde olmaktan sürekli ıstırap duymasına sebep olur. Ahmet Efendi, ona kendisini bu bataktan kurtaracağını söyledikten sonra Kalyopi evden ayrılmak için hazırlık yapmaya başlar. Bu sırada Ahmet Efendi'nin arkadaşı Kalyopi'ye Ahmet Efendi'nin bu fikirden vazgeçtiği şeklinde bir şaka yapar. Fakat Kalyopi öyle bile olsa kendisini bir haftalığına bu günahkâr durumdan uzaklaştıran insan için müteşekkir olduğunu söyler.

Kalyopi günaha eğilimli bir karakter değildir. Genelevden ayrıldıktan sonra da yanına erkek gönderilerek denenir. Ancak o, kapısına gelenleri azarlayarak kovar. Yaşadığı hayattan yeni memnundur. Onun karakterindeki iffete düşkünlük, genelevde yaşadığı sırada da görülür. Burada hep siyah bir elbise giyer. Bunun sebebi, ablasını ölümü dolayısıyla yas tutmasıdır.

Yazar, Kalyopi'nin eğitim durumu hakkında bilgi vermez. Türkçe'yi Rum ağızıyla konuştuğunu belirtir. Çocuk yaşta ailesinden kopan Kalyopi, hiç tiyatro görmemiş; baloyu da müşteri bulmak için gittiğinde tanımıştır.

Dönemin tiyatro oyunlarının da İstanbul'un gayrimüslimleri tarafından sahnelendiği düşünülürse Kalyopi'nin bir şehir kültürü olmadığı söylenebilir. Belki de

bu yüzden hayat kadınlığını kabul etmek ona zor gelmiştir. Bu yola düşen kızların çoğunun anne ve babaları tarafından satıldığını yine Kalyopi dile getirir. Bu toplumsal yarayı Ahmet Efendi ile de paylaşır:

“- Ben kız karındaşım için borçlandım. Eğer vurulduğu anda vefat etseydi ben yine buralara düşmezdim. Fakat iki üç gün yaşadı. Hekimler! İlaçlar! Sonra da cenaze masrafı?

- Başka kızlar?

- Ah! Bazı kere kızı, validesi ve pederi satar.

- Nasıl satar?

- Basbayağı satar. Kızını götürür kerhaneciden yirmi otuz altın alıp satar. (s. 104)

Kalyopi'nin dikkat çekici bir başka yanı da müşfik ve ailesine bağlı bir insan olmasıdır. Onun bu yola düşmesinde ablasının büyük rolü olmasına rağmen ablasına yardımını hiçbir zaman esirgemez. Babası da Kalyopi'nin içinde bulunduğu sefil durumu bilmektedir. Yine de Kalyopi, bu hayattan ilk ayrılışında babasının yanına gider. Fakat sonraki olaylar babasına olan güvenini sarsmıştır. Artık hayatta en güvendiğı insan Ahmet Efendi'dir.

Kalyopi, bir hayat kadını olmasına rağmen romanda yerden yere vurulan bir karakter değil, kendisine merhametle muamele edilen bir karakterdir. Orhan Okay'a göre bunun sebebi, yazarın ikinci eşinin genelevden ayrılıp din değiştirmiş bir kadın olmasıdır:

“Henüz Onyeddi Yaşında, konusu tamamiyle umûmî evlerde, düşmüş kadınlar arasında geçen oldukça realist bir eserdir. Kaderin sillesine uğrayarak birçok saâdetten mahrum kalan bu bedbaht kadınlara karşı romancının tavrı gayet âlicenâbânedir. O kadar ki, Hafize Melek adıyla ihtidâ edip Ahmed Midhat'ın ikinci karısı olacak kadın bu fuhuş yuvalarına hasbel kader düşmüş Vasiliki'dir. Ahmet Midhat, bu bizzat yaşadığı vak'a dolayısıyla diğer romanlarında da düşen kadınlara merhametle yaklaşır, asıl müsebbipleri suçlar. Bu müsebbip çok defa cemiyetin ahlâk, medeniyet ve yaşama tarzından gelen bir telâkkidir. Daha doğrusu kadına bakış tarzıdır.”²⁵⁵

İstanbul'a ahlâksızlığın Avrupa'dan geldiğini savunan yazar, Kalyopi'nin düşüşünü mazur gösterecek bir sosyo-ekonomik sorun olarak babasının işlerinin

²⁵⁵ Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, ss. 176-177.

bozulmasını hazırlar. Böylece gayrimüslim de olsa Osmanlı'nın bir ferdi, ahlâksızlıktan değil, zaruretler sonucunda geneleve düşürülür. Ahmet Midhat, İstanbul'un toplumsal hayatındaki ahlâksızlaşmaya Avrupa'dan gelen yabancıların etkisini daha sonra kaleme aldığı *Müşahedat*'ta şöyle anlatır:

“Zira o zamanlar İstanbul’umuza şimdiki kadar ecanib dolmuş değildi. Şimdi Beyoğlu, Galata gibi yerlerde ecnebinin, yerli ahâli-i Hıristiyanıyyeden ziyâde çoğalmış oldukları muhakkaktır. İstanbul’umuzda bir milyon yüz bin kadar nüfus tahmin olunur. Yedi yüz bini İslâm olmak üzere tahmin kılınarak, nüfus-ı ecnebiyyenin miktarı da yüz yirmi bine takrib ediliyor ki, bunların kesretle sakin oldukları bazı yerlerde ahâli-i asliyye-i nasrâniyyeye galibiyetleri istibâd olunamaz. Ecnebinin çoğaldıkları yerlerde Avrupa ahlâkı da ahlâk-ı asliyyeye galebe ediyor. Suiistimâlât, fuhuş ve rezâil artıyor.” (s. 113)

Ermeni ve Rum cemaatlerinin kimsesiz bireylerine sahip çıkmadaki duyarlılıklarının farklı olduğu söylenebilir. *Müşahedat*'ın kimsesiz Siranuş'u Ermeni kilisesinin vesayetiyle bir cemaat okulunda eğitilir ve hayata hazırlanır. Aynı şekilde *Karnaval*'daki Ermeni Madam Hamparson da kimsesizdir ve dinî eğitim veren bir okulda eğitilmiştir. *Henüz 17 Yaşında* romanında ise tam aksine Kalyopi, ebeveyni sağ olmasına rağmen kötü yola düşmüştür. Onun bu düşüşünde kilisenin de katkısı olmuştur.

Henüz 17 Yaşında romanındaki Kalyopi'nin annesi hakkında fazla bilgi verilmez. Kalyopi'nin felâkete sürüklenmesinde rolü yoktur. Romanda silik bir karakterdir. Ailenin diğer bir bireyi Kalyopi'nin anneannesidir. Anneanne ünlü paşaların, beyefendilerin konaklarına gidecek kadar tanınmış bir ebedir. Kalyopi'nin sobacı çırağı olan kardeşi ise adeta bir Rum kabadayısı görünümündedir. On altı on yedi yaşlarında olan bu çocuğun elleri yaptığı işten dolayı “yarık ve patlaklarla” doludur. Bir kardeşi ise sakattır, bir ayağı ve bir kolu yoktur. Sakatlanmadan önce çinicilik yapan bu kardeş sakatlandıktan sonra hiçbir iş yapamaz hale gelmiştir. Kalyopi'nin en küçük iki kardeşi ise kızdır. Yaşları küçük olması sebebiyle aile bütçesine herhangi bir katkıları yoktur. Bakıma muhtaç olmaları, ailenin yoksulluğunu artıran bir sebeptir.

Herkül Milas, bu romanda “*sıradan bir Rum evinin içi ve basit Rumlar'ın günlük yaşamlarından kimi görüntüler*” verildiğini söyleyerek bu durumun “*bütün Türk*

edebiyatında çok ender rastlanan bir sahne” olduğunu ifade eder.²⁵⁶

Kalyopi'nin “teyzezâde” olarak nitelediği Amalya, eskiden oturdukları köylerinden bir tanıdıklarıdır. Amalya köyden göçüp Beyoğlu'na yerleşmiştir. Bir süre sonra eski dostları Yorgaki'nin ailesini bulur ve onlara maddî yardımda bulunur. Beyoğlu'nda modistroluk yaptığını söyleyen Amalya, aslında hayat kadınıdır. Amalya'nın ortaya çıkışı Kalyopi'yi felâkete sürüklemiştir.

Romanda kişiliği hakkında fazla ayrıntı verilmeyin kişilerden biri de Vasili'dir. “İki metreye karîb boy ve seksen santimetre kadar geniş omuzu, olur olmaz adama bacak olabilecek kadar kalın pazular ve çehresinden düşen bin parça olacak kadar abus ve mel'un ve tünd-çehre” (s. 24) biri olarak tasvir edilen Vasili, Ahmet Efendi'ye göre burada aynı zamanda muhafızlık görevi de yapmaktadır. Genelevde çalışması sebebiyle Vasili, nefret uyandıracak şekilde tasvir edilmiş, olumsuz bir karakterdir.

Henüz 17 Yaşında romanında bu kişilerin dışında Lisimaki, Filomen ve Virginia adında üç hayat kadınının daha adı zikredilir. Bunlar hakkında ayrıntı verilmemekle birlikte Lisimaki ve Filomen'in müdavimleri olan kadınlar olduğu belirtilir. Yine Almaya'nın evinde Kostaki adında bir kişiden daha söz edilir. Bu kişi hakkında da ayrıntı verilmez.

Yazarın *Karnaval* romanındaki Helena, Madam Hamparson'un âşıklarından Zekayi'nin metresidir. Zekayi, daha önce başka birinin metresi olan Helena'yı bol para vererek yanına alır. Onu “Paris töresi”nce giydirir. Bu yolla Madam Hamparson'u kıskandıracğını umar. Benli Helena, ahlâkî açıdan hiçbir kaygısı olmayan hafif meşrep bir kadındır. Bu sebeple Zekayi'yle Paris'e gittiğinde de gözüne kestirdiği erkekle düşüp kalkmaktan çekinmez. Yazar, Benli Helena'yı, Zekayi'nin gözüyle “Türk metres”, Avrupalının gözüyle “Türk karısı” olarak sunmuştur. Olumsuz bir karakter olmasına rağmen Helena'yı reddetmemesi onun Türkiye'de yaşayan bütün gayrimüslimleri Osmanlı milletinin üyeleri olarak görmesinden ileri gelir. Fazıl Gökçek, *Müşahadat*'ta da Ermenileri “yerli” olarak niteleyen yazarın “(...)Avrupalı gayrimüslimlerle Osmanlı vatandaşı olanları kesinlikle birbirinden ayırdığı” nı söyler. Buradan yola çıkarak “Ahmet Mithat Efendi'nin gayrimüslim Osmanlıları 'öteki' değil

²⁵⁶ Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik*, s. 41.

'biz' olarak"²⁵⁷ değerlendirdiğini ifade eder. Ahmet Midhat'ın Osmanlı milletini oluşturan unsurların kültür bağıyla bağlandıklarına vurgu yaparak çoğunlukla kan bağını göz ardı ettiği görülür.²⁵⁸

İlber Ortaylı, Osmanlı yönetimi altında yaşayan bütün unsurların ortak niteliklerinin Osmanlılık olduğunu söyler. Osmanlı Devleti'nin Roma ve Bizans İmparatorluğu gibi kozmopolit bir imparatorluk olduğunu belirttikten sonra şunları ilave eder: "(...)Bu imparatorlukta Osmanlılık denen bir nitelik ve Osmanlılar diye bir grup vardı. Yaşayış tarzı, sözlü kültürü, mimarı ve sanat zevki, dünya görüşü ile Osmanlı denen tip, toplumun yönetici grubunun üyesi veya aday üyesiydi. Geniş imparatorluğun çeşitli etnik gruplarından çıkan, resmi İslâm'a ve kozmopolit başkent kültürüne mensup yöneticiler, gene kendileri gibi her din ve etnik gruptan geniş halk yığınlarını yönetirlerdi. Kuşkusuz yönetilenler, yönetenler kadar kozmopolit bir kültüre ve dünya görüşüne sahip değildiler."²⁵⁹

Ortaylı, bir süre Londra büyükelçiliği yapan Kostaki Musurus Paşa'yı örnek göstererek aydın kesim arasında da Osmanlılık kimliğiyle çok sayıda yetişmiş insanın devlet kademelerinde yer aldığını belirtir: "*Tanzimat adamı, Müslümanlar kadar gayrimüslimleri de kapsayan bir Osmanlılık hüviyetine sahipti. İmparatorluğun bürokrasisinde Batı dilleri kadar, Türkçeyi de düzgün yazan ve konuşan bu gayrimüslimlere her kademedeki ve rütbede rastlamak mümkündür. Osmanlılık yeni bir yurtseverlikti ve gayrimüslimlerin içinde hükümdara ve devlete sadakat içinde hizmet eden, Osmanlılık kimliğini benimseyenlerin parlak temsilcileri hiç de az değildi.*"²⁶⁰

Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurların birer birer kendi devletlerini kurmaya başlamalarından sonra hem gayrimüslimlerde hem de Müslümanlarda Osmanlılık bağının birleştiriciliğine inanç kalmadığı görülür. Bunun edebi eserlere en güzel

²⁵⁷ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, s. 31.

²⁵⁸ Jürgen Habermas, "biz" bilinciyle ilgili olarak şunları söyler: "*Ortak köken inancını paylaşan, birbirlerini aynı topluluğun 'mensupları' olarak gören ve böylece kendilerini çevreden soyutlayan kişilerde var sayılan kan akrabalığına ve kültürel kimliğe dayalı 'biz bilinci', etnik ve ulusal toplumlaşmanın ortak çekirdeğini oluşturur.*" (Jürgen Habermas, "*Öteki*" Olmak "*Öteki*"yle Yaşamak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 38.)

²⁵⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 59.

²⁶⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 241.

yansıması Ömer Seyfettin'in *Ashab-ı Kehfimiz* hikâyesinde görülür.²⁶¹

²⁶¹ Yazar, "İçtimai Roman" alt başlığıyla sunduğu *Ashab-ı Kehfimiz*'in önsözünde yaptığı açıklamalarda "Osmanlı milleti" kavramına karşı çıkar. Ömer Seyfettin, milleti oluşturan en önemli unsurların dil, tarih ve esatir olduğuna dikkat çekerek Türk, Rum, Ermeni, Yahudi hatta Arnavut, Arap gibi unsurların birleşmesinden bir millet teşkil etmenin zor olduğunu söyler. Yazarın Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü alternatif olarak gösterdiği görüşleri şöyledir: "(...)Hâlbuki bu fikir, gayr-i millî Tanzimat maarifinin yetiştirdiği dimağlarda doğmuş bir vehimden, bir ham hayalden ibaretti. Dini, lisanı, terbiyesi, tarihi, harsı, mefahiri ayrı olan fertlerin mecmuundan 'müşterek bir milliyet' teşkil etmek imkânı yoktu. 'Osmanlılık' hakikatte devletimizin namundan başka bir şey miydi? Avusturya'da yaşayan Almanlara 'Habsburg milleti, Avusturya milleti' denemezdi. Alman nerele olursa olsun, her yerde Almandı. Türkçe konuşan bizler de beş bin senelik bir tarihin, hatta pek eski bir esatirin sahibi olan millettik." (Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Hikâyeler 3*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76)

Ashab-ı Kehfimiz hikâyesi, Hayikyan adında bir Ermeni gencinin günlüklerinden oluşur. Hayikyan, lisedeki Coğrafya hocası Bağdaseryan'ın etkisinde kalarak günlük tutmaya başlamıştır. Bağdaseryan zamanla insanın değişeceğini söyler. Hayikyan da onun bu sözlerinin gerçekleşmesini müşahedeleriyle görmeye çalışır.

Hayikyan, duygu ve düşüncelerini kâğıda dökerken bir Ermeni devleti kurmanın hayal olduğunu, Osmanlı Devleti'ndeki bütün etnik grupların Osmanlılık adı altında tek bir millet olarak yaşaması gerektiğini savunur. Ermeni gencin bu tarzda düşünmesine sebep olan en önemli olaylar, Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in saltanattan uzaklaştırılmasıdır. Ona göre artık hürriyet gelmiştir. *Kanun-i Esasi* tesis edilmiş, Müslümanların olduğu gibi bütün gayrimüslimlerin hakları da yazılı bir kanunla tespit edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde siyasi kazan bir yandan kaynamaktadır. Arayış içinde olan Hayikyan, tutacağı safi belirlemeye çalışırken çeşitli olaylara tanık olur. İhtilalcileri, Jöntürkleri inceleyen genç, bu grupları haddinden fazla idealsiz bulur. Ermeni partilerine girmekte ise tereddütlü davranır. Rumların nümayişlerine tanık olan Hayikyan'ın kafası iyice karışır. Bu sırada Niyazi Bey adında, Paris'te yetişmiş, "*Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-i zemin olan bir alim*" (s. 93)le tanışır. Niyazi Bey de Hayikyan gibi Osmanlıcıdır. Ancak onun Osmanlıcılığı bilinenden farklıdır. Onun Osmanlıcılık anlayışında din, millet, mezhep farkı yoktur. Türklüğü de yok sayan bir anlayışa sahip olan Niyazi Bey ve arkadaşları bu düşünceler çerçevesinde *Osmanlı Kaynaşma Kulübü* adında bir örgüt kurarlar. Bu örgüte her millettten insan üye olur. Kulüpte önce dil tartışması başlar. Oluşturulacak olan yeni milletin dili ile ilgili çeşitli önerilerde bulunulur. Bu öneriler arasında Türkçe dışında hemen her dil vardır. Hatta Volapok, Esperanto gibi uydurma diller bile önerilir. Hayikyan, bütün bu olanları ibretle izlemektedir. Ancak zaman ilerler 1912'de Balkan Savaşı başlar. Genç Ermeni, bu süreçte de kafasını karıştıran olaylara tanık olur: Bir vapur yolculuğu sırasında Ana-oğul iki Rum'un konuşmaları dikkatini çeker. Çocuk annesine Ayasofya'yı göstererek ne zaman alınacağını sorar. Anne ise on beş yirmi gün içinde Yorgi'nin kahraman oğlu Konstantin'in geleceğini söyler.

Hayikyan, bir taraftan Osmanlı Kaynaşma Kulübü'ne katkılarını sürdürürken bir yandan da duygusal ilişkiler yaşar. Tanıştığı Hayganoş ile ilişkisi kısa sürede evliliğe dönüşür. Aradan on iki yıl geçmiş Hayikyan ve Hayganoş'un çocukları olmuştur. Bu dönemde Ermenilerin, Türklerin, Arnavutların, Arapların Yahudilerin devletleri kurulmuştur. Hayikyan hâlâ Türkçe yazan bir Ermeni genci olarak eskiyi özlemektedir. Karısı Hayganoş ise eşinin Türkçe yazmasını istemeyen bir Ermeni milliyetçisidir. Hayikyan eşini sevmektedir ancak asla onun "*kadar hassas bir milliyetperver*" olmayacağını ifade eder. Eşini de memnun etmek için yazdığı yazıların eski olduğunu söyleyen genç, onları bir köşeye bırakır.

Ömer Seyfettin'in ironik bir dille, bir Ermeni'nin çok istese bile Osmanlılık gibi bir yapma millet adı altında diğer unsurlarla birleşemeyeceğini anlattığı bu hikâye aslında devrin bir siyasi analizi durumundadır. İnci Enginün bu hikâyede yazarın dört noktaya dikkat çektiğini söyler: "*1. Ermenilerin kuvvetli bir milliyetçilik şuuruna sahip olduklarına. 2. Osmanlılık fikrini telkin edenlerin bile Ermeni milliyetçisi olup asıl kendi milliyetlerinin propagandasını yaptıklarına. 3. Ermenilerin milliyetçilik anlayışlarının aile, okul ve patrikhaneden kaynaklandığına. 4. Fransa'nın ve Rusya'nın Ermenilerin daimî koruyucuları olduklarına.*" dikkati çekmiştir. (Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 224.) Bu hususlara, yazarın yine ironik bir dille vurguladığı, çevresinde cehennemî olaylar dönüp durmasına rağmen, Türk aydınının ne kadar büyük bir uyuşukluk içinde (*Ashab-ı Kehf* gibi derin bir uykuda) olduğunu da eklemek gerekir.

Benli Helena'nın yanında bulunan Andonaki adındaki palikarya, *Karnaval* romanının fon karakterlerindedir. Helena'nın yanında koruma olarak bulunmasına ve Helena'nın Nizami adında biriyle yaşadığını bilmesine rağmen maddi durumu daha iyi olan Zekayi'yi görünce kızın Helena'ya yaklaşmasına ses çıkarmaz.

Ahmet Rasim'in *Güzel Eleni* adlı romanında biri erkek biri kız iki kimsesiz Rum çocuğunun hayat mücadelesi anlatılır. On bir yaşındaki Eleni, kendisinden üç yaş büyük olan Yani ile hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Eleni'nin annesi, âşığı tarafından kendisini aldattığı gerekçesiyle öldürüldükten sonra çocuk sokakta kalmıştır. Kendisi gibi bir kader arkadaşı bulan küçük kız, annesinin öldürüldüğü anı zar zor hatırlamaktadır. Gündüzleri para kazanmak için Galata'nın sokaklarını gezen bu iki arkadaş, akşam olunca bir araya gelerek kazandıkları parayla mutlu günlere kavuşmanın hayallerini kurarlar. Ancak yaşadıkları çevre Galata'dır ve bu semt, onların mutlu bir hayata ulaşmaları için büyük engeller teşkil eder. “(...)Çünkü sefâlet ve sefâhatin en aşağı numaraları burada temerküz etmiştir. Kumar ile fuşun en bayağı numaraları, sirkat, karmanyola, istropyta manevralarının en ustalık, en zorlu tezâhüratı, emraz-ı zühreviye, envâ-yı malûliyetin en iğrençleri, cinayet ve şenaâtin ihtifâgâhları, yatakları, sürücülere buradadır.

Beyoğlu'nun yıpranmış modaları zaman zaman yanlardaki sath-ı mâillerden buranın sıvışık yivışık çamurlu, günün her kısmında ratîb, günün her saatinde âlûde münâhi sokaklarına, izbelerine iner, oralarda gizli, âşikâr dönüp dolaşan günah bulaşmış sokaklarına, izbelerine iner, oralarda gizli açık dönüp dolaşan mekâsid- i hasîse arasına karışır.” (s. 4) Dolayısıyla on bir yaşında olmasına rağmen gelişip serpilmiş kimsesiz güzel bir kız çocuğunun böyle bir kapandan kurtulması mümkün olmayacaktır. Bir kulübede konaklayan Eleni, para kazanmak için her sokağa çıktığında böyle bir kapana yakalanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bir gün kapısından geçtiği bir evin önündeki kadın ona yüklü miktarda para verir. Aldığı parayı sevinçle arkadaşına götürür. Yani, parayı nasıl elde ettiğini öğrenince kendilerini bekleyen tehlikeyi anlar ve daha iyi bir yere yerleşmeye karar verir. Anna Maringo adında bir kadının evinde bir odayı kiralarlar. Burası eski evlerine göre daha temiz ve rahattır. Anna Maringo, çocuklara güvenilir bir insan gibi görünmeye çalışır. Bir taraftan da Eleni'yi yetişkinliğe

hazırlar. Yaşının küçük olmasına rağmen onu giydirip süsleyip sokağa çıkarır. Bir süre sonra bir modistranın yanında, ona sözde bir iş bulur. Burası bir randevuevi gibi çalışmaktadır. Eleni, Yani'nin adam bıçaklama suçundan hapse girmesinden sonra birinin metresi olarak bir tiyatrodaki çalışmaya başlar. Yani, hapisten çıktıktan sonra Eleni'nin bir metres olarak hayatını sürdürdüğünü öğrenir. Aslında Eleni'nin Yani'ye olan sevgisinde bir değişiklik yoktur. Eleni de onun hapisten çıktığını öğrenince yanına çağırır. Eskiden olduğu gibi sevgiyle kucaklamak ister. Fakat Yani, başkasına metres olan bir kadını kucaklamayacağını söyleyerek onu öldürür.

Eleni'nin kötü yola düşme hikâyesi, hem *Henüz 17 Yaşında* romanının Kalyopi'sinden hem de *Zehra* (1896)²⁶² romanın Ürani'sinden motifler taşır. Eleni de Kalyopi gibi küçük yaşta batağa saplanmış. Onun gibi bir modistranın yanına çalışıp para kazanacağı bahanesiyle verilmiştir. Fakat Eleni geneleve düşmemiştir. Sokağa düşme hikâyesi ise Ürani'nin hikâyesiyle örtüşür. Her ikisi de kimsesiz kalınca sokağa düşmüştür. Fakat Eleni, Ürani gibi akrabaları tarafından hayat kadını olarak yetiştirilmemiştir. Eleni, her şeye rağmen saf ve temiz kalmayı başarmaya çalışmıştır. Metres olmasına rağmen kader arkadaşı Yani'ye olan sevgisinden bir şey kaybetmemesi bunun göstergesidir.

Ahmet Rasim, Eleni'nin içine düştüğü felâket hazırlayan sebeplerin başında çevreyi gösterir. Romanının başında, eserin hacmine göre geniş sayılabilecek bir Galata tasviri yapar. Eleni ve Yani'yi, bu semte yerleştirir. Neredeyse her sokaktan, her binadan kötülük fişkıran böyle bir yerde, ergenlik çağına bile gelmemiş iki kimsesiz çocuktan birinin sonunun ölüm, diğerinin hapis olmasından daha doğal bir şey yoktur.

Nâbizâde Nâzım'ın *Karabibik* romanındaki Doktor Linardi'nin karısı Eftelya, “*Tombul, orta boylu, ablak yüzlü, sarı saçlı, güzelce*” (s. 28) bir kadındır. Her gördüğü erkeğe ilgi duyacak kadar şehvet düşkünüdür. Köyün delikanlılarıyla gezip tozar. Romanın aslî karakteri *Karabibik*'le de gönül eğlendirmeye çalışır. Birçok romanda dile getirdiğimiz, ahlâkî kaygıları olmayan bir tiptir.

Zehra romanında “kokona” olarak tanıtılan iki önemli gayrimüslim karakterden Ürani adındaki Rum güzeli, “*pek güzel, etine dolgun bir nazenin*” (s. 169) dir. Ürani, mini mini elleri, iri kara gözlerindeki zeki bakışları ve küçük dudaklarındaki şuhâne

²⁶² Nâbizâde Nâzım, *Zehra*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1312. (Alıntılar bu baskıdandır.)

gölüşleri ile işveli bir genç kadındır. Yazar, Ürani'nin hayat hikâyesini şu şekilde anlatır:

“Ürani beş yaşında iken anasından mahrum kalmış, on iki yaşında da babasını kaybeylemiş idi. Tek başına fakîr ve sefil bir halde halası Fani'nin eline kalmış idi.. Fani zaten kendisini beslemekten aciz bulunduğu halde Ürani'nin cemâl ü tenasübünden âti için ümitlere düşüp kızcağızı yanına almış idi. Daha o yaşta iken münasebette bulunduğu fuhuşhanelere birlikte götürür getirir, oraların merâsim ve âdâbına alıştırir idi.

Ürani bu âlemlerden lezzet bile almaya başlamış, içinde bir hoş müştehyâne uyanmıştı. İçi titremekte idi.. Kendisine kalsa hemen o âlemin içine atılacak idi. Ürani, bir hayli rekabet uyandırmakta idi.. Adeta birkaç yerden müzayedeye konulmuş idi.. Fani, bu rekabetlere gayet sevinmekte idi. Bu sermayesi diğerleri gibi düyuna mukabil rehin olarak bırakılmayacak, belki kendisine bir îrad, bir akâr olacak idi.. Ürani henüz on dört yaşına varmadan, îrad getirmeye bile başlamış idi.” (s. 226-227)

Ürani böyle bir yerde yetiştiği için aşk nedir bilmez, kendisine âşık olanlarla gönül eğlendirip bir süre sonra onları terk eder. Zehra romanının aslî karakteri Suphi de onun kurbanlarından biridir. Eski eşi Zehra, Suphi'yi yoldan çıkarması için Ürani'ye para verir. Ürani, kendisine verilen bu işi başarır. Kısa bir süre sonra Suphi, “Ürani'ciğim!.. ben senin köpeğinin... kölenim... ez beni... çiğne beni...” (s. 255) diyecek kadar hayvanî bir kişiliğe bürünerek Ürani'ye teslim olur. Elindeki parayı da Ürani için bol keseden harcamaya başlar. Zaman ilerledikçe sevgilisi için pahalı mücevherat alan, pahalı evler tutan Suphi, büyük bir bataklığa saplanırken sevgilisinin kendisine sunduğu bu hayatı bile yeterli bulmayan Ürani de Suphi'den bıkmaya başlar. Ardından Ürani, ayrılmak istediğini Suphi'ye her davranışıyla hissettirir. Bir süre sonra da işi sevgilisini dövmeye kadar vardırır. Sonunda Suphi'yi eve almaz olur, Suphi ne kadar yalvarıp yakarsa da Ürani'yi razı edemez. Gösterişli fakat aşağılık bir hayata alışmış olan Ürani, kısa zamanda kendisine başka bir dost bulur. Ürani'yi, dostu Kostaki'yle gören Suphi her ikisini de öldürür.

Ürani, romana aşk üçgeninde bir rakip olarak yerleştirilmiştir. İntikam almak amacıyla kullanılan bu kadın hem güzellik bakımından hem de ahlâk bakımından bu iş için uygun bir karakterdir.

Bu romanda Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* romanını çağrıştıran bazı

motifler vardır. Hem *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Kalyopi hem de bu romandaki Ürani, küçük yaşta geneleve düşerler. Ancak Kalyopi, bir aile içinde yetişmesine rağmen geneleve düşer. Ürani ise öksüz ve yetim kılınca halası tarafından hayat kadını olarak yetiştirilir. Ahmet Midhat, romanında birçok genç kızın ailesi tarafından satıldığını söylemiştir. Nâbizâde Nâzım da adeta bu bilgiyi doğrulamıştır.

Ürani, Suphi'ye “Derviş Sokak, No: 16” adresini verir. Burası odaları ayrı ayrı kiraya verilen, pansiyon niteliğinde bir evdir. Fakat yazar bu mekânın ayrıntılarını vermemiştir. Romanda verilen bilgiyle dayanarak buranın genelev gibi kullanıldığını söylemek mümkün değildir.

Marika, kendisini Ürani'nin kardeş kızı olarak tanıtan bir çerçi kadındır. “*gayet çirkin, çöp gibi ince*” (s. 169) Marika, aynı zamanda Ürani ile Suphi'nin tanışmasını sağlayan kişidir. Çerçilik yaptığı için birçok konağa girip çıkar. Yarım yamalak Türkçe konuşan Marika, Ürani'yle Suphi'yi tanıştırdıktan sonra aradan çekilir.

Fani, Ürani'nin halasıdır. Genelevde çalışan kadın Ürani'yi de kendisi gibi yetiştirip onun sırtından geçinmeyi planlar ve bu planını kısa sürede gerçekleştirir. Fakat bir süre sonra Ürani, halasından ayrılıp tek başına bir oda tutar. Sonraki dönemlerde Fani'nin nerede olduğu ve Ürani'nin hayatı üzerinde etkisi olup olmadığı konusunda bilgi verilmez. Romanda diğer bir gayrimüslim olan Kostaki, Ürani'nin Suphi'den sonra birlikte olduğu bir kişidir. Suphi tarafından öldürülür.

Zehra romanındakine benzer bir hikâyeye Mehmet Celal'in *Dâmen-alûde* romanında rastlanır. Bir Müslüman ailenin bir azınlık mensubu yüzünden dağılıpını anlatan romanın şair tabiatlı aslî kişisi Enver, bir birahane de gördüğü “*kara gözlü*” Despina'ya âşık olur. Yazarın cinsel cazibesini “*Uzun kirpikleri altından etrafa hafifçe nazar-endâz olan kara gözleri –bilmem nasıl- sihr-âmez görünüyordu!*” (s. 29-30) sözleriyle öne çıkardığı Despina, aslında bir “aşüfte”dir. Enver onun geçmişini bilmeden onunla birlikte olmaya başlar. Oysa Despina “*(...)bundan birçok sene evvel kilise kapısına terk edilmiş, sonra, ashâb-ı hayırdan biri tarafından alınmış, on dört, on beş, on altı, hatta on yedi yaşına kadar namusuyla hizmetçilikle geçinmiş, sonra, güzelliğinden istifade ederek Anastaş namında bini sevmiş fena yerlere düşmüş oradan kendini kurtaramamış(...)*” (s. 56) bir kadındır. Ancak Despina, âşığı Enver'e kendini farklı bir biçimde tanıtarak onu aldatır:

“Midilli’de! Evet ben orada idim! Babam zengin idi. Bir Osmanlı delikanlısıyla seviştik... Bilseniz nasıl seviştik!.. (...) O beni kaçırdı! Ben de kaçmaya razı oldum!.. Buraya geldik... Babam, anam işi anladı... Beni ebediyen görmemek istediler... Ben ise... Ah... Hiç görmemek istiyordum... Çünkü, onu seviyordum... O, Masûm Bey’i.. Evet, adı Masûm idi... Bir aralık, kardeşim Anastaş geldi... O beni pek sever... Ona da yüz göstermedim.. Lakin hâlâ buralardadır... Beni ister, beni arar!. Lakin o Masûm bana bir ev tuttuğu halde... Bir gün kayboldu... Beni bıraktı... Onu çok bekledim... Ah.. ah.. gelmedi... Bilmem nasıl, buralara düştüm?.. Onu size anlatamam... Sanki bir rüya idi.. Daha iki kere tanıdığım bir kocakarının arkasında, işte o gazinoya girdim!.. O zamandan beri, Anastaş’ı da göremiyorum!..” (s. 47-48)

Bu konuşmayı gözyaşları içinde dinleyen Enver’in bu hali Despina’nın dikkatini çeker. Bunun üzerine birahane Enver’den bir resim ister. Enver de daha sonra getirip vereceğini söyler. Sevgilisi Anastaş ile Enver’in paralarını yemeye başlarlar. Birçok romanda görülen âşık- metres ilişkisi bu romanda da görülür. Enver, Despina’yı ayrı bir eve yerleştirdikten sonra ailesini ihmal etmeye başlar. Kalbinde Enver’e karşı zerre kadar sevgisi olmayan Despina’nın tek amacı Enver’in servetini tüketmektir. Bu amacına da kısa sürede ulaşır. Annesinin ve arkadaşı Şükrü’nün bütün uyarılarına rağmen girdiği Beyoğlu’nun kirliliğinden uzaklaşamayan Enver, babasından miras kalan bin beş yüz altını sevgilisinin uğruna tüketir. Despina, “âşık ittihâz ettiği Enver gibi sâde-dilânda paraların tükendiğini keşfedecek kadar şiddetli bir nüfûz-ı nazara mâlik” olduğundan (s. 141) maddi bakımdan Enver’den artık yararlanamayacağını anlar ve bir başka âşığı olan Nikoli’nin karşısında onu aşağılayarak terk eder.

Kendine âşık ettikten sonra sevgilisini sömüren Despina’nın Ürani’den (Zehra) farkı, görevlendirilmiş bir kişi olmamasıdır. *Dâmen-alûde* romanında “kurban”ın kendisi Despina’nın tuzağına düşmüştür. “*Tali’-i nâsâzın dehşetli bir darbesine hedef*” (s. 10) olan Enver, bir “dâmen-âlude”ye hayatını adanmış, sonunda onu da elde edememiştir. Evde bıraktığı karısı da kötü yola düştükten sonra evine dönen Enver, kendi evinde karısının sevgilisiyle karşılaşınca karısını vurur ve ardından intihar eder.

Despina, yazarın olumsuz baktığı, romanın başından sonuna kadar aşağıladığı bir karakterdir. Müslüman ailelerin dağılmasına sebep olan bu “fahişe” karakterlerin icraatları hemen hemen aynıdır. Ahlâksızlıkta sınır tanımadıkları gibi birlikte oldukları insanı maddi ve manevi bakımdan iflasa sürüklerler. Yazar Enver’in ailesinin

dağılmasında yalnız Despina'yı suçlu bulmaz. Birahane de gördüğü Rum güzelinden etkilendiği kadar Beyoğlu'nun *"havâ-yı sefâleti, o muhtelif kokular, o mütemadi gürültüler Enver'in asâbına dokunmuş, onu söz dinleyebilecek bir halden çıkarmıştır."* (s. 32)

Anastaş, Despina'nın kötü yola düşmesinde payı olan ve ondan sonra da birlikte çalışan bir kişidir. Sevgilisi Despina'yı varlıklı erkeklere pazarlayarak para kazanmaya çalışır. Despina'nın bir *"budala"* bir *"avanak"* olarak gördüğü Enver, Anastaş tarafından yolunacak bir kaz olarak görülür. Anastaş'ın Enver'i görür görmez dikkatini ilk çeken şey pırlanta saati olur. Bir süre sonra Anastaş İstanbul'dan uzaklaşır. Onun yerini *"zayıf, gözleri devvâr, parlak oldukça mütenasip, çatal sakallı"* (s. 145) Nikoli doldurur. Nikoli, Enver'in Despina'ya tuttuğu eve sık sık uğrayarak sevgilisiyle gönül eğlendirir. Enver'i terk eden Despina Nikoli'yle birlikte gider.

Ali Rıza Seyfi, *Hayat-ı Alûde* (1901)²⁶³ romanında Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Kalyopi gibi bir karaktere yer verir. Kalyopi'den farklı olarak önce şen, şakrak ve işveli bir hayat kadını olarak tanıtılan İreni, romanın aslı kişisi Azmi Bey'le tanıştıktan on beş gün sonra hastalanır. İreni, Azmi'yi diğer kadınlardan kıskanır, sık sık kendisini gelip görmesini ister. Azmi'ye âşıktır fakat bu aşkı ifade edemez. İreni öldükten sonra Azmi, bu bilgiyi anne Maryanti'den alır.

İreni, dostu Azmi'ye hayat hikâyesini hastalandıktan sonra şu şekilde anlatır:

"Dostum bugün benim bir ihtiyar validem, henüz çocuk sayılır bir hemşirem, serseri, çapkın bir kardaşım var. Babam Allah affetsin, kumarbâzdı; nemiz varsa o oyunun yoluna fedâ etti, cihân geçti, gitti. Hemşirem bu zaman pek küçüktü. Validem, ben çalışıyor, dikiş dikerek medâr-ı hayatamız olan ekmeği kazanıyorduk. Bu esnada kardaşım Todori'de bir doğramacı yanında çırak idi. Gündeliğini çıkarıyordu. Lakin bir gün kovdular, ustasının çekmecesinden para çalmak üzere iken yakalanmış." (s. 54)

Bundan sonra Todori, çapkınlığa başlar. Her akşam eve sorhoş gelen genç, sürekli para ister. Geçim sıkıntısı çeken ailenin güzel kızı, Todori için para kazanılacak bir vasıta olarak görülür. Bunun için annesine *"İreni güzeldir, hepimizi zengin edebilir."* (s. 55) diyerek ablasının kötü yola düşmesi için ilk işareti verir. Bir süre sonra

²⁶³ Ali Rıza Seyfi, *Hayat-ı Alûde*, Malumat- Tahir Bey Matbaası, İstanbul, 1317. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Todori'nin hapse düştüğü haberi gelir. Oğlunu çok seven Maryanti, onu kurtarmak için çırpınmaya başlar. Bu sırada aile ekmek bile bulamaz haldedir. Bütün bu olumsuzluklar İreni'yi canından bezdirir. Zenginler ve zenginliğe karşı nefret duymaya başlayan genç kızın bu safhadaki ruh hali şöyledir:

“(...)aynaya bakar, bu kadar güzel olduğum halde neden bu kadar fakir olduğumu düşünürdüm. Fakirlere de, zenginlere de bir infiâl-i hasûdâne içinde lanetler okurdum. Sokakta, fersûde elbisem içinde işten bîmecal bir halde yürürken parlak arabalarında kemal-i azametle önümden geçen zengin müzeyyen, kıymettâr elbiseli kadınlara bir nazar-ı kin ve adâvetle bakıyordum, bunların ekserisi o şaşaa içlerinde benim kadar güzelini hiç görmedim, bilmem buna sebep infi'âlim mi idi! Zenginleri böyle kendimden çirkin gördükçe memnun oluyordum; lakin ne kadar kuruyorlardı, bana ne kadar muhakkirâne bakıyorlardı.” (s. 56)

Bu nefret, lüks bir hayat yaşama hırsıyla da birleşince İreni, bir batağın içine saplanır. Bir süre sonra Todori hapisten çıkar, annenin gözyaşları kesilir, küçük kardeş Eleni'nin karnı doyar fakat genelevde hastalığa yakalanan İreni, kendini terk edilmiş hisseder. Buna rağmen öldükten sonra kardeşi Eleni'nin de kendi durumuna düşmesi için Azmi'den ailesine yardım etmesini ister. Başta “iffetsiz, ismetsiz” de yaşanabileceğini düşünen İreni, içine düştüğü durumu Azmi'ye “*Ne ailemin ihtiyacını temin, ne de kendimi istediğim mertebeye is'âd edebildim... Ben kendimi yükselir sanırken alçalıyor imişim!*” (s. 39) cümleleriyle anlatır.

Yazar bu sözleri dinleyen Azmi'nin şaşkınlığını ve ilk gördüğü İreni'yle hastalıktan sonrakinin farkını “*O kayıtsız, hissiz, hayâsız âşüfte bu muydu? Bu sözler on beş gün evvel gürdüğü İreni'nin ağzından mı çıkıyordu?*” (s. 40) şeklinde ortaya koyar.

Yazara göre genç kızların bu tür yerlere düşmesinde ailenin yanında toplumun da kusuru vardır. Özellikle zenginlerin duyarsızlığının bu tür vakalara sebep olduğunu savunan yazar, İreni'nin karşısına zengin bir insan olan Azmi'yi koyarak zenginlerin yapması gerekenleri kahramanına yaptırır.

Romanın aslı karakteri Azmi Bey'e Ahmet Midhat'ın romanını okutan yazar, geneleve düşen İreni'yi bu batakhaneden kurtarmaya çalışır. İreni'yle ilk tanışmasında ona pek yüz vermeyen Azmi Bey, İreni hasta düştükten sonra büyük bir merhametle ona yaklaşır. Tedavi ettirerek hayata dönmesini sağlamaya çalışır ancak İreni, hastalıktan kurtulamaz.

Azmi ile İreni arasındaki ilişkinin *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Ahmet ve Kalyopi arasındaki ilişkidenden hemen hiçbir farkı yoktur. Ahmet Kalyopi'yi genelevden çıkarıp mutlu bir yuva kurmasını sağlarken Azmi, İreni'yi kurtaramaz ancak ailesine yardım etmek ister:

“Azmi-İreni ilişkisinde, merhamet edenin bir Türk; edilenin bir Rum kızı olması soysal bir yakınlığın sağlanması çabasıdır. Zira, II. Abdülhamit yönetimine karşı bütün unsurların bir araya getirilmesi gerekmektedir. Dönemin ayrılıkçı Rumlarının ve onlara tepki duyan Türklerin, birbirlerine karşı olumsuz tavırlarını yumuşatmak için yazar, İreni'ye karşı bir acıma hissi uyandırmak ister. Bizler, ona karşı acıma hissi duyarken Azmi'nin merhametine hiçbir şekilde itiraz edemeyiz.”²⁶⁴

Ahmet Midhat, Kalyopi'nin macerasını Müslüman- Hıristiyan çekişmesi arasında vererek kahramanlarının milletleri açısından görünüşlerini de çizer. Ali Rıza Seyfi ise İreni'nin milliyetinden hiç bahsetmez. Hatta romanda Rum kelimesi iki yerde geçer. Maryanti'yi aramaya giden Azmi'yi Rumca konuşan bir kadın karşılar. Yazar, romanın sonunda İreni'nin mezarının Rum mezarlığında olduğunu belirtmek istediğinde bu kelimeyi kullanır.

Ali Rıza Seyfi, Dumas Fils'in Kamelyalı Kadın'ı ve Ahmet Midhat'ın Kalyopi'siyle karşılaştırdığı İreni'yi her ikisinden de bahtsız görür. İreni, ne Marguerite gibi bir an bile olsa sevilmiş ne de Kalyopi gibi kirli bir hayatın sonunda mutlu bir yuva kurabilmiştir. Yazar, kahramanının ölümünü hazırlayarak vermek istediği mesajın etkisini böylece arttırmıştır.

Mehmet Celal, *Kuşdili'nde* adlı romanında da *Dâmen-alûde* romanında olduğu gibi bir Müslüman ailenin bir azınlık mensubu yüzünden dağılışını anlatır. Romanın ikinci derecedeki kişilerinden Rozali, romanın aslî kişisi Refet'in âşık olduğu kadınlardan biridir. Rozali doğduğu gün annesi ölmüş, bir süre teyzesinin yanında kalmış, teyzesi de ölünce “(...) bir sabah hayır vasıtasıyla Eytamhane'ye veril(ir). Orada masum ve müşfik eller arasında büyümeye, Eytamhane'nin terziliğe ait salonunda gündün güne istidadını göstermeye başla(r).” (s. 75) Rozali buradan çıktıktan sonra İstanbul'un ünlü terzilerinden ihtiyar bir Rum kadının yanına verilir. Burada mesleğini icra ederken İstanbul'un varlıklı ailelerinden Tunuslu Ferhat Bey

²⁶⁴ Solak, 1896- 1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar, s. 133.

ailesi, Rozali'yi görüp kızlarına arkadaş olur düşüncesiyle onu konaklarına alırlar. Genç ve güzel kız burada Ferhat Bey'in kızının arkadaşı olarak ailenin bir ferdi gibi huzur içinde hayatını devam ettirir. Bir süre sonra konağın bahçıvan çırağı Perikli'yle tanışır. Aralarında duygusal ilişki başlar. Zaman geçtikçe bu ilişkinin böyle gizli devam edemeyeceğini düşünen gençler, konaktan ayrılıp kendi hayatlarını kurmak isterler. Sonunda iki genç konaktan kaçarak Katina adında bir Rum'un evine sığınır. Biriktirdikleri parayla bir süre de burada pansiyoner gibi yaşayan çift, paraları tükenmeye başlayınca iş bulup kendi hayatlarını kurmak için planlar hazırlar. Ardından iş bulmak için evden ayrılan Perikli, bir süre eve dönmez. Çaresiz kalan Rozali'ye Katina yardım elini uzatır! Onu kandırarak Balıkpazarı'nda tanıdığı bir randevuevine bırakır. Rozali, biraz da çaresizlikten bulunduğu yere kısa sürede alışır. Ancak Perikli'nin kendisini ortada bırakmasından dolayı erkeklere güveni sarsılmıştır. Artık evlenmeyi düşünmez. Bu sırada Todoraki Coni adında bir delikanlı, Rozali'nin daimi müşterisi olur. Rozali, "*sergüzeşt-i bedbahtisini*" (s. 98) Todoraki'ye anlatınca aralarında duygusal bir yakınlık başlar. Todoraki, kibar takımındandır. Bu evden kısa sürede bıkar. Rozali'ye bu randevuevinden ayrılıp serbest yaşamayı teklif eder. Daha önce bu yüzden bir darbe yiyen Rozali, nasıl olsa bir gün birbirlerinden bıacaklarını söyleyerek bunun gereksiz olduğunu ifade eder. Fakat Todoraki, Rozali'yi ikna ederek birlikte evden ayrılırlar. Bir süre birlikte yaşadıkdan sonra Todoraki de Rozali'yi bırakıp kaçar. Bundan sonra Rozali'nin karşısına her gördüğü güzel kadına âşık olan Refet çıkar. Önceleri eşiyile mutlu bir hayat süren Refet, Rozali'yle tanışınca eşini ihmal etmeye başlar. Bir gün Nurhayat, kocası Refet'in cebinde Rozali'nin mektuplarını bulur. Bunun üzerine intikam almak için hazırlanır. Nurhayat, Eftimya adında bir gayrimüslimin evine sürekli gidip gelmektedir. Refet'in adını kullanarak Rozali'yi bir gün buraya çağırır. Burada Rozali'ye kocasından uzak durması için telkinde bulunur. Rozali, onun söylediklerine karşı koyar. Bunun üzerine Nurhayat hakaret etmeye başlar, ardından dalaşırlar. Bu sırada Rozali düşüp kafasını mermer masanın köşesine vurarak ölür.

Rozali karakteri de *Dâmen-alûde* romanının Despina'sı gibi cinsel cazibesiyile ön palana çıkarılmıştır. Her iki karakterin kötü yola düşmesi de birbirine benzer. İlk gençliğinde masum, güzel bir kız olan Rozali'yi kötü yola düşüren biraz da kaderdir.

Perikli'yle duygusal ilişkisine başladığında mutlu yuva hayalleri kuran Rozali, randevuevine bırakılınca kaderine razı olur. En çok sevdiği bir insan tarafından terk edilen, parasız pulsuz ortada bırakılan bu genç kızın seçeceği başka bir yol kalmamış gibidir. Bu yönüyle *Dâmen-alûde*'nin Despina'sından ayrılan Rozali'nin bir başka talihsizliği de Katina gibi bir kadın tacirinin eline düşmesidir. Saf ve masum bir kızı yalnız Rum milletinden olan Perikli ve Todoraki değil, Müslüman olan Refet de istismar eder. Fakat Rozali'nin bataklığa saplanması için daha çok soydaşları el ele vermiş gibidir. Rozali'nin düşüşü, Eleni (*Güzel Eleni*)ve Ürani (*Zehra*)'nin düşüşüne de benzemektedir. Kimsesizlik, kötü niyetli bir kadın taciri, toplumsal açıdan bozuk bir çevre ve bunları destekleyen ekonomik şartlar onların düşüşünde öne çıkan sebeplerdir.

Rozali ve Perikli'ye bir süre ev sahipliği yapan Katina, onlara başlangıçta iyi davranır. Perikli'ye göre Katina'nın iyiliği paraları bitinceye katar sürecektir. Bu sırada Katina, adeta çiftin zaafını kollamaktadır. Genç kızı, daha randevuevine götürmeden kızın sergüzeştini randevuevi sahibi Mari'ye anlatır. Yalnız kalan Rozali'yi iyi bir iş bulmuş gibi kandırarak Mari'nin randevuevine kapatır. Katina'nın Rozali'yi randevuevine teslim ettiği gün Rozali'nin sevgilisi Perikli çıkagelir. Katina, ona Rozali'nin evden kaçtığını söyler. Paranın dostu olan Katina, çünkü dostlarını unutmuştur.

Rozali'nin bedbaht hayatında bir görünüp kaybolan ve ona sokağın kapılarını açanlardan biri de Todoraki Coni'dir. Yazar, ona "Sinyor" diye hitap eder. Beyoğlu'nun pahalı otellerini yurt tutan "sinyor", muhtemelen İtalyan uyruğuna geçmiştir. Rozali'ye önce ciddi, büyük bir aşkla bağlanmasına rağmen bu aşkı uzun sürmez.

Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat* romanında, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde bazı Ermenilerin de (Kirkor ve Karnik karakterleri gibi) "Frenkleştğini" söyleyerek onları eleştirir. Mehmet Celal'in *Kuşdili'nde* romanında ise Todoraki Coni'nin Frenkleşen bir Rum olduğu söylenebilir. Soyadının "Coni" olması ve "sinyor" lakabıyla anılması, bu alafrangalaşmanın belirtileri olarak görülmektedir.

Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsevdi* romanında Despina, Şöhret Bey'in mahallesinde yaşayan bir "koca karı"dır. Mahalleli onun kasnak işleyerek geçindiğini sanır. Ancak o, evini bir muhabbet evi gibi kullanır. Evde kadın bulundurmaz fakat dışarıdan gelen

çiftlere evinin kapıları açıktır. *Cadı* (1915)²⁶⁵ romanındaki bahçıvanın kızı Despina, Emine Hanım'ın kocasıyla yakalanır.

Ailesi tarafından fuhuşa sürüklenen küçük yaştaki kızlardan biri de Safveti Ziya'nın *Salon Köşelerinde* (1912)²⁶⁶ adlı romanında adı belirtilmeyen Rum kızıdır. Roman kahramanı Şekip'e sunulan on üç yaşındaki yetim kız çocuğu, yarım yamalak Türkçesiyle, bu işi hastahane de yatan kardeşinin tedavi masraflarını karşılamak amacıyla (*Hayat-ı Alûde* romanındaki İreni gibi) yaptığını ifade eder. Düzgün bir Türkçeyle konuşan yaşlı anne ise çocuğunu erkeklere sunmaktan rahatsızmış gibi görünmemektedir. Şekip bu evde bir hayat dersi olduğunu düşünerek küçük kıza “kızım” şeklinde hitap eder.

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* adlı romanında Maryanko'nun adı da randevuevi patronu olarak geçer. Roman kahramanı Kâni'nin Ziraat Bankası'nda “adam olamamasının” sebebi bu evdir. Eline geçen bütün parayı burada harcamıştır.

Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* romanında Faik Bey, penceresinden yarı beline kadar sarkan bir Rum kızıyla cilveleşir. Bu olay, Faik Bey'in Seniha'dan uzaklaşmasına sebep olur. Faik Bey'in eğlence mekânı da Beyoğlu'dur. Onu eğlendirenler Beyoğlu hanımlarıdır.

Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem* romanında Petraki, bir karşılaştırma sebebiyle adı zikredilen gayrimüslimlerdenidir. Randevuevi açmak isteyen Kenan, bir tanıdığıyla karşılaşır. Yağlıkçı Hasan, Kenan'ın babasını da tanımaktadır. Bu işi Kenan'a yakıştıramayan Yağlıkçı Hasan, “*Züppenin adı da Mehmet Kenan... Müslüman ismi.. Yediği herzeleri Mösyö Petraki yemez..*” (s. 36) diyerek yapılan işin Müslümanlara değil Hıristiyanlara bile yakışmadığını ifade eder. Burada Petraki, fuhuş işleriyle uğraşanlarla ilgili sembol bir isimdir. Randevu evlerinin sahipleri genellikle kadındır. Burada ise yazar bir erkek adı seçmiştir. Petraki adının Rum milletini temsil etmesi için seçildiği açıktır. *Tebessüm-i Elem*'de çapkın Kenan'ın Rum kızlarına kâğıt helva alması da dile getirilen diğer olaylardandır. Türk gençleri çapkınlık konularında genellikle gayrimüslim kadınlara yönelirler. “*XIX. Yüzyıl sonlarında Batılı kadınlar, Osmanlı hayatının her an rastlanan bir parçası değildirler. Bu yüzden aşk ve şehvet*

²⁶⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cadı*, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330.

²⁶⁶ Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1328.

konularında onların yerini sık sık Osmanlı gayrimüslim kadınlar alır. Bunlar Osmanlı romanına örnek bir aşk öznesi olmaktan çok, Batı ahlâki çöküntüsünün uzantısı, şehvet nesnelere olarak sokulmuşlardır."²⁶⁷

Romanda zaman zaman Müslüman - gayrimüslim, Doğu - Batı, medeniyet - geri kalmışlık gibi tartışmalara girilir. Kahramanlar arasında çıkan bu kısa tartışmalar toplumsal değişimin iç yüzünü göstermektedirler. Bunlardan ilki Kenan ile Yağlıkçı Hasan arasında çıkan bir tartışmadır. Bu tartışmanın ucu Beyoğlu'na kadar uzanır. Kenan'ın medeni bir ülke için randevu evlerinin gerekli olduğunu söylemesi üzerine Yağlıkçı Hasan, "*Lüzumu varsa Beyoğlu'nda çok... Belediyelerin nezareti altında doktorlu, patentli, imtiyazlı böyle ticarethanelerin kütüğü mü var? Oraları teşrif ediniz, İstanbul'da bu nevi hanelerin tekessürile olacak medeniyete Allah beni erişirmesin.*"(s. 25-26) diyerek arkadaşını eleştirir. Tartışmanın devamında Yağlıkçı Hasan bütün yabancıları aynı kefedede değerlendirerek aşağılar. *Tebessüm-i Elem*'de Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimlerin kazandığı hakların istismarlarına da temas edilmiştir. Randevuevi açan biri, burayı rahat çalıştırabilmek için Rus uyuğuna geçer. Böylece kolluk kuvvetleri bu kişiye yasal işlem yapamaz. Bu durumu Müslümanlar da istismar eder. Benzer bir ev işleten uncu Ahmet'in de uyruk değiştirmiş olabileceğini düşünen kolluk kuvvetleri ona müdahale edemezler.²⁶⁸ 1923 yılında yayımlanan romanda, küçük çapta Müslüman -gayrimüslim kavgaları da görülür. Şirin kendisine "Ekmeklerin boğazında kalsın" diyen Ekmekçi Yanko'ya Arapça küfrederek. Çünkü Yanko da ona Rumca sövmüştür. Bu olayların anlatımında dikkati çeken çok önemli bir

²⁶⁷ Timur, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, s. 38.

²⁶⁸ Son dönemlerde yabancılar tanınan ayrıcalıkların nasıl istismar edildiğini Halit Ziya *Kırk Yıl* adlı eserinde şu sözlerle anlatmaktadır: "*Aydın vilayetinde, yani İzmir'de, birtakım vilâyetlerde olduğu gibi, bir Mesalih-i Ecnebiye (Yabancı İşleri) Müdürlüğü vardı ki vilâyetin konsolosluklarla olan münasebetlerini, ve İzmir'de en çok şüpheli tabiiyet işlerini idare ederdi. Bu tabiiyet meselesi en garip şekillerini İzmir'de gösterirdi. Burada öteden beri yerli ahaliden böyle olduğu için Türkiye tebaasından, hususî tabiri ile raiye (Hıristiyan tebaa) olduğundan şüphe edilemeyecek adamların ceplerinde bir kaç tane ve çeşitli yabancı tabiiyeti vesikalari vardı; bunlar sırasına göre raiye kalırken, sebep düştükçe ceplerinden her defasında başka bir vesika çıkarmakta hiç zorluk çekmezlerdi. Bunları ayıklamak, tereddütsüz surette filan ve filanın tabiiyeti şudur demek lazımdı. Bu yıllarca süren ve sonunda halledilirse mutlaka Osmanlı tabiiyeti aleyhine bir netice veren anlaşmazlık, karışık bir işti ki onu ne yabancı işleri müdürlüğü, ne de Hariciye Nezaretinin tabiiyet meseleleri ile uğraşan dairesi memleket menfaatlerine uygun yolda halletmek iktidarını gösteremezdi. İzmir, Avusturyalı, İtalyalı, hatta hiç münasebeti olmadan ispanyalı, Portekizli, ve en çok Yunanlı ile dolu idi; güya Türkler, Ermeni mahallesinden ve kışla civarından yukarılara doğru sığınarak şehrin düz kısmını her bayraktan çeşit çeşit yabancılar bırakmış bir karma müstemleke idi.*" (Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969, s. 307)

husus, yazarın bu olayları alay konusu olarak değerlendirip kahramanlardan birinin yanında yer almamasıdır. Bu anlayış yazarın sonraki romanlarında değişecektir.

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* romanında adı geçen genelev işleticisi Panayota adlı bir kadındır. Nadir, saf, temiz bir insan olan Mebrure'nin bir gün Panayota'nın evine düşeceği endişesindedir.

Hüseyin Rahmi, *Billûr Kalp* (1926)²⁶⁹ adlı romanında çeşitli vesilelerle azınlıklara temas eder. Hükümetin yasakladığı yayınları yurda sokmaları konusunda şunları söyler:

“Hükümetin, şedid men-i duhûl tedbirlerine rağmen ecnebi postaları, sefaret kolileriyle İstanbul'a her şey sokulabilirdi. Seyrettikleri hokkabazın hilelerini meydana çıkarmaya meraklı insanlar gibi Rum, Ermeni tüccar ve kitapçılar, hükümetin muzır görerek sırran muhafazaya uğraştığı şeyleri gizli gizli neşr ve işâda birbirleriyle rekabet ederlerdi. Bu suretle kontra giderek hem hükümetin foyasını meydana çıkarmış, hem birtakım masum Türk gençlerinin felaketlerine sebep olmuş, hem de getirttikleri gazete, risale ve kitapları hakiki kıymetlerinin on misli fazlasına satarak birçok paralar kazanmış olurlardı.” (s. 169)

Toplumsal değişim ve özellikle Batı kültürünün Türk toplumunda yayılması ve aile yapısına musallat olan hastalıklar çıkarması konusunda ise şunları söyler:

“Gripten sonra dans humması Türkleri sardı. Beyoğlu'ndan, Üsküdar'ı aşarak, Eren köyünün bazı köşe bucağını kıvılcımladı. Bu görünüşte bir oyun; fakat işin içinde birbirine girift başka oyunlar var...” (s. 617)

Halide Edib de memlekette kafaları karıştıran yayınlardan bahsederek bu yayınların yabancı postalarıyla yurda girdiğini vurgular. Ancak Hüseyin Rahmi bu yayınların memlekete girmesini sağlayanların gayrimüslimler olduğunu söylerken Halide Edib, bu araçlar için sadece “ecnebi” kelimesini kullanır.

Hüseyin Rahmi, Anadolu'da yapılan geleneksel düğünlerdeki savurganlığın hükümet eliyle yasaklandığını fakat Batı'dan gelen ve İstanbul'a Beyoğlu'ndan yayılan bu tür pahalı eğlenceleri eleştiren bile olmadığına dikkati çeker.

Hüseyin Rahmi'nin *Billûr Kalp* romanı, bir genelev sahnesiyle başlar. Buradaki oyuncuların biri de İzzet Saim'dir. İzzet Saim ve arkadaşları varlıklı Semih Atıf

²⁶⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Billûr Kalp*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1926. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Bey'in bürosundaki gazetelere çeşitli iş ilânları vererek genç kızları ağlarına düşürmeye çalışırlar. Bu fuhuş ağı, İstanbul'un herhangi bir köşesinde kendi halinde yaşayan bir insanı bile yakalayıp hayatını karartabilmektedir. Nitekim billûr bir kalbi olan Sema da bu ağın hayatını kararttığı insanlardan biridir. Romanda bir genelevi işleten Zorluyan Ermeni'dir. Geneleve benzer bir oteli işleten Savaro Rumlaşmış bir İtalyan'dır. Yazar adeta Türkiye'deki ahlâkî çözümlenin sorumluluğunu bu azınlıklara yüklemektedir. Çünkü bu azınlıkların işlettikleri randevu evleri, Türk asıllı gönül tacirleri için adeta bir ilk mekteptir.

Billûr Kalp romanındaki Madam Savaro, “*Şark'ta Rumlaşmış bir İtalyan karısıdır.*” (s. 154) Savaro, Abdülhamid zamanında bir paşanın metresidir. O zamanki adı Flora olan Savaro, “*İtalyan güzelliğinin parlak müstesna bir tipidir.*” (s. 163) Flora'yı Beyoğlu'nda bir prenses hayatı yaşayacak şekilde görkemli bir daireye yerleştiren Paşa, onu buradan köşküne çağırarak halvet olur. Fakat olay, bir gün padişaha jurnallenince paşa, padişah tarafından sorguya çekilir. Flora'yı İtalya'ya karşı hafiyeye olarak kullandığını söyleyerek kendini kurtarmaya çalışır. Oysa Flora paşayı kullanarak hem yaveriyle birlikte olur hem de vatandaşlarına çeşitli imtiyazlar sağlamaya çalışır. Flora, cazibesinin İstanbul'da her türlü devlet işini çözebileceğinin farkına varmıştır. Ancak Paşa da Flora'nın birtakım siyasî işlere burnunu soktuğunu ve yaveriyle birlikte olduğunu anlamıştır. Paşa tam Flora'yı başında atmayı hesaplarken padişahın Flora'nın yurt dışı edilmesi için emir gelir.

Flora İtalya'da bir süre kaldıktan sonra Madam Savaro adını alarak İzmir'e döner. Burada birkaç Rum'a metreslik eder. En sonunda zengin bir ihtiyar Rum'la birlikte olur. O da ölünce onun mirasını yiyip tekrar İstanbul'a döner. Burada bir otel açar. Oteli, buraya gelen çiftlerin gayrimeşru ilişkileri için mekân olarak kullanır.

Yasaların lehlerine olmasından ve bürokrasinin kadın düşkünlüğünden yararlanarak prensesler gibi yaşayan bir düşük kadın olan Savaro da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yabancı ya da azınlık olmanın getirdiği avantajların ne kadar çok olduğunu gösteren bir karakterdir.

Karadağlı Marko Madam Savaro'nun yanında çalışan yetmiş yaşlarında bir bekçidir. Marko'da köpek sadakati vardır. Yazar Marko'nun şahsında Karadağlılara da “köpek” diyerek hakaret eder. Marko Türkiye'ye ve Türklere sadıkmış gibi görünse de

sırası geldiğinde dişlerini gösterecek bir karakterdedir. Madam Savaro'nun oteli kolera şüphesiyle basıldığında, silah kuşanarak aklınca Savaro'yu Türklere karşı savunmaya kalkar. Fakat Savaro, onun taşkınlık yapmasına izin vermez. Savaro'nun yanında çalışan hizmetçilerden biri de İspiro'dur. Bir diğer hizmetçi ise Rum Marika'dır.

Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi* adlı romanında Despina, kaba saba külhanbeyi tavırlarıyla dikkati çeker. Ahmet Samim'in arkadaşı olan Despina, bir hayat kadını olmasına rağmen Ahmet Samim'in yavuklusu olduğunu düşünerek sonuna kadar ona sadık kalmaya çalışır. Arkadaşı Ahmet Samim'in öldürülmesine çok üzülen Despina, katilinin bulunamamasına hayıflanarak kendince siyasî yorumlar yapar. Ona göre Ahmet Samim'i devlet öldürtmüştür. Despina, bu bilgiyi Rumca yayımlanan gazetelerden alır.

Despina karakteri romandaki bir fon karakter olmaktan daha önemli bir özellik taşır. Yazar, Despina karakteri vasıtasıyla Osmanlı'nın son dönemlerindeki gayrimüslimlerin, özellikle Rumların düşüncelerini özetlemiştir. Bu bakımdan Despina dönemin Rumlarının sözcüsü, bilinçli bir Rum'dur. Çünkü Despina, kendini Yunan hisseder. Ahmet Kerim'e "*Allah göstermesin! Neden Osmanlı olacağım!*" (s. 102) diyen Genç kadın, bir ulusa mensubiyetin sadece kimlik belgesiyle olmayacağını, dinle ve dille olacağını ifade edecek kadar bilinçli bir milliyetçidir. Onun için kiliseye gitmesi ve Rumca konuşması Yunan olmak için yeterlidir. Despina da *Halâs* romanındaki İzmir Rumları gibi üzerinde yaşadığı toprakların Yunanlara ait olduğuna inanır. Nasıl ki Atina bugün Yunan toprağı olmuşsa İstanbul'un da bir gün Yunanların eline geçeceğini hayal eder. Bununla da yetinmez, bu topraklar Yunanların eline geçince kendilerince "kötü Türkleri" hep keseceklerini Ahmet Kerim'e ifade eder. Despina, İstanbul'u ele geçirdiklerinde, atalarından aldığı telkinle oluşturduğu "*millî hulya*"sını da Ahmet Kerim'e anlatır:

"-Bilemezsin, o gün ne güzel şeyler olacak(...) İstanbul'un bütün sokakları çiçeklerle donatılacak, mektep kızları hep beyaz giyinecek, ellerine defne dallarından çelenkler alacak ve bizim millî şarkılarımızı söyleyerek muzikanın önünde yürüyecek. Arkadan erkek çocuklar gelecek. Bunların hepsinin esvabı mavidir. Daha arkadan Patrikhanenin ne kadar büyük papazları var ise omuzlarında sırmalı şallar ve ellerinde gümüşten asalarla halkı takdis ederek yürüyecekler. Daha sonra despotlar. Melek kılığına girmiş genç zangoçlar altın şamdanlar, buhurdanlar tutarak

'pusomlar' okuyacaklar. Bunların arkasından zengin ve kibar urumlar düğün alalarında olduğu gibi başlarında silindir şapkalar, ellerinde beyaz eldivenler..." (s. 10-104)

Despina'ya göre bütün bu yürüyüş kolu Ayasofya'ya giderek Ayasofya'nın minarelerine gümüşten birer çan asacaklardır.

Yakup Kadri, kendi düşüncelerini Ahmet Kerim'le açığa vururken Despina karakteriyle de Türk aydınının, gayrimüslimlerin hareketleri karşısındaki konumunu tasvir eder.²⁷⁰ Despina "millî hülya"sını anlatırken Ahmet Kerim buna sadece gülerek tepki gösterir ve Despina'yla gönül eğlendirir. Ahmet Samim ise Despina'nın önceki arkadaşıdır. Aynı zamanda bir Rum'un sahibi olduğu gazetenin başyazarıdır. Ahmet Samim, Despina'yla birlikteliği sebebiyle "Rumların parasını Rumlarla yediği" gerekçesiyle meyhanede birkaç kişinin sözlü saldırısına uğrar. Oysa Ahmet Samim azınlıklar davasında son derece titiz davranır. Gazetesindeki Ermenilik, Rumluk, Yahudilik lehine yazılan yazılara müdahale eder. Azınlık gazetelerinin Osmanlı'nın son dönemlerinde tahrik edici, karıştırmacı yayınlar yaptıklarını Hüseyin Rahmi ve Halide Edib'in de ifade ettiği daha önce belirtilmişti. Bütün bunlar göz önüne alındığında (eğer Ahmet Samim ve Ahmet Kerim'i Türk aydınının temsilcileri olarak kabul edersek) Türk aydınının kimlik bunalımı yaşadığını ve bu türden siyasî sorunlar karşısında yollarının tam bir çıkmaza girdiğini söylemek mümkündür. Despina "kötü Türkleri keserken" Ahmet Kerim'i korur. Despinalara göre kötü Türk kimdir veya Ahmet Kerim neden iyi Türk'tür? Bunun cevabı yoruma açık olmakla birlikte, Despinaların gayelerine ulaşma yolunda engel teşkil etmeyenlerin "iyi Türkler" olduğu söylenebilir. Ahmet Samim'in bir Rum'un sahibi olduğu gazeteye başyazar olması, Türk gazetelerinin baskı altında olduğunu göstermesinin ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Yine yazar, romanında *"idealsiz, hatta vatani gerçek haliyle tanımayan"*²⁷¹ Türk aydınınının devletin neden kötüye gittiği konusundaki düşüncelerini ortaya koymamıştır. Ahmet Samim öldürülür, Ahmet Kerim ise umutsuzluğa düşerek ruhen ölür. Duygusal kişiliğinin siyasi olayların

²⁷⁰ "(...)Hüküm Gecesi, son günlerini yaşayan Osmanlı'nın bozulmuş siyasî durumunu, Ahmet Kerim çevresinde gözler önüne serer... O, Ahmet Kerim vasıtasıyla hatıraların nakleden, kanaatlerini ifade imkânı bulan biri durumundadır. Ahmet Kerim, roman kahramanı olmaktan ziyade Yakup Kadri'nin sözcüsüdür, kendi hayatını yaşayamaz, adeta Yakup Kadri için konuşur ve hareket eder(...)" (Şerif Aktaş, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 72.)

²⁷¹ Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karasomanoğlu- İnsan- Eser- Fikir- Üslup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 102.

açmazı karşısındaki acziyeti de onun ruhen ölmesinde rol oynar. Niyazi Akı, Ahmet Kerim'in bu özellikleriyle istibdat ve Meşrutiyet devirlerinin tipini temsil ettiğini söyler: “ ‘Ahmet Kerim celâdet gösteremez. Siner, zelil ve küçük duruma düşer, kendini hâdisatın eline bırakır, cemiyet gibi kararsız yaşar’. Sürgünde çürümeye mahkûmdur. İstibdat ve Meşrutiyet devirlerinin kararsız tipini temsil eder.”²⁷²

Ahmet Kerim düşüncelerine uymayan bir gazetede çalışmanın “fikrî ve vicdanî” cevabını bulmuştur: İttihat ve Terakki adlı zindanın bir an önce yıkılması... Fakat sonrası için aydınların sağlam bir siyasî yorumlarının bulunmaması, belki de dönemin aydınlarının çoğunu bunalıma sürüklemiştir.²⁷³ Bu dönemde toplumsal sorunlara Türkçülük penceresinden bakan aydınlar da Osmanlı'nın karışık etnik yapısı sebebiyle aslında çelişki içindedirler. Hem Türkçüdürler hem de bu etnik unsurları bir arada tutacak bir siyasî yapılanmanın peşindedirler. Osmanlı aydını düzenin eleştirisini yapmakta mahir olduğu kadar yavaş yavaş yıkılan düzenin yerine ne konulacağını tespit etmek konusunda beceriksizdir. Bir nesil, sanki çökmekte olan imparatorluğun gürültüsünü duymamak için kulaklarını Batı'ya açmış, sonraki nesil hayal dünyalarına göç etmiştir. Devletin içinde Batı'yı temsil ettiğine inanılan azınlık aktörlerin de çökmekte olan devlete sırt çevirdiklerini gören aydınların artık manevi olarak da dayanma güçleri kamamıştır.

Hüseyin Rahmi'nin *Kokotlar Mektebi* adlı romanındaki Mari, bir genelev patronu olan Zorluyan'ın bir konuşmasında adı geçen başka bir genelev patronudur.

Aka Gündüzün *Tank Tango* adlı romanında ise Marika adındaki bir hayat kadınından sadece söz edilir. Yazarın bu ismi anarak vurgulamak istediği şey hayat kadınlarına vesika veren kâtiplerin bile rüşvet yemesidir. Vesika kâtibi, ayda yirmi beş lira maaş alırken bir gecede bunun iki katını Marika'ya verecek zenginliğe nasıl ulaştığı vurgulanır.

Burhan Cahit, *Adam Sarrafi* (1929)²⁷⁴ romanında Madam Atina, bir randevuevinin sahibidir. Zengin erkeklerin zevkine göre kızları bularak mekânını

²⁷² Akı, *Yakup Kadri Karasmanoğlu- İnsan-Eser-Fikir- Üslup*, s. 175.

²⁷³ İnci Enginün, Halide Edib'in *Yeni Turan* romanını incelerken bu konuda şunları söyler: “II. Meşrutiyet sonrasındaki siyasi partilerin yazarlarımızda ilerisi için fazla bir ümit uyandırmadığı hem bu romanda hem de *Yakup Kadri'nin Hüküm Gecesi*'nde görülür.” (İnci Enginün, *Halide Edib Adivar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 62.)

²⁷⁴ Burhan Cahit Morkaya, *Adam Sarrafi*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1929.

bunların birlikte olması için kullanır. Yine Anadolu'dan gelip kaçamak yapmak isteyenlerin uğrak yeri de Madam Atina'nın evidir. Bol parayla kiralanan bu ev, daha çok Türk kızların çalıştığı bir mekân olarak dikkati çeker.

Mehmet Rauf'un *Halâs* romanında geniş bir yer verilen tek azınlık karakter, adı belirtilmeyen bir hayat kadınıdır. Küçük bir lokanta sahibinin kızı olan bu kişi bir Türk çavuşuyla Ödemiş'e kaçmıştır. Kıza göre yapacağı başka bir şey de yoktur. Çünkü ablası birine metreslik etmektedir. Ablası babasının dayağından kurtulması için kendisi gibi bir hayatı seçmesini önerir. Kız da Canip Bey adında bir Türk'le tanışır ve onunla Ödemiş'e kaçar. Bir süre sonra Canip Bey de kızı kandırıp İzmir'e gönderir. İzmir'de ablasının yanında bir süre kaldıktan sonra ablasının sevgilisi kızı taciz etmeye başlar. Bunun üzerine abla, kardeşini tekrar babasının yanına gönderir. Bundan sonra da babası tarafından para kazanması için kullanılır. Kız, tekrar ablasına gider. Ablası da onu bir randevuevine yerleştirir. Bu vaka, *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Kalyopi'nin daha hacimsiz bir hikâyesi gibidir.

Mahmut Yesari'nin *Kırlangıçlar* romanında Beyoğlu'nda bir ev çalıştıran Eleni, olay örgüsüne katılmaz. Romanın hem erkek hem kadın kahramanları, Eleni'nin evine gidip gelirler. Eleni'nin özellikle Müslüman kadınlarla nasıl bir ilişkisinin olduğu ayrıntılı bir biçimde verilmemiştir. Ancak bu randevuevi patronunun Müslüman kadınlar üzerinde çok fazla baskısı olduğu söylenemez. Ahmet Midhat'ın romanlarındaki gibi tuzağa düşürerek randevuevine mahkûm etmek gibi bir yöntemden söz edilemez. *Kırlangıçlar*'daki Müslüman kadınlar, sanki bu eve gönüllü girip çıkan müşteriler gibidir. Evi sevgilileriyle birlikte kullanırlar, hem kendileri hem ev sahibi bu yoldan para kazanır. Eleni, evini polis baskınlarından korumak için bir randevueviden farklı düzenlemiştir. "(...) Salonun duvarlarını tezyin için çıplak kadın resimlerini çıkar(ip), yerlerine kız kulesi, fener bahçe, muharebe resimleri gibi daha ciddi tablolar" (s. 53) asarak evini hem baskınlardan korumaya hem de daha seçkin konukların gelmesini sağlamaya çalışır. İstavro, Eleni'nin evinde garsonluk yapmaktadır. Müşteriler tarafından küçük bahşişler karşılığında sevgililer arasında haber getirip götürmek, birinin sevgilisini izlemek gibi işlerde de kullanılır.

Mahmut Yesari'nin *Su Sinekleri*'inde (1932)²⁷⁵ Raşel, Anjel, Katina ve Marika sözü edilen gayrimüslimlerdir. Bu kadınlar, lüks eğlence yerlerinin muâşeretine göre hareket etmesini bildikleri için bu tür yerlere gitmek isteyen Müslüman erkekler tarafından eş olarak tercih edilirler. Hayat kadınlarından farkları, modern eğlencenin kurallarını bilmeleridir. Cinsel birer meta olarak değil, birlikte yemek yemek, gezmek için tercih edilirler.

Ercüment Ekrem'in *Kodaman* romanındaki Benli Pepron, Yeniçarşı'da bir randevuevine sahiptir. Yaşar'ın kabadayı âlemindeki ününü duyan Pepron yine âlemin ünlü hayat kadını Adalı Marika'yı da evine çağırıp Yaşar'ın şerefine bir ziyafet verir. O devirde tulumbacılar kabadayı takımındandır. Bir tulumbacının Beyoğlu âlemlerini bilmemesi "racon"a aykırıdır. Pepron'un evine alışan Yaşar, sevgilisi için rakibiyle ölümüne kavga edecek kadar Marika'yla muhabbeti ilerletir. İzmaru ise Yaşar'ın son göz ağrısıdır. "*Cilveli, alımlı, şen bir mahlûk*" (144) olan İzmaru aynı zamanda bir başka kabadayının metresidir. Fakat ondan kurtulup kısa sürede meşhur olan Yaşar'la birlikte olmak için can atmaktadır. Sonunda Yaşar'la İzmaru bir süre birlikte yaşadıkdan sonra tekrar ayrılırlar. Bu sırada Yaşar, kabadayılık âleminden de çekilmiştir. Bir gün Beyoğlu'nda dolaşırken tekrar İzmaru'ya rastlar. İzmaru da eski sevgilisiyle birlikte. İzmaru'yu paylaşamayan kabadayılar, kavga ederler ve bu kavgada Yaşar ölür. Romanda, iki sevgili de kabadayı Yaşar'ın bu âlemdeki niteliklerini kuvvetlenmek için kullanıldığından hem Marika hem de İzmaru arka planda pasif birer cinsel araç olarak görünürler. Pepron'un ziyafetlerinin zurnacısı da yine meşhurlardan Yakomi'dir. Maryam da Beyoğlu'nda randevuevi çalıştıran bir başka kişidir.

Reşat Enis'in *Gece Konuştu* (1935)²⁷⁶ romanında muhabbet tellalı olarak çalışan Madam Atina, İngiliz sarayı civarında bir apartmanda oturmaktadır. Yazar, "*Bu bir garip kadındır*" dediği ve sıradan bir randevuevi işleticisi gibi görmediği Madam Atina'nın vasıflarını şu şekilde açıklar:

*"Bekârsınız... '***' balosuna gideceksiniz... Dans etmesini, konuşmasını bilir, utandırmayacak bir kadın arıyorsunuz... Madam Atina'ya gidiniz.*

²⁷⁵ Mahmut Yesari, *Su Sinekleri*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

²⁷⁶ Reşat Enis Aygen, *Gece Konuştu*, Semih Lûtfi Bitik ve Basım Evi, İstanbul, 1935. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Tatil gününüzü hoşça geçirtcek bir 'mektepli kız' istediniz... Size bunu ancak Madam Atina bulacaktır.” (s. 135)

Romanlarda Beyoğlu, parıltılı hayatıyla öne çıkarken Galata daha çok bataklık ve suç üreten yönüyle dile gelir. Ahmet Rasim gibi Reşat Enis de *Gece Konuştu* romanında Galata'yı suçluların yatağı olan bir bataklık olarak tasvir eder.

“(...)Birbirine geçen bozuk kaldırımlı dar, pis sokaklarile 'Galata'(...)

Galata! Bu bir garip yerdir. En hiçten bir bahane ile birbirinin karnını deşen, kanını içen korkunç canilerin arasında, dünyanın en korkak insanı cesaretlenir. İrili ufaklı bin bir serserinin akla sığmaz düzeni karşısında dünyanın en ahmak adamı zekileşir. Derlerki: 'Galata, mesleğe yeni girmiş polisler için bir mekteptir.’” (s. 192)

Gece Konuştu romanında “*Üç numaralı evin üç sermayesi var(dır): Kakavirası çıkmış üç kadın... Üç zavallı insan...*” (s. 193) sözleriyle tanıtılan Mari, Sofya ve Eleni, sömürülen insanlar olarak sunulurlar. Roman kahramanı, bu kadınlara merhametle bakar. İstismar edilmeleri, onların çaresizliğinin bir sonucudur.

Peyami Safa'nın *Cumba'dan Rumba'ya* adlı romanında Tahsin Bey'in alafranga hayatının bir parçası, poker partilerinde boy gösteren, şımarık Rum metresi Evangelides'tir.

Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937)²⁷⁷ adlı romanında Şakir, babasının parasını “*rum orospular*” (s. 37) ıyla yemektedir. Babası da bazen oğluyla “*yerli rum çocukları*” (s. 56)nın da katıldığı hamam âlemleri düzenlemektedir. Bütün ahali Rum olan Ayvalık, romanda güzelleriyle meşhur bir ilçe olarak yer almıştır. Ayrıca bütün ahali Rum olduğu için Müslüman barındırmamaktadır. Yerli Rumlar aynı zamanda Edremit'in dünyaya açılan penceresi gibidir. Çünkü dünya gündemindeki haberler bölge halkı tarafından yerli Rumlar vasıtasıyla öğrenilir. Rumlar olmasa şehir adeta her şeyden habersiz yaşamak zorunda kalacakmış gibidir. Romanda Rum güzellerinin birer cinsel cazibe merkezi olması ve Rum gazeteleri aracılığıyla dünya ve ülke gündeminin takip edilmesi gibi iki hususa temas edilmiştir. Her iki konuya da birçok romanda yer verilmiştir.

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanında da düşük kadınlar Rumlardan seçilir.

²⁷⁷ Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Yeni Kitapçı, İstanbul, 1937. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Uranya, randevuevi çalıştıran “(...)Kalın boylu, katkat etli, resmî göbekli” (s. 14) bir kadındır. Flareti ve Polikseni ise onun iki çalışanıdır. Adnan’ın dostu olan “*Samatyalı güzel Flareti*” (s. 16) aynı zamanda Necip Melheme Paşa’nın da dostudur. Paşa’nın ona avuç dolusu para vermesine rağmen o, Adnan’a vurgundur. Adnan, Moiz ve Tevfik Hoca’nın birlikte randevuevine gittikleri bir gün Flareti’yi çok beğenen Tevfik Hoca, karısını boşayarak onunla evlenir. Polikseni ise Moiz’in metresidir. Polikseni sonraları evden ayrılp Viyana’ya gider. Burada Moiz’in bağladığı aylıkla hayatını sürdürür. Moiz ölünce parasız kalır ve tekrar İstanbul’a döner. Flareti ve Polikseni, *Hüküm Gecesi* romanındaki Despina gibi yüksek zümreye hitap eden hayat kadınlarıdır. Ancak bu iki kadının Despina gibi Türklere karşı düşmanca bir tutum içinde oldukları söylenemez.

Ercüment Ekrem’in *Papeloğlu* romanında Madam Ayda, randevuevi sahibidir. Kurnaz ve pişkin kadın evine gelen zengin erkekleri arkadaşlarıyla birlikte adeta soyar. Bu evde Loksandra adında bir hizmetçi çalışmaktadır. Madam Ayda, amacına ulaşmak için bu hizmetçiyi de kullanır. Madam Ayda’nın kullandığı kadınlardan Olga, romanın aslî kişisi Satılmış’ı ağına düşürerek iflasına sebep olur. “*Banker karısı rolü oynayacak olan Olga otuzunda vardı. Yüzü gözü düzgün, boyu bosu alımlı, göğsü ve kalçaları Satılmışın sevdiği ve aradığı genişlikte idi. Her Rum kadını gibi şivesinde, hoş giden bir çetrefillik vardı.*” (s. 212) cümleleriyle tanıtılan Olga, Madam Ayda’nın randevuevinde tanıştığı Satılmış’ı kendine âşık eder. Artık Madam Ayda’nın evi dar gelmeye başlamıştır. Bunun için Beyoğlu’nda bir apartman satın alınıp oraya taşınılır. Satılmış metresiyle mutlu bir hayat sürmektedir. Olga da bu hayattan memnundur. Çünkü âşığının cüzdanından çaldığı paralarla bir “apartmancık” satın alacak kadar zengin olmuştur. Bununla da yetinmemiş âşığının zaafından yararlanarak oturdukları apartman dairesini kendi üstüne geçirmiştir. Satılmış mali sıkıntı yaşayınca daireyi ipotek etmek ister fakat Olga buna razı olmaz. Bunun üzerine Satılmış, Olga’yı döverek ondan uzaklaşır. Olga’yla birlikte Madam Ayda’nın evine giden Eleni’nin Olga kadar şanslı olduğu söylenemez. Mektep kaçkını rolü ile randevuevine giden Eleni, Satılmış’ın yanındaki İzzeti Efendi’yi eğlendirir.

Safiye Erol, *Kadıköyü’nün Romanı* (1939)²⁷⁸ adlı eserinde İstanbul’un Kadıköy semtinde yaşayan gençlerin hayatından bir kesit sunar. 1930’lu yılların Kadıköy’ünde

²⁷⁸ Safiye Erol, *Kadıköyü’nün Romanı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2003.

toplumsal hayat içinde çok sayıda gayrimüslim vardır. Romanda bunların çoğundan bir cümleyle söz edilir. Plajda türkü söyleyen Yahudi kızlar, kulüp işleticisi Hristo, meyhaneci Mardik, garson Menyo, plakçı Karabet, kuyumcu Tabelyan, bu sözü edilenler içinde sayılabilir. Romanın aslî karakteri Necdet'in önce gönül verdiği sonra vazgeçtiği Mefalda adlı Rum kızı ise diğer gayrimüslim karakterlere göre daha geniş bir şekilde yer alır. Mefalda Necdet'i sevmektedir. Necdet kendine güvenemediği için kızla ilişkisini sürdürmekten çekinir. Genç kız, bir süre sonra zengin bir Rumla evlenir. Bu evlilik esnasında da Ortodokslarla Katolikler birbirine girer. Hem kızın babası Mühendis Gardi hem de erkek tarafı evliliğe karşı çıkar. Anlaşmazlık bu kadarla kalmaz kiliselere kadar yansır. Ancak Mösyö Semedas parasını ve nüfuzunu kullanarak bütün engelleri aşmıştır. Mefalda, evlendikten sonra da Necdet'le görüşmeye devam eder. Mefalda, aslında ihtiyar kocası Semadas'ı sevmemektedir fakat parası için ona saygı duyar ve sadakatini sürdürür. Kendisine itaatkâr bir âşık arayan Mefalda, bu iş için Necdet'i kullanır. Kocasının iş gezisinde olduğu bir gün Necdet'le birlikte olur. Burada her on beş günde bir sevgilisiyle buluşmayı kararlaştırır.

Aka Gündüz'ün *Mezar Kazıcılar* adlı romanında Katina adındaki bir Rum'dan sadece söz edilir. Bir konakta çalışan Anadolu aşçıbaşının sürekli gittiği bu kız, aynı zamanda aşçıbaşının parasını yemekle suçlanır. *Giderayak* romanındaki Madam Perikles, dul bir kadındır. Evinin giden geleni eksik olmaz. Perikles, evini bir “çöpçatan kurumu” gibi çalıştırır. Burada insanların tanışıp evlenmelerine aracılık eder. Eve genelde tanıdık insanlar gider. Hiçbir davetli yiyip içtiğine karşılık bir ödeme yapmaz. Perikles'in yaptığı çöpçatanlıktan gelen hediyeler evin masraflarını fazlasıyla karşılayacak miktardadır. Perikles'in evi “*Bar değil, gazino değil, randevu evi değil. Sadece zengin kocasından dul kalmış Madam Perikles'in öz kendi evi.*” (s. 59) şeklinde tanıtılmıştır.

Hüseyin Rahmi'nin *Kesik Baş* romanında Raif Bey'in metreslerinden Eleni, bir süre Raif Bey'le yaşadıkdan sonra ondan ayrılır. Bu ayrılıştan sonra Eleni yoksul bir hayat yaşamaya başlar. Eleni, Raif Bey'i gerçekten sevmiş, vefalı bir insandır. Fakat bir kenara atılınca onun da Raif Bey'e olan sevgisi kalmamıştır. Fakat o, *Kadıköy'nün Romani*'ndeki Mefalda gibi sevgisini ayağa düşürmez. Bu konuda daha ilkeli davranır. Romanda Maryam'ın adı bir genelev patroniçesi olarak geçer.

Aka Gündüz'ün *Bir Şoförün Gizli Defteri* adlı romanının aslı karakteri şoför Erol'un mal sahibinin eğlenmek için gittiği evin sahibi Eftalya'dır. Erol, Eftalya'yla iyi geçinir. Erol'un ricasıyla Eftalya, her dost gecesinde, Erol'a mal sahibinden izin alır. Buna karşılık Erol da haftada bir gün Eftalya'nın evinde kalarak onu memnun eder. Erol, Eftalya'nın kendisine düşkünlüğünü kullanarak ondan bir miktar para da alır. Ustasının dediğine göre “*Her Eftalya'nın üç sevgilisi varmış: Biri paralı, biri belalı, biri de sevdalı...*” (s. 13) Buradaki Eftalya'nın paralı Erol'un mal sahibi, belalı Ahmet Efe –ki polis teşkilatından birinin adamıdır- diye biri, sevdalı ise Erol'dur. Eftalya'nın oturduğu apartman Erol'un mal sahibinindir. Paralı sevgilisinin evinde oturan Eftalya, sevgilisi bir süre sonra başka birine âşık olunca evden çıkarılır.

Sait Faik'in *Medarı Maişet Motoru* adlı romanındaki Marika, İstanbul'da fuhuş dairesinde olan bir genç kızdır. Hikmet, ona âşık olur fakat Marika, yaşadığı hayattan memnun olduğundan Hikmet'in aşkına karşılık vermez.

Halikarnas Balıkcısı'nın *Aganta Burina Burinata* romanında, genelevde çalışan “*Isgarada pişirilmiş uskumru balıkları olur; gözleri bulanmış ve balgamlaşmış gibi ağarır; işte bir gözü öyle bulanmış ve yumurta kadar yuvasından fırlamış, iriyarı yapılı, yaşlıca bir kadın*” (s. 110) müşteri kabul ederken görülür. Bu Rum kadın, romanın aslı kişisi Mahmut'a “*(...) ağlayıcı ve çetrefil bir Rum şivesiyle 'Efendim bir nefis körletmekten ibaret değil mi? Onu başkası kadar ben de yaparım.'*” (s. 110) diyerek kendini sunar.

Aka Gündüz'ün *Eğer Aşk* (1946)²⁷⁹ adlı romanında toplumsal ortamda kadınlara yapılan sarkıntılık eleştirilir. Yazar kadına söz atmayı sarkıntılık etmeyi asla kabul etmez. “*Erkek olan ne kıratta olursa olsun kadına söz atmaz, sarkıntılık etmez.*” (s. 35) İzmir'deki bir genelev, bu bağlamda örnek gösterilir. “*Sakallı Eleni'nin kerhanesi*”indeki kızlara bile sokaktan geçenler dil uzatmazlar. “*Evin içi başka, cemiyetin içi başkadır.*” (s. 35)

Reşat Enis'in *Ağlama Duvarı*'nda randevuevi sahibi Katina, *Billür Kalp* romanındaki Savaro gibi kudretli bir kadındır. Şehrin idealist polis şefi Katina'ya suçüstü yapmak ister. Ancak arkadaşları, polis şefine, devrin bürokrasisiyle iyi geçinen Katina'ya yaklaşmaması konusunda tavsiyede bulunurlar:

²⁷⁹ Aka Gündüz, *Eğer Aşk*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946. (Alıntılar bu baskıdandır.)

“Madam Katina para kaçakçısıdır, Madam Katina sayısız ocak söndürüyor. Muhakkak ki yıllardanberi yüzlerce genç kızın kanına girmiştir. Ama, düşünsene azizim, o kazanç mes’ul âmirin kesesini ve şehvetini doyuruyor! Beyoğlunda bacak kadar çocuk bile ‘xx’ sokağındaki bu evde mes’ul şahsiyetlere içki, kadın ziyafetleri çekildiğini; yüksek devlet ricali şerefine cünbüş yapılırken arka ve ön kapılarda hususi emniyet tedbiri alındığını bilir. Bir taht devirmeğe kalkışığının galiba farkında değilsin. Öyle bir taht ki, kraliçesi yıllardır dilediği gibi hüküm sürmüş, en zorlu idare adamlarını künededen atmış, en kuvvetli iradeleri eritmiştir. ‘xx’ direktörü x, makamına iki yüz metre mesafede oturan, göz göre göre rezaletin binbir şeklini tatbika koyan fuhuş diktatörüne katlanamadığı için bir solukta Van’ı boyladı...” (s. 62)

Evi basılan Katina’nın gizli fuhuş ve para kaçakçılığında üzerine gidilmek istenir. Fakat bu başarılmaz. Katina umulandan da güçlü bir konuma sahiptir. Çünkü şehrin seçkinlerinin kızları da bu randevuevinde çalıştırılmaktadır. Katina’nın savunmasını almak isteyen avukatın kızları bile Katina’nın evinde yakalananlar listesindedir. Böylece olay örtbas edilir.²⁸⁰

Hüseyin Rahmi’ye ait olan *Kaderin Cilvesi*’inde (1925)²⁸¹ randevuevinde bir hizmetçi olarak çalışan Eleni, “Orta yaşlı, kıvrıkcık saçlı, bir gözü boncuktan, tek gözlü bir Rum”dur. (s. 53) Hamarat bir kadın olan Eleni, gençliğinde güzelliğiyle nam salmış bir insandır. Bütün erkekler onun çevresinde pervane olurlar. Ancak Eleni, bir gün belâlı birine rastlar. Adam çok kıskanç olduğu için Eleni’nin gözünü parmağıyla çıkarır. Bir genelev emeklisi olan Eleni, Salah Bey’in konağında açılan randevuevinde işleri çekip çeviren bir hizmetçidir. Bu işlerde uzmanlaşmış bir kişi olduğu için randevuevi dağıldıktan sonra da buraya gizli gizli müşteri almaya devam etmiştir.

Namuslu Kokotlar’daki Kinoş, Beyoğlu’nda modistlik yapmaktadır. Ünlü zenginlerden Alyonzade Cemal Bey’in kiracısıdır. Cemal Bey’in oğlu Sakıp Cemal, burayı sevgilisiyle buluşma yeri olarak kullanır. Kinoş da Sakıp Cemal’in bu türden işlerine göz yumar. Romanda, Haliç Feneri’nde ebelik yapan Madam Diyamandi diye birinden söz edilir. Bu kadın da Kinoş gibi gayrimeşru ilişkide bulunanlara çöpçatanlık yapan bir kişidir.

²⁸⁰ Reşat Nuri’nin *Kavak Yelleri* adlı romanında Dr. Sabri’nin İstanbul’da geçirdiği günlerde kendisiyle birlikte olmak isteyen birkaç Rum güzelinden bahsedilir. Bu kızlar, para karşılığında Sabri’nin gönlünü eğlendirmek isterler, Sabri bunu kabul etmez. Fakat onlara bir fahişe gözüyle de bakmaz.

²⁸¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kaderin Cilvesi*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yoksulluk sebebiyle ailesi tarafından bir geneleve satılan kızla ilgili pazarlık sahnesi Rumlar arasında sıkça yaşanan bir toplumsal sorun olarak Ahmet Midhat'tan Hüseyin Rahmi'ye kadar intikal etmiştir. *Can Pazarı* romanında randevuevi sahibi Takuhi, kendisine getirilen bir genç Rum kızı için kıyasıya pazarlık ederken görülür. Sevgilisi ve yardımcısı Kirkor'un Takuhi'ye götürdüğü genç Rum kızı Aleksandra'dır. Aslında annesi, Aleksandra'yı hizmetçi olarak vermek istemiştir. Fakat Kirkor anneyi ikna ederek Takuhi'ye götürmüştür. Uzun pazarlıktan sonra Aleksandra, Takuhi'nin evinde çalışmaya razı edilmiştir. Başta sesi çıkmayan, masum melek rolü oynayan Aleksandra'nın evde kaldıktan sonra dili çözülür ve patronuna kendini ezdirmez. Romanda bir konuşmada adı geçen Niko, Kalender çeşmesinde bahçıvanlık yapan bir Rum'un oğludur. Takuhi, Niko'nun adını Aleksandra'yla gayrimeşru ilişkisi olduğu gerekçesiyle ve pazarlık aracı olarak zikreder.

B. Suça Bulaşanlar

İstanbul'daki toplumsal hayatın alt tabakasında, Müslümanlarla gayrimüslimler iç içedirler. Kiralık olarak suç işleyenler genellikle gayrimüslim sokak takımından seçilirler. Hırsızlık yaparak geçimini sağlayan gayrimüslim şahıslar da vardır ancak bu işler, şu veya bu millete özgüdür demek yanlış olur. Bununla birlikte ilk romanlarda katillerin genellikle gayrimüslimlerden seçilmesi dikkat çekicidir. Romanlarda suç işleyen ya da suça iştirak eden karakterler çoğunlukla Müslümanlarla beraberdir. Zaten bu tür şahıslardan romanlarda ya dolaylı olarak söz edilir ya da bu şahıslar, bir küçük vaka parçasının önemsiz aktörleri olarak anlatılırlar.

Namık Kemal'in *İntibah* (1876)²⁸² romanında Mahpeyker tarafından Ali Bey'i öldürmesi için kiralanan ve adı belirtilmeyen Hırvat,²⁸³ adeta sadık bir köpek gibidir. *Billûr Kalp* romanında bir genelevde muhafızlık yapan Karadağlı Marko'nun da patronuna "köpek gibi sadık" olduğu vurgulanmıştır. Namık Kemal, sadakatinin yanında Hırvat'ın terbiyesizliği ve câniliğini de ön plana çıkarmıştır. O kadar terbiyesizdir ki efendisine bile "terbiyesi müsaade ettiği ölçüde" saygı gösterebilir. Gözü kara bir kiralık katil olan Hırvat, efendisinin kendisine verdiği emrin doğruluğunu

²⁸² Namık Kemal, *İntibah* (Ali Bey'in Sergüzeştini Havidir), 1291. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁸³ Hırvatlar genelde Ortodoks mezhebine mensup oldukları için bu karakter Rumlar bölümünde ele alınmıştır.

yanlışığını düşünmeyecek kadar bayağı bir insandır. Bu kişi, kendisine verilen öldürme görevini büyük bir soğukkanlılıkla yerine getirir. Kolluk kuvvetleri tarafından takibe alınan Hırvat, bu esnada aldığı yaralar sebebiyle ölür. Romanda hiç konuşturulmayan Hırvat'ın millî dilinden gelen kelime bozukluklarının olduğu yazar tarafından vurgulanır. Namık Kemal, *İntibah*'ta kiralık katilliği bir Hırvat'a vererek Tanzimat romanında fahişelik, katillik, hırsızlık gibi işlerde gayrimüslim karakterlere yer verilmesi geleneğini başlatmıştır denebilir.

Ahmet Midhat'ın *Dürdane Hanım* (1882)²⁸⁴ romanında kendini Kirya Papazoğlu Andonaki olarak tanıtan Rum, romanın gayrimüslim karakterlerinden biridir. Andonaki'nin "*Bizim ihtiyar*" diye bahsettiği Vasili adında bir kişi daha vardır ki muhtemelen Papazoğlu'nun babasıdır. Romandaki fon karakterlerinden diyebileceğimiz Andonaki, yankesici olmasına rağmen vakada iyiler arasında yer alır. Dürdane Hanım'ın doğumuna yardımcı olması için ebe aranmasında Sohbet ve Acem Ali'ye yardım eder. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında Kalpazan Mustafa'nın Halil Suri'yi²⁸⁵ öldürmek için ateş ettiği esnada ölen iki kişiden biri Leh Sokağı'nda oturan Petri, diğeri ise Galata'da, Kemeraltı'nda, Kostî Meyhanesi üzerindeki odalarda oturan Mihâl'dir. Bu kişilerin yalnız adları anılır.

Hüseyin Rahmi'nin *Şık* romanındaki Hırîsto, Madam Potiş'in belâli âşıklarından biridir. Kurnaz ve dolandırıcı âşık, Potiş'in varlıklı biriyle birlikte olduğunu anlayınca ondan para sızdırmanın yollarını arar. Bu konuda Potiş'i sıkıştıran Hırîsto, Mösyö Tirel

²⁸⁴ Ahmet Midhat, *Dürdane Hanım*, (1. baskı 1882), haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

²⁸⁵ *Esrâr-ı Cinayât* romanında, olay örgüsü içinde önemli rol verilen Halil Suri, Hıristiyan Araplardandır. İstanbul'da tefecilik yapmakta olan Halil Suri, aynı zamanda en büyük hırsız ve yankesicilerin de İstanbul acentesi gibidir. Hırsız ve yankesicilerden gelen kıymetli eşya, İstanbul'da satılamazsa Halil Suri tarafından Avrupa'ya gönderilir. Onun önemli işlerinden biri de tutuklanmış bir hırsız hapisten kurtararak ondan yararlanmaktır. Hapisten kurtardığı insanları bir esir gibi kullanır. Bazen de bir katili ipten kurtararak ona diyet ödetir. Halil Suri'nin burnunu sokmadığı iş yoktur. Her yönüyle tam bir sahtekâr olan Halil Suri, Peri'ye âşık olunca onunla evlenebilmek için din değiştirmeyi bile düşünür. Arapça, Türkçe ve Rumca konuşabilen Halil Suri'nin çevresinde her milletten ve her karakterden insan bulunur. Bunlardan biri de Kalpazan Mustafa'dır. Kalpazan da Peri'ye âşık olduğu için onun Peri'ye yakın olmasına katlanamaz ve onu öldürmeye karar verir. Halil Suri, Peri'yle birlikte bir gün kır gezisine çıkar. Bunu fırsat bilen Kalpazan Mustafa, Halil'i takip eder. Öreke Taşı'nda onu bulur ve öldürmek için ateş eder. Halil Suri yaralanır. Mustafa tarafından ateş edildiğini anlayınca kendine yâr olmayacak bir kadını kimseye yâr etmeyeceğini söyleyerek Peri'yi öldürüp oradan kaçır. Fakat Kalpazan onun peşini bırakmaz. Evine girip kloroformla boğduktan sonra cesedini tavana asar. Halil Suri olay örgüsü içinde önemli üç kişiden biri olmasına rağmen ondan sadece dolaylı olarak söz edilir. Romanda vakanın gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Onun hakkındaki malûmat ya yazar tarafından doğrudan doğruya ya da Kalpazan Mustafa'nın ağzından anlatılır.

adıyla Şöhret'in alafanga dans öğretmeni olur. Bazı olaylardan sonra Şöhret'in evi polis tarafından basılınca Hırsto oradan uzaklaşır.

Ahmet Rasim'in *Güzel Eleni* adlı romanının kahramanlarından Yani, yazar tarafından şu şekilde tasvir edilir:

“On dört yaşında bir çocuk. Serpûşu yok, saçları karmakarışık şakaklarıyla kulaklarına kadar uzanmış, ensesi top top turrelerle kabarmış, alnı hüzn-i medidin teessürât-ı muharribânesiyle nim buruşmuş, burnu, yanakları rüzgârın temâs-ı şedîdile kızara kızara morarmış, gözleri kemiklerini kırarcasına nüfûz eden bürûdetten mütevellid bir ıztırab-ı takâtgüdâze nişâne olmak üzere mahmurlaşmış, dudakları öteden beriden yarılmış, göğsü sadmât-ı riyâha karşı yırtık, kirli bir palto ile kapanmış, elleri köhne paltonun yırtıklarından girmiş, ayakları bir mislinden büyük olan lastikler içine sığınmış.” (s. 6)

Yazar Yani'nin kimsesiz olduğunu belirtir fakat ebeveyninin mukadderatı hakkında bilgi vermez. Kendisi gibi kimsesiz olan Eleni'yle birlikte bir kulübede yaşayan Yani, kız arkadaşına daha iyi bir hayat sunmak için çocukça hayallere kapılır. Daha iyi bir evde oturmak için yüklüce miktarda kira vermeyi kabul eder. Ancak iki arkadaşın bu evdeki mutlulukları kısa sürer. Bir süre sonra Yani, adam yaralamaktan hapse atılır. Hapisten çıktıktan sonra ise çok sevdiği arkadaşının hayatını bir metres olarak sürdürmesini gururuna yediremediği için onu öldürür.

Yani, esasen suç işleyebilecek bir karakter olarak yansıtılmaz. Yazar, Yani'ye merhametle yaklaşmıştır. Bu çocuğun bir katil haline gelmesine sosyo-ekonomik sebepler yol açmıştır. İşlediği suçu, hangi sebeple işlediği hakkında ayrıntı verilmez. Onun tek dileği arkadaşıyla mutlu bir hayat yaşamaktır. Ancak kötülük saçan Galata semti onun bu dileğine ulaşmasını engeller. Burası bütün özellikleriyle adeta suçlu yetiştiren bir semttir:

“Evet. Buralarda cesur bir hırsız, canavar bir sabıkalı, eski bir kumarbaz, kıvırcık saçlı bir tulumba reisi, vardakosta bir umumhaneci, palabıyık bir meyhaneci, salkım köstek bir çaycı, deli dolu bir fahişe, evinden kovulmuş bir külhani, gözü patlak bir kabadayı, hapishaneden yeni çıkmış bir hacamatçı, işçiliğe yeni başlamış bir avare ayrı ayrı nüfûza mâliktir. Buralarda yatan, kalkan gençlik bunların taht-ı nezaretinde büyür, yetişir, ekseriyâ almış olduğu bir terbiye-yi hususiyeye sûret-i istihkakını –bir müddet sonra- efal ve akvaliyle ispat eyler.” (s. 4-5)

Hatipzâde Mustafa Akif'in *Kaptan Cemal* (1912)²⁸⁶ adlı romanında Türklerin işlediği suçlara ortaklık eden Yanko ve Manuel, İstanbul'un batakhanelerinde günlerini geçirirken bir geminin Türk kaptanı tarafından işe alınırlar. Cinayete ortaklıkları gemide gerçekleşir.

Hüseyin Rahmi'nin *Hakka Sığındık* romanında dolandırıcı Nüzhet Ulvi zabıta tarafından aranırken Kurt Nikoli adlı bir Rum'un adı bir hırsız çetesi içinde geçer.

Reşat Nuri'nin *Damga* romanında Yorgo, Ermeni Karabet'in hırsızlık faaliyetlerindeki arkadaşıdır. Aynı zamanda balıkçılık yapmaktadır.

Hüseyin Rahmi'nin *Eşkîya İnde* (1935)²⁸⁷ romanında Pavli ve Yorgi, Karabelâ'nın çetesindeki adı geçen iki Rum hayduttur. Asker kaçağı olan Pavli "*Orta boylu, iri kemikli, kırmızı yüzlü kumral bir Rum*" dur. (s. 274) Çete reisi Karabela, Türk'tür. Ancak onun elemanları arasında gayrimüslimler de bulunmaktadır. Yazar, bu vakayla, Pavli ve Yorgi gibi kötü niyetli ve suça eğilimli kişilerin güçlerini yerli işbirlikçileriyle birleştirdiklerini vurgulamak istemiştir.

Reşat Enis, *Gece Konuştu* romanında bir sokak çocuğunun hayatta kalma mücadelesini anlatır. Kimsesiz Hikmet, sokağa düşünce hayatta kalabilmek için sokakta yaşayan, mekânsızlar diye adlandırılan bir hırsız çetesine katılmak zorunda kalır. Bu çeteye katılanlardan biri de Kalyopi adındaki kimsesiz kızdır. Yazar, Kalyopi'nin geçmişini ve çeteye katılma sebebini, "(...)Ne anası, ne de babası vardı; onları bilmiyordu bile... Hoyrat bir kocakarının yanında hizmetçilik yapıyordu. Dayak yemediği gün yoktu. Canına tak demiş, kaçmıştı. O da artık serseri olmak, onlarla birlikte dolaşmak, onlarla birlikte yatıp kalkmak istiyordu." (s. 128) şeklinde anlatır. Kalyopi, koca karının yanında çektiği eziyetten kurtulmuştur ancak sokaklar onun için daha rahat bir hayat sunmamıştır. "*Çetenin anonim malı*" (s. 128) olan Kalyopi, hırsızlık yapacakları zaman da yem olarak kullanılır. Kalyopi'nin bu durumdan şikâyeti yoktur. Bazen elinde bir paketle apartmanlara gönderilir. Evler yoklanır, boş olduğu anlaşılınca arkadaşları tarafından ev soyulur. Bazen de Kalyopi, evdeki erkeğe sunulup ev öyle soyulur. Valinin konağı ikinci usulle soyulan evler arasındadır. Kalyopi'nin hayatı, Ahmet Rasim'in *Güzel Eleni* romanındaki Eleni'nin hayatına benzer. Aradaki

²⁸⁶ Hatipzâde Mustafa Akif, *Kaptan Cemal*, Tevhid-i Anâsır Matbaası, İstanbul, 1328.

²⁸⁷ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Eşkîya İnde*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1935. (Alıntılar bu baskıdandır.)

tek fark, Eleni'nin bir soydaşıyla, Kalyopi'nin ise Türk arkadaşlarıyla sokaklarda yaşama mücadelesi vermesidir. Genç kız bir kadın tüccarı tarafından istismar edilmez ancak yine de yaşadığı hayatta bir cinsel meta olarak kullanılır. Kalyopi'nin mensubu olduğu çetenin diğer üyeleri, genç kızı kullanmalarına rağmen onu kader arkadaşları olarak kabul ederler. Kazandıklarını onunla paylaşırlar.

VI. TOPLUM ÖNDERLERİ (din adamları, liderler, muhtarlar vs.)

İncelediğimiz romanlarda az da olsa din adamları ve gayrimüslimlere yol gösteren toplum önderlerine de yer verilmiştir. Din adamları, romanlarda genellikle dinî uyarıcılık göreviyle yer alan olumlu karakterler olarak yansıtılmışlardır. Müslümanlar arasında bugün bile rahatsız olunan misyonerlik faaliyetlerine az rastlanır. Romanlarda, bir gayrimüslimin din değiştirmesi söz konusu olunca din adamlarından bahsedildiği görülür. Bu durumlarda din adamlarının doğal olarak ihtidaya olumsuz baktıkları söylenebilir. Ortodoks din adamlarının tutumu ise daha katıdır. Kimsesiz çocukların yetiştirilmesi konusunda kilisenin rolü olduğuna temas edilmiştir. Bu konuda Ermeni kilisesinin son derece başarılı bir tablo çizdiği söylenebilir. Ortodoks kilisesi ise yokluktan, kimsesizlikten genelevlere düşmek üzere olan genç kızlara bile sahip çıkamaz durumdadır.

Ahmet Midhat'ın *Arnavutlar Solyotlar* romanında Solyotların arasındaki önemli şahsiyetlerden biri Papaz Samuel'dir. Romandaki diğer Solyot karakterler gibi o da son derece vatansever bir insandır. Ona göre Soli kendilerinin anavatanıdır ve hiçbir şekilde Arnavutlara teslim edilmemelidir. Papaz Samuel, “(...) *Ulum-i diniye ve dünyeviyede külli taammuk etmiş bir adam olup vatanperverliği dahi derece-i payeye vardırırmış olduğundan Nasraniyette cengâverlik hiç bulunmadığı halde İncil'in Apukalipsi kısmını cengaverane bir fikirle şerh ve tafsil ederek Solyotları bir kat daha kahramanlığa teşvik eder.*” (s.36) Papaz Samuel, kahramanlığının yanında cemaatine hâkim bir insan oluşuyla da dikkat çeker.

Başlangıçta Rusların teşviklerine aldanan papaz Samuel, daha sonra İstanbul'daki Rumların uyarısıyla bu eğilimden uzaklaşmıştır. Yazar, papaz Samuel'deki bu fikir değişikliğinin İstanbul'daki “*akıl ve fetanetini hamiyet-i sahiha ve kavmiyeyle tezyin eylemiş*” (36) olan birtakım Rum'un, Rusya'nın sadece kendi istilacı

emelleri doğrultusunda çalıştığını ve bu emeline ulaştığında da Rumları hiç tanımayacağını bildiren mektupları sayesinde olduğunu belirtmektedir. Rumların ve Yunanların ayaklandığı bu dönemde, Rusya'nın gerçek niyetini tespit eden Rumların bulunması dikkat çekicidir. Bu durum yazarın Osmanlıcı yaklaşımının etkisiyle Rum tebaaya gönderdiği bir mesaj olarak da değerlendirilebilir.²⁸⁸

Yazar, Rumların Osmanlı idaresi altında daha da büyüüklerini ifade eder. Osmanlı'nın onları hiçbir zaman dinlerinden vazgeçirmeye çalışmadığını, aksine dinlerini yaşamaları için gerekeni yaptığını belirtir. Eğitimleri konusunda Osmanlı'nın elinden geleni yaptığını, yabancı diller öğrenerek devletin tercümanlık makamlarını hep Rum tebaanın oluşturduğunu anlatan Ahmet Midhat, bu durumun hiçbir Avrupa devletinde görülmediğine temas eder. Ancak tarihçiler tarafından, özellikle Yunan isyanlarına destek verdikleri tarihlerden sonra Rumların tercümanlıktaki mevkilerini kaybettikleri vurgulanır.²⁸⁹

Hüseyin Rahmi'nin *Sevda Peşinde* romanında Heybeliada'daki bir rahip intihar etmek üzere olan Aynınur'a dünyanın güzelliklerini hatırlatır. Bir din adamından beklenen sözlerin ötesinde bir şey söylemez. Bazı romanlardaki rahiplerin karşılaştıkları bu türden kişileri kendi dinlerine çağırma düşüncesi, adı verilmeyen bu rahipte görülmez.

Reşat Nuri'nin *Ateş Gecesi*'adlı romanında Milas'taki Rum Ortodoks kilisesinin papazı Hırissantos, Varvar Dudu'nun evinde Milas kaymakamı ve Rum mahallesinin muhtarının da katıldığı ziyafetin baş davetlilerindendir.²⁹⁰

Ahmet Midhat'ın *Arnavutlar Solyotlar* romanında Soli'deki Solyotların iki

²⁸⁸ *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*'ın olay örgüsünde yer verilen Papaz Perjerom'un ise kimliği ve kişiliği hakkında fazla bilgi yoktur. Lazarist tarikatına mensup Katolik bir papaz olan Perjerom, Ermeni mahallesinde oturmaktadır. Babasının ve üvey annesinin baskısından kaçıp Ermeni komşularına sığınan Ali Haydar'a acır ve yardım etmeye çalışır. Öncesinde Ermeni evlerine pek uğramayan Perjerom, Ali Haydar'ı görünce Ermenilerin yanına sıkça gitmeye başlar. Ali Haydar'a çeşitli ikramları bulunarak onun kendisine yaklaşmasını hatta baba demesini sağlar. Bir süre sonra da yanına alarak kilisede iyi bir Hıristiyan olarak yetiştirir. Bununla da yetinmez onu Fransa'ya götürüp ismini Pierre Heyder olarak değiştirir. Perjerom'un tek misyonerlik faaliyeti budur. Bunun dışında ciddi bir misyonerlik faaliyetinin olduğu söylenemez.

²⁸⁹ "(...)Divan-ı Hümayun tercüme odasından gayrimüslimlerin, daha doğrusu Rumların tasfiyesiyle Müslümanlaşan bürokrat kadrolara, Tanzimat'tan sonra gayrimüslimlerin içinden Ermeniler de, Museviler de geniş ölçüde girdiler." (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 143.)

²⁹⁰ *Kavak Yelleri*'nde adı verilmeyen bir papaz, Sabri'nin dostu Koço'nun evindeki davete katılır. Sabri, onu bilgeliğinden dolayı "Sokrat" diye niteler. Çünkü papaz hemen her konudaki engin bilgisini kitabî bir dille çevresindekilere aktarabilecek bir bilgiğe sahiptir.

önemli siyasi önderinden biri Lamro Çavillas'tır. Çavillas, Tepedelenli Ali Paşa'nın Solyotlar'a saldırısını önlemek için meclis kararıyla Yanya'ya gönderilir. Fakat Ali Paşa, Çavillas'ı esir alarak Soli'nin teslim edilmesini ister. Bunun üzerine Çavillas, Soli'ni boşaltılması ve teslim edilmesi işini düzenlemek için memleketine dönmek ister. Ali Paşa, oğlu Fotos'u rehin bırakması karşılığında Çavillas'ın bu isteğini kabul eder. Çavillas, memleketine döndüğünde Ali Paşa'ya verdiği sözü tutmaz. Oğlunun milleti için canını rahatlıkla feda edebileceğini söyleyerek Soli'yi savunmak için Ali Paşa'nın karşısında yer alır.

Oldukça yaşlı olan Çavillas, genç bir kadın olan Mosho ile evlidir. Bir hıdrellez günü hastalanır. Bu hastalık onun ölümüne sebep olur. Romanda idealize edilen bir Solyot kahramanıdır.

Yorgi Boçaris de Çavillas'tan sonra Soli'nin ileri gelenlerindedir. Boçaris, Çavillas kadar etkin bir lider değildir. Çavillas öldükten sonra Soli halkı arasında birtakım ikilikler doğar. Bunun bir sebebi, Solyotların Ali Paşa tarafından baskı altında tutulması diğer bir sebebi de Rusların bu bölgedeki isyancı grupları kışkırtmasıdır. Bu mücadele sebebiyle her iki taraf da Soli'ye ajanlarını göndermiştir. Rusların gönderdiği Pop, Ortodoksluğu da kullanarak Solyotların Arnavutlarla işbirliğini önleyip Rusların emellerine hizmet etmelerini sağlamaya çalışır. Onun bu çalışmaları, nihayet meyvelerini verir ve bir gün Solyotlar tarafından Boçaris'e ateş edilir. Bunun üzerine durumun vahametini anlayan Boçaris, daha fazla karışıklığa sebep olmamak için Soli'yi terk eder. Ancak Arnavutların safına, Yanya'ya değil; Parga'ya çekilir. Soli üzerindeki baskı artınca Papaz Samuel ve Fotos tarafından Soli'yi savunan iki bölükten birinin başına geçmesi için geri çağrılır.

Fotos, Boçaris'in kızı Maryola'yla evlidir. O da cesur ve disiplinli bir Solyot'tur. Babasının yerini doldurmaya çalışır. Rüstem Bey'le arkadaşlığı, onun daha çok Arnavutlara yakınlık duymasına sebep olur. Bir ara babasının memleketine dönmesi karşılığında Ali Paşa'nın yanında rehin kalır fakat Arnavutlarla Solyotlar arasındaki bir sürelik silah bırakma anlaşmasıyla yurduna dönme imkânına kavuşur. Boçaris gibi o da yurt savunmasında görev alır. Romanda, her iki kahramanın da sonu hakkında bilgi verilmemiştir.

Bu kişilerden başka yine Solyotların liderlik kadrosundan Dimo adında bir

ihtiyar, Aleksî ve Zervas gibi daha arka planda kalan kişilere de romanda yer verilmiştir. Bu kişilerin Solyotların “ak saçlıları” olduğu söylenebilir.

Gönüllü romanında Andrea Kostopolo, Yunan ordusunda bir yüzbaşısıdır. Berlin Sözleşmesi’nden sonra Yunanistan tarafından Yenişehir’e gönderilmiş bir ajandır. Yenişehir halkı, onun hastalığı sebebiyle hava değişimi için buraya gönderildiğini sanmaktadır. Kostopolo’nun buradaki görevi Etniki Eteryaya mensup Rum gençlerini mümkün olduğunca askerî düzen içinde tutabilmektir. Filomene’le evlenmesi söz konusu olur ancak Kostopolo, “*Atina mekteplerinde yetişmiş bir züppe*” (63) olduğu için köylü olan Filomene’ye ilgi duymaz. Filomene’yle evlenmeyi sadece Yankos’un servetine konmak için kabul eder. Recep Köso’yla Filomene arasındaki ilişkinin derecesini de bilmektedir. Hem Kostopolo hem de Yankos savaş ortamını kullanarak servet elde etmeyi planlarlar.

Reşat Nuri’nin *Ateş Gecesi*’adlı romanında Lefter Efendi, Rum mahallesinin muhtarıdır. “*İhtiyarlamış bir Hristos tasvirine benzeyen ince, seyrek sakallı mazlum yüzü ile başpapazdan daha ruhani bir insan görünmesine rağmen dilli dişli bir adamdır.*” (s. 46) Lefter Efendi eski bir Osmanlı memuru olarak hükümette ve mahkemelerde kudreti olan bir insandır. Onun tanımadığı insan, bilmediği memleket yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM: ERMENİLER

I. MÜSLÜMANLARLA SAMİMİ İLİŞKİLERİ OLAN ERMENİLER

Müslümanların Ermenilerle olan ilişkileri genelde dostanedir. Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerinin başlamasına kadar bu ilişkiler aynı şekilde ilerler. Ancak ayrılıkçı hareketler başlayınca Müslümanların Ermenilere karşı mesafeli davrandığı görülür. İlk ayrılıkçı hareketlerde (Abdülhamid'e suikast olayı gibi) Müslümanların Ermenileri devletin takibinden koruduğu bile rastlanan vakalardandır. 1915'ten sonra başlayan olaylar ise ipleri tamamen koparır.

Ermenilerle Müslümanların ilişkileri genellikle aynı mahalleyi paylaşan insanların komşuluk ilişkileri şeklindedir. Bazen aynı dairede çalışan Müslümanlar ve Ermeniler arasında da samimi ilişkiler görülür. Rumlarda olduğu gibi Ermeniler de Müslümanların Batı'ya açılan kapısı niteliğindedir. 1800'lü yıllarda onların alafrangalığı hoş görülür ve takip edilir. Ancak 1900'lü yıllarda Ermeniler de alafrangalıkları sebebiyle olumsuz bakış açısıyla anlatılan karakterler arasında yerlerini alırlar.

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* adlı romanında Novart, Miss unvanıyla İngiliz kültürüne yakındır. "*Kokuşmuş İstanbul'un içinde kendine çıkar yol arayan, yanlış Batılılaşma'yı her fırsatta eleştiren*"¹ anlatıcı İsmet Hanım, tahsilli olan Novart'ı, sevimsiz ve fazla ukala bulur. "*Kocaman burunlu, kocaman gözlüklü ve kocaman elli, ayaklı bir kavruk, kart kız.*" (s. 128) olarak tanıtılan Novart, İsmet Hanım tarafından laubali ve lüzumsuz bir misafir olarak değerlendirilir. Novart, sahip olduğu Ermeni kültürüyle değil, alafranga kültürle kendini ifade ettiği için İsmet Hanım tarafından sevilmez. Ancak yine de İsmet Hanım'ın konak çevresinde yerini alan, toplantılarında sıkça bulunan bir kişidir. Adının önündeki unvandan da anlaşılacağı gibi İngiliz kültürüne meyilli, alafranga züppe Ermeni kadını temsil eden bir tipidir.

Safiye Erol'un *Ülker Fırtınası* (1944)² adlı romanında, iki eski hariciye memuru Ermeni'den söz edilir. Bunlar Circle d'Orient (Serkildoryan)da, bir poker partisinde yer alırlar. Kişilikleri hakkında ayrıntı verilmez. Hariciye gibi önemli bir yerde memur olmaları dikkat çekicidir. Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere

¹ Ahmet Kıymaz, *Romanda Millî Mücadele*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 13.

² Safiye Erol, *Ülker Fırtınası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yükseldikleri bir gerçektir. Fakat romanlarda bu tür karakterlere fazla yer verilmemiştir. Bu romanda yer verilen Ermeni hariciye memurlarından Hrant'ın memleket sevgisi bir Türk'ten farksızdır. Ülkesiyle o kadar bütünleşmiştir ki intihar eden bir ortak dostları hakkında “*Bizim memlekette...intihar edenleri methetmezler. Ne dinimiz ne de vatan duygumuz böyle adamları affeder.*” (s. 121). şeklinde olumsuz sözler sarf eden bir İtalyan arkadaşına, “*Fakat işte burası da bizim memleket. Bizim vatan duygumuz da başka, dinimiz de başka.*” (s. 121) sözleriyle çıkışırken kendisinin de Hristiyan olduğunu unutmuştur. Bazı romanlarda Türklerle aynı kaderi paylaşan azınlık mensuplarına rastlansa da Hrant gibi Türkiye'yi bir yabancıya karşı savunan karakterlerin sayısı çok azdır.³

Tanpınar'ın *Huzur* romanında Mümtaz, ferdî mutluluğuyla gerçek hayatın tatsızlığının eşliğinde fikrî muhasebe yaparak sokakları arşınlarken karşısına gerçek hayattan iki simge çıkar. Bunlardan biri fakir bir çamaşırıcı kadının bir evliya türbesini bekleyen kızı, diğeri de polis kulübesinin yanında oturan bir Ermeni kadındır. Bu Ermeni kadın yerden kalkmak için Mümtaz'ın yardımını ister. Kiliseye gitmekte olan kadın, mutlulukla mutsuzluk arasındaki eşikte duran Mümtaz'a bir dileği varsa dilemesini söyler. Türbeyi bekleyen kız da Mümtaz'ın can sıkıntısı içinde olduğunu söyleyerek dua etmesini önerir. Ermeni kadın, arafta kalan Mümtaz'a, doğru yolu gösteren ilahi bir sembol gibidir. Her iki kişi de Mümtaz'ın duygusal çıkmazlarının çaresini mistik, ilahî bir dünyada bulabileceğinin işaretleri gibidirler.

II. İŞ DÜNYASINDA ERMENİLER

A. Yalı, Köşk, Konak Çevresi (hizmetçiler, aşçılar, uşaklar, kapıcılar vs.)

Konak, köşk çevresinde bulunan Ermeniler de Rumların istihdamında olduğu gibi genelde modern veya modern görünmeye çalışan konaklarda çalışırlar. Bu tür konaklarda Rum çalışanların, özellikle hizmetçilerin çevirdiği entrikalar ve konağın hayatına yaptıkları derin etki, Ermeni hizmetçilerde görülmez. Mesela evin beyinin bir

³ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin memurluklara katılımları ile ilgili Engelhardt'ın şöyle bir tespiti vardır: “*Gerçekte Türkiye'de galip milletler ile mağlup milletler vardır; mağlup milletler üzerinde hakim olma hakkı, Türklere göre, fetih hakkının verdiği doğal bir imtiyazdır. Bu yön o kadar doğrudur ki Arap, Türkmen, Girit, Arnavut Müslüman devletin büyük memurluklarına Ermeniler veya Bulgarlardan fazla bir şekilde katılamazlar ve hatta Rumlardan daha fazla kötü muamele görebilirlerdi.*” (Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 222.)

Ermeni hizmetçiyi istismar ettiği pek rastlanan bir vaka değildir. Belki bunda evlerde çalışan Ermenilerin Rum çalışanlardan daha az oluşunun da etkisi vardır.

Ahmet Midhat'ın *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* adlı romanında Mustafa Merakî Efendi'ye aşçılık eden “Ermeni karısı”ndan söz edilir. *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?* adlı hikâyede alafranga bir hayat yaşamayı seçen Süruri'nin aşçısı Seropik, “(...) *ne pek genç ne de pek ihtiyar sıfatına mazhar idiyse de güzelce dikkat edilse gençliğe daha ziyade yaklaşıır*” (s. 279) bir kadındır. Süruri tarafından hem hizmetçiliğini yapacak hem de cinsel ihtiyaçlarına cevap vereceği umuduyla tutulan Seropik, Süruri'nin ikinci isteğini reddeder. Ancak evin uşağı Petraki'yle sözü edilen türden bir ilişkisi olduğu görülür. Nitekim Süruri'nin bunu öğrenmesi hem Seropik'in hem de Petraki'nin kovulmasına yol açar. *Esrâr-ı Cinayat* romanında Halil Suri'nin Ermeni karısı diye anılan bir hizmetçisi vardır. Yine adı Caspar olarak belirtilen bir aşçı da yalnız sözü edilenler arasındadır. Artin adlı bir hizmetçi ise dört buçuk yıldır Halil Suri'nin hizmetinde çalışmaktadır. *Bir Tövbekâr*'da (1885)⁴ Ermeni, bir çiftliğin ayvazlığını yapar, onun karakteriyle ilgili bir ayrıntı verilmemiştir. *Obur*'da (1885)⁵ ise Serkiz adında bir ayvazdan söz edilir.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanında Meryem Dudu, Şadi Efendi konağında bir hizmetçidir. Safvet Hanım'ın yanından ayrılmayan Meryem, bir nedime gibidir. Kırk beşini geçmiş olmasına rağmen soranlara hep otuz dokuz yaşında olduğunu söyler. Dul bir kadın olan Meryem Dudu'ya bir ara Bedros Ağa diye biri âşık olmuştur. Meryem için yanıp tutuşan Bedros aşkını ilân için bir de şiir yazmıştır. Bedros şiirinde sevgilisinin gerdanını Yordan'ın söğüşüne, “*Sırt görünsün sıra dendanın*” dizesiyle kafasını pişmiş bir kelleye benzetmiş; sevgilisi Meryem de bu benzetmelerden büyük bir haz almıştır. Ona göre aşk, yanıp kavrulmaktır. Kocasının ona âşık olduğunda söylediği “*Aşkın içime fasulye piyazı gibi hararet veriyor.*” sözü de onun hiç unutamadığı, hanımına sürekli anlattığı hatıraları arasındadır.

Meryem Türkçeyi tam telaffuz edememektedir. “Kuryuk” (kuyruk), “örgenmek” (öğrenmek) gibi yanlış kelime telaffuzları, “Bizim Bey'i sen öldürdün?” gibi vurguya

⁴ Ahmet Midhat, *Letâif-i Rivayat- Bir Tövbekâr*, (1. baskı 1885), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

⁵ Ahmet Midhat, *Letâif-i Rivayat-Obur*, (1. baskı 1885), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

dayalı eksiz soru cümlelerini sıkça kullanması, “korkoorsun” gibi şimdiki zaman eki kullanımı onun bozuk Türkçesinin bazı özellikleridir.

Sadık bir hizmetçi olan Meryem, hanımını her durumda korur. Hanımının yaptığı doğrularda da yanlışlarda da hep onun yanındadır. Safvet Hanım’ı yoldan çıkarmak isteyen Müştak Bey, Meryem aracılığıyla Safvet’e yaklaşmak ister. Meryem, Müştak Bey’in her girişiminde başına bir belâ açarak onun hanımına yaklaşmasını önler. Safvet Hanım, Müştak Bey’e mektup yazmak istediğinde de yazıcı yine Meryem tarafından bulunur. Değme bir aşk mektubu yazıcısı gibi yazıcının kaleme aldığı mektubu eleştirir. Yazıcının âşığı serviden uzun, âşığın ağzını küçük göstermesi Meryem tarafından akla aykırı bulunarak eleştirilir. Onun Osmanlı kültürünü tanıdığı söylenebilir. *Tutiname*’yi büyükannesinden dinlediğini ifade eder. Hikâyeden bazı kısımları da hatırlayarak anlatır. *Tutiname*’den bahseden Meryem’in Divan şiirinin benzetmelerinden habersiz oluşu, onun Osmanlı kültür ve edebiyatını kulaktan dolma bilgilerle tanıdığını, yüzeysel bir Osmanlı edebiyatı kültürü olduğunu göstermektedir. Türkçeyle yaptığı bazı kelime oyunları da aynı şekilde Türkçeye kısmen hâkim olduğunun belirtisi olarak kabul edilebilir. Sonuna kadar hanımına sadık kalmıştır. Meryem, Safvet Hanım’ın kocası Hami Bey son nefesini verdiği sırada eşinden helallik dilemesini ister. Ona göre hanımı, namus bakımından saf bir altın gibidir.

Meryem, bazen hanımıyla bilgece konuşur. Müştak Bey, Hami Bey’in evine tavan arasından girmeye çalışınca Safvet Hanım ayak seslerini duyup Meryem’i uyandırır. Uykusu ağır olan Meryem, uyanmak istemeyince bu seslerle ilgili kendince yorum yapar. Bu yorumda İstanbul ve Avrupa evlerini karşılaştırır:

“Tavan arasından sana ne? Orası ayrı bir evdir. Burası ayrı bir evdir. Orada oturan mahlûkat başkadır. Burada oturan başkadır. Orada sanksarlar (sansarlar) mekân tutmuştur. İstanbul’da bir hane bir ev kuruluyorsa hane sahibinden evel oraya sanksarlar, fareler taşıyorlar. Yavrupada (Avrupada) tavan aralığında da insanlar oturduğundan sanksarlara yer kalmazmış. Canı isteyen sanksarı eğlence olarak köpek gibi evinde besiler imiş. Fakat hükûmet sanksar başına bilmem kaç frank vergi almış.” (s. 667-668)

Hıristiyan olan Meryem’in kendine göre oluşturduğu bir dinî anlayışı vardır. Günah çıkarmaya gittiğinde günahlarının hepsini değil, onda birini söyler. Ona göre

söylemedikleri de söyledikleriyle birlikte affolur gider.

Hami Bey, Meryem'e bir cümlede Mari diye seslenir. Bunun dışında başka adının olup olmadığı romanda açıklanmamıştır. Hıristiyan bir kadının adının neden Meryem olduğuyula ilgili bir bilgi de yoktur. Türk kültürünü az da olsa tanınması, onun ya bir Müslüman ailenin yanında yetiştiğine ya da ailesinde bir Müslüman'ın olduğuna (Ebeveyninden biri olabilir.) işaret etmektedir. Fakat romana dayanarak bunu kesin olarak ifade etmek mümkün değildir.

Meryem'in bir konuşmasında adı geçen Takohi'nin kimliği konusunda ayrıntı yoktur. Takohi ile günah işleyen Meryem Dudu, günah çıkarma esnasında, bu günahın papaza nasıl anlatılacağını sorar. Takohi ise "*Ona denecek günah var, denmeyecek günah var*" (s. 609) diyerek Meryem'e bu konuda akıl hocalığı yapar.

Madam Karabet, Parnas'ın Taksim civarında kaldığı dairede kapıcılık yapan kişidir. Madam Karabet de kırık bir Türkçeyle konuşur. Parnas'ın dairesinde olup biten her şeyi iyi bilen Karabet, kapıcı olduğu için bunu bir vazife olarak görür. Hami Bey'i nezaketli ve terbiyeli bulan Madam Karabet, onu, verdiği bahşişe göre değerlendirir. "*En ufak bozukluğunun lira*" olması Karabet'in Hami'yi çok beğenmesini sağlayan sebeplerin başında gelir. Mösyö Karabet'in ise eşinin konuşmasında adı geçer. O da aynı yerde kapıcılık yapmaktadır.

Ahmet Midhat'ın *Jön Türk* romanının ikinci derecedeki kahramanlarından Ahdiye'nin evinde hizmetçilik yapan bir Ermeni kadından söz edilir.

Peruz Dudu, Hüseyin Rahmi'nin *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivac* adlı romanının kahramanı İrfan Galip'in evindeki Ermeni hizmetçidir. O da kuyruklu yıldızın dünyaya çarpacağından korktuğu için sürekli dalaştığı evin Rum hizmetçisi Anesto'ya muhabbetle sarılır.

Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un Bir Yüzü* adlı romanında gayrimüslimlere bakışın genelde olumlu olduğu söylenebilir. Bir evde bekçi olarak çalışan Karabet, daha önce de bir randevuevinde kapıcı olarak çalışmıştır.

Ercüment Ekrem *Sabir Efendi'nin Gelini* adlı romanında Mıgır zengin bir yalıda ayvazlık yapmaktadır. Yalıda aile içi çeşitli entrikalar yaşanır. Mıgır bunlara karışmamakla birlikte olup biteni bütün ayrıntısıyla bilir. Hatta evin gelini Huriye, gayrimeşru işlerinde Mıgır'ı haberci olarak kullanır.

Peyami Safa'nın *Mahşer* romanında modern bir apartmanda kapıcılık yapan Artin Ağa adlı bir Ermeni vardır. Aynı yerde milliyeti belirtilmeyen sadece "Hıristiyan kız" diye anılan bir de hizmetçi bulunmaktadır. Peyami Safa'nın bu romanındaki gayrimüslim hizmetçi ve kapıcılar, modernliğin ifadesi olmaktan çok soysuzlaşmış ailelerin veya Batılı emperyalistlerin işbirlikçilerinin evlerinde bulunan birer unsurdur.⁶ Mehmet Rauf'un *Halâs* romanındaki Saim Remzi Bey'in evi gibi Mahir Bey'in evi de mebusundan yazarına kadar toplumun pek çok kesiminden insanları ağırlar. Mahir Bey, "Türk milleti her türlü sıkıntı ve yoksulluktan kıvrılırken, bu fırsattan yararlanıp vatan hainliğine varan fırsatçı ve ahlâksız bir savaş zengini olan"⁷ bir karakterdir. Konukları da kendisiyle aynı tiybetten insanlardır. Onlar hep zevk, safahat, bolluk içinde yaşayan toplum sülükleridir. Bunun için Çanakkale Savaşı sırasında bile Rum, Ermeni, hizmetçi çalıştırmakta bir mahzur görmezler. Yazar, Nihat'ın ağzından bu güruhu şu sözlerle tavsif eder:

"-Ne biçim insan bunlar?.. Ne acaip mahlûklar! Bunların mefkûreleri nedir? Ne için yaşıyorlar? Vatanları yok, vicdanları yok,

⁶ Berna Moran, Peyami Safa ve Yakup Kadri'de ortaya çıkan alafranga tiplerin işbirlikçi burjuva olduğunu ileri sürerek bu tipin gelişmesini Osmanlı'daki ekonomik imtiyazlara bağlar. Ona göre ilk romanlardaki alafranga tiplerin işbirlikçi ya da hain olarak değerlendirilmemesinin sebebi de aynı ekonomik sebeplerdir: "(...) Bilindiği gibi, İngilizlerle yapılan 1838 ticaret anlaşması, Türkiye'de bir ticaret burjuvazisinin gelişmesi olanaklarını ortadan kaldırmıştı. Batı mamulleri ile rekabet edemeyecek durumda olan bir çok sanayi kolları çökerken ticaret alanında da sonuç Türkler aleyhindedir. Yabancı sermaye içinde kendi uyruklularını ve azınlıkları koruduğu için, gelişen Müslüman burjuvazisi değil Hıristiyan burjuvazisi olmuştu. Yabancı sermayenin sömürüsünden çıkar sağlayan bir sınıf da, bürokrasinin üst katlarıydı. Saray çevresinden önemli mevkilere geçenler yabancı şirketlerle yapılan anlaşmalardan, ihalelerden, verilen imtiyazlardan komisyon veya rüşvet alarak bu sömürüden paylarını alıyorlardı. Gerçi yabancı sermayenin işbirlikçisi durumuna giren bu saray çevresinin konaklarında bir Batılaşma vardı ama, bu, Ahmet Mithat ve Rezaizade Ekrem gibi yazarları irkiltecek bir alafrangalık değildi. Öte yandan bu çevrenin aldığı komisyon veya rüşvetler yabancıların kesesinden çıkıyor ve geleneksel tüketim tarzından fazla sapmaksızın harcanıyordu. Belki bu nedenlerden ötürü Tanzimat romanında alafrangalıkla çıkarıcılık birbirine bağlanmamıştır.

İttihat ve Terakki, dayanabileceği bir taban oluşturmak için bir milli burjuvazi yaratmaya kalkıştıktan sonradır ki ticaret alanında Türkler daha fazla faaliyet göstermeye başlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, İttihat ve Terakki hükümeti, güttüğü bu politika gereği, özellikle orduyla ilgili birçok taahhüt işlerini Türklere vermek suretiyle burjuva bir zümreyi devlet eliyle zengin etmiş oldu. Fakat savaş sırasında vurgunculukla, karaborsacılıkla elele giden bu ticaret, üzerine, halkın ve aydın yazarların nefretini çeken, saray çevresinin eski paşalarından farklı, bir savaş zengini zümresi yarattı. Batılaşmanın zamanla çok daha yaygınlaştığı 20. yüzyılın başlarında, apartmanlarda Avrupa tarzı bir yaşam sürdüren bu zümre Türk-İslâm geleneklerinden tümüyle uzaklaşmış, köklerinden kopmuş bir zümreydi. İşte Peyami Safa ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun nefretle yerdikleri bu yeni tip alafranga, para için her şeyi yapabilen vurguncu veya işbirlikçi adamdır." (Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, ss. 222-223.)

⁷ Nan A Lee, *Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu- Batı Meselesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 151.

Allah'a da, güzelliğe de fazilete de inanmıyorlar (...)Çanakkale'de gözlerimin önünde kafaları futbol topu gibi koparak havaya fırlayan Türk gençleri bunlar için mi can verdiler? Tevekkeli değil, ordu, ahali açlıktan, hastalıktan kırılıyor. İki milyon kilometre murabba arazinin mahsullerini İstanbul'da üç beş yüz kişi yiyor.” (s. 113)

Canan romanında Şakir Beylerin köşkündeki hizmetçi bir Ermeni'dir. Bu köşk de Batı kültürüne açıklığıyla dikkati çeker.⁸

Burhan Cahit'in *Cephe Gerisi*'nde (1933)⁹ bir Ermeni kadın, romanın asli karakteri Faruk'un dostlarından Diltrüba Hanım'ın hizmetçisidir. Faruk, Millî Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçme kararı almıştır. Büyük bir mutluluk içinde olan genç kaymakam, sevincini dostu Diltrüba'yla da paylaşmak için evine gittiğinde Diltrüba'nın bir yabancıyla çıktığını öğrenir. Bu haberi, evi bekleyen bu Ermeni hizmetçi vermiştir. Yazar vakayı yorumsuz vermekle birlikte bu küçük vaka parçasında iki saf oluşturmuştur. Bunlardan biri Diltrüba, birlikte olduğu Kolonel Maksivelle ve onların Ermeni hizmetçisinin oluşturduğu saftır. İkinci saf ise Mustafa Kemal'in başlattığı Millî Mücadele'ye katılmak üzere yola çıkan kaymakam Faruk ve diğer subay arkadaşlarından oluşur.

Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* adlı eserinde bir konakta ayvazlık yapan Karabet Ağa, Türkçeyi doğru düzgün telaffuz edemez. Romancı onun için “gâvur” nitelemesini kullansa da ihtiyar ayvaz, konak halkına bağlı ve onların iyiliğini düşünen bir insandır. Konak halkı onun için temizliğinde ve samimiyetinden kuşku duymaz. *Mezar Kazıcılar* romanında ise bir konakta çalışan Sürpik'ten karakteri hakkında yorum yapılmadan söz edilir.

Yakup Kadri'nin *Ankara* (1934)¹⁰ romanında Çankaya'nın toplumsal havası anlatılırken temizlikçi bir Ermeni kadından söz edilir. Karakteri hakkında ayrıntı verilmeyen bu kadının Çankaya'nın modern evlerine çamaşır yıkamaya gittiği belirtilir. Ermeni kadın bu evlerde olup biteni Selma Hanım'ın arkadaşlarına anlatır. Mütareke'den önceki romanlarda modern konaklarda aşçılık, mürebbiyelik, hizmetçilik vb. işlerde gayrimüslimlerin istihdam edilmesi doğal ve Batılı bir hayat tarzının

⁸ Evlerdeki Rum ve Ermeni hizmetçilerin kalkması ve onların yerlerini Türk hizmetçilerin alması Türkçülük hareketi içindeki yazarların eserlerinde görülür.

⁹ Burhan Cahit Morkaya, *Cephe Gerisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, Akba Kitabevi, Ankara, 1934.

göstergesidir. *Ankara* romanında da böyle bir motifin bulunması dikkat çekicidir. Çünkü Yakup Kadri de birçok yazarımız gibi I. Dünya Savaşı sırasında ve Mütareke'den sonra ayrılıkçılığı körükleyen azınlıklara karşı tavır almıştır. *Ankara* romanında bu Ermeni kadın hakkında herhangi bir olumsuz görüş belirtilmemiştir.

Ercüment Ekrem'in *Kodaman* romanındaki Sinemköylü Artin, Fehim Paşa'nın "tebdil gezdiği" zamanlarda kullandığı arabacısıdır. Matmazel Fofu'nun kaçırılmasında da bu araba kullanılır.

Mahmut Yesari'nin *Aşk Yarışı*'nda bir apartmanda Türklerle gayrimüslimler iç içe yaşarlar. Apartmanın kapıcısı Avadis Ağa, aynı zamanda romanın aslı karakteri Hikmet Raci'nin uşağı ve hizmetçisidir. Apartmanda olup biteni Hikmet'e ulaştıran kapıcı ile Hikmet arasında samimi bir ilişki vardır. Avadis Ağa, Hikmet'e kendi çocuğuymuş gibi bakar. Sürpik, Avadis Ağa'nın eşidir. Eşiyle birlikte kapıcılık yapan Sürpik'in öne çıkan özelliği, apartmanda kimin kiminle ne tür ilişkisinin olduğunu bilmesidir. Hizmetçilik ve kapıcılık yapan bu aile, birçok romanda olduğu gibi varlıklı ve yüzünü Batıya çevirmiş bir ailenin yanında değil, fakir bir evde bu hizmetlerini görmektedirler. Patronlarıyla resmiyetten uzak, samimi bir ilişkileri vardır. Modern bir hayat yaşamak isteyen Müslümanlar ve fakir gayrimüslimler tarafından oda oda kiralanan bu tür yerler genellikle gayrimüslimlerin sahip oldukları mülklere dir. İdarecileri, buraların kapıcılık ya da hizmetçiliğini yapan gayrimüslim karı-kocalardır. Mülk sahipleri genellikle bu apartmanlarda oturmazlar.

Ercüment Ekrem'in *Papeloğlu* romanında aslı kişi Satılmış, İstanbul'da bir metres tutar. Ona göz kulak olması ve hizmetinde bulunması için Keteon'u eve hizmetçi olarak alır. Yaşlı Keteon, "çocukluğunda, bir iki sene frerler mektebinde okumuş, Düyunu Umumiye hizmetine girmiş, orada mukayitlik falan etmiş, kimsesiz olduğundan, yaşlanınca açığa çıkarılıp tekaüt edilmiş" (s. 221) bir eski Osmanlı memurudur. Yerleştiği evin sahibinin zengin olduğunu anlayınca bir taraftan ev sahibini, bir taraftan ev sahibinin arkadaşı İzzeti Efendi'yi diğer taraftan da metres Olga'yı idare etmeye çalışır. "Aptal görünür kurnazlardan" (s. 222) olan Keteon, neredeyse bütün Fransız yazarlarının Ermeni kökenli olduğunu savunur. Osmanlı edebiyatı hakkında da bilgisi varmış gibi görünür. Bu bilgisini göstermeye çalıştığında *Efsuncu Baba* romanındaki Kirkor ve Agop'un düştüğü duruma düşer. Terkib-i Bendi,

‘terkipli pend’; Nedim’in beytini, ‘İç bade, güzel sev.. Var isa aklında hoşurun.. Dünya var, yok, ne vazfen, ne umurun’ şekline çevirerek İzzeti Efendi karşısında bilgili bir insan olduğunu göstermeye çalışır. Konuştukça cehaleti ortaya dökülen Keteon’un amacı ortadaki pastadan pay almaktır.

Hüseyin Rahmi’nin *Kesik Baş* romanında Araksi, Parsih’in hizmetçisidir. Karakteri hakkında ayrıntı yoktur.

Muazzez Tahsin Berkant’ın *Küçük Hanımefendi* (1945)¹¹ adlı romanında düzmece bir evlilik işinde Sürpik Agopyan adında birinden yararlanılır. Varlıklı bir ailenin kızı Neriman, üvey annesinden kurtarılmak için maddi sıkıntı yaşayan Ömer’le evlendirilmek istenir. Bu yolla Ömer ve ailesi de sıkıntıdan kurtulacaktır. Fakat şahsiyetli bir insan olan Ömer, böyle bir evliliğe karşı çıkar. Ömer’in ikna edilmesi için annesinin aklına eski dadı Sürpik Agopyan gelir. Eski dadının aile ile ilişkisi, yazar tarafından şu şekilde dile getirilir:

“(…)Senelerce Şaziye Hanımın hizmetinde bulunmuş, oğlu Ömer’e dadılık ve mürebbiyelik etmişti. Bu sıfatlarla ailede hususî ve mümtaz bir mevkii vardı ve gerek Şaziye Hanım, gerekse Ömer onu alelâde bir hizmetçi gibi değil, aile efradından biri imiş gibi sayarlardı. Hattâ kocasından ufak bir mirasa konduktan sonra İstanbulda Yedikuledeki evine çekilip rahat etmek arzusunu izhar ettiği zaman buna güçlkle razı olmuşlar ve onu, ancak sık sık kendilerini ziyarete gelmesi şartile salıvermişlerdi. Filhakika Madam Sürpik senenin birkaç ayını Şaziye Hanımın yanında geçirirdi. Gerek hanımefendinin, gerekse Ömerin ona hudutsuz itimatları vardı ve en mühim işlerini bilâtereddüt ona havale etmekten çekinmezlerdi.” (s. 36)

Neriman’la Ömer’in evlilik işleri de bütün bu özellikleri haiz Madam Sürpik’e verilir. Bir düzen kurulur. Buna göre Neriman’la Ömer’in nikâhı İstanbul dışında kıyılacaktır. Yolculuk esnasında da Madam Sürpik Neriman’a refakat edecektir. Düşünülen plan gerçekleştirilir. Hasta olan Neriman, tedavi için Avrupa’ya gönderilir. Refakatçisi yine Madam Sürpik’tir. Burada hem Neriman’a arkadaşlık edecek hem de onunla ilgili kayınvalidesine rapor verecektir. Madam Sürpik bu işi de başarıyla yürütür. Fakat ihtiyar dadı o kadar müstebittir ki Neriman, onun baskısından bıkar ve sonunda kendisinden uzaklaştırır. Bu azil Madam Sürpik’in ağırına gitse de yapacağı bir şey

¹¹ Muazzez Tahsin Berkand, *Küçük Hanımefendi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yoktur.

Madam Sürpik'in romandaki bir başka görevi de Ömer'in Neriman'ı tanımmasını sağlayacak objektif bilgileri vermesidir. Her ne kadar Neriman'ı kötüleyerek Ömer'e anlatsa da Neriman hakkında olmadık şeyleri değil, doğruları söyler. Neriman'ın Avrupa'da yaşadığı hayatı olduğu gibi Ömer'e anlatır. Onun anlattıkları sayesinde Ömer, Neriman'ı eş olarak kabul eder.

İhtiyar Madam Sürpik, Fransızca bilen görgülü bir insandır. Şaziye Hanımla dostane ilişkileri vardır ve Ömer'i kendi çocuğu gibi sever. Onun hakkında sadece Neriman olumsuz sözler söyler. Bu kötülemenin sebebi de Neriman'ı fazlasıyla sıkmasıdır.

Hüseyin Rahmi'nin *Can Pazarı* adlı romanında Nafia Hanım'la İrfan Bey'in kaldığı dairede bir Rum hizmetçi bulunur. *Ölüler Yaşıyor mu?* (1932)¹² romanındaki Ekzabert, bir konakta çalışan ve Türkçeyi aksanlı konuşan bir hizmetçidir. Mutfakta çalışan Ekzabert, hamarat bir kadındır. Bir günün işini öbür güne bırakmaz.

B. Eğlence Sektöründe Çalışanlar (pansiyon, otel, meyhane vs.)

Otel, pansiyon, meyhane gibi yerlerde çalışan Ermenilerin sayısı bu alanda çalışan Rumların sayısından daha azdır. Meyhanecilik Rumların çalıştığı alandır. Romanlarda Ermenilere daha çok pansiyoncu olarak yer verilir. Evlerinin odalarını kiraya veren Ermenilerin hem işletmeci olarak hem de insanî ilişkileri bakımından Rumlardan daha beğenilir oldukları görülür. Evlerindeki kiracılarıyla –Müslüman olsun Hıristiyan olsun- dostane ilişkileri vardır. Otelde çalışan birkaç karakterin de Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde oldukları söylenebilir.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahir* romanının kahramanlarından Şevket Bey'in hem aşçısı hem uşağı olarak çalışan bir Ermeni kadından söz edilir. Bu dul Ermeni evinin odalarını kiraya vererek geçimini sağlamaktadır.

Reşat Nuri'nin romanlarındaki gayrimüslimlerin hemen hemen hiçbir ırksal ya da dinî özellikleri öne çıkarılmaz. Onun gayrimüslim karakterleri, yaşadıkları toplumun ayrılmaz birer parçası haline gelerek toplumla bütünleşmişlerdir. "*Reşat Nuri'de etnik grupların (ve Rum'la Yunan'ın) 'olumlu' görünmelerinden daha önemli olanı, etnik*

¹² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Ölüler Yaşıyor mu?*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1973.

*farkların önem taşıyor olmasıdır. Okuyucu, birkaç kez bir roman kahramanının hangi etnik gruba ait olduğunu bir rastlantı sonucu öğrenmektedir.”*¹³ Hatta okuyucu bir karakterle ilk karşılaşmasında onun gayrimüslim olduğunu çoğu kez anlayamaz. *Çalığışu* (1922)¹⁴ romanında Feride'nin Bursa'da kaldığı otelde ona en yakın olan kişi bir ayağı sakat olan Katolik Ermeni Hacı Kalfa da böyle bir karakterdir. Okuyucu onu Hacı Kalfa olarak önce Müslüman zanneder. Sonra çocuklarının ve eşinin adları onun bir Ermeni ailesinden olduğunu ortaya çıkarır. Hacı Kalfa, neşeli ve şakacı, babacan tavırlara sahip bir insandır. Şehirde olup biten her şeyi bilir. Hatta bürokratik işlerin de nasıl yürüdüğünü bildiğinden Feride'nin mağdur olmaması için önceden uyarılarda bulunur. Feride'ye kızı gibi bakan Hacı Kalfa, hemen her işinde onun yardımcısıdır. Görev yapacağı okula kadar götürür. Bazen edepli davranması, yüzü açık bir biçimde sokağa çıkmaması konusunda nasihatler verir. Kel, sivri kafalı bu adamı Feride de bir baba gibi sever ve benimser. Hacı Kalfa bir ara Feride'yi evlerine de davet eder. Burada mahallelinin huzurunda kızı Hayganuş'u imtihan etmesini ister. Feride'nin Hıristiyanlıkla ilgili bilgisini görünce Hacı Kalfa, büyülenerek karısı Nevrik'ten kendisinin yerine, Feride'nin alnından öpmesini ister. Hacı Kalfa'yla Feride arasında o kadar derin bir samimi ilişki kurulmuştur ki Feride, Zeyniler'e gitmek için yola çıktığında kendisini uğurlamaya gelen Hacı Kalfa ve ailesi duygusal anlar yaşar. Hem Feride hem de Hacı Kalfa gözyaşlarına hâkim olamazlar. *Kavak Yelleri*'nde yine bir otelde çalışan ihtiyar Rum garson Koço ile Sabri arasında oluşan samimiyetin bir benzeri Feride ile Hacı Kalfa arasında oluşmuştur. *Gizli El*'de de Bursa'da poker oynanan bir mekânda Hacı diye bir Ermeni garsondan söz edilir.

Hacı Kalfa'nın kızı Hayganuş, “*pancar renginde, şişman, yanakları çiçek çıkarmış gibi kırmızı sivilcelerle dolu, kalın kaşlı, kocaman ağızlı, aptal denecek kadar mahcup, beceriksiz bir kız*”dır.(s. 141) Hayganuş, Ermeni Katolik okuluna devam etmektedir. O da Feride'yi ailenin bir ferdi gibi benimsemiştir. Bunu, Feride'nin Bursa'da olduğu sırada göstermese de Zeyniler'e gitmek üzere yola çıktığında o da göz yaşlarına hâkim olamaz. Hacı Kalfa'nın oğlu Mirat, kuru, zayıf, renksiz, solucan gibi bir çocuktur. Babasının “*bir adam her şeyi bilmeli, hatta yan kesiciliği bile*” felsefesinin

¹³ Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik*, s. 212.

¹⁴ Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, İktbal Kütüphanesi, İstanbul, 1338. (Alıntılar bu baskıdandır.)

gereği olarak Mirat iki sene Ermeni mektebine sonra da Osmanlı mektebine gönderilir. Hacı Kalfa'ya göre Mirat iki senede bir okul değiştirerek, yirmi yaşına kadar Ermenice, Fransızca, İngilizce ve İtalyancayı öğrenerek büyük bir adam olacaktır. Hacı Kalfa'nın karısı Nevrik Hanım Samatyalı'dır. Şişman ve kaba saba bir kadın olan Nevrik de eşi gibi ruhen ince bir insandır. İstanbul'u özlediğini belirten Nevrik Hanım'ın en önemli özelliği, çok güzel reçel ve şekerleme yapmasıdır. Bu becerisini Feride'ye de öğretir. Nevrik, aslında bu yönüyle tipik Anadolu ev kadınıdır.

Acımak'ta (1928)¹⁵ Mürşit Efendi'nin ilk ev sahibi ihtiyar, kimsesiz bir Ermeni kadındır. Mürşit Efendi bu kadının evinde bir oda kiralar, تنها ve kasvetli olan bu evi daha sonra değiştirir. Daha işlek bir yerde, daha temiz bir ev kiralar. Burası da bir Ermeni'ye aittir. Ev sahibinin iki kızı vardır.

Yazar, *Tank Tango* adlı romanında Ankara'da bir handa çalışan Maryam, yörenin ağzıyla konuşan bir Ermeni'dir. Romanda zaman zaman Ermeniler hakkında olumsuz bir bakış hâkim olsa da Maryam için aynı şey söylenemez. Burada belki mekânın önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü Aka Gündüz, Mütareke'den sonra Ankara ve Anadolu'yu yerli, İstanbul'u ise her yönüyle ecnebi gören bir anlayışa sahiptir. Dolayısıyla Ankara'yı çok seven yazara buranın Ermeni'si de sempatik görünmektedir. *Onların Romanı* adlı eserinde Çankırı'da bir handa hizmetçilik yapan Ermeni kadının karakter özellikleri verilmez. Katolik olduğu belirtilen Ermeni hizmetçi de birçok Ermeni gibi Türk kültürünü büyük ölçüde benimsemiş bir insandır.

Ahmet Refik'in *Çıplaklar* romanında “*spor traşlı kalın ensesi, kalın kara çerçeveli Amerikan gözlüğü, kalın kara kaşları*” (s. 46) olan genç Osep Karagözyan, Çıplaklar birliğinin önemli simalarından biridir. Robert Kolej'de okumuş, babası ve dedesi Çarşıkapı'da aşçı iken o Boğaziçi'nde, Beyoğlu'nda ve Adalarda otel sahibi olmuştur. Karagözyan, “*Muhtelif milletler kırması güzel en son Londrada okuduktan sonra böyle bir İngiliz küçük hanımı ünvanile*” (s. 71) anılan Mis Kolet'le nişanlıdır. Karagözyan, son dönem gayrimüslim alafranga tiplerindedir. Nereden edinildiği belli olamayan bir servete sahip olması, bir İngiliz'le evlenmesi ve dağınık ailevi ilişkileri bakımından Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında görülen “Osmanlı Ermenileri”ne hiç benzemez. Mis Kolet Çıplaklar birliğinde tanıdığı Yahudi doktorla bir güzellik

¹⁵ Reşat Nuri Güntekin, *Acımak*, Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, 1941.

salonu işinde teşrik-i mesai etmek ister. Bu ortaklığa Karagözyan da katılmak ister ancak Mis Kolet, onun bu isteğine karşı çıkınca nişanları da bozulur.

Aka Gündüz'ün *Aşkın Temizi* adlı romanında bir kahve sahibi olan Artin'in çevresindeki halkla iyi geçindiği görülür. Artin'in kahvesi sadece dinlenme ve eğlenme yeri değil, aynı zamanda düğün salonudur. Artin, varlıklı bir insan olduğu için çevresindekileri maddî bakımdan destekler. Karısının iyi keman çaldığına da temas edilen Artin, vakada doğrudan yer alan kişilerden değil, sözü edilen kişilerdendir. Çevresindekilerin yargılarından ve değerlendirmelerinden yola çıkılarak Artin'in yaşadığı toplumsal çevreyle hiçbir sorunu olmayan gayrimüslimlerden olduğu söylenebilir. Bu romanda, düğünlerde armonik çalan Sürpik dudu hakkında ayrıntı verilmez. Reşat Nuri, *Çalıküşu* romanında "sade" olarak nitelediği kırsal kesim düğünlerinde sadece bir çalgıcı gayrimüslim bulunduğu bahseder. Fakat ayrıntı vermez. *Aşkın Temizi* adlı romanda da yalnız çalgıcının adı verilir. *Hicran* (1938)¹⁶ romanında bir batakhanenin sahibi olan Hacı Karabet'in kendisi görülmez. Roman kahramanının "Hacı Karabet'in evi" dediği bu yerde insanlar kumara ve içkiye alıştırlır. Kadınlar kullanılarak müşterilerin zil zurna sarhoş oluncaya kadar içki içmesi sağlanır. Daha sonra bu müşterilere kumar oynatılarak ceplerindeki paraları alınır. *Hicran*'ın bakış açısıyla bu ev şöyle tasvir edilir: "(...)Hacı Karabetin evi Paris salonları zannolunurdu. Sirkecinin en kibar yeriydi. Daha iki kadın vardı. Anladım ki kadınlar sığırcıkların hoşlarına gitmemiş de Salih ağabey onun için başkalarını aramaya çıkmış." (s. 32)

Ercüment Ekrem'in *Beyaz Şemsiyeli* adını taşıyan romanında bir saz grubunun üyelerinden milliyetleri belirtilmeden söz edilir. "(...) *Patlak gözleri ve alkolden ihtikana uğramış kıpkızıl çehresiyle Tatyos*"un (s. 225) hangi çalgıyı çaldığı belirtilmemiştir. Onnik'in lavtacısı olduğundan söz edilir. Viçen ise hanendedir.¹⁷ Tatyos'un olumsuz sıfatlarla tasvir edilmesinin sebebi, onun ve arkadaşlarının birer batakhanede sanatlarını icra etmeleridir.

¹⁶ Aka Gündüz, *Hicran*, Semih Lütfi, Kitabevi, İstanbul, 1965. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷ Ercüment Ekrem'in *Çömlekoğlu ve Ailesi* romanındaki Veronik, Beyoğlu'nda pansiyon işleten bir tatlısu frengidir. Kökeni belirtilmeyen Veronik yaşı biraz geçince olmasına rağmen fizik olarak genç kalabilmiş bir kadındır. Fahrettin'in bu pansiyona yerleşmesi sebebiyle Veronik'in adı geçer. Veronik'in Fahrettin'le kısa süren bir gönül macerası da olur.

Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingenerler* romanında çalgıcı gruplarının her birinin ayrı milletten olduğu görülür. Yine böyle bir grupta yer alan kemancı K r Andon'un İstanbul azınlıklarından değil, Anadolu azınlıklarından olduğu roman kahramanı Reha Bey tarafından dile getirilir. Reha Bey, "zurnacı Yakomi halis Litrozlu çingene; keme ceci İstavri, keme ceci Panayot, keme ceci Yanako da halis Vidoslu çingene... Ya sen, sen halis muhlis Karamanlı bakkalsın, sen ne diye bunların içine katıldın" (s. 200) diyerek Andon'a takılır. Andon ise ailesinin Anadolu'lu olduğunu ancak kendisinin Sulukule'de keman çalarak yetiştiğini belirtir. Reha Bey'in Andon için söylediği sözler, toplumsal bilinçaltında, çingenerlerin gayrimüslimlerden daha farklı bir sınıfı oluŐturduđuna işaret eder.¹⁸ Ancak bu sözler, eğlenen insanların birbirine takılmaları Őeklinindedir.  tekini düşman görerek aşağılama Şeklinde değildir.¹⁹

Reşat Nuri'nin *Ateş Gecesi* romanında ağırlıklı mekân Milas'tır. Buraya sürgün giden Kemal Bey'in toplumsal çevresi gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Kemal Bey, Milas'ta kaymakam tarafından karşılanır ve Ermeni Varvar Dudu'nun evine yerleştirilir. Varvar Dudu Rum mahallesinde oturan iki Ermeni ailesinden biridir. Bir evde tek başına yaşayan Varvar Dudu yaklaşık elli yaşlarında, bekâr bir kadındır. Varvar Dudu, gençliğinde Kegam adlı bir gence  Őık olur ancak ailesi bu gençle evliliğine karşı çıkar. Daha sonra bu iki gencin ailesi kilise papazı tarafından ikna edilir. Fakat düğüne on beş gün kala Kegam  l r. Bunun  zerine Varvar Dudu, ömrünün sonuna kadar evlenmeyeceğine ahdederek karalar bağlar. Varvar Dudu, ellili yaşlarına ulaŐmasına rağmen Kegam'ı unutamaz. Dünyayı Kegam olarak görür, çevresinde ne kadar güzel Şey varsa Kegam'a benzer.

Dindar bir Ermeni olan Varvar Dudu, ibadetlerini Ortodoks kilisesinde yapar. Milas'ta Ermeni cemaati olmadığı için Ermeni kilisesi de yoktur. Ortodoks kilisesinin papazına bağlılığının sebebi ise öldükten sonra cenazesinin ortada kalacağı korkusudur. Rum Ortodokslarını "günahı kadar sevmemesine" rağmen öbür dünyaya günahsız giderek Kegam'ına kavuŐması için Ortodoks kilisesinin papazı Hirisantos'a ihtiya ı

¹⁸ çingenerlerin toplumsal yaŐayıŐının edebiyata yansımaları ile ilgili bilgi için bkz. Sınar, "Yazarlarımızın Gözüyle Çingenerler" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 8, ss.143-164.

¹⁹ Ahmet Midhat ise Yahudileri daha aşağı bir sınıf olarak görür. *Gönüllü* romanında "Rumeli'de Türklük, Arnavutluk, BoŐnaklık, Bulgarlık, Rumluk, Ulahlık,  ingenelik hatta Yahudilik bile ahlâkça,  det ce birbirine bir s ret-i garibede mezcunularak(...)" (s. 11) diyerek Yahudileri sıraladığı milletlerin en sonuna koymakla kalmaz "hatta" kelimesiyle bu millete olumsuz bakışını da ortaya koyar.

vardır:

“-Rum ortodokslarını günahım kadar sevmem. Gelgelelim Milatsa benden başka Ermeni nüfus yoktur ki, Ermeni kilisesi olsun ... E, herkes dinli dinince camisine, havrasına, kilisesine giderken ben zındık gibi evde oturayım? Bilirsiniz, Müslümanlar için bile cami bulamadıklarında kilisede namaz kılmak haktır. Sonra bir ayağımız çukurdadır. Günün birinde Mevlâ beni nasıl olsa Kegama kavuşturacak... Cenazem köpek cenazesi gibi sokakta kalsın? Baba Hrisantosun kara gözlerine âşık değilim. İllevelakin bir gün ölürken onun eline kalacağım. Günahımı o çıkaracak...” (s. 45)

Evinde düzenlediği ziyafette kaymakama, papaza ve mahalle muhtarına saygıda kusur etmemesinin sebebi kendi çıkarıdır. Bürokratik konularda sorunu olursa bu kişilere işi düşeceğini bilir. Ziyafeti mahalleye karşı bir gösteriş olarak kullanmaya çalışır. Ancak Varvar Dudu her şeye rağmen ince, nazik, bir kadındır. Kimseyi kırmamaya özen gösterir. Kemal Bey’le çok iyi geçinir, aralarında hiçbir anlaşmazlık olmaz. Karşı olmasına rağmen Kemal Bey’in bazı kaçamaklarına da göz yumar. Romanda Rum mahallesinde yalnız iki Ermeni ailesi olduğundan söz edilir. Bunlardan biri Vardar Dudu’dur. Fakat diğerinin kim olduğu belirtilmemiştir. Varvar Dudu da Milas’taki Ermeni nüfusunun kendisinden ibaret olduğunu söyler.²⁰

Yusuf Ziya’nın *Göç* romanında Nihat Ahmet’in İzmit’teki ev sahibi Madam Sultana adında bir Ermeni’dir.

Aka Gündüz’ün *Bir Şoförün Gizli Defteri* adlı romanında bir otelde çalışan ihtiyar Haçık’e roman kahramanı Erol merhametle bakar. *Çalıkuşu*’nun Feride’siyle Hacı Kalfa arasında görülen samimi ilişkinin Erol ile Haçık arasında olduğu söylenemez ancak yine de Erol ile Haçık arasında gizli bir hissî bağ var gibidir. Yaşlanan Haçık, işlerinin azlığından aç kalır ve ölür. Erol’a göre onun bu şekilde ölümünde toplumun da sorumluluğu vardır. Onun işlerini toplum elinden almıştır.

Yazarın *Sansaros* romanında yazarın “*tehcir edilmemiş bir Ermeni katoliği*” (s. 147) dediği karı koca, tek bacağına savaşta kaybetmiş bir Türk subayına evlerinin bir odasını kiralık olarak verirler. Savaş zamanında bir Ermeni ailenin bir Türk subayına ev

²⁰ Reşat Nuri’nin *Boyunduruk* hikâyesinde yine çevresiyle dostane ilişkileri olan Muş’lu Nazik Dudu, Samatya’daki evinin odalarını kiraya vererek geçinmektedir. Nazik Dudu’nun evine çevre evlerden her yaştan misafir gelir, bu evde hoşça vakit geçirilir. Nazik Dudu’nun kayını Bedros Usta da bu eve uğrayanlar arasındadır.

sahipliği yapması, bu dönemde yaşanan toplumsal açmazları anlatması bakımından anlamlı bir hadisedir.

C. Tüccar ve Esnaf Kesimi (tüccar, sarraf, bakkal vs.)

Bu grupta Ermeniler arasında kuyumculuk, tüccarlık bakkallık modistlik gibi mesleklere mensup karakterler yer almaktadır. Romanlarda kuyumculara genellikle bir mücevherin paraya çevrilmesi söz konusu olduğunda yer verilir. Tüccarlar bazen halkı sömüren bazen savaşı fırsat bilip zengin olmaya çalışan kişilerdir. Modistler ise genelde alafranga konakların hanımlarını giydirirler. Bazen kötü elbise diken terzilerden de söz edilir. Bakkalların mahalle ortamının doğal bir unsuru olduğu görülür.

Ahmet Midhat'ın *Gençlik* hikâyesindeki dükkân sahibi Bedros'un hikâyesinin Türk kahramanıyla ahabap olduğu söylenebilir. Sevgilisiyle haberleşmede bu mekânı kullanır. Hikâyede yer verilen diğer bir gayrimüslim ise terzi Kaspar'dır. Kaspar, hikâye kahramanına borç vermiştir. Bir mektupla bu borcunu ister. Aslı kişinin "bizim Kaspar" dediği bu adamla dostane ilişkisi olduğu söylenebilir. Alacağını isteyen Kaspar'ı azarlayan genç borcunu ödemez. Kaspar'ın da ısrar etmediği görülür.

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Üsküdar çarşısında çalışan bir çilingir Ermeni'ye kapı açtırılır. "Yetmiş beşlik bir bunak" olarak nitelenen Ermeni, yaptığı işin gizliliğinin farkındadır ve iş yaptığı kişiye, bu konudan kimseye bahsetmeyeceğini söyleyerek onun güvenini kazanmaya çalışır.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında cilt işleriyle uğraşan Gulam'ın yine bir cümlede adı geçer. Rakım Efendi'nin bir Ermeni dostu yine gayrimüslimlerden zikredilenler arasındadır. Bu şahsın da ismi verilmez, zengin bir kütüphanesinin olduğundan bahsedilir. Rakım Efendi hem bu Ermeni'ye Türkçe dersleri verir hem de onun kütüphanesinden yararlanır.²¹ G. Bey ise yine Ermeni milletinden olup Rakım Efendi'ye iş veren şahıslardan biridir. Rakım'a birtakım resmî yazılar yazdıran G. Bey, varlıklı ve otoriter bir şahsiyettir. Yazar onu, "Osmanlı bir adam" olarak niteler. Ancak

²¹ İnci Enginün, Rakım Efendi tipinin Ahmet Midhat'ın hayatından çizgiler taşıdığını söyler ve Rakım Efendi'nin azınlıklarla olan ilişkileri ile Ahmet Midhat'ın azınlıklarla olan ilişkileri arasında paralellik olduğunu belirtir: "Midhat Efendi'nin kendi şahsiyetinden çizgiler taşıyan Rakım Efendi de bir Ermeninin kütüphanesinden faydalanır. Midhat Efendi burada sanki yabancı dil öğrendiği şahıslar arasında bulunan ve birer devlet memuru olan Dragon ve Odyan Efendileri hatırlamış gibidir." (Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 221.)

onun “Osmanlı bir adam” olmasını sağlayan hasletlerin neler olduğu konusunda ayrıntı vermez.

Romandaki bu gayrimüslim karakterlerin önemli bir işlevi vardır. Yazar bu romanda Batılılaşmanın yanlış anlaşıldığını göstermek için Rakım ve Felatun’a İstanbul’daki yabancılardan ve gayrimüslimlerden oluşan bir çevre tertip eder. Bu çevre sayesinde Felatun Bey’in gülünçlüğü açık bir biçimde ortaya çıkarken Rakım Efendi’nin saygınlığı bir kat daha artar. Yazar Rakım Efendi’yi yerli ve modern bir tip olarak gösterir:

“(…)modernleşmiş Türk’ün ideal tipidir. Genç köle kız Canan’a okuyup yazmayı öğretir, ona Fransızca öğretmeye çalışır, hatta piyano dersleri vermeye kalkar. Kendi arkadaşları da, onların yaşama biçimlerini taklit etmeyi hiçbir zaman düşünmemesine rağmen, ağırlıklı Hıristiyan azınlıklar ve Levantenlerden oluşur. Rakım’ın gayrimüslim kültürle ilişkisi, bir kalıp olarak, çeşitli etnik gruplarla farklı inançlardan insanların geleneksel Osmanlı sisteminde bir arada yaşamalarını hatırlatmaktadır.”²²

Birçok romanda görülen güvenilir sarraflardan biri de *Yeryüzünde Bir Melek* (1879)²³ romanındaki Artin Ağa’dır. Bu sarraf, roman kahramanı tarafından sözü edilen bir kişidir. Karakteri ile ilgili bilgi verilmez. Vidin’e sürgün giden roman kahramanı Şefik Efendi, Valide Hanı’nda sarraflık yapan Artin Ağa’dan mektupla borç ister. Bu parayı Şefik Efendi’nin İstanbul’da bulunan sevgilisinin Vidin’e gönderilmesi için arkadaşı İsmail Efendi alacaktır.

Karnaval romanındaki Madam Hamparson, dünyada kimsesi olmayan, *Soeurs Charite* mektebinde eğitim almış bir Katolik Ermeni’dir. Madam Hamparson o kadar güzeldir ki yazar onun güzelliğini uzun uzadıya tasvir eder:

²² Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, s. 109.

Robert P. Finn ise Ahmet Midhat’ın Batı karşısındaki ve Batılılaşma sürecindeki tutumunu şu şekilde tespit eder: “Uygulamada Ahmet Midhat Batı’ya karşıdır. Yine de Avrupa’ya, özellikle Fransız kökenli yeniliklere büyük bir hayranlıkla bağlıdır. Romanları, Fransız kentlerinin sağlık standartlarının, örgütlenme yöntemlerinin vb. inceden inceye tanımlarıyla doludur. Oysa özel yaşamında, eski düzeni yeğlemiştir. Onun düşüncesine göre, Doğulu aile, Batılı aileden kat kat üstündür. Ahmet Midhat, Osmanlı İmparatorluğu’nun çok hızlı bir değişim sürecinde yaşamış ve bu değişmeyi yapıtlarında yansıtmıştır, ama bu değişimin özel yaşamını etkilemesine izin vermemiştir. Ona kalırsa, Avrupa etkisini ekonomik alanda sınırlamak en doğrusudur. Onun Batılılaşmaya duyduğu bu ilgi, Türk entelektüel yaşamının ana odaklarından biri olarak süregelmiştir.” (Finn, *Türk Romanı*, s. 26.)

²³ Ahmet Midhat, *Yeryüzünde Bir Melek*, (1. baskı 1879) haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

“Kaşlar gayet uzun kolların yekdiğerine girişmiş girift olmuş bulunmasından müteşekkil bir çift kıvrıcık kaş! Gözler gayet iri ve güzel ela gözler olup etrafındaki kirpikler hem o kadar sık hem o kadar uzundur ki insanın yüzüne bakacak olduğu zaman gözlerini güzelce açarak pek dikkatli bakmayacak olur ise kirpikler gözlerin letafetini adeta setrederler... bunlarla mütenasip olacak bir surette mütersim bir burun ve ağız ve çene bulunmalıdır ki o çehre Madam Hamparson’un çehresine benzeyebilsin...” (s. 33)

Terbiyeli, nazik ve çok güzel olan genç kız, on yedi yaşındayken kendisinden otuz yaş büyük olan Hamparson Aslangözyan ile evlenir. Madam Hamparson ne kadar genç, güzel, alımlı ve hayat dolu ise Hamparson Ağa da o kadar yaşlı, çirkin ve ununu elemiş eleğini asmış bir insandır. Yani karı koca hem ruhça hem de bedence birbirlerinin tam zıddıdır. Hamparson Aslangözyan, eşinin güzel giyinmesi, özellikle Avrupa modalarını takip ederek tam bir Avrupalı hanım gibi olmasını sağlamaya çalışır. Özellikle yarı dekolte giyinmesi Madam’ın güzelliğini daha da arttıracaktır. Hamparson Ağa, eşini bir eş olmaktan çok bir süs eşyası gibi görür:

“Zevcesini asla sıkmazdı. Mevsimine göre ziyafetler, souppeler, ballar verip hele her moda değıştikçe zevcesine birkaç kat elbise yapmak ve tuvalet takımlarını bizzat ikmâl eylemek Mösyö Aslangözyan’ın birinci derecelerde ehemmiyet verdiği bir şeydir; isterdi ki zevcesi modacıların kitaplarında derceylediğı resimler kadar süslü bir kadın olsun!” (s. 32)

Kıyafette olduğu gibi Osmanlı aile hayatındaki bazı Avrupaî âdetler yine azınlıklar yoluyla gelir. Bunlardan biri, karı kocanın ayrı yataklarda yatmasıdır. Madam ve Mösyö Hamparson’un hayatındaki bu farklı kültür ögesi de yazar tarafından dikkatlere sunulur:

“Alafrangada kibar olanlar ekseriya ayrı ayrı odalarda yatarlar. Ekseriya değil kibar beyninde hemen umuman böyledir. Madamın dairesi başka olur mösyönün başka. Bizim Hamparson Ağa Avrupa’da bir değil birkaç lâmelif çevirmiş ve kendi davası veçhile âdeta Frenk olmuş bir adam olduğu gibi zevcesi dahi Frenk mektebinde terbiye görmüş bulunduğundan alfrangaya cümleden ziyade riayet edenlerden idiler.” (s. 32)

Hamparson Aslangözyan gençliğini Beyoğlu, Adalar, Ayastefanos (Yeşilköy), Kadıköy, Büyükdere âlemlerinde ve Avrupa’da Paris, Viyana, Petersburg’un meşhur salonlarında geçirmiş, ihtiyarlamaya başladığını anlayınca da evlenmeye karar

vermiştir. Hamparson Ağa, Katolik mezhebine mensup, zengin bir Ermeni'dir. Katolik kilisesinde de müteveli üyeliği vardır.

Kilise orgunun bozulması, romanın baş kişilerinden Resmi'nin Aslangözyan ailesiyle tanışmasını sağlar. Daha ilk görüşte Madam Hamparson Resmi'den Resmi de Madam Hamparson'dan etkilenir. Resmi, ailenin dostu olarak Hamparsonların evine gidip gelmeye başlar. Bu arada Resmi'nin rakibi alafranga tip Zekayi de Madam Hamparson'u görür ve onu elde etmeye çalışır.²⁴ Fakat Madam Hamparson'un gönlü "*daha ağırbaşlı, terbiyeli ve akıllı*" olan Resmi'dedir. Bir süre hem Resmi hem de Zekayi, Hamparsonların evindeki çeşitli davetlere katılırlar. Madam Hamparson'un kendisine yüz vermediğini gören Zekayi, Hamparson Ağa'ya karısının başkalarıyla birlikte olduğunu söyler. Hamparson Ağa, Zekayi'nin ihbarıyla bir baloyu basarak rezalet çıkarır. Ancak karısını burada bulamaz. Fakat Hamparson Ağa'nın kalbine şüphe girmiştir. Madam Hamparson da Resmi'ye gerçekten gönlünü kaptırmış ve onunla balolara katılmaya başlamıştır. Sonunda Hamparson Ağa hizmetçisi Maryanko'ya yüklüce miktar para vererek gerçeği öğrenir. Karısını adamakıllı döver. Bunun üzerine Madam Hamparson evi terk ederek arkadaşı Madam Küpeliyan'ın yanına gider. Hamparson Ağa, eşini boşamayı düşünür ama Katolik mezhebinde boşanmak çok zor olduğu için bu emeline ulaşamaz. Bunun üzerine Hamparson Ağa karısını da kışkırtarak boşanmaya razı etmek için genç bir kızla gizlice nikâhlanır. Bu kadın da Hamparson Ağa'yı iki erkekle aldatır. Erkeklerden biri diğerini Hamparson Ağa'nın evinde bıçaklayınca durumu görüp öğrenen Hamparson Ağa, beyin kanaması geçirerek ölür.

Madam Hamparson ile Küpeliyan ise geçim sıkıntısı çekmektedir. Madam Hamparson şapka yapar, Küpeliyan da bunları satarak para kazanmaya çalışırlar. Tam bu sırada Resmi imdatlarına yetişir. Madam Hamparson'u böyle yüz üstü bırakamayacağını söyleyerek onlara bir kese altın verir. Bundan sonra kazandığı parayı da paylaşacaklarını ifade edip Madam Hamparson'un çalışmamasını ister.

Hamparson Ağa'nın ölümünden sonra bütün mal varlığı resmî nikâhlı eşi olan Madam Hamparson'a kalır. Bu haber Madam Hamparson'a ulaştığında o, Madam

²⁴ Orhan Okay, Resmi karakterinin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanındaki Rakım Efendi'ye Zekayi'nin de Felatun Bey'e benzediğini söyler. Resmi Osmanlı kültürünün temsilcisidir. Zekayi ise alafranga bir tiptir. (bkz. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 373.)

Küpeliyan'ın geçimi için ayrılacak paranın dışında bütün mal varlığıyla hayrat yapacağını söyleyerek bu işle ilgilenmesi için Resmi'yi görevlendirir. Kendisi de "Hemşire Anjelik" adıyla bir manastıra kapanır. "*Madam Hamparsun ile bir çeşit bovarizm örneği gösteren Ahmet Midhat'ın bu tipinin psikolojik derinliği için Servet-i Fünun romanına kadar beklemek gerekecektir.*"²⁵

Yazar bu hikâyeyi anlatırken azınlıkların toplumsal, kültürel, ekonomik, dinî, eğitimsel vs. yapılarına doğrudan temas etmez fakat hikâyede bu konularla ilgili ipuçları bulunduğu söylenebilir. Örnek olarak Hamparson Aslangözyan Katolik kilisesinin mütevelli heyetindedir. Dinî bir cemaatin içinde olan Katolik ve zengin bir Ermeni'nin eşi de dinî eğitim yapan bir okulda yetişmiştir. Yine bu karı kocanın boşanmasının da kilisenin emriyle olması gerekmektedir. Bu yüzden Hamparson Ağa çok istemesine rağmen eşinden boşanamamıştır. Madam Hamparson bir gayrimüslim kız okulunda yetişmiş; burada müzik, el sanatları gibi hayata atıldıklarında onların yaşamasını kolaylaştıracak yararlı bilgi ve becerileri elde etmiştir. O, aldığı bu eğitim sayesinde aç kalmaktan kurtulabilmiştir. Bu da gösteriyor ki devrin azınlık okulları öğrencilerini hayata hazırlamada yeterli derecede rol üstlenmektedir.²⁶

Aralarında kültürel farklar bulunmasına rağmen Aslangözyan ailesinin Müslümanlarla iç içe yaşadığı görülmektedir. Osmanlı konaklarının en modernlerinde kaçgöç olmasa da özellikle kadınlar için baloya gitmek fikri yoktur. İstanbul'da, bu dönemde baloları düzenleyenler gayrimüslimlerdir. Romanda sözü edilen balo, Rumlar tarafından düzenlenmiş; tebdil-i kıyafetle gidilen, farklı eşlerle dans edilebilen, içki içilebilen bir balodur.²⁷ Bu tür bir toplumsal çevrenin kadın karakterleri de örtülü

²⁵ Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 372.

²⁶ İlber Ortaylı Tanzimat'tan önce Müslüman okullarıyla gayrimüslim okulları arasında bir karşılaştırma yapar. Ona göre Müslüman okullarının eğitim düzeyi ve düzeni gayrimüslimlerinkinden çok geri bir durumdadır: "*Tanzimat ilan edildiği gün, ülkede Türkçe eğitim yapan modern okullar açılmaya başlamıştı. İmparatorluğun Balkanlar'daki Hristiyan tebasının bu sürece daha önce girdiğini biliyoruz. Ancak 1840'larda Türkçe konuşan Osmanlıların eğitiminde, Balkanlar'daki Bulgarca ve Rumca eğitim gören tebaninkinden farklı olarak yapısız bir çarpıklık vardı. Balkanlar'daki Hristiyan ahali, ilköğretim düzeyinden yüksek öğretime kadar düzenli ve programlı bir eğitim yapıyordu, oysa Türkler programsız ve denetimsiz bir ilköğretimden sonra yüksek eğitim düzeyinde programlanmış askeri-teknik okullara geçmek durumundaydılar. (...) Kuşkusuz ilk ve orta dereceli okulların düzenlenmemesinden dolayı bu sözde yükseköğretim kurumlarına kimi zaman okuma yazması olmayanlar veya iyi yetişmemiş muhtelif yaşta gençler girdiler. Bu nedenle okulların eğitim düzeyi daha başından düşüktü.*" (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 187.)

²⁷ Türkiye'de düzenlenen ilk balolarla ilgili olarak Orhan Okay şunları söyler: "*Türkiye'de ilk defa balo verilmeye başlandığı tarih kat'i olarak bilinmiyorsa da, 18. asır içinde, Beyoğlu'ndaki sefarethânelerde*

Osmanlı kadınları değil; açık kıyafetli Ermeni veya Rum kadınlarıdır. “*Karnaval romanı, esasında Osmanlı içtimâî hayatına tamamen yabancı bir eğlence tarzı olan balo ve karnavalların, aile hayatında, kadın-erkek münasebetlerinde tâmiri kabil olmayan yaralar açtığını gösterir. Bu roman da Felatun Bey ile Râkım Efendi gibi Avrupa’nın, toplumumumuza soktuğu alafrangalığın hicvidir.*”²⁸

Madam Hamparson karakterinde görülen önemli bir özellik, Resmi’yi sevmesine rağmen Müslüman olduğu için onunla evlenmemesidir. Aldığı eğitimin bir eseri olarak ondaki cismanî aşk, ilahî aşka dönüşür ve manastıra kapanır. Yazar, onun bu davranışının sebeplerini şöyle açıklar:

“(...)Soeurs de Charite mektebinde levâzım-ı diniyyeden başka bir terbiye almamış ve Hazret-i Meryemü’l-Azrâ’yı kendisine bir timsâl-i imtisâl ittihaz ederek hele ‘aşk’ denilen şeyin Cenabıhak’tan başkasına tatbik olunacak bir yeri olduğunu kimse kendisine söylememiş ise de tahsîl-i ma’nâ-yı aşka en ziyade inhimak ile müştehir olan kızlar zaten bu yolda terbiye görenler olduğu malûmdur.” (s. 42)

Madam Hamparson’un kendisine fenalık eden eşinin aleyhinde olumsuz konuşmaması da onun karşısında haksız duruma düşmüş olmasından çok aldığı terbiye sebebiyledir. Madam Hamparson, Resmi’ye karşı gönlüne söz dinletmemesi dışında masum ve namuslu bir karakterdir denebilir. Gençliğinin deneyimsizliği ve yaşça kendisinden çok büyük biriyle evlenmesi onun bu aşk macerasındaki kabahatini azaltır. Azınlıkların toplumsal hayatında kıskançlığın olmaması ve serbest yaşayışın da onu bu aşk macerasına sürüklemesindeki rolünü göz ardı etmemek gerekir. Bunlara Hamparson Ağa’nın malına mal katmayı düşünmekten genç ve güzel Madam Hamparson’a ayıracak vakit bulamamasını da eklemek gerekir.

veya İstanbul’a gelen yabancı ticâret gemilerinde, Türklerin iştirâk etmedikleri balolar tertib edilmiş olduğu muhakkaktır. 1829 da da İngiltere büyük elçiliğini Haliç’teki elçilik gemisinde tertib ettiği baloya Osmanlı devlet ricâlinin ilk defa iştirâk etmiş olduğu bilinmektedir. 1832 de Kaptan-ı Derya Çengeloğlu Tâhir Paşa tarafından Mahmudiye kalyonunda verilen baloya yabancı elçilerle Türk devlet ricali ve Pâdişah da iştirâk eder.(...) Tanzimat’tan sonra ise, yine çoğu Beyoğlu’nda olmak üzere, resmî veya gayri resmî, sık sık balo tertib edilir olmuştur.” (Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 103.) 1941 yılında ise İngiliz Büyükelçisi Canning’in eşi, arkadaşına yazdığı bir mektupta çocuklar için bir balo verdiğinden söz eder: “(...)Geçen gün çocuklara bir balo verdik. Tarihte ilk defa olarak binbir ısrardan sonra bir düzüne kadar Türk çocuğunun gelmesine de izin kopardık. Geldiler, hristiyan çocuklarıyla dansettiler, oynadılar, sultanın gözdelelerinden biri, sonradan ‘Niye ben de çocuğumu yollamadım’ diye yakınmış durmuş...” (Poole, *Lord Stratford’un Türkiye Hatıraları*, s. 128.)

²⁸ Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 107.

Madam Hamparson'un en iyi dostlarından Madam Küpeliyan, “*gayet nazik ve oldukça melih 's- s ret bir fakir kadıncağız*”dır. (s. 57) Konuşkanlığı ve etkileyciliğiyle Resmi'nin ağzından Madam Hamparson'a olan aşkıyla ilgili laf almaya  alışan Küpeliyan'ın bu aşkın  op atamı olduğu da söylenebilir.  unk  Resmi'yle ilk görüşmesinde, çok açık bir biçimde, onun Madam Hamparson'a açık olduğunu söyler. Bu aşk serüveninde sonuna kadar Madam Hamparson'un yanından ayrılmaz. Fakirliğine rağmen evini terk eden Madam Hamparson'a sahip çıkararak ev sahipliği yapar. Küpeliyan, burjuva Hamparson ailesinin şık ve hanımefendi bir ahabıdır.

Vah romanında bir mahallede bakkallık yapan Bodos Usta, Karamanlı olarak tanıtılır. “Uşaklıktan mazul bir ihtiyar Ermeni”, Behçet'in vekilhar lık ve ayvazlık hizmetini gören Vanlı Ermeni ve köprünün yanında oltayla balık avlayan Ermeni balıkçılardan ise yalnız bir cümle içinde söz edilmiştir.

Hüseyin Rahmi'nin *şık* romanında “ arşılı Ermeniler veya Ermeni Karıları” diye zikredilen bir grup devrin elit tabakasına hitap eden modacılarıdır. Bu Ermenilerin eski elbiseleri çeşitli şekillerde değiştirerek bizim kadınlarıma yeni moda elbiseler diktikleri belirtilir.

Ahmet Midhat'ın *Müşahedat* romanındaki Kirkor, Karnik tarafından Siranuş'a terbiyeli ve zengin bir adam olarak tanıtılır. Yazar tarafından “*tahminen otuz yaşlarında, kuzguni siyah palabıyıklı, Napolyon sakallı, gereği gibi gösterişli, epeyce güzel bir adamdı. Gözde g zl k, elde eldiven ve baston, yelek ilikleriyle cepleri arasında altın kordon, boyun bağı üzerinde nohut kadar incili iğne ve son moda elbise, fil nla pek de süslü bir adamdı.*” (s. 27-28) şeklinde tasvir edilen Kirkor, alafranga bir tiptir. Siranuş, onun bu alafrangalığını, “*ismini Kirkor diye haber verişim yanlış düştü. Mal m ya! Böyle Frenkleşen Kirkor'lar 'Gregoire' ve Ohannesler 'Jan' Vi enler 'Vensan' filân olurlar.*” (s. 213) sözleriyle anlatır. Kirkor, parasıyla her şeyi satın alabileceğini sanan bir tiptir. Siranuş'la tanıştıktan sonra girip çıktığı bütün eğlence mekânlarında genç kızı metres olarak kullandığını bütün çevresine yayar. Kirkor'un bu iftiralarından Siranuş'un sonradan haberi olur. Siranuş, Kirkor'la ilk karşılaşmasında onu tokatlar. Burada Kirkor, eskiden metresim dediği Siranuş'u tanımıyormuş gibi davranır. “*Kirkor, romanda çok  n plânda olmasa da, Tanzimat dönemi Türk*

romanlarının birçoğunda örneklerini gördüğümüz 'şık' tipini hatırlatmaktadır”²⁹

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* adlı romanında Safvet Hanım'ı giydirmekle görevli Hezar Kürekçiyan adlı modist, Hüseyin Rahmi tarafından “geveze bir modist” olarak tanıtılır. Kürekçiyan da diğer yabancılar gibi Türkçeyi tam telaffuz edemez. Fransızca da bilen bu modist, konağın sahiplerini pek cimri bulmasına rağmen onların çocuklarına bir mürebbiye tutmaları için aracılık eder. Kürekçiyan'ın konuşmasında adı geçen Agavni, hakkında ayrıntılı bilgi verilmez. Agavni'nin kocasının isteğiyle kısa sürede zayıflaması, Safvet Hanım ve eşine örnek olarak gösterilir. Agavni'nin eşi Onnik'in ise sadece adı anılır. Hezar Kürekçiyan'ın bir konuşmasında Bayzar Vartan, Ahzebert ve Annik İstanbul'da iflas eden modistlerdir. *Tesadüf* romanında İpekçi Artin ve canfesçi Mıgır'ın da birer esnaf olarak adları geçer.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahir* romanında Çeçeyan Efendi İzmirli tüccar olarak tanıtılır karakteri hakkında bilgi verilmez.

Mehmet Celal'in *Leman* adlı romanında Hikmet Efendi konağı sakinlerinin sürekli alışveriş yaptıkları anlaşılan Çarşıkapısı'ndaki Mıgırdıç adlı Ermeni de romanın diğer azınlık karakterlerinden biridir.

Bekir Fahri'nin *Jönler* (1910)³⁰ romanında “(...)Abdülhamid despotizminden kaçan Jön Türkler anlatılmakla beraber, Hamidiye Alayları'nın kırımından kaçan Ermenilere de yer verilmekte ve bunların ne gibi duygular içinde buldukları sergilenmektedir.³¹ Mısır'da dükkân işleten Vartan, Sivaslı bir Ermeni'dir. Okumuş kesimden olmadığı anlaşılan Vartan, romanın aslî karakteri Necip'in ailesini de tanımaktadır. Jön Türklerle ilişkisinden söz edilmez. Mısır'da Necip'le birlikte oldukları süre içinde iyi geçinirler. Çektikleri yurt hasretini içki sofralarında birlikte türkü söyleyerek gidermeye çalışırlar. “*Jön Türklerin, gurbet, sefalet, işsizlik gibi konularda aynı statüde olmaları, onları zamanla birbirine yaklaştırır; aralarındaki etnik farkı unutturur. Önemli olan etrafında birleştikleri ortak ideal (padişahın devrilmesi ve meşrutî idarenin getirilmesi)dir. Zaten kötü yönetim konusunda, aydınların harcanışı konusunda, halkın sefaleti ve bütün bunların getirdiği rüşvet, entrika, jurnalcilik, dolandırıcılık gibi her nevi ahlâksızlıklar konusunda hem fikirdirler. Bunun yanında bir*

²⁹ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, s. 143.

³⁰ Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, İstanbul, 1326. (Alıntılar bu baskıdandır.)

³¹ Timur, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, s. 248.

*başka müşterek de 'Anadolulu olmak'tır.'*³² Onların Türklük Ermenilik gibi bir dertleri yoktur. Memleketi bu ayrımın eşiğine getirenin hükümetler olduğunu düşünürler. Van'da cereyan eden olaylardan her iki taraf da rahatsızdır.

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* adlı romanındaki sarraf Artin ise savaşı zenginleşmek için fırsat bilenlerdendir. Artin, daha önce kendisine yararı dokunan Ali Bey'i savaş esnasında zengin etmiştir. "*İlk Ermeni patirtusunda*" Ali Bey, Artin Ağa'yı evinde saklamıştır. Bunun üzerine Artin de hayatını borçlu olduğu Ali Bey'e karşı duyduğu minneti bu yolla ödemeye çalışmıştır. Savaş döneminde hangi malın kıtlığı varsa onun fiyatı yerinde durmayıp sürekli yükselir. Bu durumu bilenler fiyatı yükselen malı alıp depolarında saklarlar. Fiyat yükselince piyasaya sürerek yüksek miktarlarda para kazanırlar. Artin Ağa da savaş zamanı kalay madeninde böyle bir fiyat oynaklığı olacağını anlamıştır. Bir miktar kalay almak için Ali Bey'den iki yüz lira para ister. Ali Bey neyi varsa satıp savıp biraz da borç alıp Artin'e bu parayı verir. Artin, otuz iki kuruştan aldığı kalayı bir buçuk iki sene sakladıktan sonra kırk bin liraya satar. Böylece hem kendisi hem de Ali Bey zengin olur.

Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* romanındaki Artin Ağa, Hulki'nin eşinin tedavi masrafları için evini rehin bırakıp bir de senet imzaladığı, İstanbul'da sarraflık yapan bir kişidir. Senedin süresi dolunca Artin, parasını ister. Parayı ödeyemeyen Hulki'nin yolsuzluk macerası da böylece başlar. Bu konuda alacaklı Artin'in Hulki'ye aşırı bir baskısından söz edilemez.

Hüseyin Rahmi'nin *Efsuncu Baba* (1924)³³ romanında iki önemli Ermeni karaktere yer verilmiştir. İki Ermeni genci Binbirdirek'te ipek iplik eğirerek geçimlerini sağlar. Kirasının olmaması sebebiyle burayı tercih eden Ermeni gençleri, çalışmaları esnasında avazları çıktığı kadar bağırarak şarkı söylerler. Aslında onlarınki şarkı söylemek değil, adeta "bir eşek gibi zırlamak"tır. Hem Türkçe hem Ermenice konuşabilen bu Ermeniler, Türkçede az kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri anlayamaz ve işlerine geldiği şekilde telaffuz ederler. İki Ermeni genci bir gün karşılıklarına çıkan Ebulfazl Enveri sayesinde gerçek kişiliklerinden uzaklaşarak birer mitolojik kahraman olurlar. Enveri bu gençlerin Lahur ve Mahur adında iki melek

³² Solak, *1896- 1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar*, ss. 234-235.

³³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Efsuncu Baba*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340. (Alıntılar bu baskıdandır.)

olduğuna inanır. Onların yardımıyla gizli bir hazineyi bulmaya çalışır. Agop ve Kirkor başlangıçta Enveri'nin deli olduğunu düşünsele de tanıştıktan sonra onun garip davranışlarını görünce bir ermiş olduğuna inanırlar. “*Câhil Ermeniler bu iknâiyâta bütün bütün kapılmasalar da yavaş yavaş kendilerinde bu sözleri büsbütün reddecek kuvveti de kaybediyorlardı.*” (s. 107) İşlerine geldiği için melekliği kabul ederek Enveri'yle birlikte davranmaya devam ederler. Enveri onları evine götürüp orada ağırılar. Bu iki fakir genç, bu sayede yatacak yere de kavuşmuş olurlar. Bu işe kendilerini o kadar kaptırırlar ki hazineye ulaşmak için gerekli olan bir Arapça duayı bile zar zor da olsa öğrenirler.

Musikî'de Kirkor'a karşı üstünlük taslamaya çalışan Agop, bir kara cahildir. Kirkor'dan üstün olduğunu kanıtlamak için Dede Efendi, Nikağos Ağa gibi ünlü bestecilerin ağır şarkıların söyleme merakına kapılır. Bu merakı, onun çalışmadığı geceleri komşusu Artin'in meclislerinde geçirmesine sebep olur. Fakat Agop'un cehaleti Artin'den öğrendiği şarkıları,

“Meyhane mi bu? Bezm-i kerhane-i Acem mi?

Tulum peyniri mi? Yoksa eski kaşer mi?

Satılmış Libada'da bostanı Cemal'ın

Eşek çemenistanda hiç hıyar yer mi? (s. 7) şeklinde tahrif ederek

söylemesine yol açar. Arkadaşı Kirkor onu bu konuda eleştirir. Ama Agop'a göre Kirkor “yavan hışır” bir adam olduğu için onun ince makamlardan okuduğu şarkıları anlamamaktadır. Mehmet Kaplan'a göre, Hüseyin Rahmi'nin kahramanlarını bu şekilde konuşturmasındaki gaye “okuyucuyu ‘güldürmek’tir.” Ona göre “(...)Burada komiği vücuda getiren başlıca unsur veya mekanizma Agop'un klasik Türk musiki sahalarında tamamiyle cahil olmasına rağmen, bilgiçlik taslamasıdır. ‘Cehalet veya kültür komiği’ adını verebileceğimiz bu güldürme tarzına Karagöz ve Orta Oyununda da sık sık rastlarız.”³⁴

İki Ermeni genci arasında geçen bu konuşmaların onlara karşı olumsuz bir bakış açısının göstergesi olamayacağını söyleyen İnci Enginün de aynı konuya işaret eder: “*Eserde onların telaffuzları ve cehaletleri dolayısıyla ortaya çıkan komik sahnelerin arkasında ortaoyunu geleneği vardır. Zira telaffuzları dışında buradaki Ermeniler*

³⁴ Mehmet Kaplan, *Edebiyatımızın İçinden*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978, s. 92.

pekala bir başka kavimden de olabilirler. Yazar, muhtemelen Ermeniye, zanaatla uğraştıkları ve cehaletleri dolayısıyla yanlış telaffuzları ve yorumları vasıtasıyla güldürücü unsur olarak seçmiştir. Eserde onlara karşı alınmış her hangi bir menfi tutum yoktur. Denilebilir ki, ortaoyununda çok daha kısa yer tutan Ermeni taklidi burada bütün eser boyunca yayılmıştır.”³⁵

Kirkor da Agop gibi cahil ve geveze bir tiptir. Kendisinden üstün olmaya çalışan Agop’a “Çüş oğlum Agop, karşımda durmuşsun, ne biçim laflar ediorsun? Hiç böyle ağır şarkının içinde eşegin, hıyarın yeri olur? Bunlar edepten dışarı laflardır. Ustan Artin Ağa sana bu şarkıyı böyle merkep ile, hıyar ile geçti?” (s. 7) diyerek bu konuda kendisinin daha bilgili olduğunu göstermeye çalışır. Mehmet Kaplan, bu iki Ermeni gencinin mükâlemesinde müstehcen ve kaba sözlerle yaptıkları cinsel ve mide ile ilgili telmihlerini de “cinsiyet” ve “mide” komiği şeklinde adlandırır. Kaplan, bu iki Ermeni gencinin eski şiirleri ve şarkı sözlerini tahrif ederek okumaları konusunda ise şu tespiti yapar: “Burada Hüseyin Rahmi’nin ta gençlik yıllarında Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi ve bilhassa tesiri altında kaldığı Beşir Fuad’dan geçen eski edebiyat aleyhtarlığının komik şekle sokulmuş bir tezahürünü görüyoruz.”³⁶

Enveri’nin hazine olduğunu iddia ettiği kuyuya inen Kirkor, burada gerçeği anlar. Eve döndüklerinde kaldıkları odaya bir mektup bırakarak Agop’la evden uzaklaşır. Kirkor’un annesi ile de bir konuşması olur. Burada anne, oğlunun bir gizli iş çevirdiğini fark edip bunu öğrenmeye çalışırsa da Kirkor sır vermez. “Hüseyin Rahmi; her ikisini de, Karagöz ile Hacivat’a veya Kavuklu ve Pişekâr’a benzetebileceğimiz bu komik Ermeni delikanlıları, ‘Tanzimattan beri gelen, hattâ kökü daha önceki deperlere dayanan bir sosyal tabaka ve kültür tezdı(nı)’ bilhassa belirtmek üzere, eserine yerleştirmiş gibidir.”³⁷

Yazar ironik anlatımında Rumlarla Müslümanlar arasındaki Ayasofya kavgasına da yer verir. Kirkor’a bir konuşmasında şunları söyler:

“Efendi, hırsızlar çoğaldı. Çalmışlardır. Camilerden birer birer halıları, seccadeleri, çinileri aşırıyorlar. Böyle giderse bir gün

³⁵ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 222.

³⁶ Kaplan, *Edebiyatımızın İçinden*, s. 93.

³⁷ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 298.

bakacaksınız ki, Ayasofya'nın yerinde temelden başka bir şey görülmeyecek, Rumlar da deritten kurtulacaklar siz de..." (s. 57)

Ermeni gençleri, hem Yahudiler hem de Rumlarla ilgili olarak olumlu düşünceler içinde değildirler.

Reşat Nuri'nin *Damga* romanında Ermeni bir kuyumcu, maddî sıkıntı yaşayan İffet'in satmak istediği saatini paraya çevirir. Ermeni kuyumcu İffet'in durumundan kuşkulansa da *"bu işin kârını tehlikesinden daha fazla görmüş olacak ki"* (s. 100) bu alışverişte ses çıkarmayı uygun bulmaz. Yazar, bu romanda Rum tüccar Aristidi Efendi'nin gayri ahlâkî davranışına ve Ermeni kuyumcunun hasisliğine temas etmiştir. Bu eleştiri, gayrimüslimlere genelde olumlu bir bakış açısıyla bakan Reşat Nuri'de sık rastlanan bir durum değildir. *Gizli El* (1924)³⁸ romanında adı zikredilmeyen, Bursa'nın yüksek tabakasından olan zengin bir Ermeni, poker oyuncularından biridir. Ermeni tüccarın Bursa'da büyük dutluklarının olduğundan söz edilir. Poker oynanan mekândaki garson da Hacı diye çağrılan bir ihtiyar Ermeni'dir. Yazar bu kişiler hakkında olumsuz herhangi bir yargı belirtmez.

Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*'de tıraşlı şişman bir Ermeni tüccarın çirkinliği, kabalığına temas etmiş, işiyle ilgili herhangi bir şey söylememiştir.

Mahmut Yesari'nin *Su Sinekleri* romanında Sarraf Bohoraçi, maaş kırdırmak üzere başvurulmuş bir sarraftır. Bazı romanlarda zengin ailelerin maaş kırdırmak, bazı borçlarını ödemek üzere borç almak gibi maksatlarla sık sık başvurdukları aile sarraflarından söz edilir. Bohoraçi de muhtemelen böyle bir sarraftır.

Mahmut Yesari'nin *Tipi Dindi* romanında iki Ermeni kuyumcu ile roman kahramanı Macit arasında bir tabaka ve kol düğmesi pazarlığı olur. Bu pazarlıkta Ermenilerin fırsatı değerlendirmeye çalıştıkları görülür. Önce düşük fiyat verip Macit'i aşağılayan kuyumcu, kısa bir pazarlık sonunda fiyatı yükseltir. Macit'i razı edemeyince tekrar geldiğinde fiyat düşürmekle tehdit eder. Kuyumcuların bu fırsatçılığı, ırksal ve dinî hiçbir suçlama yapılmadan herhangi bir alışveriş pazarlığı gibi sunulur. Macit'in maddi bakımdan çaresizlik içinde olması fırsatçılığın derecesini artırır.

Burhan Cahit'in *Cephe Gerisi* adlı romanındaki Agop Efendi, İstanbul'da tüccardır. Ancak o, namusuyla para kazanan tüccarlardan değildir. I. Dünya Savaşı

³⁸ Reşat Nuri Güntekin, *Gizli El*, İktbal Kütüphanesi, İstanbul, 1924.

yıllarında bürokratik zaaflardan yararlanarak servetine servet katanlardandır. İş birlikçisi Şekerzade Hakkı Bey, Almanya'dan mal gönderir; Agop da bunları İstanbul'da piyasaya sürer. İstanbul'da *Men'i İhtikâr* komisyonu kurulmuştur. Agop bu komisyonun da gizli memuru olarak çalışmaktadır. “(...) *Nerede ipekli mal, kaçak mal varsa haber veri(r). Hatta Agop'un bu işte kendisi çok kazanmak için kendi milletdaşlarını bile ele verdiği*” (s. 73) söylenmektedir. Piyasaya sürülecek malların Almanya'dan İstanbul'a taşınmasında askerleri kullanırlar. Savaşın getirdiği düzensizlikleri kullanarak zengin olmak isteyenler aslında daha çok Türklerdir. Ticaret konusunda uzman olan gayrimüslimler onlar tarafından kullanılır. Çoğu kez yolu açan gayrimüslimler, malların serbest dolaşımını ayarlayan Türklerdir. Bu işi yapan ister Türk olsun ister gayrimüslim devlet bürokrasisi mutlaka kullanılır.

Sermet Muhtar'ın *Harp Zenginin Gelini* adlı romanında Agop, roman kahramanı Cevdet Efendi'nin çevresindekilere dendir. Büyükçarşı'da esnaf olan Agop, ağzı kalabalık biridir.

Toplumcu gerçekçi olarak kabul edilen Suat Derviş *Çılgın Gibi* (1945)³⁹ romanında yer verdiği bir Ermeni sarrafı olumsuz yönleriyle öne çıkarır. “*Pembe yüzlü bir adamdı. Beyaz kaşları, kalın ve beyaz bıyıkları gür ve düşüktü. Bir kadın eli gibi tombul ve beyaz olan ellerinin bir parmağında kocaman zümrüt bir yüzük taşırdı.*” (s. 26) cümleleriyle tanıtılan Mardirosyan Efendi, Veliddin Paşa'nın sarraflığını yapar. Paşa'nın yalısına teklifsiz girebilen Mardirosyan Efendi'nin asıl amacı ailenin işlerini görmek değil de onların dostluklarını kazanmaktı gibi görünür. Bu işi ustaca yapan sarraf, kısa sürede yalıtı soyup soğana çevirir. Yalıda vekilharçtan bile daha çok sözü geçen ve hatırı sayılan bu adam kendince sağladığı haksız kazancı kitabına uydurmaya çalışır. Veliddin Paşa'dan kalan mirası yavaş yavaş eline geçirmesine “*Tabı beşer böyledir. Ondan menfaat hissini alınız. Elini kolunu kıpırdatmaz. Kimseye yardım etmez. Merhamet ve hemcinsine yardım etmek kadayıftı ise, bundan şahsen edinilen menfaat onun kaymağıdır.*” (s. 30) felsefesiyle kendince bir hukuk peydah eder. Mardirosyan Efendi, yalının mallarını önce çok yakın bulduğu ve güvenini kazandığı hanımın üstüne geçirerek ileride çocukların hak iddia etmelerini önler. Ardından ailenin sahip olduğu tahvilleri elden çıkarır. Bir süre sonra mücevherleri yok pahasına

³⁹ Suat Derviş Baraner, *Çılgın Gibi*, Semih Lütüfi Kitabevi, İstanbul, 1945. (Alıntılar bu baskıdandır.)

başkalarına satar. Son olarak da yalıtıyı ipotek karşılığında ucuza kapatır.

Yazarın çizdiği Mardiroşyan Efendi portresi tam bir dalkavuk tipidir. Veliddin Paşa ailesini en zayıf yerinden yakalar ve maddî olarak tükenmelerine yol açar. Bütün bunları ailenin en yakın dostuymuş gibi davranarak başarır:

“Esasen Mardiroşyan Efendi saraylı hanımefendiye karşı duyduğu dostlukta pek samimî idi. Onun elinden bu kıymetli şeyleri yok pahasına alıp bu yüzden ve hayli pazar kazanmasını bu dostluğa bir ihanet gibi telâkki etmiyordu. Hakikaten kendisi olmasaydı, ona gelip de el uzatmamış bulunsaydı, saraylı hanımefendinin hali pek yaman olurdu.” (s. 29-30)

Hüseyin Rahmi, *Utanmaz Adam* adlı romanında pamuk tüccarı Manokyan adında birinden söz eder fakat ayrıntı vermez.

Burhan Cahit *Patron* (1935)⁴⁰ adlı romanında bir İngiliz şirketinin İstanbul'daki şubesinde cereyan eden olayları anlatmaktadır. Vatansever bir Türk gencinin böylesine uluslar arası bir şirketi yönetebileceğini konu edinen roman, aynı zamanda Türkiye'deki ticarete azınlıkların büyük rolünün neden ve nasıl olduğunu da araştırmaktadır. Yazara göre köyden şehre gelen Türk genci ya memur olur ya askere çağrılır. Böylece ticaret alanı azınlık mensuplarına kalır. Bu alanda kendini yetiştiren Ermeni, Rum ve Yahudiler, zaman zaman devletin maliyesinde bile görev alacak kadar yükselirler. Ama hiçbirini iyi niyetli değildir. Özel şirketlerde olsun devlet sektöründe olsun azınlıklar her zaman memleketin aleyhine çalışmaktadırlar. Anadolu insanı hem son tüketici hem aracı hem de küçük şirketler olarak Ermeni, Rum ve Yahudi ticarethanelerinin esiri gibi gösterilir.

Mikael Torosyan, *Patron* romanındaki Şark Ticaret Şirketinin İstanbul'daki temsilcisi gibi görünmekle birlikte aslında bir komisyoncudur. Suat Rahmi bu şirkete girdikten sonra burada çalışanların her birinin geçmişte Türkiye'ye karşı birtakım suçlar işlediklerini öğrenir. Torosyan, Mütareke yıllarında işgal ordusunda zabıta görevinde çalışmıştır. Geçmişini sabıkalı olan Torosyan, vatanperver Suat Rahmi'nin millî menfaatleri önde tutan tavırlarına tahammül edemez.

Anadolu'da devletin açtığı ihalelere katılarak yüklü miktarlarda para kazanan Şekerlemeciyan, bu romanda sözü edilen bir başka komisyoncudur. Şark Ticaret

⁴⁰ Burhan Cahit Morkaya, *Patron*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1935. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Şirketi'nin yeni müdürü Suat Rahmi, bu ihaleleri öğrenince müdahil olur. Şirket, büyük indirimler sununca komisyoncular bu işe yaklaşamaz. Bunun üzerine Şekerlemeciyan, Suat Rahmi'ye bu işten çekilmesi için para teklif eder fakat isteğini kabul ettiremez.

Şark Ticaret Şirketinde çalışan Ermenilerden biri de Hamayok Torkumyan'dır. Torkumyan, *“Harbiye'deki Katolik Ermeni mektebinde okumuş sonra ticaret âlemine gündelikçi çırak olarak”* (s. 148) girmiştir. Şirketin muhasebe işlerine bakan Torkumyan, yazara göre *“Türkiye'de milyonlarca lira kazanan ecnebi bir şirkete hoş görünmek için devlet vergisini hile ve yalanla kaçırmaya”* (s. 145) kalkışmaktan sabıkalıdır. Torkumyan'ın Türkiye'ye karşı işlediği suç sadece bu değildir. Ticarî hayatının büyük bir bölümünü yabancıların yanında geçiren Torkumyan, her bakımdan onlara benzemekle kalmamış, Türkiye'de rahat yaşamak için yüksek bir gelire de sahip olmuştur. Bulunduğu toplumsal statüyü ona sağlayan ülkeye en küçük bir borçluluk hissi duymamaktadır. Yazar, aynı cinsten insanların başka ülkelerde de olmasına rağmen onların yaşadıkları ülkeye karşı sinsi emeller beslemediğini, aksine yaşadıkları memleketin düzenlerine yerlilerden daha sadık göründüklerini vurgulamaktadır. Bu sömürücü varlıkları, Osmanlı Devleti'nin özel yapısının doğurduğuna dikkati çekmektedir.

Agop Manulyan, Hamayok Torkumyan'ın yardımcısı olarak Şark Ticaret Şirketinde çalışmaktadır. Manulyan da şirketteki diğer azınlık mensupları gibi Suat Rahmi'ye şüpheyle bakmaktadır. Çünkü o da, *“(...)büyük harpte levazım işlerine karışmış, harp zenginlerinden birine sokulmuş, yüz binlerce Türk genci cephelerde ölümle pençeleşirken o, emsali gibi para kazanmış, sonra da mütareke olunca yanında çalıştığı harp zengininin birçok malını”* (s. 146) ele geçirmiştir.

Hüseyin Rahmi'nin *Eşkîya İnde* romanında Ermeni Karakin'in halkı soyan, çalıştırdığı işçileri istismar eden bir tüccar olduğu çete reisinin ağzından belirtilmesine rağmen romanda daha çok yer verilen Karakin'in eşi ve kızıdır. Karakin'in eşi Araksi Altınyan, *“(...)saçları yarıdan ziyade ağarmış olmasına rağmen henüz pembe renkli, iri şahane gözlü, boylu boslu, etine dolgun bir kadın... Milliyetinin bariz bir nişanesi olarak hafifçe bıyıkları terlemiş olması yüzüne bir erkeklik manzarası veriyor. Vücudü yukardan aşağı, hâki bir (kaşpusyer) ile örtülü ve enli kenarlı sade şapkasının üzerine benekli bir tül geçirili...”* (s.159) sözleriyle tasvir edilir. Kendisine kokona diyen çete

reisine Altınyan, “(...)Ben kokona değilim. Ben, Monsenyör Paragac'ın (niyes)i Madam Karakin Araksi Altınyanı..” (s. 163) şeklinde cevap verir.⁴¹ Soylu bir aileden geldiğini sürekli belirten Altınyan, haydutların mağarasında kalmak istemez. Ona göre Altınyanlar medenî insanlardır ve tuvaleti bile olmayan bu tür bir ahırda kalamazlar. Başta çeteye karşı direnen Altınyan, içinde bulunduğu durumun ciddiyetini anlayınca yelkenleri suya indirir. Ama yine de kendi işini görmeye alışık olmayan Altınyan, hizmetini görecek birini ister. Yiyecekleri beğenmez, alışkın olduğu üzere yemek hazırlanmasını ve sunulmasını ister. Ayrıca bir masörün de kendisine masaj yapması gerekir. Onun gibi sosyete kadınları dağa kaldırmadan önce bunların hazırlanması gerektiğini söyler. Altınyan, bu isteklerinin haydutlar tarafından kaale alınmadığını görünce içinde bulunduğu şartlara uymaya çalışır.

Konuşkan bir kadın olan Altınyan, Yunan felsefesinden haberdar olduğunu gösteren bazı kıssalar anlatır. Siyasetten de anlamaktadır. Sovyet rejimini haydutlukla suçlayıp uyguladıkları sistem bakımından Lenin ve Troçki'yi haydutlarla eş tutarak eleştirir. Eşkıya inindeki Müslümanlarla kolay iletişim kuran Altınyan, Arnavut Murtaza'yı çok sever. Onun yürekli bir insan olarak bir Ermeni olmamasından üzüntü duyar. Altınyan'ın iyi bir din eğitimi aldığı birkaç davranışında tezahür eder. Murtaza kaçmaya kalkışınca onun eşkıya ininden kurtulması için dua eder. Bu esnada ola ki ölürse her hafta kiliseye gidip onun için dua edeceğini de Murtaza'ya ifade eder. Eşkıya arasındaki bir çatışmada yaralanan bir haydut, reisleri tarafından acı çekmesin diye öldürülür. Araksi Altınyan'ın kızı bir demet çiçek toplayıp haydudun göğsüne koyar, ana- kız bu haydudun Tanrı tarafından bağışlanması için birlikte cesedin başında dua ederler. Altınyan, eşkıya ininden kurtulduktan sonra, kurtuluşlarına yardım eden Abdurrahman adlı eski hayduda beş yüz lira yardımda bulunur.

Araksi'nin kızı Virjini Altınyan, genç ve güzel bir kızdır: “(...) *temamiyle anasının tipinde, o kaş, o göz, o renkte; fakat henüz boyca vücudca o kadar serpilmemiş, genişlememiş, tüylenmemiş, körpe kemikli, güvercin etli, lâtif bir mahlûk..*

⁴¹ Peyami Safa'nın Server Bedi imzasıyla kaleme aldığı *Cumba'dan Rumba'ya* romanındaki Titanya ise Araksi gibi mal varlığıyla değil, alafrangalığıyla övünen bir Ermeni karakterdir. Fransızca bilen Titanya, Türkçeyi yarım yamalak konuşur. Paris'te de bulunmuş olan bu Ermeni kadın, İstanbul'da Titanya adıyla meşhurdur. Aldığı alafranga terbiyeyi bir meziyet olarak görür ve çevresine satmaya çalışır. Cemile'ye adabı muaşeret ve Fransızca dersi vermek üzere tutulmuş olan Titanya Malosyan, özgüveni tam, kendini beğenmiş, ukala bir kadındır.

Kısa fistaniyle ayak kablarının uzun konçları arasından görünen yuvarlak, çekici baldırları, vücudünün bütün şiiriyetini gözlere arz ediyordu.” (s. 159-160) Kaçırılma sırasında yaralanan Virjini fazla konuşmaz. O da annesi gibi korku içinde olmasına rağmen bulunduğu durumdan annesi kadar şikâyet etmez.

Araksi'nin konuşmalarında eşi Karakin Altınyan'ın da adı geçer. Eşkiya reisi Deli Kaptan, Karakin hakkında Araksi'ye şunları söyler:

“(…)Senin kocan Karakin Altınyanın büyük bir ticarethanesi varmış. Sizi beslemek için günde yüz kişi çalışır imiş. Böyle bizim gibi toptan değil fakat kocan, o ameleden günde beşer, onar kuruş çalar imiş. Bu çalmanın helâl olduğunun kanunda yeri varmış.. O şehir haydudu ben dağ hayduduyum. Kardeşiz.. Ortağız. Fakat ondan şimdi on bin lira istesem mızıkçılık eder göndermez.” (s. 188-189)

Kahramanına yukarıdaki sözleri söyleten yazar, Karakin Altınyan'ın olumsuz bir tip olduğunu böylece ortaya koyar.

Aka Gündüz'ün *Aşkın Temizi* adlı romanında Mehmet Ağa, bulduğu bir avuç küflü bakır parayı sarraf Karabet'e götürür. Sekiz on mecrediye alacağını hayal ederken Karabet ona dört lira verir.

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanındaki Eyüpluoğlu Artin, yazarın dipnotta “*O zamanın ilmiye terzisi.*” (s.50) ifadesiyle tanıttığı gerçek bir kişidir.

Ercüment Ekrem, Abdülhamid döneminde Ermenilerin ayaklanmak üzere olduklarını belirtir. Bu olayların Rusya tarafından bilinçli bir biçimde desteklendiği *Papeloğlu* romanında şu satırlarla anlatılır:

“Türkiyede Ermeniler ayaklanmak istidadını gösteriyorlardı. Rusya çarının İstanbul sefiri ile Anadoludaki konsolosları seferber olmuşlar, paçaları sıvamışlar, Hıçak, Tiroşak ve Taşnak adlarile teşekkül etmiş gizli Ermeni komitelerine para, silâh, talimat dağıtıyorlar, bunları Osmanlı devletine karşı tahrikten bir an geri durmuyorlardı.” (s. 27)

Amerika ise ayaklanan Ermenilere Rusya gibi doğrudan değil, el altından destek verir. Ermeni din adamlarının da bu faaliyetlerde yer aldığına temas edilir. Olaylar karşısında Osmanlı Devleti ricali gergin ve şaşkındır. Çünkü “*Kimisi samimî, kimisi de menfaat icabı olarak ötedenberi Osmanlılığa merbut diye tanınmış kodaman Ermeni tüccarları, komiteciler tarafından güpegündüz, evlerinde, mağazalarında,*

yazıhanelerinde tehdit ediliyor, kendilerinden apaçıkcasına ‘mukaddes maksat’ın tahakkuku için para yardımı isteniyor, vermezlerse, oracıkta öldürülüyorlardı.” (s. 28) Öldürülen Ermeniler devlet adamlarını telaşlandırırken Ermeni tedhişçiler için ise birer koz olarak kullanılırlar. “(...)bâlâ ricalinden, Ticaret odası reisi ve orduyu hümayun erzak müteaahidi” (s. 28) Uncuyan Apik, Hınçak teşkilatı tarafından öldürülen Ermenilerdendir. Bu tür cinayetleri duyan Batı, Osmanlı makamlarına yüklenir.

Yazar, aynı dönemde meydana gelen Osmanlı Bankası baskını ve ardındaki gizli maksadı şu sözlerle hikâye eder:

“Şüphesiz Rusya sefaretinin tasvibinden geçen programları mucibince, bunlar, önce Osmanlı bankasına gidecekler, kapıda nöbet bekliyen zaptiye neferini öldürüp, içeriye girecekler, avluya birkaç bomba savuracaklardı. Pazar gününü bu iş için mahsus seçmişlerdi. O gün banka kapalı idi. Binaenaleyh, hepsi de ecnebi olan memurlardan hiç birine bir fenalık gelmeyecekti. Sadece, bankaya taarruz edenler, memlekette âsayaşın muhtel olduğunu göstererek, ecnebi müdahalesini davet edeceklerdi.” (s. 31)

Yazarın *Beyaz Şemsiyeli* romanındaki posbıyık Ermeni, kumaş satan bir esnaftır. Sattığı kumaşların kaliteli ve biraz pahalı olduğu belirtilir. Beyoğlu’nda fesçilik yapan Bogos’un dükkânı, bakımlı erkeklerin feslerini kalıplatmak için uğradıkları mekânlardan biridir.

Abdülhak Şinasi Hisar’ın eserlerinde de gayrimüslimlerin Müslüman toplumla uyum içinde oldukları görülür. Hemen hiçbir gayrimüslim onun romanlarında olumsuz özellikleriyle yer almaz. *Fahim Bey ve Biz* (1941)⁴² romanında Fahim Bey, İstanbul’a gelen babasının kendisini düşük bir gelire yaşadığını görmemesi için sarraf Taşçıyan Serkis’ten yüksek faizle borç alır. Yazar bu sarraf hakkında olumlu ya da olumsuz hiçbir söz sarf etmez.

Hüseyin Rahmi’nin *Kesik Baş* adlı romanındaki Aleksan, Madam Parsih’in yeğenidir. Madam Parsih tarafından sağlıksız bir çocuk olarak nitelenen Aleksan’ın ne iş yaptığı da belli değildir. Ticarî amaçla bir ara yurt dışına çıkmıştır. O da kesik baş cinayetinde şüpheliler arasında değerlendirilmiş ancak masum olduğu sonradan ortaya çıkmıştır.

⁴² Abdülhak Şinasi Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942.

Yusuf Ziya'nın *Göç* romanında İzmit'te belediye gazinosunu işleten kişi "*pos bıyıklı, güler yüzlü, şişman bir Ermeni*" (s. 104) dir.

Reşat Enis'in *Toprak Kokusu* romanında çiftçilik yapan Boyalısakal, ihtiyaçları için bir Ermeni sarraftan borç almış, ödemede zorlanmış. Yazar sarrafin özellikleri ve borçluya karşı tavrıyla ilişkili herhangi bir şey söylemese de Boyalısakal'ın tekrar borç almak için şehrin en kötü niyetli adamına başvurmayı düşünmesi, Ermeni sarrafin zorlu bir tefeci olduğunu ima etmektedir.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıcadaki Eniştemiz* (1944)⁴³ romanında Enkserciyan, Vamık Bey'in köşkünü satmak üzere başvurduğu bir emlakçidir. Emlakçının bulduğu müşterilerin verdiği parayı beğenmeyen Vamık Bey'le Enkserciyan arasında bir tartışma geçer. Bu tartışmada Enkserciyan, "*(...) iri yapılı, sert bakışlı beyaz pos bıyıkları, burnundan tutturma iri camlı gözlüğü, onun büyültün camları ardında ıslanmış görünen gözleri, arkaya doğru atılmış püskülünün ağırlığıyla kırılmış fesi, göğsünde daima kabarık duran büyük beyaz pike yeleşti, terlemiş, büsbütün kızarmış, ve parça parça morarmış yüzüyle, o zamanki yelkenlilerin burunlarındaki oyma tahtadan resimleri hatırlatan kabarık haliyle*" (s. 70) Vamık Bey'e ateş püskürür. Vamık Bey'in asıl gayesi köşkünü satmak değil, köşkün kaç lira edeceğini öğrenmektir. Bakkala, kasaba olan borçlarını, hizmetçisinin maaşını bu satıştan alacağı komisyona bağlayarak onları oyalayan Enkserciyan, Vamık Bey'in bu niyetini öğrenince ne yapacağını şaşırır. Yazar, Ermeni emlakçı ile Vamık Bey arasındaki bu anlaşmazlıkta sorun çıkarmanın Vamık Bey olduğunu vurgular.

Aka Gündüz'ün *Sansaros* romanındaki Vahram, Konya'da ticaretle uğraşmaktadır. Olay örgüsü içinde küçük bir vakanın kahramanı olan Vahram, çoğu romanda gördüğümüz İtilaf güçlerini arkasına alıp bir yerli ortakla memleketin verimli işlerini ele geçirmeye çalışan kişilerdendir. Ele geçirmeye çalıştığı iş, bir gölün iltizam usulüyle kiralanan balıktır. Ancak burayı bir Yahudi işletmektedir. Vahram, müstakbel ortağı Koca Şeyhlerin tahrikiyle Yahudi'yi kurşunlamak ve malzemelerini tahrip etmek suretiyle bölgeden uzaklaştırır. Yazar, roman kahramanına Vahram'ın en büyük koruyucusunun Fransız askerleri değil, Şeyhler olduğunu söyletme ihtiyacı duyar.

⁴³ Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Vahram, yazar tarafından zalim, Yahudi ise mazlum olarak sunulmuştur.

Refi Cevat Ulunay'ın *Enkaz Arasında* adlı romanında Paris'te yaşayan bazı karakterler anlatılmıştır. Bu karakterlerden bazıları genellikle Mütareke'den sonra Türkiye'den Fransa'ya göçen gayrimüslimlerdir. Çoğu ekonomik sıkıntı içindedir. Kendi kendilerine çeşitli işler kurarak geçimlerini sağlamaya çalışan bu kişiler arasında normal bir kişilik yoktur. Ya deli ya geri zekâlı ya dolandırıcı olan bu kişilerin Türkiye'de nasıl bir hayat sürdürüklerinden pek söz edilmemiştir. Bunlardan Rüpen Sabuncuyan adlı Ermeni önce Marsilya'ya gider. Burada Rober Savoyans adını alarak Ermeniliğini unutturup tam bir Fransız olmak ister. Bütün parasını Marsilya'daki birkaç Fransız arkadaşına kaptıran Savoyans, Paris'e geçer. Burada İzmirli bir Ermeni olan Zümrütyan'ın yanına yerleşir. Zümrütyan'la birlikte yoğurt ticaretine başlar. Yazara göre Paris halkına yoğurdu tanıtan bu iki Ermeni'dir. İki arkadaş bir süre yoğurt ticareti yaptıktan sonra Savoyans, borsacılığa başlar. Çevresindekileri aldatarak para kazanmaya çalışır, bunu da başarır. Savoyans dolandırıcı bir kişiliktir. Romanda Savoyans'ın Türkiye'de yaşadığı hayatın niteliğinden bahsedilmemiştir. Zümrütyan, kimya tahsili için Fransa'ya gitmiş, ailesinden gelen para kesilince tahsili yarıda kalmıştır. Bir kahvehanede bulunduğu bir işle Paris'te kendi imkânlarıyla geçinmeye çalışmıştır.

Reşat Enis'in *Ağlama Duvarı*'nda Marnik Dudu Selami'nin hatırladığı bir terzidir. Selami, bu terzinin tipini beğenmese de yaptığı işi beğenmektedir.

Refik Halit'in *Bu Bizim Hayatımız* adlı romanında Artin Efendi, sözü edilen terzilerdendir. Fakat terzilik onun görünürdeki işidir. Aslında karanlık işler çeviren Ali Dingil'le teşrik-i mesai içindedir. Yazar Artin'in "(...) *Eminönü ile sirkeci arasındaki karanlık hanlardan birinde taşralılara ve az maaşlı memurlara şansız elbiseler diken terzilerden*" (s. 127) olduğunu belirtirken karanlık işlerin içinde bulunduğunu da şu cümlelerde ifade eder: "*Arasına yanına bir takım acaip adamlar gelir, fiskos konuşurlar, bir şeyler kararlaştırıp giderler. Zira terzi Artin'in asıl kazancı terzilikten değildir; terziliği göstermelik sanattır. Dışarıda tefecilikten inşaat levazımı simsarlığına kadar yüz çeşit işe parmağını sokmuştur.*" (s. 127) Burada Artin'in yasa dışı işlere bulaşmasıyla milliyeti arasında bir ilişki kurulmamıştır. Zaten bu karanlık

işlerin başı, bir Türk olan Ali Dingil'dir.⁴⁴

Hüseyin Rahmi'nin *Can Pazarı* adlı romanında bir kuyumcu olan Karabet'in diğer bir meslektaşısı ile aralarında geçen şu konuşma ile yazar, Ermenilerle Türkler arasındaki toplumsal bağın yapaylığını göstermeye çalışmıştır:

“- Karabet Ağa!

- Bundayım (buradayım)...

- Kırmızı baryağın (bayrağın) hazır mıdır?

- He, içerde alesta duruyor (duruyor).

- Çek dükkânın önüne...

- Ne var ki?

- Yine uğurlu bir iş olmuş. 'Yaşasın' bağıyorlar (bağırıyorlar).

- Türkler için uğurlu olan bize uğursuz gelir, bilmezsin?

- Ağzının kaytanını çek, eski vakitler geçti.

.....

- Sus ol diyorum sana... Luit Corç düştiyse artık bizi (bizim) için Yevropa'da (Avrupada) bingır bingır patırtı edecek kimse kalmadı.

İki efendi birbirine:

- Ah birader ah... Tarihin dönüm yerindeyiz.” (s. 25)

İçten pazarlılık, daha çok Yahudilerde görülen bir davranışken burada Ermeni karakterlere izafe edilmiştir.

Ç. Okumuş Kesim (doktorlar, avukatlar, ebeler, eczacılar vs.)

Romanlarda Ermeniler arasındaki okumuş kesimden avukat, doktor, sanatçı, eczacı gibi karakterlere yer verilmiştir. Bunların tamamına yazarların olumlu baktığını söylemek mümkün değildir. Yazarların olumlu ya da olumsuz bakışını daha çok Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerle yaşadığı sorunlar belirler. Meşrutiyet'e kadar gayrimüslimlere milletin bir parçası olarak bakılır. Romanlarda da bir ayrımcılık yapılmaz.⁴⁵ Ancak gayrimüslimler bu tarihlerden itibaren ayrılıkçı hareketlerine hız

⁴⁴ Peyami Safa'nın *Biz İnsanlar* romanında Orhan'ın elbisesini diken terzi bir Ermeni'dir. Vedia, Ermeni terzinin Orhan'a taksitle diktiği elbiseyi pek pejmürde bulur. Oysa Hüseyin Rahmi'nin romanlarında ünlü modistler genellikle Ermenilerdir.

⁴⁵ Orhan Türkdoğan, azınlıklarla ilgili ayrımcılıkları beş başlık altında toplar: “*Mesleki Ayrımcılık: Bu ayırım, verili bir azınlık üyesinin belli mesleklerde veya mesleki sosyal statü düzeylerinde çalışmasına koşulsuz karşı çıkmasına işaret eder(...)* Sivil Ayrımcılık: *Bu olgu, azınlıkların seçme veya resmi makamlara gelme hakkına karşı çıkmak gibi yönetime eşit olarak katılma hakkının yadsınması ile; ve de linçte veya idarecilerin önyarguları dolayısıyla yasal adli formalitelerin uygulanmasının gerçekte adli hayatla sonuçlandığı daha ince durumlarda gösterimini bulur. Alenî Ayrımcılık: Bu ise, azınlıkların lokanta, hastahane, taşıt araçları, ve rekreasyon alanları gibi kamuya açık yerlere girmelerine karşı çıkılması ile ilintilidir. Yerel Yerleşim Ayrımcılığı: Buna, azınlık statüsündeki kişi ve ailelere, fiyatını*

verince yazarlar da önce bir tereddüt safhası yaşarlar. Bu devrede Osmanlıcılığın etkisiyle milletin farklı unsurlarının hâlâ bir arada tutulabileceğini düşünürler. Osmanlıcılığın da işe yaramadığını gördükleri Mütareke'den sonra diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi Ermeniler de romanlarda olumsuz bir bakış açısıyla sunulurlar. Ancak Meşrutiyet'ten önceki romanlarda başı sıkışan bir Müslüman karakter ya bir Ermeni doktora ya da Rum doktora gider. Yine hukukî işlerde daha çok Ermeni avukatlara başvurulur.

Ahmet Midhat'ın *Esrâr-ı Cinayat* romanında bir cümlede Ermeni avukattan söz edilir. Kişiliği hakkında ayrıtı verilmeyen bu avukat, sahte para basıp piyasaya süren bir şebekenin başı olan Hediye Hanım'ın avukatlığını yapmaktadır. Savunma becerisi hakkında bilgi verilmemiştir.

Çingene romanında, “Yaş otuz. Boy orta. Ten beyaz. Tüyler açık kumral. Gözler mavi. Kaş, göz, ağız, burun, çene filân mütenasip. Gayet mütebessim bir delikanlı ki güzel dememek hatadır.” (s. 440) şeklinde tasvir edilen Artin Elvanyan, aslen Filibeli'dir. Annesi babası öldükten sonra onlardan kalan serveti tüketir. Ardından İstanbul'a gelerek Avrupalı bir nakkaştan ders alır. Bir süre sonra İtalya'ya giderek üç dört sene resim eğitimi aldıktan sonra tekrar İstanbul'a döner. İstanbul'a döndükten sonra nakkaşlığa devam eden Artin Elvanyan, aynı zamanda müziğe de meraklıdır ve mandolin çalmaktadır. Bu vasıflarıyla Şems Hikmet'in eğlence arkadaşlığını yapan

*ödemeye hazır oldukları ancak hakim statülü kişiler tarafından da talep edilebilecek konumda olan ikametgâhların kira ve satışına karşı çıkılması girer(...) Sosyal Ayrımcılık: Bir anlamda tüm ayrımcılıklar 'sosyal' dir. Ancak eldeki amaç için, 'sosyal' ayrımcılık' eşit düzeyde sıkı derecelerde mahremiyeti ima eden sosyal ilişkilerin alanıyla sınırlanmıştır. Başat ve azınlık üyesi kişilerin evliliğini sınırlandırıcı yasa veya diğer uygulamalar bu başlık altına girer. Bunun gibi, başlıca amaçları ya dostluk kurma ya da saygınlık onaylama olan biçimsel veya biçimsel olmayan gruplara kabul edilmeye izin vermeyen tüm uygulamalar 'sosyal' ayrımcılığın gösterimidir.” (Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, s. 36.)*

İncelenen romanlarda, Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklarla ilgili olarak birkaç münferit olay dışında yukarıda sözü edilen ayrımcılıkların hiç birine rastlanmaz. Azınlıklar devletin üst kademelerinde görev alabildikleri gibi her mesleği de rahatlıkla icra edebilirler. Savaş yıllarında askerlik, tercümanlık ve dış ilişkiler uzmanlıkları devlet açısından tehlike oluşturduğu için bu alanlardan kısmen dışlanmışlardır. Yine eğlence yerlerinin işletenleri azınlıklar olduğu için bu tür yerlerde de herhangi bir sınırlama görülmez. Kendilerine mahsus hastahaneleri vardır ve toplu taşıma araçlarında da mevkilendirme söz konusu değildir. Hatta bu tür yerlerde statüleri Müslümanlara göre daha üstündür denebilir. Yerel yerleşimde kendilerine uygulanan bir baskıdan söz edilemez, tam tersine bu konuda azınlıkların Müslümanları zorladıkları söylenebilir. Ev sahipleri genelde azınlıklardır. Kirasını veremeyen Müslümanlar sıkıntı yaşarlar. Emlak ve toprak alım satımında azınlıklara yönelik bir sınırlama romanlara hiç konu edilmez. Sosyal ayrımcılık konusunda ise kısmen Yahudilere karşı olumsuz bir tutum vardır. Ama Rumlar ve Ermenilerin zaman zaman kendilerini halis Osmanlı, Türkleri ise kaba millet olarak nitelendirmeleri romanlarda dile getirilir.

Elvanyan'ın romanın olay örgüsünde önemli bir yeri yoktur. Yazar bu karakteri fon karakteri olarak kullanmıştır. Elvanyan, romandaki olumlu karakterlerden biridir. Yazar tarafından hem güzel ahlâklı hem de yakışıklı olarak sunulan Artin Elvanyan, Ziba kavgasında Şems Hikmet'in yanında yer alır. Ressamlık becerisi ise Ziba'nın resmini yapınca ortaya çıkar. Bu resim, Şems Hikmet'in resmi sürekli seyretmesi sebebiyle onu neredeyse "bütperest" yapacak kadar olağanüstü bir güzelliكتedir. Yazar, Avrupa'da eğitim görmüş bu Ermeni'nin alafrangalığından söz etmez. Onu, daha çok yaşadığı çağın donanımlı, örnek bir ferdi olarak sunar.

Mehmet Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (1890)⁴⁶ romanında gayrimüslimlerin, özellikle Rumların düzenlediği panayırlara dikkat çeker. Bu eğlenceler kısaca anlatılır, etraflıca tasvir edilmez. Sözü edilen panayıra "*Eski yeni her nevi kıyafette Rum erkek, kadın geldikten başka, İslâm, Ermeni, Frenk aileleri dahi*" (s. 316) giderler. İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler Pazar günleri Kâğıthane ve Beyoğlu âlemlerine katılırlar. Yazar kahramanının ağzından, asıl Kâğıthane gününün ise cuma olduğunu belirtme ihtiyacı duyar. Çünkü İslâmî yaşayışa göre hafta tatilinin cuma günü olması gerekir. Bu sebeple roman kahramanı Mansur, hem İstanbul'da yaşayan yabancıların pazar tatillerini kabul edemez hem de bu tatillerde Müslüman ailelerin yabancıların eğlencelerine katılmasına tahammül edemez. İstanbul'da bulunan yabancı okullar da roman kahramanı vasıtasıyla yazarın eleştirisinden nasibini almıştır. Vapur İstanbul'a yaklaşırken sohbet eden iki kişiden biri diğerine "Robert Kolej'i gösterir. İngiliz olan diğer şahıs, heyecanını gizleyemeyerek "*Misyoner mektebi mi dediniz?*" şeklinde cevap verir. İngiliz bu cümleyi kullandığı için utanmıştır. Bütün bunlar Fransa'da yetişmiş olmasına rağmen Mansur Bey'in kanına dokunur. Yazar, bu olayla İstanbul'da bulunan okulların misyonerlik yaptıklarını belirtmekle birlikte yabancıların da bunun farkında olduğunu İngiliz'in davranışıyla ortaya koyar. "*Tanzimat sonrası eserlerde Batı okullarına karşı alınan tavır genellikle çok olumludur. Dikkate değen ilk tepki Mizancı Murat'ın Turfanda mı Yoksa Turfa mı? adlı eserindedir.*"⁴⁷

Ersoy Taşdemirci yabancı ve azınlık okullarıyla ilgili makalesinde bu okulların tarihi serüvenini uzun uzadıya anlattıktan sonra yazısını şu hükümlerle bitirmiştir:

⁴⁶ Mehmet Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1308. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁷ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 242.

“Batılı devletler, kapitülasyonların ürünü olan yabancı okulları da hem azınlıkların kültürel kimliklerinin gelişmesi ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları, hem de Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve iktisadi emellerinin gerçekleşmesi için bir vasıta olarak kullanmışlardır. Avrupalı devletler, Türkiye’de sürekli olarak etnik ve azınlık gruplarla ilgilenmişler ve Türkiye’de insan haklarını sadece azınlık ve etnik grupların hakları olarak algılamışlardır.”⁴⁸

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanı millî öğeleri vurgulamak amacıyla yazılmıştır. Osmanlı’nın İslâm dini etrafında Türk’üyle, Kürt’üyle, Arap’ıyla, Çerkes’iyle vs. birleşmesi gerektiğini savunan yazar, *“Elbette biz de çalışmalıyız(...) yalnız biz değil, Erzurumlu bir Kürt ile Trabzonlu bir Laz dahi ona sai olmalıdır.”* (s. 198) diyerek Osmanlı yönetiminde yaşayan bütün Müslüman unsurların tek millet olduğunu ifade eder. Romanda azınlıklar hakkında olumlu ya da olumsuz düşüncelere geniş bir biçimde yer verilmemiştir. Adı belirtilen iki yabancı vardır. Bunlardan Kirkor Sarmaşıkyan bir avukattır. Yazar bu karakteri kahramanının bakışıyla şu şekilde tasvir eder: *“Kara sakalı, çatık kaşları, kalın yüzü, siyaha mail fesi, tek gözlüğü, elbisesinde meşhud olan alafrangaliğe meyl ile beraber redingot yakasının yağı kendisinin ‘yeni terbiye görmüş’ Ermenilerden olduğunu gösteriyor.”* (s. 67-68) Kirkor Sarmaşıkyan, roman kahramanı Mansur’un İstanbul’da yaşayan amcasının mirasla ilgili hukukî işlerini de yürütmektedir. Sarmaşıkyan’la olumsuz bir karakter portresi çizen yazar, onun için kullandığı “yeni terbiye görmüş Ermeni” sözüyle Ahmet Midhat’ın da temas ettiği alafrangalaşan Ermenileri kastetmektedir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Frenk Lakur ise *“İstanbul’un o vakit en meşhur”* doktorlarından. (s. 103) Dr. Lakur vakaya, Türk doktorlarının tıp alanındaki başarılarını, yabancı doktorlarıkiyle karşılaştırarak Türk doktorlarının üstünlüklerini vurgulamak için dâhil edilmiştir. Çünkü Dr. Lakur ricalden birini bir ay tedavi ettikten sonra hastanın durumunun ümitsiz olduğu gerekçesiyle tedaviyi durdurur. Bunun üzerine hasta yakınları bir başka doktora, Dr. Mehmet Efendi’ye başvururlar. Mehmet Efendi, tıp öğrenimini Fransa’da almış olan Mansur Bey’i de yanına alarak hastayı muayeneye gider. Mansur Bey hastayı ameliyatla iyileştirir. Yazar, burada Dr. Lakur’u “terbiyesiz” ilân ederek Mansur’un ününü büyütür. Hastanın

⁴⁸ Taşdemirci, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, s. 30.

ricalden olması da bu ünün yayılması için seçilmiş bir vaka parçasıdır. Bu olayla yazar, İstanbul'da yaşayan okumuş azınlık mensuplarının yerine özellikle Avrupa da okumuş, Osmanlı gençlerini ikame etmeye çalışır.⁴⁹

Bekir Fahri'nin *Jönler* romanındaki Ermeni Masrufyan, önceleri İstanbul'da gazete müdürlüğü yapmış, birçok muharrir yetiştirmiş bir insandır. Mısır'a sürülen aydınlar arasında olan gazeteci, burada ele geçirdiği bir paşanın servetiyle çıkardığı gazetesinde, Jön Türkler aleyhine yazılar yazmaya başlar. İstanbul hafiyeliğine soyunarak işi Jön Türklere şantaj yapmaya kadar götürür. Bu görüntüsüyle Masrufyan, Jön Türklerin çekindiği, mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştığı bir kişidir. Romandaki Apik Efendi ise aslen Rusyalı Ermenilerdendir. Ressam olan bu zatın Mısır'a gidiş sebebi belirtilmez. Apik Efendi, Ermeni- Türk çatışmasıyla pek ilgilenmez. Politik konulara hemen hiç değinmez. İki millet arasında bir sorunun olmadığını düşünen Apik Efendi, "Ermenilerin kırılması"nda Rusların parmağı olduğuna vurgu yapar. Jön Türklerle sohbet ederken iki tarafta da "boş kafalılar"ın olduğunu söyler. Sözlerine şöyle devam eder: "(...)Türklük Ermenilik ortadan kalksa Türkiye ne güzel bir memleket olacaktır! Bakınız şurada üç dört kişi oturmuş ne tatlı konuşuyoruz. Bu içeride mümkündür?" (s. 146-147) Apik Efendi, politikayla ilgili konuşmayı sevmemesine rağmen Türk gençlerinin safdilâne, hoşgörülü konuşmaları ona cesaret verir. Türk gençleri, Osmanlı Devleti'nin zulmünden yalnız Türklerin değil, Ermenilerin de etkilendiğini kabul ederek onların da bu konuda söz söylemeye hakkı olduğunu düşünürler. Necip son olaylardan dolayı Ermenilerin tarumar olduklarını ifade eder. Mısır'da yemek yediği bir lokantada Ermenistan Krallığı'yla ilgili resimler görmesine rağmen Ermenilik Türklük meselesinde taraf olmayı aklından geçirmez.

Hüseyin Rahmi'nin *Cehennemlik* (1924)⁵⁰ romanındaki Dr. Alimyan, dönemin meşhur doktoru, "Kalıpcıyan'ın henüz o kemâle erememiş bir taslağı" (s. 51) dır. Alimyan, kazandığı paranın çoğunu meşhur olmak için gazete ilânlarına harcar. "Doktor Alimyan tıp ilmini Pariz'de Sen nehri suyuyla beraber içmiş bitirmiştir."(s. 51) türünden gazetelere ilânlar veren Alimyan, bir elinde yılan öbür elinde kafatasıyla

⁴⁹ Frenk Lakur'un milliyeti belirtilmemiştir ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde daha çok Ermeniler geleneksel isimlerinden vazgeçip Avrupa dillerinden isimler seçtikleri için Lakur'u Ermeniler başlığı altında vermeyi uygun bulduk.

⁵⁰ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cehennemlik*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340. (Alıntılar bu baskıdandır.)

afişlerini sokaklara asarak kendini İstanbul halkına tanıtır. Adını Alimyan Rupen'den Alimyan Rober'e çevirerek tam bir Avrupalı olan doktor, vizite ücretini, iki çeyrekten iki mecdiyeye çıkarmıştır. Esnaftan bir Ermeni, birçok yönüyle Elif Rıfkı'nın *Hizmetçi Belası* romanındaki Zartaryan'a⁵¹ benzeyen Alimyan'ı "Evvelden Samatya kilisesinde zangoçluk eder idi. Sonra eczane çırağı oldu. Şimdi de koskoca menşur bir doktor."(s. 54) sözleriyle tanıtır. Hasan Ferruh Efendi'nin üç doktorundan biri olan Alimyan'ın romanda herhangi bir doktorluk mahareti görülmez. Lafazan Hasan Ferruh Efendi'yle laf yarıştırmaya çalışır ancak kırık Türkçesi sebebiyle Hasan Ferruh Efendi tarafından sürekli eleştirilir. Bu durumdan kurtulmak için güzel sanatlarla ilgilenen üç yeğenini de bir muayene sırasında Hasan Fehmi Efendi'nin evine götürür. Romana renk olarak yerleştirilen iki Ermeni esnaftan biri Alimyan'ın lehine diğeri aleyhine konuşur. Bir Hacivat Karagöz mükâlemesini andıran bu konuşmada en çok dikkati çeken yön, her iki esnafın da cehaletleridir.

Cehennemlik romanı, 1924 yılında yayımlanmasına rağmen romanda yer alan gayrimüslimlere ilişkin olumsuz bir bakış yoktur. Alimyan'a yapılan eleştiriler onun milliyetinden kaynaklanmaz. Hatta Alimyan, soydaşı bir esnaf tarafından eleştirilir. Oysa 1923 yılında yayımlanan *Tebessüm-i Elem*'de azınlıklara karşı duyulan antipatinin (sonraki dönemlerde düşmanlığın) ilk kıvılcımları hissedilir. Doktor Alimyan'ın yeğenlerinden Karabet resimle, Kirkor müzikle, Mardiros ise şiirle uğraşır. Mardiros'un kaleme aldığı mizahi bir şiir, yine Hasan Ferruh Efendi tarafından beğenilmez. *Cehennemlik* romanında Kalıpçıyan'ın usta bir doktor olarak adı geçer.

Yazarın *Efsuncu Baba* romanında Artin adlı hanendeden yalnızca söz edilir. Romanın iki cahil karakterinden Agop'un komşusu olan Artin'in eğlence meclisleri düzenlediği belirtilmiştir. Bu meclislerde Türk müziği söylendiği yine Agop tarafından dile getirilir. Gençlerin Türk müziği hakkında kendi müzikleriymiş gibi sohbet etmeleri, bu devirde onların mensubiyetleri bakımından kendilerini Osmanlı telakki ettiklerini gösterir.

Müfide Ferid Tek *Pervaneler* romanında özellikle yabancı okulların

⁵¹ Zartaryan karakteri için bkz. Solak, *1896- 1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar*, ss. 305-306.

Türkiye'deki zararlı rollerine dikkat çeker.⁵² Romana konu olan Bizans Koleji, Türk çocuklarını tuzağa düşüren bir okul olarak görülür. Türk çocuklarının öğrenci çevresi ise yabancılardan çok Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlerden oluşur. Öğretmenler genellikle Amerikalıdır. Yazar bu okulların genel yapısını ve arz ettiği tehlikeleri roman kahramanının ağzından *“Nasıl olacak, o mektebe gidenlerin hepsi ahlâkına ve mektepte geçirdiği müddete göre bir istihâleye uğruyor. Fakat çocukluktan itibâren orada büyüyenler, her halde Türklükten sıyrılıyorlar ve Amerikan mukallidi oluyorlar.”* (s. 8) şeklinde ortaya koyar.

Romanın aslî kişisi Burhan, Fransız Claire ile evlidir. Claire, İstanbul'u işgal eden ecnebilerin İstanbul'dan çıkarılmasını hazmedemeyen bir yabancıdır. Eşi Burhan ise Türk milliyetçisidir. Okul çağı gelen çocuklarının hangi okula verileceği konusunda bir tartışma yaşanır. Burhan, çocuklarını bir Türk okulu olan İstanbul Lisesi'ne verir. Eşi Claire durumdan şikâyetçidir. Ancak okul değiştirmek için bir girişimde bulunmaz. Çocuklarını gizlice Batı hayranı olarak yetiştirmeye çalışır.

Burhan'ın kız kardeşi ise Bizans Koleji'de okumaktadır. Bu vesileyle okulu ziyaret eden Burhan, okulda Türklerle ve Türklükle ilgili hiçbir şeye rastlayamaz. Yazar, onun okul gezintisiyle ilgili bir sahneyi şöyle anlatır:

“Daha sonra etnografik müzeye gittiler. Orada da Ermeni, Rum, Rus, Bulgar, Sırp, her yerin, her memleketin bir eseri olduğu halde, Türk olarak hiç bir şey yok... Daha doğrusu birkaç Türk hesâb çebreleri, Ayıntâb (Antep) halıları var, lâkin onların da isimleri Ermeni işi olmuş. Türk etiketi altına alınacak bir şey bulamamışlar!.. Ne bir Türk seccadesi, ne bir antika çini, ne bir yaldızlı cilt, ne bir Fatmacığin taze çiçeğe benzeyen oyası, ne bir arşın bürümcük... Nasıl ki öbür taraflarda, Selçukluların köprüleri, köşkleri, Bursa'nın Yeşil'i, Edirne'nin Selim'i, İstanbul'un Süleymaniye'si unutulmuşsa, burada da, yine Türk inkâr edilmişti.” (s. 113)

Türkiye'de kurulmuş olan yabancı okulların bir özelliği de kendi milletlerinden çok Türkiye'deki gayrimüslimleri eğitmeye yönelik çalışmalar yapmalarıdır. Romanda bu okullardan biri için şu tespitler yapılır:

“İsmi Amerika olan bu mekteplerde, gariptir, Amerikan çocuğuna

⁵² Pervaneler romanındaki yabancı okulların rolleri ile ilgili olarak bkz. Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, ss. 241-246.

tesadiif edilmez. Müesseseye büyük ücret mukabilinde diğer milletlerin çocuğu da kabul olunur, fakat Ermeniler vâsi nisbette bâd-ı hevâ okutturulur. İşte bunun içindir ki, esasen gülünç derecede mağrur olan Ermeniler, kolleci bütün mânâsiyle benimserler ve burada kendilerine başkalarının tefevvuk etmesine tahammül edemezlerdi.” (s. 40)

Romana konu olan Bizans Kolej’de okuyan Türk kızı Leman’ın en yakın arkadaşlarından biri Haykanoş İnekçıyan’dır. Leman’ın aynı zamanda tenis sporunda rakibi olan Haykanoş, bilinçli bir Ermeni milliyetçisidir. Bu kızların tenis maçlarında milliyetler arası rekabet de yaşanır. Ermeniler Haykanoş’un tarafını tutarlar. Okulun diğer kızları da Haykanoş’un yanında yer alırlar. Okudukları okul her ne kadar Amerikan okulu olsa da Ermeni olmakla Amerikalı olmak arasında bir fark gözetmezler. Zaten okulun kuruluş amaçlarından biri de Ermenileri korumaktır:

“Bu mektepte Ermenilerin hususî bir mevkii ve vâsi imtiyazları vardı. Diğer bütün kızlar için Amerikalılıktan başka bir milliyet mevzu’-ı bahs olamadığı halde Ermenilik hemen hemen Amerikalılığa yakın bir mevcudiyet sahibi idi. Çünkü mektebin esbâb-ı tesisinden biri de, Ermeniliği ve Ermenileri himaye etmekte.” (s. 39-40)

Şımarık Haykanoş, okulun bu görevini bildiğinden her fırsatta Türk arkadaşlarını ezmeye çalışır. Kendisine okulda ücretsiz okuduğuyla ilgili soru soran arkadaşına *“Bana bakma; ben Ermeniyim. Amerikalıların bana bakmasını şeref bilirim. Onların da vazifesidir.”* (s. 43) şeklinde cevap verir. Leman’ın flörtü ise Mıgırđıçyan adında biridir. Leman’ın ağabeyi Burhan’ın öğrencisi Cemil, Leman’a sırlıslıkla âşık olmasına rağmen ondan yüz bulamaz. Leman için Mıgırđıçyan vazgeçilmez bir arkadaşdır. Okulun müdür yardımcısı ise Burhan’ın ziyareti sırasında ona kılavuzluk eden Haçaturyan adında mağrur bir bayandır. Okuldaki Türk öğrenciler tam bir teslimiyet içinde oldukları için sporcu rekabeti hariç Türklerle azınlıklar arasında herhangi siyasi bir sürtüşme yaşanmaz. Her yandan kuşatılmış Türk gençlerinin dejenerasyonunda bu gayrimüslimlerin önemli bir rolü olduğu görülür.

Ercüment Ekrem’in *Kundakçı* romanının aslı kişisi, Şekip adında bir mirasyedir. Şekip, kadınları cezbedecek olağanüstü fizikî ve ruhî özelliklere sahiptir. Belkıs adında evli bir kadını bu özelliklerini kullanarak kendine âşık eder. Kocasından ayrılarak Şekip’le birlikte yaşamaya başlayan Belkıs, bir süre sonra hamile kalır. Resmî evlilik yapmayan sevgilisini bu yolla ikna edeceğini düşünürken Şekip, avucuna biraz

para sıkıştırarak onu Beyoğlu'nda Ardaşez Tıknefesyan adında bir Ermeni doktora gönderir. Ardaşez Tıknefesyan, Beyoğlu'nun arka sokaklarının birinde özel bir hastahanenin sahibidir. Tıknefesyan, birçok romanda anlatılan gayrimüslim doktorlar gibi meşru yollardan değil, daha çok gayrimeşru yollardan para kazanır. Yazar, Tıknefesyan'ın uzmanlığını ve kirli işlerini şu cümlelerle anlatır:

“Doktor Ardaşez Tıknefesyan Efendi'nin unvan-ı resmiyesi: 'Emraz-ı veladiye ve nisaiye mütehassısı' idi. Fakat kendi menfaatini her şeyden akdem tutan bu adamcağız şunun bunun veled- i meşru'unu almak, yahut bir elem ve ıstırabı olan herhangi bir zavallı marîzanın derdine devâ bulmakla dilediği kadar parayı hiçbir vakit kazanamayacağını düşünerek, zengin olmak için insanların zaaflarından, ayıplarından istifade etmeye karar vermişti. Dört beş seneden beridir her gün dolup dolup boşalan hususi hastanesinde zıfaf gecesinde çirkin vaziyete düşmekten korkan günahkâr kızlara fennî vesaitle ve yüksek ücretler mukabilinde bekâretleri iade olunuyor, kocasız kadınların kazaen peyda eyledikleri çocuklar yok edilerek cennetin yedi katını birden dolduracak kadar ahrete melek yetiştiriliyordu.” (s. 68- 69)

Tıknefesyan, kendisine gelen her hastayı meşru bir biçimde kabul eder. Hastanın gayrimeşru bir muamele yaptırmaya geldiğini anlayınca önce bu tür işlerle uğraşmadığını beyan eder. Bir taraftan da bir referansının olup olmadığını öğrenmek için hastanın ağızını arar. Ona gayrimeşru bir iş için gidenler, genellikle tanıdıkları vasıtasıyla giderler. Tıknefesyan, yüklüce miktarda para koparıldıktan sonra bu işi tanıdıklarının yüzü suyu hürmetine yapıyormuş gibi görünür.

Kundakçı romanında toplumun temeli olan aile kurumunun dibine dinamit koyarak kundaklayan Şekip'in en büyük suç ortağı Doktor Tıknefesyan'dır. Hususi hastanesinde çalışan *“iğrenç suratlı Ermeni karısı”* (s. 72) Zaruhi, Tıknefesyan'ın tek yardımcısıdır.

Hüseyin Rahmi'nin *Kokotlar Mektebi* adlı romanında Marpuççıyan, Ermeni Millet Hastahanesi'nin başhekimidir. Roman kahramanlarından dolandırıcı Tefeciyan'ın bir konuşmasında adı geçer. Hastası tarafından övgü dolu sözlerle anlatılan bu doktor, mesleğinde uzmanlığıyla öne çıkarılmıştır.

Reşat Nuri'nin *Kızılılık Dalları* romanında Samatya'da oturan Ermeni çıkıkçı Şehbaz, bileği çıkan Betül'ün tedavisi için konağa çağrılır. Becerisine güvenilen bir insan olduğu için bir kişiye başvurulur.

Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* adlı eserinde idare meclisine üye olan Gumidas Efendi'nin adı geçer. Konuşmaların geçtiği mekân Çankırı, zaman ise Cumhuriyet'in hemen öncesidir. Gumidas'ın hangi idare meclisine üye seçildiği belirtilmemiştir. Ancak bu dönemde yerel yönetimlerde azınlıkların da görev aldığı bilinmektedir. Gumidas'ın adını zikreden han hizmetçisi Ermeni kadın, onun idare meclisine üye seçildikten sonra sakal bırakmasını “*Büyük beyler hep sakal bırakıyorlar.*” (s. 7) sözleriyle açıklar.

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* adlı romanında Eczacı Karnik, Ermeni ihtilalinde Türklere sığınanlardan biridir.⁵³ Bu kargaşa sırasında Senih Efendi Karnik'i evine alarak onun canını kurtarır. Senih Efendi'nin bu iyiliğine karşılık Karnik ve eşi Sürpuhi, borçlarını, Senih Efendi'nin eşi Macide'nin başkasından peydahladığı çocuğunu evlerinde büyüterek öderler.

Ercüment Ekrem, *Papeloğlu* romanında da *Gün Batarken* romanındakine benzer bir askerlik şubesinden söz eder. Burada da sahte gerekçelerle askerlikler tecil edilir. Bu işlerden en çok yararlananlar gayrimüslimlerdir. Askerlik tecil etme işinin başında olanlar kasabanın zenginlerinden Satılmış'ın dalkavuğu İzzeti Efendi, askerlik şubesi başkanı ile doktor Hamparsun Bey'dir. Bu kişiler şubeyi “*askerlikten kurtarma komandit şirketi*” (s. 191) haline getirmişlerdir: “*Adeta bir de tarife yapmışlardı. Muhtelif müddetlerle tecil, hafif hizmetleri tefrik, zabitlerin yanında emirberlikle istihdam, bir müddet imazıyın, ve nihayet ihraç ayrı ayrı fiyatlara tâbidir. Bittabi, ortada görünen yalnız İzzetî Efendi idi. Kanuna, kitaba uyduran da o idi. Bu suretle, hıristiyan mükelleflerden dörtte üçü yakayı kurtarmışlar, vergi katibini mazlum (!) Grigoryos ile kahraman Vartan'ın derecesinde takdis ve tebcile başlamışlardı.*” (s. 191)

Yazar, yapılan bu yolsuzluktan en çok gayrimüslimlerin yararlandığını ifade eder. Bu nimetin karşılığı olarak tecil işlerinde büyük rolü olan İzzeti Efendi'nin hem Rumlar hem de Ermeniler tarafından takdir edilir.

Yazarın *Beyaz Şemsiyeli* romanında olay örgüsünde önemli rol alan gayrimüslim karakter yoktur. Ercüment Ekrem'in bu romandaki gayrimüslim karakterleri sunuşu, Hüseyin Rahmi'nin *Mütareke*'den önce yayımlanan romanlarındaki gayrimüslim

⁵³ Romanda Ermenilerin Osmanlı Bankası'nı işgalinden Ermeni ihtilali şeklinde söz edilir.

karakterleri sunuşuyla aynıdır. Genellikle olay örgüsünde önemli yer tutan karakterlerin bir anlık uğradıkları bakkal, berber, kumaşçı gibi gayrimüslim esnafın adı zikredilir. Romanda çalgıcı, ebe ve doktorlardan adları belirtilmeden söz edilir. Gayrimüslimlere düşmanca bir bakış yoktur. Gayrimüslimler toplumsal çevrenin doğal birer parçası gibidirler. Romanda adı belirtilmeyen Ermeni ebe, “*dini ayrı ama sanatının da ehli*” (s. 8) bir ebe olarak tanıtılır. Ebe Esmâ Hanım ise Ermeni ebenin yasal olmayan yöntemler uyguladığını ima eder. Müslüman ebenin Ermeni ebeye karşı bir çekemezliği söz konusudur.

Aka Gündüz’ün *Bebek* adlı romanında, tıbbiyeden yeni mezun olan idealist doktor Ferhat, İstanbul’da serbest çalışmak ister. Bir yakını olan Nafiz Paşa onun İstanbul’da serbest çalışamayacağını söyler. Nafiz Paşa’ya göre bu şehirde “(...) *Müçik, Horasancıyan, Marko, adama inkişaf imkânı*” (s. 8) bırakmazlar. Bu eski doktorlar “*kurt gibi her köşeyi*” tutmuşlardır. Yeni yetişen doktorları da kendilerine müşteri sağlamak için kullanmaktadırlar. Romanda bu gayrimüslim doktorların meslekî yetersizliğinden bahsedilmez. Horasancıyan’ın Abdülhamid’e yakınlığından söz edilir. Satır aralarında, gayrimüslim doktorlardan çok onlara istihdam imkânı sağlayan saray eleştirilmiştir.

Hüseyin Rahmi’nin *Kesik Baş* adlı romanındaki Leon, Parsih’in oğludur. Resim yapan, diğer güzel sanatlara ilgi duyan bir gençtir. Parsih’e göre oğlu “*elmas parçası gibi tertemiz bir evlattır.*” (s. 134) Kesik baş cinayetinde bir ara Leon’dan şüphelenilir fakat araştırmalar sonunda masum olduğu anlaşılır.

Yusuf Ziya’nın *Göç* romanında Nihat Ahmet’in atandığı İzmit Sultanisi’nin müdürü bir Ermeni’dir. Nihat Ahmet’te olumsuz bir izlenim bırakan bu müdür devrin yöneticileriyle iyi geçinir. Müdürün olumsuzluğu milletinden kaynaklanmamaktadır. Devrin yöneticilerine karşı duyulan antipatinin bu yöneticiye karşı da duyulduğu görülmektedir.

Osman Cemal Kaygılı’nın *Aygır Fatma* (1938)⁵⁴ romanının aslı karakteri Hasan’ın çocukluğunda büyük bir merak ve istekle Manakyan tiyatrosunda izlediği Binemeciyan, Şahinyan gibi dönemin temaşa sanatçıları, onun hayatında belirleyici bir

⁵⁴ Osman Cemal Kaygılı, *Aygır Fatma*, Sühulet Kitabevi, İstanbul, 1938. Çeşitli kaynaklar bu romanın ilk baskı tarihi olarak 1944 yılını göstermektedir. Ancak bizim incelediğimiz kitapta baskı tarihi olarak 1938 yılı bulunmaktadır.

rol oynarlar. Hasan, birçok badire atlattıktan sonra çocukluğundan kalan hevesle son iş olarak tiyatroculuğa sarılır. Fakat bu işte başarılı olamaz. Hasan ve ailesinin bir kenar mahalle hayatı yaşadığı göz önünde bulundurulursa Manakyan tiyatrosunun İstanbul'un hem seçkinini hem halk tabakasını etkilediği söylenebilir.⁵⁵

Reşat Enis, edebiyatımızda toplumcu gerçekçi olarak tanınmasına rağmen *Toprak Kokusu* romanında Ermenileri sınıfsal yaklaşımdan çok milliyetçi bir bakışla anlatır. Güney Anadolu Fransızların işgaline uğradığı yıllarda Ermeniler adeta “vampir” kesilmişlerdir. “(...)Yakaladıkları Türkleri diri diri kasap çengellerine ası(ıp) derilerini...” (s. 40) yüzmektedirler. Ermenilerin yaptığı zulümlerden Adana'nın Kötüköyü de etkilenmiştir. Yazar Kötüköy baskını şöyle anlatır:

“(...)Bir gün köyü bastılar. Yaşlı erkekleri kestiler. Bunların arasında Ömer Hoca da vardı. Tazelerin ırzlarına geçtiler. Bunların arasında Hatice de vardı. Çocukların kafalarını uçurdular...” (s. 41)

Romanın fon karakterlerinden Komünist Recep'e göre de Ermeniler “pis”tir. Mustafa Kemal onları kovmuş, Recep'i çırçır fabrikası sahibi yapmıştır. Yazar Adana'daki devrin zenginlerinin gayrimeşru yollarla servet sahibi olduklarını ve özellikle bu servetleri sayesinde halka zulmettiklerini vurgularken Ermenilerin yaptığı zulümleri çağrıştıran ifadeler kullanır.

Romandaki figüratif karakterlerden, Yunanistan'da eğitim gören Doktor Panos, Adana'da doktorluk yapmaktadır. Yazar, bu doktordan bir karşılaştırma vesilesiyle söz eder. Almanya'da okuyup ziraat mühendisi olan Zühtü Paşaoğlu'nun diploması, Türkiye'de işe yaramazken Panos'un Atina Tıp Fakültesi'nden aldığı diploma Zühtü Paşaoğlu'nun diplomasının aksine özellikle Türkiye için geçerlidir. Belki bu sebeple Panos'un muayene edip iyileşeceksin dediği hastalar bir hafta içinde ölürlere. Panos'un diplomasında “(...)Yunanistan haricinde her yerde –betahsis Türkiye'de- icra-yı tababet edebilir.” (s. 194) şeklinde bir kayıt vardır. Aka Gündüz'ün *Aşkın Temizi* adlı romanındaki Vasil'le benzerlik gösteren Panos kötü niyetli bir insandır. Fakat Vasil,

⁵⁵ Halit Ziya, *Kırk Yıl* adlı eserinde Manakyan'ın İstanbul'daki tek tiyatro sahnesi olduğunu belirtir. Yazar Manakyan için “Bu zevk sanatkarların Türk kulaklarını okşayabilmekten pek uzak söyleyiş ağırlığına rağmen halkta öyle derin bir surette yerleşti ki bu işteki hizmeti, Manakyan'a edebiyat tarihinde hususî bir yer verir kanaatindeyim” (Uşaklıgil, *Kırk Yıl* s. 345.) diyerek onu över. Mehmet Rauf'u ona borçlu olduğumuzu vurgulayıp Mehmet Rauf'un Fransızca tiyatroları Türkçeye çevirerek Manakyan'a götürdüğünü ve bu yolla Fransızca öğrendiğini ifade eder.

için aynı şey söylenemez. Her ikisi de gördüğü en küçük vakayı ölümcülmüş gibi ciddiye alınması gereken bir durum olarak göstermeye çalışır. Panos'un hastaları kısa sürede ölümlerine Vasil'inkiler iyileşir. Panos, öldürmek için görevli bir Yunan ajanı gibidir. Vasil ise "halis Anadolu uşağıdır". Her iki doktorun romanlarda yer alışı yazarların vermek istediği mesajla doğrudan ilgilidir. Romanda sözü edilen diğer bir Ermeni doktor da yazar tarafından olumsuz görülen bir karakterdir. Adı verilmeyen doktor, İstanbul'da mesleğini icra etmektedir. Ermeni doktor Melek (Elif)'in kocası Doçent Mustafa'nın ahababıdır. Melek hamile kalınca kendisi de doktor olan Mustafa, bebeği ahababına aldırır.

Ercüment Ekrem'in *Çömlekoğlu ve Ailesi* romanındaki Arşak Renkmen, aslında ressam olan fakat İstanbul'da tabelacılık yaparak geçimini sağlayan bir kişidir. Yazar, onun meslekteki düşüşünü, "(...)Boğaziçi manzaraları resmetmekle adım attığı güzel sanatlar âleminde gerileye gerileye tabelacılığa kadar düşmüştür." (s. 77) sözleriyle açıklar. Arşak Renkmen, özensiz bir kıyafet giymiş olmasına rağmen kılık kıyafetindeki tarzıyla bir sanatçı olduğunu göstermektedir. Sanattan kazanamadığı parayı, tabelacılıktan kazanmaya başlayan sabık ressam, tabela hazırlarken bile bir sanat eseri vücuda getirmiş gibi heyecanlıdır. Keteon, roman kahramanlarından Müslim Paşa'nın oğlu Fahrettin'in arkadaşlarından biridir. Fransızca, İngilizce ve Almancayı "su gibi" bildiğinden Fahrettin'in Fransızca öğrenmesine yardımcı olur.

Refi Cevat Ulunay'ın *Enkaz Arasında* adlı romanında Elmasyan Efendi, bir zorunluluğu olmadığı halde memleketini terk edip Paris'e yerleşen Ermenilerdendir. Yazar, bu kişiyi "*enkazın deliler fasilesine mensuptur. Cinnetin şekli dâhiliktir.*" (s. 105) sözleriyle tanıtır. Büyük bir bilim adamı olduğunu düşünen Elmasyan'ın tek uğraşı kitap yazmaktır. Kitaplarını Türkçe yazar, bir Türk arkadaşı da yazdıklarını Fransızcaya çevirir. Yazdığı kitapların adıyla içeriği arasında hiçbir ilişki olmadığı için kitapları satılmaz. Oturduğu apartmanın bir odasını satılmayan kitapları için depo olarak kullanır. Ona göre insanlar henüz onun eserlerini anlayacak kadar gelişmemişlerdir. Bir gün insanların kendini anlayacak düzeye geleceklerine ve o zaman kitaplarının satışından kazandığı parayla büyük bir servete sahip olacağına inanır. Elmasyan'ın ayak işlerine yeğeni (kız kardeşinin oğlu) Agop bakmaktadır. Agop, öksüz ve yetim kalınca vasiliği Elmasyan'a verilmiştir. Elmasyan, Agop'un babasından kalan bütün mirası kitap

basamak uğruna tüketmiştir. Dayısının sözde bilimsel çalışmalarında tek yardımcısı olan Agop, onun bu deliliğini bilmesine rağmen yanından ayrılmayı düşünmez.⁵⁶

Hüseyin Rahmi'nin *Kaderin Cilvesi* romanındaki Bartamyan, “meşe yarması korkunç bir ebe”dir. Ermeni olan Bartamyan'ın Türkçeyi telaffuzu zayıftır. Randevuevine gayrimeşru bir doğum için çağrılır. Ancak o, randevuevine gelmeden doğum gerçekleşir. Fakat Bartamyan, bir şekilde vizite ücreti almak için dil dökmeye başlar. Romanda bir konuşmada Ortaköy'de oturan afrodizyak macunlar yapıp satan bir başka Ermeni kadından sadece söz edilir.

D. Çeşitli İşlerde Çalışanlar

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin genelde bir meslek sahibi oldukları söylenebilir. Romanlarda çok az yer verilen Ermeniler de vakada mesleklerini icra ederken görülmektedirler. Bu kişiler bazen adlarıyla zikredilirken bazen de sahip oldukları meslekleri, isimlerinin önüne geçer.

Ahmet Midhat'ın *Bir Fitnekâr* (1876)⁵⁷ adlı hikâyesinde Galata'da bir Türk'ün yanında sarraflık yapan bir Ermeni, efendisini iflas ettirerek zarara sokar.

Dürdane Hanım romanında Galata, bir karnaval yeri olarak tasvir edilirken Şirket-i Hayriye vapurunda çalışan bir Muşlu Ermeni'den söz edilir. Adeta kömürden bir adam olan bu Ermeni, Galata'da bir meyhanede eğlenirken kendinden geçmiş bir haldedir. *Hayret* adlı uzun hikâyede Mirza İsmail adında bir hokkabazın yardımcısı olarak Kuşkonmazyan adında bir Ermeni'den bir cümlede söz edilir. *Demir Bey yahut İnkışaf-ı Esrar* (1888)⁵⁸ romanında kişiliği hakkında ayrıntı verilmeyen bir Ermeni ustadan söz edilir. Bu kişi, doksan yaşlarında olup Demir Bey'in eşi Feride Hanım'ın iki cariyesine kanun ve keman dersleri vermektedir. Yine Telgraf ve Posta Nezaretinde çalışan Ağaton adında bir Ermeni'den daha söz edilmektedir. Romanda Ermeni, Rum, Frenk ve Türk çocuklarının aynı okula gitmesi, bir Türk çocuğunun ailesinin eziyetinden kaçarak Ermeni komşularına sığınması devrin İstanbul'unun toplumsal

⁵⁶ Reşat Nuri, *Son Sığınak* adlı romanında Şahinyan, Aleksanyan, ve Çobanyan gibi Ermeni tiyatrocuların adlarını zikreder.

⁵⁷ Ahmet Midhat, *Letâif-i Rivayat- Bir Fitnekâr*, (1. baskı 1876), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

⁵⁸ Ahmet Midhat, *Demir Bey yahut İnkışaf-ı Esrâr*, (1. baskı 1888), haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

yapısı ve bu cemaatlerin birbirleriyle olan insanî ilişkileri hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

Müşahedat romanındaki Karnik, Seyyit Mehmet Numan adında meşhur bir tacirin hizmetinde bulunmaktadır. Agavni'nin söylediğine göre Karnik, Agavni'nin babası Antuvan Kolariyo'nun karısı Novart'tan doğan ilk çocuktur. Yazara göre Karnik, “*ne güzel ne çirkin, ne iyi ne fena, ne âlim ne cahil, pek mutavassıt, pek sade*” (s.133) bir insandır. Novart öldüğünde Karnik on üç yaşındadır. Annesi öldükten sonra Seyyit Mehmet Numan'ın yanına verilmiştir. Burada orta halli bir terbiye almasına rağmen sefahat âlemlerinden kendini kurtaramamıştır. Aslında pek fazla uyanık olmayan fakat uyanık geçinmeye çalışan Karnik, Seyyit Mehmet Numan'ın kızıyla evlenmek amacıyla bir ara din değiştirmeye de kalkar. Seyyit Mehmet Numan, onun niyetinin bu evlilik yoluyla kendisinin servetine konmak olduğunu anlayınca Karnik'in planı suya düşer. Siranuş'u bir zengin Ermeni'yle tanıştırmasının altında da Ermeni'den para koparma planları yatar. Siranuş'la evleneceği gün de onun bütün parasını alarak Avrupa'ya kaçar. Avrupa'da da aynı şekilde bir hayata devam eder. Dolandırıcılık yapan Karnik bir süre sonra da bir cinayet işler. Bütün bu suçlar sonucunda yakalanır ve idamla yargılanıp hapse atılır. Karnik'in karakteriyle ilgili olarak Fazıl Gökçek'in tespitleri şöyledir:

*“Karnik, romanda bir alafranga tip olarak yer almaktadır. O, Batı'yı yüzeysel olarak tanınması, evliliği servet aracı olarak telâkki etmesiyle Tanzimat'ın ilk dönem romanlarındaki saf ve gülünç alafrangalarla, Berna Moran'ın Yakup Kadri'nin eserlerinde ilk örneklerinin görüldüğünü belirttiği 'hain' alafrangalar arasında bir tip olarak değerlendirilebilir. Birçok bakımdan Ahmet Mithat'ın Bahtiyarlık romanındaki Senai'ye benzer, fakat ondan daha sevimsizdir.”*⁵⁹

Mehmet Celal'in *Bir Kadının Hayatı* adlı romanda İstapan adında bir Ermeni, sevgilisinin katilini aramak amacıyla İsviçre'den İstanbul'a gelen Teodor adlı İtalyan'ın tercümanlığını yapar. İstapan, “*(...) yağlı fesli, murdar paltolu bir herif*” tir. (s. 205) Yazar İstapan'ın şahsında İstanbul'da yaşayan Ermenileri ikiye ayırır ve cahil Ermenilerden söz eder. Ona göre cahil Ermeniler, “*(...) şehrimize gelen ecnebilere – her şeyi yanlış tarif etmek, her şeyi yanlış anlatmak isteyen*” (s. 205) insanlardır. İstapan da bu cahil Ermenilerdendir. Onun bu özelliği telaffuzundan anlaşılır. Yazarın burada

⁵⁹ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, s. 142.

bütün Ermenilere karşı ön yargıyla baktığı söylenemez. Ancak bazı Ermenilerin İstanbul'a gelen yabancıları yanlış yönlendirmesi önemli bir tespittir.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* adlı romanında yazıcıların hanında aşçılık yaptığı anlaşılan Kirkor'un olay örgüsünde fazla yeri yoktur. Ancak olduğu kadarıyla Hüseyin Rahmi'nin iğnelemesinden nasibini almıştır. Kirkor, handa yazıcılara yemek verir. Bir yazıcının dükkânındaki yemek tabakları köpekler tarafından yalanarak temizlenir. O, tabakların yazıcı tarafından temizlendiğini sanır. Kirkor'u tabakları temizleme zahmetinden kurtardığı için yazıcıyı içinden takdir eder. Kirkor, bu tür yerlerde yemek yiyenlerin başına neler geleceğini göstermek amacıyla romana yerleştirilmiş işlevsel bir kişidir.

Hüseyin Rahmi, *Şıpsevdi* romanının girişinde romanın vakasıyla da pek az ilgisi bulunan bir sahneye yer verir. Berna Moran bu bölümün bir meddah taklidi olduğunu belirterek şunları söyler: “(...)Zenci kalfayı, Rum biletçiyi de kendi şiveleriyle konuşturur Gürpınar. (...)kadınlarla Rum biletçi arasındaki konuşmalar ve tartışmalar olarak süren bu bölümü, örneğin, Meddah Mazhar Bey'in 'İhtiyar Hanımın Taramvaya Binmesi' taklidi ile karşılaştırsak Gürpınar'ın bu geleneği ne denli büyük bir ustalıkla geliştirdiğini görürüz.”⁶⁰ Burada olduğu gibi birçok romanda İstanbul'daki tramvay biletçilerinin ve kondüktörlerin gayrimüslim olduğu görülür.

Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi* romanında da Ahmet Kerim, Tunus'ta parasız kalınca tanıdığı bir Ermeni aracılığıyla tramvay şirketinde biletçi olarak işe alınır. *Sodom ve Gomore*'de haftalıklarının bir kısmıyla eğlenmeye çıkan Rum mağaza çırağlarının laubaliliklerine dikkati çekilmiştir.

Ercüment Ekrem'in *Meşhedi Aslan Peşinde* (1934)⁶¹ romanındaki Mikail, Torik Necmi'nin yanında taşıdığı bir dalkavuk tiptir. Türkçeyi aksanlı konuşan Mikail, konuşmasına bazen Ermeniceden bazen Fransızcadan kelimeler kattığı için Torik Necmi tarafından azarlanır. O da hemen kullandığı kelimelerin Türkçesini söyleyerek Necmi'nin saldırılarından kurtulmaya çalışır. Mikail'in akıl hocası, babası Mardik Ağa'dır. Baba, bilgeliğini komşusu Kazez Artin'den almıştır. Mikail, Artin'den naklen konuşarak karşılaştıkları sorunlarda Necmi'ye akıl vermeye çalışır. Necmi, onun bu

⁶⁰ Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, s. 113.

⁶¹ Ercüment Ekrem Talu, *Meşhedi Aslan Peşinde*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1934.

bilgiç ifadelerine kızınca Mikail, hemen lafi çevirip onu övmeye başlar. Samatya’da oturan Mikail’in dünyada olup biten her şeyden haberi vardır. Hemen her dili bilir, her konuda bir fikir beyan eder. Mısır’a giden kafadarların, tercümanı Mikail’dir. Afrika’da yerlilerle Torik arasında anlaşmayı sağlayan yine odur. Karşılaştıkları Amerikalı gazeteci ile Necmi arasındaki iletişim de onun tarafından sağlanır. Dünyanın çeşitli ülkelerinden, oraları görmüş gibi bahseder. Mikail, kendisine nasıl kadından hoşlandığını soran Necmi’ye, Ermeni kadınlarını över ve şehvette (volepte) dünyanın en iyi kadınları olduğunu söyler. Bunun üzerine sözü anlamayan Necmi “lüpte” de Ermeni erkeklerinin birinci olduğunu söyler. Bu cümlenin dışında Ermeni milletinin romanda toptan aşağılandığı söylenemez. Aşçı Mıgır Ağa, İstanbul’a döndüklerinde Mikail’i karşılamaya gidenlerden biridir.

Sermet Muhtar’ın *Harp Zengininin Gelini* adlı romanında adı verilmeyen bir Ermeni, Cevdet Efendi’nin varlıklı olduğunu öğrenince ona dalkavukluk yapmaya çalışır. Pantolonlarının belinde güzel durmamasından mustarip olan Cevdet Efendi’ye kilo kontrolü konusunda uzman bir doktorun adresini verir.

Aka Gündüz’ün *Bu Toprağın Kızları* (1935)⁶² romanında Tekirdağlı Annik Dudu, konak konak gezerek el dokumaları ve birtakım antika havlular satan bir bohçacıdır. Bu romanda ihtiyar Annik Dudu’ya mektup taşıyıcı olarak yer verilmiştir. Bu karakterin dışında romanda Kalemciyan, Katina ve Eleni’nin çeşitli konuşmalarda adları geçer.

Reşat Enis’in *Gece Konuştu* romanında ayakkabıcı Mıgır Usta, roman kahramanı tarafından “Yaşlı Ermeni, iyi bir adamdı.” (s. 237) cümlesiyle tanıtılır. Mıgır Usta, kimsesizlik sebebiyle sokakta kalan bir çocuğa yardım elini uzatmış babacan bir insandır.

Şukufe Nihal’in *Yalnız Dönüyorum* romanında Dora ve Suzan, “Allı güllü giyinmiş, başlarına renk renk çiçekler takınmış; yüzleri Kayseri gülleri gibi kızıl ve şişkin Ermeni kızları...” dır. (s. 122) Romanın kahramanlarından Hasan’ın arkadaşları olan bu kızlar bir Türk iş adamının yanında daktilo olarak çalışmaktadırlar. Hasan’ın Dora ve Suzan’la ilişkisinin hangi düzeyde olduğu belirtilmemiştir.

Aka Gündüz’ün *Giderayak*’da Hayganuş, Haçatur, tütüncü Karabet, lekeci

⁶² Aka Gündüz, *Bu Toprağın Kızları*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1935.

Artin, Sürpik, Fatmeli Dudu, belediye reisi Hacik, Agop, Atina, roman kahramanlarının konuşmalarında adı geçen kişilerdir. Bu kişiler de toplumsal hayatın birer parçası olarak romanda yer alırlar. Müslüman karakterlerle ilişkilerinde bir olumsuzluktan söz edilemez.

Refik Halit'in *Sürgün* (1941)⁶³ romanında mekân Halep, Beyrut ve Şam'dır. Roman kahramanı Hilmi Efendi, Beyrut'a gittiğinde ona en çok yakınlık gösteren Bogos Ağa'dır. Bogos Ağa, Maraş'tan Beyrut'a göçmüştür. Burada bir bağda ırgatçı başı olarak çalışmaktadır. Maraş'ta sevilen bir insan olan Bogos Ağa'nın aklı geride kalmıştır. Beyrut'ta en çok hoşlandığı şeylerin başında Türkiye'de yaşadığı yıllarda Türk memurlar ve Türk ailelerle arasının iyi olduğunu anlatmak gelir. Güney Anadolu'daki çatışmalar sırasında bile Türk komşuları ona gitmemesi için telkinde bulunurlar fakat o, karısına laf anlatamadığı için göçmek zorunda kalır. Bogos Ağa Beyrut'ta Ermeni mahallesinde oturur. Burası göçmenlerin kaldığı bir kamptır. Hilmi Efendi burayı şöyle tasvir eder:

"(...)İnce çam tahtalarını çatıştırarak kurdukları yan yana sırtısrta, burun buruna binlerce barakadan, iği büğrü dar yollardan ibaret mahallede herkes meydanda idi, ayrılık gayrılık kalkmıştı; komşu komşunun içini seyrediyor, camsız pencere deliklerinden halk birbirinin evinde ne ile meşgul olduğunu ayan beyan görüyordu. İşte şurada beşiğini sallayan bir kadit kadın... Ötede gergef işleyen bir tombul kız... Sağda kundura tamir eden bir ihtiyar... Solda traş olan bir delikanlı... Aşağıda kahveler, tavla oynayanlar ve nargile tokurdatanlar... Arada ufacık bakkal dükkânları, alış veriş, söz sohbet... Türküler, ninniler, çağırışmalar, konuşmalar, hepsi Türkçe! Sonra kızgın yaz ve kızık ter kokusu... Yeryer, hepsini bastıran bir lâğım havası... Kumkapı ile Ahırkapı arasındaki teneke mahallesinin çok büyüğü, daha kalabalığı ve kirlisi!" (s. 31)

Hilmi Efendi'nin Beyrut'ta karşılaştığı gayrimüslimlerden biri Bogos Ağa'nın komşusu Virjin diğeri de damadı Rızkullah (Razuk)'tır. Hilmi Efendi, Ermenileri sevmeyen bir insandır. Fakat Beyrut'ta onları tanıyınca sevmeye başlar. Tanıdığı Ermenilerle kısa sürede samimi olur. Bu Ermenilerin ortak özelliği Türkiye'deki doğup büyüdükleri yerlerin özlemini duyup sürekli buralarla ilgili sohbet etmek arzusunda olmalarıdır. Hilmi Efendi de onlarla Türkçe sohbet etmekten büyük haz alır. Ancak

⁶³ Refik Halit Karay, *Sürgün*, (İkinci basılış), Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, 1944. (Alıntılar bu baskıdandır.)

onların yurtlarına dönmelerinin Türkiye'nin Avrupa'ya boyun eğmesiyle gerçekleşebileceğinin farkında olduğu için, “*Rabbim o günleri göstermesin!*” diye içinden dua eder. Yurt dışında Türklerle samimi ilişkiler kuran Ermenilerin Anadolu'da şımarıklarını vurgular.

Roman kahramanı İrfan'ın Halep'teki çevresi de Kanûnî Nobar Efendi, kemancı Ligor, Marika, udî İstapan Efendi, artist Roza gibi Türkiye'den göç eden gayrimüslimlerden oluşur.

Sürgün romanında Ermenilerin tehcirinden söz edilmez. Fransızların güney Anadolu'yu işgali sırasında bazı Ermeni ailelerin Suriye ve Lübnan'a sevk edildiği ifade edilir.

Sait Faik'in *Medarı Maişet Motoru* adlı romanında Kaşıkadası'nın eski bekçisi olan Hırant, “*Erkek tabiatlı,(...)pek gülmez, herkesle durup konuşmaz.*” (s. 153) sözleriyle tanıtılır. Adadaki yalnızlığı, ona insanları sevmeyi ve onlarla ilişki kurmanın sıcaklığını öğretmiştir. Hırant, adanın bekçiliğini Hikmet'e devrederek buradan ayrılır.

Ercüment Ekrem'in *Çömlekoğlu ve Ailesi* romanında İdris Efendi'nin küçük bir mahalle aktarlığından tüccarlığa giden yoldaki macerasında birkaç azınlık vatandaşın da önemli rolü vardır. Mütevazı evini satıp apartmana yerleşmek isteyen İdris Efendi, dolandırıcıların kucağına düşer. Önce apartmanın kapıcısı, yeni evine eşya almak isteyen İdris Efendi'yi dolandırmaya çalışır. Bu amaçla eski eşya alım satımında aracılık eden Osep adında bir Ermeni'ye başvurur. Çolak Osep, İdris Efendi'de bol miktarda para olduğunu keşfedince onu, bir ticarethane açmaya yönlendirir. Ortak bir ticarethane kısa sürede açılır. Osep, böylece adi bir simsarlıktan tüccarlığa yükselmiş, Osep Kıvırcıvıryan olmuştur. Ortağı, Anadolu İdris Efendi, onun dediği her şeyi yapmaya başlar. Birlikte çok miktarda para kazanılır. Ortağının güvenini kazanan Osep onu, Beyoğlu'nun randevu evlerine alıştıırır. Burada bir dost edinen İdris Efendi, işini ihmal etmeye başlar. Bu sırada Çolak Osep, ticarethanelerinde yasa dışı işler çevirmektedir. Bir gün maliye görevlilerine de fahiş fiyattan iplik satmaya kalkınca yakayı ele verir. Görevlilere yalvarıp yakarıp rüşvet teklif etmesine rağmen, paçayı kurtaramayan Osep, mahkemeye sevk edilir ve birkaç yıl hüküm giyer. Romanda hem saf Anadolu insanının Çolak Osep gibi kurnaz gayrimüslimler tarafından soyulup yoldan çıkarıldığı eleştirilmiş hem de Beyoğlu'ndaki randevu evlerinin olumsuz

tesirlerinin Anadolu insanına kadar uzandığı ortaya konmuştur.

Refi Cevat Ulunay'ın *Enkaz Arasında* adlı romanında Aram, Samatyalı balıkçı Minas'ın oğrudur. Çocukluk ve gençlik yılları Samatya'da geçen Aram'ın en önemli özelliği pratik zekâsıdır. Hazır cevaplılığı ve kıvrak zekâsıyla insanları kolayca kandırabilen Aram, Mütareke'den sonra Paris'e bu zekâsını kullanmak amacıyla gider. Sermayesiz bir iş kurmak ister. İstanbul'dayken gittiği bir tekkede gördüğü şeyhin şişle yaptığı bazı bürhan gösterileri onun sermayesiz işi için ilham kaynağı olur. Bir Hint fakirini canlandırarak kısa sürede çok miktarda para kazanır. Avrupalıların tabiat üstü olaylara kolayca inanma eğilimi, Aram'ın işini kolaylaştırır. Hatta Aram'ın yaptığı iş, kısa sürede başka şarklılar tarafından taklit edildiği için Paris'te birkaç doğulu sahne sanatçısı daha türer.

Reşat Enis'in *Ekmek Kavgamız* adlı romanında yer verdiği Haçık Reis de romandaki diğer balıkçı patronları gibi tayfasının hakkını gasp eden ve onlara insanlık dışı muamele eden reislerdendir.

Yazar romanda patron-işçi çatışmasında ezilenlere örnek olarak bir Ermeni tayfanın dramatik hikâyesini anlatır. Denizci Agop, karısı ağır bir hastalıktan yatarken çalışmak zorundadır. Bir yaşındaki çocuğuyla karısı Santui evde yalnızdır. Balık avından dönünce Bogos ile birlikte hemen evine koşan Agop kapıyı açamaz. Bogos'la birlikte kapıyı kırarlar. Karşılaştıkları manzara dehşet vericidir. Eőı yatağında cansız yatmakta çocuğu da cansız annenin memesini emmektedir. Cesedi inceleyen doktor, kadının ölümüne sebep olan hastalığın tifüs olduğu teşhisini koyar.

Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı romanında çilingir Hırant, Ferit'in tuttuğu odada daha önce kalanlardan biridir. Hırant sürekli karısını döver. Karısı Mannik bir gün sırta kadem basar. Bu olay cin tayfasının bir oyunu olarak düşünülür. Romandaki Karnik ise Ferit'in kaldığı Vafı Bey'in idare ettiği pansiyonun eski müşterilerindendir. Sözü edilen Karnik sokakta gizli gizli kadın resimleri çekerek satar. Çıplak kadın resmi satan bu adam kendi kızının çıplak resmini satınca kızının şikâyeti üzerine hüküm giyer.

Orhan Kemal'in *Baba Evi* romanında Türkiye dışındaki Ermenilerin yaşadıkları yerlerde birer Türk mahallesi kurduğuna temas edilir. Refik Halit gibi Orhan Kemal de yurt dışındaki Ermenilerin yaşadıkları çevrenin Türk kültürüyle ne kadar bütünleştiiğini

belirtir:

“Bu çarşı, Türkçe konuşması, Türkçe şakalaşması, Türkçe sövüp saymasıyla memleketimden bir parça gibiydi.

Bir bakarsın, adının Ahmet olması lâzımgeldiğini zannettiren bir bakkal, nezleli sesiyle ‘Turnam’ı tutturmuş, öteden bir kasap, ‘Heye heyeeee...’ diye onu cevaplıyor, yahut, içerek bir şekerçi dükkânında usta, çırağını döverken Türkçe küfrediyor, bir Türk gibi sinirleniyor, bir köfteci Adana tarzında içli köfteler satıyor!” (s. 85-86)

Beyrut’ta Ermenilerin yaşadığı mahalle de perişan haldedir. Orhan Kemal’in tasvir ettiği Ermeni mahallesiyle Refik Halit’ininki birbirine benzer. Her iki mahallenin perişanlığının yanında Türk kültüründen izler taşıması dikkati çeker:

“(...) Fakir Ermenilerin oturdukları bu mahalle pek haraptı. Paslı tenekeler çakılı duvarlarıyla, tahtaları çürümüş, basık eğri büğrü evler kalabalığı. Daracık sokaklar çamur içindeydi. Domuzlar sürüler halinde dolaşıyor, kapı önlerine devrilmiş çöp tenekeleri... Yalınayak çocuklar, çamurlara bata çıka koşuyorlar, pencerelerde kadınlar, karşıdan karşıya çene çalıyorlar, bir yerlerde bir gramofon eski bir Türkçe şarkıyı bayat bayat haykırıyordu.” (s. 73)

Refik Halit’in *Nilgün’ün Sonu* adlı romanında olaylar Türkiye dışında geçer. Roman kahramanı, gezdiği memleketlerde Türkiye’de bulunmuş ve çeşitli sebeplerle Türkiye’den ayrılmak zorunda kalmış gayrimüslimlerle karşılaşır. Bunlardan biri, Ankaralı Katolik bir aileden olan Anuş Terliyan’dır. Kaldığı otelde kendini güzelliği ve alımlılığıyla Hanım Sultan olarak tanıtan bu kadın, Türkçeyi hemen hemen aksansız konuşur. Sahte Hanım Sultan’ın amacı, bir zengin koca bulup onu dolandırmaktır. Terliyan’ın foyası kısa sürede ortaya çıkar. Halası Takuhi ise Terliyan’ın bu işlerdeki baş yardımcısıdır.

Romanında çok az yer verilen İskenderun, Dört Yolcu Serkis, *“Elli yaşlarında, pos bıyık babacan bir adam”* (s. 43) dir. Anlatıcının “Ermeni göçmenlerinden olmalı” dediği Serkis, 1925’ten itibaren Mısır sultanının yanında bahçıvan olarak çalışmaktadır. 1915 göçmenlerinden olması muhtemel Serkis’in romanın Türk kahramanını dostane bir biçimde karşıladığı görülür. Mısır’da ona yardımcı olmaya çalışır.

Hüseyin Rahmi, *Can Pazarı* romanında Çarşı içindeki bir Ermeni aşçıdan söz eder. Adı Kaspar olan bu aşçının lokantasında Agavni adında güzel, cilveli bir garson

çalışmaktadır. “Bodur, fakat tıkHz, yuvarlak kumral bir kız” olan Agavni’nin “iri gözlerinin gür kirpikleri hafif sürmeli...”dir. (s. 15) Agop adında bir sevgilisi olduğundan söz edilir fakat olay örgüsünde bu kişiye yer verilmez.

III. MÜTAREKE’DEN SONRA ERMENİLER

Savaş yıllarını konu alan romanlarda daha çok Rum karakterlere yer verilmiştir. Rumların ihanetinden söz edilirken Ermenilerin yaptığı vahşetlere dolaylı olarak temas edilmiştir. Erzurum ve Van’daki vahşetleri yaşayıp bir şekilde buradan kurtulmuş ve İstanbul’a göçmüş kahramanların çocukları tarafından bu olaylar geri dönüşlerle anlatılır. Yani olayları yaşayanlar değil daha çok ikinci kuşak romanlarda yer alır. Bazı romanlarda II. Abdülhamid döneminde Türk aydınlarıyla birlikte Avrupa’ya kaçan Ermeni komitacılarından söz edilir. Bunlar genellikle aynı kaderi paylaştıklarını vurgularlar. Fakat bu devirde Müslüman aydınının Ermenileri tam olarak güvenilir bulduğu söylenemez.

Safvetî Ziya, *Salon Köşelerinde* adlı romanında İstanbul’da yaşayan Türklerin kendilerini yeterince tanıtamadıklarına temas eder. İngiliz Lydia, Türkleri öncelikle Rumlardan ve Beyoğlu’nda yaşayan Avrupalılardan ve ancak onların anlattıkları şekilde öğrendiklerini söyler. Türklerin kültür seviyelerinin düşüklüğü ile ilgili yabancılarda yaygın bir kanaat olduğuna dikkati çeker. İstanbul’a gelen yabancılar bir Türk’le karşılaşırsa yüz tane de Rum, Ermeni veya Levanten’le karşılaşır. Dolayısıyla Türkler İstanbul’da yüzde bir oranında temsil ediliyorlarmış gibi görünür. Lydia, Osmanlı’nın bir edebiyatının bile olmadığını düşünür. Ona göre Osmanlı edebiyatı adına *Binbir Gece Masalları* dışında elde bir şey yoktur. Lydia’yı bu yanlış kanaatlere yönelten Türkiye’yi bir Türk vasıtasıyla değil, İstanbul’da yaşayan gayrimüslimler vasıtasıyla tanımasıdır.

Halide Edib, I. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında Ermenilerin Anadolu’da yaptıkları kırımdan habersiz olduğunu ifade eder. Bu yıllarda Ermenilere kötü muamelede bulunması sebebiyle İttihat ve Terakki’yi suçlayıcı konuşmalar yapar. Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmalarda birtakım itirazlarla da karşılaşır.⁶⁴ Özellikle *Yeni Turan* romanında devletin ayrılmaz unsurları olarak gördüğü azınlıklar ve onların

⁶⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Enginün, *Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*.

hamileri Batı hakkındaki düşünceleri *Ateşten Gömlek* romanında değişmiş, “*Halide Edib’in Batı hayranlığı, tarihî zaruret karşısında Batılılara karşı mutlak bir nefrete dönüşmüştür.*”⁶⁵

Yazar, *Ateşten Gömlek* romanında İstanbul’un İtilaf güçleri tarafından bombalanması sırasında yerde yatan bir Ermeni kadından söz eder. Beyaz saçlı, siyah elbiseli bu kadın, vücudunun yarısı yaya kaldırımında, yarısı yolda gözleri dönmüş bir biçimde yatmaktadır. Kadının yanında bir de çocuğu vardır. Bu manzara, savaşın, hangi milletten olursa olsun neticede insanı yok ettiğini gösteren trajik bir sahne olarak karşımıza çıkar. Romanlarında işlememesine rağmen yazarı en çok etkileyen olaylardan biri de yetim kalan Ermeni ve Türk çocuklarının karıştırılmasıdır. Öksüz ve yetim kalan Ermeni çocuklarına önce Müslüman aileler sahip çıkar. Ardından bu çocuklar Müslüman yetimhanelerine verilir ve birer Müslüman olarak yetiştirilir. Avrupalılar bu işe müdahil olunca durum tersine döner. Bu defa kimsesiz Müslüman çocuklar, Ermeni yetimhanelerine gider. Halide Edib, hem Ermeni çocuklarının Müslümanlaştırılmasına hem de Müslüman çocukların Hıristiyanlaştırılmasına karşıdır. İnci Enginün bu dramatik tabloyu şu sözlerle anlatır:

“*Bu günlerde Batılılara karşı duyulan düşmanlık hislerine hak verdiren durumların başında, Ermeni yetimleri meselesi gelir. Kimsesiz kalan pek çok çocuk yetimhanelere alınır. Ermeniler, Türklerin kendi çocuklarını alarak Türkleştirmiş olduklarını iddia ederler ve bu çocukların ırklarını tesbit için komisyonlar kurulur. Türk olduğunu iyice hatırlayan çocuklardan nüfus kâğıdı sorulur, tabii ki bu resmî belgeyi hiç biri gösteremez. O zaman çocukların ‘ben Türküm’ feryatlarına kimse kulak vermez ve hepsi Ermeni yetimhanelerine gönderilir... Bu meselede ortaya bir de Amerika çıkar. Halide Edib, Ermeni çocuklarının Müslüman edilmek üzere alınmalarına karşı olduğunu kesin olarak belirttikten sonra, Müslüman aileler tarafından, acınarak, himaye edilen Ermeni çocuklarından da bahseder. Müslümanların Hıristiyanlar gibi misyoner ruhu taşımadıklarını da ayrıca belirtir. Önce Şişli’de, sonra Amerikalılar tarafından Bebek’te Yakın Doğu Yardım Merkezi adı altında açılan kurumlarda çalışan Hilâl-i Ahmer kadın kolu başkanı Nezihe Hanım ve Nakiye Hanım birkaç aydan fazla orada duramazlar. Zira Ermeniler her çocuğun derhal Ermeni olarak tescil edilmesini istemekte ve komisyonun Türk olmayan üyeleri, mazilerini çok net olarak hatırlayan Türk*

⁶⁵ Enginün, *Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 219.

çocuklarının feryatlarına kulaklarını tıkamaktadırlar.”⁶⁶

Yazar, bütün dünyanın, Türkleri, Ermenileri katletmek ve medeniyet düşmanı Almanlarla işbirliği yapmakla suçladığını belirtmiştir. Devrin Türk gençleri, bu karanlık damgayı kaldırmaya uğraşmaktadır. Yazar, bu sırada bazı yerlilerin farklı düşündüğünü belirtir. Hatta “*ırkan Türk olmadığını Mütarekeden sonra gelen bir nevi ilhamla anlayanlar*”ın (s. 27) Türk gençlerinin çabalarına hiç katılmadığını ve bunların Rumlar ve Ermenilerle birlikte hareket ettiklerini ifade eder.

Romanda İstanbul’un işgal edildiği yıllara ait bir başka bilgi de Ayşe’nin tramvaya binmesiyle ilişkilendirilerek verilmiştir. Tramvayda Ermeni, Rum kondüktörler ve Ermeni, Rum, İngiliz polisleri tarafından Türk kadınlarına işkence edildiği ayrıntı verilmeden ifade edilir.⁶⁷ Yazar, Sultanahmet Mitingi esnasında azınlıklarla ilgili tespit ve kanaatlerini Peyami’nin ağzından anlatır. Bu kez Rum, Ermeni yerine Hıristiyanlar kelimesini kullanır. Mitinge hazırlanan Müslümanları gören Hıristiyanlar endişeli, Müslümanların bu haliyle alay edip etmemekte ve mütecaviz olup olmamakta kararsızdırlar. “*Bütün deşilen çibanlar arasında en koyu cerahat yerli Hıristiyanların velveleli zaferlerinden, arkalarını İngiltere ve Fransa’ya vererek, Türk’e yağdırdıkları gayzdan akıyordu.*” (s. 38) Yazar, Ermenilerle ilgili bir düşüncesini anlatırken sözünü Ayşe’ye emanet eder. Ayşe’yi evinden çıkarmak isteyen İngiliz askerinin tercümanı bir Ermeni’dir. Bu Ermeni, Ayşe’ye İngilizlerin emrini iletirken adeta zevkten dört köşe olmuştur. Onun bu kendinden geçmiş halini gören Ayşe mektubunda duygularını Peyami’ye “*(...)zavallı uşak Ermeni’yi, hatta bize isyan ederken severdim, fakat İngiliz’e uşaklık ederken küçük bir şey!*” (s. 78) cümlesiyle anlatır.

İşgal altındaki İstanbul’un mazlum ve elemli bir tablosu da Teğmen Seyfi’nin üniformalı olarak Ayşe’nin evine giderken sokaklarda Ermeni, Rum çocukları tarafından taşlanmasıdır. Yunanlar, Bursa’ya girdikten sonra Geyve taraflarındaki

⁶⁶ Enginün, *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 62.

⁶⁷ Yazarın romanda temas ettiği bu vaka, işgal yıllarında tanık olduğu vakalardan biridir. *Türkün Ateşle İmtihani* adı altında kaleme aldığı hatıralarında bu konuyla ilgili olarak şunları anlatır: “*Eminönü’den son tramvaya binerek ablamın evine gidecektim. Biletçi galiba azınlıklardandı. Sıraya bakmadan içeriye azınlıkları alıyor, Türk kadınlarını itiyordu. Vakit çok geçti. Sokak fenerinin altında duran ihtiyar kadınların yüzlerinde, bana acı gelen bir şey vardı. Ben tramvaydaydım. Kapıya giderek bir ihtiyar kadını içeriye çektim ve yerimi ona vermek istedim. Biletçi buna o kadar kızdı ki, bilet kutusuyla beni itti ve sövmeye başladı.*” (Halide Edib Adivar, *Türkün Ateşle İmtihani*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 18.)

Rumların kargaşa çıkarmaları, Adapazarı civarında Çerkez, Rum Ermeni eşkıyasının halife ordusuna katılarak millî kuvvetlerle çarpışmaya girmesi taşranın perişan halini gösteren bir başka tablodur. Halide Edib, taşranın durumunu daha çok hikâyelerinde yansıtmıştır.⁶⁸

Selahattin Enis, azınlıkların olumsuzluklarını öne çıkarmayıp daha çok Türkleri eleştirmek niyetindedir. Memleket düşmanı her Türk'ün yanında bir gayrimüslim vardır. Yazar, gayrimüslim karakterleri etraflıca işlemez. Yozlaşmış Türklerin yanına azınlıklardan seçilmiş bir eş veya hizmetçi yerleştirmekle yetinir. *Zaniyeler* romanında yine varlıklı bir konakta hizmetçi olan Anjel, karakteri üzerinde fazla durulmaz. Hicri Sıtkı Efendi'nin yanındaki "*iri kıyım bir Ermeni karısı*" (s.121) da bunlardan biridir.

İstanbul'un işgal edildiği yıllarda Müslüman çocukların Hıristiyanlaştırılması ile ilgili olaylara Yakup Kadri de *Sodom ve Gomore* romanında yer verir. O, Halide Edib gibi yaşanan trajedinin sadece kimsesiz çocukları kapsadığı kanaatinde değildir. Türk çocuklarının bilinçli bir şekilde ailelerinden koparıldığını inanır. Amerikan misyonerlerinin Ermeni çocukları aramak bahanesiyle Türk ailelerin çocuklarını alıp Protestanlaştırdığını vurgulayan yazar, bu durum karşısında hiçbir anne babanın sesini çıkaramadığını ifade eder:

⁶⁸ "Zeynebim Zeynebim..." hikâyesinde Uzun Osman'ın çiftliğini Atina'da okumuş, İzmirli bir Rum olan Yorgi yönetmiştir. Yorgi'nin karısı Kalyopi de Uzun Osman'ın kızı Zeynep'e dadılık etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yorgi askere çağrılınca ortadan kaybolur. Hem Yorgi hem Kalyopi içten pazarlıklı insanlardır. Nitekim Yorgi, savaştan sonra çiftliği yağmalamaya gelen Rum çetesi içinde teğmen elbisesiyle Zeynep'i yüzbaşısına peşkeş çeker.

"Efe'nin Hikâyesi"nde İzmir'in işgalinden sonra Aydın civarında olanlar şöyle anlatılır: "*Çiftliklere girmişler, ihtiyarları sakallarından sürüklemişler, gençleri parçalamışlar, mal mülk ne varsa kül etmişler, hayvanları alıp götürmüşler(...)*

İçeriye doğru yürüyorlarmış, toprak üstünde ne tütün fidanı, ne buğday başağı bırakmışlar. Zeytinlikler inmiş, bağlar çiğnenmiş, ağaçlardan incir, badem, yemiş dökülmüş, kokmuş, kimseler malının başında kalmamış, kasabalar birer mahşer olmuş(...)

(...)Akşamın alaca karanlığında köye girerken sırtlarda kuzuları otlatan kızlar alayla önümüze çıktılar; başörtüleri parçalanmış, saçları yolunmuş, üstleri başları toprak ve kan içinde, hepsi bir ağızdan ağlıyordu..." (Halide Edib Adıvar, *Dağa Çıkan Kurt*, Efkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1338-1340, ss. 44-45).

"Üzeyir'in Karısı" adlı hikâyede de Yunanların Afyon civarında halkın malını gasp edip canına kast ettiği anlatılır. "Vurma Fatma Vurma" hikâyesinde Yanako Dimitriyadis, Beyoğlu'nda kunduracı kalfası iken I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu işgal etmeye çalışan Yunan ordusuna gönüllü asker olarak yazılır. Köylerin yakılmasıyla görevlendirilen birliklerden birine verilen Yanako'nun zaten en büyük zevki insanları işkence içinde görmek, yeni ve orijinal işkenceler üretmektir. "Muhlis'in Ağabeyisi" adlı hikâyede Ermenilerin Van'da yaptığı katliam Muhlis tarafından anlatılır. Katliamın ortasında kalan Muhlis, annesinin ve babasının öldürülüşünü seyreder. Daha sonra iki kişi tarafından kurtarılarak Erzurum'a götürülür. Buradan da Sarıkamış'taki Darüleytam'a yerleştirilen Muhlis, burada subay olan ağabeyine kavuşur.

“Nermin’in pederi bu firarın, daha doğrusu bu kaçırılışın, bu kız kaçırmanın, bütün mesuliyetini Protestan misyonerlerinin üzerine yükletmekte bir an tereddüt etmiyordu. Kurûn-ı vustâda kayıp olan çocukların Yahudiler tarafından çalınıp iğneli beşiğe konulduğunu zannedenler gibi Nermin’in babası da, kızının dinini tebdil için Protestan rahipleri tarafından aşırıldığına zâhib oluyordu. Lakin bunun için hiçbir teşebbüste bulunmağa cesaret edemiyordu. Kimin ne haddine? Bu Amerikalı misyonerler Ermeni çocuğu aramak bahanesiyle ellerini en hâlis en masum Türk evlerine sokarak beğendikleri çocukları bütün bir mahalle halkının feryatları, iştikâları arasında istedikleri yerlere alıp götürmüyorlar mıydı hangi annenin bu ‘Bu benim evladımdır!’ diye haykırmaya hakkı oluyordu? Hangi babanın adalet istemeye dili varıyordu. İnsanı vicdan, bu barbar Hristiyan taassubu karanlığı içinde boğulup gidiyordu!” (s. 299)

Aka Gündüz, Türkiye’deki Batılılaşmanın ne kadar sahte olduğunu anlatmak için Ermenilerden söz eder. *Tank Tango*’daki Nazan’ın bir konuşmasında yaşanan devirde Paris’e gitmenin kolay olduğu belirtilir: “(...)Parise gitmek o kadar kolay ki, biraz Ermeni mektebinde oku, sık sık sinemaya git.. sokakları belle, artistleri taklit et..” (s. 79) Birçok romanda Avrupa ve Beyoğlu mukallitliği dile getirilmesine rağmen *Tank Tango*’da söz edilen türden Müslüman kesimin çocuklarını Ermeni mekteplerinde gönderme vakası sık rastlanan durumlardan değildir. Yazar, bu romanda, “(...)Ermeni dudusundan ihtilâf rüesasından iltimas beklemek için burnunu, karının bıyıklı dudağına sokan şehzadeler” i (s. 156) de eleştirir. Bu durum Lüks bir otelin (Summer Palace) kapısında görülen manzaralardan biridir. Yazar, şehzadeleri eleştirirken Ermeni milletini, işgal güçleriyle işbirliği yapmakla suçlar. Ancak aynı romanda bir Ermeni bestecisi Nikoğos Ağa’nın adını zikreder. Bir içki sofrasında dinlenen Nikoğos Ağa bestesi, dinleyenleri içkiden daha çok mest eder. Besteci hakkında olumsuz bir söz söylenmez.

Mehmet Rauf’un *Halâs* romanında, Mütareke imzalanır imzalanmaz Ermenilerin özellikle Güney Anadolu’da tedhiş hareketlerine giriştikleri anlatılır. Fransızların destek verdiği Ermeniler, özellikle Kafkasya’da işleri cinayet olan azıllı haydutlardır. Bunlar Fransız askerî üniforması içinde Adana ve civarında da Türklere her türlü vahşeti uygulamaktadırlar. Bu bölgede Türklere yapılan eziyeti yazar, Server Bey’in ağzından şöyle nakleder:

“Kilikya Türklerini ezmek, korkutmak, soymak ve öldürmek artık umuru adiyeden olmuştu. ‘Tesviyei mesalih’ namı altında işleyen komisyonlar, hafıye ve casus teşkilâtı, Ermeni gönüllüğü ve fedaileri almışlar yürümüşler, her gün kan dökülüyor, her gün ırz deşiliyor ve her gün birçok yağma yapılıyordu. Mesela bu komisyonun kararlarile Türk zenginlerinin malû mülkû ellerinden alınarak Ermenilere veriliyor, emlak ve hayvanat bir iki yalancı şahitlerle Ermenilerin eline geçiyor, vilâyette bulunan emval ve hayvanat böylece gaspolunduğu gibi nerede olursa olsun bir Türk rastgetirince hemen tepesini delmek, bütün Ermenilerin yaptığı şey oluyordu. Meselâ silâh aramak bahanesiyle evlere girerler, ellerine geçirdiklerini alırlar, hoşlarına giden kadınları çekip götürürler, orada bir erkek olup ta karşı gelecek olursa çeker vururlardı. Bir gün gene onbir yaşlarında iki Türk çocuğunu Ermeni fedaileri denen şakiler yere yatırmışlar, kuzu boğazlar gibi öldürüyorlarmış, bunu İsmail Bey namında bir adam görmüş, kurtarmak için rica ve müdahale etmiş... Vay sen misin buna cesaret eden? Hemen bunu da yakalamışlar, yere yuvarlayarak kulağını, burnunu kesmek ve gözlerini oymak şartile idam etmişler...” (s. 162)

Ethem İzzet Benice’nin *Aşk Güneşi* adlı romanındaki Hadi Bey, aslen Ermeni’dir. I. Dünya Savaşı’nda İstanbul’da bir okulda Fransızca öğretmenliği yapan Hadi Bey, *“sürülmemek için Müslüman olmuş”* tur. (s. 232) Osmanlı hükümetinin kendisine Maarif müdürlüğü verdiği Hadi Bey’in Müslümanlığı sözdedir. Çünkü bulunduğu kurumda da Ermenilerin ideallerini gerçekleştirmek için çalışmaktadır:

“(...)her Ermeni gibi ne yaptığını bilerek çalışıyor. İstanbul’dan ayrıca her ay parası da geliyormuş. İhtimal kendi serveti ihtimal herhangi bir Ermeni ihtimal cemiyetinin verdiği tahsisat. Böyle bir adam böyle Güllüleri filan da toplayıp el altında Türk Fadikleri baştan çıkarmayı da pek ala kendisi için bir milli hizmet sayar. Fena mı, iki şey bir arada. Hem eğlence ve zevk. Hem teker teker orospu edilen Türk kızları.” (s. 232)

Sözü edilen konuda işgal güçlerinin subaylarıyla azınlıklar işbirliği içindedir. Bu iğrenç işlerin mekânı İstanbul’dur. Anadolu, İstanbul’a göre daha saf ve daha temiz bir yerdir.

Benice, İstanbul’da ticareti elinde tutan azınlıklara da hücum eder. Bir mağazanın müdürü olan Ermeni Ohannes, yanında bir Türk’ün çalışmasına tahammül edemez. Yanında çalışan Türklere insanca muamele etmez. Yalan dolanla İstanbul’da iş yaparken Türk bürokrasisinin açıklarından istifade eder:

“(...)Şehremanetini kandırmış. Ucuz yiyecek satmak için Belediye Satış Mağazaları diye bir kulp bulup işini tıklarına koymuş! Ucuz mal... diye zavallı Türk’ün elindeki son meteliği de çekiyor, sonra da göz boyamak ve:

— Türkleri açlıktan kurtarıyorum... diye beş on Türk kızını da boğazı tokluğuna uşak gibi kullanıyor. Müdürler, kâtipler, muhasipler, paralı bütün işler gene Rum ve Ermenilerde.” (s. 117)

Yakup Kadri’nin *Bir Sürgün* romanında Karabet Vahyan, romanın aslî kişisi Doktor Hikmet’in seyahat ettiği vapurun yolcularından biridir. Sivaslı olduğu ve orta tahsilini bir Amerikan okulunda yaptığını söyleyen Vahyan, Ermeni komitacılarındandır. Doktor Hikmet’le kısa sürede tanışıp kaynaşırlar fakat Vahyan samimiyeti ilerletmekte tereddüt edip Doktor Hikmet’ten uzaklaşır. Dr. Hikmet’le aynı yolun yolcuları oldukları konusunda hemfikirdirler. Bir Jön Türk’le (Dr. Hikmet her ne kadar Jön Türklüğün ne olduğunu bilmesede o, romanda Jön Türkleri temsil eden bir karakterdir.) Türkiye’nin dibine dinamit koyan bir Ermeni komitacının aynı vapurda, aynı amaçla Paris’e gitmesi, Dr. Hikmet’in vicdanını rahatsız etmesine rağmen herhangi bir tepkisi de görülmez. Niyazi Akı, Yakup Kadri’nin romanlarından yola çıkarak Osmanlı aydınının bu zaafıyla ilgili dikkat çekici bir tespit yapar. Ona göre “*Yakup Kadri’nin romanlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarını temsil eden nesil ve zümrelerin bâriz tarafları uyuşukluktur.*”⁶⁹ Dr. Hikmet de vapurda karşılaştığı Ermeni ve Yahudi’nin hezeyanları karşısında donup kalmıştır. Aynı uyuşukluk *Hüküm Gecesi*’nin Ahmet Kerim’inde de görülür. İçinde bulunduğu uyuşukluktan bir türlü silkinip kurtulamayan Ahmet Kerim, ülkesi aleyhine dönen birçok dolabı görmesine rağmen fikrî bakımdan pek değişmez, fiilen hiç değişmez. Yaşadığı olayların etkisiyle fiilen değişen aydın karakteri, kısmen *Kiralık Konak*’ın Hakkı Celis’inde görülür. Onun da gördüğü acı olaylardan dolayı değiştiği söylenemez. Kendini şiire ve aşkına veren, aşkıyla ölmeyi planlayan Hakkı Celis, bir süre sonra bu romantik hayat tarzını terk ederek ülkesi için ölmeye giden idealist bir genç kimliğine dönüşür.⁷⁰ Alafranga

⁶⁹ Akı, *Yakup Kadri Karasmanoğlu- İnsan- Eser- Fikir- Üslup*, s. 116.

⁷⁰ Sevim Kantarcıoğlu, Hakkı Celis’in bu değişimiyle ilgili şöyle bir tespit yapar: “*Romanın başlangıcında romantik bir şair olan Hakkı Celis, büyüme sürecinin sonunda gerçekçi bir vatansever olmakta ve Naim Efendi’nin ve Seniha’nın düşümlerine doğru teşhisi koyabildiği gibi, devletinin ve milletinin yaşayabilmesinin dinamik gelenekçilikle mümkün olacağını anlamaktadır.*” (Sevim Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 40.)

Seniha'dan aşkına karşılık bulamamasının da kuşkusuz onun bu dönüşümünde payı vardır. Ahmet Kerim'in gönül eğlendirdiği Despina, onun gerçekleri görmesini sağlamış fakat onu Hakkı Celis gibi değiştirememiştir. O, içine gömüldüğü romantizm içinde çürüyüp gider. Belki aydınının bu dönüşümü için zamanın ilerlemesi ve ülkeyi sarsan siyasi olayların gittikçe yoğunlaşması gerekecektir. *Sodom ve Gomore*'deki Necdet'in önceliklere göre daha bilinçli olmasının sebebi, siyasi ortamın değişmesidir denebilir. İstanbul'un işgali ve işgal sırasında İstanbul'daki Türk hayatın kokuşmuşluğu, onu kurtuluşun Anadolu'daki mücadeleyle mümkün olacağı fikrine götürmüştür.

Jön Türklerin sonrasında İttihatçıların karşılarındaki azınlık karakterlerin ortak özelliğinin geçmişlerine ve özellikle dinlerine bağlılığı olduğu ileri sürülebilir. *Jönler*'deki azınlıklar geçmişlerinden kopmamışlardır. *Hüküm Gecesi*'nde Despina, İstanbul alındıktan sonra dinî tören düzenlemeyi hayal eder. *Üç İstanbul*'da hem Moiz hem Ermeni karakterler geçmişlerine, cemaatlerine bağlıdırlar. Bunların karşısındaki Jön Türkler ve İttihatçılar ise adeta bütün benliğiyle yüzünü Avrupa'ya dönmüş, dini ve geleneği reddeden bir tavır içindedirler.

Mithat Cemal, *Üç İstanbul* romanında, Ermenilerin II. Abdülhamid dönemindeki kalkışmaları sırasında Batılıların tavrı ile ilgili bir çözümleme yapar. Osmanlı Bankası'nı basan Ermenileri çıkarmak için “*Moskof baştercümanı Maksimof gönderilir.(...) Diyarbekir'de bir Türk bir Ermeni'nin nasırına bassa devletler Galata'ya bir düzine karakol gemisi*” (s. 65- 66) gönderir.⁷¹ Bir toplantıda Adnan'ın muhalifi I. Dünya Savaşı yıllarında Ermenileri mazlum olarak niteler. İttihatçı Adnan, Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhindeki planlarını, muhalifine hazırladığı dosyadan bir bir okur. Adnan'a göre savaşın ilanıyla birlikte Ermenilerin maskesi düşmüştür. “- *Beş dişli, altı yaşlı Ermeni çocuğundan sekiz dişli seksen yaşlı Ermeni İhtiyarına kadar ağızlarda kanlı bir edebiyat Ermeni dilinin salyası ve Ermeni mutfağının salçasıyla çalkanıyor.*” (s. 310) Ermenilerin dilden dile dolaştırdıkları edebiyat ise şudur:

“*Ben Hayık soyuna mensubum. Hayık'ın Aramın diliyle konuşurum. Ey Ermeni çocuğu, sen Vartan'ın soyundansın. Ey*

⁷¹ Yazarın adını zikrettiği Dikran Kapamacıyan ise gerçek bir kişi olarak romanda yer alır. Adnan, bu kişiyi 93 harbinin bittiğini ilan eden Ayastefanos Antlaşması'nın yapıldığı köşkün sahibi olarak tanıtır. Grandük Nikola ile Hariciye Nazırı Safvet Paşa, Kapamacıyan'ın köşkünde sözü edilen antlaşmayı imzalarlar.

Ermenistan'ın aziz güneşi, bahar geldi.” (s. 309- 310)

Adnan'ın muhalifine sunduğu dosyada Antranik'in Türkiye'de yaşayan Ermenileri toplayarak intikam orduları kurması, Taşnak'ın ve Hınçak'ın Ermenileri kışkırtarak Rus orduları saflarında çatışmaya sevk etmesi de vardır. Bu arada tarihler vererek başka belgeler de sunar. Buna göre, Bükreş'te Hınçak örgütünün Romence yayımlanan *Dinimiatça* gazetesinin 21 Temmuz 1915 tarihli sayısında şunlar yazılıdır:

“Asya'nın Belçika'sı olan Ermenistan'ın hukukunu tanıtmak üzere Rus orduları saflarında harp eden Ermeniler pek çoktur. (s. 310)

Sofya'da yayımlanan *Haydan* gazetesinin 19 Ağustos 1914 tarihli nüshasında *“Menhus Moğol kavmi Ari kavminin en temizine saldırdı; dünya Türk denen musibetten kurtulmalıdır.”* (s. 311) cümleleri yer alır. Ermenilerin yayımladığı bu gazetelere bazı Rus ve Avrupa gazeteleri de aynı ağızla propaganda yaparak yardımda bulunur.

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanındaki Ermeni tercüman, *“millî burunlu, dört köşe yekpare bir oğlandı(r). Yüzündeki Ermeni kabalığı sporla erkek güzelliği...”*ne (s. 523) dönüşmüştür. Ermeni tercümanlar genellikle ülkemize gelen yabancılara Mehmet Celal'in deyişiyle *“her şeyi yanlış tarif etmek, her şeyi yanlış anlatmak”* gibi bir gayret içindedirler. 1900'lü yıllarda Ermenilerin bu özelliği cahilliklerine yorulurdu fakat Mütareke'den sonra yazılan romanlarda Ermenilerin bu özelliklerinin düşmanlıklarından kaynaklandığı artık açıkça dile getirilir. Bu romanda da Amerika'dan İstanbul'a gelen bir kadına tercümanlık yapan Ermeni genci Cumhuriyet Dönemi'nde konuştuğu için rahatça, biraz da küstah bir tavırla Osmanlı'yı eleştirmektedir. Aynı zamanda yazarın da katkısıyla tarihî bir perspektiften dikkat çekici bir toplumsal ve siyasi eleştiri yapar:

“ – Osmanlı İmparatorluğu hokkabazdır, Miss...Kaldırımından mektebine kadar her şeyini Avrupalılar görsün diye yapar. Beyoğlu'nda yaptığı caddeler üç kitadaki bütün Türkiye kaldırımlarına müsavidir.

(...)

“ – Beyoğlu'nda altıncı belediyeyi de bu düşünce ile açtılar. Bu altıncı daire, ilk yaptıkları belediye dairesidir; fakat adına altıncı derler Beyoğlu'na gelen ecnebler İstanbul'da beş tane daha var zannetsinler diye.” (s. 523)

Ermeni tercümanın eleştirdiği Altıncı Daire⁷², yerliler tarafından da başka yönleriyle eleştirilir. Oysa Altıncı Belediye Dairesi'nin, bu bölgedeki gayrimüslimlerin işlerini daha kolay yürütmelerini sağlamak amacıyla kurulduğu ve çalışanlarının bir kısmının da gayrimüslimlerden oluştuğu tarihçiler tarafından belirtilen bir gerçektir. Bu teşkilatın şehirleşmeye olumlu katkıları olduğu gibi olumsuzlukları da olmuştur. Osmanlı modernleşmesinin şehir örgütlenmesindeki bir adımı olan bu teşkilatla ilgili olarak ünlü tarihçi İlber Ortaylı şunları söyler:

“Altıncı Belediye Dairesi'ne özel gelir kaynakları ayrıldı ve başkanları da ya Levantenlerden, ya hariciye memurlarından seçilip atandı. Bu örgüt elçiliklerin ve Avrupalı tüccarların bölgesini düzenlemek için hükümetin beslediği bir belediyeydi. Hususi gelir kaynakları ve kadrosuyla başarılı işler de yaptı. Ancak Galata- Beyoğlu'nda kurulan bu örnek belediyenin gerçekten özendirici bir örnek olduğu kuşkuludur. Bizzat devletin vakanüvisi Ahmed Lütfi Efendi; 'Altıncı Daire ahalisi Avrupa usulüne vakıf olduklarından işe orada başlandı. Hamdolsun diğer daireler ahalisi öyle malumatlı olmadığından, alenen fuhuşhaneler ve kumarhaneler kurarak Altıncı Daire'den örnek almadılar' diye tarih düşürmüştü.”⁷³

Kerime Nadir'in *Günah Bende mi?* adlı romanında Osmanlı- Rus Savaşındaki Rus bölüklerinden birinin tercümanı Ermeni'dir. Bu tercüman, romanın aslı karakteri tarafından “Türk Ermenisi tercüman” sözleriyle tanıtılır. Yine romanda Rusların, Erzurum'da esir aldıkları Türklerin cephe gerisine sevki sırasında muhafız olarak Ermenilerden kurulu birlikleri kullandıklarına temas edilir.

Hüseyin Rahmi'nin *Kesik Baş* adlı romanındaki Madam Parsih, oğlu ve

⁷² Mithat Cemal'in ima ettiği gibi Ermeni tercümanın art niyetli olduğu tarihi bilgilerle de sabittir. Ortaylı hem dairenin kuruluş şeklini hem de işlevini açıklar. Onun şu sözleri Ermeni tercümanın nankörlüğünü ortaya çıkarır: “Beyoğlu ve Galata Belediyesi'nin; bu bölgeyi bir Avrupa başkentine benzetmek amacıyla kurulduğunun en iyi göstergesi, Altıncı Daire olarak adlandırılmasından bellidir. Bu numaralamanın ilham kaynağı Paris olmuştu. O tarihte Fransız başkentinin en seçkin ve modern semti Altıncı Bölgeydi. Nitekim İstanbul'daki ayırırında da Eyüb beşinci daire olmuş. Ondan sonra gelen Hasköy'ün altıncı daire olması gerekirken, buraya Yedinci Daire denmiş ve Beyoğlu Galata'ya da "Altıncı Daire-i Belediye" ünvanı verilmişti. Dahası belirtilen dairelerde belediye örgütlerinin kuruluşunun tamamlanması için hiçbir ciddi teşebbüse girilmediği halde; Altıncı Daireye özel gelir kaynakları ve personel ayrıldı. Bu belediye dairesinin organları seçimle kurulmamıştı. Reis ve üyeler Babiâli tarafından tayin edilip, Babiâli'ye bağlıydılar. Amaç yerel demokrasiyi gerçekleştirmek değil, başkentin en modern (!) semtini düzenlemektir. Lamartine bu en modern semt için: "Modern ve Avrupaî olarak adlandırılan Beyoğlu, ancak küçük ve fakir bir Fransız kasabası kadar göz alıcıdır" diyordu.” (İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 144.)

⁷³ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 167.

yeğeniyle yaşayan “yaşıyla mütenasip bir gusto ve tuvaletle temiz geyinmiş kırkbeş elli yaşlarında ağır başlı ve terbiyeli” (s. 129) dul bir Ermeni’dir. Samatya’da oturan Madam Parsih konuşmayı seven bir insandır. Polisler belediye memuru sıfatıyla evine giderler. Parsih’in ağzından kesik baş cinayetiyle ilgili laf almaya çalışırlar ama kimlik gizlemeye gerek kalmadan Parsih ne biliyorsa kendiliğinden anlatır. Polisler, özellikle Ermenileri biraz övünce Parsih neredeyse Türklüğünü ilâna kalkar. Osmanlı- Ermeni toplumsal dokusuyla ilgili görüşlerini Parsih şu kelimelerle ifade eder:

“Ah, doğru özlü, şeker sözlü adam, sen evime hoş geldin. Eğer ki her Türk böyle senin gibi ermeninin kıymetini bileydi hiç biz sizilen ayırd olmağa çabalanır idik? Benim büyükvalidem ferace, yaşmak koyardı. Biz o kerteyecek türkleşmiştik.” (s. 135)

Madam Parsih, Türk kültürüne, geleneklerine, göreneklerine o kadar bağlanmıştı ki onun bu bağlılığı evlendireceği oğluna kız bulması konusunda Müslüman geleneklerini ölçü almasına sebep olur. Çünkü ona göre şimdiki kadınlar çok açık saçık giyinmektedirler. Bunlardan ev kadını olmaz. Parsih, Samatya sakinleri tarafından ahlâklı bir insan olarak bilinir.⁷⁴

Kesik Baş romanı Mütareke’den ve savaştan bahsetmez. Ancak Ermenilerin Türk kültürüne yakınlığı, Mütareke’den sonra yazılan romanlarda daha geniş bir biçimde vurgulanacaktır. Özellikle Türkiye dışına çıkan Ermenilerin hayatlarındaki kültürel öğelerin Anadolu’dan çeşitli renkler taşıdığı görülür.

Cevdet Kudret’in *Sınıf Arkadaşları* romanında adı verilmeyen Ermeni tercüman İstanbul’un işgali sırasında Fransız üniformasıyla Fransız askerlerine tercümanlık eder. Hem Türkçeyi hem de Fransızca’yı Ermeni ağızıyla konuşan tercüman, yargıç Kadri Talat Bey’e yalısını boşaltması için emir verir. Kadri Talat Bey, bunun usulsüz ve hukuka aykırı olduğunu söylese de tercüman, küstahça emri tekrarlar. Yargıcın

⁷⁴ Hüseyin Rahmi’nin *Ben Deli miyim?* romanının fon karakterlerinden Egzabert adlı Ermeni kız, tramvay turnikelerinde Kalender Nuri’nin tacizine uğrar. Olay sırasında Egzabert’in annesi de yanındadır. Polis çağırmak ister ancak Egzabert buna izin vermez. Romanda azınlıklarla ilgili çok şey ifade edebilecek sembolik olaylara yer verilmemiştir. Bu taciz olayının anlatımında Ermenilerin seçilmesi tesadüfi değildir. Şadan ve Kalender Nuri’nin azınlıklarla ilgili genelde olumsuz düşüncelere sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu taciz olayına Ermeni kızın açık giyinmesinin sebep olduğu söylenmiştir. Gayrimüslimler ve Müslümanların giyim kuşamındaki farklılaşma da kendini Osmanlı’nın son dönemlerinde gösterir. Sadece *Kesik Baş*’ta değil, Ahmet Midhat’ın *Henüz 17 Yaşında* romanında da özellikle Ermeni kadınların Müslümanlar gibi örtündüklerine temas edilir. Dolayısıyla Nuri’nin açık saçık giyinen gayrimüslimlere olan tepkisi onları öyle görmeye alışık olmadığından kaynaklanıyor olabilir.

boşaltacağı yalaya işgalci komutanlardan biri yerleşecektir.

Reşat Enis'in *Toprak Kokusu*'ndaki Ermeni tercüman Fransız kuvvetlerinin yakaladığı Hatice adlı Türk kızıyla Fransızlar arasında tercümanlık yapan bir komitacıdır. Avrupa'da eğitim görmüş olan tercüman, Hatice gibi güzel bir kızın öldürülmesine içi elvermeyecek kadar iyi niyetlidir. Ermeni tercümanın bu iyi niyetinin medenî oluşundan kaynaklandığı vurgulanmıştır. Hatice'ye, Fransız komutana karşı sert konuşmamasını tavsiye ederek onu başına geleceklerden korumaya çalışır.

Orhan Kemal, *Baba Evi* romanında Millî Mücadele yıllarında Türklerle Ermeniler arasındaki çatışmalardan kısaca söz eder. Aslı karakter çocukluk yıllarını anlatırken sebebini ve içeriğini anlamadığı çatışmaların gelişimini çevresinden duyduğu şekilde anlatır:

“Alâettin tepesinden atılan kurşunların bizim evin üst kat pencere camlarını kırıp Ermeni mektebine, Ermeni mektebinden atılan kurşunların da gene aynı şekilde, bizim evin üst kat pencerelerinden (pencerelerinden) geçip Alâettin tepesine gittiğini söylüyorlardı.” (s. 16)

Baba Evi romanında olayın mekânı Adana ve Beyrut'tur. Asli karakter, Türkiye'de yaşadığı yıllarda hiç Ermeni görmediğini söyler. Onun kafasında, çevresinin anlattıklarıyla oluşan bir Ermeni imajı vardır:

“Ömrümde bir tek Ermeni görmediğim halde, onlara dair mübalâğalı hikâyelerin tesiriyle olacak, Ermenileri korkunç sarı yüzlü, saç sakalına karışmış düşünürdüm.” (s. 29)

Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Fatma, özgeçmişini anlatırken Erzurum'da vuku bulan Ermeni vahşetine temas eder: Fatma'nın annesi evlendiği sıralarda Ermeniler kocasını keserler. Annesini de öldürecekleri diğer insanlarla birlikte bir han odasına kapatırlar. Kalanları da toplayıp başka bir yerde öldürürler. Burada Fatma'nın annesi bir cesedin altında kaldığı için canını kurtarıp Tatvan'a kaçarak, ikinci kocası olan Fatma'nın babasıyla evlenir.⁷⁵

⁷⁵ *Biz İnsanlar*'da tramvay sırası, bir İngiliz askerinin bastonuyla milleti hizaya getirmesiyle oluşturulur. Bir Ermeni, İngiliz'in bu davranışını tasdik eder ve İngiltere'de de böyle olduğunu ama orada halkın kimsenin sırasını almayacağını söyleyerek Türk insanının medeni olduğunu ima eder.

IV. GAYRİMEŞRU İŞLERLE UĞRAŞAN ERMENİLER

A. Fuhuşa Bulaşanlar

Genelevlerde veya randevu evlerinde çalışan Ermenilerin Rumlardan farklı olduğu söylenemez. Belki tek fark olarak Rum kızların anne babalarının bilgisi dâhilinde hatta onların eliyle buralara satıldığı görülür ama Ermenilerde bu tür olaylara rastlanmaz. Ermeni genelev patronları da Rumlar gibi genç kızları ağlarına düşürüp bataklığa mahkûm ederler. Fuhuş evlerinin yine birkaç erkek ve kadından oluşan personeli kimi zaman kadın simsarlığı yapar. Romanlarda bunlar daha çok arka planda yer alırlar.

Ahmet Midhat'ın *Henüz 17 Yaşında* romanında genelev patroniçesi Maryanko'nun yanında çalışan Agavni adında bir Ermeni'den söz edilir. Türkçeyi bir Türk kadar temiz konuşabilen Agavni'nin bu meziyeti, genelevlerde müşterilerinin "kalburüstü" takımından olmasına bağlanmıştır. Bu romandaki Rum Yorgaki'nin de Türkçeyi güzel konuşmasına vurgu yapan Ahmet Midhat'ın, "(...)Türkleri Osmanlı Devleti'nin egemen unsuru olarak görmekle birlikte, gayrimüslimlere bu egemen unsurun dilini benimsetme çabasında"⁷⁶ olmadığı görülür.

Agavni, güzel sesiyle de dikkati çeker. Şenliği ve şuhluğu büyüleyicidir. Bir gecede birkaç müşteriyi idare edebilecek kurnazlığa sahip olduğu için ev sahibi Maryanko'ya karşı daha güçlü durabilmektedir. Agavni, genelevden kurtulmak isteyen arkadaşlarının aksine yaşadığı genelev hayatının dışında bir hayatı düşünmemektedir. Ona göre hiçbir erkekte koca olmaz. Bu sebeple yaptığı işi, biraz da intikam amacıyla yapmaktadır. Evlilik kurumuyla alay eder. Evli kadının kocasını aldatmak, evli erkeğin de karısını aldatmak için fırsat kolladığına inanır. Agavni, hiçbir toplumsal, ahlâkî değeri kalmamış; tamamıyla insanlık vasıflarından uzaklaşmış bir karakterdir.⁷⁷

Genelevin patronu Maryanko hakkında ise fazla ayrıntı verilmemiştir. Kendisine "Maryanko Dudu" şeklinde hitap edilmesinden Ermeni olduğu anlaşılmaktadır. Birçok yazarın romanlarında yer verdiği genelev patronu gibi Maryanko da insanî değerlerden uzak oluşuyla ön plana çıkarılır. Onun için önemli olan paradır. Çalıştırdığı kadınlara

⁷⁶ Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, s. 47.

⁷⁷ Erkeklerle düşmanlık ve evlilik kurumuyla alay etme, Agavni'nin milliyetinden kaynaklanan bir zaaf değildir. Hayat kadınlarının ortak özelliğidir.

birtakım öteberi getirtip fahiş fiyatla satarak onları borçlandırır. Bu yöntemle kadınların sürekli elinin altında kalmasını sağlar. Evlilik kurumuyla alay eden Maryanko'nun toplumsal değerleri ve aile bağlarını küçümseyen bir anlayışı vardır.

Yazarın *Müşahedat* romanındaki Takuhi, annesi öldükten sonra besleme olarak bir aileye verilir. Ancak büyüüp serptildiği zaman evin hanımının kıskançlığı ve kocasının da Takuhi'yi istismarı, onun sokağa atılmasına sebep olur. Bundan sonra gittiği her evden bazen hırsız, bazen namussuz olduğu gerekçesiyle kovulur. İki defa çocuk düşürdükten sonra üçüncüde acemi bir ebe yüzünden hayatını kaybeder. Annesi ahlâksız bir kadın olan Takuhi'nin annesinden bu mirası aldığı söylenemez. Yazar, onun bir kader kurbanı olduğunu vurgular. Onun kötü yola düşmesinde ekonomik sebeplerin yanında kadının istismarı gibi toplumsal sebeplerin de çok büyük payı vardır. Yazar bu vesileyle romanında Avrupa tarzı beslemelikle İslâm tarzı esirliği (cariyeliği) kıyaslayarak beslemelik kurumunun daha iyi olduğunu vurgular. Ona göre cariyelerin onurlu bir hayat kurup mesut olabilirler.⁷⁸ Beslemelik kurumunun ise çocukların kötü yola düşmelerine yol açar ve besleme olarak verilen genç kızlar kendilerine istedikleri gibi onurlu bir hayat kuramazlar:

“Frenk ukalâsı, bizdeki esareti muâheze ederler ha? ‘Esaret’ kelimesindeki hüküm, bizim maişet-i İslâmiyemiz âleminin neresinde görülmüştür? Hangi cariye esaretten dolayı dûçâr-ı sefâlet olmuştur? İçlerinde kaç tanesi kocasız kalmağa mahkûmdur? Bilâkis bizdeki cariyelerin ev bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nail olageldikleri bahtiyarlık, Beyoğlu'nca değme nîk-baht familya kızlarında bile görülemiyor.

Hele cariye istihdamını tervîc-i esârettir diye reddederek, beslemeler istihdamını, muvâfık-ı medeniyettir diye kabul eyleyen alafrangalık âleminin, besleme bîçareleri meyânında kendisini o sefaletten kurtarabilip de ev bark sahibi olabilenleri güç tahattur edilebilecek, parmakla sayılacak kadar nevadirdendir.” (s. 138)

Takuhi'nin olay örgüsünde pek fazla bir yeri yoktur. Ancak yazar, Takuhi'nin

⁷⁸ Namık Kemal'in de Ahmet Midhat'la aynı görüşte olduğu söylenebilir. *İntibah*'ta oğlunu evlendirmek isteyen Ali Bey'in annesi “*Şimdi sana bir kıbar kızı bulsam almadan göremeyeceksin, aldıktan sonra şâyet hoşlanmazsan. -Ömrün oldukça azap içinde kalırsın, bu bir.. Evde iki hanım peydâ olur. -Biz birbirimizle geçinemsek yine sen rahatsız olursun, bu iki.. Ama bu cariyendir beğenirsen koynuna alacaksın. -İstediğin gibi terbiye edeceksin.*” (Namık Kemal, *İntibah* (Ali Bey'in Sergüzeştini Havidir), 1291, ss. 111-112) diyerek görücülüğün olumsuzluğuna dikkat çekerken cariyeye evlenmenin hem aile içi ilişkilerde hem de eşler arasında daha olumlu sonuçlar doğurabileceğini vurgular.

birkaç paragraflık hikâyesiyle, Türk toplumunda besleme, yanaşma olarak istihdam edilen gayrimüslim çocukların serencamını özetlemiştir. Takuhi'nin hikâyesi başlı başına bir roman konusudur. Yazarın Takuhi'ye de merhametle yaklaştığı söylenebilir.

Hüseyin Rahmi'nin *Billûr Kalp* romanında Madam Zorluyan bir genelev patronudur. Önemli bir ticarethanenin yöneticisi gibi sağa sola emirler verirken görülür. Türk müşterilerinden biriyle girdiği ağız dalaşında, kırık Türkçesiyle ticarethanenin namuslu bir yer olduğunu vurgular. Türk kadını isteyen yabancı subayları, daha önce Ermeni ve Rum kadınlarını göndererek kandırdığını şimdi de kandırabileceğini söyler. Bu işlerde oldukça pişkin olan Zorluyan, karşısına çıkan her türlü zorluğa karşı kendince çare bulur. Çalışanlarından Miryam, bir Türk'ten gebe kalınca çocuğu düşürmek için her türlü çareye başvurur. Çocuk düşürülemez. Miryam çocuğu doğurur. Bu olay karşısında Zorluyan, mağduru acıyormuş görüntüsü içinde hem karakterinin vahşi bir yanını hem de bu batakhanelerde yaşanan dramı ortaya koyar:

“(...)bu dünyada ilk doğuran orospu Miryam değildir.. Bu nev bir kaza nikâhsız çiftleşen her kadının başına gelebilir. Fakat dert, irezalet dişisinin üzerine patlar. Baba çekilir gülerek karşıdan keyfine bakar. Ana dokuz ay karnında taşıdığı bu yükü: Ah aman git gıdak deyi zorlu ağrılar ile yumurtladıktan sonram bu canlı belâyı kubura atsın? Kuyuya bıraksın? Boğsun? Gömsün? Te (ne) yapsın? Şaşırır...” (s.13-14)

Yervant, Zorluyan'ın yanında çalışan kapıcılardan biridir. Vortik de Yervant gibi Zorluyan'ın yanında çalışan bir hizmetçidir. “*Karayağız bir Ermeni delikanlısı*” (s. 11) olan Vortik, Zorluyan'ın yanına bir müjdeyle gelir. Ecnebi subaylar kadın istemektedirler. Fakat Türk kadını olmasını şart koşarlar. Annik, Zorluyan'ın sermayelerinden biridir. Genç olduğu anlaşılan Annik kırık bir Türkçeyle konuşur. Perüz, Zorluyan'ın genelevinde bir süre çalıştıktan sonra bir papazla evlenmiştir. Annik'in ablasıdır. Araksi, Zorluyan'ın genç sermayelerindendir.

Yazarın *Kokotlar Mektebi* romanındaki Aram Tefeciyan adlı bir Ermeni, kadın simsarlığı yapmaktadır. Kendi deyimine “*(patrimoen)inin (mirasını) ta dibinecek yemiş bir Ermeni asilzâdesidir.*” Ancak asilzâdeliğinden bir eser kalmayan Tefeciyan, “*Şimdi Beyoğlu'nun (amor) ticareti yapan yüksek evlerine simsarlık etmekle geçinir.. ve bu işe gâh (aristokratik) hizmet gâh nefis sanat namı verir.*” (s. 188) İstanbul'da nereden bir âlem varsa Tefeciyan'ın bundan haberi vardır. Balolar, kadınlı erkekli toplantılar

onun pazarıdır. Bu tür pazarlıklarda yerli arkadaşlarıyla hareket eder:

“Ah Madam Melek bana inat olsun deyi böyle negatif laf ediyorsun? Prensler bunda para yiyeceklerdir. Bunlar milyonluk çeklerin altına imza koyan kıyak kişilerdir. İstanbul’un bütün kibar tavgıları pusuya oturdular. Kapancalarını kurdular. Sen ben bu anafora avuç açmayıp da ne yapacağız? Öbür akşam büyük bir menfaate Perapalas’ta balo vardır. Prensler de ondadır. En güzel kızlarından birkaçını giyindirir, kuşandırırın. Muallimleri Prenses Diçeski’den tazedden tazeye tutkunculuk dersi alırlar.. Baloya giderler.. Prenslerle bir çarlistona kalkarlarsa iş tamamdır.” (190)

Kadın pazarlama işiyle uğraşan hemen herkesi tanır. Yalnız bu işle uğraşanlar değil, önemli müşteriler de Tefeciyan’ın tanıdıkları arasındadır. Kadın ticaretinde sınır tanımayan ahlâksızlığını *“Tefeci, donunu çöz deyi emret.. Ananı getir deyi bir işmarda bulun. Hepsi olur..”* (s. 233) sözleriyle ortaya koyar. Tefeciyan’ın Beyoğlu’nda küçük tütüncü dükkânlarından birinde de ortaklığı vardır. Geveze, yılışık ve patavatsız Tefeciyan birkaç kadeh atınca eşcinsel olduğunu ima eden sözler söyler. Kırık bir Türkçeyle konuşur, konuşmasına Fransızca kelimeler de katan dejenere bir tiptir.

Mahmut Yesari’nin *Kırlangıçlar* romanında Vartanoş Dudu, bir randevuevinde aşçılık yapmaktadır. Vartanoş’un en önemli özelliği sır tutamamasıdır. Evin müdavimleri birbirleri hakkında dedikodu yaparlar. Bu konuşmalar eğer Vartanoş’un yanında yapılmışsa özellikle kendisine sır tutması tembih edilir. Fakat o, asla bu işi başaramaz.

Sermet Muhtar’ın *Harp Zengininin Gelini* adlı romanında randevuevi işleten Takuk Hanım, her yere girip çıkar. Roman kahramanı Cevdet Efendi’nin etrafında bulunan menfaatçilerinden biridir. Sorgulama için gelen memura kendini, *“Takuk cariyeinin ne çeşit karı olduğuna şüphe edeorsun? Kalyoncukolluk karakolundaki serkomiser beye, muavin beye sival et. Küçük Ziba’da, 77 numaralı evin mamasıyım. Tam tamamına 21 senedir namusumla aksata edeorum. Alnım tabak gibi açık, yüzüm mermer gibi pâk...”* (s. 343) sözleriyle tanıtır.

Ercüment Ekrem’in bir külhanbeyinin hayatını anlatan *Kodaman* romanında eğlence çevresi azınlıklardan oluşur. Bu romanda çizilen Beyoğlu manzarası çok olumlu olmamakla birlikte yazarın bu semte karşı açıktan düşmanca bir tavrı yoktur demek yanlış olmaz. *Gün Batarken* romanındaki Beyoğlu, tam olarak düşman bir semttir.

Kodaman'daki Beyoğlu ise, romanın aslî karakterinin yakışıklılığını ve alımlılığını öne çıkarmak için kullanılmış, daha çok güzel yosmaları barındıran bir eğlence mekânıdır. Herkesin peşinden koştuğu Beyoğlu kızları romanın aslî kişisi Yaşar'ın karşısında kendilerini koyuverirler. Bitirim Yaşar (*Kodaman*)'ın eğlence âleminde karşısına çıkan ilk kadın, Ermeni Sürpik olmuştur. Yarım yamalak Türkçesiyle Yaşar'a sırnaşmasına rağmen ondan yüz bulamaz.

Yusuf Ziya'nın *Göç* romanında şair takımından Hilmi Bey'in metresi Ermeni bir kadındır. Hilmi Bey'in Gedikpaşa'daki evi de eğlence mekânı olarak kullanılan alafranga bir yerdir.

Ercüment Ekrem'in *Çömlekoğlu ve Ailesi* romanındaki Dürük, Beyoğlu'nda randevuevi işletmektedir. Dürük, iki defa randevuculuktan ceza almasına rağmen mesleğini bırakmamış, biraz daha ihtiyatla devam ettirmiştir. Artık tanımadıklarına kapısını açmamaktadır. Dürük'ün tanıdıklarından biri, simsar Osep'tir. Önceleri Osep'le aynı mahallede oturmuşlar hatta cemaat mektebine birlikte gitmişler. Dürük'ün kocası Misak, ölünce mirasından dolayı Osep onunla evlenmek istemiş fakat bu gerçekleşmemiştir. Osep'in ortağı İdris Efendi'yi götürdüğü randevuevi Dürük'ün hanesidir. Dürük'ün yanında çalışan Karabet ise "*Konsolos lakabıyla, bütün Beyoğlu ve İstanbul hovardalarınca meşhur*"dur. (s. 102) Karabet Dürük'ün akrabasıdır. "*Dellal-ı muhabbet / Bendeniz Karabet*" (s. 102) ifadeleriyle kendini tanıtan bir de kartviziti vardır. Bu kartvizit, eve gelip giden müşteriler tarafından onu müstehziyane bir şekilde taltif etmek amacıyla verilmiştir. Karabet, zekası kıt, çevresi tarafından kullanılan zavallı bir kişiliktir.

Orhan Kemal'in *Baba Evi* romanının fon karakterlerinden Virjin, Adana'dan Beyrut'a göç etmiş Ermenilerdendir. Annesi hasta olan Virjin, geçimini fahişelik yaparak sağlayan Şinorik'le birlikte yaşamaktadır. On yaşındaki küçük Virjin, ileride Şinorik ablasının yolundan giderek ailesinin geçimin sağlayacağını düşünür. Henüz yaşının küçük olduğunu düşünen bu küçük kız, on üç yaşına geldiğinde bu işe başlayabileceği kanaatindedir. Bu konuda Şinorik ablasını örnek alır. Bir süre sonra annesi ölür. Virjin'e Şinorik annelik yapmaya başlar. Otuz beş yaşını geçmiş olan Şinorik Adana'dan göçen Ermenilerdendir. Adana konu olunca annesinden, babasından ve ilk kocasından söz etmesine rağmen Beyrut'taki çevresinde bunların hiçbiri yoktur.

Yalnız belalı âşığı Kegam adında bir milletdaşı, bazen Şinorik'e uğrayarak döve döve ondan içki parası alır. Şinorik, Virjin'in arkadaşının Türk olduğunu öğrenince onu evine çağırır. Bir hemşehri bulmanın mutluluğu içindedir. Bu davette hemşehri ile memleket üzerine konuşulur. Şinorik de birçok göçmen Ermeni gibi bir parçası geride kalanlardandır. Birçoğu bir gün vatanlarına döneceklerine inanırken Şinorik, bir daha Türkiye'ye dönmeyi hayal bile edenlerden değildir. Davet ettiği kişinin Adana'ya döneceğini öğrenince yurt hasreti depreşen Şinorik, ona bazı tavsiyelerde bulunur. Söyledikleri daha çok çektiği memleket hasretini anlatan acı sözlerdir:

“-Ne mutlu sana, dedi, ne mutlu! ve kesinlikle:
- Git oğlum, diye ilâve etti, memleketine git! Karnının doyduğu
yerdir vatan derler ama, kulak asma...” (s. 86-87)

Şinorik de *Jönler* romanındaki soydaşları gibi Türklerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlığın halktan kaynaklanmadığını, yöneticilerin tahrikiyle meydana geldiğini vurgular. Durumdan rahatsızlığını dile getirirken “-Allah o bizim başımızdakilere rahat yüzü göstermesin(...) Bizim Türk'le aramızda ne vardı?” (s. 87) sözleriyle sorumlulara beddua eder. Şinorik'in “(...)Adana'ya gidince Seyhan ırmağından benim için bir tas su iç!” (s. 87) cümlesi, o dönemde Türkiye'den göçmüş bütün Ermenilerin duygularını yansıtan dramatik bir sözdür.

Şinorik, hayat şartlarının fuhuşa zorladığı bir karakter olarak sunulur. Yaptığı işten dolayı yazar tarafından kınanmaz, aksine merhamet içeren bir bakış vardır denebilir.

Hüseyin Rahmi'nin *Kaderin Cilvesi* adlı romanındaki randevuevinin hizmetçilerinden biri genç Ermeni delikanlısı Vortik'tir. Aynı yerde çalışan Eleni ile arasında duygusal bir ilişki vardır. Bir Ermeni ve bir Rum arasında duygusal yakınlaşma romanlarda sık rastlanan bir durum değildir. Bu vakanın mekânının randevuevi olması, azınlıklar arasındaki ilişkilerin ilkeselliğini de ortadan kaldırmıştır denebilir.

Hüseyin Rahmi'nin *Can Pazarı* adlı romanındaki Takuhi Kerizciyan, roman kahramanlarından muharrir Neşati'nin “*fıstıklı makamdan metresi*”dir. “*Siyah enli çatık kaşlı, çukur gözlü, bir delikanlı kadar tüylü, adı matmazel olmakla beraber otuz beşi atlamış bir kartoloz.*” (s. 212) olan Takuhi, Neşati'yle birlikte olduğu dairede gizlice kadın ticaretine başlayınca sevgilisiyle araları açılır. Bu konularda daha anlayışlı olan

bir Ermeni ile birlikte olmaya başlayan Takuhi, bir hayat kadını olarak genelev işleticiliği için daha rahat bir ortam bulmuştur. Neşati'nin Takunye şeklinde çağırdığı Takuhi, Türkçeyi de kaba konuşmaktadır. Ancak onun bu tarz konuşması Neşati'nin hoşuna gider. Neşati'ye göre Ermeni kadının kendine mahsus Türkçe şivesi düzeltilmemelidir. Çünkü bu şiveyle oynanan komediler daha gülünç olurlar. Üstelik bu tarz konuşan Ermeniler, filleri Türkçede olmayan zamanlarla zenginleştirirler, yeni kelimeler uydururlar, kelime çeşitlerine olmadık çeşitler eklerler, cümleleri başka tarzda kurarlar ve böylece “Türkçeye edebiyatçılarımızdan daha çok!” hizmet ederler.

Neşati, Takuhi'yi bir miktar borç ödeyerek genelevden çıkarıp yanına almıştır. Fakat Takuhi yeni yerleştiği yerde de eski mesleğini icra etmeye devam etmiştir. Önce eve gelen müşteri ve kadınların akrabası olduğunu söyleyerek yaptığı işi Neşati'den gizlemeye çalışmış, daha sonra Kirkor'la birlikte olunca işini açıktan yapmaya devam etmiştir.

Takuhi'ye varlıklı bir adam diye yutturulan Yavuzlar çetesi elemanı genç Aziz, bir süre Takuhi'nin sermayesi Virgini ile birlikte olduktan sonra Takuhi'nin dolabını, onların evde olmadığı bir zamanda açıp bütün mücevherlerini ve parasını alıp evden uzaklaşır. Durumu öğrenen Takuhi baygınlık geçirir. Aziz'e son derece güvenen Takuhi, ondan böyle bir şeyi beklememektedir. Aziz'i takip eden polis Takuhi'nin evini basınca o yine evinin namuslu bir ev olduğunu söyleyerek kurtulmaya çalışır.

Romanlardaki birçok azınlık genelev işleticisinin namus anlayışıyla Takuhi'nin namus anlayışı örtüşür. O da namusuyla genelev işlettiğine inanır. Genç Virgini'nin başkalarına peşkeş çekilip çekilmediğini soran Neşati'ye verdiği cevap ilginçtir: “*Yok. Allah etmesin... Aklına getirdiğin fenaliğe bak. Ben kendimi yetmiş iki buçuk millete peşkeş çekip onu beslerim de gene Virgini'nin lamusuna (namusuna) leke sürdürmem.*”(s. 229) Oysa onun tek ve gözde çalışanı Virgini'dir. Takuhi'nin “masum yeğen” dediği Virgini, genç ve güzel bir kızdır. Pasif, silik kişilikli bir insan olarak genelevde Takuhi'ye hizmet edenlerden biridir. Sonradan eve alınan Aleksandra dışında Takuhi'nin görünen tek çalışanıdır.

Bir konuşmada adı geçen Karabet ve karısının da Takuhi'nin yaptığı işe benzer bir işle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Karabet'in karısı evinde bir “Osmanlı karısı”nın doğurmasını sağlamış, buna Karabet'in sesi çıkmamıştır. Takuhi bunu örnek

göstererek Neşati'nin de kendisine karşı aynı anlayış içinde olmasını bekler.

Takuhi'nin sevgilisi olan Kirkor Kaymakçıyan, Takuhi'nin deyiimiyle “(...)Sapınacak sanatının erbabı, pezevenkliğin filozofisini bilen” (s. 289) bir adamdır. Kirkor için “Çalmak ayıp, öldürmek cinayet. Yaşamak için bu ikisinden başka her iş mubah”tır. (s. 275) Kızını hizmetçi olarak çalıştırmak isteyen bir Rum kadını kandırarak Takuhi'nin evine götürmeyi başarır.

Karakin, Takuhi'nin yanında çalışan bir Ermeni gencidir. Roman kahramanlarından Nasuhi ile İrfan'ın karıları yüzünden aralarında çıkan anlaşmazlıkta her ikisi tarafından hakem olarak tayin edilir. O da gördüğünü, anladığını olduğu gibi söyler. Karakin, bu konuda her ikisini de ahlâkî yönden suçladığı için taraflar onun hakemliğini beğenmezler.

B. Suça Bulaşanlar

Ermeniler arasında suça bulaşanların Rumlardan daha az olduğu görülür. Bu tür karakterler yine Müslümanlarla birlikte aynı suç dairesi içinde yer alırlar.

Ahmet Midhat'ın *Dünyaya İkinci Geliş* romanında “oyacı karısı” da denen Cangöz adlı Ermeni, Langa semtinde oturan oya yapıp saraylara satan bir kadındır. Müslüman olup Hatice adını alan bu kadın, güzel olduğu için birçok kişi tarafından nikâhlanmak istenir. Fakat o, bir Arabın cariyesi olarak onunla yaşamaya başlar. Geçimini yine oya işlerinden temin etmeye devam eder. Cangöz'ün Müslüman olması özgür bir seçimden çok bir entrikanın içine girebilmek için gerekli bir din değişikliğidir. Bu yüzden onun Müslümanlığı bir idare-i maslahattan ibarettir. Yazara göre bu devirde Süleymaniye, Şehzadebaşı, Sultanahmet, Ayasofya gibi yerlere gitmek için mutlaka Müslüman olmak gerekir. Hatice'yi, Arap Nusret Müslüman yapar, yanına da bir yeniçeri adayını yerleştirir. Arap Nusret'in amacı yeniçeri kışlaları hakkında bilgi almaktır. Bunun için hem Hatice'yi hem de yeniçeri adayı Seydi'yi kullanır. Hatice bu olaylar esnasında yakalanınca geçmişini bir bir anlatır.

Bekir Fahri'nin *Jönler* adlı romanında II. Abdülhamid'in baskıcı yönetiminden Mısır'a kaçan bir Jön Türk'ün buradaki hayatı anlatılmaktadır. Jön Türklerin Mısır'daki çevresi genellikle Ermenilerden oluşmaktadır. İlişki içinde oldukları Ermenilerin bazıları Jön Türklere yakınlık duyarken bazıları da karşı görüştedirler. Yazar, hiçbir

karakteri Türklük Ermenilik meselesi çerçevesinde karşı karşıya getirmez. Ermenilerin ayrılıkçı tavırlarının öne çıkarıldığı da söylenemez. Olumsuz Ermeni karakterlerin ahlâkî zaafı vardır. Türkler ve Ermeniler arasındaki dostluk ise daha çok vatandaşlık çerçevesinde gelişir. Türk ve Ermeni gençlerinden Osmanlı hükümeti yararına çalışanlarının maddî sıkıntı çekmediği gözlenirken karşı olanların sefalet ve güvensizlik içinde oldukları söylenebilir.

Romanın aslî kişisi tıbbiye öğrencisi Necip, Kahire'ye iner inmez Avadis adında “(...)serseri bir Ermeni'yle” (s. 7) dostluk kurar. İstanbul Türkçesini çok iyi konuşan Avadis, Mısır'da Jön Türk olarak tanınır. Fakat onun Mısır'da yaptıklarının ne Türklükle ne de Ermenilikle bir ilgisi vardır. Girip çıkmadığı yer yoktur. Necip, onun dolandırıcı, dalavereci olduğunu zamanla öğrenmiş ancak bir türlü onu kendisinden uzaklaştıramamıştır. Avadis'le tanıştıktan sonra onun gibi birkaç kişinin Jön Türklerin adını kirlettiğini, bu sebeple Jön Türklüğün de doğru bir yol olmadığını düşünen Necip, Avadis hakkında şunları söyler: “(...)İstanbul'dan İzmir'e sürülmüş; oradan kaçmış bir serseri. Buraya geldiğinden beri karışmadığı iş kalmadı. Daima böyle tertemiz gezer. Bir zaman Adalet namıyla bir gazete çıkardı.” (s. 68) Avadis, çevresindekilere hidivliğe bile girip çıktığını söyler. Bunun doğruluğu meçhuldür. Ancak onun karanlık işler çevirdiği ve meşru ilişkilerinin olmadığı kesindir. Bir gün Menteze Sarayı'na teşrifatçılık için çağrılır. Yakın dostu Mardiros'a bu görevi anlatan Avadis, kısa sürede dönmediği takdirde gelip kendisini sarayda aramasını söyler. Avadis'in saraya gitmesinin üstünden iki gün geçmesine rağmen ondan bir haber alamayan dostu Mardiros, saraya gider. Fakat Avadis'in akıbetinden haber alamaz. Ertesi gün gazetelerde Avadis'in tutuklandığına dair haberler çıkar. Fakat bu ortadan kayboluşun gerçek sebebinin ne olduğu bilinemez.

Mısır'da ayakkabıcılık yapan Mardiros, Avadis'in arkadaşlarından. Mardiros'un siyasî fikirleri açıklanmamıştır. Avadis'i Menteze Sarayı'ndan kurtarmak için girişimde bulunur fakat sonuç alamaz. İstapan adlı bir Ermeni, Mısır'dan Avrupa'ya geçmek üzere olan Jön Türk Avni'yi ihbar ederek yakalanmasına sebep olur. İstapan, genç Türklere karşı büyük bir hınçla hareket eder fakat bu düşmanlığın sebebi belirtilmez. Bu dönemde azınlıkların Osmanlı Devleti'ne karşı genelde Jön Türklerin yanında olduğu görülür. İstapan'ın düşmanlığının kişisel bir çıkar meselesinden mi

yoksa Osmanlı hafiyeliğinden mi kaynaklandığı açıklığa kavuşturulmamıştır.

Reşat Nuri'nin *Damga* romanındaki Karabet, İffet'in hapishanede yardım ettiği bir Ermeni'dir. Doğramacı çırağı olan Karabet, ara sıra da hırsızlık yapmaktadır. Bu yüzden hapishaneye düşmüştür. Hapishaneden çıktıktan sonra İffet'e yasal olmayan yollarla yardım ederek minnet borcunu ödemeye çalışır.

Aka Gündüz'un *Mezar Kazıcılar* adlı romanında Beyoğlu'nda kabadayılık eden Ermeni Kör Oseb'in adı romanın kadın kahramanlarından biri tarafından zikredilir. "Astığı astık, kestiği kestik" (s. 90) olan Oseb'in başka bir özelliğinden söz edilmez. Adı bir yerli kabadayıyı anlatma vesilesiyle geçer.

Hüseyin Rahmi'nin *Can Pazarı*'nda Baron Aynacıyan Armanak, karanlık işlerle ilişkisi olduğu ima edilen bir Ermeni'dir. Romandaki Yavuzlar çetesinin bir elemanı silah almak için bir Avusturyalıya onun adını verir.

V. DİN DEĞİŞTİRENLER

İncelediğimiz romanlarda Ermeniler arasındaki din değiştirmenin de evlilik çerçevesinde olduğu görülmektedir. Rumlarda olduğu gibi yine bir Ermeni kadın din değiştirerek Müslüman olur. Bu tür olaylarda Ermeni kilisesinin Rum kilisesi kadar bağnaz bir tutum içinde olmadığı, evliliklere müdahale etmediği görülür.

Ahmet Midhat'ın *Müşahedat* romanında aslı kişi Siranuş adında bir Ermeni'dir. Siranuş doğduğunda annesi tarafından kilise kapısına bırakılır. Yazar bu vesileyle yine Avrupa'dan Beyoğlu'na yansıyan bir olumsuz âdeti eleştirir:

"Kilise eşiği üzerine atılviren şu masuma yüreğiniz acıdı ya? Halbuki Avrupa medeniyeti, Beyoğlu'nda teessüs edelidenberi böyle yürek acısı olacak masumlar nevadirden değildir. Bizde henüz bu misillü bedbahtânı barındırmak için Avrupa'daki melceler gibi yerler yapılmamışsa da, kilise kapılarına ve bazı zengin ve mürüvvetkâr familyaların alt kattaki pencereleri derununa böyle yeni doğmuş çocuklar bırakılması kesîrü'l-vuku ahvâldendir. Avrupaca 'fiy mer' (fillemére) yani valide kızlar veyahut kız valideler denilen meselenin bizdeki Beyoğlu'nca da halli lüzumu çoktanberi hâsıl olmuşsa da, henüz hâlledilmemiştir." (s. 196)

Henüz göbeği bile kesilmemiş bebek, bir zangoç ve Bayzar Dudu⁷⁹ adında biri tarafından himaye altına alınır. Bu sırada babası gelip bebeği bulur. Kızı dört yaşına gelinceye kadar onun yanına gidip gelir. Ancak Siranuş beş yaşındayken babası ölür. Mirasını, kızının eğitimi için Ermeni Patrikhanesi'ne bırakır ve onlara, Siranuş, yirmi yaşına geldiğinde açılmak üzere bir de zarf verir.

Siranuş, “*iri yarı, geniş omuzlu, o dar kollu fistanın setrinden aciz kalacağı derecelerde kalın pazulu, fakat yaşça yirmiden ya biraz ziyade veyahut pek noksan tahmin olunacak kadar genç bir kadındır.*” (s. 17- 18)⁸⁰ Bunun dışında yazar, Siranuş'un büstünü de çizer: İri siyah gözler, gözleriyle mütenasip kaşlar, gereği kadar iri burun ve iri dudaklar.

Siranuş çok iyi derecede Fransızca bilir. Türkçeyi de çok iyi konuşabilmektedir. Yalnız Türkçe konuşurken çok az bir Ermeni telaffuzu dikkati çeker. Buna rağmen Siranuş, Ermeniceyi bilmediğini ve öğrenmesinin de ona bir fayda vermeyeceğini söyler. Çevresindeki Rumlarla ilişkilerinde öğrendiği Rumcanın bile Ermenice bilgisinden daha fazla olduğunu vurgular. Siranuş bu dil bahsinde ayrıca şunları söyler:

“Vartan Paşa'nın Panusyan'ın ve sair Ermeni hurufuyla Türkçe yazan muharrirlerin âsârını kamilen okumuşumdur. Sizin bazı âsârınızı da (Ahmet Mithat'ın) okuyabilişim bu münasebetledir. (s. 42)

Siranuş'un annesi Ermeni, babası Müslüman'dır. Hem babasını hem de annesini küçük yaşta kaybetmiştir. Annesi ölmeden yedi sekiz ay önce yatılı kız okuluna verilen Siranuş, Ermeni Patrikhanesi'nin de aracılığıyla Fransızca öğrenmesi için bir pansiyona girer.⁸¹ Bu okulda üç sene eğitim gördükten sonra, *Karnaval*'ın Madam Hamparson'u

⁷⁹ Bayzar Dudu, Siranuş'un bebekliğinde ona yakın ilgi göstermiş hatta yaşamasını sağlamış bir insandır. İyi niyetli, temiz kalpli bir insan olan Bayzar Dudu'yu yazar da överek romanda fazla yerinin olmayacağını ancak yer verildiği kadarıyla da onun ne kadar iyi bir insan olduğunun anlaşılacağını vurgular.

⁸⁰ Ahmet Midhat, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸¹ Siranuş'un buradaki en yakın arkadaşı Agavni'dir. *Müşahedat* romanında yazarın “müstesna güzeller” olarak adlandırdığı güzellerden Agavni, eserde şu şekilde tasvir edilmiştir: “*Lepiska saçlar, kadınların 'tahrirli mai' dedikleri gözler ki maisinin etrafı kalem-i kudretle bir hatt-ı siyah çekilerek tezyin olunmuş(...) Ten gayet beyaz. Hatta biraz solgunca bile! Burun küçücük. Ağız daha küçük. Çene yusyumru olduktan maada, müntehası bir de senehdan ile müzeyyen. Heyet-i umumiyesinde öyle bir hal var ki gülmediği zaman dahi gülüyor zannolunur...*” (s. 19.)

Yaklaşık otuz yaşındaki Agavni, Siranuş'un aksine şen, şuh bir kadındır. Babası Antuvan Kolariyo adında bir İtalyan'dır. Annesi ise Maryam adında bir Ermeni'dir. Babası aileyi bırakıp

gibi fen, edebiyat, mızıkta ve el işlerinden başarılı olarak okuldan mezun olur. Yine patrikhanenin aracılığıyla Vartov Dudu⁸² ve kocası Bugos Ağa'ya⁸³ emanet edilir. Burada bir üvey evlat muamelesi görmez, aksine evin bir ferdi gibi karşılaşılır ve kendisi de ailenin bir ferdiymiş gibi davranır. Her türlü baloya, eğlenceye rahatlıkla gider, herkesle konuşur, dans eder fakat hiç kimseyle yüzgöz olmaz. Her haliyle, tavrıyla namuslu bir insan olduğunu etrafına gösterir. Her türlü erkeğin tacizine maruz kalmamak için de yanında bir kavalie bulunur. Siranuş'un kavaliesi Karnik adında bir Ermeni'dir.

Siranuş o kadar vefalı ve fedakârdır ki sevdiği erkeğin, arkadaşı Agavni ile ilişkisi olduğu için bu sevgisini kalbinde saklar. Aslında hiç sevmediği Karnik'i seviyormuş gibi görünmeye çalışarak Agavni'nin rahat etmesini sağlar. Karnik, bir süre sora Siranuş'u aldatarak parasını alıp Avrupa'ya kaçar. Bu sırada babasının bıraktığı zarf açılır. Siranuş, babasının vasiyetini okuyunca Müslüman olur ve Rafet'le evlenir. Bu durumu M. Nihat Özön şu şekilde açıklar: *“Yazar, Siranuş ile Rafet'i birleştirir ama, tıpkı 'Karnaval'da olduğu gibi, kahramanını metresine olsun ihanet ettirmeyecek derecede söz eri olarak düşündüğü için Agavni'yi Feride'nin entrikasıyla vapurdan çıkarken denize düşürtüp öldürür ve Rafet'i serbest bırakarak Siranuş'la öyle*

Avrupa'ya kaçtığı için Agavni kendisini yetiştiren Maryam'ın kızı olduğunu söyleyerek babasını reddeder.

Agavni'nin romandaki en önemli rolü Siranuş'la arkadaşlığıdır. Siranuş'un aşığıyla yaşayan Agavni biraz da Siranuş'un erdemliliğini vurgulamak için olaya yerleştirilmiştir denebilir. Agavni, Rafet'le birlikte yaşamaktadır ve aynı toplumsal çevrede Siranuş'un sözde sevgilisi Karnik de bulunmaktadır. Siranuş, Rafet'i sevmektedir fakat onun Agavni'ye olan bağlılığı, Rafet'ten uzak durup Karnik'e yaklaşıtır.

Agavni, Siranuş'tan daha önce okuldan mezun olur. Onun ablası konumundadır. O da Siranuş gibi piyano çalar, giyim kuşamıyla Batılı özellikleri taşır. Piyanoyla alafranga parçalar çalarlar fakat alaturkada o kadar başarılı değildirlir.

Maryam, Antuvan İtalyan kökenli Kolariyo'nun ikinci eşidir. Agavni'nin annesi olan Maryam, Beyoğlu'nda yaşayan namuslu bir Ermeni'dir. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarındayken Antuvan Kolariyo'dan hamile kalır. Kimi kimsesi olmayan Maryam, bu yüzden Antuvan Kolariyo'yla evlenmeye mecbur kalmıştır. Katolik Kolaryo, Novart'la resmen evli olduğu için Maryam'la nikâhlanamaz. Maryam ise metresliği kabul etmez. Kolaryo ona, durumuna anlatarak “zevce-i hafiyesi” olmasını ister. Maryam onun bu teklifini kabul eder.

Novart ise Antuvan Kolariyo'nun terk ettiği eşidir. Maryam'ın aksine Novart hafif meşrep bir kadındır. Karnik ve Takuhi'nin annesi olması sebebiyle romanda yer verilmiştir.

⁸² Vartov Dudu, Siranuş'a yardım eden insanlıklı bir kadındır. Kimsesiz çocuğa gerçek annesi gibi davranır.

⁸³ Bogus Ağa, Siranuş'un okuldan sonra emanet edildiği evin reisidir. Siranuş'a babalık eden iyi kalpli bir insandır. Siranuş'un terbiyesinde gerçek babasıymış gibi bir sorumluluk üstlenir. Hem Vartov Dudu hem de Kocası Bogus Ağa, Siranuş'a gerçek kızlarıymış gibi ilgi gösterirler.

*evlendirir.*⁸⁴ Babasının bütün serveti Seyyit Mehmet Numan tarafından Siranuş'a verilir.

Yazar, Siranuş'u namuslu, becerikli, güzel, insancıl bir hanım olarak idealleştirir. Müslüman bir babanın Ermeni metresinden doğan Siranuş, yatılı okullarda, yabancı ellerde büyüüp yetişmesine rağmen hem iyi bir terbiye almış hem de namusuna hanel getirmeyerek örnek bir insan olmuştur. Yazar, Siranuş'un bu ulvîliğini onun damarlarında dolaşan kanın bir Müslüman'ın kanı olmasına bağlar. Burada Ali Osman Topuz'un Siranuş'un annesiyle gayrimeşru bir ilişki yaşaması dikkati çeker. Bu dönemde Müslüman bir erkeğin Müslüman olmayan bir kadınla evlenmesi romanlarda pek rastlanan bir durum değildir. Belki bunun için Siranuş, böyle gayrimeşru bir ilişkinin meyvesidir. Yine aynı sebeple Siranuş'un, Rafet'le evlenmesini sağlamak için Siranuş, din değiştirerek Müslüman olur.

Ahmet Midhat, farklı bir yazım tekniğiyle kaleme aldığı *Müşahadat*'ta zaman zaman azınlıkların yaşayışıyla ilgili ayrıntıları da vurgulamaktadır. Dönemin Şirket-i Hayriye vapurlarında kadınlara ayrılmış yerler vardır. Fransızca "reserve au harem" olarak da belirtilen bu yerlerde gayrimüslim kadınlar da seyahat edebilmektedir. Hatta vapurda harem bölümüne oturan yazar, bir Ermeni kadın tarafından "*Efendi. Burası haremlere mahsus mevkili yan kamarası değil midir?*" (s. 15) sözleriyle uyarılır. Bir başka ayrıntı da matbuat dünyasıyla ilgilidir. Ahmet Midhat "*Ermeni'den olan karilerim*" sözüyle dönemin Türk yazarlarının Ermeniler tarafından da okunduğunu belirtir. Devamında gazetesinin (*Tercüman-ı Efkâr*) Ermeni hurufuyla da yayımlandığını ifade eder. Eğlence sektörü hem işveren hem çalışan bakımından azınlıkların hâkim olduğu bir sahadır. Öyle ki bu âlemlere devam eden bir Türk yarım yamalak da olsa onların dilini öğrenebiliyor. Siranuş'un sevgilisi Rafet, Rumcayı bu âlemlerde öğrenmiştir. Halep, Şam ve Beyrut'un artık Arap olarak bilinen Süryani Ermenilerinin İstanbul'da kendi mezheplerine uygun kadınlarla gayrimeşru ilişkileri sonucu karışık bir cemaat oluşturmakta oldukları da yazar tarafından bir toplumsal olgu olarak ortaya konur. Ahmet Midhat, mutfak zenginlikleri bakımından Ermenileri yalancı dolma ustası, Rumları balık yemeklerinde mahir, Müslümanları da hamur işlerinin erbabı olarak özetler. Romanda Ermenilerin oluşturdukları tebenni (evlatlık) kurumunun çok iyi işlediği görülür. Yeni doğmuş bir bebek olarak Ermeni

⁸⁴ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 218.

Patrikhanesi'nin kapısına bırakılan Siranuş, yine bir Ermeni aileye evlatlık olarak verilir. Bebeğin bakım, eğitim, terbiye hizmetleri, patrikhane ve Ermeni ailesi tarafından kendi din ve geleneklerine uygun olarak verilir. Bu süreçte devletin müdahalesine rastlanmaz. Siranuş yetişkinliğine bir Ermeni ve Hıristiyan olarak adım atar.⁸⁵ Ahmet Ö Evin, romanın farklı bir yanına dikkat çeker: *“Bir yanda çeşitli farklı dinsel cemaatlerden oluşmuş bir yapı olarak bütünlüğünü muhafaza eden, öbür yandan İslami birliğin öneminin farkında bir Osmanlı toplumu resmi sunan bu kitap, kendi eklektik yapısıyla, pan-Osmanlıcılık'ın üzerinde durup pan-İslamizmi haber vererek, dolaylı yoldan dönemin aydınları arasında egemen olan düşünce eğilimlerinden ikisini yansıtan öğelere yer vermektedir.”*⁸⁶

Yazar için kızların eğitim görmeleri, sadece onların toplumsal hayatta ayakta kalmalarını sağlamaktan ibaret değildir. Alacakları eğitim, onların iyi bir anne ve eş olmalarını da sağlayacaktır. Bunun için Siranuş'un okuduğu okul gibi bir kurumun Müslümanlar için de gerekli olduğunu düşünür:

“(…)Böyle bir mektep Osmanlı kibar familyaları için yalnız arzudan da ibaret değildir. Bir ihtiyâc-ı sahih mertebesindedir. Etfâl-i inâs için mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyye varsa da, bir mekteb-i âli yoktur. Fıkdanının tesiri de her yürekte yer tutmuştur.” (s. 245)

Ahmet Midhat, Siranuş ve Agavni'nin kıyafetlerini romanda bütün teferruatıyla tasvir eder:

⁸⁵ Ahmet Midhat, İstanbul'da varlığı bilinen bir Latin cemaatinden söz eder. Yazar, İstanbul'da yaşayan Latin Cemaati'nin toplumsal yaşayışı, hukuksal düzeni, dinî anlayışı ve kullandıkları dilleri hakkında ise şu bilgileri verir: *“İstanbul'da cemâat-i gayr-i müslime meyanında bir de Lâtin cemaati vardır...*

“Bu cemaatin aslı Avrupalı'dır. Fakat ihtimâl ki bunlar dahi zaman-ı fetihden beri İstanbul'da bulunduklarından tabiiyet-i Osmaniye ile müşerrefürler. Mezhepleri Katolik'tir. Rumca ve İtalyanca söylerler.

“Bunların daha yenilerine Frenkçe 'Levanten' yani şarklı denilir. Onlar tâbi'iyet-i ecnebiyyelerini de muhafaza ederler. Levantenlerin bazıları Lâtin cemaatinden kız alırlar. Bazıları da yine Levanten familyalarından kız aldıkları hâlde, zevcelerini tabi'iyet-i Osmâniyyeye ithâl ederler. Vakia şimdilerde tasarruf-ı emlak kanûn-ı cedidi ecanibe dahi emlak tasarrufu hakkını vermişse de, o zamanlar ecnebiler emlak tasarruf edemediğinden, bizde mülk alan yabancılar, zevceleri namına senet çıkarırlardı da, bu tedbiri onun için iltizam eylerlerdi. Ecnebiyken tâbi'iyet-i Osmâniyyeyi kabul eden kadınlar dahi, eğer Fransız, İtalyan, İspanyol, Nemçe gibi Katolik mezhebine salık olanlardansa, yine Lâtin cemaatinden addolunurlar.” (ss. 10-104) Yazar, özelliklerini verdiği cemaatin İstanbul'un fethinden beri varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Bu cemaat, 1800'lerden sonra Ermenilerden veya diğer mezheplerden Katolikleştirilerek oluşturulan Katolik Latin cemaati değildir.

⁸⁶ Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, ss. 150-151.

“Fistanlar gayet açık renkli grendindiler. Garnitürleri ondan biraz koyuca dantelalarla kadifeden intihab olunmuşlardı. Gündüzlük fistanlar dekolte olmazlarsa da boyunlarındaki madalyonları birer çıplak sadr-ı sîmine doğru sarkıyorlardı. O zamanlar kısa kol modaysa da, bu fistanların kolları modadan daha kısaydı. Eldivenler dahi, lüzumundan pek çok kısa olarak, bilekler âdeta bütün bütün çıplaktı. Şapkalar Matmazellere mahsus olan kurdelesiz şapkalardan olup, fakat esmer için müteehhil kadınların takındıkları kurdelelerden birisi şapkaya merbut olmasını çeşm-i müdekkik arzu ediyordu da fikdânını nevâkısdan sayıyordu. Sarışın için bu kurdelenin fikdânını pek muvafik bulduktan maada ‘brigan’ denilen moda iktizasınca epeyce hafif-meşrebane olan bu şapkanın derece-i hiffetini de azınsıyordu.

İki şapkanın ikisi de gûnâ gûn yapma çiçeklerden birer kuş yuvası hâlinde olup, ön cihetlerine birer de kuş oturtulmuştu.

İkisinin de şemsiyeleri, potinleri; fistanları rengindeydi.” (s. 20-21)

Bu kıyafet biçimi yazarın olumsuz baktığı bir giyim tarzı değildir. *Karnaval*’ın Madam Hamparson’u da alafranga tarzda giyinmiştir. Fakat onun kıyafeti Siranuş ve Agavni’ninkine nazaran biraz daha abartılıdır. Bu Avrupaî giyim kuşam önce azınlık kadınları arasında yayılır ardından Osmanlı’nın varlıklı aileleri tarafından taklit edilir. Orhan Okay, Müslüman kadınların kıyafetlerindeki alafrangalaşmanın ilk ve kolay olanının gelinlikte olduğunu söyler. Ardından saç modası Müslüman kadınlar arasında yayılır.⁸⁷

Erkekler, saçlarını alafranga taramak ve kestirmek isterlerse Beyoğlu’na gitmek zorundadırlar. *Bir Fitnekar*’daki Mansur, Beyoğlu’nda saç tarama pahalı olduğu için saç bakımını alafranga tarza uygun olarak kendisi yapar:

“O zamanlar İstanbul’un alafrangaya henüz ibtidây-ı iptilâsı olup halk, Beyoğlu’nda bir saç taratmak için yirmi kuruş perukâr ücreti verdiği halde bizim Mansur İstanbul’un en hücrâ ve her şeyden mahrum olan bir mahallinde her levâzımı bizzat kendisi tehyie ve ikmal ederek Beyoğlu Frenklerinden bile daha alafranga ve daha süslü gezer idi.” (s. 250)

Müslüman erkeklerin alafranga kıyafetlerinin tasvirlerine yer verilmesine rağmen yukarıda tasvir olunan Siranuş ve Agavni’nin kıyafet tarzıyla bir Müslüman kadına bu dönem romanlarında rastlanmaz.

Reşat Nuri’nin *Kızılıcak Dalları* romanında, bir Müslüman konağında çalışan

⁸⁷ Bkz. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 138.

Karamusallı Sütüne diye bir kadından söz edilir. Karamusallı, aslen Van Ermenilerindedir. Eski adıyla Makruhi Hanım Van'da bir Müslüman askere âşık olur ve onunla evlenmek için din değiştirir. *“Karamusallı sütüne, abdestsiz yere basmayan, yüzünden Müslümanlık nuru akan bir kadındı(r). Fakat aynı zamanda da şeytana külâhı ters giydirir denecek kadar açığöz ve kurnazdı(r).”* (s. 124) İhtida ettikten sonra dindâr bir Müslüman gibi yaşayan Karamusallı, gelin gittiği Karamusallı Süleyman'ın evinde kumalarını, kumalarının analarını ve çocuklarını kısa sürede hâkimiyeti altına alır. Ancak zaman ilerleyince gelinler ve oğullarla başa çıkamaz olur. Zaman zaman evden ayrılarak İstanbul'daki romanın asli kişisi Gülsüm'ün de bulunduğu konağa gider. Fakat *“Her yerde baş olmak, birinci olmak kabiliyetinde yaratılmış bir insan olduğu için”* (s. 124) konağı da hâkimiyeti altına almak ister. Konakta Gülsüm'e bir anne gibi davranır, onu koruması altına alır. Konaktaki Nevnihal Kalfa'yla sürekli çatışma halindedir. Bu çatışma esnasında Nevnihal Kalfa onun dönmeliğini kavga aracı olarak kullanır. Karamusallı bu suçlamalar karşısında bir dönme gibi değil de doğuştan bir Müslüman'mış gibi davranır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YAHUDİLER

I. TÜRK ROMANINDA YAHUDİLER

İncelenen romanlarda Yahudi karakterlerin hem Rumlara hem de Ermenilere göre daha az yer aldığı görülmektedir. Çoğu kez adları verilmeden “Yahudi” kelimesiyle nitelenirler. Yazarların Yahudi karakterlere genellikle olumsuz baktığı söylenebilir. Mütareke’den önceki romanlarda cimrilik, eskiye düşkünlük, tutuculuk, paraya çok önem verme gibi özellikler Yahudi milletin genel özellikleri gibi sunularak Yahudiler tezyif edilir. Mütareke’den sonraki romanlarda hem bu özellikleri hem de maddî açıdan durumları iyi olmasına rağmen savaşta Türklerin yanında yer almamaları sebebiyle eleştirilirler. Ancak savaş sebebiyle Rumlardan ve Ermenilerden daha az eleştirildikleri söylenebilir. Bunda Rumların ve Ermenilerin savaşta taraf olmasının büyük etkisi vardır. Müslüman konaklarda Yahudi hizmetçi çalıştırılmaz. Bu alandaki sayısal üstünlük Rum hizmetçilerdedir. Ticaretle uğraşan Yahudilerin özellikleri, diğer gayrimüslim tüccarlardan farklı değildir. Yahudi tüccarlara da genellikle ülkenin kanını emen “sülükler” olarak bakılır. Bazı romanlarda, Yahudilerin de Türkiye’ye kendi memleketleri gibi bakmadığına temas edilir.

Romanlarda daha çok ticari alanda faaliyet gösteren Yahudi karakterlere yer verilmesine rağmen Bernard Lewis, onların Osmanlı hayatına farklı alanlardaki katkılarından söz eder: “*Osmanlı Yahudilerinin Türk yaşamına –yani Osmanlı İmparatorluğu’nun kültürel yaşamına- katkıları, tıp, gösteri sanatları ve basımcılık gibi özünde üç alanla sınırlı kalmıştır.*”¹ Yahudilerin bu topraklara geldiği sıralarda bu alanlardaki birikimlerini aktardıklarını ancak ilerleyen yüzyıllarda tıp alanındaki başarılarını Rumlara, gösteri sanatları alanındaki başarılarını da Ermenilere kaptırdıklarını söyler. Bu araştırmada incelenen romanlarda da doktorların çoğunlukla Rum, tiyatrocuların ise Ermeni olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹ Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 150.

II. MÜSLÜMANLARLA SAMİMİ İLİŞKİLERİ OLAN YAHUDİLER

Raif Necdet'in *Ufûl* (1913)² adlı romanında roman kahramanı asker, Edirne düştükten sonra sokaklarda bitkin, başıboş dolaşırken kitapçı Nesim Efendi'yle karşılaşır. "Bütün ruhuyla Osmanlı olan bu muhterem adam" şeklinde nitelenen Nesim Efendi, askerinin içinde bulunduğu durumun vahametini anladığı için onu evine davet eder. Asker, Nesim Efendi'nin zarar göreceğini düşünerek bu daveti reddeder. Nesim Efendi karakteri, romanlarda ender rastlanan olumlu karakterlerden biridir. "Osmanlı" nitelmesi ise Yahudiler için kullanılan sıfatlardan değildir. Edirne ve civarında, Bulgarların Yahudilere de zulmetmesi bir Müslüman'la Yahudi'yi duygusal olarak birbirine bağlar. Yazar, romanında Bulgarların Edirne ve kasabalarındaki Rumlara bile zulmettiğinden söz eder.³

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* adlı romanındaki Aldiyado, babasının İspanyol, annesinin İtalyan olması sebebiyle kendini bu uluslardan kabul eder. Hoş sohbetiyle dikkati çekmesine rağmen dalkavuk bir tiptir. O da Şayan Hanım'ın konağına devam eden misafirlerindedir. Pek çok derneğe üye olan Yahudi Aldiyado, İsmet Hanım tarafından sahte vatanperver olarak nitelenir. Osmanlı Bankası'nda kasadar olan kocasını başka bankalardan birine müdür yaptıran Aldiyado'nun bütün aile fertlerinin ikbâl ve refah içinde olması dikkati çeker. İsmet Hanım'ın "*Harp Devrinin Hanımları*" başlığı altında tanıttığı bu hanım da devrin fırsatlarından istifade eden bir sömürücü olduğu için yerilir fakat yergi konusunda Müslümanlardan ayrı tutulduğu söylenemez. Çünkü romanda, savaşı fırsat bilip zengin olan, refah içinde yaşayan her milletten insan eleştirilir. Para işlerinde Yahudilerin ve Ermenilerin ön planda olması dikkati çeker.

Sedat Simavi'nin *Fuji-Yama* romanında Yemen'de iş kurmuş olan Yasef, tam bir Türk dostudur. Yemen'deki Türk birliklerine müteahhitlik yapan bir Musevi'nin oğlu olan Yasef'in Türklere olan sevgisi, roman kahramanının ağzından şu sözlerle anlatılır:

² Raif Necdet Kestelli, *Ufûl*, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul, 1329.

³ Erol Haker, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı* adlı eserinde Kırklareli'de yaşayan Yahudi ve Türklerin işgal sırasında birlikte hareket ederek şehri terk ettiklerini belirtir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Haker, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı*, ss. 136-138.

“Orta yaşlı bir adam olan bu Yasef efendi bizi kapıdan karşıladı. Adamcağız İstanbul’dan gelen Türk müşterilerine hizmet edebileceğinden dolayı o kadar seviniyordu ki, ne yapacağını bilmiyor, sağa sola koşuyor, bize buzlu limonatalar, ayranlar ikram ediyordu.” (s. 60)

Yasef, Yemen’de bir otel işletmektedir. Türklüğü o kadar benimsemiştir ki işlettiği otelin kapısında “Türk oteli ve lokantası” tabelası asılıdır.

Sabahattin Ali’nin *Kürk Mantolu Madonna* (1943)⁴ adlı romanının ikinci derecedeki karakteri Maria Puder, Almanya’da yaşayan bir ressamdır. Babası Yahudi’yken Katolik olmuş, annesi Protestan kendisi ise ateisttir. Dinî merasimleri anlamsız bulan Maria, dobra ve sıcak kanlı bir insandır. Karakterinin bu yönlerini her haliyle dışa vurur. Bir fabrikacının oğlu olan ve Almanya’ya eğitim için giden Raif Bey’le Maria arasında ilk görüşmelerinde duygusal bir ilişki başlar. Bir süre bu ilişkiyi sürdüren Raif, eğitimi bittikten sonra Türkiye’ye döner, Almanya’da kalan Mariya hastalanır ve ölür. Raif, Türkiye’de evlenmiş fakat geride bıraktığı sevgilisini unutamamıştır. Maria’yı arar fakat ondan hiçbir haber alamaz. Bir gün Ankara’da ortak dostları olan bir Alman’la karşılaşır. Bu Alman’ın yanında bir de genç kız vardır. Raif Bey Almanya’ya dönmekte olan bu kızın kendi kızı olduğunu son anda öğrenir.

Sait Faik’in *Medarı Maişet Motoru* romanında Erzurumlu bir dalgıcın çapkınlık için gittiği İzmir’in Yahudi mahallesi, kızlarının güzelliğiyle öne çıkarılır. Erzurumluya göre “(...) İzmirin yahudi kızları kadar güzel mahlûk dünyanın hiç bir yerinde yoktur. Ne beyaz, ne çilli, ne tıkHz mahlûktur onlar(...) Etləri çipra balığının beyaz etine benzer: sert kılçıklı... Gözleri deniz içi hayvanının gözleri gibi fosforludur.” (s. 72)

Erzurumlu dalgıcın burada kurduğu bir dostluktan söz edilmez. Yahudi kızlarının cinsel cazibesi ön plana çıkarılmıştır.

III. İŞ DÜNYASINDA YAHUDİLER

A. Tüccar, Esnaf Kesimi

Tarihi araştırmalarda Osmanlı Devleti’nde Yahudilerin çeşitli mesleklerde duayen olduğundan söz edilir. Ancak bu durumun romanlara yeterince yansıdığını söylemek zordur. Romanlarda yer verilen tüccar, esnaf kesiminden ise genelellikle

⁴ Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.

olumsuz yönleriyle söz edilir. Olumlu Yahudi karakterler genellikle sarraflardır. Bunlar, güvenilirlikleri, sır tutabilirlikleri ve sadakatleriyle övülürler.

Ahmet Midhat'ın *Dünyaya İkinci Geliş* romanında bir kuyumcu Yahudi'den söz edilir. Nesim adındaki bu Yahudi, roman kahramanlarından Cezayirli Memiş Bey'in kuyumculuğunu ve gizli kasalığını yapar. İstanbul'daki diğer sarrafların da itibarını kazanmış çok varlıklı bir sarraf olan Nesim, sadakatiyle dikkati çeker. Nesim, bir konağın satılmasında aracılık yapar. Konak sahibi ölünce karısı bir başkasıyla evlenir ve konağı satılığa çıkarır. Konağın ölen sahibi Veysel Efendi'nin kâhyası Mesut Ağa, konağın mahzeninde Veysel Efendi'nin gizli hazinelerinin yerini bilmektedir. Bunun için konağı satın almak ister. Fakat kendi adına değil, düzmece bir kişi (Cezayirli Dayızade Memiş) adına satın alacağından araya sarraf Nesim'i koyar. Bu arada Mesut Ağa, çevirdiği entrikalarını öğrenen Veysel Efendi'nin oğlu Osman ve karısı Nergis'i bir mağaraya hapseder. Mesut Ağa, yeniçeriler aleyhine çevirdiği işler yüzünden bir süre İstanbul'dan uzaklaşır. Dönmemesi halinde Osman'la Nergis'i kurtarma görevini Nesim'e verir. Daha sonra kılık değiştirerek İstanbul'a döner ve Osman ile Nergis'i Dayızade ailesi olarak konağa yerleştirir. Kendisi de onların uşağı olarak konağa yerleşir. Osman'la Nergis, Mesut Ağa'dan intikamlarını almak için onu mahzene kapatırlar. Gücün Osman'ın eline geçtiğini gören sarraf Nesim, bu defa da Osman'ın yanına geçer. Mesut Ağa'nın daha önce kendisine verdiği, gizli hazinenin yerini bildiren mektubu Osman'a verir. Nesim, Yahudilerin hain olduğunu ancak sadık kalmayı vaad ettikleri insana asla ihanet etmeyeceklerini söyleyerek kendince bir Yahudi tipinin belirgin özelliğini ortaya koyar. Yazar ise romanda bir cümleyle Yahudilerin kârını düşünerek hareket ettiklerini vurgular ve Nesim'in sadakatinin kendi menfaatini düşünmesinden ileri geldiğini belirtir. Bir konuşmada adı geçen Salamon ise Nesim'in ortağıdır, hiçbir özelliği belirtilmez.

Hüseyin Fellah romanında Sarraf Yahudi diye birinden söz edilmiş, bunun da adı verilmemiştir. Roman kahramanlarının konuşmalarında Sarraf Yahudi olarak zikredilir.

Mehmet Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında Fransa'dan İstanbul'a dönen Mansur'u vapurdan alıp otele götüren komisyoncu bir Yahudi'dir. Kişiliği hakkında ayrıntı verilmeyen komisyoncu, Yahudilerin tipik özelliklerine

sahiptir. Mansur'un otele gitmesine refakat ederken onun zengin olup olmadığı konusunda zihnî muhasebe yaparak ne kadar para koparabileceğini hesaplar. Romandaki diğer bir Yahudi de bir cümlede sözü edilen bir eskicidir.

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* romanında Samuel, Kâni'nin zengin olmasını sağlayan bir Yahudi'dir. Romanda bu iki kişinin birlikte iş yaptıkları belirtilir. Bu Yahudi karakterin öncekilerden belirgin bir farkı vardır. Savaş zamanı olduğu için vurgunla zenginleşmek artık olağan işlerden biri haline gelmiştir. Bu işi en iyi becerenler ticarete meyilli olan Yahudilerdir. Mutlaka bir Müslüman ortakları da vardır.

Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem* romanındaki Mişon tenekecilik yapmaktadır. Romanın Müslüman kahramanlarından biri Tenekeci Mişon'un Müslüman olduğundan söz eder. Ancak bu bilgiyi bir karşılaştırma sebebiyle verdiği için bilginin doğruluğu tartışılır.

Hüseyin Rahmi'nin *Efsuncu Baba* romanında Ermeni karakterlerin konuşmalarında Yahudilerin adları da geçer. Ermeni gençler, tıpkı Müslümanlar da olduğu gibi Yahudilere "çifit" derler. Kirkor'a göre çifitler kurnaz millettir. Bir yerde hazine varsa bunu mutlaka Yahudiler çıkarır. Agop da Yahudilerin kurnaz olduğunu söyleyerek büyük babasından duyduğu bir hikâyeyi anlatır. Buna göre Çemberlitaş birinci boğumundan tepesine kadar altınmış. Yahudiler, bu altın kısmı eritmek için bir gece taşın altında ateş yakarlar fakat ateşin sıcaklığından altın taşa dönüşür. Agop'a göre bunu eski Yahudiler yapmıştır. Şimdikiler ise "(...)malıyeye, piyaçaya sokuldular altunun asıl madenini buldular." (s. 22) Agop'a bunları söyleten yazar, romanının sonunda da Yahudi aydınların, filozofların kendi dinlerini eleştirmediklerini ama diğer dinlerin âlimlerinin kendi dinlerini acımasızca eleştirdiklerini belirterek Yahudiler hakkında da bilinen bir hüküm verir:

"Einstein'in Yahudi kalarak filozof olduğu görülüyor. Zamanile Voltaire hiç böyle yapmadı. O istihzası yaman kaleminin tenkîd darbelerini bütün dogma ve ananelerini bir papas kadar tanıdığı Nasraniyetine tevcih etmişti.

Kim diyor ki İsrail evlatları bugün yeryüzünde millet-i hâkime değildir.

Eski ve yeni dünyada en nâfiz ve kuvvetli sözlerin hangi dudaklardan çıktığını ve en ustalıkli entrikaların hangi fabrikaların mamulâtı olduğunu fark edenler hakîkati sezmiş olurlar." (s. 143)

Hüseyin Rahmi'nin *Ben Deli miyim?* romanının meczup kahramanı Şadan'a söylediği sözler, birer deli saçmasından çok Mütareke sonrası azınlıkların Türkiye'ye karşı takındığı tavrın fazla dikkat gerektirmeyen bir gözlemidir.⁵ Şadan, toplumda yaygınlaşan yaltaklanma ve rüşvetten yakınırken “*Buradaki Rum, Ermeni, Yahudi dalavereciler hep bu iki miftahı isti'maldeki maharetleri sayesinde milyoner olmuşlardır.*” (s. 24) der. Şadan'ın bu sözleri yazarın azınlıklar hakkındaki düşüncelerini yansıtır. Şadan'ın arkadaşı Kalender Nuri de borsacı Yahudileri yedikleri dondurmadan etmek için dondurmaların üzerine salyalı bir biçimde hapşırır. Bundan rahatsız olup söylenmeye başlayan Yahudileri aşağılayan Nuri, aslında yazarın sözcüsüdür:

“Eksik olmayınız vatandaşlar, benî İsrail kardeşler. Bilirim, Türkleri çok seversiniz. Duanıza teşekkürler ederim. Mütareke zamanında bizi tahkîrde Rumlardan, Ermenilerden aşağı kalmadınız, drogonlu bayrağınızı açarak izci alayları çıkardınız. Sokak sokak dolaştırdınız. Nutuklar verdiniz.. Gazetelerinizle aleyhimizde bendler yazdınız. Türk'ün cîfesinden pay almaya kalktınız.. Galiba hissenize orta takımları diyecetti onu da alamadınız. Ermeniler, Türkiye'nin şarkında boydan boya hayali bir Ermenistan kurarken, Yunan vahşi ordularıyla onun ciğergâhını çiğnerken siz de Kudüs'ü payitaht yaparak Filistin'e bir Yahudi hükümeti doğurmak istediniz. İspanya'da saraylar yaptınız durdunuz. Bakınız hep enseleriniz birer kurt boynuna benziyor. Hastalıktan ölümden ödünüz kopuyor. Tufeyli yaşadığınız bir memlekette ev sahibinden daha tok, daha müreffehsiniz. Açlıktan ölen intiharı düşünen Türktür. Zevkinize bakınız, fakat bu iş böyle gitmeyecek.. Bugün ellerinizdeki bütün dalavere menbalarını kurutacağız. Sahibi malının başına geçecek. Siz onun uşaklığını edeceksiniz. Hakiki mevkinize ineceksiniz. (s.126-127)

Bu sözlerde hem Türkiye'deki ticareti ellerinde bulunduran azınlıklara karşı bir bilinçlenme hem de tarihi gerçeklerden hareketle bir intikam alma duygusu vardır. Kalender Nuri'nin Yahudilerle karşılaşması sırasında yaptıkları, onları birer fert olarak değil, Yahudi soyu olarak küçük düşürmek amacını taşır. Adları da verilmeyen bu Yahudilere “Mişon Paşa” şeklinde bir lakapla hitap edilir. Nuri'nin bu sözleri karşısında Yahudilerin davranışları sistemle, ev sahibiyile tartışmak ya da çatışmak değil, sorun çıkarmadan sorundan uzaklaşmak şeklinde olur.

Herkül Millas, Hüseyin Rahmi'nin gayrimüslimlerle ilgili kanaatleri bakımından

⁵ Şadan'ın meczupluğuyla ilgili bilgi için bkz. Ulutaş, *Türk Romanında İntihar (1872-1960)*, 75.

romanlarını iki devreye ayırır. 1889 ile 1912 yılları arasında yazılan romanlarda gayrimüslimlere olumlu bakıldığını 1912'den sonra yazılan romanlarda ise olumsuz bakıldığını belirterek Hüseyin Rahmi'nin anlayışının farklılaşmasında Ömer Seyfettin'in etkisinin olduğuna gönderme yapar:

“1889-1912 yılları içinde yazılan romanlarda Rum, (ve Hristiyanlar, Batı, Beyoğlu vb.) beğeni ile olumlu sergilenir. Türk, Rum'a karşı 'en güçlü' değildir. Beyoğlu hoştur, dönmelere karşı olma eleştirilir, her türlü savaş kesin bir biçimde olumsuz gösterilir. Avrupa ülkelerinin barış içinde kavgasız ve düşmanlıklar körüklenmeden yaşamalarının gerekliliği savunulur. Bunun mümkün olduğu ileri sürülür. Her sınıftan Rumlar bu romanlarda kötülenmeden ve olumsuz etnik özellikler yakıştırılmadan, 'normal' kimseler olarak gösterilirler. Manastırdaki papaz bile Müslüman kadına umut verir. Müslüman/Türk bir yanda, Hristiyan/Batı öte yanda değildir.

Ancak 1912'den sonra, yani aşağı yukarı Ömer Seyfettin'in de öykülerini yazdığı yıllarda, Hüseyin Rahmi'nin metinlerinde farklı yaklaşım görülür. 'Türklük' kavramı gündemdedir; Batıcı güçler bu Türklük'e karşı olan 'yabancılar'dır. Bu iki 'karşı' güç arasında uzlaşmaz bir karşıtlık var gibidir. Bu güçler ülkeyi fethetmek isterler. 'Biz' ile 'onlar' arasında bir savaş hali, bir uzlaşmaz çıkar mücadelesi vardır. Gene bu ikinci dönem romanlarında Doğu'nun üstünlüğü de vurgulanmaya başlanır. Türk 'ırkı' söylemi görülür. Türk karakterinin öteki uluslara göre farklı olduğu dile getirilir. Ulus duygusu güçlenir.

Sömürücü harp zenginleri söylemi içinde etnik azınlıklar suçlanır, ülkenin yozlaşmasında sorumlu sayılırlar. Rum, Ermeni ve Yahudiler'e hain gözü ile bakılır. 'Türkçe konuş' kampanyaları ile herkesin bu dili konuşması gerektiği ileriye sürülmeye, azınlıklar 'düşman' gibi algılanmaya başlanır. Müslüman olmayanlar, Türkler'in 'koyunlarında besledikleri yılanlar'dır. Azınlıkların, yani 'ötekiler'in, Türkler'e 'uşaklık' yapmalarının gerekliliğine kadar vardırıılır bu karşı söylem. Beyoğlu da ahlâk dışı bir yöreye dönüşmüştür.”⁶

Hüseyin Rahmi'nin gayrimüslimlerle ilgili duygularında böylesine iki ayrı dönemin olduğu muhakkaktır. Ancak bu dönemleri kesin tarihlerle ayırmak mümkün değildir. 1912'den önceki Rum ve Ermeni isyan ve kalkışmaları aydının gözünde kısmi anarşik, terörist vakalar şeklinde görülmüştür.⁷ Ancak Balkanların kaybıyla düşman

⁶ Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, s. 68.

⁷ Hidayet Vahapoğlu, Ermeni isyanlarının devletin güçsüz olduğu zamanlarda olduğuna dikkat çekerek isyanları ve tarihlerini şu şekilde sıralamıştır: “*Erzurum İsyanı 1890, Musa Bey Olayı 1890, Kumkapı Gösterisi 1890, Merzifon, Kayseri ve Yozgat Olayları 1892-1893, Birinci Sason İsyanı 1894, Bab-ı Âli Olayı 1895, Zeytin İsyanı 1895, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hınıs, Muş, Bitlis Olayları*

kapıya dayanmıştır. Balkanların kaybı Türk aydınını derinden etkiler.⁸ Aydınlar, üzerinde yaşadıkları toprakların yavaş yavaş ellerinden çıktığına artık inanmaya başlarlar. Olayların artık Osmanlılık projesiyle durdurulamayacağını anlamışlardır. Dolayısıyla yeni bir proje lazımdır. Bu da Türkçülüktür. Yani sözü edilen dönüşümü bir kişiye bağlamak doğru olmaz. Türk aydınında topyekûn bir düşünce evrimi vardır.⁹ I. Dünya Savaşı ve Mütareke ise gayrimüslimlere tanınan hoşgörünün sonu olur.¹⁰

Mahmut Yesari, *Çoban Yıldızı* (1925)¹¹ adlı romanında kahramanının bakış açısıyla bir Yahudi ailesini cimriliğiyle eleştirir. Roman kahramanlarından Cemil Kazım'ın tanıdığı “kalabalık bir Yahudi ailesi”, aile reisinin zengin olmasına rağmen hastahanenin fakirlere tahsis edilen günlerinde hastahaneye giderler. Baba çok zengin olmasına rağmen iki kızını bir mağazada tezgâhtar olarak çalıştırır. Büyük oğlu kendi yanında hesaplara bakar, küçük oğlu ise tüccar kâtipliği yapar. Ancak Cemil Kâzım'a göre onlar eğlenirken bile hesap yaptıkları için “ruhsuz ve şuursuz insanlardır.”

1895, Birinci Van İsyanı 1896, Osmanlı Bankası Baskını 1896, İkinci Sason İsyanı 1904, II. Abdülhamid'e Suikast Girişimi 1905, Adana Olayı 1909, 1914 Olayları 1914, II. Van İsyanı 1915, Şebinkarahisar İsyanı 1915.” (Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, s. 27.)

⁸ Falih Rıfki Atay, *Roman* adlı eserinde yakın tarihi çeşitli tekerlemelerle anlatırken Balkanların kaybedildiği dönem için “1328 de Türk namusu lekeleni oooof. / Ooof...Ooof... Ah, intikam..” (s. 190) şeklinde bir tekerleme kullanır. Bu tekerleme Balkanların kaybedilişinin Türk aydınının vicdanında nasıl bir yara açtığına göstergesidir.

⁹ Peyami Safa, bu değişimi Balkan Savaşı'na bağlar. Mütareke'nin Türk aydını üzerindeki etkisinin de Kemalist milliyetçiliği doğurduğunu söyler: “Osmanlı Türk Milliyetçiliğini uyandıran da Balkan felâketi olmuştu. Bu zilletin verdiği küçülme duygusunu telâfi etmek için Türk tarihinin bütün şereflerine sarılmış, istikbale ümidle bakan bir Türklük şuurunun fıskırması lâzım geldi; nasıl ki mütareke zilletleri de Kemalist milliyetçiliği doğuran felâkettir.” (Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2006, 195.)

Mahçupyan ise bu dönüşümde bir faktörün daha etkili olduğunu savunur: “Modernlik ve Müslümanlık arasında sıkışan Osmanlı aydınları için çıkış, kültürel kimliğe yaslanan ancak aynı zamanda onu modernleştiren yeni bir kimliğin üretilmesi ve hızla topluma benimsetilmesi idi. Bilindiği gibi bu işlev ‘Türk’ kavramı etrafında gerçekleştirildi ve iki süreçle beslendi. Birincisi dış güçlere karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi; ikincisi ise içerde yaşanan uluslaşma çabalarıdır.” (Mahçupyan, *İçimizdeki Öteki*, s. 105-106)

¹⁰ Yahya Kemal, İzmir'in işgalinden sonra Türk aydınının geçmişte Türklerle Rumlar arasında yaşanan siyasi olaylar karşısındaki tavrını değerlendirme ihtiyacı duyar. Savaşın ne olduğunu Yunanların İzmir'i işgalinden sonra gördüğünü söyleyen şair, bu olay ve 1897 Osmanlı –Yunan Savaşı sırasında her iki tarafın tutumunu şu sözlerle ifade eder: “(...)Tesalya harbinde biz muzafferdik; ne katliâm ettik, ne köyleri yaktık, ne ırza taarruz etmek hatırımızdan geçti; orada bir düziye ordularımız yürüyordu, Rum hemşehrilerimiz İstanbul, Anadolu ve Rumeli şehirlerinde şen ve şâtr alırveriş ediyorlar, kahvelerinde meyhânelerinde eğleniyorlar, istedikleri gibi konuşuyorlardı; her zamanki kadar taarruzdan masûn ve müsterihtiler. Bir gün tanıdığım bir zat o zamânı tahattur ederek. “Hakikaten biz o zaman Rumlara karşı ne kadar kayıtsızdık, Yunanistan'la bir münâsebetleri olup olmadığını düşünmedikti bile...” diyor, şaşıyordu.” (Yahya Kemal Beyatlı, *Eğil Dağlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 228-229.)

¹¹ Mahmut Yesari, *Çoban Yıldızı*, (1. baskı 1925), İnkılâp ve Aka Kitabevi, (2. baskı), İstanbul, 1967. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Eğlenirken bile hesap yapan bu insanların acınacak halleri vardır. Cemil Kâzım onları bir bahçede görür. Ona göre Yahudi aile, “(...)bu gece içecekleri gazozun, biranın, yiyecekleri pastanın, iki dilim peynirin parasını, garson bahşişine kadar edecekleri masrafı, santim santim hesap ederek geldikleri muhakkaktı. Harcanacak paradan son dereceye kadar faydalandıklarına, kendilerini de inandırmak istiyorlarmış gibi fazla şen, taşkın görünüyorlardı. Hepsi bir ağızdan bağıra bağıra, ellerini kollarını oynatarak kavga eder gibi konuşuyorlardı.” (s. 290) Cemil Kazım’a göre bu aile yalnız dışarıda değil, evde ve işte de bu mazbut, renksiz hayatı yaşamaktadır:

“Eve döndükleri zaman; giydikleri temiz kostümleri dikkatle süpürülerek, beze sarılıp dolaba asılacak, potinler, evde fırça ile tozu alınıp silindikten sonra kalıba konulacak ve yarın tekrar, ütüsüz, dizi çıkık pantolonlarını giyecekler, yakalık kirlenmesin diye yaz kış boyunlarından çıkarmadıkları kotonperl taklidi ipek karışık tire atkılarını boyunlarına saracaklar, evden getirdikleri kuru köfte, söğüş, zeytini ayakta yiyerek, kalın defterlerin üzerine eğilip rakkamlarla pençeleyeceklerdi.” (s. 290)

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında yazılan romanlarda Yahudilere bakışın genelde olumsuz olduğu söylenebilir. Yahudi milletinin Türk toplumunun ötekileri olarak görüldüğü bir başka roman da Burhan Cahit’in *Ayten* (1927)¹² adlı romanıdır. Burhan Cahit, devrin üst toplumsal tabakaları arasında yaygın olan sporu, tenise bazı azınlık gruplarının da ilgi gösterdiğine temas eder. Bu spor, İstanbul’un sosyo-ekonomik düzeyi yüksek aileleri tarafından yapıldığı için gayrimüslimlerin bu tenise olan ilgileri hoş görülmez. Romanda Cumhuriyet Dönemi kadın tipinin güzel bir örneği olarak yaratılan ve “*İçinde rekabet ve müsabaka olan her spor*” (s. 140) u seven Ayten, bütün bu sporları zenginliğin ya da toplumsallaşmanın bir gereği olarak değil, bir spor olduğu için yapar. Sanki bu sporlar Batı’dan öğrenilmiş değildir. Türk kızı çocukluğundan itibaren bu sporların içinde yetişmiş gibidir. Bu yüzden “*yeni zengin olmuş, Şişhane yokuşundaki yahudi mahallesinden Şişli apartmanlarına yeni geçmiş bazı yahudiler, ne olduğu belirsiz levantenler*” (s. 36) in tenis sporuna yönelmelerini eleştirir.

Burhan Cahit’in *Aşk Politikası*’nda da Yahudiler, olumsuz bir bakışla anlatılır. Romanın aslî karakterlerinden Aysel, Fransa’da bir lokantada Türkçe konuşunca

¹² Burhan Cahit Morkaya, *Ayten*, (2. baskı), Gayret Kitabevi, İstanbul, 1941. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yakınındaki bir Yahudi söze karışmak ister. Beykoz'da doğup İngiliz uyruğuna geçip Fransa'da oturan Yahudi, bu ülkede iş yapmaktadır. Fransa hükümetine savaş malzemesi satan bu Yahudi, hem Aysel hem de yabancı arkadaşları tarafından nefretle karşılanır. Kendisine yönelik sözlerden rahatsız olan Yahudi'nin, hesabı ödeyip oradan kalkarken ortaya koyduğu davranışlarıyla cimriliği ön plana çıkarılmıştır. Yahudi'nin faturayı dikkatle incelemesi, parasının üstünü santimine kadar alması cimriliğini gösteren davranışlarıdır. Açıkça Yahudi düşmanı olduğunu ilan eden Amerikalı bir genç kız, Yahudileri "*Dessas mahlûklar... Dünyayı birbirine katarlar. Harp malzemesi satar, kendi ceplerinde iki üç pasaportla memleket memleket gezer, fırsat gözlerler... Leş arayan kargalar gibi*" (s. 151-152) şeklindeki sözlerle yerden yere vurur. Yazar, bir başka kahramanın gözünden yine aynı Yahudi'nin şahsında bütün milletini, "*Ne mazileri var, ne tarihleri var, ne hudutları var, ne edebiyatları var, ne orduları var, ne bütçeleri var. Yalnız bir düşünceleri var: Para!*" (s. 152) sözleriyle aşağılar. Romanda Yahudilerin uluslar arası ticaretteki başarıları maddi ve manevi değerlerden yoksun oluşlarına bağlanmıştır:

"(...)Gurursuz ve iddiasız olmak onları bayrak, tarih, millî vazife, kültür gibi maddî ve manevî meziyetlerden mahrum bırakmış, buna mukabil onlara derin bir menfaat ve kazanç kabiliyeti vermiştir. Bugün herhangi bir ticaret ve iktisat işinin altında birkaç Musevi'nin çehresi görünür. Ve bu işlerin içinde öyleleri vardır ki en büyük devletlerin müdafaa vasıtaları onlarla alakadardır." (s. 154)

Cumhuriyet Dönemi'nde ticarete istismar ve imtiyaz denince akla Yahudiler gelir. İstismarı yapan Türk milletinden de olsa bir şekilde Yahudilerle ilişkilendirilir. Falih Rıfki, *Roman* (1932)¹³ adlı eserinde Cumhuriyet Dönemi'ndeki sömürücü kapitalistleri eleştirirken azınlıklara da gönderme yapar. Devrin kudretli avukatlarından Şakir, İnkılâpları istismar ederek kazanç sağlayan biridir. Yazar, yazıhanesinin adı İnkılâp; apartmanlarının adları, İstiklâl, Dumlupınar, 31 Ağustos olan Şakir'i "*Teneke ile kaplanmış gibi, Yahudi ile kaplanmıştı. Fakat yürürken borsadan mı geliyor, cepheden mi, farkedemezsiniz.*" (s. 73) şeklinde tanıtarak ticaret işlerinde Yahudilerle kol kola olduğunu belirtir. Asıl amacı Avukat Şakir'i eleştirmek olan yazar, onun ticarî faaliyetlerini anlatırken ikiyüzlü bir karakter olduğunu belirlemek için Rumlarla ve

¹³ Falih Rıfki Atay, *Roman*, İstanbul Akşam Matbaası, İstanbul, 1932. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yahudilerle hatta sürgündeki Osmanlı sultanıyla “Ankara’ya gidemeyen Rum’un işi birinci elden, iflâs etmiş Yahudi’nin işi ikinci elden, Türkiye’ye gelemeyen sultanın işi üçüncü elden, ondadır.” (s. 75) şeklinde ilişkilendirerek onun Cumhuriyet’in kurumlarını istismar eden bir işbirlikçi olduğunu vurgular.

Yazar, I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul’da yaşayan Yahudilerin siyasi ve ekonomik açıdan rahatlıklarını ise “Artık Yahudi, semiz ensesini ve geniş karnını Balat’ın iç sokaklarından caddeye çıkarmış, Tokatlıyan camekânına sermiş, Yat kulübü koltuğuna yaslanmış, tok ve tasasız, havadan, sudan, visalden konuşuyor.” (s. 180) sözleriyle anlatır. Refik Halit de Ahmet Midhat gibi Balat’ın Yahudilere mahsus kapalı bir mahalle olduğunu belirtir.

Etem İzzet’in *Beş Hasta Var* (1932)¹⁴ romanında roman kahramanı Avukat Rıfat Şükrü’nün kişiliğinin bozukluğundan söz edilirken bu şahsın birkaç Yahudi’yle birlikte Kohen Şalmon ailesini soyduğu belirtilir. Yine Mersin ve Trabzon limanlarının imtiyazı etrafında dönen dolaplarda parmağı olduğu, bu yolla Frenkleri soymayı planladığı anlatılır. Yazar, romana yerleştirdiği küçük vakalarla, Mütareke yıllarında yerli iş adamlarının gayrimüslimlerle işbirliği yapıp gayrimeşru yollarla zengin olduklarını dile getirmeye çalışmıştır. *Gözyaşları* romanındaki Koltukçu Moiz maddi bakımdan sıkışanların bu sıkışıklıklarını istismar ederek ellerindeki eşyaları cüzi bir parayla alır. *Gözyaşları* romanının aslî karakteri Ruhi, Koltukçu Moiz tarafından şu şekilde istismar edilir:

“(…)Ne var ne yok elime geçen, gözüken her şey koltukçu Moiz Efendinin dükkânını boyluyor! Kâfir yahudide de hiç merhamet yok. İki altına aldığım bir şey için:

- Yarım kâğıt şöyle böyle eder.

O da senin güzel hatırın için.

Diyor şimdi bir de:

- Eski müşterilik.

Çıkardı. Bir şey götürdüm mü:

- Eski müşterimsin iki gözüm. Sana eksik söyleyecek değilim a...

fazla etmez.” (s. 224)

Hüseyin Rahmi, *Eşkya İnde* adlı romanında azınlıklarla ilgili bir yerde fikir beyan etmiştir. Karabelâ Mustafa’nın çetesinde Rumların da olduğunu duyan Nefi

¹⁴ Etem İzzet Benice, *Beş Hasta Var*, Sontelgraf Basın Tesisleri, İstanbul, 1961.

Efendi şunları söyler:

“(….)asırlardanberi kaynaşamıyan, uzlaşamıyan milletlerin cinayetlerde fikir ve çalışma ile birleşmeleri bana pek garip gözüktü. Bu, hemen daima böyle gibiydi. Kasa hırsızlığında, kalpazanlıkta, karmanyolacılıkta Haçikle Dimitri, Hasanla Avram el ele verip çalışmıyorlar mı?” (s. 274)

Yazar Samoel ve Durani kardeşler vasıtasıyla Yahudi milletini topyekûn suçlar. Yahudilerin cimriliğinden ticaretteki olumsuz anlayışlarına kadar her tavırlarını eleştirir. Hatta onların bedeni kusurları bile adeta kötü huylarını gösteren yanlarıdır.

Samoel ve Hayım Durani adındaki kardeşler, eşkıya tarafından kaçırılan komisyonculardır. Samoel Durani, kırk yaşlarında, şehla ve kurnaz bakışlı biridir. Mensup olduğu milletin karakteristik özelliklerini gösteren Samoel de Araksi Altunyan gibi bir Bolşevik-haydut karşılaştırması yapar. Maddecı olan Samoel, Ferhat Efendi'nin ölümüyle ilgili mistik konuşmasını anlamayacak kadar maneviyattan yoksun olduğu için onun çıldırdığına hükmeder. Hayım Durani, Samoel'den daha çok konuşur. Karakter bakımından birbirlerinden farkları olmamakla beraber Hayım, bulunduğu ortama uyum sağlamak için fazla çaba harcamadan bu işi gerçekleştiren bir tiptir. Onun için kuru ekmeği çaya banıp yemek, Londra Amerika otellerinde bile olmayan bir servistir. Eşkıya liderine *“(….)Yaşasin belâlı Mustafa efendimiz.. Yordun mu kapital koymadan para kazanmanın yolunu.. Piyacı istediği kadar oynasin.. Kambiyo istersa bir lira yirmi kâğıt olsun.. Mustafa'ya ne yazar?..” (s. 287-288)* diyerek bir haydudun sermayesiz kazanç sağlamasına bile özenir. Ölüm anında dahi parayı düşünen Hayım, Hacı Fikri ile Karabelâ Mustafa arasında bir pazarlıkçı gibi davranır. Üç bin lira vermezse Hacı Fikri'yi öldüreceğini söyleyen Kerbelâ'ya *“Pazarlıksız iş olmaz. Uyuşmalısınız. Bu Hacı efendi üç bin lira vermeyorsa, belkim beş yüz lira verebilir. Siz bu para üzerinden bir iskonto yapmalısınız. Hacı efendi de gayret etmeli. Olur biter. Niçin adam öldürmeli? Beş altı yüz lira fana mı? Bu ihtiyarı boğup da ne kazanacaksınız?” (s. 309)* diyerek can pazarını mal pazarına çevirir. Ona göre ölürken veya öldürülürken bile insan para kazanmalıdır. Sıranın kendilerine geleceğini düşündüklerinde de ölümden çok pazarlık ederken akıllarını kaçıracaklarından korkarlar. Eşkıya başının beş bin lira istemesi halinde adamda akıl kalmayacağını ifade ederler. Hayım Efendi'ye göre

“Yahudi ne ölmek ister ne öldürmek.. Büyük millet böyle olur.” (s. 334) Eşkîya ininden kurtulduklarında Hayım’ın ilk tepkisi “Şimdi biz para vermeden sağ gidecek miyiz?” (s. 339) şeklinde olur. Rehineler, eşkıyanın elinden kurtulduklarında Karbelâ’nın ganimetini paylaşırlar. Durani kardeşlere de kulplu birer altın verilir. Hayım, altını inceledikten sonra geri vererek kezzaplı olduğundan yarım lira eksikliği olduğunu söyleyip değiştirilmesini ister.

Refik Ahmet Sevensil’in *Çıplaklar* romanında Çıplaklar birliğinin yerli Yahudilerinden öne çıkan karakter, “kendisini Bay Erman adıyla tanıtan ve zengin bir antika tüccarı olduğu söylenen kırk beşlik bir adamdır.” (s. 46) Bay Erman, er ve man kelimeleri Türkçe’de insan anlamına geldiği ve kendisinin insanları çok sevdiği için bu soyadını almıştır. O da Goldştayn gibi Yahudilerin Türkçe konuşmasını ve Türkleşmesi akımını desteklemektedir. Bu amaçla Hasköy’de bir de cemiyet kurmuştur ancak kendisi bunları dostuna anlatırken Türkçesi yetersiz olduğu için Fransızca konuşmaktadır.¹⁵

Ercüment Ekrem, *Papeloğlu* romanında Anadolu’nun küçük bir kasabasında yaşayan fakir bir gencin bir piyango sayesinde zengin oluşunu anlatır. Satılmış adlı bu genç, Babiâli’de odacılık yapan İbrahim Ağa’nın evlatlığıdır. İbrahim Ağa ölünce onun odacılık görevi Satılmış’a verilir. Bir süre sonra babalığından kalan şimendifer kuponlarına büyük ikramiye vurduğunu öğrenir. Devrine göre büyük bir servete sahip olan Satılmış, bunun üzerine memleketine döner. Cahil bir köy çocuğu olan Satılmış, burada vergi kâtibi İzzeti Efendi’nin sayesinde bol miktarda para kazanmaya devam eder. Vergi kâtibinin amacı, Satılmış’ın dalkavukluğunu yaparak rahat bir hayat yaşamaktır. Hem ona para kazandırır hem de kendi kazanır. Savaşın getirdiği fırsatları kullanmaya çalışan iki kafadar bir süre sonra ticari faaliyetlerin İstanbul’a kadar genişletirler. Satılmış, fakir, cahil ve budala bir köy çocukluğundan Papeloğlu namıyla meşhur tüccarlığa yükselirken çevresinde pek çok azınlık mensubu karakterle ilişki kurar. Bunların bazıları bilgi aldığı insanlar, bazıları gönül eğlendirdiği hayat kadınları

¹⁵ Cumhuriyet Dönemi’nde Avram Galanti (Bodrumlu) gibi Yahudi aydınları, “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyalarını desteklemiş ve Türkiye Yahudilerinin Türkleşmesini savunmuştur. Sevensil, bu dönemde Yahudilerin gayretlerinin samimi olmadığına da vurgu yapmak ister. “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyalarıyla ilgili bilgi için bkz. Bülent Kara, *Tabiiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye’de Azınlıklar (1923- 1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2004.

bazıları onun zenginliğinden dolayı yakınında bulunmayı tercih eden dalkavuklardır.

İbrahim Ağa'nın sahip olduğu, Satılmış'ın zengin olmasını sağlayan şimendifer kuponlarının değeri Yahudi sarraf tarafından teyit edilir. Odacı İbrahim Ağa'dan borç almaya çalışan bir arkadaşı, alacağı para karşılığında bu kuponları rehin olarak vermek ister. İbrahim Ağa, sürekli uğradığı bu Yahudi sarrafa gidip ağzını arayarak kuponların fiyatını öğrenir. Yahudi sarrafın romanda çok fazla bir yeri yoktur. Ancak Ercüment Ekrem, bu cahil Anadolu köylüsünün, sonrasında da aynı karakter özelliklerine sahip olan romanın aslı kişisi Satılmış'ın karşısında, para ve ticaret işlerinde danışılmak üzere, gayrimüslimlere yer vererek Müslümanların bu alandaki zaafalarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Satılmış'ın hayatında etkili olan ilk Yahudi, Kastro adındaki matbaacıdır. Devletle de iş yapan matbaacı, haksız imtiyazlar sağladığı gerekçesiyle yazar tarafından eleştirilir:

“(...)Kimbilir nasıl bir anlaşmanın neticesi olarak, Osmanlı Bankası, şimendifer tahvillerinin her keşidede kazanan numaralarına aid listeyi tertib ile satmak imtiyazını bu yahudi matbaacıya vermiştir.” (s. 42)

Satılmış, elindeki kuponlara ikramiye isabet ettiğini yine bir Yahudi'den öğrenir. Yahudi, kazanan numaraları ilan ederken Satılmış, bu ilan mahiyetini anlayamaz. Yahudi'den öğrenmeye çalışır. Yahudi, onun cahil olduğunu anlayınca alay etmek ister. Satılmış tarafından azarlanan Yahudi, ardından gerçek durumu muhatabına anlatır.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* romanında adı verilmeyen bir Yahudi tüccar Fahim Bey'in ticaret çevresindedir. Bir ticarethanenin sahiplerinden olan Yahudi tüccar, kendileriyle iş görüşmesine gelen Fahim Bey'i saatlerce bekletmesine rağmen onun beklemekten usanmadığını görünce ticarethanesine tahsildar yapmak ister. Yahudi'ye göre Fahim Bey'in beklemekteki bu inadı tahsildarlıkta işe yarar. Çünkü para alacağı kişinin kapısından hiç gitmeyeceği için borçlu parayı verip Fahim Bey'den kurtulmak isteyecektir.

Reşat Nuri'nin *Ateş Gecesi*'nde kaymakam tarafından Kemal Bey'e Milas'ın mahalleleri tanıtılırken Yahudiler hakkında bildik kanaatler beyan edilir:

“(...)Halkı fazla kibritçidir amma, yine ötede, beride biraz ışık var... Bunların arasında hayli altın babası vardır. Kılığına, kıyafetine, bir sardalya kuyruğuyla geçinmesine bakarsan eline on para ver, fakat... vesaire vesaire...” (s. 18)

Yusuf Ziya Ortaç’ın *Göç* romanında Hayım Efendi, roman kahramanı Nihat Ahmet’in babasının ölümünün ardından kereste borcu olduğunu söyleyerek kapıya dayanır. Ona göre merhumun dört yıl önce biten evden on sekiz lira borcu vardır. Hayım Efendi, merhumu “Ah o ne iyi kalbli adamdı.. Ah o ne bulunmaz insandı.. Ah o ne merhametli Müslümandı!” (s. 8) sözleriyle övdükten sonra sözünü ettiği alacağını ister. Fakat evin mimarı Hristo ve ustabaşı Salih Ağa, böyle bir borcun olmadığına kendi dinlerince yemin ederler. Hayım Efendi de *Tipi Dindi* romanındaki gibi ölen kişinin oğlunun gözlemiyle verilmiştir. Ölenin arkasından borcu var diye kapıya dayanma vakası Mahmut Yesari’nin *Tipi Dindi* romanında da görülür. Adı geçen romanda bu işi yapan bir Rum tüccardır. İddiasının doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat Hayım Efendi’nin yalan söylediği iki şahit tarafından ifade edilir.

Kemal Bilbaşar’ın *Denizin Çağırışı* (1943)¹⁶ adlı romanı bir kasaba öğretmenin çalkantılı ruh dünyasını anlatır. Anlatıcının hatıralarından oluşturulmuş bir romandır. Öğretmenin İzmir’deki hayatının anlatıldığı bölümde Yahudilerle ilgili bazı kısa hikâyelere yer verilir. Bunlardan biri, bir handa terzi yapan Yahudi’yle ilgilidir. Bu Yahudi’nin iyi elbise diktiğinden söz edilir. Eski elbiseleri ters yüz ederek yeni elbiseler diktiği vurgulanır.

Ercüment Ekrem’in *Çömlekoğlu ve Ailesi* romanında Moiz Şvaynman, mezatlar organize eden bir koltukçudur. Moiz’in düzenlediği bir mezatla Ermeni Osep de ilgilenir. Bu pazarlıkta Yahudi’nin kurnazlığı Ermeni Osep’i mağlup etmeye yetmez. Moiz; Osep’in hinliğini anlamaya çalışır fakat başaramaz. Biraz da Osep’in müfettişlere ihbar etme tehdidinden çekinen Moiz, sonunda pazarlıkta onun dediğini kabul etmek zorunda kalır.

Refi Cevat Ulunay’ın *Enkaz Arasında* romanındaki İzmirli Moiz, Mütareke’den sonra Paris’e göçerek kıymetli taş alım satımıyla uğraşan bir Yahudi’dir. Eski

¹⁶ Kemal Bilbaşar, *Denizin Çağırışı*, Yurt ve Dünya Kültür Yayınları, Ankara, 1943. (Alıntılar bu baskıdandır.)

hanedanın mücevheratını nakde çeviren Moiz, bu yolla büyük paralar kazanmıştır.

Aka Gündüz, *Sansaros* romanında iltizam usulüyle Konya’da Yalhöyük gölünde balıkçılık yapan bir Yahudi’den söz eder. Roman kahramanının “doğru adamdı” dediği Yahudi bu işi yerli ortağıyla yapmaktadır. Yalhöyük gölünün işletme hakkını almak isteyen Ermeniler, yerli ortaklarının tahrikiyle Yahudi ve ortağını tacize başlarlar. Bu tacizin sonunda Yahudi ve ortağı Kazım Efendi bölgeyi terk etmek zorunda kalır. Devir Mütareke devri olduğu için bu bölgede asayiş Fransız askerleri sağlamaktadır. Yahudi’ye yapılan baskının arkasında önce Fransız askerleri olduğu sanılır. Fakat daha sonra bu işin Koca şeyhlerin başının altından çıktığı anlaşılır. Romandaki Yahudi karakteri, mazlum olarak sunulduğu için olumsuz herhangi bir vasfi dile getirilmemiştir.

Nahit Sırrı Örik’in *Kıskanmak* (1946)¹⁷ adlı romanında romanın aslı kişisi Halit’in Ankara’daki ev sahibi, “*Moiz Volpi adlı tıknaz ve kıranta Musevî dükkâncı*”dır. (s. 53) Birçok romandaki Yahudi karakter gibi Moiz Volpi’nin de cimriliği ön plana çıkarılmıştır. Cimri ev sahibi, her ayın ilk günü daha gün ağarmadan ev kirasını tahsil etmek için kiracısının evine gider.

Hüseyin Rahmi’nin *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?* adlı romanındaki Yahudi kadın, Rum İlya’nın pansiyonuna komşu bir evin hanımıdır. Para karşılığında Edip Münir’in bavulunu emanet alarak pansiyondan kaçmasına yardım eder. İlya’ya karşı hasmane duyguları olduğu için bu işi zevkle yapar. Bu romanda yazar, Edip Münir vasıtasıyla Yahudilere hücum eder. Yahudi kadının pejmürdeliğine ve pasaklılığına dikkati çeker. Çok doğuran bu kadın “*insan şeklinde bir kuluçka*” (s. 9) gibidir. Yahudi kadının şahsında bütün Yahudi milleti hedef alınır. Yazar bu romanda da Yahudiler hakkındaki düşüncelerini yine romanın kötü karakteri Edip Münir’e söyler. Edip Münir, “*Sizde bu üreme kolaylığı, bu çalışkanlık varken topsuz, tüfeksiz çok milletleri alt edersiniz. Üreyiniz, üreyiniz. Kamanto ağababamız, Roçidler dayınızdır.*” (s.9) diyerek Yahudilerin ticarete yatkınlıklarına ve uluslar arası kollayıcılarının olduğuna dikkati çeker.

¹⁷ Nahit Sırrı Örik, *Kıskanmak*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946. (Alıntılar bu baskıdandır.)

B. Eğlence Sektöründe Çalışanlar (pansiyon, otel, meyhane vs.)

Romanlarda bar, pavyon, meyhane gibi işletmelerde çalışan Yahudilere hemen hemen hiç yer verilmez. Otel, pansiyon gibi yerleri işletenler veya buralarda çalışanlar ise sınırlı sayıdadır.

Yakup Kadri'nin *Ankara* romanında, Ahmet Nazif, Ankara'ya gittiği ilk günlerde bir Yahudi'nin pansiyonunda kalır. Ahmet Nazif, bu pansiyonun o günlerde bir ikbal olduğunu düşünür. Bu tür mekânlar önceki romanlarda daha çok Beyoğlu'na özgüdür. Devrin Ankara'sında da bu tür mekânların gayrimüslimler tarafından işletildiği görülmektedir.

Ercüment Ekrem'in *Papeloğlu* romanında roman kahramanı "Anadolulu zengin" Satılmış'ın uğrak yerlerinden biri de Gardenbar'dır. Burası Avrupa'dan İstanbul'a göçmüş bir Yahudi olan Lehman tarafından işletilmektedir. Romandaki diğer Yahudiler gibi Lehman da yazar tarafından olumsuz bir bakış açısıyla anlatılır:

"Eğlenti yerleri açıp işletmek hususunda, Türkiyede bir eşine daha tesadüf edilmemiş olan, Romanya Yahudilerinden meşhur Lehman bu mebzul vasıtalar sayesinde, Parisin en namdar kafeşantanlarıyla omuz öpüşebilecek bu Gardenbarı kurmuştu. Vurulmuş askerlerin yaralarını sarmak için âdi ispirto bulmakta zahmet çekilen bir zamanda, o, sandık sandık şampanya yaratıyordu. Ve bu sihirli şarapla para, Garenbarda, Tanrının gecesini su gibi akardı." (s. 230)

Yazar, Yahudi karakterlerle ilgili olarak iki noktaya dikkat çekerek iki önemli mesaj vermek ister. Özellikle eğlence dünyasındaki Yahudiler Avrupa görmüşlerdir. İkinci bir husus ise Osmanlı Devleti savaş halinde ve yokluk içindeyken onlar gayet rahat yaşamaktadırlar. Bu hususlarla hem devlet hem de Yahudiler eleştirilir: Toplumun kanını emen Yahudilere devletin kucak açması doğru değildir ve bu bir zafiyettir. Aynı şekilde kendilerine şefkat kucagını açan bir milletin her türlü ekonomik ve sosyal kurumlarını istismar ederek para kazanmaya çalışan Yahudi milleti hoşgörüsüyle karşılanmamalıdır.

Eğlence dünyasındaki yalnız işletici pozisyonunda olanlar değil, hayat kadınları da Avrupa göçmeni Yahudilerdir. Bazı romanlarda Galata ve Beyoğlu'nda çalışan Lehli hayat kadınlarından söz edilir. Ercüment Ekrem, *Papeloğlu*'nda bu kadınlardan söz ettikten sonra bunların çoğunun ırk olarak Leh değil, Yahudi olduklarına dikkat çeker:

“(…)tarihe aşına olmıyan Türkler, bir Lehistanın mevcudiyetini, o zamanlar, ancak bu sokaklara devam ile öğrenirlerdi Zira, o vakitler Rus ve Avusturya işgalinde bulunan Lehistan, memleketimize ihracat metaı olarak, yalnız bu bedbaht kadınları sevk ederdi. Bunların çoğu Tarnopol, Lemberg, Vilno taraflarından gelme yahudilerdi. Kendilerine mahsus garip kaba bir şiveleri, almancaya pek benzeyen bir de lehçeleri vardı. Hepsi (r)leri (ğ) gibi telâffuz ederler, müşteriye, şiveleriyle eğlendirirlerdi.” (s. 52) Yazarın bu kadınlardan söz ediş sebebi, Satılmış’ın böyle bir yerde eğlenmeye gitmesidir. Varlıklı ama cahil Anadolu insanı madden ve manen bu kadınlar tarafından sömürülür. Ancak eleştiri yalnız kadınlara yöneltilmemiş, onlara tenezzül edenler de eleştirilmiştir.

Yazarın *Beyaz Şemsiyeli* romanında ise bir randevuevinde çalışan Yahudi hanende, güzel sesiyle müşterilerini eğlendirirken görülür.

Hüseyin Rahmi’nin *Kesik Baş* romanında Madam Moiz, İstanbul’da apartmanın odalarını kiraya veren, “kırk beş yaşının yüzüne çizdiği kayıtlara rağmen safranî saçlarını fazla kabartmış, nazarlara akciğer gibi bir pembelik ve yumuşaklık arzeden şişman vücudunu dirseklerden ve yakadan fazla açmış, gerdanında yalancı inciler, kollarında bilezikler, her parmağında çiftler yüzük” (87) olan, bakımlı bir kadındır. Sağlam bir ticarî ahlâkı olan Madam Moiz’in evine polisin gitmesi onu endişeye düşürür. Çünkü ona göre burası namuslu bir evdir ve burada asayiş aksamaz. Ama onun asıl korkusu böyle bir şeyin duyulmasıyla kiracılarının dağılmasıdır. Kiracılarını toplumsal ahlâka aykırı davranmamaları için uyarır. Kiracılarından Raif Bey’in metresinin görünüşünü beğenmeyince onun kurallarına uyması konusunda dikkatini çeker. Fakat Raif Bey, yanındaki kadının eşi olduğunu söyleyerek Madam Moiz’i kandırır. Başka bir gün Raif Bey değişik bir kadınla gelince Madam Moiz onu yine sorgular. Raif Bey bu kez eski eşinden boşanıp yeniden evlendiğini söyleyerek Moiz’i kandırır. Fakat Moiz, böyle bir durumun İslâmiyet’te gerçekten olup olmadığını öğrenmek için bir araştırma yapar, olabileceğini öğrenince rahatlar. Madam Moiz’in “kesik baş” cinayetinde bütün duyumlarını anında kolluk kuvvetlerine iletmesi de onun yasalar karşısında titiz bir insan olduğunu örnekleyen başka bir davranışıdır.

Madam Moiz’in Raif Bey için söylediği “Türktü ama komşularıyla kavga çıkarmazdı.” (s.94) sözü Cumhuriyet Dönemi’nde azınlıkların Türklere bakışının ipuçlarını vermesi bakımından önemlidir. Bu cümle *Ben Deli miyim?* romanındaki

Kalender Nuri ve Şadan'ın sebepsiz yere azınlıklara saldırmasını çağırıştır. Türkiye'yi benimsemiş bazı azınlık mensuplarının kendilerince müspet insanlar için "Osmanlı adam", kavgacı, geçimsiz insanlar için "Türk" kelimelerini kullanmaları dikkati çeker. Kuşkusuz bu olumsuz bakış karşılıklıdır. Osmanlı Devleti'nin kendi güvenliğinden endişe etmediği dönemlerde gayrimüslimler her açıdan rahattırlar. Halkın onlara karşı herhangi bir tahkiri, tezyifi yoktur. Ancak çöküş dönemindeki gayrimüslim ayaklanma ve isyanları, Türkleri onların aleyhine çevirmiştir.

Reşat Enis'in *Ağlama Duvarı*'nda Viyanalı Yahudi, Sirkeci'de pansiyonculuk yapmaktadır. Burada kalan bir Türk genci onun "*platin saçlı, açık renk gözlerinin iri bebekleri simsiyah, güzel, zarif*" (s. 87) kızına âşık olur ve onunla evlenir. Bir süre sonra Türk genci çok miktarda para kazanmaya başlar. Paranın miktarı, onu korkuttuğu için bir kısmını karısının üstüne geçirerek Viyana bankalarına aktarır. Ardından II. Dünya Savaşı çıkar. Hitler Avusturya'yı işgal edince Türk gencinin buradaki bütün mal varlığı da Almanya'nın emrine girer. Araya "yüksek bir şahsiyet" konarak paralar geri istenir. Almanya, paraları Türk milletine geri verilmek üzere cumhurbaşkanına gönderir. Romadaki diğer bir Yahudi karakter olan Ester, İzmirlidir. İzmir'den Adana'ya bir sazende takımıyla getirilen Ester, bir kafeşantanda çalışmaktadır. Sesinin güzelliği bütün Adanalıları büyülemiştir. "*Ağızlarına kilit vurulan sofular bile, en yakın camide yatsı namazını çarçabuk bitirir.*" (s. 114) Ester'i dışarıdan da olsa dinlemeye giderler.

C. Hizmetçiler

İncelediğimiz romanlarda hizmetçi olarak çalışan bir Yahudi karakter tespit edilmiştir. Bu hizmetçi de bir Müslüman hanesinde değil, bir Fransız metresin evinde görev yapmaktadır.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanındaki figüratif karakterlerden Rozet, Fransızca, Rumca ve Türkçe bilen, yaklaşık yirmi beş yaşında bir Yahudi kızıdır. Parnas'ın hizmetçisi olan Rozet, aynı zamanda onun âşıklarını idare etmedeki yardımcısı ve sırdaşdır. Sert bir tabiatı vardır. Bu yaratılışıyla Parnas'ın etrafındaki uşakları da idare ederek Parnas'ın sırlarının başkalarına sızmasını önler. Parnas'ın birkaç defa giydikten sonra kullanmadığı giysi ve takıları götürüp benzer eşyalarla

değiştirerek kullandığı için o da Beyoğlu'nda Parnas kadar şık görülür. Bu yüzden birçok insan Rozet'i, Hami'nin bir başka metresi sanır. O da ustası Parnas gibi birkaç âşığını aynı anda idare eder. Hanımına çok bağlı bir hizmetçidir.

Burhan Cahit, *Hizmetçi Buhranı* adlı romanında çalıştıkları evin beyleri ve hanımları ile gayrimeşru ilişkiler yaşayan hizmetçilerin serüvenini anlatır. Hizmetçi bulma ajansı olarak çalışan bir "müessesinin tecrübeli müdürü taife-i benî İsrail'den Madam Viktorya" (s. 3-4) kendisine bir hizmetçi ihtiyacıyla gelen eski patronu İkbâl Hanım'a eski velinimetini olarak oldukça büyük bir hürmet gösterir. İhtiyar müdür, konağında bir zamanlar çok sayıda hizmetçinin çalıştığı İkbâl Hanım'ın şimdi birçok ev işini birden görecektir hizmetçi aramasını üzüntüyle karşılayarak ona merhametle bakar.

Feleğin çemberinden geçmiş olan Viktorya, işinde uzmanlaşmış, her türlü hizmetçinin huyunu suyun bilen "her evin, her apartmanın âdetini, her hanımın tabiatını her beyin nabzını" (s. 8) öğrenmiş bir kadındır.

Elemanlarıyla Türkçe konuşan hizmetçi, İbranice dua edip, Fransızca not tutar.

Ç. Okumuş Kesim (doktorlar, eczacılar, öğretmenler, avukatlar vs.)

İncelenen romanlarda eğitilmiş Yahudi karakterlerin Rumlar ve Ermeniler kadar sık ve geniş bir biçimde yer almadıkları görülür. Yer verilenlerin ekseriyeti doktorluk yapan Musevilerdir. Yazarlar, diğer Yahudi karakterlerde olduğu gibi bunları da olumsuz bir bakış açısıyla yansıtırlar. Paraya düşkünlükleri ve Türkiye'nin düşmanlarıyla işbirliği içinde olmaları en çok dikkati çeken olumsuzluklarıdır.

Hüseyin Rahmi'nin *Nimetşinas* (1902)¹⁸ romanındaki doktor Yasef aynı zamanda bir eczahane sahibidir. Özellikle kadınların dertlerini iyi anlayan doktor, hem bu sebeple hem de vizite ücreti konusunda müşkülpesent olmaması sebebiyle ün kazanmıştır. Talat Hanım'ı muayenesi sırasında ev halkının anlamını bilmediği Latince tıp terimlerini art arda sıralayınca Nuriye Hanım, "Bu Yahudi pek ustadır canım. Baksana neler söylüyor! Bilmediği yok. İnsanın daha nabzını tutmadan, yüzüne bakar bakmaz hastalığını anlar... İnadına usta, inadına şeytan bir adamdır." (178) sözleriyle Dr. Yasef'i över. Doktoru bulmuşken Talat Hanım'ın halayığında aşçısına kadar herkes kendini muayene ettirmek ister. Fakat kurnaz doktor, herkesin huyunu bildiği

¹⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Nimetşinas*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317. (Alıntılar bu baskıdandır.)

için her birine birer cümle söyleyerek başından savıp hızla evden uzaklaşır. Yazarın Nuriye Hanım'ın yukarıdaki sözlerine kattığı ironi dışında Doktor Yasef'in herhangi bir olumsuzluğu söz konusu değildir.

Ercüment Ekrem'in *Kodaman* romanındaki Süreyya aslen Yahudi'dir. Asıl adı Salamon olan Süreyya, Fehim Paşa'nın konağına gidip gelenler arasındadır. Yazarın, Paşa'nın "bendegâni" dediği Süreyya, "(...)Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcayı su gibi bildiği için Beyoğlu'nun ecnebi mahafilinde, paşanın jurnallerine zemin ve mevzu olabilecek dedikoduları da" (s. 127) toplamakla görevlidir. Paşa'ya kız bulmak, paraya sıkıştığı zaman Musevîlerden para sızdırmak yine Süreyya'nın Fehim Paşa'ya gördüğü hizmetlerdendir.¹⁹ Abdülaziz'in verdiği bir nişana sahiptir fakat Fehim Paşa'nın nazarında o, ne Salamon ne Süreyya ne de ödüllü bir kahramandır, sadece "Çıfıt oğlanı"dır. Onun Salamon adını atıp Süreyya adını almasının sebebi Türkleşmek, Müslümanlaşmak şeklinde değildir. Bu ad değiştirmenin bir ikiyüzlülük olduğu da söylenemez. Süreyya, bir içki meclisinde, bir kadın düşmanına kızdığı için bu ismi almıştır.

Ahmet Refik'in *Çıplaklar* romanında Çıplaklar Birliği'nin üyeleri olan Yahudilerin çoğu Almanya'dan "kovulup da Türkiyede iş güç bulan ve yerleşen Yahudiler" (s. 45) dir. Almanca konuşan bu Yahudilerin Almanlardan pek farkı yoktur. Ancak yine de onlar "yerli Yahudilerden çoğunun bir kelime Türkçe bilmeyip Fransızca konuşmalarını yadırga(yan), hele Yahudilerin Türkleşmesi davasını- Türkiyenin günden güne gürbüzleştiğini, dediğini ve dilediğini yaptırabilir hale geldiğini görerek- daha çok" (s. 45) destekleyen bir ikiyüzlülük içindedirler. Bu Yahudilerin en önemli siması, estetik uzmanı Doktor Goldştayn'dır. Yahudilere atfedilen ikiyüzlülüğü, estetik cerrahı, "İyi bir Yahudi içinde bulunduğu kabın şeklini alan mayi gibi olmalıdır." (s. 45) şeklindeki veciz bir cümleyle meşrulaştırır. Doktor Goldştayn, Çıplaklar Birliği'nde genellikle yaşı geçkin kadınların peşinden koşar. Geçkin kadınları müstakbel müşteri

¹⁹ Dorina L. Neave, Fehim Paşa'nın servetini artırmak için başvurduğu yolların birini şöyle anlatır: "Saraydaki olağanüstü gücü, zengin Ermenilerden ve Türklerin kulları olan Rum reayadan aldığı rüşvetlerle iflas eden zenginliğini, daha da arttırmasına yol açıyordu. Bezdirici bir yıldırma siyaseti altında, göz koyduğu Ermenilere ve Türklere bir pusula yollayarak, istediği parayı almaktaydı. Kurbanı eğer reddederse, Fehim Paşa tarafından uydurulan bir suçla padişaha rapor ediliyor, mahkemeye çıkarılmadan hatta ifadesi alınmadan ya sürülüyor ya da zehirleniyordu." Neave, *Eski İstanbul'da Hayat*, s. 67.

olarak gören doktor, kadın erkek ilişkilerinde de ticarî bir amaç güder.

Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* romanı, aslî kişi Adnan'ın etrafında meydana gelen olayları anlatmaktadır. Adnan'ın en yakın arkadaşlarından Moiz, onun hem Beyoğlu eğlencelerindeki yoldaşı hem de çalıştığı gazeteden mesai arkadaşıdır. Devir, II. Abdülhamid devridir. Adnan'ın Moiz'e karşı büyük bir samimiyeti, sevgisi ve sonsuz güveni vardır. Adnan'ın bu fakir dostu Moiz, Irgat Pazarı'nda bekâr hanında yine Adnan'ın en samimi arkadaşı Tevfik Hoca'yla aynı odada kalmaktadır. Adnan'a göre, *“Moiz güzel bir tarzda adamdı. Malûmatı, samimî, gösterişsiz ve gizlidir. Memleketin felâketine kimseye göstermeyerek acır, büyük malûmatı –kendisine bir şey sorarsalar- belli olurdu, mendili yoktu ve sefaletten bazı dişleri de yoktu. Fakat Moiz kendi sefaleti ile eğlenerek onu azaltıyordu. Kansızlıktan eşyalaşan yüzünde, bir fikir uğrunda ölenlerin güzel donukluğu vardı. ‘Sabah’ gazetesinde muharrir olmadan evvel bazı geceler aç yattığını Tevfik Hoca ve Adnan bile bilmiyordu.”* (s. 14)

Moiz'in güzel, davudî bir sesi vardır. Zaman zaman arkadaşlarına Beyoğlu'nun eğlence evlerinde Türk musikisinden örnekler sunar. Hukuk mezunu olan Moiz'in yine bu eğlence mekânlarında Türkçe Farsça ve Fransızca şiirler okuması birkaç dil bildiğini göstermektedir. Arkadaşlarıyla birlikte gittikleri bir randevuevindeki Polikseni adlı bir kadınla evlenmeyi planlamaktadır.

Okuyucu, romanın başlarında Moiz'i, Adnan gibi memleketin derdini kendi derdi bilen bir Osmanlı evladı olarak tanır. Okuyucuyu bu kaniya sürükleyen Adnan'ın ona sonuna kadar güvenmesidir. Adnan gittiği her yere, her toplantıya arkadaşını da götürür. Fakat Moiz, o kadar pis ve gösterişsizdir ki Adnan onu bazı alafranga konaklara götürmekten çekinir. Nitekim bir gün bir davete Moiz'i de götürmeye karar verir. Ancak Moiz'in böyle bir konağa girebilmesi için birkaç temizlik işleminden geçmesi gerekmektedir:

“Moiz'i bu akşam bu konağa sokmak için Adnan onu gündüz, sırayla hamama, berbere, kundura boyacısına, fes kalıpcısına götürmüştü; fakat sefalet muziptir ve fıkralığın insan vücuduna oyduğu izler, uzaktan kir gibi görünen kemik gölgeleri suyun heyecanı ve sabunun inadile kaybolamazdı. İnsan derisinin temiz olduğu belli olmak için altında kan lazımdır; Moiz, temizlenince büsbütün çirkin olmuştu.” (s. 68)

Moiz, kılık kıyafetiyle ne kadar bayağı bir insan görüntüsü uyandırır da bilgisi

ve davudî sesiyle çevresini etkisi altına alabilen bir karakterdir. İlk girdiğinde gösterişi altında ezildiği salonların davetlileri, Moiz konuşmaya başladığında ona hayran kalır ve onu “*fikir kadar, kadın kadar*” (s. 103) güzel bulurlar.

Lüks salonlara kılık kıyafeti düzeltilerek sokulan Moiz, memleket meselelerinin konuşulduğu entelektüel toplantılara da çağrılır. Fakat Adnan’ın arkadaşı şair Raif, bu Yahudi’nin katıldığı bir toplantıya kendisinin katılamayacağını, bu yüzden Adnan’dan Moiz’i kendi toplantılarına çağırmasını ister. Adnan ise Moiz’in kaybolan topraklara memleketin bir has evladı gibi ağladığını belirtir. Buna rağmen Raif’i ikna edemez. Bunun üzerine Adnan, masasının üstünde duran, parasızlıktan yaptıramadığı annesinin reçetesini, Moiz’in yaptırdığını söyleyince Raif’in inadı kırılır. Fakat bu reçete hikâyesi Adnan’ın Raif’i ikna için uydurduğu bir yalandır. Adnan, Moiz’i o kadar çok sever ki yazmakta olduğu romanında Rumları ve Ermenileri memleketin çöküşünde etkileri olmakla itham ederken sadece Moiz’le dost olduğu için Yahudiler aleyhinde bir şey yazmaktan kaçınır. Çünkü ayakkabıyı çorapsız giyen, elbisesi insan eti kokan Moiz’le Adnan “(*...)*memleketin her felaketine yaşları birbirine karışarak beraber ağlamışlar; saadetini dişleri birbirine karışarak hep yan yana gülmüşlerdi(r). (s. 338-339)

Moiz, bir süre sonra Selanik’e giderek orada avukatlık yapmaya başlar. Ancak memleketini seven Moiz, burada nedense İstanbul’da kötü şöhret yapmış bir zengin Yahudi’nin kızıyla evlenir. Bu sırada Adnan’dan uzaklaşmış, onun mektuplarına da cevap vermez olmuştur. İstibdat devrinde Moiz, memleketin durumuna ağlarken Raif, Adnan’a bunlara inanmamasını söyler. Fakat Adnan çok güvendiği Raif’i bile kaale almayıp Moiz’in duygularında samimi olduğuna inanır. Moiz, Selanik’teyken Adnan’ın kulağına Moiz’in sigorta şirketlerini dolandırdığı, altın kaçakçılığı yaptığı, Almanların ithalat komisyoncusu olduğu gibi haberler gelir. Fakat Adnan bunların kıskançlıktan doğduğunu düşünerek söylenenlerin iftira olduğunu kabul eder. Gençlik yıllarında çok güvendiği Moiz’in Abdülhamid’den Filistin’de toprak satın almak için İstanbul’a gelen Theodore Herzl’i²⁰ ziyarete gittiğini söyleyen yakın dostu Tefik Hoca’ya da inanmaz. Ancak Moiz, Avrupa’dan döndükten sonra İstanbul’da Adnan’la ilk karşılaşmasında servetini anlatmaya başlayınca ondaki bu değişimi zihni kabul etmeyen Adnan’da

²⁰ Üç İstanbul romanında gerçek kişiler de vardır. Theodore Herzl bunlardan biridir. Bir “Yahudi peygamberi” olarak anılan Herzl’in İstanbul’da II. Abdülhamid’in misafiri olduğuna temas edilir. Yazarın olumsuz baktığı kişilerden biridir.

şüpheler başlar. Yahudi arkadaşıyla ilgili gerçekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü Edirne'den İstanbul'a bir gömlekle gelen ve para kazanabilmek için her gün ayrı konularda üç makale yazan fukara Moiz, artık İtalyan uyruğuna geçmiş, Moiz de Navara olmuştur. Harbiye'den bir konak alan Moiz, daha önce bir davette gördüğü Hidayet'in Şark odasının eşyalarını da satın alarak konağın içini paha biçilmez eşyayla donatmıştır:

“Eşya hep aynı eşya idi; renk renk gülaptanlar, famiy dö rozlar, blöblanlar, san dö böfler... Kundakta boğulmuş şehzadelerin türbelerine benzeyen yeşil Edirne sandıkları... Kehlibar çubuk başlıkları... Üstünde Üçüncü Selim'in Suzidil peşrevini bestelediği Zillüssultan seccadeleri... Hattat Mahmut Celalettin'in en kuvvetli yaşında yazdığı çifte Hilyeler...”
(s. 344)

I. Dünya Savaşı sırasında İttihatçı olan Moiz, Mütareke ilan edilince bütün mal varlığını karısının üzerine geçirerek İtalya'ya gider. İstanbul'da kalan karısı Raşel, Alfred Cevat'la birlikte yaşamaya başlar. Bir süre sonra hamile kalan Raşel, kocasına, bir kaza olduğunu ve bu kazaya sefaret kâtabinin sebebiyet verdiğini bildiren bir mektup yazar. Ardından İtalyan makamları Moiz'in intihar ettiğini İstanbul'a bildirir. Raşel ve âşığı, Moiz'in ölümünde payları olduğu için birbirlerini suçlayıp kavga ederlerken İtalya'dan Moiz'in intihar etme sebebinin iflas olduğu haberi gelir. Zaten Moiz için karısının başına gelen kazalar sorun değildir. Daha önce de Viyanalı komisyoncudan hamile kalan karısına bir süre kızdıktan sonra bebeği soğukkanlılıkla aldirtmiştir.

Moiz'in eşi Raşel, İstanbullu zengin bir Yahudi'nin kızıdır. Romanda onun adı Moiz'le evlenince duyulur. Çok güzel bir kadın olan Raşel, evli olmasına rağmen bir hayat kadını düşüklüğündedir. Evine gelip giden herkesle birlikte olur. İki defa gayrimeşru ilişki sonucu hamile kalır. Erdemli hiçbir yanı olmayan Raşel, mağrur ve kendini beğenmiş bir kadındır. Evinde sürekli çay partileri veren genç kadın, evini ve eşyalarını göstermekten büyük bir haz duyar. Hatta o, sevgili seçiminde bile Beyoğlu sosyetesinin sohbetlerinde konu olabilecek kişileri tercih eder. Sevgilisi Cevat'tan hamile kalınca Beyoğlu sosyetesinin sohbetlerinde daha fazla yer bulabilmek için bebeğin babasının sefaret kâtabi olduğunu çevresine yayar. Entrika ve dedikodunun merkezinde yer almayı seven Raşel'in hayatı istediği şekilde sürmüştür. Önce uşakları Ahmet, Raşel'in sevgilisi Cevat'ı öldürür, bir süre sonra da Raşel, çocuğunu doğurur.

Ancak loğusa hummasından ölür.

Mithat Cemal, *Üç İstanbul* romanında bir Yahudi kadın'dan tanınmış bir kürtajcı olarak söz edilir. Balat'ta oturan bu kadının ünlü paşaların konaklarında mesleğini icra ettiği de görülür.

Sevim Kantarcıoğlu hem roman hakkında hem de romanın karakterleriyle ilgili olarak yerinde bir tespit yapar:

“Kuntay, bir sosyal hiciv olan eserinde, bütün kurumlarıyla soysuzlaşmış ve aslından uzaklaşmış olan bir toplumda, toplumun çöküşten önceki normlarını veya ideallerini de norm (foil) karakterlerde somutlaştırdığı halde, bu karakterlerin temsil ettikleri değerler, kangrenli bir gövdeye hayat veremeyecek kadar önemsiz ve tesadüfen sağlıklı uzuvlar olarak sunulmuşlardır.”²¹

Aka Gündüz'ün *Yayla Kızı* romanındaki Samuel Bensusan, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra “Bayazid hukuk mektebi”nde hukuk okumuş, Sorbon'u bitirmiş, birçok dil bilen bir insandır. Babası Abdülhamid'in baş müteahhitlerindedir. Babası ölünce büyük bir servete konan Samuel, parasını “*bir Osmanlı asilzadesi gibi (yer) ve paraları suyunu çekince tertipli, usturuplu bir İsrail çocuğu gibi düşünmeğe*” (s. 127) başlar. Türkiye Kurtuluş Savaşı'ndan çıkar çıkmaz bütün memleketi dolaşan Samuel, yeniden para kazanacak yolları araştırmaktadır. Yeni Türkiye'de karşısına çıkan her fırsatı değerlendirmeye çalışır:

“(...)Karamürsel fabrikasının en ucuz kumaşlarından kapattı. Adana, Denizli bezlerinin incelerinden astarlık getirtti. Ay yıldızlı ve yeni Türk markalı süslü eteklikler yaptırttı. Ve ilk önce memlekette (en ucuza, has yerli malından kasket)leri bir hamlede sattı...” (s.127)

Samuel Bensusan buna benzer pek çok iş yapar. Ama onun romandaki asıl rolü, Yayla Kızı Petek'i bir film yıldızı olarak Amerikalılara pazarlamaktır. Petek'i bu konuda ikna eden kurnaz Samuel, her işte olduğu gibi bu işinde de başarıya ulaşır. Osmanlı döneminde sarayın en yakınında olan Samuel, Cumhuriyet Dönemi'nde de memleketin önemli tüccarlarından olmuştur. *Üç İstanbul* romanındaki Moiz'le karşılaştırıldığında yaşayışları, kanaatleri, davranışları birbirine çok benzer. Moiz, ittihatçıların içindeki bir menfaatçi hukukçudur. Ama hukukçu yanı hiç görülmez.

²¹ Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, s. 92-93.

Bensuan ise saraya yakın sömürücülerdendir. Bu tiplerin diğerk ortak bir özelliği, hem Abdülhamid devrinde hem Meşrutiyet'ten sonraki dönemde hem de Cumhuriyet Dönemi'nde rahatlıklar değişen siyasi ortama uyabilmeleridir.

Yazar, *Bebek* adlı romanında roman kahramanı Doktor Ferhat'ı sorgulayan “*Beyoğlundaki hafiyelerin başı olan Kara Süreyya*” adında bir Yahudi'den söz eder. Bu karakter de Abdülhamid döneminin hafiyelerindedir. Ercüment Ekrem'in *Kodaman* romanındaki Süreyya'nın da Abdülhamid devrinde hafiyelik yaptığı belirtilmiştir. Bu kişiler hakkında romanlarda fazla ayrıntı olmadığı için her iki romanda sözü edilen Süreyya'nın aynı kişi olup olmadığı meçhuldür.

Kaderin Cilvesi'nde bir konuşmada Balat'ta oturan afrodisyak macunlar yapıp satan Yahudi eczacıdan söz edilir.

D. Çeşitli İşlerde Çalışanlar

Romanlarda adları belirtilmeden birçok Yahudi karakterden söz edilir. Vakada önemli bir yerleri olmayan bu kişilerin çeşitli mesleklerden insanlar olduğu görülür. Bütün Yahudilerde olduğu gibi yine bu kişilerin de çoğu olumsuz bir bakış açısıyla sunulur.

Ahmet Midhat'ın *Çingene* romanında çok dar bir çerçevede de olsa Yahudilere de yer verilmiştir. Adları belirtilmeyen bir Yahudi ve yardımcısı, Kâğıthane'de sihirbazlık, hokkabazlık yaparak para kazanmaya çalışmaktadır. Yazar Çingene kahramanlarına gösterdiği sempatiyi Yahudilere göstermez. Şems Hikmet ve arkadaşları Yahudileri yanlarından “def” ederler”.

Çingene romanında çok geniş bir biçimde işlenmemiş olmasına rağmen yazarın Ermeni karakteri, ressam ve müzisyen; Çingene karakteri, müzisyen ya da müzikle ilgili olumlu karakterler olarak sunarken Yahudi'yi sihirbaz- hokkabaz olarak sunması toplumsal şuurun yazarın kalemine yansımaları olarak kabul edilebilir. Ermeni ve Çingeneler olumlu özellikleriyle anlatılıp okura hoş gösterilirken Yahudiler biraz dışlanmıştır. Roman temel olarak azınlıkların Osmanlı'daki durumunu, halkın azınlıklara bakışını ele almış olmasa da bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Yazar, karakterlerini toplumsal çevreleriyle biraz daha geniş bir biçimde işlemiş olsaydı *Çingeneler*, başlı başına azınlıklar konusunu ya da sorununu işleyen bir roman haline

gelebilirdi. Yazarın ikinci derecedeki kahramanlarından birinin Ermeni, birinin Çingene olması, bunların yanında Hintli bir Müslüman'a yer vermesi, az da olsa Yahudi ve Rum milletine mensup kişilerin romanda yer alması tam bir Osmanlı azınlıkları panoraması çizmese de romanın yazıldığı devir göz önüne alındığında önemli bir vurgu sayılabilir.

Yazarın *Dolaptan Temaşa* (1890)²² adlı hikâyesi ise mekân itibariyle azınlıklarla ilgilidir. Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları Balat ve Hasköy mahalleleri hikâyede mekân olarak kullanılmıştır. Yazar, bu mahallelerde yaşayan Yahudilerin bazı özelliklerini ayrıntıyla tasvir etmiştir. Olayın geçtiği dönemin Yahudileri ile kendi yaşadığı devrin Yahudilerini çeşitli bakımlardan karşılaştırır. Vakanın 1240 (1824)'tan önce geçtiğini belirten yazar, dönemin Balat ve Hasköy mahallelerinde yaşayan Yahudi kadınlarının “*başlarına kova kadar bir hotoz*” giydiklerini, başörtüsü ile ferace içine sımsıkı büründüklerini söyleyerek bu konuda son derece mutaassıp olduklarını vurgular. Ama yazarın yaşadığı devirdeki Yahudi kadınları, alafranga fistanlar giyip, şapkalar takarak saçlarını da günün modasına göre tararlar. Vaka zamanındaki Yahudi erkekler ise başlarına geçirdikleri kavazeyi kulaklarına kadar çeker, sakallarını tıraş etmezler. Yazar ayrıca olay zamanında her kavmin kendine mahsus kıyafeti olduğunu ve bu tarz kıyafetten başka bir şey giyemediklerini de belirtir. Yine Yahudileri “*şu fani dünyanın yalnız parasından başka hiçbir şeyine rağbet etmedikleri*” (s. 667) gerekçesiyle eleştirir. Yahudilerin her şeyin eskisini kullandıklarını ifade eder. Hikâye kahramanlarının bindikleri kayık da bir Yahudi'ye ait böyle eski bir kayıktır.

Eğlenmeye gidenlerin kayıkçı Yahudi'yle sohbetleri sırasında zaman zaman kullanılan cümleler de yazarın Yahudilere bakışının olumsuz olduğunu gösterir. Balat'ın iştret için iyi bir yer olduğunu belirten kayıkçı, “*Balat'ta size rakı yerine kibrit suyu bile dökseler yine beğeneceksiniz*” (s. 669) şeklindeki sözlerine müşterilerinden “*Ulan Yahudi! Kibrit suyunu kadehimize mi kökümüze mi döktüreceksin*” (s. 669) şeklinde bir cevap alır. Buradaki “ulan Yahudi” şeklindeki tahkir ifadesi daha sonraki romanlarda da görülecektir. Ayrıca kahramanına “köküne kibrit suyu dökmek” deyimini kullandıran yazar Yahudilerin gizli emellerinin olduğunu bu yolla ima eder. Kayıkçı, bu konuşmada “*İster kadehlerinize ister köklerinize!*” (s. 669) cümlesiyle müşterilerine

²² Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Dolaptan Temaşa*, (1. baskı 1890), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001. (Alıntılar bu baskıdandır.)

cevap verir fakat sohbet esnasında bu söze dikkat edilmez.

Yazar, Yahudi mahallesindeki meyhanelerin pis olduğuna dikkat çeker. O kadar ki Behram Ağa nargilenin marpuçunu iyice temizlemesine rağmen yine doğrudan ağzına temas ettiremediğinden bir kâğıdı büküp başlığın deliğine sokarak nargileyi ancak kullanabilir.

Yahudi mahallesinin Behram Ağa'ya garip bir ürküntü verdiği görülür. Bu ürküntünün sebebi Yahudiler hakkındaki eskiden beri gelen inançlardır. Yahudilerin insan kanı içmekle suçlanmaları Behram Ağa'yı korkutur.²³ Bu inanç üzerinde yazar ayrıntılı bir biçimde durmaz. Ancak bu vakanın bir itham olduğun söylerken “bîçare Yahudiler” şeklinde bir ibare kullandığı görülür.

Hüseyin Rahmi'nin *Bir Muadele-i Sevda* romanında Avrupa'dan gelen turistlere tercümanlık yapan Yahudilerden söz edilir. Adları verilmeyen bu Yahudiler hakkında olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunulmaz.

Peyami Safa'nın *Mahşer* romanındaki Musa Baba da Ethem İzzet Benice'nin *Gözyaşları* romanındaki Koltukçu Moiz gibi maddi bakımdan sıkışanları tavırlarından anlar ve ellerindeki eşyayı, hemen hemen aynı pazarlık usulleriyle yok fiyatına satın alır. Faiklerin evini sürekli eski eşyalar almak amacıyla yokladığı anlaşılan Musa baba, yılışık, cimri ve kurnaz bir kişidir. Faik Bey onun pazarlık usullerini şu sözlerle anlatır:

“Eskiden kapıdan geçen yahudiye gizlice içeriye alır, komşulardan utanırdık, şimdi herif, yemek odasının penceresinden damlıyor, bar bar bağıyor ‘Fayığ Bey! Fayığ Bey! Musa Baba geldi... yok mu bir ceket, yelek, pantolon?’ diyor. Bu istintak her gün mü her gün! Mahalleliye rezil oluyorum, zaten benim sandıkların dibine darı eken o yahudidir. Verdiği para da işe yarasa... bir takım elbiseye evvelâ iki mecediye teklif ediyor, ‘yahu, utan, ben kostümümü kalantor zamanımda otuz beş liraya yaptırdım. Safi yün!’ diye nutka başlıyorum, saatlerce çene çalıyorum. Musa Baba'nın gözleri yumuşuyor insafa gelmiş gibi görünüyor, hep:

²³ Bernard Lewis, Müslümanlar arasında da dile getirilen “kan iftirası”nın Hıristiyan kaynaklı olduğunu ve özellikle Osmanlı'daki gayrimüslimlerin aralarındaki rekabetin bu olaya yol açtığını söyler: “...Dini maksatla ayinlerde insan kanı kullanıldığı suçlaması ilk kez paganlar tarafından ilk Hıristiyanlara karşı yöneltilmiştir. Daha sonra Hıristiyanlar Yahudilere karşı aynı suçlamada bulundular ve o gün bugün Hıristiyan anti-Semitizminin alışılmış bir teması oldu. Bu özgül Yahudi- karşıtı iftira biçimi, İslâmın himayesinde ilk kez ortaya Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed zamanında çıkmıştı ve hemen hemen kesin olarak Osmanlı yönetimi altındaki büyük Rum-Hıristiyan halktan kaynaklanmıştı. Bu tür suçlamalar Bizans İmparatorluğu'nda olağan görülmiştir. Osmanlılar döneminde seyrek aralıklarla kendini göstermiş ve çoğucası Osmanlı yetkililerinin hışmıyla karşılaşmıştır.” (Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, s. 181.)

'doğrudur, hakkın var...' diyor, sonunda, sırtımı okşayarak 'peki... peki... dediğin olsun, iki mecrediye bir çeyrek verdim!' deyip çıkıyor." (s. 15-16)

Sermet Muhtar'ın *Harp Zengininin Gelini* adlı romanında "*çilli yüzlü, kirpiksiz gözlü ince uzun bir Musevi*" (s. 265) Cevdet Efendi'nin kilo vermesi için ona kendi kardeşini tavsiye eder. Güzel piyano çaldığını iddia eden Musevi, iyi bir piyano satın alabilmesi için Cevdet Efendi'ye yardımcı olur. Musevî, varlıklı olan Cevdet Efendi'nin etrafındaki dalkavuk tiplerden biridir.

Burhan Cahit'in *Patron* adlı romanındaki Raşel, "*Sarı cildi benek benek çilli, ince, adeta şeffaf gibi görünen göz kapakları arasında soluk mavi gözleri sönecek kadar zayıf*" (s. 13) tır. Yazarın "Siyon kızı" dediği Yahudi Raşel, Balat'ta oturmaktadır. Ancak İngilizce kelimelere nispetle bu adı çirkin bulduğu için Fener 'de oturduğunu söyler. Yazarın bu Yahudi kıza düşmanca baktığı söylenebilir. İstanbul'daki bir İngiliz şirketinde çalışan Türk kızı, olumlu sıfatlarla tanıtılırken onun mesai arkadaşı Raşel, olumsuz sıfatlarla tanıtılmıştır. Türkçesi zayıf olan Raşel, iş yerinde İngilizce konuşur. Aynı yerde işe başlayan Suat Rahmi, onu Türkçe konuşmaya zorlar. Suat Rahmi'nin şirketin müdürlüğüne geldiği gün Raşel artık İngilizce ve İbranice konuşmayı tamamen terk eder.

Yakup Kadri'nin *Bir Sürgün* romanında vapur yolcularından Samatyalı bir Yahudi, sohbet ettiği kişilere kendince bir Türkiye manzarası çizer. Ona göre Türkiye'de Rumlar, Ermeniler olmasa medeniyet de olmaz. Türkiye'de medeniyet adına ne varsa hepsi Hıristiyan unsurların eseridir. Bu Yahudi, İtalyan uyrukludur. Konuşmasında Yahudilikle ilgili laf etmemesi, Türkiye'deki medeniyeti Hıristiyan unsura bağlaması dikkat çekicidir. Romandaki bir başka Yahudi Pienot da Paris'te yaşamaktadır ve o da kimliğini gizlemektedir. Hatta Yahudiliği, derisinin üstünde bir "cehennem damgası" gibi hisseder. Kendini tam bir Fransız olarak kabul eder.

Bir Sürgün romanında yazar, açıktan Yahudilere hücum etmese de satır aralarında Yahudiliğe karşı duyduğu antipatiyi hissettirir.

Kemal Bilbaşar'ın *Denizin Çağırışı* romanında İzmir'de parka dönüştürülmek istenen bir Yahudi maşatlığından söz edilir. İzmir valisi Rahmi Bey, maşatlığın kaldırılıp parka dönüştürülmesine karar vermiştir. Parkın yanında Bahri Baba adında bir ermişin yatağı vardır. Maşatlığın kaldırılmasını istemeyen Yahudiler, Bahri Baba'nın

türbedarını aracı olarak kullanmak isterler. Türbedar, valinin huzuruna çıkarak Bahri Baba'nın rüyasına girdiğini ve valinin kendisini rahatsız etmemesini istediğini söyler. Ancak vali, bu işin Yahudilerin başının altından çıktığını anlar ve hemen hahambaşığı çağırır. Maşatlıktan cenazelerin kaldırılmasını emreder. Hahambaşı “*Emredersiniz Vali hazretleri. İsteddiğiniz derhal yapılsın. Ben dirilerin hahamıyım, ölümlere karışmam*” (s. 103) diyerek valiyi temin etmeye çalışır. Yazarın doğrudan doğruya Yahudilere bir hücumu olmasa da anlatılan hikâyeye bir yönüyle Yahudilerin ikiyüzlülüğünü, bir yönüyle de -her zaman olduğu gibi- devletle bir sürtüşmeye girmekten kaçındıklarını göstermektedir.

Reşat Nuri'nin *Miskinler Tekkesi* adlı romanında fakir bir kız çocuğu, bakılmak üzere İzmir, Havra sokağında bir Yahudi kadına bırakılır. Kadın bu işi para karşılığında yapmaktadır.

Mahmut Esat'ın *Ankara Ekspresi* (1946)²⁴ adlı romanında İstanbul'da Almanlar aleyhine casusluk yaptığı ima edilen İrma adında bir Yahudi kıza yer verilir. Almanlar tarafından vatanına ihanetle suçlanan İrma, vatan olarak Almanya'yı değil, Macaristan'ı kabul eder. Kendisini sorguya çeken Alman ajanı karşısında metanetini ve cesaretini kaybetmez.²⁵ Seyfi adında bir Türk subayıyla birlikte. Alman ajanlarına sevgilisinin müteahhit olduğunu söyler. Sır vermeyen İrma, Almanlar tarafından öldürülür.

Reşat Enis'in *Ekmek Kavgamız* adlı romanındaki eskici Hayım da *Mahşer ve Gözyaşları* romanlarındaki eskiciler gibi belli pazarlık usulleri olan bir kişidir. “*Saçları, kaşları, kirpikleri bembeyaz bir sarı Yahudi*” (s. 196) olan Hayım'ın diğerlerinden farkı bir mahalleyi, oluşturduğu bir eskici şebekesiyle parsellemiş olmasıdır. Müşteri olarak gittiği yere düşük fiyat verir. Bunun üzerine satıcı başka bir eskiciye başvurur. Ancak eve gelen ikinci, üçüncü eskici de Hayım'ın şebekesindedir. Onlar da düşük fiyat verince Hayım, aynı eşyayı önce verdiği fiyattan daha düşüğüne almış olur.²⁶

²⁴ Mahmut Esat Karakurt, *Ankara Ekspresi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946.

²⁵ İrma'nın buradaki cesareti Cengiz Dağcı'nın otobiyografik bir roman olan *Korkunç Yıllar*'ındaki Yahudi karakterleri hatırlatır. Yazar, II. Dünya Savaşı'nda ölüm kusan Almanlar karşısında, Yahudilerin cesaretlerini “*Ben bakıyor ve günün birinde bir kurşunla öleceksem, bari bu insanlar gibi ölüme gideyim diyordum. O insanların ruhlarındaki kuvvet, bütün benliğime, öylesine nüfuz ediyordu...*” sözleriyle anlatır. (Cengiz Dağcı, *Korkunç Yıllar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1956, s. 167.)

²⁶ Yakup Kadri'nin *Panorama* adlı romanındaki Getrude, soyunda Yahudilik olduğunu ifade eder. Hemşirelik yapan Getrude, Avrupa'daki Yahudi düşmanlığı sebebiyle yerinden yurdundan koparılan Yahudilerdendir.

Hüseyin Rahmi'nin *Deli Filozof* romanında piknik yapan bir Yahudi ailesinin bir zorba sarhoşla dalaşmasına yer verilmiştir.²⁷ Gramofonuyla dans eden Yahudi ailesinin yanına yaklaşan Manda Raşit gramofonu alıp götürmek ister. Yahudiler yumuşak bir tavırla karşı koymak isterler. Fakat Manda Raşit'in ciddi olduğunu görünce gramofonun peşini bırakırlar. Bu olayda Manda Raşit'in kullandığı "Yahudi" kelimeleri adeta küfür yerindedir. "Gebeş Yahudi", "Ulan çifit" gibi nitelermelerle Yahudilere seslenir. Yahudi ailesinde Mişon, Jak, Moiz, Hayım adları konuşmalar sırasında söylenir. Bunlardan Jak orta yaşlı, ciddi yüzlü biridir. İçlerinden bir ihtiyar, Jak'ın Sosyete Anonim Komersiyal'in yöneticisi olduğunu vurgular. Hayım, henüz bıyıkları çıkmamış bir gençtir. Bu olaylar karşısında Yahudilerin hak aramamaları dikkati çeker. *Ben Deli miyim?* romanındaki Kalender Nuri'nin tacizine maruz kalan Yahudilerle Manda Raşit'in tacizine maruz kalanlar aynı davranışı gösterirler: Belâdan uzaklaşmak.

IV. SUÇA BULAŞANLAR

Türk romanında kiralık katil rolünde kullanılan Yahudilere pek rastlanmaz. Namık Kemal'in *İntibah* romanında kiralık katil Hırvatlardan seçilmiştir. Ahmet Midhat, *Müşahadat* romanında kiralık katil rolünü bir Yahudi'ye vermiştir. Roman kahramanlarından Feride, evlenmek istediği erkeğin sevgili Agavni'den kurtulmak için bu Yahudi'yi kiralık katil olarak tutar. Bir tayfanın "(...)Açık kumral, top sakallı. Ufarak bıyıklı, iri yapılı. Genç. Güçlü, kuvvetli..." (s. 276) sözleriyle tanıttığı bu adam Agavni'yle birlikte denize düşer. Olayı görenler bu Yahudi'nin Agavni'yi kurtarmaya çalıştığını zannederler. Bu olay Seyyit Mehmet Numan'na anlatılınca tepkisi "...Demek oluyor ki zavallı Yahudi denize düşeni kurtarırsam beş on para mükafat alırım diye..." (s. 278) şeklinde olur. Olay, yazara anlatılırken onun tepkisi de farklı değildir. Olayı anlatan Refet, yazarın tepkisinin "Yahudi'den böyle bir gayret-i tahlisiye umulamayacağı" (s. 272) ndan kaynaklandığına inanır. Ahmet Midhat, romanlarında Yahudilere genellikle adıyla değil de milliyetleriyle yer verir. Yahudilere bakışı da olumsuzdur. Seyyid Mehmet Numan'ın yukarıdaki sözleri de yazarın bu yaklaşımının

²⁷ Yazar, *Deli Filozof*'ta bir Yahudi ailenin, *Namuslu Kokotlar*'da Ermeni, Rum ve Yahudi ailelerin pikniklerinden söz eder. Gramofon ise bu iki romandaki piknikçilerin ortak özelliğidir. Reşat Nuri de *Damga*, romanında da birtakım Hıristiyan ailelerin surlar önünde yaptığı bahar eğlencesinden söz eder.

bir ifadesidir. Yahudi'nin menfaati yoksa kimseye bir iyilik yapmaz anlayışına *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında da rastlanır.

SONUÇ

Azınlıklar, Türk romanında başlangıçtan itibaren çeşitli vesilelerle konu edilmiştir. Azınlıkların aslî karakter olarak yer aldığı romanlar sınırlı sayıdadır. Ahmet Midhat'ın bir iki romanının dışında (*Müşahedat*, *Arnavutlar Solyotlar* gibi) azınlıklara geniş bir biçimde yer verilmediği görülür. İlk romanlarda hemen her olayda bir azınlık mensubunun olması yaşanan yılların ve mekânların kozmopolitliğini gösterir. Bu toplumsal yapı doğal olarak romanlara yansır. Sonraki dönem romanlarında azınlıklara daha az rastlanması, -kısa sürede Osmanlı toplumsal hayatındaki bu kozmopolitliğin ortadan kalkması mümkün olmadığına göre- ya yazarın gözlem yeteneğinin yetersizliğiyle ya da çeşitli siyasi olaylardan sonra romanında azınlıklara yer vermek istememesiyle açıklanabilir. Türk sosyal hayatıyla ilgili başka meselelerin güncel hale gelmiş olması ve bu nedenle yazarların onları işlemeyi tercih etmiş de olabilirler. İlk romancıların eserlerinde, durum ve mekân anlatımından çok olayın anlatımına ağırlık verdikleri görülür. Roman yazma tekniğinin daha çok ilerlemiş olmasına rağmen sonraki dönem romanlarında, örnek olarak bir gazinoda, çay bahçesinde, çarşıda, pazarda bir azınlık mensubuna rastlanmaması yukarıdaki sebeplerin birincisini daha çok akla getirmektedir. Sait Faik, Orhan Kemal, Peyami Safa gibi yazarlarda toplumsal hayatın içindeki azınlıklar, Ahmet Midhat, Hüseyin Rahmi gibi yazarların romanlarındaki kadar çok olmasa da önemli ölçüde yer alırlar. Halit Ziya'nın romanlarında azınlıklara yok denecek kadar az yer verilirken Yakup Kadri'de yer verilen azınlık sayısı ondan biraz daha fazladır.

Romanlarda yer verilen azınlıklardan Rumların başı çektiği açıktır. Rumların romanlarda diğer azınlık gruplardan daha fazla yer alması, Osmanlı'daki nüfuslarının diğer gruplara göre kalabalık olmasıyla açıklanabilir. Onların sayılarının çokluğu Osmanlı millet hiyerarşisinde azınlık gruplarının başında gelmelerini de sağlamıştır. Bu durum da romanlarda daha sık yer almalarına ayrıca bir sebep teşkil eder. Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve siyasi yapıya en az uyum sağlayan ve ilk ayrılıkçı hareketleri başlatanların Rumlar olduğu söylenebilir. Bu vesileyle romanlarda ihanet eden tipler olarak onlar sıklıkla yer alırlar. Romanlarda yer verilmiş sıklığına göre Ermeniler ise

Rumlardan sonra ikinci sırayı alırlar. Ermenilerin Müslüman toplumla ve devletin siyasi yapısıyla Rumlardan daha fazla uyum içinde oldukları görülür.¹ Bu yüzden ilk romanlarda sorun çıkarıcı kişiler olarak yer almazlar. Terör olayları ve ayrılıkçı hareketlerin başlamasından sonra Ermeniler de “düşman” kişiler olarak romanlarda yer almaya başlar. Osmanlı milletleri hiyerarşisinde son sırayı alan Yahudiler, romanlarda yer alışı bakımından da Rum ve Ermeni milletlerinden sonra üçüncü sırayı alırlar. Romanlarda ismiyle anılan Yahudi, az sayıdadır. Bu milletin mensuplarından daha çok “Yahudi”, “bir Yahudi” şeklinde söz edilmesi bu cemaatin önemsenmediğini göstermektedir.

Bugünden geriye bakıldığında en önemli sorulardan biri de yazarların eserlerinde azınlıklara olumsuz bir bakışlarının olup olmadığıdır. Bu sorunu cevabı yazardan yazara değiştiği gibi tarihî olaylara göre de değişmektedir. Müslümanlarla azınlıklar arasında siyasi sorunların olmadığı ya da henüz Türk aydını tarafından azınlıkların devlet için bir sorun olarak algılanmadığı dönemlerde (Namık Kemal, Ahmet Midhat ve Mehmet Celal’in romanları; Hüseyin Rahmi’nin Balkan Savaşı’ndan önce yazılmış romanları, Mehmet Rauf’un *Halâs* dışındaki romanları gibi) azınlıklara bakışın olumsuz olduğu söylenemez. Bu dönemde azınlıklara yapılan eleştirilerin Türklere de yapıldığı görülmektedir. Belirgin özellikleriyle alaya alınan azınlıkların dışlandığını söylemek zordur. Örnek olarak Anadolu Türkleri, İstanbul’da hem Müslümanlar tarafından hem de azınlıklar tarafından kaba, köylü olarak değerlendirilmiştir. Yahudilerin cimriliği ve hasisliğiyle alay edilmesi ile bir Kayserilinin ticarî kurnazlığı ya da bir Bolulunun, Niğdelinin konuşma tarzıyla alay edilmesi arasındaki fark nedir? Bu muamele, sosyolojik olarak bunların hepsinin “öteki” olarak değerlendirilmesini gerektirir mi? Bu sorular, sosyolojik bir araştırmanın cevap vereceği sorulardır. Ancak yukarıda sözü edilen durumlarda yazarların Anadolu insanına karşı daha acımasız olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde ele alınan olumsuz Rum ve Ermeni karakterlerin olumsuzluklarının milletlerinden kaynaklandığı genellemesi yapılamaz. Buna karşılık Yahudilerin her dönemde olumsuz yönleriyle

¹ Bu konuda İlber Ortaylı, “*Ermeniler, Bizans’tan sonra Türk İmparatorluğu’nu hoşnutsuzlukla karşılamış ve olabildiğine uyum içinde yaşayan bir cemaat idi. Yunan ayaklanmasından sonra kıpırdanmaya başladı Ermeni tezi.*” (İlber Ortaylı, *Tarihin İzinde*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 53-54.) şeklinde bir tespit yapar.

romanlarda yer aldığı görülmektedir.

Türk romancısının azınlıkları olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmesinin sebepleri araştırıldığında ihanet, ahlâksızlık ve yolsuzluğun olumsuz bakışta rol oynayan etkenlerin başında geldiği ileri sürülebilir.

Olumsuz bakışın veya aşağılamanın çeşitli yolları vardır. Rumlar için “çorbacı”; “Karamanlı”, “Karamanlı bakkal” gibi nitelermeler kullanılır. Romancılarımız bu kelimeleri başlangıçta bir olumsuz nitelme olarak kullanmamışlardır. Ancak ayrılıkçılık hareketleri başladıktan sonra kullanılan bu sıfatların içinde bir aşağılama duygusu olduğu da sezilir. Evangelinos Misailidis, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında Rumlar için kullanılan “Karamanlı” sıfatının kaynağı hakkında bilgi verir. Ona göre Rumlar “Karamanlı” adını Anadolu’daki Karaman’dan değil, İstanbul’daki Karaman’dan alırlar:

“Ve Anadolu lulara Karamanlı ismi tâ Sultan Murat Han-ı Gazi hazretleri asrından sehven (yanlışlıkla) İstanbul’un Karamanından dolayı kalmıştır, şöyle ki, Anadolu’dan İstanbul’a gelen taşçı ve duvarcı ve sıvacı ustaların ve amelenin cümlesi Büyük Karaman ile Küçük Karaman’da otururlar idi. Ve Devlet enbiyesi (binalarına) ve yahut onun bunun binasına ustalar iktiza ettiğinde (gerektiğinde) ‘Gidin birkaç nefer Karamanlı usta getirin’ derler idi, yani Karaman’da oturan ustalardan demek idi. Ve o ustaların kâffesi Anadolu lular olduklarından vakit geçerek, İstanbullu’lar kâffe-i Anadolu luları Karamanlı zanneylediler. Ve böylelikle bu isim kalmış ise de, yanlıştır, asıl Karaman İstanbul’dadır.” (s. 118)

Bu sıfat bazı bilim adamları tarafından da Anadolu luların genel sıfatı olarak kullanılır. Her iki kullanımda da aşağılama sebebi olacak herhangi bir durum yoktur. Ancak hem bu kelimenin hem de “çorbacı” kelimesinin, Mütareke’den sonraki romanlarda “kokona” kelimesi gibi anlam değişmesiyle Rumları tahkir amacıyla kullanıldığı söylenebilir.

Rumlara olumsuz bakışın 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmaya başladığı görülür. Bu tarihten ve özellikle 1912’den sonra Rumlara bakış artık “olumsuz” kelimesiyle değil, “düşmanca” kelimesiyle izah edilebilir. Savaş yıllarının getirdiği bütün toplumsal aksaklıklar eleştirilirken vakaların içine mutlaka bir azınlık mensubu yerleştirilir. Özellikle savaş zenginliği ve yolsuzluk gibi konuların işlendiği

romanlarda bu işlerin başında Müslümanlar olsa bile bunların ortak oldukları veya danıştıkları bir azınlık mensubu vakanın bir köşesinde herhangi bir şekilde yer alır. Adeta olayların baş sorumluları gibi gösterilirler. Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* romanının kahramanı Hulki, görevini kötüye kullanıp haksız kazanç sağlarken yanında Prodromos vardır. Hatta onu bu kötü yola sürükleyen bir Ermeni sarraftan aldığı borç vasıtasıyla Prodromos'tur. Burhan Cahit'in *Porton* romanında İngiliz Şark Ticaret Şirketi'nin İstanbul'daki şubesinin üst düzey yöneticileri Ermenilerden oluşur. Aka Gündüz, *Zekeriya Sofrası*'nda Türkiye'yi soyan yerlilerin azınlıklarla birlikte aynı sofrayı paylaştıklarını vurgular. Falih Rıfkı'nın *Roman*'ındaki "Yahudiyle kaplanmış" (s. 73) olan Şakir, inkılâpları istismar ederek servetine servet katar.

Azınlıkların yaşadığı Beyoğlu, ahlâksızlığı besleyen bir mekân olarak çoğu yazar tarafından nefretle tasvir edilir. Ahlâksızlık Müslümanlar arasına buradan yayılır. Ercüment Ekrem'in *Kundakçı* romanının ahlâksız karakteri, terbiyesini burada alır. Mehmet Celal'in *Kuşdili'nde* romanında bir Türk ailesinin dağılmasına sebep olan Rozali, ahlâksızlığını burada icra eder. Halide Edib, Reşat Enis, Peyami Safa gibi yazarlar, Türk aile yapısını çürüten ahlâksızlıkların Beyoğlu'ndan ve azınlıklar arasından çıktığını vurgularlar.

Osmanlı Devleti'nde "millet-i sadıka" olarak anılan Ermeniler, 1895 olaylarından önce romancılar tarafından olumsuz özellikleriyle ele alınmazlar. Hatta bazı romanlarda Ermenilerin Türk dostları, kapı komşuları sayesinde (*Üç İstanbul* gibi) 1895 olaylarından sonra hükümetin başlattığı soruşturma ve sürgünlerden kurtuldukları belirtilir. Dostlarını, komşularını ön yargısız bir biçimde evlerinde saklayarak sürgünden kurtaran Müslümanların Mütareke'den sonra Ermenilerin aleyhine döndükleri görülür. *Jönler*, *Sürgün*, *Kesik Baş*, *Baba Evi* gibi bazı romanlarda özellikle sürgündeki Ermenilerin, iki millet arasında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığını gördükleri, gelinen durumdan her iki tarafın yöneticilerinin sorumlu olduğunu anladıkları ve bu yüzden büyük bir pişmanlık içinde oldukları gösterilmeye çalışılır.

Yahudilere her devirde ve hemen bütün yazarlar tarafından olumsuz bakıldığı daha önce belirtilmişti. Romanlarda yer verilen Yahudilerin, genellikle kuyumculuk, eskicilik, hokkabazlık gibi meslekleri icra ettikleri görülür. Bu milletin fertleri hangi meslekten olurlarsa olsunlar mutlaka eleştirilecek bir yanları vardır. Diğer azınlık

gruplar tarafından dahi çoğunlukla “çıfıt” şeklinde aşağılanan Yahudilerin en önemli özellikleri kurnazlıkları, cimrilikleri ve hasislikleridir.² Paradan başka değer tanımadıkları her fırsatta vurgulanan Yahudiler, her yerde rahat bir hayat yaşarlar. Yahudilerin yoğun bir biçimde yaşadıkları yer, İstanbul’un Balat semtidir. Meyhaneleriyle dikkati çeken bu semt eğlenmek isteyen Türkler tarafından Beyoğlu ve Galata kadar tercih edilmez. Ahmet Midhat, *Dolaptan Temaşa*’da bu semtin ve meyhanelerinin pisliğini geniş bir biçimde anlatır. Devlete karşı Rumlar ve Ermeniler kadar büyük suç teşkil edecek fiilleri işlememelerine rağmen Türk romanında olumsuz bir bakış açısıyla yansıtılmalarının temelinde İslâm inancı ve uluslar arası antisemitizmin olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmiş, kan dökmüş olmalarına rağmen Rumlar ve Ermeniler kendi adlarıyla anılan bir devlet kuramazken Yahudilerin Osmanlı topraklarında isyansız kansız bir biçimde devletlerini kurmaları, romanlarda belirtilen “Yahudi sinsiliğinin” ya da “diplomatlığının” bir sonucu veya başarısı olarak gözükmektedir.

İnci Enginün, Türk romancısının yabancıya karşı bakışını şu şekilde tespit eder:

“Bir imparatorluk edebiyatı olan Türk edebiyatında yabancılara karşı alınmış olumsuz bir tavır yoktur. Karagöz, Ortaoyunu v.s. de görülen alay hemen hemen sadece telaffuza inhisar eder. Avrupalıların Türklere karşı giriştikleri sistemli yok etme hareketi sonucu ortaya çıkan batılıya ve onun temsil ettiği değerlere ve eğitime karşı alınan olumsuz tavır, Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerinde hız kazanır, değişikliklerle günümüze kadar devam eder. Fakat Türk töresi ve İslâm inancından gelen insanlara aynı gözle bakma temayülü, zaman zaman yoğunluk kazanan düşmanlık hislerinin süreklilik göstermesine imkân vermez.”³

Bu genelleme azınlıkları da içine alacak şekilde genişletilebilir. Çünkü Cumhuriyet’ten sonra birçok yazarın (Reşat Nuri Güntekin, Sait Faik Abasıyanık, Orhan Kemal, Refik Halit, Yusuf Ziya, Halit Fahri gibi) azınlıkları olumlu bir bakış açısıyla ele aldığı görülmektedir.

² Osmanlı döneminde cemaatler arasında az da olsa bir çatışma olduğu görülür. Hüseyin Rahmi’nin *Efsuncu Baba* adlı romanındaki Ermenilerin Yahudileri aşağıladığını görürüz. Fakat Rumların bu tarz hareketleri romanlara yansımamıştır. Ancak 19. ve 20. yüzyıl İzmir Yahudilerini konu eden Henri Nahum, bu bölgedeki Yahudi düşmanlığını Hıristiyanların –özellikle Rumların- körüklediğini söyler. İki cemaat arasındaki bu çatışmanın başlangıcının milattan öncesine kadar indiğini belirtir. Bkz. Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 87-100.

³ Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, s. 246.

İncelenen romanlarda yer alan tiplerle ilgili bir değerlendirme yapıldığında, azınlık karakterlere bakışın siyasi olayların etkisiyle zaman içinde değiştiği görülür. Örnek olarak zamanın akışına göre doktor tipleri üç kısma ayrılabilir. II. Meşrutiyet'ten önce yazılmış romanlarda iyi yetişmiş, işinin ehli, genellikle dışarıda okumuş doktorlardan söz edilir. Ahmet Midhat'ın romanlarındaki doktor tipleri genellikle bu olumlu özelliklere sahiptir. Hünerli doktorlar Hüseyin Rahmi'de kısmen görülür. Hüseyin Rahmi'nin azınlıklara bakışının Balkan Savaşı'ndan sonra değiştiği daha önce vurgulanmıştı. Bu değişime paralel olarak yazarın azınlık doktorlara bakışı da değişmiştir. II. Meşrutiyet'ten önce yazılan romanlarda sadece Mehmet Murat, azınlık doktorların mesleklerinde yeterli olmadıklarını vurgular. İlerleyen zamanlarda ortaya çıkan azınlıkların ayrılıkçı hareketleri, romancıların çizdikleri doktor tiplerinde olumsuz özelliklerin daha çok ön plana çıkmasına sebep olur. Bu anlayışla romanlara yerleştirilen doktorlar, mesleğini iyi icra etmekten çok parayı ön planda tutarlar. Bu yüzden daha çok para kazanmak için kürtaj yapmak, bekâret iade etmek gibi yasal olmayan operasyonlara girişirler. Bunların cahilliklerinden ya da meslekte iyi yetişmemelerinden söz edilmez. Ancak bu dönemde Ahmet Midhat'ın romanlarındaki saygın doktorlar yerini şarlatanlara bırakır. Mütareke'den sonra ise "hain doktor" tipi ortaya çıkar. Bunlar iyi yetişmemiş olmakla beraber mesleklerini özellikle Türkiye'de icra etmeleri için gönderilmiş görevliler gibi gösterilirler. Hastalarının iyileştiğine pek şahit olunmaz. Ercüment Ekrem ve Reşat Enis, bu tip doktorlara eserlerinde yer veren yazarların başında gelir.

Doktorlarda olduğu gibi hizmetçi tipinde de üç ayrı siyasi dönemin izleri görülür. Dolayısıyla üç tip hizmetçiden söz etmek mümkündür. II. Meşrutiyet'ten önceki romanlarda (bu ayrım kesin olmamakla birlikte) hizmetçilik, Müslüman ailelerin yapmaması gereken bayağı bir iş gibi görüldüğünden varlıklı konaklarda istihdam edilen yerli hizmetçilere pek rastlanmaz. Bu ailelerin alafranga adabımuâşeretin evlerine girmesini istemeleri de azınlık hizmetçi, aşçı, uşak vs. tercihinde önemli rol oynar. Bu, birinci tip hizmetçileri sonrakilerden ayıran önemli farklardan biri de ekonomik ve sosyal açıdan buldukları evlerde edilgen durumda olmalarıdır. *Vah* (Despino), *Araba Sevdası* (Marigo), *Zavallı Necdet* (Mari), *Eylül*, *Sabir Efendi'nin Gelini* (Sofî), *Sözde Kızlar* (Evdoksiya), *Canan* (Eleni) gibi romanlardaki hizmetçilerin çalıştıkları konak,

köşk, yalı gibi yerlerde aile hayatına kültürel bakımdan büyük bir katkıları ya da etkileri olduğu görülmez. İdarî bakımdan da bu ailelerin hayatlarını etkileyemezler. Sık sık istismara maruz kalırlar. Evin beyleri, bazen cinsel tatmin aracı olarak bazen de kaçamaklarında suç ortağı olarak bu hizmetçileri kullanır. Ev hanımlarının kaçamaklarında da hizmetçiler en büyük sırdaşlarıdır. Evin genç kızları, sevgilileriyle mektuplaşmak için bu insanlardan yararlanırlar. Bütün bu işler para karşılığında yapılır. Hizmetçiler, hiçbir şekilde aile içinde dönen entrikalarda etkin bir rol oynamazlar. Bu tür olaylarda üzerlerine düşen sınırları belli vazifeleri genellikle itirazsız yerine getirdikleri görülür. Evlerde olup biten her şeyden haberdardır ancak hiçbir şekilde bu olayları duyan gören insanlar gibi davranmazlar. Yerli hizmetçilerin ortaya çıkışı için genelde milliyetçilik özelde Türkçülük akımının etkisiyle yazılan romanları beklemek gerekecektir.

İkinci tip hizmetçiler ise daha çok onların alafranga kültüründen faydalanılmak üzere yüzünü Batı'ya çevirmiş köşk, konak ve yalılarda istihdam edilirler. Bu konakların en önemli özelliği birçok araştırmacının “yanlış Batılılaşma” olarak adlandırdıkları bir süreç içinde olmalarıdır. Bu konaklarda çalışan hizmetçiler de evin erkekleri tarafından istismar edilirler. Bu tip hizmetçileri öncekilerden ayıran en önemli fark, buldukları aile içinde öncekiler kadar pasif olmamalarıdır. Ev hanımının giyim kuşamında, evin döşeniş biçiminde, yemeklerin sunuluş biçiminde vs. bilgilerine başvuru insanlardır. *Metres* (Meryem Dudu), *Jön Türk* (Despino), *Şıpsevdi* (Eleni), *Efruz Bey* (Despino), *İstanbul'un Bir Yüzü*, *Cumba'dan Rumba'ya* (Kalyopi) gibi romanlardaki hizmetçiler de birinci grupta olduğu gibi aile içindeki entrikaları görür, her şeyi bilirler fakat sır tutmaları gerektiğinin bilincindedirler. Yine bu işi para karşılığında yaparlar.

Mütareke'den sonra yazılan romanlarda yer verilen hizmetçiler, üçüncü tip hizmetçi olarak kabul edilebilir. Bunlar, yüzünü Batı'ya çevirmiş olmakla birlikte yerli değerleri bilinçli bir biçimde küçümseyen hanelerin çalışanlarıdır. Bu tip hizmetçiler yazarların özellikle belli ailelerin ihanet içinde olduğunu göstermek amacıyla romanlarında kullandıkları figüranlardır. Bu tür yerlerde çalışan aşçı, uşak, hizmetçi vs. de milliyet bilinci sürekli uyanıktır. Aile içinde sadece kültürel bakımdan etkili olmakla kalmazlar aynı zamanda siyasi bakımdan da aileyi etkileri altına alabilirler. Çünkü bu

tip çalışanlar, genellikle işgal güçleriyle karanlık ilişkileri olan hain tiplerdir. Önceki hizmetçiler gibi pasif değildirler, her açıdan onlardan daha dirayetli görünürler. Onlardaki bu cesaretin sebebi, ev halkının da kayıtsız şartsız Batı'ya yönelmiş olmasıdır. Bu tip hizmetçilerin en belirgin örneği *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'ndaki Katina'dır. *Biz İnsanlar* romanındaki Sofi de bütün aileyi etkileyen bir hizmetçidir.

Ahmet Midhat'ın *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında geniş bir biçimde yer alan hizmetçi ise yazarın idealize ettiği bir tiptir. Hemen hiçbir romanda böyle bir hizmetçiye rastlanmaz. Ahlâkı, sadakati, hizmeti, güzelliği ve insanlığıyla yazarın olmasını arzu ettiği soyut bir karakterdir.

İncelenen romanlarda hizmetçi sınıfından sonra en çok yer tutan kişiler hayat kadınlarıdır. “*Genel olarak Avrupalılar özellikle Hıristiyan azınlıklar ilk romanlarda, âşık olunacak ya da geçici ilişki kurulabilecek kişiler olarak boy gösterirler.*”⁴ Bunların ekseriyetinin Rum milletinden olduğu görülür. Yazarlar, hayat kadınlarına, daha genel bir ifadeyle fuhuş dünyasının aktörlerine çeşitli amaçlarla yer verirler. Ahlâksızlığın nereden geldiğini, kadının düşüşünde toplumsal ve ekonomik etkenlerin rolünü, parlıtlı bir dünyanın beşeri düzende açtığı yarayı göstermek bu amaçlardan bazılarıdır. Yazarların hayat kadınlarına bakışları da çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik hem bir yazarın değişik romanlarında hem de farklı dönemlerde eserlerini kaleme almış olan yazarlarda gözlemlenebilir. Sosyo- ekonomik sebeplerin fuhuşa sürüklediği azınlık kadınlar yazarlar tarafından merhametli bir bakış açısıyla anlatılırlar. Geneleve düştükten sonra kaderine razı olan *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Agavni gibi hayat kadınları, aile ve evlilik gibi toplumsal kurumları hafife alırlar ve yaptıkları işi, hem bu kurumlardan hem de toplumdan intikam alma aracı olarak düşünürler.

Hayat kadınları genellikle yaşadıkları bir aile felâketinden sonra fuhuş bataklığına sürüklenmişlerdir. Annesi babası ölen çocuklar akrabalarının yanında yetiştirilir. Ekonomik sıkıntılar, çocukların gayrimeşru işlere yöneltilmesine sebep olur. Bazı çocuklar, akrabaları tarafından adeta fuhuşa hazırlanır (*Zehra*'da Ürani, *Gün Batarken*'de İzmaru, *Baba Evi*'de Virjin...). Fuhuş bataklığına sürüklenen genç kızların amacı, kısa sürede para kazanıp geçim sıkıntısını bertaraf ettikten sonra bu bataklıktan kurtulmaktır. Fakat bu düşüncelerini asla gerçekleştiremezler.

⁴ Finn, *Türk Romanı*, s, 29-30.

Bazı hayat kadınları ise yine çevre tarafından, fakat aldatılarak fuhuşa sürüklenmişlerdir. Bunların hayatlarında da kimsesizlik ve yoksulluğun payı büyüktür. Geneleve düşen genç kızlar, ailelerinin ekonomik şartları sebebiyle genelde cahil insanlardır.

Fuhuş dünyasının daha eğitimli aktörleri ise metres olarak yaşamayı tercih ederler. Bunların bazen anlaşmalı oldukları randevu evlerinde müşteri kabul ettikleri görülür. Ancak kısa sürede buralardan uzaklaşarak varlıklı sevgililerini sömürmeye başlarlar. Çoğu kez sevgililerinin bütün servetini tüketip onu sefalete yolcu ettikten sonra başka sevgili aramaya koyulurlar.

Belki fuhuş dünyasının değil, ama eğlence âlemlerinin bir diğer aktörleri de bir balo, karnaval veya herhangi bir gece eğlencesinde erkeklere arkadaşlık eden ve kısa süreli ilişkiler yaşayan kadınlardır. Bunları diğerlerinden ayıran en önemli özellik, gidecekleri yerin alafrağa adabımuâşeretini iyi bilmeleridir. Genellikle eğitimli erkekler tarafından tercih edilirler. Yaşanan ilişki cinsellik değil, sosyallik esasına dayanan bir ilişkidir. Bu bakımdan giyim kuşamları ve davranışlarıyla romanlarda daha ayrıntılı biçimde anlatılırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanlık ihdas edildiği günden itibaren bu mevki büyük bir çoğunlukla azınlıklar -özellikle Rumlar- tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ilişkilerde kullanılan bu tercümanların başlangıçta genelde dönme olduğu çeşitli kaynaklar tarafından vurgulanır: *“XVI. yy. dan itibaren ihdas edilen bu görev, sonradan müslüman olmuş ‘dönme’ Divan-ı Hümayun Tercümanları tarafından yürütülmekteydi.(...) Antlaşmaları, konuşmaları ve resmi evrakları çeviren, bazen da diplomatik görevler üstlenen Bab-ı âli Tercümanlarının rolü, Osmanlıların Batı ile ilişkileri geliştiği ölçüde artmış XVII. yy’ın sonunda, Bab-ı âli Tercümanlığı veraset yoluyla devredilen bir makam haline gelmiş, bu makam uzun süre Fener mahallesinde oturan bir grup Rum ailesinin elinde kalmıştır. (...) tercümanların hizmetlerinde, yabancılar açısından, bazı kusurlar göze çarpmış ve bu tercümanlar sonradan müslüman olmuş dönme oldukları için bağlılıklarından kuşku duyulmuş, bazılarının da yetersiz olmaları yüzünden görüşmelerin ayrıntıları ortaya*

çıkarılmamıştır.”⁵ Ancak yukarıda sözü edilen tipteki tercümanların romanlarda sıkça konu edildiği söylenemez. *Papeloğlu* romanındaki Fedon Efendi resmî görevli bir tercümandır. Ancak o da görevini icra ederken görülmez. Üstelik yazar, böyle bir kişinin bu mevkide istihdam edilişi sebebiyle bürokrasiyi eleştirir.⁶

Romanlarda yer verilen diğer tercüman tipleri ise genelde “hain” olarak nitelenebilecek kişilerdir. Bunların bir eğitim alıp almadıklarından hemen hiç söz edilmez. Tercümanları görevlerini icra ederken görürüz. Bu görev çoğunlukla bir resmî görev değil, gönüllü olarak yapılan bir iştir. Mesleklerini icra ettikleri yere göre bir genelleme yapıldığında tercümanların savaş sırasında İtilaf güçleri ya da Yunan askerleri ile yerliler arasında vazifelerini ifa ettikleri görülür. Genelde olumsuz bakış açısıyla anlatılan bu kişiler, birer hain olarak nitelendirilir. Savaş öncesi dönemdeki romanlara konu olan tercümanların da Türkiye hakkında yanlış bilgiler vererek, Türkleri aşağılayarak görevlerini sürdürdüklerine temas edilir. Batı’nın Türkiye’yi ve Türkleri sadece Rum ve Ermeni tercümanlar vasıtasıyla tanınmasının olumsuz sonuçlarını önemli bir sorun olarak işleyen yazarlar vardır. Mehmet Celal’in *Bir Kadının Hayatı* ve Mithat Cemal’in *Üç İstanbul* romanlarında Ermeni tercümanların muhataplarını aldatma derecesinde yanlış bilgilendirdikleri vurgulanır.

Savaş sırasında tercümanlık yapanların önemli bir vasfı, tercümanlığını yaptıkları askeri birliklerin üyeleri olmalarıdır. Halide Edib, Yakup Kadri, Reşat Enis gibi yazarlar bu tercümanların hainliklerinin yanında Batılılara uşaklık yapacak kadar “alçak” ve dün aynı sofrayı paylaştığı insanlara bugün efendilik taslayacak kadar “küstah” olduklarını vurgularlar. Bu kişiler meslekî bir eğitimle yetişen insanlar değildir. İhanetlerinin derecesine göre Yunan ordusunda ve İtilaf karakollarında görev verilen Rum veya Ermeni milliyetçileridir.

Yukarıda sözü edilen kişiler kadar olmasa da romanlarda değerlendimeye tabi tutulacak diğer bir grup da sarraflardır. Sarraflar, romanlarda ele alınışları bakımından iki kısma ayrılabilirler. Birinci kısımda olanlar varlıklı ailelerin emanetleri gibi çalışan kişilerdir. Yüksek rütbeli memurlar ve varlıklı aileler, mücevherat alım satımının

⁵ İbrahim Emiroğlu, *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*, Aymar Matbaacılık, İzmir, 1996, s. 7.

⁶ Tercümanların yetişme tarzı ve hizmetleriyle ilgili bilgi için bkz. Emiroğlu, *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*.

yanında maaş kırdırma, değerli eşyaların terhini veya senet karşılığında borç alma gibi tefecilik işleri genellikle sürekli alışverişte buldukları bir sarrafla yaparlar. Yine genel bir ayrımla söylemek gerekirse devletin nispeten güçlü olduğu II. Meşrutiyet'ten önceki romanlarda bu sarrafların güvenilir aile bankaları gibi çalıştığı söylenebilir. Yukarıda sözü edilen işlerin dışında ailelerin mali işlerde danışmanları gibi çalıştıkları da gözlenir. Sarraf ve müşteri arasında dostane bir ilişki vardır. Ancak savaş yıllarında sarrafların da diğer azınlıklar gibi edilgen, çekingen tavırlarını terk edip müşterilerine karşı daha yüksek bir mevkiye sahip olduklarını hissettiren davranışlar sergiledikleri görülür. Verdikleri borçları zamanından önce tahsil etmek, müşterilerinin mali sıkıntısını suiistimal etmek, en küçük bir anlaşmazlıkta hemen mahkemelere başvurarak haciz işlemlerini başlatmak istemeleri gibi davranışları bu tavır değişikliğinin en önemli göstergelerinden sayılabilir. Kısacası savaştan önce “alan el” iken savaştan sonra “veren el” olduklarını kavramışlardır. Bazı yazarlarımız, Osmanlı ekonomik hayatının önemli aktörleri olan sarrafların geçmişteki faaliyetleriyle sinsice devletin zayıf taraflarını kolladıklarını ima ederler (Mehmet Rauf, *Halâs* romanında azınlık tüccarların bu tür niyetlerinden söz eder.).

İncelenen romanlarda azınlık okulları mekân olarak hemen hiç kullanılmaz. Bu okulların eğitim süreçleriyle ilgili ayrıntılı bilgi de yoktur. Ancak bazı Ermeni okullarının çocukların yetişmesinde önemli roller üstelendiği bazı yazarlar tarafından belirtilir. Sözü edilen Ermeni okullarını bitirenler kendilerini hayata hazır bulurlar. Bu okulların verdiği teorik dersler konusunda ayrıntı verilmez ancak el sanatları veya çeşitli mesleklerin öğretimi konusunda yeterli derecede etkili oldukları söylenebilir. Ahmet Midhat'ın *Müşahedat* romanındaki Siranuş, Agavni, *Karnaval*'daki Madam Hamparson bu tür okullarda yetiştiği için hayatlarında karşılarına çıkan zorluklara göğüs gerebilmiş ve hayatlarını idame ettirebilmişlerdir. Ahmet Midhat özellikle azınlıkların kız okullarını överek Müslümanların böyle kurumlardan mahrum olmasına üzülür. *Demir Bey yahut İnkışaf-ı Esrar* adlı romanında Rum, Ermeni, Frenk ve Türk çocuklarının aynı okulda okuduklarından söz eder. Muhtemelen bir yabancı okulu olan bu kurumun ne fizikî mekânı ne de verdiği eğitim hakkında ayrıntı vardır. Yazar, Ermeni okullarının özellikle kimsesiz çocukları hayata hazırlamada başarılı olduğunu birkaç romanında işlerken Rum okullarından aynı oranda söz ettiği söylenemez.

Tanzimat döneminde azınlık ve yabancı okulları genelde olumlu karşılanırken Mehmet Murat, özellikle yabancı okullarını misyoner kurumları olarak görür. İstanbul'un vücudundaki bir ur gibi hastalık yayarak millî bünyeyi eriten bu okulların binaları bile yazarı rahatsız eder. Sonraki dönemlerde yazılan romanlarda ise azınlık ve yabancı okulları ayrımcılığın tohumlarının ekildiği yerler olarak görüldüğü için zaman zaman nefretle anılır. Mehmet Rauf, Hüseyin Rahmi, Halide Edib gibi bazı yazarlar, İstanbul'un işgali sırasında Rum okullarının mavi beyaz önlüklü öğrencilerinin yürüyüş kolları oluşturmasını romanlarında büyük bir infial ve nefretle anlatırlar. Müfide Ferid'in *Pervaneler* romanı ise daha çok Amerikan okullarını eleştirmesine rağmen romanın Türk kahramanının kız kardeşinin devam ettiği okulun adı "Bizans Kolej"dir. Yazara göre Amerikan okullarının en önemli işlevi, azınlık çocuklarını –özellikle Ermeni çocuklarını- Osmanlı devletine karşı birer misyoner olarak yetiştirmektir. Bu bakımdan devletin yükseliş devirlerinde Osmanlı'nın "millet-i sadıka"sı, çöküş dönemlerinde Amerikalıların "sevgili milleti" haline gelmiştir.

Romanlardaki karakterlerde olduğu gibi okullara bakışın da siyasi olaylarla değiştiği gözlenir. Ayrılıkçı hareketlerin çıkmasından önce okullar modern eğitimin öncü kurumları gibi gösterilirken ayrılıkçı hareketlerden sonra birer fesat yuvası olarak gösterilir. Azınlıklar açısından bakıldığında ise okullar, millî bilinci oluşturmada ve korumada kiliselerden sonra en önemli ikinci kurumdur.

Osmanlı toplumunda meydana gelen kültürel değişimde azınlıkların rolünün romanlara ne şekilde yansıdığı da sorulması gereken sorulardandır. Kültür tarihçileri, Osmanlı Devleti'nde kültür değişmelerinin başlangıcını Lale Devri'ne kadar indirirler. Kültür değişmelerini "serbest" ve "zorunlu değişmeler" olarak ikiye ayıran Mümtaz Turhan, Lale Devri kültür değişmelerini serbest kültür değişmeleri olarak görür. II. Mahmut'tan itibaren zorunlu değişmeler başlar. Kültür değişmelerinin zemini olarak Galata ve Beyoğlu'nu gören Turhan bu konuda şunları söyler:

"İstanbul'un muhtelif semtlerinde, daha kesif olmak üzere Galata ve Beyoğlunda artan bir hızla memlekete akmakta olan mamül eşyaların satıldığı mağazaları, terzileri, kahve ve lokantaları, otelleri, eğlence yerleri, cambazhaneleri, ziyaretçi tiyatro grupları, konserleriyle küçük mikyasta bir Avrupa hayatının çekici, canlı bir örneğini vermektedir. Buna her yaz Boğaziçinde cazip, canlı, kesif bir hayat süren sefaretlerin

bir birine rekabet edercesine yazın ve kışın verdikleri baloları da ilave etmek lâzımdır. Türklerin de büyük bir nisbette iştirak ettikleri bütün bu eğlence yerlerinde, balolarda Avrupa hayatının en füsunlu, en mahrem taraflarının keşfedildiğine inanılır. Avrupa artık her tarafıyla taklit edilmeye lâyık bir mükemmeliyetle gözlerde canlanmaya başlar.”⁷

Tanzimat Dönemi'nin ilk romanlarında en çok göze çarpan kültürel değişiklik eğlence alanında görülür. Yabancıların ve azınlıkların düzenledikleri balo ve karnavallara Türkler de katılmaya başlar. Bu eğlencelerin Müslüman topluma etkisi yalnız eğlence tarzında değil, kıyafet tarzında da kendini gösterir. Avrupaî kıyafetleri genelde buralarda görüp tanıyan varlıklı Müslüman aileler, Beyoğlu'nun Avrupa malı satan mağazalarının yolunu tutar. Birçok ailenin özel terzi ve modistlerinin olduğu görülür. Bu işleri genelde Ermeniler ve Rumlar yapmaktadır. *Metres*'teki Hezar Kürekçiyan, *Üç İstanbul*'daki Efijeni, Artin, *Namuslu Kokotlar*'daki Kinoş bu gruptan modacılarıdır.

Ev döşeme tarzında kendini gösteren kültür değişikliği bir ikiliğe yol açar. Harem selamlık odalarının kullanılmaması, yemek masalarının oluşturulması, çatal, kaşık, bıçak kullanımı vs. bu hususta görülen değişikliklerdir. Benimsenen bu Batı tarzı hayatın evlerde oluşturulması azınlık hizmetçi istihdamını zorunlu kılar. Ancak bazen onlar da (*Şıpsevdi* romanındaki hizmetçi gibi) evin alaturka hayatına uymak zorunda kalırlar. Çünkü orta tabaka Müslüman aileler bu kültür değişikliği karşısında zorlanır. Bu tip ailelerde Batı kültür değerlerinin iktibası taklitten öteye geçemez. Sonuçta “alafranga züppe” tipi ortaya çıkar. Batılılaşmaya çalışan Türk ailesi kıyafetten sonra adabımuâşeret kurallarının aile içinde yerleşmesi konusunda da azınlık vatandaşların birikimlerinden yararlanır. Azınlıkların yaşadığı serbest hayat tarzı yavaş yavaş Müslüman aileler arasında yayılmaya başlar. Bu yayılmanın başlıca etkenleri eğlence mekânlarının yanında azınlıkların ya da yabancıların modern tarzda eğitim veren okullarıdır. Bu serbestlik, Batılılaşmayı yanlış anlayan bazı azınlıklar tarafından “hürriyet” olarak yorumlanır. *Efruz Bey*'in hizmetçi Dispina'sı “*Sizin hanımlar da bizim gibi olacak artık.*” (s. 44) diyerek bu değişimi kendince yorumlar. Şehirlerde meydana gelen kültür değişikliklerini ve sonuçlarını Mümtaz Turhan şu şekilde değerlendirir:

⁷ Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 179.

“Şehirlerde birçok kültür unsurları terk edilip yerlerine daha iyisi veya yenisinin konulmaması ve garp medeniyetine intibak edilememesi yüzünden eski kültür, istiklâliyle birlikte kendi kendini kontrol hassasını da kaybetmiştir. Bunun bir neticesi olmak üzere kültürün ferdî davranışlardaki tezahürleri de gayri muayyen ve mütehavvil bir şekil almıştır. Bu bakımdan şehirlerde, bilhassa değişmelerin başlangıcında hiç kimse icab ettiği zaman ne yapacağını, nasıl hareket edeceğini bilemiyor; ve bu nevi bir bilgiden, davranışlarının istikamet ve cihetini tayin hassasından mahrum bulunuyor.”⁸

Tanzimat ve kısmen de Meşrutiyet dönemlerinde Batılılaşma sürecinin etkileri olarak görülen aile içindeki serbestlikler, sonraki dönemlerde azınlıklara karşı takınılan olumsuz tavrın etkisiyle ahlâksızlık olarak yorumlanacaktır. Başlangıçtaki değişmeler, hiçbir elemenden geçirilmeden alınan kültür unsurları olarak görülürken sonraki dönemlerde alınan unsurlar, -özellikle Türkçülük ve İslâmcılık akımlarının etkisiyle- bir süzgeçten geçirilip muasırlaşmaya katkısı olup olmadığına bakılır.

Tiyatro da kültürel değişimin en önemli unsurlarından biridir. Yabancı tiyatro gruplarının İstanbul’u ziyaretlerinden söz edilmesine rağmen (Hüseyin Rahmi *Kesik Baş*) romanlarda daha çok tiyatrocunun Ermenilerin adı geçer. Tiyatrolar, hem eğlence tarzı hem de sanat faaliyeti olarak Müslüman kesimi etkilemiştir. *Ayğır Fatma* romanının karakteri Hasan, çocukluğunda izlediği Ermeni tiyatrocularını örnek alarak tiyatrocunun olmaya çalışır. Halit Ziya, hatıralarında (*Kırk Yıl*) Manakyan’ın Türk tiyatrosunun gelişmesindeki katkılarından övgüyle söz eder.

Kültürel değişimin önemli etkilerinden biri de konak, köşk gibi müstakil mekânların terk edilerek apartman hayatının tercih edilmesidir. Apartmanların sahipleri genelde azınlıklardır. Bu insanların kendi apartmanlarında oturduklarına pek şahit olunamaz. Apartmanlar, ya tayin ettikleri bir kapıcı tarafından ya da kiraya verdikleri yine bir azınlık tarafından yönetilir. Modernleşme sürecinin barınakları olarak bilinen bu yerlerin romanlarda hem mimarileriyle hem de sosyal yapılarıyla örnek yerler olarak sunulmadıkları görülür. Genellikle Beyoğlu semtiyle özdeşleşen apartmanlar, Refik Ahmet Sevengil’in *Çıplaklar* adlı romanında semtin maddî ve manevî çirkinliğini temsil eden binalar olarak tasvir edilir:

“Otelin arkasında yükselen apartmanlar, gecenin içinde

⁸ Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s. 210.

biribirlerine abanmış, sakil, kocaman, karanlık cüsseler halinde duruyor; Beyoğlu caddesinin sefalet ve rezaletini saklıyan kar yüzlü, karanlık apartmanlar” (s. 173)

Bu mekânları en çok bekâr erkeklerin tercih ettiği görülür. Genellikle azınlıkların sahibi olduğu veya kapıcısı olarak idare ettiği apartman hayatı, Batı tarzı yaşayıştan çok değersizliklerin ve ailevi çözümlenin abideleri olarak yükselirler. Romanlara konu olan çoğu apartmanda gayrimeşru işlerin döndüğü görülür. Buraları tercih eden Müslüman ailelerin ortak özelliği ise yine Batılı bir hayat tarzını tercih etmeleridir. Ancak bu ailelerin diğer bir özelliği de geleneksel aile yapısından koştukları için Turhan’ın dediği gibi nasıl hareket edeceklerini bilmediklerinden hem ekonomik hem de ahlâken bir çöküşün içine düşmüş olmalarıdır. Birçok romanda, Batılılaşmanın ortaya koyduğu bu soruna temas edilmesine rağmen sorunu bütün beşerî ve iktisadî sonuçlarıyla ortaya koyan roman *Kiralık Konak*’tır.

Metresleriyle yaşamak isteyen Türk erkeklerinin barınakları da apartman daireleridir. Eşlerini aldatan bu insanlar, genelde varlıklı kesimdedir. Metreslerine Beyoğlu’nda bir apartman dairesi tutarak onların gönüllerini ederler. Böylece yerli alafrangalar, biri geleneksel diğeri Avrupaî olmak üzere iki ayrı hayatı yaşamaya başlarlar.

Türk romanında alafrangalık kavramı daha çok yerli tipler için kullanılır ve alafranga tipler, yazarlar tarafından eleştirilir. Azınlıkların kültür değerleri zaten Batı’yla benzer olduğu için onların alafrangalığı göze batmaz. Ancak azınlıklar arasında da bazı alafranga tipleri konu edip eleştiren yazarlar vardır. Bu tiplerin kendi dillerinden olan isimlerini değiştirerek Batı dillerinden –özellikle Fransızcadan- bir isim seçmeleri en önemli özellikleri olarak belirtilir. Ahmet Midhat, bu alafranga tipleri *Müşahedat*’ın kahramanı Siranuş’un ağzından eleştirir. Siranuş, son zamanlarda Ermeniler arasında bu tür kişilerin çoğalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Alafranga Türk tipinde görülen Batı’da okumak ya da bir Avrupa ülkesinde bulunmak azınlık alafranga tiplerde de görülür. Hüseyin Rahmi’de ise adını değiştiren azınlıklara mensup doktorlara rastlanır. Bu tipler, Avrupalı görünmeyi bir toplumsal statü saymakla beraber bu yolla Avrupalı meslektaşlarının ününden yararlanarak çok para kazanmayı da amaçlarlar. *Cehennemlik* romanında adını Alimyan Rupen’den Alimyan Rober’e çeviren doktor,

aynı zamanda vizite ücretini de bu vesileyle arttırır.

Meyhaneler, genelde azınlıkların işlettikleri yerlerdir. Roman kahramanlarının efkâr dağıtmak amacıyla uğradıkları mekânlar olarak romanlarda yer verilmiştir. Apostol'un meyhanesi, Barba'nın meyhanesi, Yorgi'nin meyhanesi şeklinde sadece adı geçen bu yerler, genelde temiz olmamalarıyla dikkati çekerler. İçkinin yanında kadın ve uyuşturucu satan meyhaneler de vardır. Bu yönleriyle eleştirilen meyhanelerin işleticilerinin genelde Rum olduğu görülür.

Mekân olarak bakkallar romanlarda ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmemekle beraber meyhaneler gibi pis oluşlarıyla dikkati çekerler. Bakkalları çalıştıranların en önemli fonksiyonları ise buldukları mahalleyle ilgili her türlü bilgiye sahip olmalarıdır. Özellikle gayrimeşru işlerden haberi olan bakkallar, roman kahramanları tarafından başvuru alan kişiler olarak dikkati çekerler. Sevgililer arasında mektuplaşma, haberleşme işlerine de bakan bakkalların bir diğer ziyaret edilme sebepleri de telefonlarını kullandırmalarıdır.

Romanlarda en çok yer verilen mekânlardan biri de genelevlerdir. Çoğunlukla Rumlar tarafından işletilen bu yerlerin müşterileri genelde Müslüman erkekler çalışanları ise çeşitli milletlerden kadınlardır. Tanzimat Dönemi'nde Beyoğlu'nun izbe arka sokaklarını kullanan genelev işleticileri daha sonra modern apartmanlarda da bu işi yapmaya başlarlar. Genellikle kapatmayla karşı karşıya kalanlar yasa dışı yollardan çalıştırdıkları evlerini çeşitli usullerle gizlemeye çalışırlar. Tanıdıkları vasıtasıyla müşteri almak, ilgili bürokratlara rüşvet vermek, seçkin misafirlerin ağırlandığı lüks salonlarmış gibi evlerini birer sanatsal veya sosyal faaliyet alanı gibi göstermeye çalışmak denenen yöntemlerden bazılarıdır.

Türk romanında din değiştirme vakası daha çok Hıristiyanların İslâm'ı seçmesi şeklinde tezahür eder. Evlenmek için din değiştirenler genellikle Hıristiyan kadınlardır. Hıristiyan erkeğin ihtida ederek Müslüman bir kadınla evlenmesi sık rastlanan vakalardan değildir. Misailidis, romanında bir Hıristiyan erkekle evlenmek için din değiştirmek isteyen Müslüman bir kadın karaktere yer verir. Müslüman yazarların Hıristiyan kadını ihtida ettirerek bir Müslüman'la evlendirmesi, Hıristiyan yazarların da Müslüman kadının dinini değiştirerek Hıristiyan erkekle evlendirmesi, romanlarda bu konuların ele alınmasında yazarlar üzerinde bazı geleneksel veya dinî değerlerin ya da

kurumların belli bir baskısının olabileceğini akla getirmektedir. Ahmet Midhat'ta bir Müslüman'la evlenmek için din değiştirme teşebbüsünde bulunan Rum kadınları, cemaatleri için büyük bir sorun olurken Misailidis'te tersi görülür. Her iki yazar da dinlerin inanç sistemlerinin temelde aynı olduğunu vurgular. Esasında evlenirken din değiştirmenin çok gerekli olmadığı belirtilir. Fakat sonuçta evlenen çiftlerden biri muhakkak diğersinin dinini kabul eder.

Romanlarda din değiştirme konusunda en büyük sorunu Rum kilisesinin çıkardığı görülür. Evlenmek için din değiştirmek isteyen Rum kızının ailesi ve yakınları onun bu isteğine önce karşı çıkarlar. Bu karşı çıkışta gizli bir cemaat-kilise baskısı kendini hissettirir. Eğer vaka kısa sürede cemaat arasında yayılmazsa aile çocuklarının din değiştirerek evlenmesine razı olur. Ancak olay duyulunca bir cemaat sorunu şeklini alır.

Din değiştirerek evlenme vakalarına Ermeniler arasında sık rastlanmaz. Olanlarda da Ermeni kilisesinin sorun çıkarmadığı görülür. Bunda Ermenilerin Gregoryen ve Katolik mezheplerine bölünmelerinin etkisi olduğu ileri sürülebilir. Bu durum Ermeni kiliselerinin bir zaafı olarak değerlendirilemez. Çünkü incelenen romanlara yansıdığı kadarıyla, Ermeni kiliselerinin cemaatine, özellikle toplumsal ve ekonomik alanlarda, Rum kilisesinden daha çok sahip çıktığı açık bir biçimde ortaya konmuştur. Ermenilerle Türkler arasında bu hususta sorun çıkmamasının sebeplerinden biri de Ermenilerin Müslüman topluma Rumlardan daha çok uyum sağlamış olmalarıdır. Bazı romanlarda (*Müşahadat, Kesik Baş, Jönler, Sürgün, Baba Evi...*) özellikle Anadolu Ermenilerinin dinî faaliyetleri dışında Müslümanlardan farklı bir hayat tarzına sahip olmadıkları çeşitli vesilelerle ifade edilir.

KAYNAKÇA

I. İNCELENEN ROMANLAR

- Abasıyanık, Sait Faik, *Medarı Maişet Motoru*, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1944.
- Adıvar, Halide Edib, *Akile Hanım Sokağı*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1958.
- Adıvar, Halide Edib, *Ateşten Gömlek*, Teşebbüs Matbaası, İstanbul, 1339.
- Adıvar, Halide Edib, *Çaresaz*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1972.
- Adıvar, Halide Edib, *Döner Ayna*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1954.
- Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329.
- Adıvar, Halide Edib, *Heyula*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974.
- Adıvar, Halide Edib, *Kerim Usta'nın Oğlu*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974.
- Adıvar, Halide Edib, *Mev'ud Hüküm*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1918.
- Adıvar, Halide Edib, *Raik'in Annesi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342-1924.
- Adıvar, Halide Edib, *Sevda Sokağı Komedyası*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1971.
- Adıvar, Halide Edib, *Seviye Talip*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342-1924.
- Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1936.
- Adıvar, Halide Edib, *Sonsuz Panayır*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- Adıvar, Halide Edib, *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Adıvar, Halide Edib, *Vurun Kahpeye*, Mahmut Bey Basımevi, İstanbul, 1926.
- Adıvar, Halide Edib, *Yeni Turan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329-1913.
- Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzat*, İstanbul, 1309.
- Ahmet Midhat, *Arnavutlar Solyotlar*, (1. baskı 1889) haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Ahmet Midhat, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrâr*, (1. baskı 1888), haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Ahmet Midhat, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, (1. baskı 1874), haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Dürdane Hanım*, (1. baskı 1882), haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Esrâr-ı Cinâyât*, (1. baskı 1884) haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, (1. baskı 1875) haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Gönüllü*, (1. baskı 1897) haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Hayret*, (1. baskı 1885), haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Henüz 17 Yaşında*, (1. baskı 1881), haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Hüseyin Fellâh*, (1. baskı. 1875), haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

- Ahmet Midhat, *Jön Türk*, (1. baskı 1910), haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Ahmet Midhat, *Karnaval*, (1. baskı 1881) haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Bekârlık Sultanlık mı Dedin?*, (1. baskı 1877), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Bir Fitnekâr*, (1. baskı 1876), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Bir Gerçek Hikâye*, (1. baskı 1876) haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Bir Tövbekâr*, (1. baskı 1885), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Çingene*, (1. baskı 1887), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Dolaptan Temaşa*, (1. baskı 1890), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Esaret*, (1. baskı 1870), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Gençlik*, (1. baskı 1870), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Obur*, (1. baskı 1885), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Ölüm Allah'ın Emri*, (1. baskı 1873), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Letaif-i Rivayat- Para*, (1. baskı 1887), haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Midhat, *Müşahedat*, (1. baskı 1891), haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk*, (1. baskı 1876), haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Süleyman Muslí*, (1. baskı 1877) haz. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Vah*, (1. baskı 1882), haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat, *Yeryüzünde Bir Melek*, (1. baskı 1879) haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Rasim, *İki Güzel Günahkâr Bedia- Eleni*, y.y., ts.
- Aka Gündüz, *Aşkın Temizi*, Tan Matbaası, İstanbul, 1937.
- Aka Gündüz, *Bebek, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1941.
- Aka Gündüz, *Ben Öldürmedim Kokain*, Semih Lütfi- Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
- Aka Gündüz, *Bir Şoförün Gizli Defteri*, Güven Basımevi, İstanbul, 1943.
- Aka Gündüz, *Bu Toprağın Kızları*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1935
- Aka Gündüz, *Çapkın Kız*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930.
- Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1928.
- Aka Gündüz, *Eğer Aşk*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946.

- Aka Gündüz, *Giderayak*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Aka Gündüz, *Hicran*, Semih Lütfi, Kitabevi, İstanbul, 1965.
- Aka Gündüz, *Mezar Kazıcılar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Aka Gündüz, *Onların Romani*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
- Aka Gündüz, *Sansaros*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Aka Gündüz, *Tank Tango*, (2. baskı) Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940.
- Aka Gündüz, *Yaldız*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1930.
- Aka Gündüz, *Yayla Kızı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945. ikinci basılış
- Aka Gündüz, *Zekeriya Sofrası*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Ali Rıza Seyfi, *Hayat-ı Alûde*, Malûmât- Tahir Bey Matbaası, İstanbul, 1317.
- Alus, Sermet Muhtar, *Harp Zengininin Gelini*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934.
- Atabeyoğlu, Selahattin Enis, *Zaniyeler*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1943.
- Atay, Falih Rıfkı, *Roman*, İstanbul Akşam Matbaası, İstanbul, 1932.
- Aygen, Reşat Enis, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*, (2. baskı), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Aygen, Reşat Enis, *Ağlama Duvarı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1949.
- Aygen, Reşat Enis, *Ekmek Kavgamız*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1947.
- Aygen, Reşat Enis, *Gece Konuştu*, Semih Lütfi Bitik ve Basım Evi, İstanbul, 1935.
- Aygen, Reşat Enis, *Gong Vurdu*, Semih Lütfi- Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
- Aygen, Reşat Enis, *Toprak Kokusu*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Ayverdi, Samiha, *Mabed'de Bir Gece*, Sinan Matbaası, İstanbul, 1940.
- Azrak, Kerime Nadir, *Gelinlik Kız*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1943.
- Azrak, Kerime Nadir, *Günah Bende mi?*, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul, 1939.
- Baraner, Suat Derviş, *Çılgın Gibi*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Başar, Şukufe Nihal, *Yalnız Dönüyorum*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938.
- Benice, Ethem İzzet, *Aşk Güneşi*, Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930.
- Benice, Etem İzzet, *Beş Hasta Var*, Sontelgraf Basın Tesisleri, İstanbul, 1961.
- Benice, Ethem İzzet, *Gözyaşları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932.
- Berkand, Muazzez Tahsin, *Küçük Hanımefendi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Bilbaşar, Kemal, *Denizin Çağırışı*, Yurt ve Dünya Kültür Yayınları, Ankara, 1943.
- Erol, Safiye, *Çiğerdelen*, Becid Basımevi, y.y., 1946.
- Erol, Safiye, *Kadıköyü'nün Romani*, , İstanbul, 2003.
- Erol, Safiye, *Ülker Fırtınası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Acımak*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1941.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*, İkbal Kütüphanesi- Marifet Matbaası, İstanbul, 1926.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Ateş Gecesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Bir Kadın Düşmanı*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1927.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Boyunduruk*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Çalığışu*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1338.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Damga*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Eski Hastalık*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Gizli El*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1924.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Harabelerin Çiçeği*, Hadise Yayınevi, İstanbul, 1953.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Kavak Yelleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1961.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Kızılıcak Dalları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul,

1932.

- Güntekin, Reşat Nuri, *Miskinler Tekkesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946.
Güntekin, Reşat Nuri, *Son Sığınak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1961.
Güntekin, Reşat Nuri, *Yeşil Gece*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Ben Deli miyim?*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1341.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Billûr Kalp*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1926.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Bir Muadele-i Sevda*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Cadı*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Can Pazarı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1968.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Cehennemlik*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Deli Filozof*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1964.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1948.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Efsuncu Baba*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Eşkîya İnde*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1935.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Hakka Sığındık*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Hayattan Sahifeler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1335.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *İnsanlar Maymun muydu?*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1968.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Kaderin Cilvesi*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Kesik Baş*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Kokotlar Mektebi*, Kitâphâne-i Hilmi, İstanbul, 1928.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivac*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1328.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Metres*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Namuslu Kokotlar*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1973.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Nimetşinas*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Ölüler Yaşıyor mu?*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1973.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Sevda Peşinde*, Selanik Matbaası, İstanbul, 1328.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Son Arzu*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1338.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Şık*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1305.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Şipsevdi*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1327.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Tebessüm-i Elem*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1339.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Tesadüf*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1316.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Tutuşmuş Gönüller*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1926.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Utanmaz Adam*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1934.
Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.
Hatipzâde Mustafa Akif, *Kaptan Cemal*, Tevhid-i Anâsır Matbaası, 1328.
Hisar, Abdülhak Şinasi, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944.
Hisar, Abdülhak Şinasi, *Fahim Bey ve Biz*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942.
İdiz, Bekir Fahri, *Jönler*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, İstanbul, 1326.
Karakurt, Mahmut Esat, *Ankara Ekspresi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946.
Karakurt, Mahmut Esat, *Sokaktan Gelen Kadın*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ankara*, Akba Kitabevi, Ankara, 1934.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Bir Sürgün*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1927.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Kiralık Konak*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul,

1338.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Panorama I-II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1953- 1954.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, Hamîd Matbaası, İstanbul, 1928.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
Karay, Refik Halit, *Bu Bizim Hayatımız*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1950.
Karay, Refik Halit, *İstanbul'un Bir Yüzü*, (İkinci basılış) Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, ts..
Karay, Refik Halit, *Nilgün'ün Sonu*, (1. Bası) Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, ts..
Karay, Refik Halit, *Sürgün*, (İkinci basılış), Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, 1944.
Kaygılı, Osman Cemal, *Aygır Fatma*, Sühulet Kitabevi, İstanbul, 1938.
Kaygılı, Osman Cemal, *Çingeneler*, Etiman Kitabevi, İstanbul, 1939.
Kestelli, Raif Necdet, *Ufûl*, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul, 1329.
Kuntay, Mithat Cemal, *Üç İstanbul*, Sühulet Kitabevi, İstanbul, 1938.
Mahmut Yesari, *Aşk Yarışı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934.
Mahmut Yesari, *Çoban Yıldızı*, (1. baskı 1925), İnkılâp ve Aka Kitabevi, (2. baskı), İstanbul, 1967.
Mahmut Yesari, *Kırlangıçlar*, Letafet Matbaası, İstanbul, 1930.
Mahmut Yesari, *Su Sinekleri*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
Mahmut Yesari, *Tipi Dindi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.
Mehmet Celal, *Bir Kadının Hayatı*, Mürüvvet Tefrikası, İstanbul, 1308.
Mehmet Celal, *Kuşdili'nde*, Meşrutiyet Matbaası, İstanbul, 1326.
Mehmet Celal, *Dâmen-alûde*, Tahir Bey Matbaası, Malumat Kütüphanesi, İstanbul, 1316.
Mehmet Celal, *Leman*, Meşrutiyet Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1326.
Mehmet Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1308.
Mehmet Rauf, *Eylül*, Âlem Matbaası- Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1317.
Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Halk Kitaphanesi, İstanbul, 1341.
Mehmet Rauf, *Halâs*, M. A. Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1929.
Misailidis, Evangelinos, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*, haz. Robert Anhagger-Vedat Günyol, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
Morkaya, Burhan Cahit, *Adam Sarrafi*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1929.
Morkaya, Burhan Cahit, *Aşk Politikası*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930.
Morkaya, Burhan Cahit, *Ayten*, (İkinci Baskı), Gayret Kitabevi, İstanbul, 1941.
Morkaya, Burhan Cahit, *Cephe Gerisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Morkaya, Burhan Cahit, *İzmir'in Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931.
Morkaya, Burhan Cahit, *Patron*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1935.
Morkaya, Burhan Cahit, *Hizmetçi Buhranı*, Hamîd Matbaası, İstanbul, 1928.
Nabizade Nazım, *Karabibik*, Asır Kütüphanesi, İstanbul, 1307.
Nâbizâde Nâzım, *Zehra*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1312.
Namık Kemal, *İntibah* (Ali Bey'in Sergüzeştini Havidir), 1291.
Nemide Ali- Aka Gündüz, *Üç Kızın Hikâyesi*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Orhan Kemal, *Baba Evi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1949.
Ortaç, Yusuf Ziya, *Göç*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943.
Ozansoy, Halit Fahri, *Âşıklar Yolunun Yolcuları*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.

- Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Hikâyeler 3*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Hikâyeler 4*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- Örik, Nahit Sırrı, *Kıskanmak*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- Peride Celal, *Yaz Yağmuru*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1940.
- Recaizade, Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1314.
- Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940.
- Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Yeni Kitapçı, İstanbul, 1937.
- Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.
- Safa, Peyami, *Biz İnsanlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1959.
- Safa, Peyami, *Canan*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.
- Safa, Peyami (Server Bedi), *Cumba'dan Rumba'ya*, Şirket-i Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1936.
- Safa, Peyami, *Mahşer*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.
- Safa, Peyami, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1949.
- Safa, Peyami, *Sözde Kızlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.
- Safa, Peyami, *Yalnızız*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.
- Safvet Nezihi, *Zavallı Necdet*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1316.
- Safvetî Ziya, *Salon Köşelerinde*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1328.
- Sevengil, Refik Ahmet, *Açlık*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1937.
- Sevengil, Refik Ahmet, *Çıplaklar*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1936.
- Simavi, Sedat, *Fuji-Yama*, (İkinci basılış), Yedigün Neşriyat, y.y., ts.
- Solok, Cevdet Kudret, *Sınıf Arkadaşları*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Beyaz Şemsiyeli*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Gün Batarken*, Diken- İnci Matbaası, İstanbul, 1336.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Kan ve İman*, İkbâl Kütüphanesi, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925-1341.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Kodaman*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1934.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Meşhedi Aslan Peşinde*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1934.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Papeloğlu*, Semih Lütfi Matbaa ve Kitabevi, İstanbul, ts.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Sabir Efendi'nin Gelini*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1922.
- Talu Ercüment Ekrem, *Çömlekoğlu ve Ailesi*, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1945.
- Talu Ercüment Ekrem, *Kundakçı*, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul, 1926.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Huzur*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1949.
- Tek, Müfide Ferid, *Pervaneler*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1340.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Küçük Paşa*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1326.
- Ulunay, Refi Cevat, *Enkaz Arasında*, Yokuş Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Nesli Ahir*, *Sabah Gazetesi*, (7 Eylül 1908- 5 Mart 1909), Tefrika No: 65,149.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317.

II. YARARLANILAN ESERLER

- Adivar, Halide Edib, *Dağa Çıkan Kurt*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1338-1340.
- Adivar, Halide Edib, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Ahmet Rasim, *Dükkü İstanbul'da Hovardalık "Fuhş-i Atik"*, Arba Yayınları, İstanbul, 1992.
- Akı, Niyazi, *Yakup Kadri Karasmanoğlu- İnsan- Eser- Fikir- Üslup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Akın, Fatih, *Türkiye'de Azınlık Politikaları (6-7 Eylül 1955 Olayları)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- Aktaş, Şerif, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Andı, M. Fatih, *Ara Nesil Şairi Mehmet Celal Hayatı Görüşleri Şiirleri*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1995.
- Arık, Şahmurat, "Ahmet Metin ve Şirzad" Romanının Sultan II. Abdülhamid'e Takdimi ve Bir Maruzat", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. II, Ankara, 2004.
- Arsava, Ayşe Füsün, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar Arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993.
- Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.
- Bali, Rıfat N., "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Politikaları", *Birikim*, sy. 115, Kasım 1998, ss. 80-90.
- Bali, Rıfat N., *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Behçet Necatigil, *Düzyazılar I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Birsel, Salah, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Pusula Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Bozkurt, Gülnihâl, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Çanaklı, Levent Ali, *Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1872-1950)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2007.
- Çetintaş, Erdal, *Osmanlı Reform Çağında Ermeni Milleti (1808- 1876)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- Çevik, Dilek, *Mürebbiyelik ve Türk Romanında Mürebbiye Tipleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.
- Çimen, Hatice, *Burhan Cahit Morkaya'nın Romanlarında Kadın Tipleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Dağcı, Cengiz, *Korkunç Yıllar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1956.

- Davidson, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984.
- Dikilitaş, Osman Sait, *Meclis-i Mebûsân Zabıt Cerîdelerine Göre Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ında Azınlık Mebûsalarının Tutum ve Davranışları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1993.
- Emil, Birol, *Reşat Nuri Güntekin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Emiroğlu, İbrahim, *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*, Aymar Matbaacılık, İzmir, 1996.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Enginün, İnci, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.
- Enginün, İnci, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983.
- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e 1839-1923*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1984.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anun Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- Evin, Ahmet Ö., *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, çev. O. Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Finn, Robert P., *Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Göçgün, Önder, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- Gökalp, Ziya, *Yeni Hayat*, haz. Müjgan Cumbur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Gökçek, Fazıl, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi", *Türk Yurdu*, sy.153-154, Mayıs- Haziran 2000, ss. 126-132.
- Gökçek, Fazıl, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Habermas, Jürgen, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Haker, Erol, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984.
- Kantarcıoğlu, Sevim, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Kaplan, Mehmet, *Edebiyatımızın İçinden*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978.
- Kara, Bülent, *Tabiiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2004.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Milli Savaş Hikâyeleri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1947.

- Kavcar, Cahit, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- Kaya, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Kerman, Zeynep, "Ahmet Midhat Efendi", *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Kerman, Zeynep, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresindeki Ermeni Toplumunu Arasında Meydana Gelen Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.
- Kıymaz, Ahmet, *Romanda Millî Mücadele*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Lee, Nan A, *Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu- Batı Meselesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.
- Lewis, Bernard, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996
- Mahçupyan, Etyen, *İçimizdeki Öteki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.
- McCarty, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, haz. Mehmet Altan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Meral, İbrahim, *Mütareke'den Cumhuriyet'e (30 Ekim 1918- 29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.
- Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, 2. Takım, Cilt II*, YKB Yayınları, İstanbul, 2001.
- Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı –Tutanaklar, Belgeler, Takım I, Cilt I, Kitap 2*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Millas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri*, çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Neave, Dorina L., *Eski İstanbul'da Hayat*, haz. Osman Öndeş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.
- Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ortaylı, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ortaylı, İlber, *Tarihin İzinde*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008.

- Özdek, Yasemin, "Globalleşme İnsan Hakları ve Azınlıklar", *Birikim*, sy. 74, Haziran 1995, ss. 19-45.
- Özön, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Parlatır, İsmail, "Recaizade Mahmut Ekrem", *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, çev. Can Yücel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959.
- Safa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Shams, Mohammad Jalal, *Servet-i Fünûn'dan Önce Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1984.
- Sınar, Alev, "Edebiyata Yansıyan Kriz: Sözde Kızlar ve Zaniyeler Örneği" *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4, Yıl 4, Bursa, 2003/1, ss. 139-156.
- Sınar, Alev, "Yazarlarımızın Gözüyle Çingeneler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 8, İstanbul, 2003, ss.143-164.
- Sınar, Alev, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
- Solak, Ömer, *1896- 1914 Yılları Arasındaki Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2004.
- Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 1982.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Hikâyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983.
- Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2001.
- Tarım, Rahim, *Mehmet Rauf- Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Taşdemirci, Ersoy, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10, Kayseri, 2001, ss.13-30.
- Timur, Taner, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara,1991.
- Toker, Şevket, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Alafranga Tipler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1990.
- Tudelalı Benjamin- Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Türkdoğan, Orhan, *Etnik Sosyoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ulutaş, Nurullah, *Türk Romanında İntihar (1872-1960)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2006.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969.
- Ürer, Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- Vahapoğlu, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, M.E.B.

- Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yıldız, Ali, *Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye, Roman ve Tiyatrolarında İnsan*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Erzurum - İspir 1967

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1980 1983 İzmir Beştepeler Lisesi

Lisans : 1984 1988 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Yüksek Lisans : 2000 2002 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora : 2004 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : İngilizce 52

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

1. 1989 1993 Kırıkkale Malazgirt İlköğretim Okulu

2. 1993 1994 Cide İmam-Hatip Lisesi

3. 1994 1999 Bursa Demirtaşpaşa EML

4. 1999 - Uludağ Üniv. Türk Dili Bölümü

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar:

Diğer :

SACİT AYHAN